శ్రీ సాయ్యై నమః

విజ్ఞప్తి

రసికజనశేఖరులారా — పాఠకమహాశయులారా —

ఆంధ్రావని కలంకారభూతమగు కొండవీటి సీమ యందలి నరసరావుపేటకు క్రోశమాత్రదూరమున నలరుచున్న అగ్రహారమున బెల్లంకొండ యను నుపనామముచే నలరుచు నలరుచునుండు రామారాయ నామధేయులు గద్యపద్య రూపములైన ప్రబంధ వ్యాఖ్యానకర్తయును మిక్కిలి ఎన్నదగిన [illegible] గ్రంథకర్తయు వ్యాకరణాది శాస్త్రములందు నసమాన ప్రజ్ఞాసంపన్నులును అపరశంకరులు నా నాపిక్కటిల్లిన విద్వత్కవివరులును మన రామారాయ కవిశేఖరులొక్క స్ఫురణమున [illegible] ముపదేశమాత్రమున "ప్రతిభా [illegible] ప్రోక్తిన జన్మసిద్ధా" యను నుక్తిని [illegible] వేదాంత వ్యాకరణ ధర్మశాస్త్ర కావ్యనాటకాలంకార [illegible] ప్రాముఖ్యములు ముప్పదికి గ్రంథములను రచించుటయేగాక [illegible] గ్రంథములు పెక్కింటికి వ్యాఖ్యానములు రచించి పలువురు విద్యార్థులకు [illegible] విద్యాదానముచేసి కృతార్థులగాచేసి కీర్తిశేషులైరి. వీరినిగూర్చిగాని వీరి ప్రతిభనుగూర్చిగాని వ్రాయబూనిన విద్యార్థుల [illegible] తప్పదు. ఈ విషయములను ప్రత్యక్షముగ పండితులను నడిగితిని.

వీరి జీవితకాలములో కొన్ని గ్రంథములు మాత్రమే ముద్రితములైనవి. ఇక్కడి తెలుగుజాతి యనంతరము భాషాంతరము [illegible] గల యుదారులచే భగవద్గీతా భాష్యార్క ప్రకాశిక, శారీరక చతుస్సూత్రీ విచారము, ఇత్యాది ముఖ్యకొన్ని గ్రంథములు ముద్రితములై విద్వాంసుల శిరముల నలంకరించుచున్నవి. లోకోపకారములగు పెక్కు గ్రంథములింకను అముద్రితములుగానే యున్నవి. ఇప్పండితకవి తల్లజాని యనంతర మాయన పత్నియగు ఆదిలక్ష్మమ్మగారిని నమ్మించి తామచ్చువేయింతుమని చెప్పి నరసరావుపేట కోట్లూరి శర్మగారు శ్రీరామారావుగారిచే వ్రాయబడిన గ్రంథములనెల్ల గొంపోయియుండిరట. కాని మన యభాగ్యముచే నారట్టి కార్యమునర్పక పోయినను విచారములేదు గాని యాగ్రంథము లెవరెవరికిచ్చిరో జాడ తెలియుటలేదు. శర్మగారి మనుమలు నేటినాటికి మిగిలియుండిన కొన్నిపుస్తకములను మాత్రము విజయవాడలో మా॥ చౌడవరపు జానకిరామయ్యగారికి యొప్పజెప్పిరట. స్వల్పకాలములో నసాధారణ గ్రంథములను రచించి పరమపదించిన వీరి గ్రంథములు శిథిలీభూతము లగుచుండుటచే నామనమున గలిగిన పశ్చాత్తాపభరము నెట్టిన నుపశమింపజేసికొనుటకు "యథాశక్తి వదినిబూడ్చు పూర్ణిమ..." [illegible] నేను ఈ గ్రంథముద్రణమున కుపక్రమించితిని. ఇప్పండిత దత్తపుత్రుడగు నారాయణరావుగారి యనుమతి నొంది వైశ్యకులోత్తంసులును వదాన్యశేఖరులును, బహుధర్మకార్య నిరతులును, నరసరావుపేటవాస్తవ్యులునగు శ్రీ శా

శ్రీ వాగ్దేవ్యై నమః

విజ్ఞప్తి

రసికజనశేఖరులారా — పాఠకమహాశయులారా —

ఆంధ్రావని కలంకారభూతమగు కుండినీ సీమ యందలి నరసరాట్పురికి క్రోశ మాత్రదూరమునఁగల పమిడిపాడను నగ్రహారమున బెల్లంకొండ యను నుపనామముచే వెలయు వంశమునందు మోహనరాయ హనుమాంబల గర్భశుక్తి ముక్తాఫలమై యీగ్రంథ వ్యాఖ్యానకర్తయును ఇంక నీదిగువఁ జేర్కొనబడిన శతాధిక గ్రంథకర్తయై సంస్కృత వాఙ్మయమున నెనలేని ప్రజ్ఞాధురంధరత్వము వహించి అపరశంకరులు నా వాసికెక్కినట్టి విద్వత్కవిచక్రవర్తియగు మన రామారాయ కవిశేఖరులొక్క సంవత్సరమున కెక్కువకాని కాలమందు గురువర్యుల యుపదేశమాత్రమున "ప్రవేదికే ప్రాక్తన జన్మవిద్యాః" యను నుడికి లక్ష్యభూతులై వేదాంతవ్యాకరణ-ధర్మశాస్త్ర-కావ్య-చంపూ-భాణ-శతక-అష్టక-ప్రథమాక్షరావలంబి సహస్రనామ - అష్టోత్తరశత నామములు మున్నగు గ్రంథములను రచించుటయేగాక యితర గ్రంథములు పెక్కింటికి మృదుమధురమగు రచనా వైదగ్ధ్యముతో వ్యాఖ్యానముల రచించి పలువురు విద్యార్థుల కన్నసుతు తోడి విద్యాదానముచేసి సంతృప్తుల గావించి కీర్తిశేషులైరి. వీరినిగూర్చి గాని వీరి ప్రత్యేక గ్రంథరచనా వైశిష్ట్యమును గూర్చిగాని వ్రాయఁబూనిన విద్వాంసుల లేఖిని కతిమనోహరరచనలెన్నియో పొడగట్టక తప్పదు. ఆ విషయములను సహృదయులగు పండితులకు వదలితిని.

వీరి జీవితకాలములో కొన్నిగ్రంథములు మాత్రమే ముద్రితములైనవి. ఇక్కవి తల్లజుని యనంతరము భాషాదరము రసలోలత్వము గల యుదారులచే భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశిక, శారీరక చతుస్సూత్రీ విచారే, త్యాది మఱికొన్ని గ్రంథములు ముద్రితములై విద్వాంసుల కరముల వెలుఁగొందుచున్నవి. లోకోపకారములగు పెక్కు గ్రంథము లింకను అముద్రితములుగానే యున్నవి. ఇప్పండితకవితల్లజుని యనంతర మీయన సతీమణి యగు ఆదిలక్ష్మమ్మగారిని నమ్మించి తామచ్చువేయింతుమని చెప్పి కనుపర్తి కోటేశ్వర శర్మగారు శ్రీరామారావుగారిచే వ్రాయబడిన గ్రంథములనెల్ల గొంపోయియుండిరట. కాని మన యభాగ్యముచే వారట్టి కార్య మొనర్పక పోయినను విచారము లేదు గాని జాలగ్రంథము లెవరెవరికిచ్చిరో జాడ దెలియుట లేదు. శర్మగారి యసువులు వీడునాటికి మిగిలియుండిన కొన్నిపుస్తకములను మాత్రము విజయవాడలో మ॥ చౌడవరపు జానకిరామయ్యగారి కొప్పజెప్పిరట. స్వల్పకాలములో నసాధారణ గ్రంథములను రచించి పరమపదించిన వీరిగ్రంథములు శిథిలీభూతము లగుచుండుటచే నామనమున గలిగిన పరితాపభరము నెల్లను నుపశమింపజేసికొనుటకు "ఉడతయు నధినిబూడ్చు పూన్కి" వలె నేనీ కార్యభారమున కుపక్రమించితిని. ఇప్పండిత దత్తపుత్రుడగు నారాయణరావుగారి యనుమతి నొంది వైశ్యకులోత్తంసులును వదాన్య శేఖరులును, బహుధర్మకార్య నిరతులును, నరసరాట్పురవాస్తవ్యులునగు శ్రీ తాడే

పల్లి వేంకట నారాయణ శ్రేష్ఠిగారితో సంప్రతించుచేత తడవుగా నీ భాగవత చంపూ వ్యాఖ్యానమును తాము ముద్రింపించుటకును పండితుల కుచితముగా గ్రంథములు సమర్పించుట కియ్యకొని సంస్కృతభాషారసపిపాసువుల కీ శ్రీకృష్ణ కథామృతము నొసంగిరి. ఇట్టి మహోత్కృష్ట కార్యము నొనర్చి యాశాంతవిస్తారిత కీర్తిశోభితులగు శ్రీ శ్రేష్ఠిగారికి రుక్మిణీసత్యభామాయుతుండై భక్తపరాధీనుండగు శ్రీకృష్ణుండు పుత్రపౌత్రి యశోధన సంపత్తి నొసంగి రక్షించుగాత—

ఈగ్రంథముద్రణకాలమందు తమకుగల యనారోగ్యమును సైతము లెక్కసేయక శ్రద్ధతో పరిశీలించి ముద్రణమున కెంతయో సాయపడి యుపోద్ఘాతమును వ్రాసిన సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు బాలసరస్వతీత్యాది బిరుదాంకితులు మద్గురుసోదరపుత్రులు నగు శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రులవారి కనేక నమోవాకము లర్పించుచున్నాను. ముద్రణకాలమందు గలిగిన యిబ్బందులను లెక్కజేయక యన్యముద్రణాలయమున మా పున్తకము నచ్చువేసిన శ్రీ కుందా లక్ష్మీనర సింహము గారి కెంతయు కృతజ్ఞుడను. ముద్రణమందలి ప్రమాదములను విద్వజ్జనులు సవరించుకొందురని తప్పొప్పులపట్టికను వేయమానిన నాలోపమును మన్నింతురుగాక.

పాఠకమహాశయులకొక చిన్న విన్నపము

తమ రెచ్చటనేని యిక్కవిప్రవరవిరచితములై లోగడ నముద్రితములగు గ్రంథము లెవ్వియేని యుపలబ్ధములైన దయతో నాకు తెలిపినను పంపినను స్వహస్తపరహస్తములతో ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందింతును. తమవద్దనుండియు నాకివ్వనిచ్చబోడమనివారలు శిథిలీభూతములగుచున్న వీరి పుస్తకములకు వేఱుప్రతుల నైనను వ్రాసి కాపాడెదరుగాక. నాచే శుద్ధప్రతులుగ వ్రాయబడిన వాటి నెవ్వరేని ముద్రింపింప దెలిపిన సంతసమున వారి కొసగనెంచియున్నాను పండితులెవ్వరేని శ్రద్ధాన్వితులై ముద్రణమున కనువగు రీతి వ్రాసియిచ్చినచో ద్వరలో ముద్రణమునకు ప్రయత్నింతును. కవి జీవితము, రచనాప్రౌఢిమ మున్నగు విషయము లెల్లను శ్రీ శాస్త్రులవారు వ్రాయుటచే గ్రంథ విస్తరభీతికి లోనై విరమించుచున్నాను.

ఓమ్ తత్ సత్

ఇట్లు, బుధజనవిధేయుడు,
కవితా వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము
ఆయుర్వేదవైద్యుడు, నరసరావుపేట.

శ్రీః

శ్రీ విజయవాడా సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాశాలా ప్రధానాచార్యాణాం
వైయాకరణభూషణబాలసరస్వతీత్యాదిబిరుదాంకితానాం
శ్రీ తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రిణా మయం

గ్రంథ - కర్తృ పరిచయః

అయి సహృదయధురీణాః విపశ్చిదపశ్చిమాః

ఇహ ఖలు పురాకృతసుకృతదుష్కృతకర్మపరిపాకబలప్రాప్తజనుఃప్రాదుర్భావతిరోభావస్వభావానాం సకలప్రాణినికరాణాం మధ్యే విశిష్టసముద్భవానాం మానవానాం తత్రాపి పరమర్షిగోత్రప్రభూతప్రభావప్రసిద్ధానాం ద్విజన్మనాం వ్యావహారికప్రపంచే యుక్తాయుక్తవివేకపూర్వకః పశుపక్ష్యాదీతరజన్తువ్యావర్తకః కశ్చన విశిష్టవ్యవహారోఽవశ్యసమాదరణీయ ఇతి సంఖ్యావత్సంప్రతిపన్నోఽయమంశః. సచ వ్యవహార ఏకనియామకాధీనః. అస్మాకం పునశ్శాస్త్రైకచక్షుష్కాణాం చార్వాకస్థాన మనధితిష్ఠతా మాస్తికానాం తన్నియామక (ప్రభు) స్థానారూఢమపౌరుషేయ మేకం వేదవాఙ్మయమేవ. కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యుపదేశద్వారాస్మాదేవవాఙ్మయా దుపజాయతే చతుర్వర్గఫలప్రాప్తి ర్యద్యపి, తథాపి సా దుఃఖాత్పరిణతబుద్ధిభిరేవోపలభ్యేత ఇతి కృత్వా యుగక్రమేణ తద్ధర్మతో దుర్బలపూర్వభావసత్త్వానాం సుకుమారమతీనాం కృతే సుఖాదేవ చతుర్వర్గఫలప్రాప్తిం మనసి కృత్వా క్రమశస్తదేవ వాఙ్మయ మస్మదీయై ఋషిభిస్తత్సబ్రహ్మచారిభి రభియుక్తైః పూర్వాచార్యైశ్చ సుహృత్స్థానీయపురాణరూపేణ కాంతాస్థానీయకావ్యస్వరూపేణ చ ప్రసాది. అతః కృత్యాకృత్యప్రవృత్తినివృత్త్యుపదేశకస్య సుకుమారమతీనామపి సుఖాచ్చతుర్వర్గఫలప్రాపకస్యాస్య కావ్యస్య శాస్త్రత్వే (మానవప్రవృత్తి - శాసనకరణత్వే) న కశ్చనాటంకగంధోఽపి.

శ్లో॥ "ప్రవృత్తిర్వా నివృత్తిర్వా నిత్యేన కృతకేన వా
పుంసాం యేనోపదిశ్యేత తచ్ఛాస్త్రమితి కథ్యతే"
ఇతి యతోఽభియుక్తోక్తిర్జాగర్తి."
"నరత్వం దుర్లభం లోకే విద్యా తత్ర సుదుర్లభా,
కవిత్వం దుర్లభం తత్ర"

త్యగ్నిపురాణోపపాదితోపాదేయత్వస్య తస్య చాస్య కావ్యస్య విషయే దృశ్యం, శ్రవ్య, మితిద్వైతమ్, తత్ర శ్రవ్యేషు చ కావ్యేషు

"గద్యానుబంధరసమిశ్రితపద్యసూక్తి
ర్హృద్యా హి వాద్యకలయా కలితేవ గీతిః
తస్మా ద్దధాతు కవిమార్గజుషాం సుఖాయ
చంపూప్రబంధరచనాం రసనా మదీయా"

ఇతి భోజరాజప్రశంసాపాత్రం— "గద్యపద్యాత్మకం కావ్యం చమ్పూ రిత్యభి యత" ఇతి లక్షణలక్షిత శ్చమ్పూ రిత్యవాంతరో భేదః. గద్యత్వే చాంధ్రప్రబంధ ప్రదాయే నాయ మవాంతరభేదవ్యవహారః పరిపాల్యత ఇతి తు తత్ర భాస్తాం నామ. ం నిరుక్తలక్షణలక్షిత శ్చంపూభాగవతాఖ్యోయం గ్రంథో వ్యంగ్యప్రధానః. ంథస్యాస్య నిబన్ధా వెల్లాలవంశాంబునిధిరాకాపూర్ణశశాంకో విరచితరాఘవ ాడవయాదవీయచిత్రప్రబంధో ఽభినవకాళిదాసబిరుదవిరాజితో నిరాడంబర ాదిత భవద్గుణకదంబ శ్చిదంబర నామా మహాకవిః, ఏతత్కృత రాఘవ యాదవ ాడవీయ ప్రబన్ధ నామాపి చ— ప్రస్తుతి రాజసూరాయకృత మస్తరవ్యాఖ్యానోపపాదిత ేషధ్వని యమకచక్రవర్తీ" తి విశేషణం చాస్య ప్రియతమాలంకారిక ప్రియత ాత్తమవ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచనత్వం వ్యక్తీకురుతః. అస్య చ చతుర్దశ ాబ్దే జని స్సమజనీ త్యత్ర సత్యవోలు సోమసుందరాంధ్రీకృతచమ్పూభాగవత కాకర్త్రాణాం విమర్శకాగ్రేసర కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిణాం వచనమేవాధారో దృశ్యతే. తదేవాద్య యావత్ప్రమాణం భవితు మర్హతి. అస్య చ చమ్పూభాగ స్య — పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణానాం మహామహోపాధ్యాయానాం ధరవంశీయానాం యల్లయసూరిణాం శిష్యేణ భ్రాతృతనయేన చాక్కయసూరిణా చితా రత్నావళీ సమాఖ్యా కాచ నైకా వ్యాఖ్యా వానిళ్ళ రామస్వామిముద్రణా య ముద్రాపితాద్యత్వే క్వచిత్క్వచి త్కేషాంచి ద్దృష్టిపథ మాయాతి. న సర్వత్ర ముపలభ్యతే. న చ విక్రీయతే, వ్యాఖ్యా పునః స్ఫుటతరార్థప్రతిపాదికాస్య ంగ్యప్రధానస్య ప్రధానావశ్యకీ.

"గూఢా భట్టనిబంధఘట్టసరణిః తంత్రం గురో ర్యంత్రితం
కోణం కాణభుజీ భజత్యతిభయా త్పాతివ్రతీం సాహితీ
వై యాసక్యనురాగిణీ మయి, గిరాం గుంభాశ్చ కౌంభీనసాః
వ్యాఖ్యాతుం నవకాళిదాసకవితాం భీతి స్తథాప్యస్తి మే ॥

ఇత్యేతాదృగక్కయసూరిణ ఏవ భీతిజనకస్య వ్యంగ్యప్రధానైతత్ప్రబంధ వ్యాఖ్యానస్య కరణే తదుద్యమేవా కస్య వా పాదః పురః స్ఫురతి ? కస్య వాఙ్ముఖా స్ఫురతి? కోన్వత్రాధిక్రియతే" ఇతీయం మహతీ విచారదశా విపశ్చితాం మూర్ధ్ని విశత్. ప్రతిభయా ప్రవృత్త్యా చాపరశంకరావతార ఇతి ప్రసిద్ధః సంతత హయగ్రీవో సనాప్రణిహితచిత్తవృత్తిః పరిపక్వతదుపాసనాఫలపరమావధిః అష్టత్రింశత్తమ ాత్మకే జీవితకాలే ప్రాయశః శతసంఖ్యయా సాకం పృథక్చ పంచాశత్సంఖ్యాం

సమధిరూఢానాం బహుళతరశాస్త్రీయనిబంధగ్రంథానాం రసవత్తరబహుప్రబంధ
రాజానాం భోజరాజోక్తదిశా భక్తేరపి రసత్వస్థాపకానాం స్తోత్రపాఠానాం చ రచ
యితా ఉపదేశమాత్రోపాత్తసర్వవిద్యాసర్వస్వః గర్తపురీమండలాంతర్గత నరసరావు
పేట శాఖామండల (తాలూకా) సమీపస్థిత సమిడిపాడు అగ్రహార
వాస్తవ్యః ఆంధ్ర నియోగిబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణోత్తమ ఆశ్వలాయనసూత్రః
భారద్వాజసగోత్రః ఋక్శాఖాధ్యాయీ హనుమాంబామోహనరాయతనూభవః
జెల్లంకొండ రామారాయ విద్వత్కవిః చంపూభాగవతవ్యాఖ్యాం మంథరాభిఖ్య
మిమాం ప్రసాద. అయం చ 1797 తమే శాలివాహనశకే యువసంవత్సర మార్గ
శీర్ష కృష్ణపక్షామావస్యా సోమవాసర నిశీథిని కర్కాటకలగ్నే ప్రాదురభూదితి వ్యాకరణే
పురిఘళ్ల రామశాస్త్రిణః న్యాయేపురిఘళ్ల సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిణశ్చోపదేశమాత్రేణ
తత్పండితదేశికస్థానమలమకార్షీదితిచశ్రూయతే వేదాంతశాస్త్రేమూనర్గళపాండితీవైభవస్తు
కేవలంహయవదనానుగ్రహాయాత ఏవేతి చ. కృష్ణానదీతటస్థితే వేదాద్రిపుణ్యక్షేత్రే చిరా
యాయంతప శ్చచారేతి తత్సమకాలికానాం వృద్ధానాం ప్రసంగానుప్రసంగప్రసక్తేషు
వాచాక్రమేషు ప్రవాదోయ మిదానీమపి ప్రచలతి. "సుకృతీ గతాయుః" ఇతీవ స్వల్పే
వయసి అష్టత్రింశత్తమాత్మకే ఆనందసంవత్సరకార్తీక విమలనవమ్యాం భువస్తలం
విహాయ దివస్తల మారురుక్షు స్సోయం రామారాయ కవిర్బ్రహ్మభూయం జగామ.
సత్సు ప్రకృతకవికృతకృతిరత్నే ష్వనేకేషు విశిష్య గీతాభాష్యార్కప్రకాశే ఉపనిష
ద్వ్యాఖ్యాన రూపాయాం దినకర వ్యాఖ్యాయుతాయాం వేదాంతముక్తావళ్యాం శారీరక
చతుస్సూత్రీవిచారే వేదాంతకౌస్తుభే ద్వైతవిజయే శాంకరాశాంకరభాష్యవిమ
ర్శే వా న కేవలం వేదాంతపాండితీవైభవస్య పరాకాష్ఠా ప్రత్యపాది; అపి తు ప్రత్యు
క్షరం ప్రధానతో రామానుజమతఖండనే విశేషాత్యంతాగ్రహః ప్రాదర్శి. అత్రచాంశే
కర్ణే కర్ణే జప్యమానయా కయాచి త్కింవదన్త్యా మూలమున్నేయ మివ ప్రతిభాతి.
తథాహి కదాచి త్పరవస్తువంశీయాః కేపి రామానుజమతగురవోస్యాపి. విశిష్య
దేశికా ఏతదీయ మగ్రహారం సమాజగ్ముః। కవే రస్య చక్రాంకితాని చక్రుః. తదను
"అద్యకృత చక్రాంకితోహం తత్ర భవద్భ్య ఆతిథ్యం దాతుమర్హోస్మి దినేస్మి న్నస్మ
ద్గృహే మయా సహోపభుజ్య మా మస్మదీయం చ సర్వస్వం పావన మనుగృహ్ణన్త్వితి"
సవినయం కవి సంప్రార్థనం తిరశ్చక్రుః. తత్క్షణ మేవోత్థాయ ముఖతః "న త్వం గురు
రసి నాహం శిష్యోస్మి పరంచ భవదీయం రామానుజమతం కీదృశం స్థాన మధిరోక్ష్యతి.
పశ్యతు భవా" నిత్యుక్త్వా యథాకథంచి త్సమాధాతుముద్యతానాం తత్రత్యానాం
ముఖతో నిస్సృత్యానిస్సృతాని వాక్యాని పృష్ఠతః కృత్వా స్వభవన మయం సమా
యయా. తతో ధృతదీక్షః కృతహస్తః కృతకృత్యశ్చాభవదితి. ప్రకృతమనుసరామః.
విమృశ్య దృశ్యమానేఽక్కయ్య సూరివ్యాఖ్యానతో విస్పష్టతరార్థ ప్రతిపాదికేయం

వ్యాఖ్యేతీవ దరీదృశ్యతే. "పురాణాం నిరూపస్యామసి" త్యాది ఘట్టష్వపి నస్యాకీయా ద్వితీయవేదాంతపాండిత్యప్రకర్షః ప్రత్యపాదీతీవ ప్రతిభాతి. తమిను మంశం.

"వ్యంగ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటయేత కోను"

ఇతి శ్లోకే స్ఫుటయేతేతి పదం నివేశయన్ కృతికృదేవ వ్యంగ్యప్రధానస్య స్ఫుటతరార్థప్రతిపాదనమేవ ప్రధానావశ్యప్రాప్తం ప్రతిపిత్సుభి రజ్ఞాస్యత ఇతి తదర్థమేవ ప్రియతే ఇత్యభివ్యానంజ. అక్కయసూరిణాపి భయజనకస్య తద్వ్యాఖ్యా నస్య కరణేఽస్య సుదృఢం సామర్థ్యమస్తీతి హయగ్రీవ ఏవాభివ్యంజయతి. తం దేవమేవ ప్రమాణయామి. అన్యథా స్వవినయప్రదర్శనమాత్ర తాత్పర్యేణ ప్రవృత్తస్యాకవే రుపోద్ఘాతశ్లోకే హయగ్రీవప్రచోదనయైవ కేవల మప్రయత్నతః ప్రసన్నత్రరరూపేణా హమస్య వ్యాఖ్యానే సమర్థ ఇత్యర్థః కథం సముపలభ్యేత? తథాహి. పశ్యన్నుభవన్తు.

వ్యంగ్యప్రధానభగవత్ప్రతిపాదకత్వాత్.

వ్యంగ్యప్రధానమిదకంస్ఫుటయేత కోను ?"

ఇత్యేతదవధి కాకుస్వరాన్వయం విహాయ ప్రశ్నార్థకత్వప్రతీతౌ "రామ" ఇతి తృతీయపాదాదిమం పదం సమాధానపరం పర్యవస్యతి. అప్రత్యక్షస్యాపి భగవతో జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారై రభివ్యజ్యమానస్య ప్రతిపాదకత్వా ద్వ్యంగ్యప్రధానస్యాస్య హృదయం స్పష్టీకర్తుం న కోఽపీతి వాఖ్యాతృహృదయే త్తేనైవ హేతునా = రామ = యతస్తత్రభవతా భవతా భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశాది నిబంధముఖేన కరతలామలకవ ద్వ్యంగ్యప్రధాన భగవత్స్వరూపం నిరూపిత మాత స్వమస్మిన్కృత్యేఽధి కృతఇతి సహేతుకమపీదకం సమాధానం భణితు మర్హతి. అపి చైత దుపోద్ఘాతశ్లోకే ష్వేవ

"అపభ్రంశా వర్ణా అపి నహరిగా దూషణపదం
తతోఽపభ్రంశోహార ధృచమివ భవేయం హరిమనాః"

ఇతి వదతా రామారాయేణైవ స్వస్య వ్యంగ్యప్రధానప్రబంధరచనాపాటవ మస్తీతి వ్యాంజిష్ట. కవి రయ మిమా మియతీం వ్యాఖ్యాం శుభకృత్కార్తికకృష్ణ దశమ్యా మారభ్య తస్మిన్నేవ వత్సరే మాఘశుద్ధాష్టమ్యాం సమాపేతి గ్రంథకర్తృలేఖిన్యా విజ్ఞాయతే. మధ్యే యద్యత్స్వల్పస్వల్పగ్రంథాన్ వ్యరీరచన్న? తథా విరచ్యాచ్చేతి కిమితి వక్ష్యామి రామారాయగ్రంథరచనాలాఘవమ్ ? నిరుక్తక్రమేణావతారస్థానీయస్యాస్య గ్రంథకర్తు రంశే పరిచయకరణమపి దోషాయైవ భవతీతి విరమన్ తద్వైశిష్ట్యప్రతిపాదికా మేతత్కృతశతాధికగ్రంథపట్టికాం దాస్యామి. అత్రానుపలభ్యమాన గ్రంథసంచయం సంపాద్య రామారాయోపాసితహయవదనప్రబోధేనేవ ఏతద్వ్యాఖ్యాతృనిఖిలగ్రంథముద్రాపణభార ముద్వోఢుం బద్ధకంకణానామాస్తికశేఖరాణాం వైద్యభూషణానా మస్మత్సుహృద్వరాణాం సుకవీనాం కవితా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాం సమీపస్య ప్రాపణేనోపలభ్యమానాముద్రితగ్రంథముద్రాపణద్రవ్యసాహాయ్యేనభారతీయాస్తత్రాపి చాంధ్రమహాజనా ఉపకుర్వన్తు. కోను ఖలు కరాళేస్మిన్ కలికాలే పరకీయాన్ గ్రంథా

సముద్ధర్తుముద్యుంక్తే? కో ను ఖలు తత్రాపి గైర్వాణవాణీమయస్యాస్య వాఙ్మయస్య ముద్రణార్థం ద్రవ్యవితరణే బద్ధాదరో భవతి? పరమభాగవత శ్రీరామారాయకృతస్య సంస్కృతవాఙ్మయస్య భాగవతస్య వాచికమానసికమలాపకర్షణే దక్షస్య ముద్రాపణే నాయం శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటనారాయణ శ్రేష్ఠీ సర్వథా కృతకృత్య ఇతి దృఢమహం విశ్వసిమి. అనితరాచరితేనానేన కరణీయేనైవాయం శ్రేష్ఠీ మహావదాన్య ఇతి విజ్ఞాయతే. ఆచత్వారింశత్సత్రం నిజాధికారేణ నిరుహ్యమాణే ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రణాలయే ముద్రాప్య కారణాంతరేణాజంతాముద్రణాలయముద్రణావసరేపి తత్రాపి స్వీయే కర్మణీవ స్వీయామద్వితీయాం శ్రద్ధాం బాధ్యతాయుతాం స్వీకృత్య నిర్వాహ ముద్రాపణభారాః కుందా లక్ష్మీనరసయ్య మహోదయా అపి నిజం జన్మ సార్థకీచక్రుః. రామారాయవిషయకాతిశయభక్త్యా కేవలమంగీకృతైతత్పరిష్కారభారస్య తదనంతరమతితరామనారోగ్యవశేనా స్వసాహాయ్యముపేక్షమాణస్య మమ హయవదనానుగ్రహేణైవ "మదీయ ఏష కృపే" అజంతాముద్రణాలయావస్థితిః. ప్రాయశోధిక గ్రంథస్యాస్యైవ ముద్రాపణం ఏతదధికారీ పరిశోధకః విశిష్య సుహృత్ శ్రీ చెరువు శివరామకృష్ణశాస్త్రీ" ఇత్యేతే సర్వేప్యస్య పరిష్కృతాభారస్థాపనయనే మహదుపకృత్యానుకూలవాతావరణం ససృజుః। ఏవంచ హయగ్రీవ ప్రబోధేన ప్రేరకస్థానమలంకర్తారః కవితా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణః సహస్రశో ముద్రాపణద్రవ్యప్రదాతారోపి తాడేపల్లి వెంకటనారాయణశ్రేష్ఠినః యథాకథంచిదేతత్కర్మణి సహాయభూతా అనుమోదకాః కుందా లక్ష్మీనరసయ్య మహాశయాః పరిచయకరణకరణీయే నాహం చ ధన్యతమా ఇతి ధన్యవాదాన్ సమర్ప్య విరమామీతి శమ్.

ముద్రితగ్రంథాః

1 శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్కప్రకాశికా
2 రుక్మిణీ పరిణయచంపూః
3 కృష్ణలీలా తరంగిణీ
4 వేదాంతకౌస్తుభః
5 కందర్పదర్ప విలాసభాణమ్
6 శారీరక చతుస్సూత్రీవిచారః
7 వేదాన్త ముక్తావళీ
8 అద్వైతవిజయః
9 చంపూభాగవతవ్యాఖ్యా
10 హకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళీ హయగ్రీవ తారాస్రజమ్
11 గరుడసందేశః
12 హయగ్రీవశతకమ్

ఉపలబ్ధాముద్రితగ్రంథాః

13 సముద్రమథన చంపూః
14 మురారి నాటకవ్యాఖ్యా
15 శూద్రధర్మ దర్పణమ్
16 హకారాది హయగ్రీవ సహస్రనామావళీ వ్యాఖ్యా
17 దేహాదేహి భావనిర్మూలనమ్
18 వేదాంతనిశ్చయః
19 ధర్మప్రశంసా
20 కామమీమాంసా
21 త్రిమతసమ్మతమ్
22 విద్యార్థ విద్యోతనమ్
23 కవిభూషణమ్

అనుపలబ్ధాముద్రితగ్రంథాః

శారదాశ్రీః, సిద్ధాంతసింహః
అద్వైతామృతమ్, వేదాన్తసఙ్గ్రహః
వేదాన్తదీపికా, వేదాన్తదినకరః
వేదాన్తతత్త్వామృతమ్, విష్ణువిజయః
అద్వైతావ్యయమతఖణ్డనమ్
సమస్యారత్నాకరః
భాగవతచతుస్సూత్రీవ్యాఖ్యా
బ్రాహ్మణశబ్దవిచారః
నియోగివైదిక హితోపదేశః
నకారాదివిష్ణుసహస్రనామావళీ, సవ్యాఖ్యా
పరమాత్మ సహస్రనామావళీ
హయగ్రీవాష్టోత్తర శతకమ్
దత్తాత్రేయాష్టోత్తర శతకమ్
కూర్మాష్టోత్తర శతకమ్, వరాహాష్టోత్తర శతకమ్
రమావల్లభరాయ శతకమ్
రమావల్లభరాయస్తుతిః
వైజయన్తీ, ముక్తాహారలితా, విశ్వరూపవ్యాఖ్యా
లౌకాయతాదిమతఖణ్డనమ్
కృష్ణోద్భవసంవాదవ్యాఖ్యా-
గఙ్గాష్టకమ్, హయరాజాష్టకమ్
రమారాధాష్టకమ్, రామస్మరణాష్టకమ్
మురహరాష్టకమ్, మాయావ్యష్టకమ్
భగవద్భజనాష్టకమ్
భగవత్సంబోధనాష్టకమ్
హయగ్రీవాష్టకమ్
ఆశయహితోపదేశాష్టకమ్
శ్రీహయగ్రీవపదానుపేక్షాష్టకమ్ -
రామాష్టకమ్, గణపత్యష్టకమ్
కోటీశాష్టకమ్, అంబాష్టకమ్
వేంకటనాథాష్టకమ్, శ్రీతులస్యష్టకమ్
చంద్రాష్టకమ్, అశ్వత్థాష్టకమ్
సాగరాష్టకమ్, భాగవతాష్టకమ్
మనస్సంబోధనాష్టకమ్
కవితాష్టకమ్, శివాష్టకమ్
శివభుజఙ్గప్రియదాష్టకమ్
శ్రీశఙ్కరాష్టకమ్, శ్రీవ్యాసాష్టకమ్
శ్రీ దత్తాత్రేయాష్టకమ్
పినాకిన్యష్టకమ్
వేదాద్రిసాలగ్రామనరసింహాష్టకమ్
గోదావర్యష్టకమ్
శ్రీకుమారస్వామ్యష్టకమ్

శ్రీకృపాణ్యష్టకమ్
శ్రీవేదాద్రియోగానన్ద నరసింహాష్టకమ్
సూర్యాష్టకమ్
సాలగ్రామాష్టకమ్
ఆత్మాష్టకమ్, అర్యాష్టకమ్
భగవద్గీతాష్టకమ్
విష్ణుభక్త్యష్టకమ్
అద్వైతాష్టకమ్
రఙ్గనాయకాష్టకమ్
ఈశ్వరరూప సఙ్గ్రహాష్టకమ్
ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతసాంఖ్యా
బలమతసమ్మతాష్టకమ్
వికృతఖణ్డన పూర్వప్రకాశాద్వైతసం
స్థాపనాష్టకమ్
త్రిమూర్త్యష్టకమ్
హిరణ్యగర్భాష్టకమ్
దేవాష్టకమ్
అమరావతీశ్వరాష్టకమ్
ఉపనిషదష్టకమ్
లక్ష్మ్యష్టకమ్, భూమ్యష్టకమ్
అగ్న్యష్టకమ్
వాయవ్యాష్టకమ్
ఆంజనేయాష్టకమ్
జయాష్టకమ్, విజయాష్టకమ్
హనూమదష్టకమ్, జనన్యష్టకమ్
సోమసుందరాష్టకమ్
గుర్వష్టకమ్
వీరరాఘవస్తుతిః
జనార్దనస్తుతిః, శివస్తుతిః
సరస్వతీస్తుతిః
ప్రదక్షిణ స్తవరాజమ్
హనూమద్దణ్డకమ్
హయగ్రీవదణ్డకమ్
రామాయణాన్తరార్థ శ్లోకత్రయమ్
త్రిపురాసుర సంహారాన్తరార్థ ప్రతిపాదకమ్
భారతాన్తరార్థ వర్ణనమ్
ధనవర్ణనమ్
స్వీకారనిర్ణయః
రమాపరిణయచమ్పూః
మోక్షప్రాసాదః
సుమనోమనోరఞ్జనమ్

శ్రీ

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠిగారి వంశాను చరితము

శా॥ శ్రీమంతం బురుకీర్తిశోభితము లక్ష్మీవాసయోగ్యంబు న
ద్ధామపాత్రభవ మార్యసమ్మతము తత్త్వప్రౌఢిమాగణ్యమున్
భూమానందనిధానమై వెలయు నీభూమిన్ బ్రతిష్ఠావహ
స్థేమంబై శిరసాల గోత్ర మమరున్ జెన్నార నార్షోక్తమై.

మ॥ కలిమిఁ గ్గల్గి సుపుత్త్రపౌత్త్ర విలసత్కల్యాణ సంశోభి శ్రీ
నిలయంబై సుగుణాలవాలమయి తా నెంతే యశశ్శోభియై
లలితంబై సుకవిప్రశంసితమహాలక్ష్మీవిలాసోరు గో
ష్ఠిలసత్స్థానమై భువిన్ వెలసె తాడేపల్లివంశంబునాన్.

శా॥ దానం దాన గుణాగ్రగణ్యుఁడు మహోదారుండు శాంతాత్ముఁడ
న్యూనానేక సుపుణ్యుఁ డూరుజవరేణ్యుం డుత్తముం డాశ్రిత
ప్రాణత్రాణుఁడు నిర్మలుండు హరిసేవాలోలుఁడై సద్గుణ
స్థానంబా యన నొప్పు 'లక్ష్మిపతి' నాసాధుప్రసిద్ధుండునై.

తే॥ గీ॥ ధర్మనిర్వాహమునం దరుంధతిని బోలి పతికిఁదగుభార్యయన్ బ్రథితిఁబడసి
శ్రీ మహాలక్ష్మినామంబుఁ జెలఁగి మిగుల సంపదైశ్వర్యకీర్తుల నింపుచుండె.

కం॥ దంపతు లిరువురు ప్రేమం బెంపర యుండంగ సకల విద్వన్నుతులై
పొంపుగ పుత్త్రుల నిరువుర సంపచ్ఛోభనుల గనిరి సరసతమీరన్.

ఉ॥ వారలలోన సర్వగుణవారిధిచంద్రుఁడు రత్నయాఖ్యుఁడున్
ధీరజనాభినందితుఁడు ధీయుతుఁ డందుల జ్యేష్ఠుఁ డావలన్
భూరిదయాపరుండు సుగభూజము యాచకకోటి కెప్పుడున్
సూరిజనేడ్యుఁ డొప్పెసగు శూరుడు వేంకట సుబ్బయాఖ్యుడున్.

సీ॥ ఏమానినీరత్న మెన్నఁడేనియు భర్తృవాక్యంబు కెదురాడ భయముఁజెందు
నే పుణ్యముఁబంట యింపుమీరంగ బంధుజనములపైఁ బ్రీతి నెనసియుండు
నే సాధ్వి కరుణతో హృదయపూర్వకముగా నన్నదానాళి దా నర్థిఁ దనుపు
నే దయాళుమతల్లి యెలమి శుశ్రూషల నత్తమామలఁ బ్రీతినందఁజేసె

తే॥ గీ॥ నట్టి సుగుణాబ్ధిసంజాత సమరసురభి సుబ్బమాంబను బెండ్లాడి సుస్థిరంబు
గాను పురుషార్థములనెల్లఁగాంచి ప్రథితి దాన గుణశాలి విజ్ఞాన ధనుఁడునయ్యె.

తే॥ గీ॥ వారి గర్భంబు చల్లనై వర్ధిలంగ నొప్పె వేంకటనారాయణుండు సుతుడు
కోటమాంబయు వెంకటాంబ గోమటితలను పుట్టి రొప్పంగ మువ్వురు మూర్తులనగ

ఉ॥ ధీయుతుఁడై యిలాతలి సుధీజనమాన్యత వేంకటాఖ్యనా
రాయణగుప్తయా నితఁడు ప్రాజ్ఞజనాదరణుండు నౌచు నా
రాయణమూర్తి నాటియును రంజిలె తండ్రికిఁ దగ్గపుత్త్రుఁడై
పాయని వేడ్కఁ గీర్తి ధనవంతులలో గడియించె మెప్పుగన్.

కం॥ పులు గడిగిన మాణిక్యము నలరగ మాణిక్యమాంబ నధిక ప్రేమన్
గలుగఁగఁ బెండిలియై తనయులఁగన మదినిల్పె మిగుల యుత్కలికంబున్.

ఉ॥ "మంచికి చెడ్డయౌను" ననుమానము లేదిక నంచుఁ దెల్పఁగాఁ
గొంచక మంచిచెడ్డలను గూర్చెడి యా ద్రుహిణుండు పాపియై
వంచనఁజేసి చేకొనియె బాపురె! అక్కట! మందభాగ్యకున్
సంచితమౌనె? రత్నము వెసం బడుబాముల నొందిరన్ ధరన్.

మ॥ మతిమాణిక్య వియోగభగ్నమయి యున్మాదంబునం బోక దా
నతిపుణ్యప్రద ధర్మకర్మరతమౌ చానందమై యుండ శ్రీ
యతిరాజాహ్వయనాథవల్లియగు తాయారాంబ నుద్వాహమై
యతుల శ్రీవిలసన్మహోమహుఁడు దానయ్యెన్ బహూత్సాహమై.

కం॥ అతులితపతి గౌరవమతియై నిజభర్తృవాక్య మందెంతంతే
గతి యాఁడుబిడ్డలిర్వుర వితత ప్రేమంబు జూచు విసువక నెపుడున్.

సీ॥ అర్మిలి వనములనాలయంబు ప్రీతి స్థాపించె భూదేవతాగృహంబు
లెలమి నిధానంబు నెంతెంతయో గూర్చె వెస తటాకంబుల వెలయఁజేసె
వైశ్యబాలుర కన్నవస్త్రంబు లీయగా హాస్టలు నీపురి నమరజేసె
అడిగినవారికి హర్షంబుమీరగ వెనువెంటఁ బ్రీతితో ధనమునొసఁగె

తే॥ కావ్యశక్తికి నేడు తార్కాణమగుచు భాగవతచంపు వ్యాఖ్యానభాగ మిపుడు
వెలయఁజేయుచు భూమిలో నిలిపెఁబేరు సప్తసంతానములనారు సరవిఁగూర్చె॥

చం॥ తనయునిగూడ దంపతు లుదారమనీషను శీఘ్రకాలమం
దెనయుచు భూస్థలిన్ జననమెత్తిన దానికి సప్తసంతతి
న్గను ఫలమంత సొంతముగ గల్గగ జేయుట కా పరాత్పరున్
మనమున దల్చి దీవెనల మందముగా నొడగూర్చు మియ్యెడన్.

ఓమ్

ఏతద్గ్రంథ ముద్రాపయితృ వంశానువర్ణనమ్

శ్రీమ న్నరాణా న్నిలయం సుకీర్తి, హ్యుద్దామ తేజోనిధి మత్సుపుణ్యమ్
సత్సజ్గతే స్తత్వ విదుద్భవాచ్చ, ఖ్యాతిజ్గతం శ్రీ శిరసాల గోత్రమ్॥ ॥౧॥

తత్త్రాద్య క్షిరసాల గోత్ర జననా త్సుశ్రైష్ఠ్య రగణ్యై శ్శుభః
"తాడేపల్లి" సమాహ్వాయ స్సుగుణవా న్వంశోఽస్తి వైశ్యాకరః
దాన ప్రౌఢిమ సన్నుతార్ష విభవ స్సుశ్రీమతా మాలయో
ధర్మాఽధర్మవివేచనే నిపుణతాం నీతోఽతిపూతో మహా౯॥ ॥౨॥

తదన్వయే ధర్మకృదిజ్ఞితజ్ఞ, శ్శాంతోఽతి దాన్త స్సుగుణై రనన్తః
"లక్ష్మీపతి" ర్నామ సుపుణ్యశాలీ, ప్రాదుర్బభూ "వేన్దు రివాంబురాశౌ" ॥3॥

తస్యాస్య రామా సుగుణాభిరామా, సౌశీల్యభూమా జిత పూర్ణసోమా
శ్రీమన్మహాలక్ష్మ్యభిధాతిరామా, శ్రీరామపాదాబ్జ నివిష్టకామా॥ ॥౪॥

తయోర్ద్వయోః పుణ్యవశాత్సుపుత్రౌ, జనాభినన్ద్యౌ సుగుణాలవాలౌ
జాతౌ తయో రగ్ర జని ర్మహాత్మా, రత్నయ్య నామా బహుపుణ్యరాశిః. ॥౫॥

తస్యానుజో వేంకటసుబ్బయాఖ్యో, దయాపరో ధీరజనాభిరామః
శ్రీమా న్జగద్వ్యాప్త విశాలకీర్తి, ర్దీనార్తిహాసూరిజనేడ్యమానః ॥౬॥

శ్రీమద్వేఙ్కట సుబ్బయాహ్వయమణే రుద్దామధీశాలినో
భార్యా సర్వగుణాధికా సుచరితా శ్రీసుబ్బమాంబాభిధా।
తత్పుత్ర్యాం సచ వైశ్యవంశతిలకో ద్వౌ పుణ్యవత్యౌ సుతే –
పుత్రశ్చైక మజీజన త్స్వసుకృతా చ్ఛ్రీరామపాదార్చనాత్॥ ॥౭॥

ప్రాదుర్భూతో యోఽసౌ, వేంకటనారాయణో గుప్తః
సోయ మ్మాన్య శ్శ్రీమా, నాయత కీర్త్యాభిరామోఽభూత్॥ ॥౮॥

సవైశ్యవర్య శ్శుభరూపశీలాం, మాణిక్యమామ్బాం పరిణీయ గార్హమ్
నయ న్స్వధర్మాచరణానురూపం, ముదా హ్యనైషీ త్సుఖ మాత్మకాలమ్॥ ॥౯॥

జాయాపి సా భక్తిమతీ గుణాధికా, దివానిశం భర్తృపదాత్తచిత్తా
బభూవ హా! కష్ట మనార్యకర్మా, వ్యాపాదయ త్తా న్నృహిణోఽతిదుష్టః॥ ॥౧౦॥

తథాప్యయం కేఙ్కట శేషప్రాజ్ఞో నారాయణశ్శ్రేష్ఠివరో విరాగాత్
విసృజ్య తత్సర్వ మితి ప్రమోదం, పవిత్రకార్యే స్వధనాంశ సోఽభూత్॥
నిర్మాయ దేవాయతనం వనాని, వివాహ మత్యన్త మగణ్యహావమ్
విధాయ కూపాశ్చ సత్త్రిసంతతిం, చకార నామం సుకథాసు శేష్యః॥

అపత్యాన్వేషం మమ్మేవ ముపలభ్యాననుతే
మతింకృత్వా పాణిగ్రహణ మకరోత్కాంచన వధూం
తదర్థాఙ్గ్యా మ్పుత్రీ స్తనయతు మురాశే స్సుకృపయా
దృఢప్రేమ్ణా రామా మపిచ కలయన్ రంజితధియా॥
యతిరాజనాథవల్లీ తాయారూ నామ్ని పరిణీయ మాత్రా,
తనయా నపారబుద్ధీ న్ప్రాప్య పత్యాత్త పూర్ణకామాసా॥
య శ్శార్ఙ్గపాణి స్స్వభివర్ణితోఽస్తి
ప్రద్యుమ్నకాదీ న్ప్రసువే శతం సుతాన్
స రుక్మిణీశో వసుదేవసూను
శ్రీకృష్ణదేవోఽవతు పుత్రికోఽమూ॥

లంకా సీతారామశాస్త్రి
పరిభాషాంధ్రోపాధ్యాయుడు
హైస్కూలు, నరసరావుపేట.
10-2-49

నరసారావుపేట వాస్తవ్యులు

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకట నారాయణ శ్రేష్ఠిగారు

ద్రవ్యదాత.

గ్రంథకర్త.

రామరాయకవిః

శ్లో॥ రచితబహుతరార్థగ్రంథనిర్మాణశక్తిః
సహజమధురశైలీవిత్తసత్కావ్యకర్తా
హయవదనపదాబ్జోపాసనాసిద్ధబుద్ధిః
కులపతిపదభాసీ విశ్రుతో రామరాయః ।

శ్లో॥ కణాదో జైమిని ర్వ్యాసః
శంకరశ్చ పతంజలిః
వేత్తి రామస్య విదుషః
పాండిత్యం తత్రకే వయమ్ ॥

శ్లో॥ శతాధికగ్రంథ విధానసిద్ధః
ఆజన్మసిద్ధాఖిలశాస్త్రతత్త్వః
గురూపదేశోహి నిమిత్తమాత్రం
యస్యాభవత్సోయ మపూర్వవృత్తః ॥

శ్లో॥ యస్స్వల్పకాలే వివిధప్రబంధాన్
నిగూఢశాస్త్రీయ మహానిబంధాన్
స్తోత్రాణి చాన్యాన్ బహుధావిభిన్నాన్
గ్రంథాంశ్చ నిర్మాయ జహౌ శరీరమ్ ॥

శ్లో॥ స రామరాయః సుకవీంద్రచూడా
ముక్తామణిః పండితచక్రవర్తీ
వ్యాఖ్యాతవాన్ భాగవతాఖ్యచంపో
ర్యథార్థ మర్థావగతి ర్యథా స్యాత్ ॥

కవితా వెంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీ

ఓమ్

శ్రీహయవదన పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ చంపూ భాగవతే

ప్రథమో విలాసః

శుభకృత్ కార్తిక కృష్ణదశమ్యామ్

శ్లో. చమ్పూభాగవతాపగాపతి మముం కేచి త్తరన్తు స్వతః
కేచిత్ప్రాప్య తరీం తరన్తు కతిచి త్తీర్థోపదేశాశ్రయాత్
సుబ్రహ్మణ్య నిదేశత స్సుమనసాం దాతు స్తదీయామృతమ్
రామః ప్రారభ తేఽథ తస్య మథనం శ్రీనాథపాదాశ్రయః. 1

శ్లో. సస్యస్తోమం ఫలతి బహుధా కృష్యమాణైవ ధాత్రీ
క్షీరాసారం స్రవతి బహుధా దుహ్యమానైవ ధేనుః
గ్రన్థాంభోధి ర్వ్యధిగతఫలోఽప్యేష నిత్యం బుధేన్ద్రై
శ్చేతస్యంధే జనయతి సుధాపూరధారా ప్రవాహామ్. 2

సుధాపూర స్సుధారాశిః అమృతనిధిరితియావత్. తస్య ధారాః వృష్టయః తాసాం ప్రవాహామ్, అత్రగ్రన్థాంబుధౌ, మేఘవత్ ఘనీభూయ సుధా అస్తి.వాతవశా ద్యథా మేఘా ద్వర్షావిర్భావః. తథా,మథనవశాత్ సుధాపూరా ద్వర్షావిర్భావః. యథా వృష్టిధారాణాం బహూనాం మిళిత్వా ప్రవాహరూపేణ ప్రస్రుతిః ఏవంసుధాపూర ధారాణామపీతి, ఏ తేన సుధాసార నిక్షేపయోగ్యేషు బహుషు శ్లోకేషు వ్యాఖ్యాతేషు తదుద్గతా బహవోఽమృతధారాః ప్రవహీభూయ సతా మ్మనసి సముద్రే ఇవమిళన్తీతి ధ్వన్యతే.

శ్లో. అనన్తగుణవేష్టిత ప్రబలబుద్ధి మన్థాద్రిణా
హయానన కృపార్ఝరీ మిళితసన్మనోజృంభణః
విలోడ్య బహువార మత్యుపమకోశదుగ్ధామ్బుధిం.
ప్రపద్య మధురామృతం బుధ గృహాణ దాస్యత్యయమ్. 3

కోశః ప్రకృతగ్రన్థః

శ్లో॥ చమ్పూభాగవతామ్భోధిం మథిత్వా తేన యద్బుధాః
గృహ్ణన్తి సార మమృతం వ్యాఖ్యానం మన్థరాభిధమ్ ॥

శ్లో॥ హయానన ధృత స్త్వయా విజయతా మయం మన్థర
స్తవాపి భవితా రమా ధవళితాఖిలాశా న్తరా
త్వదీయ కరుణాలనాకలితమూకమాత్మాఽమృతే
నిమజ్జతు భవత్పదాఽమృత మహోద్భవే తే నమః. 5

శ్లో॥ యథాకథంచి న్మమ బుద్ధిమన్థరః ప్రవేశమీయా ద్భగవద్గుణా మ్బుధౌ
ఇతీవ చమ్పూం వివృణోత్యయం ముదాఽబుధోపిబాలో నతుసాహితీబలాత్. 6

సాహితీబలాదితి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. సాహిత్యప్రకర్షం ప్రకాశయితు మిత్యర్థః.

శ్లో. అపభ్రంశా వర్ణా అపి న హరిగా దూషణపదమ్
తతోఽ పభ్రంశోఽహం ధ్రువ మివ భవేయం హరిమనాః
ముధాలాపై ర్వ్యర్థ భ్రమిభి రపి కాలం క్షపయతాం
జనానాంబుద్ధిం ద్రాగ్వశయ నృహరే తే నమఇదమ్. 7

అపభ్రంశాఅపి హరిప్రతిపాదకా వర్ణా దూషణపదం న భవన్తి. హరిగాః పతంజల్యంగీకృతా ఇతి ధ్వన్యతే. లౌకికదృష్ట్యా అపభ్రంశత్వేన ప్రతీయమానా అపి హిరుక్ ధిరకుత్ ఇత్యాదయ శ్శబ్దా భాష్యకారానుమతత్వేన నదూష్యా ఇతిభావః. అన్యత్ర అపభ్రంశా ఆచారాదిభ్రష్టాఅపి వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః హరిగాశ్చేద్భగవద్భక్తాశ్చే ద్దూషణస్థానం నభవన్తి. తస్మాత్ అపభ్రంశోఽహం హరిమనా ధ్రువం భవేయమ్. తథా చేన్మమాపి న దూష్యత్వప్రసంగ ఇతి భావః. అన్యత్ర హరిరహం భవామి. తతోఽపభ్రంశ ఏవ అపగతభ్రంశఏవ ముక్తఏవేతియావత్. ఏతేన భగవత్కథావ్యాఖ్యాన మస్మాకం క్షేమార్థమేవ. నతు పాణ్డిత్యప్రకర్షో ద్బోధనార్థ మితి వ్యాఖ్యాతుః కవే ర్వినయో వ్యజ్యతే భ్రమయః భ్రమణాని.

శ్లో. వ్యంగ్యప్రధాన భగవ త్ప్రతిపాదకత్వా
ద్వ్యంగ్యప్రధాన మిదకం స్ఫుటమేత కోను
రామ స్తథాపి విపరీత మియేష బాల్యా
త్సన్తః ప్రతీచ్ఛత గుణైకదృశో దయార్ద్రాః.

భగవాన్హి అప్రత్యక్షస్సన్ జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారై ర్వ్యజ్యతే. ఇతి వ్యంగ్యత్వం హరేస్సిద్ధమ్. ఇదమే వేదకం కావ్యం కర్మ.

శ్రీ హయవదన పరబ్రహ్మణే నమః

ఇహ ఖలు వెల్లాల కులకలశ వారాశి చిన్తామణిః ఘణశిలరాఘవపాణ్డవయాదవీయాభిధచిత్రప్రబన్ధః, శ్లేషయమకధ్వనిచక్రవర్తీ అభినవ కాళిదాసాత్మకపౌరుష నామా, చిదమ్బర నామా మహాకవిః. సకల కల్యాణగుణనిలయదివ్యవిగ్రహస్వరూపస్య భగవతో వాసుదేవస్య గుణక్రియా స్వరూపత్రితయ ప్రతిపాదకత్వేనాద్వితీయానన్దలక్షణ పరమపురుషార్థసాధనమ్. "కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాన్తాసమ్మిత తయోపదేశయుజే" ఇత్యాలంకారికవచన ప్రామాణ్యా ల్లౌకికపురుషార్థసాధనం చ చమ్పూభాగవతాభిధం మహాకావ్యం చికీర్షుః ప్రారిప్సితగ్రన్థస్య అవిఘ్నపరిసమాప్తి సంప్రదాయావిచ్ఛేద లక్షణఫలసాధనమభీష్టదేవతాప్రార్థనాగర్భ మాశీరూపం మంగళం శిష్యశిక్షార్థం గ్రన్థాదౌ శ్లోకషట్కేనోపనిబధ్నాతి. కల్యాణమితి.

శ్లో. కల్యాణం నః ప్రభూతం కలయతు లలితాలాపశైలేశబాలా
లీలాజాలానుకూలా శిశిరకర కలా భానుమాలాజటాలా
భద్రా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూరధారానుకారా
సేహాముద్రా వినిద్రా పురహరణవిధౌ కాఽపి కారుణ్యపూర్ణా.

"లక్ష్మీకరః కవర్గ స్స్యా"దితి కవర్గస్యాదౌ ప్రయోగః మంగళకరః "మోభూమిస్త్రిగురు శ్శుభం వితనుతే" ఇతి భూదేవతాక సర్వగురు ర్మగణోఽపి శుభకర ఏవ. అపి చ అయం మగణః కల్యాణ మితిపదం భద్రవాచకత్వేన అతీవశుభావహః. "దేవతావాచకా శ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః" ఇత్యుక్తత్వాత్. ఏవమ్ వర్గతః గణతః అర్థతశ్చ కల్యాణపదం సర్వశుభావహ మితిఫలితమ్. లలితాలాపశైలేశబాలా లీలాజాలానుకూలా శిశిరకరకలా భానుమాలా జటాలా శేషాహిభూషా పరికలితసుధాపూరధారానుకారా పురహరణవిధౌ వినిద్రా కారుణ్యపూర్ణా భద్రా కాఽపి ఏహాముద్రా నః ప్రభూతం కల్యాణం కలయతు ఇత్యన్వయః. లలితాః మనోజ్ఞాః ఆలాపాః గిరో యస్యా స్సా తథోక్తా మంజుభాషిణీత్యర్థః శైలేశస్య హిమవతో బాలా పుత్రీతి యావత్. లలితాలాపా చ శైలేశబాలా చ తథోక్తా. తస్యాః లీలాజాలానాం విలాససమూహానా మనుకూలా అనురూపా మనోజ్ఞభాషణకటాక్షనిక్షేపాదిపార్వతీవిలాససంక్రమణోచితభూమి రితి ఫలిత స్సమాసార్థః. ఆలాపేత్యేత దుపలక్షణం గుణరూపాదీనాం తేన లలితాలాపపదేన పార్వత్యాః నిరతిశయసౌన్దర్యం శైలేశబాలేత్యనేన సత్కులప్రసూతి ర్వ్యజ్యతే. బాలేత్యనేన సౌకుమార్యం వ్యజ్యతే. ఏవం విధాయా అనుకూలేత్యనుక్త్వా ఏతల్లీలాజాలానుకూలేతి వచనేన పార్వత్యాః చేష్టయా పరమేశ్వరస్య సౌన్దర్యాద్యాధిక్యం వ్యజ్యతే. ఏతేన మాయాపారతన్త్ర్యాభావా చ్చివే పరమేశ్వరత్వం స్ఫుటం భవతి. అన్యథా శైలేశబాలా మేవాయ మను

కుర్యాన్నతు సైనమితి. ఏవం పార్వతీ సాహిత్య ప్రతిపాదనేన పార్వతీవిశిష్టః పరమే
శ్వర ఏవ ప్రపత్తవ్యః. నతు కేవల ఇతి ప్రపత్తిమత మప్యుపదిష్టం కవినేతి
బోధ్యమ్. ఇత్థం స్వతస్సిద్ధం సౌందర్యం శివస్యాభిధాయ అథభూషణజ
మాహ- శిశిరేతి- శిశిరకరస్య చన్ద్రస్య కలాయాః భానుమాలాభిః కిరణ
పరమ్పరాభిః జటాలా దన్తురితా చన్ద్రచూడ ఇత్యర్థః అత్ర
శైశిర్య ప్రతిపాదనేన భక్తతాపనివారణక్షమత్వం వ్యజ్యతే శిశిరకరం
సర్వ మధృత్వా కలామాత్ర ధారణేన కళంకస్థానీయ దోషోపమృష్ట గుణా
భాసాన్ కపటాన్ సేవకాన్ హిత్వా నిష్కపటం భక్తం స్వీయత్వేన గృహ్ణాతీతి
వ్యజ్యతే. భాను మాలేత్యనేన లోకే స్త్రీభి శ్శిరసా ధృతచన్ద్రవంకాభిధభూషణ
వన్నేదం భూషణం నిశ్శోభం కిన్తు ప్రచురశోభ మితివ్యజ్యతే. భానుమాలా జటాలే
త్యనేన శివ శిరసి లమ్బమానా జటా నభవన్తి. కిన్తు శశాఙ్క శకల రుచిమాలా ఏవేతి
అపహ్నవో వ్యజ్యతే. తేనచ జటానాం శ్వేతత్వంఫలతి. ప్రాణిస్థాదాత్త్లో లజితిలచి జటాలా
ఇతి రూపకమ్. అథాపరం భూషణ మాహ. శేషేతి, శేష ఇత్యహిర్యాభషా యస్యా
స్సాతథోక్తా శేషభూషితేతి యావత్. చూత వృక్షాదివ చ్ఛేషాహిపద యోస్సా
మాన్య విశేషభావా న్న పౌనరుక్త్యమ్. అనేన విశేషణేన శివస్య సర్వాతిశాయిత్వం
వ్యజ్యతే. సమస్త భూధరస్యాపి శేషస్య తద్భూషణ స్థానాపత్త్యా తదంగ గతత్వాత్
తతశ్చ శేషశాయినో విష్ణోరపి శేషభూష శ్శివ ఏవ పరమ ఇతి ఫలతి. మల్లికామాల్య
వచ్ఛేషభోగో విభాతి. తత్ఫణామణయస్తు కోకనదవ న్మధ్యేభాన్తీతి భూషణసామ్యం
శేషస్య. యద్వా ముక్తాహార లతా వత్సర్పకాయః, నాయక రత్నానీవ ఫణామణయః,
ఇతి ఏతేన శేషాఖ్య ముక్తాహారస్య మధ్యేమధ్యే విశ్లేషాభావా ద్దణ్డాకార స్థిత్యా
ముక్తాహారా ద్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. అపిచ. "ఆశ్రితేషు గణయన్తి నదోషమ్" ఇతి
న్యాయాత్ ఆశ్రిత వత్సలోయం శివః పరమారణ విషధరత్వరూపం దోషమవిగణయ్య
శేషం భూషయతీతి శివ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతివ్యజ్యతే. అథ స్వరూపం గుణం
చాహ. పరికలితేతి. సుధాయాః అమృతస్య సమృద్ధిః తస్య ధారాప్రవాహః తస్యాను
కారః అనుకరణం భావేఘఞ్. పరికలితః కృతః సుధాపూర ధారానుకారః యయా
సా ధావళ్యా దాహ్లాదకత్వాచ్చ సుధాధారా మనుకుర్వన్తీ ఇత్యర్థః. ఏతేన విగ్రహ
స్వరూప మతిధవళ మితి. ఆత్మస్వరూప మమృతవ త్సుఖ మితి. గుణాః అమృతవ
దాహ్లాదకా అనుభవతా మితి ఫలితమ్. అత్ర ధారాకారాకారిత స్సుధాపూర ఏవ
పురుషాకారాకారిత శివవ ద్భాతి. నత్వయంశివ ఇత్యపహ్నవో వ్యజ్యతే. తేన అమృత
వద్భోగ్యత్వం పరమానన్దాస్పదత్వఞ్చ శివస్య ఫలితమ్. అథ భక్తరక్షణో న్ముఖత్వ
మాహ, పురేతి. పురాణాం త్రయాణాం మయకృత పత్తనానాం హరణవిధౌ సంహార
కార్యే నిస్తన్ద్రా జాగరూకా త్రిపురాసుర విజయినీ త్యర్థః.

ఏతేన శివస్య మహాపరాక్రమత్వం వ్యజ్యతే. అతఏవ స్వం స్వాశ్రితాంశ్చ రక్షయతీతి భావఃఫలితః, భక్తరక్షణోపయోగినం ప్రధానం గుణం కంఠతో నిర్దిశతి, కారుణ్యేతి కారుణ్యేన కరుణారసేన పూర్ణా వ్యాప్తా, దయారసభరితాన్తః కరణేత్యర్థః, పూర్ణేత్యనేన శివస్య వస్తుతో చలత్వం వ్యజ్యతే. "పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయేతి" శ్రుతేః. భద్రా కల్యాణీ సకలకల్యాణగుణ పరిపూర్ణేత్యర్థః ఏతేన ఉక్తానుక్త సకలగుణ సంగ్రహః కృతఇతిఫలితమ్. ఏషా మద్హృదిస్థా. కాపి అనిర్వచ నీయా ముద్రా భంగీ శివఇత్యర్థః. ధర్మధర్మిణోరభేదోపచారాత్, నః అస్మాకం ప్రభూత, అధికం కల్యాణం కలయతు దిశతు "యో యద్వాన్ సతద్దత్తే" ఇతిన్యాయేన శివస్య కల్యాణిత్వా దస్మాకమపి కల్యాణం దదాత్యేవేతి కవే ర్నిశ్చయః. కాపిముద్రాఇత్యాది స్త్రీ లింగశబ్దైః పుమర్థప్రతిపాదనేన శివస్య అర్ధనారీశ్వరత్వం వ్యజ్యతే, కల్యాణం కలయత్విత్యత్ర సువర్ణం దదాత్వితి వ్యజ్యతే. యుక్తశ్చేదం శివస్య సమ్పత్ప్రదత్వాత్. అత్ర "అర్థతః శబ్దతోవాపి మనాక్కావ్యార్థ సూచనమ్." ఇతియథాకథం చిత్కావ్యార్థసూచనమపి భవతి. తథాహి యస్యాః లలితాలాపైర్బృహస్పతిర్బ్రహ్మణో దేవానాం వా శం సుఖం భావతి సా లలితాలాపశా. ఇరా ఉదకం "ఇరా సురాంబువాగ్భూషు" ఇతిరత్నమాలా; తదీశ స్సముద్రః అస్య విష్ణోస్సంబన్ధీ ఇరేశః ఏరేశః దుగ్ధసాగరః విష్ణోః క్షీరసాగరశయనత్వాత్. తస్యబాలా కన్యా ఏరేశబాలా లక్ష్మీః, రలయోరభేదా దిలా శబ్దే ఇరాత్వబుద్ధిః. లలితాలాపశాచ సా ఏరేశ బాలాచ లలితాలాప శైరేశబాలా, వృద్ధిరేచీతి ఆకారస్యఏకారస్యచస్థానే వృద్ధిరైకారః తస్యాః లీలాజాలానుకూలా. శిశిరకరకలా చన్ద్రకలా తత్సామ్యాత్తదనుజత్వాద్వా కౌస్తుభమణిస్తత్త్వేన వ్యపదిశ్యతే. తద్భానుమాలాభిః తత్కాన్తిపూరైః జటాలావ్యాప్తా. శేషాహిం భూషయతీతి శేషాహిభూషా, శేషపర్యంక భూషణభూతేత్యర్థః. పరికలితః కృతః సుధాపూరధారానుకారః యయాసా తథోక్తః. కటాక్షమాలాభిః వాక్ప్రపమరన్దైర్వా సుధాపూరధారా మనుకుర్వన్తీ ఇత్యర్థః. సుధాస్రావకరుణాకటాక్షః సుధాస్రావవాచికశ్చేతిభావః. అపురహరణవిధౌ అపురాణా మశరీరాణాం హరణవిధౌ స్వీకరణవిధౌ, యద్వా నఞో విరుద్ధార్థకత్వాత్, అపురాః విరుద్ధశరీరాః రాక్షసా ఇతియావత్. తేషాం హరణవిధౌ నాశనవిధౌ వినిద్రా జాగరూకా స్వవిలాసాన్ దర్శయిత్వా భక్తానాం ముక్తిం దాతుమ్ అథవా భూభార భూత రాక్షస నిబర్హణార్థంవా అస్యావతారాత్, అత్రహేతు మాహ కారుణ్యపూర్ణేతి, భద్రా కల్యాణీ కాఽప్యనిర్వచనీయా ఏషా మద్హృదిస్థా ముద్రాభంగీ రీతిః విష్ణురిత్యర్థ. నః కల్యాణం సచ్చిదానన్దలక్షణం శుభం కలయతు దదాతు. ఇతి ఏతేన, క్షీరసాగరే శేషశాయీ లక్ష్మీవాన్ భగవాన్ నారాయణః బ్రహ్మాది ప్రార్థితస్సన్ భక్తసాయుజ్య దానార్థం

భూభార హరణార్థం చ కృపయా భువ్యవతీర్య విరాజతే ఇతి కృష్ణకథా ప్రతీతా. కించ శేషభూషేత్యనేన ప్రకృతావతారేపి శేషావతారో రామోవతీర్ణ ఇతి. ఏరేశబాలాలీలా జాలానుకూలేత్యనేన రుక్మిణీరూపేణ లక్ష్మీరవతీర్ణా ఇతి. లలితాలాపేత్యనేన బ్రహ్మాదీ- వరదానేన సంతోషణంచ ఏవమాది భాగవతదశమస్కంధాన్తర్గత కృష్ణకథా ప్రతీయతే ఇతి సైవాత్ర వర్ణ్యతే ఇతి బద్ధమ్. అత్ర. లా. షా. రా. ద్రా. ఇతి వర్ణానా మసకృ దావృత్తి శ్రవణాద్వృత్త్యనుప్రాసాభిధశ్శబ్దాలంకారః "ఏకద్విప్రభృతీనాన్తు వ్యంజనానాం యథా భవేత్. పునరుక్తి రసౌ నామ్నా వృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే" ఇతి తల్లక్షణాత్. లీలా జాలానుకూలేత్యత్రానురూప్య వర్ణనా త్సమాలంకారః "సమం స్యాద్వర్ణనం యత్ర ద్వయోరప్యనురూపయో"రితి లక్షణాత్. ద్వయోరపి ఏకపదగతత్వేన ఏకవాచకానుప్రవేశాత్మక స్సంకరః. జటాలేతి శిశిరకరలీలానాం జటాత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః. అస్యాపి పూర్వవచ్ఛబ్దాలంకారేణ సంకరః. సుధాపూరేతి విశేషణే ఉపమా. కించ. గమ్యత్వేన వివక్షితస్య శివస్య వివక్షితరూపా దపి చారుతరేణ రూపాన్తరేణాభిధానా త్పర్యాయోక్తాలంకారః. "పర్యాయోక్తంతు గమ్యస్య వచో భంగ్యన్తరాశ్రయ"మితి. అయం పూర్వోక్తాలంకారత్రయ ప్రతిబోధ్యాపిత ఇతి తేషా మన్యోన్య అంగాంగీభావేన సంకరః. వృత్తన్తు స్రగ్ధరా. "మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణ త్రిమునియతి యుతేతి" తల్లక్షణమ్. ఇతి - 1

అవ. ఏవం పరమేశ్వరం ప్రార్థయిత్వా అథ స్వాభీష్టదేవతాం పరమేశ్వరీం ప్రార్థయతే.

శ్లో. ప్రాలేయాచల భాగధేయ భవనం కల్యాణ జాలాస్పదం
జాటాటీర తపః ఫలం కిలకిలల్లీలాను కాహ్లాదితమ్
బిభ్రాణం పరివాళి కించన సుధాధారాధరం సాదరం
తన్మే భద్ర మముద్ర మాకలయతా మానందకందం మహః॥

ప్రాలేయేతి. ప్రాలేయాచలస్య హిమాలయస్య భాగధేయానాం భాగ్యానామ్. "దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం స్త్రీ నియతి ర్విధి రిత్యమరః" "భాగ రూప నామభ్య స్స్వార్థే ధేయ ప్రత్యయో వాచ్య" ఇతి ధేయ ప్రత్యయః. భవనం గేహమ్. స్థానమితి యావత్. యద్వా భవనం భావః స్వరూపమితి యావత్. కల్యాణజాలానా మ్మంగళసమూహానా మాస్పదం స్థానం, జాటాటీరః పరమేశ్వరః "అహిర్బుధ్న్యో జటాటీరో జటాజూటో గిరిలోచన ఇతి" షష్ఠ్యాశ న్నిఘంటుసారే, తస్యేదం జాటాటీరం తస్యేదమిత్యణ్. తస్య తపసః చిత్తైకాగ్ర్య లక్షణస్య ఫలమ్. పరిపాకభూత మిత్యర్థః. కిలకిలేతి. ధ్వనేరనుకరణోఽయం శబ్దస్తత్ర కిలకిలదితి. పటపట దితివత్. కిలకిలద్యుక్తో లీలాశుకః కిలకిలల్లీలాశుకః కిలకిలధ్వనికారి విలాసకీరః, తేన ఆహ్లాదితం సంతోషితమ్. పరివాళి వాళ్యా, "అవ్యయం విభక్తీతి విభక్త్యర్థే వ్యయీభావః కించన కించిత్. సుధాధారాధరం సుధాధారాణాం

ధరః ధారకః తం అమృత ప్రవాహధర మిత్యర్థః, చంద్రమితియావత్, యద్వా ధారా ధరః, ఘనాఘనః, వార్షికమేఘ ఇత్యర్థః, తమ్. చంద్రమితియావత్, సాదరం సప్రేమ యథాతథా, బిభ్రాణాం తత్ప్రసిద్ధం మహాస్తేజః అగ్రాత్పార్వతీ మే మహ్యమ్, అముద్రమమిత మానందకందం సంతోషసంపాదకం భద్రం కల్యాణం అకలయతాం వితరత్వితి ప్రార్థనాయాంలోట్, ఆనన్దకన్ద మితి మహసో విశేషణంవా. ఆనన్దస్యకందం మూలం నిధి మితియావత్, యద్వా, ఆనన్దరూపం కం జలం దదాతీతి ఆనన్దకన్దమ్. అత్ర ప్రాలేయాచల సంబంధినాం భాగ్యానాం ప్రాలేయాచలమేవ ఆస్పదం భవతి.నతు తద్భిన్నమ్. "అదృష్టస్యాత్మనిష్ఠత్వా"దితి న్యాయముల్లంఘ్య ప్రాలేయాచలభాగధేయానాం పార్వతీ ఆస్పదమితి వర్ణనేన విరోధః ప్రతీయతే. అనన్యజన్మార్జిత సుకృతవశాద్ధిమవతః పార్వతీరూప పుత్రీలాభ ఇతి కృత్వా, భాగధేయజాతాయా స్తస్యాం భాగధేయాశ్రయత్వం సిద్ధమేవ. మృజ్జాతస్య ఘటస్య మృదాశ్రయత్వమేవేతి తత్పరిహారశ్చ వ్యజ్యతే. యద్వా తస్య విరోధస్య భవనం భావ ఇత్యర్థ వర్ణనేన పరిహారః హిమవతో భాగధేయమేవ పార్వతీ రూపేణ పరిణతం మృద్ఘటాత్మనేవేతి తదాశయాత్. కల్యాణ జాలాస్పద మిత్యనేన భక్తేభ్య స్సకల కల్యాణ దాన శౌండీర్యం వ్యజ్యతే. తపఃఫల మిత్యనేన, శివసంబంధినీ చిరసంచితా తపోలతా పార్వతీరూపం ఫలం జనయాంబభూవేతివ్యజ్యతే. తేనచ పరమేశ్వరేణాపి దక్షిణామూర్తిరూపిణా పార్వత్యర్థంతపః కృతమితి పార్వత్యాః పరమేశ్వర మనోమోహన క్షమనిరతిశయ సౌందర్యం వ్యజ్యతే. కిలకిలదితి విశేషణేన లీలాశుకమపి మనోహరాం ధ్వని మధ్యాపయన్తీ తేన ఆహ్లాదితా భవతీతి శుకాదపి మంజుభాషిణీతి వ్యజ్యతే. కించస్వాధ్యాపిత శుకధ్వని శ్రవణాహ్లాద శాలినీయం మమాపి కాంశ్చన బీజవర్ణాన్ ఉపదిశ్య తదుపదేశ జనితే నానేన గ్రంథేన సంతుష్యతీతి కవ్యాశయాత్ కవౌ పార్వత్యాః పరమాదరో వ్యజ్యతే. తృతీయ పాదేన చన్ద్రవ దమృత ప్రవాహజనకం మామకం కావ్యం సాదరం పార్వతీ శిరసా గృహ్ణాత్యేవ వాత్సల్యాదితి కవ్యాశయో వ్యజ్యతే. భద్రస్య ముద్రత్వ విశేషణేన కవే ర్మోక్షాభిలాషోవ్యజ్యతే. నహి తద్భిన్న కల్యాణస్య ముద్రాభావః క్వాపి దృశ్యతే. బ్రహ్మైశ్వర్యాణా మపి ముద్రణ దర్శనాత్. ఆనన్దకన్దమితి మహసో విశేషణేన ఉదకవ దమిత మతిసులభంచ మోక్షానన్దం ప్రయచ్ఛతీతి సర్వోత్కృష్టతా పార్వత్యా వ్యజ్యతే. మహ ఇతి తేజోవాచి శబ్దేన స్వయం ప్రకాశత్వం స్ఫురతి. తేనచ పరమాత్మ స్వరూపిణ్యా వే[illegible]పీతి సిద్ధమ్. అథ. అత్ర మహసి భాగధేయ భవనత్వ రూపణా ద్రూపకాలంకారః. భావ ఇత్యర్థేతు. భాగధేయ జన్యాయాం పార్వత్యాం భాగధేయ స్వరూపత్వ వర్ణనేన హేత్వలంకారః. "హేతు హేతుమతో రైక్యం హేతుం కేచి త్ప్రచక్షతే" ఇతి తల్లక్షణాత్. తపఃఫలమిత్యత్ర అతిశయోక్తిః. పరమేశ్వరార్థం పార్వతీతప ఏవ ప్రసిద్ధం నతు పార్వత్యర్థం పరమేశ్వరతపఇతి. పార్వత్యా శ్శివ తపః ఫలత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః యద్వాచన్ద్ర

చన్ద్రికయోరివ అవినాభూతయో ర్మాయాబ్రహ్మణో శ్శివాశివయోః సతోః శివాయాః శివతపః ఫలత్వాసంభవేపి తత్సంబన్ధోక్తే రతిశయోక్తి రితివా. కిలకిల దితివిశేషణేన పరికరాలంకారః. సుధాధారా ధరమిత్యత్ర రూపకమ్. వివక్షితరూపాదపి చారుతరేణ రూపాన్తరేణ శివాయా అభిధానా త్పర్యాయోక్తమ్. సర్వేషామంగాంగి భావేనసంకరః. ప్రౌఢిర్నామ గుణః. "ప్రౌఢిరుక్తేః పరిపాక" ఇతిలక్షణాత్. 2.

అవ. అథతస్యా ఏవ స్వాభీష్ట దేవతాయా మందస్మితం ప్రార్థయతే.

శ్లో॥ కస్త్వం ఘోరవిలోచనోఽసి భుజగోత్తంసః కపాలీ జటీ
దేవ్యాశ్శాసన మన్తరేణ భగవ న్నంతఃపురం మాగమః
ఇత్థం ద్వారి నివారితం పురహరం నిధ్యాయ దౌవారికై
ర్యన్మాత ర్విదధాసి మన్దహాసితం దద్యా త్తదిష్టాని నః.

కస్త్వమితి. ఘోరవిలోచనః ఘోరాణి భీషణాని వికృతాని వా విలోచనాని నేత్రాణి త్రీణి యస్య స తథోక్తః. యద్యపి ద్వయో ర్నేత్రయో ర్నవికృతత్వం. తథాపి తృతీయ సాహిత్యా త్పరస్పరాపేక్షయా త్రీణ్యపి వికృతాన్యేవేతి బోధ్యమ్. యద్వా ఘోరం భయంకరం విలోచనం తృతీయనేత్రం యస్యస తథోక్తః. సర్వ జగత్సంహార హేతుత్వా త్తస్య భయంకరత్వమ్. అథవా, ఘోరం వికృతం విలోచనం యస్యేతి తృతీయస్య వికృతత్వన్నామ ఫాలగతత్వమేవ స్వస్థానగతత్వా ద్భ్రువో రధస్థయో ర్నవికృతత్వమ్. అస్యచ అస్థానగతత్వా ద్వికృతత్వ మితి భావః. ఏతేన నతు పుండరీకాక్ష ఇతి ధ్వన్యతే. భుజగోత్తంసః. భుజగాః సర్పాః ఉత్తంసాని భూషణాని కుణ్డల కటక హార యజ్ఞోపవీతాది రూపాణి యస్య సః. నకేవలం వికృతరూపః కిన్తు వికృతాభరణోపీతిభావః ఏతేన నతు వనమాలీ ఇతి ధ్వన్యతే. కపాలం ఛిన్న బ్రహ్మ పంచమ శిరోరూపం యస్య సః. మత్వర్థీయోఽత ఇనిః. ఏతేన పరమ దరిద్రః. తత్రాపి భిక్షితుం మృన్మయ పాత్రమపి నాస్తీతి ఫలితమ్. అత్ర నతు చక్రపాణిః. నచశ్రీపతిరితి చ ధ్వనిః. జటాః అస్యసన్తీతి జటీ వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః. నతుకేశవ ఇతిధ్వనిః. ఏతాదృశ విశేషణవిశిష్టః త్వం కోసి. కోవాభవసి. కస్త్వమితి ప్రశ్నః. నతుపురుషోత్తమః. కిన్తు యః కశ్చన పురుషాధమ ఇతి ధ్వనిః. ఏతద్విశేషణ చతుష్టయం వస్తుతశ్శివే పరమత్వమపి వ్యంజయతి. తథాహి. ఘోరవిలోచనః సర్వజగత్సంహారహేతు తృతీయనేత్రః. ఏతేన బ్రహ్మాదీన్ సర్వానపి తృతీయనేత్రాగ్నా వుపసంహృత్య ప్రళయాంబుధా వయ మేకాకీ విజయతే ఇతి సిద్ధమ్. భుజగోత్తంసః శేషభూషః వ్యాఖ్యాతమిదం శేషాహిభూషేత్యత్ర. కపాలీ. బ్రహ్మాణమపి ఛిత్వా తచ్ఛిరో జగ్రాహేతి బ్రహ్మాది సర్వదేవశిక్షకత్వం సిద్ధమ్. జటీ. ప్రశస్త జటః జటానాం ప్రాశస్త్యంచ వీరభద్రోత్పాదనే ప్రసిద్ధమ్. యద్వా. మందాకినీ ప్రవాహ ధారణే ఇతి. ఏవం కస్త్వమితి పృష్ట్వాపి తత్రప్రశ్నస్య ప్రకృతానుపయోగిత్వం మన్యమానస్సన్ దౌవారికః స్వాజ్ఞారూపం వక్తవ్యమాహ. దేవ్యా

ఇత్యాది. హేభగవన్ షడ్గుణైశ్వర్యశాలిన్. ఇదం చ సంబోధనం జటిలత్వాదయం యః కోఽపి తపస్వీ భవితు మర్హతీ త్యభిప్రాయకృతమ్. దేవ్యాః రాజ్ఞ్యాః శాసనమన్తరేణ నిదేశం వినా. "అన్తరాన్తరేణ యుక్తే" ఇతి ద్వితీయా. అన్తఃపురం పురస్యాన్తరితి యోగ మజహదేవ రూఢ్యా కేళీగృహం బోధయత్యయం శబ్దః మాగమః. మాయాహీ మావిశేతి యావత్. "న మాఙ్యోగే ఇతి లుఙి అడాగమ ప్రతిషేధః" "ఇదిత్వాత్ చ్లే రఙ్." (మా-గమః. ఇతి ఛేదః) ఇత్థమ్ ఏవం ద్వారి ద్వారే. దౌవారికైః ద్వారపాలకైః నివారితం వారితం పురహరం శివం నిధ్యాయ దృష్ట్వా. హేమాతః జనని. యన్మంద హసితం మందస్మితం విదధాసి కరోషి. మధ్యమ పురుష నిర్దేశేన త్వ మితి కర్తా ఆక్షిప్యతే. తత్ మందహసితం కర్తృ నః అస్మాక మిష్టాని అభిలషితాని. అర్థా న్మంగళాని తేషా మేవేష్యమాణత్వాత్ దద్యాత్ ఇత్యాశిషి లిఙ్. వితరత్విత్యర్థః. వివాహకాలికదివ్యసౌందర్య మపహాయ రూపాన్తరధారిణ మ్మాం దౌవారికా నివారయేయు ర్వా నవేతి పరీక్షార్థం. పార్వత్యాపి మయి ఏవంవిధే రతిం కుర్యా ద్వా నవేతి పరీక్షార్థం చ. శివే రూపాన్తరం ధృత్వా ఆగతే సతి. తత్తత్వ మవిజ్ఞాయ దౌవారికా స్తం న్యవారయన్. దేవీ తు తత్తత్వం జ్ఞాత్వా విచిత్రేయ మస్య లీలేతి మందస్మిత మకరో దితిముఖ్యాశయః. అత్ర భుజగాదిధారణజన్యవికృతాకారేణ ముగ్ధా మ్మాం భీషయతు మాయాతోఽయం శివః స్వయ మేవ మద్దౌవారికై ర్వారితస్సన్ బిభే తీతి పార్వతీ మందంస్మయతే ఇతి ధ్వన్యతే. మందహసిత మిత్యనేన పార్వత్యా ఉత్తమనాయికాత్వం ప్రతీయతే. అత్ర భగవద్గత విరుద్ధాలంకారాది దర్శన జన్యో భగవత్యా హాసో దౌవారికకృతనిషేధకటువచనాదిపరిపోషితో హాస్య రసతా మంగీచకారేతి వేదితవ్యమ్. 3

శ్లో॥ క్రీడాకోప మనర్గళం శమయితుం క్షేమంకరే శంకరే
నమ్రే సప్రణయాపి తత్ర కుపితా మందాకినీదర్పతః
మౌళిం తస్య ముహు ర్ముహుః ప్రహరసే యేనాబ్జ మర్మస్పృశా
మాత స్తచ్చరణాంబుజం వితరతు శ్రేయాంసి భూయాంసి నః. 4

క్రీడేతి:- అనర్గళమప్రతిబంధం క్రీడాకోపం క్రీడాయాం రతివిలాసే యః కోపః తంవిలాసకలహజాతరోష మితి యావత్. శమయితుం నిర్వాపయితుం క్షేమంకరే శుభ కరే జగత ఇతి శేషః శంకరే శివే నమ్రే ప్రణతే సతి తత్ర శివే సప్రణయాపి సస్నే హాపి నమస్కారేణ నివృత్తకోపాపీత్యర్థః మందాకిన్యాః గంగాయాః దర్పః గర్వః భర్తృశిరశ్శ్లాఘ్యత్వ రూపః తస్మా దితి పఞ్చమ్యర్థే తసిః. మన్దాకినీదర్పతః ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. మందాకినీదర్పం పర్యాలోచ్యే త్యర్థః కుపితా సంజాతకోపాసతీ. అతఏవ హేమాతః జనని త్వమ్. శివస్య మహేశ్వరస్య మౌళింమకుటం అబ్జమర్మస్పృశా కమల సదృశేన; యద్వా చన్ద్రమర్మభేదినా "అబ్జో జైవాతృక సోమ" ఇత్యమరః యేన

చరణేన ముహు ర్ముహుః అసకృత్. ప్రహరసే తాడయసి తచ్చరణాంబుజం పాదాబ్జం నః అస్మాకం భూయాంసి అమితాని శ్రేయాంసి శుభాని వితరతు దదాతు. ప్రార్థనాయాం లోట్. అత్ర "దాసీకృతాగసి భవ త్యుచితః ప్రభూణాం పాదప్రహార ఇతి సున్దరినాస్మి దూయే" ఇతి న్యాయేన కృతాపరాధస్య భర్తు శ్శిరసి భార్యాచరణప్రహారో యుక్త ఏవ. అస్య చ చరణప్రహారస్య మన్దాకినీదర్ప నిర్వారణార్థకత్వ న్తు కవినోత్ప్రేక్షితమ్. ఇయం చ గమ్యా ఫలోత్ప్రేక్షా. మన్దాకినీ దర్పత ఇవేతీవ శబ్ద స్యాప్రయోగాత్. శివశిరసి కృతో ఽయం చరణప్రహారః తత్స్థా మ్మన్దాకినీం స్పృశ త్యేవేతి సపత్నీచరణతలహత్యా గంగా స్వదర్ప ముత్సృజ త్యేవేతి భావః అబ్జమర్మస్పృశేత్యనేన ప్రణయకలహ కృతో ఽయం పాద ప్రహారః నపాషాణ ప్రహారతుల్యః. కిన్తు పుష్పప్రహారతుల్య ఇతి శివస్య తేన వ్యథాభావః ప్రత్యుత మృదుళతర తచ్చరణాబ్జ సంబంధేన మహా నానన్ద ఏవేతి వ్యజ్యతే. చన్ద్రమర్మభేదినేత్యర్థాన్తరాశ్రయణేన గంగాం బాధితు మశక్తా తత్సహచరం చన్ద్ర మ్బాధితవతీ పార్వతీతి ప్రత్యనీకాలంకారో వ్యజ్యతే. "బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే, య స్తదీయ తిరస్కారః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే" ఇతి లక్షణాత్. జగతః క్షేమంకరే ఇత్యనేన పరమేశ్వరస్య వస్తుతో ఽగుణ స్యాపి పార్వతీసంభోగాదివిలాసాదికం భక్తక్షేమార్థ మేవ న తు స్వార్థం పరిపూర్ణత్వా దితి వ్యజ్యతే. భగవతి జాతః యః క్రీడాకోప స్స భగవన్నత్యా నివృత్తః. అథ మన్దాకినీ దర్ప దృష్ట్వా యశ్చ జాతః ప్రకృష్టకోపః స తు. తచ్చరణ క్షతిభి రేవ నివర్త్యతే. నతు సామ్నా ఇతి సామదణ్డా వత్ర సూచ్యేతే. కించ ప్రణయకోప నివారణార్థం నమస్కుర్వతి శివే తాత్కాలిక జటా నిగూఢ స్త్ర్యన్తర దర్శనేన పార్వత్యాః ప్రకృష్టకోప ఆసీ దితి ప్రతీయతే. విషమాలంకారః "యత్రానర్థస్య వాభవే" దిత్యుక్త లక్షణ ఇతి బోధ్యమ్. 4

శ్లో॥ అన్యోఽన్యం విజయైషిణో ర్విహసతో స్సానందయో స్సాహసే
సాటోపా దితరేతరవ్యతికరా దుద్భూత రోమాంచయోః
క్షిప్రోత్క్షిప్త కరాబ్జయోః ప్రతిముహు ర్నవ్యాక్షతారోపణే
సంరంభ శ్శివయో రమందవిభవ శ్శ్రేయాంసి పుష్ణాతు నః. 5

అన్యోఽన్యమితి- అన్యోఽన్య మ్పరస్పర మపి విజయైషిణోః జయాభిలాషిణోః, విహసతోః స్మయమానయోః త్వరాతత్కృతకరస్ఖలనాదినేతి భావః. సాహసే హఠాత్కృతివిషయే సానన్దయోః మయా సాహసంకృత మితి హృష్టయో రిత్యర్థః. సాటోపాత్ సంభ్రమాత్ జాతో యః ఇతరేతరవ్యతికరః అన్యోన్యకటాక్షకరాదిసంపర్కః తస్మాత్ ఉద్భూతరోమాంచయోః ఉత్పన్నరోమహర్షయోః ప్రతిముహుః ముహుర్ముహు రిత్యర్థః వీప్సాయా మవ్యయీభావః క్షిప్రోత్క్షిప్త కరాబ్జయోః త్వరితోదస్త హస్తకమలయోః అన్యథా పరాజయభయా దిత్యర్థః శివయోః శివాచ శివశ్చ

తయోః పుమాంస్త్రియే త్యేకశేషః పార్వతీపరమేశ్వరయోః అమంద విభవః అమిత విలాసః అమూల్య ఇతి వా నవ్యాక్షతారోపణే నూతనాక్షతారోపణమహోత్సవే వివాహకాలికే ఇత్యర్థః. యః సంరంభః సంభ్రమః సః నః అస్మాకం శ్రేయాంసి శుభాని పుష్ణాతు వర్ధయతు స్వభావోక్తి రలంకారః. "స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథా వద్వస్తువర్ణన" మితి లక్షణమ్. అత్ర శివయో రితి పదసూచితాభ్యాం లోకోత్తరా లంబన విభావాభ్యాం సాన్నిధ్యా దస్మి న్నవ్యాక్షతా రోపణాదిరూపై రుద్దీపనవిభావైః హాసకటాక్షరోమాంచాదిరూపై రనుభావైః క్షిప్రోత్క్షిప్తేత్యాదిపదసూచితై రౌత్సుక్యాదిసంచారిభావై శ్చ రససార్వభౌమశ్శృంగార శ్చర్వణాస్పదం భవతి. విజయైషితాద్యాదివిశేషణైః భటయో ర్యుద్ధసంరంభ ఇవాఽనయో రయం సంరంభ ఇత్యుపమాలంకారో ధ్వన్యతే. 5

శ్లో॥ భద్రం వపుః కథ మిదం ఛురితం విభూత్యా
వైయాఘ్ర రోమ శబళం వసనం కుత స్తే
శ్రుత్వైవ మాళి పరిహాస వచో భవాన్యా
శ్శ్రేయః స్మితం దిశతు నో నవసంగతాయాః 6

భద్రమితి. భద్రం మంగళస్నాన చన్దనలేపనాదినా కమనీయతర మిదం తే వపుః దేహః విభూత్యా భస్మనా. అర్థా చ్ఛివశరీర సంబన్ధినా కథం ఛురితం రూషితం కర్పూరాదిలేపనయోగ్యం తవ వపుః కథంవా భస్మనా దూషిత మిత్యననురూప ఘట నాత్మకో విషమాలంకారః. కథ మిత్యనేన సఖీనా మత్ర విషయే నిర్వేదో వ్యజ్యతే. అన్యత్ర భద్రం తవ వపుః విభూత్యా కథం ఛురితం కుత శ్చేద్ప్ర మితి ప్రశ్నః. తవ వపు ష్యయం భస్మసంబంధః కుత ఆసీ దిత్యర్థః. అనేనచాలింగనరూపం వస్తు వ్యజ్యతే. తే తవ వసనం వస్త్రమ్. వైయాఘ్ర రోమ శబళం వ్యాఘ్రాజిన రోమ కలితం కుతః కథ మితి విషాదః త్వద్వస్త్రే వ్యాఘ్రచర్మరోమప్రవేశో దృశ్యతే హాధిక్ సుభ గాయా స్తవ క్రూరపురుష సంబం ధోఽస్మాక మతీవ వ్యథాహేతు రితి భావః. అన్యత్ర కుతః కస్మా ద్ధేతోః. తవ వసనం వైయాఘ్ర రోమ శబళం భవతీతి ప్రశ్నః. ఏతేన పరస్పరసమ్మర్దో వ్యజ్యతే. ఏవ మాళిపరిహాసవచః సఖీజనకృత పరిహాసవాక్యమ్. జాత్యేకవచనమ్ వాక్యే ఇత్యర్థః. పూర్వార్థేన వాక్యద్వయస్యైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. యద్వా వాక్యానీ త్యర్థః. పూర్వోక్తవాక్యద్వయన్తు ఉపలక్షణం. తథా చ ఏవ మాదీని వాక్యాని సఖీకృతపరిహాసద్యోతకా నీతి నిర్గళితార్థః. శ్రుత్వా నిశమ్య, ప్రవృత్తా మితి శేషః. నవసంగతాయాః నూతనసంగమాయాః భవాన్యాః పార్వ త్యాః స్మితం మందహాసః నః అస్మాకం శ్రేయం ఇష్టం దిశతు దదాతు. దిశ అతి సర్జనే ఇతి ధాతోః ప్రార్థనాయాం లోట్. అత్రాలింగనాదివ్యంజకసఖీపరిహాస వచనరూపవిభావేన స్మితరూపానుభావేన చ నవోఢానిష్ఠో హర్షాఖ్య స్సంచారీ భావో వ్యజ్యతే ఇతిభావః.

అథైకేన శ్లోకేన స్వనామాఖ్యానపూర్వకం గ్రన్థారంభం ప్రతిజానీతే.

శ్లో॥ అభినవపదపూర్వః కాళిదాసః ప్రగల్భః
త్రినయనదయితాయాః ప్రేమడింభ స్తృతీయః
విరచయతి తయైవ ప్రేరితః ప్రేమపూర్వం
హరిగుణపరిణద్ధం చారుచంపూప్రబంధమ్. 7

అభినవేతి॥ త్రినయనదయితాయాః శివప్రియాయాః పార్వత్యాః ఇత్యర్థః క్షుభ్నాదిత్వా ణ్ణత్వాభావః. తృతీయః ప్రేమడింభః ప్రేమాస్పదపుత్రః మధ్యమపదలోప్యయం సమాసః మాతుః కనిష్ఠపుత్రే ప్రేమాతిశయ ఇతి ప్రసిద్ధిః. గణేశో జ్యేష్ఠః, కుమారస్వామీ తు ద్వితీయః అయం తు తృతీయ ఇతి భావః. ఏతేన తావుభా వివ అయమపి సర్వవిద్యానిధి రితి వ్యజ్యతే ప్రగల్భః ప్రౌఢః అభినవపదపూర్వః అభినవేతి పదం పూర్వం యస్య స తథోక్తః కాళిదాసః కాళిదాసశబ్దః. శబ్దపరశబ్దే నాప్యర్థో గమ్యతే. యథా "దేవపూర్వం గిరిం తే" ఇతి మేఘసందేశే, "హిరణ్యపూర్వం కశిపుం ప్రచక్షతే" ఇతి మాఘే చ. తతశ్చ, అభినవపదపూర్వ కాళిదాసపదవాచ్య ఇత్యర్థః. అభినవకాళిదాస ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనేన నామ్నా చ కాళికాయాః నూతనేఽస్మిన్ స్వస్య దాసే అతీవ ప్రీతి రస్తీతి వ్యజ్యతే. తయైవ త్రినయనదయిత యైవ. ప్రేమపూర్వం సస్నేహం ప్రేరితః కుర్వితి నియోజితః స్వప్నే ఇతి శేషః. ఏతేన అనురూపప్రేరణాసత్త్వా ద్గ్రన్థోఽయం సున్దర ఇతి వ్యజ్యతే. హరిగుణ పరిణద్ధం హరేః కృష్ణస్య గుణైః పరిత స్సర్వత్ర నద్ధం బద్ధమ్. "ణహ బన్ధనే" ఇతి ధాతుః. భగవత్కల్యాణ గుణగానపాయిన మిత్యర్థః. చమ్పూప్రబంధం చమ్పూరూపం ప్రబంధం గద్యపద్యాత్మక మిత్యర్థః; చారు సున్దరం యథాతథా విరచయతి కరోతి అత్ర ప్రగల్భ ఇత్యనేన పాణ్డిత్యోజ్జృంభణం వ్యజ్యతే. ఇద మేవ హి ప్రౌఢత్వం ప్రకృతోపయోగి, న తు యువత్వమితి. భగవతీప్రేరణాసత్త్వాత్ భగవన్నాయకత్వాత్ కవే శ్చ ప్రౌఢత్వా ద్గ్రన్థోఽయ మతీవ సున్దర ఇతి ధ్యేయమ్. 7

ఏవం ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య దుష్కరత్వ ప్రకటనద్వారా స్వవినయ మభినయతి.

శ్లో॥ క్వేయం మతి ర్మమ శిశో రగభీరవాచః
క్వేయం యదూద్వహకథా వచసా మభూమిః
తద్వర్ణనేఽపి యతమానహృదః కదాపి
నిర్వర్ణితం నిశమితం చ న సాహసం మే. 8

క్వేయ మితి శ్లోకేన- శిశోః అవ్యుత్పన్నస్య న తు స్తనంధయస్యేత్యర్థః. అత ఏవ అగభీరవాచః అప్రౌఢవచనస్య అర్థగౌరవహీనవాక్యస్యేత్యర్థః. మమ ఇయం సర్వజనపరిచితా అత్యల్పతయా సర్వవిదితేతి యావత్. మతిః బుద్ధిః క్వ. వచసాం

శ్రుతిగిరా మప్యభూమి రవిషయభూతా తదగోచరేత్యర్థః. ఇయం ప్రతిజ్ఞాతా. యదూద్వహకథా యదూద్వహస్య యదునాయకస్య కృష్ణస్య కథా. చరితం క్వ. మహ ద్వైరూప్య మిత్యర్థః. అననురూప ఘటనాత్మకోఽత్ర విషమాలంకారః తద్వర్ణనేపి తస్యాః యదూద్వహ కథాయాః వర్ణనేపి ప్రఖ్యాపనేపి యతమానహృదః ప్రయతచిత్తస్య "యతీ ప్రయత్నే ఇతి ధాతో రనుదాత్తేత్వాచ్ఛా నచ్" మమ సాహసం అన్యసాహసస్య అన్యత్ర స్థిత్యయోగా న్మత్సాహసతుల్యం సాహస మితి నిదర్శనాలంకారః. క్వాపి కుత్రాపి దేశే కాలే పురుషేవా ననిర్వర్ణితం నదృష్టమ్. "నిర్వర్ణనన్తు నిధ్యానం దర్శనా లోక నేక్షణ" మిత్యమరః. ననిశమితం నశ్రుతంచ. "శమో దర్శనే ఇతి మిత్త్వా" ద్ధ్రస్వః. భూతాదికాలేషు అంగాదిదేశేషు. యః కోఽపి పురుషః మత్తుల్య సాహసో నదృష్టశ్రుతచర ఇతి భావః. విషమాప్రతిభోత్థాపితో నిదర్శనాలంకారః. అత్ర సాహసత్వ జాత్యాక్రాన్తతయా సర్వ మపి సాహస మభిన్న మేవేతి కృత్వా లోకసిద్ధసాహసాభేదేపి స్వసాహసస్య భేదవర్ణనాత్ భేదకాతిశయోక్తి రితి రత్నావళీకారాః. 8

తర్హి దుష్కరేఽస్మిన్ కార్యే మాప్రవర్త స్వేత్యత ఆహ—

శ్లో॥ యద్వా దయారసఝరీపరిపూరితేన
మందారమాల్యనికురుంబసహోదరేణ
గౌరీకటాక్షనికరేణ కరంభితస్య
కిం దుష్కరం మమ భవే జగతాం త్రయేఽపి॥ 9

యద్వేతి, దయారసఝరీపరిపూరితేన కృపారసప్రవాహాభరితేన అత్ర రస ఏవ రసో జల మితి శ్లిష్టరూపకమ్ దయార్ద్రేణేత్యర్థ. మందారమాల్యనికురంబసహోదరేణ మందారమాల్యనికురుంబాణాం మందారసుమమాలాసమూహానాం సహోదరేణ అనుజేన సదృశేనేత్యర్థః. ధావళ్య దీప్సితదానా చ్చేతి భావః. ఏతేన పార్వతీ నయనయో రధునా నిరంజనత్వం వ్యజ్యతే. అన్యథా కటాక్షా నీలా ఏవ స్యుః. గౌరీకటాక్షనికరేణ పార్వత్యపాంగ పరమ్పరయా కరంభితస్య వ్యాప్తస్య విషయీకృతస్యేత్యర్థః. గౌరీకటాక్షపాత్రస్యేతి యావత్. మమ కే దుష్కరం కర్తుమశక్యం వస్తు జగతాం లోకానాం త్రయేఽపి భవే త్కిం స్యాత్కిం నస్యాదేవేత్యర్థః. యద్వా కింభవే న్నకించి దిత్యర్థః. అత్ర దుష్కరవస్త్వభావంప్రతి గౌరీకటాక్షకరంభితత్వస్య పదార్థస్య హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగ మలంకారః. తదుక్తమ్ "హేతో ర్వాక్య పదార్థత్వే కావ్యలింగ ముదాహృత" మితి. గౌరీకటాక్షాణామపి దుష్కరకారకత్వం మందారేతివిశేషణబలా త్సిద్ధ్యన్. తస్మా దత్ర పరికరాలంకారః. తదుక్తమ్. "అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణే" ఇతి. పరికరోత్థాపితకావ్యలింగోత్థాపితోఽత్రాక్షేపాలంకారోఽ ప్యస్తి. పూర్వశ్లోకోక్త కావ్య నిర్మాణ శక్త్యభావ

స్యాత్ర నిషేధాత్. "ఆక్షేప స్స్వయ ముక్తస్య ప్రతిషేధో విచారణా" దితి తల్లక్షణమ్. స్వస్య గౌరీకటాక్షపాత్రత్వే హేతు స్తు దయార్ద్రసేత్యనేన వ్యక్తః. నిస్సేతుకజాయమానా కృపైవ హేతు రితి తద్విశేషణవిన్యాసాశయః 9.

నను స్వతః పణ్డితస్య గౌరీకటాక్షవశా త్కవితా స్యాన్నామ. కథం పునశ్శిశో స్తవే త్యత ఆహ.

శ్లో॥ ప్రాదుర్భవంతు సరసాని వచాంసి గౌరీ
కారుణ్యతో మమ ముఖా దపి నాఽత్ర చిత్రమ్.
నైవాఽమృతం వమతి కిం కఠినా శిలాపి
పీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ. 10

ప్రాదు రితి:— సరసాని రసోఽత్రోపలక్షణం గుణాలంకారాదీనామ్. రసేన సహితాని సరసాని. రసగుణధ్వన్యాది సహితా నీత్యర్థః. యద్వా. రసప్రధానానీత్యర్థః. రసస్య స్వాత్మమాత్రవిశ్రాన్తత్వేన ప్రాధాన్యాత్. "రసో వై స" ఇతి శ్రుతేః. సరసాని సేశ్వరాణి భగవత్ప్రతిపాదకానీతి ధ్వన్యతే. వచాంసి పదసమూహాత్మకాని వాక్యాని. గౌరీకారుణ్యతః. పార్వతీకృపయా ఇతి హేతౌ" పఞ్చమీ. మమ ముఖా దపి అతిజడస్య మమ వక్త్రా దపి ప్రాదు ర్భవన్తు నామ. ఉద్భవన్తు నామేతి ప్రసిద్ధిః. ఏతేన జడా నపి కవీన్ కరో తీ త్యఘటితఘటనాపటీయ స్త్వ మ్మాయారూపిణ్యా గౌర్యా వ్యజ్యతే. అత్ర విషయే చిత్ర మద్భుతం న నాస్తి. కుత ఏత దిత్యత్ర దృష్టాన్త మాహ. కఠినా కర్కశాపి శిలా చన్ద్రకాన్తదృషత్. పీయూషధామకరజాలపరిగ్రహేణ. పీయూషధామ్నః సుధామయూఖస్య కరజాలానాం కిరణపరమ్పరాణాం పరిగ్రహేణ సంబంధేన హేతునా అమృత ముదకం సుధాం చేతి గమ్యతే. న వమతి కిం, న స్రవతి కిం, కిన్తు స్రవ త్యేవ. ఏషేతి వాక్యాలంకారే. యద్వా న వమ త్యేవ కిమిత్యన్వయో బోధ్యః. వమతీ త్యస్య వమనరూపం ముఖ్యార్థం త్యక్త్వా గౌణస్య స్యన్దనరూపస్యార్థస్య వివక్షితత్వా చ్చారుత్వమ్, తదుక్త న్దణ్డినా. "నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణ వాంతాది గౌణవృత్తి వ్యపాశ్రయమ్. అతి సున్దర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే" ఇతి. దృష్టాన్తాలంకార స్స్ఫుట ఏవ. అత్ర పీయూషధామకరజాలవ ద్గౌరీకటాక్షలహరీణా మమృతస్యన్దనం చన్ద్రకాన్తవ త్కవేః పరిశుద్ధత్వం చ వ్యజ్యతే. 10

అథ సుకవీన్ ప్రార్థయతే.

శ్లో॥ దోషం విముంచత గుణాంశ ముదార మత్ర
సంతః ప్రతీచ్ఛత గుణైకదృశో దయార్ద్రాః
త్యక్త్వా కళంక మనవద్య సుధాంశుఖండ
మీశో బిభర్తి శిరసా న కి మాదరేణ. 11

దోష మితి: గుణైకదృశః గుణానేకాన్ పశ్యన్తీతి తథోక్తాః యద్వా గుణేష్వేకా ముఖ్యా దృక్ దృష్టి ర్జ్ఞాన మితి యావత్ యేషాం తే తథోక్తాః విద్యమాన దోషత్యాగపూర్వకం గుణమాత్రగ్రాహిణ ఇతి భావః దయార్ద్రాః దయయా కృపయా ఆర్ద్రాః శీతలాః హే సన్తః విద్వాంసః. అత్ర కావ్యే దోషం విముంచత త్యజత. ఉదార మధికం గుణాంశం గుణభాగం ప్రతీచ్ఛత స్వీకురుత యూయ మితి కర్తృపదాక్షేపః అత్ర దోషత్యాగస్య దయార్ద్రత్వం హేతుః. గుణస్వీకారస్య గుణైకదృష్టిత్వ మితి. "పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమ్." యద్వా. సాభిప్రాయత్వా ద్విశేషణద్వయస్య పరికరాలంకారద్వయమ్. నను దోషసత్త్వే సర్వోపి ప్రబంధ స్త్యాజ్య ఏవ. "తదల్ప మపి నోపేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచ"నేతి దణ్డివచనా దత ఆహ. కళంకం చిహ్నమ్. అర్థా త్తత్సన్నిహితం కలాంశం చ త్యక్త్వా విహాయ అనవద్యసుధాంశుఖండం నిర్దుష్టచన్ద్రకల మీశ శ్శివః నిష్కళంక చన్ద్రాన్తరనిర్మాణసమర్థ ఇతి భావః. ఆదరేణ ప్రేమ్ణా న తు నిర్బంధే నేతి భావః. శిరసా మౌళినా న త్వవయవమాత్రేణేతి భావః. న బిభర్తి కిం న ధత్తే కిమ్. బిభర్త్యే వేత్యర్థః. న తు క్షణమాత్రం ధృత్వా త్యజ తీతి భావః. దృష్టాన్తాలంకారః. 'యద్యదా చరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరే జనా' ఇతి న్యాయేన పరమేశ్వరేణ యదాచరితం కళంకత్యాగపూర్వకచన్ద్రకలస్వీకారరూపం కర్మ. త దధునాతనా విద్వాంసో ప్యనుకుర్యు రేవేతి. కవ్యాశయః. సుధాంశుఖండ సాదృశ్య ప్రతీత్యా గ్రంథస్య సుధారస స్రావకత్వం ప్రతీయతే. 11

స్వకావ్యస్య ఇతరకావ్య వైలక్షణ్యం ప్రతిపాదయతి.

శ్లో॥ ఉపక్రమ్య స్తోతుం హరి మిహ హి వాత్స్యాయనకథా
ముధా మాఘాదీనా మివ కృతిషు నైవ ప్రకటితాః
గుణై శ్శ్లిష్టా కింతు ప్రతిపద ముదారై ర్మురరిపో
రపారా కాఽప్యేషా ప్రసరతి సుకావ్యాఽమృతఝరీ. 12

ఉపక్రమ్యేతి. ఇహాఽస్మిన్ కావ్యే. మాఘాదీనాం మాఘః కవి రాది ర్యేషాం తేషాం మాఘభారవిప్రముఖకవీనా మిత్యర్థః. నాయకేన భగవతా భగవదంశేన వా భావ్య మితి తదన్యదుష్ప్రభుప్రతిపాదకానాం కావ్యానా మసత్త్వేన "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే" దితి నిషేధకోటిగతత్వా త్తత్ప్రసంగ మపహాయైవ భగవన్నాయక కావ్యసామ్యం స్వగ్రన్థ స్యాశంక్య, నాయకాంశే సామ్యే సత్యపి వర్ణనాంశే విశేషోఽస్తీతి ప్రకటయితుం మాఘాదిగ్రహణ మితి బోధ్యమ్. తమేవ విశేషం దర్శయతి. హరి మిత్యాది. హరిం భగవన్తం స్తోతు ముపక్రమ్య ప్రారభ్య భగవత్స్తుత్యర్థం ప్రవృత్తో భూత్వేత్యర్థః. ముధావృథా వాత్స్యాయనకథాః వాత్స్యాయనః కామతన్త్రాచార్యః తస్య కథాః గ్రామ్యధర్మప్రసంగా ఇత్యర్థః. నప్రకటితా ఏవ. నవర్ణితా ఏవేత్యర్థః. మయా ఇతి కవేః కర్త్రాక్షేపః మయేహవాత్స్య

యనకథా నప్రకటితా ఇత్యన్వయః. మాఘాదిషు హి ద్విత్రేషు సర్గేషు హరికథా
ముపవర్ణ్య సమనన్తరం భూయోభిః సర్గైః హరికథాభిరసంస్పృష్ట మన్యదేవ వర్ణ్యతే.
ప్రకృతే తు కావ్యే ఆగ్రన్థసమాప్తి హరికథా ఏవ వర్ణ్యన్తే. నతు తదసంస్పృష్ట
మన్య దితిమాఘాదికావ్యేభ్య స్స్వకావ్యస్య తత్కర్తృభ్యో మాఘాదిభ్య స్స్వస్య చ
వైలక్షణ్యం స్పష్టమ్. నచ స్వకావ్యేపి "మృగ్ధే కథం కంచులికాం దధాసి" ఇత్యాదౌ
వాత్స్యాయనకథానిర్వర్ణన మేవేతి మాఘాదివైలక్షణ్యం నాస్త్యేతి వాచ్యం. భగవత్క్రీ-
డావర్ణనస్య కర్తవ్యత్వాత్. మాఘాదిషు తు తత్తైనికాది క్రీడావర్ణన మితి విశేషః.
ఇద మేవవైలక్షణ్యం స్ఫుటయతి. గుణై రితి. కింతు. ప్రతిపదం పదే పదే వీప్సాయా
మవ్యయీభావః, మురరిపోః కృష్ణస్య సంబంధిభిః ఉదారై రమహద్భిః కల్యాణగుణైః
శ్లిష్టా మిశ్రితా అపారా అనవధిః కాఽప్యనిర్వచనీయా ఏషా ప్రతిపాద్యమానా.
సుకావ్యాఽమృతఝరీ శోభనకావ్యామృతప్రవాహః అమృతం రసః తదేవామృతం
సుధేతి శ్లిష్టరూపకమ్. ప్రసరతి. ప్రవహతి స్వగ్రంథపరిశీలనే తు. భగవద్గుణశ్రవణ
జన్యం సత్కావ్యాస్వాదజన్య శ్చానందోభవ తీతి భావః అనేన ఏత ద్గ్రంథాధ్యేతౄణాం
మోక్షలక్షణ మమృత మపి కరతలామలక మితి అమృతపదేన సూచ్యతే. గుణై
శ్లిష్టా ఝరీ ప్రసరతీ త్యనేన భగవద్గుణబద్ధా సతీ కాచన తరుణీ రాధాభిధా అత్ర
గ్రంథే ప్రకర్షేణ సరతి వర్ణితా భవ తీతిస్వకల్పితరాధామాధవకథా చ సూచితా
భవతి. సుకావ్యామృతత్వ మేవ ప్రపఞ్చయతి. 12

శ్లో॥ కథైకఘటనాపరై స్త్రి చతురై రస ద్వ్యంజనైః
కృతి ర్మమ యుతా భవే దియ మసారపద్యై ర్నవా
నతేన సకలా తథే త్యరుచి మాదధధ్వం బుధా
వధారయత యత్నతః ప్రతిపదం ధ్వనే ర్జృంభణమ్. 13

కథేతి. కథైకఘటనాపరైః. కథాయా ఏవైకస్యాః ఘటనాయాం పరైః
నిష్ఠితైః కథామాత్రప్రయోజకై రిత్యర్థః అతఏవ అసద్వ్యంజనైః. అసతీ అవిద్య
మానా. వ్యంజనా తన్నామకా వృత్తిః యేషు తైః వ్యంజనా వ్యాపార శూన్యైః
అవ్యంగ్య మధమం స్మృత మితి కావ్యస్య అధమత్వ ప్రయోజకో హేతు రవ్యంగ్యత్వ
మేవేతితథావిధై రవ్యంగ్యై రితి భావః. త్రిచతురైః త్రీణి చత్వారివా త్రిచతురాణి
తైః కతిపయై రిత్యర్థః. అత్యల్పై రితి యావత్. అసార పద్యైః సారభూతరసరహి
తశ్లోకైః ఇయం మమ కృతిః యుతా భవేత్ నవేతి సంశయః. అతి విరళేఽస్మిన్
గ్రంథే త్రీణిచత్వారివా పద్యాని అవ్యంగ్యాని సన్తు యద్వా న సన్తు. తావన్మాత్రనిస్సార
పద్యసత్త్వ మపి సందిగ్ధ మేవ. తదతిరిక్తాని సర్వాణి పద్యాని తు సవ్యంగ్యాన్యత
ఉత్తమా న్యేవేతి భావః. అనేన గ్రంథస్య అతి విరళతా వ్యజ్యతే. తేన తావన్మాత్రేణ

సకలా సమస్తా కృతిః గ్రంథః అసారేతి నీరసేతి అరుచి మప్రీతిం నాదధధ్వం న కురుత. హేబుధాః విద్వాంసః సహృదయా ఇతి యావత్. కిన్తు యత్నతః ప్రయత్నపూర్వకం ప్రతిపదం పదేపదే ధ్వనేః వ్యంగ్యస్య జృంభణం వికాసమ్. వధారయత విచారయ తేత్యర్థః. "వష్టిభాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయో" రితి అకారలోపః. వ్యంగ్యస్యా ఽత్యన్తాసత్త్వే తు కావ్య మధమం స్యాత్. న చ కతిపయస్థలేషు వ్యంగ్యాసత్త్వే తస్మాత్ ప్రాయశ స్సర్వత్రాపి వ్యంగ్య స్ఫురణ మస్త్యే వేతి కృత్వా తద్విచారణ మేవ బుధానా మావశ్యకం నతు తదభావస్థల ప్రయుక్తా నాదర ఇతి భావః. 13

అథ స్వవివక్షితాం కృష్ణకథాం ప్రస్తోతుం తత్కథామూలభూతభాగవత ప్రవర్తకం పరీక్షితం స్తౌతి సప్తశ్లోకైః.

శ్లో॥ ఆసీ దసీమమహిమామహనీయరూప
రూపానురూపచరిత స్సుకృతప్రధానః
రాజా పరీక్షిదభిధో యదజస్రదాన
నీరై రుపైతి మరుభూమి రనూపభావమ్. 14

ఆసీ దితి. అసీమమహిమా నాస్తి సీమా మర్యాదా యస్య సః అసీమా మహిమా మహత్త్వం యస్య స తథోక్తః అనన్తమాహాత్మ్య ఇత్యర్థః. ఏతేన పరీక్షితః భగవదంశత్వం వ్యక్తం మహనీయరూపరూపానుచరితః ప్రశస్తం మహనీయం మహనీయరూపమ్. ప్రశంసాయాం రూపప్ తచ్చ తద్రూపం కుణ్డలముక్తాహార నూపురాంగదాది చతుర్విధ భూషణాభావేఽపి. భూషితవ దవభాసమాన ఆకారవిశేషః. తదుక్తమ్. "ఆవేధ్యా రోప్య విక్షేప్య బంధనీయై రభూషితం యద్భూషిత మివాభాతి తద్రూప మితి కథ్యతే." ఇతి తస్య అనురూప మనుగుణం చరిత మాచరణం యస్య స తథోక్తః న కేవల మస్య రూప మతిమహనీయం కిన్తు చరిత మపి తద్వదేవేత్యర్థః. యద్వా. మహనీయం రూపం యస్య సచాసౌ రూపానురూప చరితశ్చేతి కర్మధారయః కుత ఏవ మత ఆహ సుకృతప్రధానః సుకృతానాం పుణ్యానాం ప్రధానో ముఖ్యాశ్రయః పూర్వజన్మార్జితపుణ్యబహుళపరిపాకభూతత్వా దస్య మహనీయరూపాదిక మితి భావః. యద్వా సుకృతం ప్రధానం యస్య సః "మయూరవ్యంసకాదిత్వా" ద్విశేషణస్య పూర్వనిపాతాభావః. ఉత్కృష్టసుకృత ఇత్యర్థః. అథవా సుశోభనం కృతం కృతి రాచరణం యేషాన్తే సుకృతాః తేషు పురుషేషు ప్రధానః ఉత్తమః పురుషోత్తమ ఇత్యర్థః. పురుషోత్తమాంశత్వే నాస్యాపి పురుషోత్తమత్వా న్మహిమాదిసత్త్వమితి భావః. మహామాత్రః ప్రధానస్స్యా దితి పాలితకోశాత్ప్రధానశబ్దః పుంలింగోఽప్యస్తీతి బోధ్యమ్. పరీక్షి దభిధః పరీక్షిదిత్యభిధా నామ యస్య సః రాజా నృపతిః రాజ శబ్దప్రయోగస్వారస్యాత్ క్షత్త్రియోఽయ మితి వ్యజ్యతే.యద్వా రాజాచన్ద్ర ఆసీత్. చన్ద్రవంశజత్వా త్పరీక్షిత శ్చన్ద్రత్వేన వ్యపదేశ ఇతి పరీక్షితో వంశోఽపి వ్యక్తః.

మహిమాదిక మేవ వివృణోతి. యదితి. యదజస్రదానసిక్తైః, యత్సంతత వితరణోదకైః. గోభూహిరణ్యాదిదానేషు హి జలధారాం వితరన్తి. స ఏష పరీక్షిదభిధాన ఇతి వక్ష్యమాణగద్యగతచ్ఛబ్దేనాస్య యచ్ఛబ్దస్య వక్ష్యమాణశ్లోకగతయచ్ఛబ్దానాం చాన్వయః. మరుభూమిః నిర్జలప్రదేశః. అనూపభావం జలప్రాయతా ముపైతి ప్రాప్నోతి వర్తమాన నిర్దేశేన అధునా జలప్రాయతయా దృశ్యమానా స్సర్వా అపి భూమయః పరీక్షితః ప్రాక్కాలే మరుభూమయ ఏవేతి ధ్వన్యతే. రూపానురూపచరితేత్యత్ర సమాలంకారః. మరుభూమే ర్జలప్రాయత్వాసంబంధేపి తత్సంబన్ధోక్తే రతిశయోక్తిః. తయా చ రాజ్ఞో నిరతిశయౌదార్యం వ్యజ్యతే. తేన చ మహాభాగ్యం వస్తు వ్యజ్యతే. 14

శ్లో॥ కందర్పదర్పదమనాయ పురా పురారి
నైటాలలోచనభవస్య కృపీటయోనేః
క్రోధానలం రిపుమహీపచమూచమూరు
పంచాననస్య యుధి యస్య వివర్తమాహుః. 15

కందర్పేతి. రిపుమహీపచమూచమూరుపంచాననస్య రిపుమహీపానాం శత్రు భూపానాం చమూ స్సేనా సైవ చమూరుర్హరిణీ తస్యాః పంచాననస్య సింహస్య చమ్వా ఏకత్వా చ్చమూరో రప్యేకత్వేన నిర్దేశః. అన్యథా భిన్నవచనత్వదోషాపత్తేః నచ ఉపమాయా మేవ తద్దోషః న తు రూపకే ఇతి వాచ్యమ్ ఔపమ్యస్యైవ రూపక బీజత్వేన భిన్నవచనత్వేసతి ఔపమ్యదోషాత్, ఇతి. యద్వా, చమూరితి జాత్యేకత్వం తతశ్చ సేనాయా అపి అవయవబహుత్వే సత్యపి జాత్యేకత్వా దుభయో రౌపమ్య మవిప్రతిపన్న మితి బోధ్యమ్. అథవా రిపుమహీపచమూనా మేవ చమూరూణా మితి బహుత్వే వ్యాఖ్యానమేవ సమ్యక్ ఏతేన. పంచాననతుల్యపరాక్రమత్వం రాజ్ఞో వ్యజ్యతే. పంచాననస్య పురత శ్చమూరూణాం యథా న స్థితిః ఏవం పరీక్షితః పురతః రిపుభూపసేనానా మితి యుద్ధం వినైవ అస్య సర్వరాజజయస్సిద్ధ ఇతి భావః. యస్య పరీక్షితః యుధి యుద్ధే జాత మితి శేషః. క్రోధానలం కోపాగ్నిం యద్వా యుధి, సత ఇతి శేషః. యస్య క్రోధానల మిత్యన్వయః, పురా పూర్వకాలే కందర్ప దర్పదమనాయ మన్మథగర్వనిబర్హణార్థమ్ తన్నాశనాయేత్యర్థః తాదర్థ్యే చతుర్థీ. పురారినైటాలలోచనభవస్య నిటాలే ఫాలే భవః నైటాలం తత్రభవ ఇత్యణ్. "ఫాలో నిటాలో నిటల" ఇతి వైజయన్తీ తచ్చ తల్లోచనం నయనం పురారే ర్నైటాలలోచనం పురారినైటాలలోచనం శివఫాలస్థనేత్రం తత్రభవస్య ఉత్పన్నస్య మన్మథం హన్తుం శివఫాలనేత్రా దావిర్భూతస్యేతి భావః. కృపీటయోనేఃఅగ్నేఃవివర్తంపరిణామం రూపాన్తర మితి యావత్. ఆహుః వదన్తి కవయ ఇతి శేషః. అత్ర విశిష్టయో ర్ధర్మిణో రైక్యారోపా న్నిదర్శనాలంకారః. "వాక్యార్థయో స్సదృశ్యయో రైక్యారోపో నిదర్శనేతి లక్షణాత్. యద్వా క్రోధానలస్య ఫాలనేత్రాగ్నివివర్తత్వాసంబంధేపి

తత్సంబంధోక్తౌ రతిశయోక్తిః రాజకోపే ఆరోపితోఽనలః న సాధారణః కిన్తు శివఫాల స్థితఏవేతి అపహ్నవో వ్యజ్యతే. తేన చ రిపుక్షయః క్షణాత్కృత ఇతి వస్తువ్యజ్యతే. 15

శ్లో॥ యస్యాతివేలధవళే ష్వఖిలార్ణవేషు
భాసై రమందవిభవస్య యశస్సుధాంశోః
శ్వేతచ్ఛదా స్సలిలదుగ్ధవిభాగవిద్యాం
ధన్యా మమన్యత చిరా దితరై ర్దురాపామ్. 16

యస్యేతి. అమందవిభవస్య అమితైశ్వర్యస్య యస్య రాజ్ఞ స్సంబంధినః యశస్సుధాంశోః కీర్తిరూపచన్ద్రస్య భాసైః కాన్తిభిః "భాసో భాసి ఖగే గోష్ఠే" ఇతి భాస్కరః. అఖిలార్ణవేషు "లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిక్షీరజలార్ణవాః" ఇతి సప్తసు సముద్రేషు, అతివేలధవళేషు సత్సు. భృశం శ్వేతేషు సత్సు 'అతివేలభృశాత్యర్థే' త్యమరః. శ్వేతచ్ఛదః హంసః జాత్యేకవచనమ్. హంసా ఇత్యర్థః హంసాస్తు శ్వేతగరుత ఇత్యభిధానాత్. చిరా ద్బహుకాలం స్వనిష్ఠా మితి శేషః. ఇతరైః అన్యైః జన్తుభిః దురాపామాప్తు మశక్యాం సలిలదుగ్ధవిభాగవిద్యాం సలిలదుగ్ధయోః, ఉదకక్షీరయోర్విభాగః వివేచనం సఏవ విద్యా తాం ధన్యాం సఫలా మమన్యత మేనే. క్షీరసముద్రవత్సర్వసముద్రాణాం శ్వేతత్వేన అయం క్షీరసముద్రః అయంజలార్ణవః ఇతి వివేకః హంసాన్ ఋతే నాన్యేషా మభవ దితి భావః. హంసానా మ్మానసావాసత్వేన మానససరసః జలమయత్వాత్, మన్నివాసభూతం సరః క్వాస్తీతి సర్వత్ర విచిన్వానాః హంసాః "స్వవిద్యయా ఇదం జల మిదం క్షీర మితి వివిచ్య" స్వనివాసం జానన్తీతి ధ్వన్యతే. ఏతేన సర్వభూమణ్డలవ్యాపినీ రాజకీర్తి రితి వస్తుధ్వనిః. 16

శ్లో॥ ఆశ్రిత్య జన్మభవనం రిపుభూపతీనాం
యస్య ప్రతాపరవి రాశ్రయనాశ మేషామ్
కృత్వా తతో ధనపదాక్రమణం విధాయ
తద్విక్రమక్షయవశేన బభూవ సౌమ్యః. 17

ఆశ్రిత్యేతి. యస్య రాజ్ఞః ప్రతాపరవిః తేజోరూప స్సూర్యః రిపుభూపతీనాం శత్రునృపాణాం జన్మభవనం ఉత్పత్తిగృహం లక్షణయా తాదృశగృహవతీం రాజధానీ మాశ్రిత్య ఆక్రమ్య ఏషాం రిపుభూపతీనా మాశ్రయనాశం స్థానభ్రంశం కృత్వా ఉచ్చాట్యేత్యర్థః తతః తదనన్తరం ధనపదాక్రమణమ్ కోశగృహాక్రాన్తిం విధాయ కృత్వా ధనగృహాన్యాక్రమ్యేత్యర్థః తద్విక్రమక్షయవశేన తేషాం శత్రుభూపానాం విక్రమస్య పరాక్రమస్య క్షయవశేన నాశా దిత్యర్థః క్షీణపరాక్రమత్వా త్తేషు శరణాగతేషు సత్స్విత్యర్థః సౌమ్యః ప్రసన్నః బభూవ శరణాగతరక్షకత్వా దితి భావః. తేజోరూప స్సూర్య ఇతి యదుక్తం తత్ర తేజఃపక్షో వ్యాఖ్యాతః. సూర్యపక్షేతు రవిః రిపుభూపతీనాం జన్మభవన ముదయరాశిం లగ్న మితి యావత్. ఆశ్రిత్య ప్రాప్య

ఏషా మాత్రాశ్రయనాశం స్థానభ్రంశం కృత్వా "స్థానం జన్మని నాశయేద్దినకర" ఇతి సిద్ధాన్తాత్ తతః ధనపదం ద్వితీయస్థానం ద్వితీయం ధనవాగ్విత్తమితి తత్సంకేతాత్. తస్యా ఉత్క్రమణం విధాయ ద్వితీయరాశిం ప్రాప్యేత్యర్థః తత్తతః విక్రమక్షయవశేన తృతీయస్థానప్రాప్త్యా "నివేశ శ్శరణం క్షయ" ఇత్యమరః తృతీయం భ్రాతృవిక్రమ ఇతి సిద్ధాన్తాదితి బోధ్యమ్ "సౌమ్యః మృదు శ్శుభప్రద" ఇది యూనత్. బభూవ షట్త్రిదశస్థో భానురితి శాస్త్రాదితి భావః రూపకోత్థాపిత శ్లేషాలంకారః శ్లేషోపజీవితం రూపక మితి వా ధ్వనిస్తు న భవతి విశేష్యస్య అశ్లిష్టత్వాత్ తేనచ యథా రవి రష్టమస్థానాద్వారా ధనేన సమాధేయః నతు విక్రమేణ తద్వాదస్య ప్రతాపోపీతి ప్రతాపస్య నిరర్గళత్వం వ్యజ్యతే. 17

శ్లో॥ యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యశోనిభాని
ముక్తాఫలాని దిగధీశకిరీటశాణైః
ఉత్తేజితా న్యహహదిగ్వరవర్ణినీనాం
హారంతిసత్కవిగవీగుణగుంభితాని. 18

యదితి.యత్స్వాతివృష్టిజనితాని. స్వస్య ధనస్య అతివృష్టి స్స్వాతివృష్టిః స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయా మిత్యత్ర స్వశబ్దస్య ధనవాచకత్వం స్ఫుటం స్వాతౌ స్వాతీనక్షత్రే వృష్టిః స్వాతివృష్టిః "వృష్టి ర్వర్ష మిత్యమరః". యస్య స్వాతివృష్టిరేవ స్వాతివృష్టి రితి శ్లిష్టరూపకమ్. తతో జనితాని జాతాని యత్స్వాతివృష్టిజనితాని యత్సంబంధిధనాతివర్షరూపస్వాతీ నక్షత్రవర్షప్రభూతా నీతి నిర్గళితార్థః యశ ఇతినిభం మిషం యేషాన్తాని యశోనిభాని.కీర్తి వ్యాజేన జాతా నీత్యర్థః.'మిషం నిభంచ నిర్దిష్ట'మితి హలాయుధః.దిగధీశకిరీటశాణైః దిగధీశానాం దిక్పతీనా మిన్ద్రాదీనాం కిరీటరూపైః శాణైః ఉత్తేజనయన్త్రైః ఉత్తేజితాని సంఘర్షితాని ముక్తాఫలాని మౌక్తికాని సత్కవిగవీగుణగుంభితాని. సతా ముత్తమానాం కవీనాం యాః గావః వాచః తాః సత్కవిగవ్యః. గో రతద్ధిత లుకీతి సమాసాన్తష్టచ్. టిత్త్వాత్ జీప్ తా ఏవ గుణాః తన్తవః తైః గుంభితాని సన్దృబ్ధాని సన్తి. దిగ్వరవర్ణనీనాం దిశఏవవరవర్ణిన్యః. సుదత్యః తాసాం హారన్తి హారవదాచరన్తి సుబ్ధాతుః దిగన్తవిశ్రాన్తా కీర్తి రితి భావః ముక్తాఫలానాం యశోనిభత్వవచనా దపహ్నవోయం స చ రూపకోత్థాపిత ఇతి జ్ఞేయమ్. యశోనిభానీత్యస్య యశోరూపాణీత్యర్థాశ్రయణేతు. సావయవరూపకాలంకారః అత్ర. దిగధీశాః స్వకిరీటశాణై రుత్తేజయిత్వా నిర్దిష్టాని ముక్తాఫలాని గుణై స్సందృభ్య స్వపత్నీభ్యః దిగ్వరవర్ణినీభ్యః తేషాం హారాన్ దదతీతి నాయికాప్రసాధనం వ్యజ్యతే. సత్కవీనాం కల్పాన్తస్థాయిత్వాత్తద్గుంభితయశోముక్తాహారోపి కల్పాన్తస్థా యీతి కీర్తేః కల్పాన్తస్థాయిత్వం వ్యజ్యతే.యశోముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనకథనేన ప్రసిద్ధముక్తాఫలవ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. ప్రసిద్ధముక్తాఫలానాం శాణోత్తేజనాసంభవా దితి రత్నావళీకారాః. అహహేత్యాశ్చర్యే. అత్యద్భుత మిద మితి భావః— 18

శ్లో॥ స్మృత్వాయ మేవ కురుపాండుకులప్రతిష్ఠా
మాచార్యసూనుశరజాలనియమ్యమానమ్
ఆవిశ్య కుక్షికుహరం తరసా జుగోప
చక్రేణ శౌరి రతిమాత్రకృపావిశాలః. 19

స్మృత్వేతి. కురుపాండుకులప్రతిష్ఠాం కురురితి కశ్చన కౌరవవంశమూలపురుషః. పాణ్డు రితి తద్వంశ్య ఏవ పరీక్షిత్ప్రపితామహః తయోః కులే కురుపాణ్డుకులే తయోః ప్రతిష్ఠా మాధారభూత మిత్యర్థః. యద్యపి పాణ్డుకులమపి కురుకులమేవ. తథాపి పాణ్డుకుల మిత్యవాన్తరవిశేషకథనేన కురుకులత్వం పాణ్డుకులేతరధృతరాష్ట్రకులే ఏవ విశ్రామ్యతి. తస్మాత్ ధృతరాష్ట్రవంశస్య పాణ్డువంశస్య చ అయ మేవ ఆధారభూత ఇతి సిద్ధమ్. యద్వా, మూలభూతకురువంశస్య తదవాన్తరపాణ్డువంశస్య చాయమేవ ప్రతిష్ఠేతి బోధ్యమ్. ప్రతిష్ఠాహేతుత్వా త్ప్రతిష్ఠేతి హేతుహేతుమతో రభేదేన నిర్దేశః. ఆచార్యసూను శరజాలనియమ్యమానమ్ ఆచార్యస్య ద్రోణస్య సూనో రశ్వత్థామ్నః. శరజాలేన బ్రహ్మాస్త్రసృష్టబాణసమూహేన నియమ్యమానం పీడ్యమానం అశ్వత్థామప్రయుక్త బ్రహ్మాస్త్రజాల దందహ్యమాన మితి యావత్. యం పరీక్షితం. స్మృత్వైవ ఏవకారోऽత్ర అవ్యవధానబోధకః, స్మృత్యనన్తరమేవేత్యర్థః, కుక్షికుహరం ఉత్తరాయా గర్భరంధ్ర మావిశ్య ప్రవిశ్య అతిమాత్రకృపావిశాలః అత్యర్థదయాప్రసారః శౌరిః కృష్ణః తరసా వేగేన చక్రేణ చక్రాయుధేన జుగోప రరక్ష. చక్రేణ బ్రహ్మాస్త్రశరజాలం భిత్త్వా గర్భస్థం రరక్షేతి భావః అత్ర యమేవ స్మృత్వా తరసా జుగోపేతి వాక్యార్థస్య. అతివేలకృపావిశాల ఇతి పదార్థహేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్. విశేషణస్య సాభిప్రాయత్వా త్పరికరో వా. యమేవ స్మృత్వే త్యనేన నతు భగవా నయం సస్మార కిన్తు భగవానే వాముమితి నిర్హేతుకత్వం కృపాయాః వ్యజ్యతే. అత్ర ఆచార్యసూనుశరజాలనియమ్యమానం యమేవ కురుపాణ్డుకులప్రతిష్ఠాం స్మృత్వా విచిన్త్యేత్యన్వయోऽపి సంపద్యతే. కురుపాణ్డుకులయోః కాచన ప్రతిష్ఠా స్యాదనేన జీవితేన సతేతి మత్వా తం రరక్షేతి భావః. సర్వవ్యాపినః కృష్ణస్య కుక్షికుహరప్రవేశాసంభవేపి తత్సంబంధోక్త్యా విరోధో వ్యజ్యతే. తస్య చ అంగుష్ఠమాత్రపురుషాకారధృతిపూర్వకప్రవేశోక్త్యా పరిహారః స చ వ్యజ్యతే. శూరస్యాపత్యం శౌరి రితి వ్యుత్పత్త్యా ఆర్తరక్షణోపయోగిశౌర్యసద్భావో వ్యజ్యతే. యం శౌరి ర్గర్భస్థ మేవ సస్మారే త్యనేన పరీక్షితో ముముక్షుత్వం వ్యజ్యతే. జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః. సవై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా సవై మోక్షార్థచిన్తక ఇత్యుక్తత్వాత్. 19

ఉపసంహరతి.— శ్లో॥ కింవి స్తరేణ వచసా మధునాయ ఏష
కాలేపిహంతకలిపూరుషజృంభణార్తే
ప్రావర్తయత్సుకృత మేవ పదైశ్చతుర్భి
రంహః ప్రవృత్తి ముపరుధ్య విధిప్రకృష్టామ్. 20

కిమితి. వచసాం వాక్యానాం విస్తరేణ అతిశయేన కిమ్. వాగాడంబరేణ కిమపిన ఫల మిత్యర్థః. పరీక్షిన్మాహాత్మ్యప్రకటనార్థకో వాగాడంబరో వృథేతి భావః. కుతఏత దతఆహ. అధునా ఇతి. కలిపూరుషజృంభణార్హే కలిపురుషవికాసయోగ్యే అధునాపి కాలే అస్మిన్నపి కాలే కలియుగేపీత్యర్థః విధిప్రక్లృప్తాం దైవకృతాం అంహఃప్రవృత్తిం పాపవ్యాపారం అధర్మసంచార మితి యావత్. ఉపరుధ్య నిరుధ్య. సుకృతమేవ పుణ్య మేవ వృషభరూపం ధర్మ మేవేతి యావత్ చతుర్భిః పదైః అంశైః పాదైశ్చ. యః ఏషః ప్రకృతో రాజా ప్రావర్తయత్ ప్రవర్తయతిస్మ. హంతేత్యాశ్చర్యే. అనేన విధిమప్యన్యథాకర్తుం శక్తస్యాస్య శత్రుజయఃకిమానిత్యర్థాపత్తి ర్వ్యజ్యతే.కలిమపి నిగృహీతవతః కిముత శత్రుభూపా ఇతి భావః. అత్ర ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ఇతి భగవద్వచన ప్రామాణ్యా ద్ధర్మసంస్థాపకోయం రాజా భగవదంశ ఏవేతి ధ్వన్యతే. 20

గద్య॥ స ఏష పరీక్షిదభిధానో రాజర్షి రాకర్ణిత వివిధమధుసూదనకథాప్రపంచ స్తతోపి సౌహిత్య మనధిగచ్ఛన్నధిగతనిఖిలనిగమతత్త్వం తత్త్వవిదా మగ్రేసర ముపశమశకలితవిషయాభినివేశ మపరిమితమహిమమహితం భగవంతం బాదరాయణి మద్రాక్షీ దప్రాక్షీచ్చ అయి భగవన్నిశమితాని పాండునందనప్రశంసామాంసలాని జగదుద్భవప్రసంగసంగతాని రుచిరతరమురభిదవతారలీలానికరకరంబితాని ధ్రువపృథుపురంజన చరితభరితాని దక్షాధ్వరవిధ్వంసప్రపంచకంచుకితాని ప్రియవ్రతచరిత్రవిచిత్రితాని ధరణీగోళపరిమితినిరూపణసురూపితాని సముదంచదజామిళితచరితకవచితాని వృత్రవధవిధానవృత్తాంతసందానితాని ప్రహ్లాదకథాకదంబకందళితాని వర్ణాశ్రమధర్మమర్మసముదయమేదురాణి మకరకాతరీకృతసింధురకథానిబంధనబంధురాణి దుగ్ధపయోనిధిమథనోదంతదంతురాణి బలిబలనియమనకథానుషంగతరంగితాని మిహిరహిమకరకులనరపాలగుణపరిశీలనకీలితాని భవదీయవదనారవిందనిష్యందమానమకరందబిందుసందోహాయితాని వచోమృతాని నామ॥ 21

స ఏషః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టః ప్రసిద్ధః పరీక్షిదభిధానః. పరీక్షిదిత్యభిధానం నామ యస్య సః రాజా పరీక్షిదభిధ ఇతి నామ్నా ఉక్తత్వేపి పునరుక్తిస్తు కల్యాణార్థః. భగవదంశభూతపురుషనామగ్రహణే హి భవతి మంగళమ్. రాజా చాసౌ ఋషిశ్చ రాజర్షిః ఏతేన మహారాజస్యాప్యస్య విషయదోషానుసంధానపూర్వకత్యక్తరాజత్వం వ్యజ్యతే. తేనచ భాగవతకథానుయోగయోగ్యత్వం సిద్ధ మితి వ్యజ్యతే. ఆకర్ణితః శ్రుతః వివిధః బహువిధః మధుసూదనస్య నారాయణస్య కథానాం సముద్రమథనాదీనాం ప్రపఞ్చః విస్తారో యేన సః ఆకర్ణితవివిధమధుసూదనకథాప్రపఞ్చః. భాగవతే ద్వితీయాదినవమస్కంధ పర్యన్తం యే యే భగవదవతారాః తేషాం కథా స్సర్వా అపి శ్రుత్వేతి భావః. తతోపి తథాపి సౌహిత్యం తృప్తిం సుహి

తార్థా స్పృష్టార్థా ఇతి వ్యాఖ్యానాత్. అలంభావ మితి యావత్. అనధిగచ్ఛన్ అప్రాప్నువానస్సన్ క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్ విరజ్యేత వినా పశుఘ్నా దితి. భగవత్కథాసు నహి విరతిః పుంసః కస్యాపి ప్రాజ్ఞస్య భవతి ఏతేన అమృతాదపి భగవత్కథామృత మతిశయిత మితి వ్యజ్యతే అతఏవ. అధిగతం నిఖిలానాం సమస్తానాం నిగమానాం వేదానాం తత్త్వం యాథార్థ్యం యేనతమధిగతనిఖిలనిగమతత్త్వం తత్త్వవిద్యాబ్రహ్మజ్ఞానినా మగ్రేసరం అగ్రేసరతీతి అగ్రేసరః ముఖ్యః తం అగ్రేసరత్వమేవ దర్శయితుం విశినష్టి ఉపశమశకలిత విషయాభినివేశమ్. ఉపశమేన శాన్త్యా శకలితః నిరస్తః విషయేషు సాంసారికభోగేషు అభినివేశః ఆగ్రహః ఆసక్తిరితి యావత్. యస్య తమ్ అతఏవ అపరిమితమహిమమహితం అపరిమితేన అనవధినా మహిమ్నా మహత్త్వేన మహితం పూజ్యం అపరిమితమహిమ్నా మ్మహానుభావానామపి మహితం పూజ్య మితి వా భగవన్తం షడ్గుణైశ్వర్యశాలినం బాదరాయణిం బదరో వృక్షః తత్సంబంధి బాదరం వనం తదయనం స్థానం యస్య స బాదరాయణః సంజ్ఞాత్వాణత్వమ్. వ్యాసః.నరనారాయణనిలయే బదర్యాశ్రమే వ్యాసో వసతీతి ప్రసిద్ధిః. తస్యాపత్యం బాదరాయణిః. ఆతఇఞ్ శుక ఇత్యర్థః తం అద్రాక్షీద్దదర్శ. అప్రాక్షీచ్చ. పప్రచ్ఛచ. యద్యపి శుకదర్శనాత్ప్రాక్ పరీక్షితః మధుసూదనకథా శ్రవణ మేవ నాస్తీతి ఇదానీం మద్రాక్షీ దితి శబ్దప్రయోగోఽపార్థో విరుద్ధశ్చ తథాపి. పురతస్సన్త మేవ శుకం ప్రశ్నాభిప్రాయపూర్వకం దదర్శేతి కథంచి త్సమాధేయమ్. ప్రశ్నప్రకార మేవాహ అయీత్యాదినా. అయీతి ప్రేమపూర్వకం సంబోధనమ్ హేభగవన్. భగవత్కథాస్తుతిసామర్థ్యాభిప్రాయ గర్భమిదమ్. వచోఽమృతాని అమృతానీవ వచాంసి ఉపమితసమాసః. అమృతసాప్రిషు వచస్సు అమృతత్వేన వ్యపదేశః. బహుళరసభరితత్వద్యోతనార్థః. మయేతి శేషః. నిశమితాని శ్రుతాని. నామేతి ప్రసిద్ధే. ఇత్యన్వయః. వచోమృతాని విశినష్టి షోడశవిశేషణైః. పాణ్డునందనానాం ధర్మాదీనాం ప్రశంసయా మాంసలాని బలిష్ఠాని. తత్ప్రతిపాదకానీతి యావత్. ఏతేన భాగవతే. ప్రథమస్కంధకథాసంగృహీతా. జగతః ప్రపఞ్చస్య ఉద్భవప్రసంగేన ఉత్పత్తినిరూపణప్రసంగేన సంగతాని మిశ్రితాని. ప్రసంగే సంగతా నీతి వా. ఏతేన. ద్వితీయస్కంధప్రధానకథా సంగృహీతా. రుచిరతరాణా మతిమనోహరాణాం భగవదవతారాణాం. కపిలాదీనాం లీలానికరైః విలాసజాలైః కరంభితాని మిశ్రితాని, అత్ర తృతీయస్కంధకథాసంగ్రహః. ధ్రువః ప్రియవ్రతపుత్రః. పృథుః. వేనాంగజః. పురంజనః. నారదకల్పితో జీవవ్యంగ్యో రాజా. ఏతేషాం చరిత్రైః కథాభి ర్భరితాని పూరితా నీతి చతుర్థస్కంధప్రధానకథాసంగ్రహః. దక్షాధ్వరవిధ్వంసప్రపఞ్చకఞ్చుకితాని దక్షస్య బ్రహ్మపుత్రస్య ప్రజాపతేః అధ్వరస్య యజ్ఞస్య విధ్వంసప్రపఞ్చః భంజనవిస్తారః తేన కఞ్చుకితాని మిశ్రితాని. అత్రాపి చతుర్థస్కంధకథాసంగ్రహః ఏవ. ప్రియవ్రతస్య రాజ్ఞ శ్చరిత్రేణ విచిత్రాని సంజాతాద్భుతాని. ధరణీగోళస్య భూగో

శస్య పరిమితినిరూపణం పరిమాణప్రకటనం తేన సురూపితాని సుష్ఠుసంజాతరూపాణి రూపశబ్దోత్ర సామాన్యాకారేణ గుణాభిధాయీ. యద్వా. ధరణీగోళపరిమితినిరూపణే సురూపితాని నిరూపితా నీత్యర్థః. ఏతేన విశేషణద్వయేన. పఞ్చమస్కన్ధకథా సంగ్రహః. సమ్యగుదంచదావిర్భవత్. ప్రకాశమాన మితి వా యదజామిళస్య దాసీ భర్తుశ్చరితం చరిత్రం తేన కవచితావి మిశ్రితాని. వృత్రస్య త్వష్టృకృతాభిచార హోమప్రభూతస్య ఇంద్రశత్రో రసురస్య వధవిధానం సంహారవిధిః. తదాగ్రహో యో వృత్తాన్తః వార్తా తేన సందానితాని గుంభితాని. అనేన విశేషణద్వయేన షష్ఠస్కన్ధ కథాసంగ్రహః. ప్రహ్లాదస్య హిరణ్యకశిపుపుత్రస్య కథాకదంబేన చరిత్రవిస్తారేణ కందళితాని వ్యాప్తాని. వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః. ఆశ్రమాః గృహస్థాదయః. తేషు యే ధర్మాః అహింసాదయః తేషా మ్మర్మణాం సందిగ్ధాంశానాం సముదయేన సమ్యగా విర్భావేణ మేదురాణి దన్తురితాని. ఇతి సప్తమస్కన్ధకథాసంగ్రహః. మకరేణ గ్రాహేణ కాతరీకృతస్య భీతింప్రాపితస్య సింధురస్య గజేన్ద్రస్య కథానిబంధనేన చరిత్ర ప్రతిపాదనేన బంధురాణి. నిబిడాని దుగ్ధపయోనిధేః క్షీరసముద్రస్య. పయోనిధిశబ్దోహి రూఢ్యా సముద్రం ప్రతిపాదయతి. సతు యోగరూఢ్యా జలార్ణవం ప్రకృతాసంగతేః మథనోదన్తేన మంథనవృత్తాన్తేన దన్తురాణి వ్యాప్తాని. బలేః ప్రహ్లాదపౌత్రస్య. బలనియమనకథాయాః బలసంకోచనవృత్తాన్తస్య అనుషంగేణ సంబన్ధేన తరంగితాని సంజాతతరంగాణి వ్యాప్తానీతి యావత్. ఇతి అష్టమస్కన్ధకథాసంగ్రహః. మిహిరహిమకులయోః సూర్యచన్ద్రవంశయోః యే నరపాలాః సగరపురూరవాదయః తేషాం గుణపరిశీలనేన గుణప్రఖ్యాపనేన కీలితాని మిశ్రితాని. ఇతినవమస్కన్ధప్రధాన కథాసంగ్రహః అత్ర విశేషణేషు అర్థైక్యేపి మాంసలాదిబహుభంగీకశబ్దప్రయోగసత్త్వాత్ కవేః ప్రౌఢత్వం గమ్యతే. ప్రౌఢి రుక్తేః పరిపాక ఇతి తు గుణః వచసాం వక్తారం నిర్దిశతి. భవదీయేతి. భవత స్తవ ఇదం భవదీయం వృద్ధాచ్ఛః. తచ్చ తద్వచనారవిందం చ తథోక్తం వదనమేవారవిన్ద మితి రూపకం తస్మాత్ నిష్యందమానః స్రవన్ యః మకరందసందోహః. మధు ప్రవాహః తద్వదాచరితాని. కమలాన్మధుబిందుసంతతి రివ తవ వదనా ద్వచస్సంతతిర్నిస్సృతేతి భావః. 21

తతః కిమత ఆహ.

గ॥ఏవ మమృతసారసరస మాస్వాదయన్నపి భవదీయవచననిచయ మనుపజాత
పరితోషపోష ఏవ మదీయమానసమానసచరః॥ 22

ఏవమితి॥ఏవ ముక్తవిధ మమృతసారసరసం సుధాప్రవాహసమానరసం భవదీయవచననిచయం త్వత్సంబంధివాగ్జాల మాస్వాదయ న్ననుభవన్నపి మదీయమానసమేవ మానసచరో హంసః అనుపజాతః అనుదితః పరితోషపోషః సంతోషపుష్టిః

యస్య స తథోక్తః. అత్రైవేత్యర్థః. అత్ర మానసస్య హంసత్వరూపేణ వచసాం బిససాదృశ్యం సూచ్యతే. 22

గ॥ తదస్తి కించి దభ్యర్థనీయమ్. అయ మహ మిదానీ మాశానితంబినీనితంబబింబ దుకూలాయమానయశోనికురుంబస్య నిరవధికృపావారిధే రనుగృహీతయదుమహీభృ దన్వయస్య నిఖిలలోకహితావతారస్య భగవతో గరుడధ్వజస్య మహిమాన మవకర్ణ్య నిరతిశయసుఖ మనుభవితు మభిలషా మీతి. 23

తదితి॥ తత్తస్మా ద్ధేతోః తృప్త్యభావా దితి భావః. అభ్యర్థనీయం ప్రార్థనీయం కిఞ్చి ద్వస్తు అస్తి విద్యతే. తదేవాభిలషిత మభినీయదర్శయతి. అయమితి. అయ మత్రస్థః అహం ఇదానీ మధునా ఆశానితంబినీనాం దిఙ్నారీణాం "నితంబినీత్యత్ర ప్రశంసాయా మినిః". నితంబబింబేషు కటిమణ్డలేషు దుకూలాయమానం దుకూలవత్ క్షౌమవత్ ఆచరత్, యశోనికురుంబం కీర్తిసమూహః యస్య తస్య దిగన్తవిశ్రాన్తకీర్తే రితి భావః. నిరవధిః అమితః సచాసౌ కృపావారిధిః దయాసముద్రః తస్య సముద్రస్య వేలాఽస్తి కృపాయాస్తు నతథేతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. కృపాకృపావతో ర్ధర్మధర్మిణో రభేదేన నిర్దేశః కృపైవ వారిధిరితి రూపకమ్. యద్వా కృపాయాః వారిధి రితి షష్ఠీసమాసః నదీనాం వారిధి ర్యథా విశ్రాన్తిభూమిః ఏవం కృపాయాః భగవానపీతిభావః. అథవా నిరవధిః కృపారూపో వారిధి ర్యస్య తస్య, అనుగృహీతోఽనుకమ్పితః స్వజన్మ నేతి భావః యదు మహీభృతః యదునామకస్య రాజ్ఞః అన్వవాయో వంశో యేన తస్య యదువంశో త్తారక స్యేతి భావః నిఖిలలోకానాం సర్వజగతాం హితం సుఖం యస్మా త్సః నిఖిల లోకహితః నిఖిలలోకానాం హితః ప్రియ ఇతి వా, అవతారః ఆవిర్భావః యస్య తస్య సర్వలోకక్షేమార్థ మవతీర్ణ స్యేతి భావః భగవతః "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశ సశ్శ్రియః జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం వర్గో భగోమత" ఇత్యుక్తలక్షణషడ్గుణ శాలినః గరుడధ్వజస్య కృష్ణస్య మహిమాన మనుభావ మవకర్ణ్య శ్రుత్వా నిరతిశయ మత్యుత్తమం సుఖం మోక్షలక్షణ మానన్దం శ్రవణజన్యం మానసికమానన్దం వా అనుభవితుం ప్రాప్తు మహమభిలషామి ఇచ్ఛా మీత్యన్వయః. కృష్ణావతార కథాశ్రవ ణాభిలాషో మమాస్తీతి భావః. 23

శ్లో॥ ఆకర్ణ్య కర్ణమధురం వచనం తదేత
దానందమంథర మముష్య మహీమఘోనః
వైయాసకిః కథయతిస్మ తతో నిపీయ
కారుణ్యపూరపరిపూరితయా దృశైనమ్. 24

ఆకర్ణ్యేతి॥ అముష్య ప్రష్టుః మహీమఘోనః భూదేవేంద్రస్య సంబంధి కర్ణ మధురం కర్ణయోః శ్రవణయో ర్మధురం సుభగం శ్రావ్య మిత్యర్థః అతఏవ ఆనన్ద మన్థరం సుఖదన్తురం సుఖహేతు మితి యావత్. తదేతత్పూర్వోక్తం ప్రసిద్ధం వచనం

ప్రశ్నరూపం వచః అయి మహా మిత్యారభ్య అభిలాషా మిత్యన్త ప్రశ్నస్య ఏకవాక్య
గతత్వాత్ ఏకవచననిర్దేశః వాక్య మిత్యర్థః ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా తతస్తదనన్తరమ్,
వైయాసకిః "వ్యాసశబ్దాదత ఇఞ్ వ్యాసవరుడేత్యకఞ్చ. నయ్యాభ్యామిత్యేచిచ రూప
మిదం వ్యాసాపత్య మిత్యర్థః శుక ఇతి యావత్. కారుణ్యపూరపరిపూరితయా
దయారసఝరీభరితయా దృశా కటాక్షేణ జాత్యేకత్వమ్. ఏనం పరీక్షితం నిపీయ పీత్వా
దృష్ట్వేతి యావత్. కథయతిస్మ జగాద, లట్ స్మ ఇతి స్మయోగే లట్. దృశా నిపీయే
త్యత్ర దృశాపాన మనుపపన్నం సదాదరాతిశయం వ్యంజయతీతి జహల్లక్షణామూలా
వస్తుధ్వనిః. 24

శ్లో॥ మహీనాథ! ప్రజ్ఞా తవ పరిచితా పుణ్యవిభవై
రుదీతా శుశ్రూషా మురరిపుకథానాం యదతులా
అభూమి ర్వాచానాం కిముత భవతః పూర్వపురుషై
రసౌ భూమా భూమా విహ విరచితానాం ప్రతపసామ్. 25.

మహీనాథేతి. హేమహీనాథ, భూపతే! తవ ప్రజ్ఞా బుద్ధిః పుణ్యవిభవైః పూర్వపుణ్యాతిశయైః పరిచితా సంపన్నా, త్వద్బుద్ధేః పుణ్యవిభవపరిచయో ఽస్తీతి భావః, పరిణతేతి పాఠే పరిణామం గతేత్యర్థః. పూర్వపుణ్యాతిశయేన త్వద్బుద్ధే రేతాదృశః పరిణామ ఆసీదితి భావః అథవా. పుణ్యవిభవైః పరిణతా తవ ప్రజ్ఞా పూర్వపుణ్యపరిణామభూతా ప్రజ్ఞేత్యర్థః. ఘటాత్మనామృదివ, ప్రజ్ఞాత్మనా పుణ్య విభవః పరిణత ఇతిభావః యద్వాపుణ్యవిభవై రిత్యుత్తరేణాన్వయః హేమహీనాథ తవ ప్రజ్ఞా పరిణతా పరిపక్వా బ్రహ్మణిజాతనిష్ఠేతిభావః కుత ఏతదత ఆహ. పుణ్యవిభవై రితి యద్యస్మాత్, పుణ్యవిభవై ర్హేతునా, అతులా అనుపమా మురరిపుకథానాం భగవ ద్వార్తానాం శుశ్రూషా శ్రోతుమిచ్ఛా ఉదీతా ఉత్పన్నా భవతీతి శేషః. "ఉత్పూర్వాదీజః కర్తరి క్తః." "అదన్తత్వాట్టాప్". భగవత్కథా శుశ్రూషైవ బుద్ధిపరిణామస్య లక్షణమితి భావః కిముత యద్వా అసౌ తవోదితేయం హరికథాశుశ్రూషాం భవత స్తవపూర్వ పురుషైః పితృపితామహాదిభిః ప్రాచీనపురుషైః ఇహ భూమౌ అత్రభూలోకేవిరచితానాం కృతానాం ప్రతపసాం ప్రకృష్టతపసాం సంబంధీ వాచానాం వాక్యానాం "ఆపం చైవ హలన్తానాం యథా వాచా నిశా దిశా" ఇత్యుక్తత్వాత్. అభూమి రవిషయః వక్తుమశక్య ఇతి యావత్. భూమా మహిమా భవతీతి శేషః అత్ర హరిశుకథాశుశ్రూషాతపో మహిమ్నో ర్హేతుహేతుమద్భావః త్వద్వంశసుకృతస్య త్వత్సుకృతస్య వా ఇయమేవ ఫలభూతేతి శ్లోకసారః, తపోభూమజన్యాయాం హరికథాశుశ్రూషాయాం తపోభూమత్వ వ్యపదేశా ద్ధేత్వలంకారః "హేతుహేతుమతో రైక్యే హేతుం కేచిత్ప్రచక్షతే" ఇతి లక్షణాత్. 25

శ్లో॥ ఇత్థమేవ మభినంద్య భూయసా, పారికాంక్షివిభు రాభిమన్యవమ్
ఆదదే సపది వాచ మాదరా, న్మాధురీభి రధరీణమాక్షికామ్. 26

ఇత్థమితి పారికాంక్షివిభుః మునిశ్రేష్ఠః ప్రకరణా చ్ఛుకః తపస్వీ తాపసః "పారికాంక్షీ వాచంయమో ముని" రిత్యమరః. ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ ఏనం ప్రస్తార మాభిమన్యవ మభిమన్యుసుతం "తస్యాపత్యమిత్యణ్" భూయసా అత్యర్థ మభినంద్య శ్లాఘయిత్వా సపది తత్కాలేఏవ మాధురీభిః మాధుర్యైః అధరీణమాక్షికా మధరీణం తిరస్కృతం మాక్షికం మక్షికాణామిదం తస్యేద మిత్యణ్, మధుకారకృతం మధ్విత్యర్థః. యయాతాం యస్యా స్తా మితి వా. తథోక్తాం మధ్వపేక్షయా ప్యతి మధురా మిత్యర్థః. వాచం జాత్యేకవచనం వాక్యా నీత్యర్థః. ఆదరాత్ పరీక్షిద్విషయ ప్రీతేః నతు నిర్బంధా దితి, భావః "హేతౌ పఞ్చమీ" ఆదదే జగ్రాహ, వక్తు ముప చక్రమే ఇతి భావః. అధరీణమాక్షికా మిత్యత్ర ప్రతీపాలంకారః "ప్రతీప ముపమాన స్యోపమేయత్వప్రకల్పన" మితి లక్షణాత్. తేన చ మక్షికాభిః క్షుద్రై ర్నిర్మితా న్మధునః శుకేన మహర్షిణా నిర్మితం భాగవత మిద మతిమధుర మిత్యత్ర నవివదితవ్య మితి మాక్షికపారికాంక్షివిభుపదద్వయబలా త్ప్రతీయతే. 26

గ॥ స్థానేహి తత్॥ తత్పూర్వోక్తం శుకవాచోఽధరీణమాక్షికత్వం స్థానేహి యుక్తమేవ. యోగ్యతా మేవ ప్రకటయతి.

శ్లో॥ అలక్షితార్థా అపి లోభనీయా
ద్విజస్య వాచ శ్శుకనామభాజః
తా ఏవ చే దర్థయుతా ముకుంద
లీలాకులాయా అపి కింపున స్స్యాత్. 27

అలక్షి తేతి. అలక్షితార్థా అపి నలక్షితః అలక్షితః అదృష్టః అర్థః అభిధేయః యేషా న్తే తథోక్తాః. అర్థానుసన్ధానంవినాపీత్యర్థః. శుకనామభాజః శుక ఇతి నామ భజతీతి శుకనామభాక్ తస్య ద్విజస్య బ్రాహ్మణస్య శుకమహర్షే రిత్యర్థః. వాచః గిరః లోభనీయాః ఆకాంక్ష్యాః భవ న్తీతి శేషః. శుకమహర్షిప్రణీతాశ్శ్లోకా శ్శ్రవణసమయే ఏవ ఆనన్దం జనయ న్తీతి భావః, ముకున్దలీలాకులాయాః ముకున్దస్య కృష్ణస్య లీలానాం విలాసానాం "కులాయోనీడమస్త్రియామ్" ఆశ్రయా ఇత్యర్థః ఇద మేవ లోభనీయత్వే హేతుః. తాః వచః అర్థయుతా అపి చేత్ అనుసంధితార్థాఅపి భవేయు శ్చేత్. కింపునస్స్యాత్, కింపునర్వక్తవ్యంస్యాత్ నకిమపీత్యర్థః ఏవేతివాక్యాలంకారే, శ్రవణ వేళాయా మేవ యా ఆనన్దం జనయ న్తి తాసా మర్థానుసంధానే ఆనన్దప్రదత్వే నవక్తవ్యం స్వతస్సిద్ధత్వా దితి భావః అత్రార్థాన్తరస్స్ఫురతి. తథాహి అలక్షితార్థా అపి అర్థహీనా అపి శుకనామభాజః ద్విజస్య పక్షిణః వాచః లోభనీయా భవన్తి. శుకసంబంధియః కశ్చన అసంబద్ధప్రలాపోఽపి మధురః స్వరే చారుత్వసత్త్వా దితిభావః, తా ఏవ వాచః అర్థయుతా శ్చేత్ తత్రాపి ముకున్దలీలాకులాయా అపి భవేయు శ్చేత్ కింపునర్వక్తవ్యం స్యాత్. నిరర్థకానా మేవ కీరవాచా మ్మధురత్వేసతి

సార్థకానా మతిమధురత్వం సంప్రతిపన్నమేవ. తత్రాపి భగవద్గుణప్రతిపాదన రూపార్థవత్త్వా మత్యన్తమధుర మితి సునిర్ణయమితి భావః అత్ర శుకగిరాం ప్రాగేవ సిద్ధస్య మాధుర్యస్య అర్థహేతికథాభ్యాం సంబంధే నాతిశయా దనుగుణాలంకారః. "ప్రాక్సిద్ధస్వగుణోత్కర్షోనుగుణః పరసన్నిధే" రితిలక్షణాత్ విశేష్యయో రపి శ్లిష్టత్వా న్నాత్ర శ్లేషాలంకారః. కిన్తుధ్వని రేవ, తేనచ కీరవాచ ఇవ శుకమునివచనానాం సహజమాధుర్యం ధ్వన్యతే. 27

అథ శుకః కృష్ణకథా మవతారయితుం కృష్ణావతారహేతుభూతం కంచన వృత్తాన్తం ప్రస్తౌతి॥

గ॥ పురా ఖలు నిఖిలసహనబిరుదధురంధరాపి వసుంధరా దుస్సహమద మేదురకంసాదిమేదినీదయితకైతవనిశాచరభర మసహమానా పరిగృహ్య పయస్వినీ రూప మశ్రుసలిలకలుషనయనయుగళాశోకపావకపరవశనిజాశయా పరిదేవననినద దంతురితహరిదంతరా భగవంత మంభోజసంభవం శరణ మభజత. 28

పురా ఖల్వితి॥ ఖలుః ప్రసిద్ధౌ పురా పూర్వకాలే నిఖిలానాం సర్వేషాం సహనం మర్షణం తదేవబిరుదం ప్రతిష్ఠా తస్యధురంధరా భారవాహా సర్వంసహేతి బిరుదశాలి న్యపీత్యర్థః వసుంధరా భూమిః మదేన గర్వేణ మేదురాః ఉద్రిక్తాః యే కంసాదిమేదినీదయితాః కంసప్రముఖా రాజానః ఆదిశబ్దేన శిశుపాలాది సంగ్రహః తే కైతవం కపటం యేషా న్తేషాం నిశాచరాణాం రక్షసాం భరః భారః దుస్సహ శ్చాసౌ మదమేదురకంసాదిమేదినీదయితకైతవనిశాచరభర శ్చేతి కర్మధారయః. తం తథోక్తమ్ అసహమానాసతీ వోఢు మక్షమాసతీత్యర్థః. పయస్వినీరూపం గోరూపం పరిగృహ్య స్వీకృత్య అశ్రుసలిలేన బాష్పజలేన కలుషం క్షుబ్ధం నయనయుగళం నేత్ర ద్వన్ద్వం యస్యా స్సా తథోక్తా సతీ కించ శోకః ఖేదః సఏవ పావకః అగ్నిః తేన పరవశః పరతన్త్రః నిజస్య స్వస్య ఆశయః హృదయం యస్యా స్సా తథోక్తా చ సతీ అపిచ పరిదేవననినదేన విలాపరవేణ దన్తురితాని వ్యాప్తాని హరిదన్తరాణి దిఙ్మధ్య భాగాః యస్యా స్సా యయా సేతి వా తథోక్తా చ సతీ భగవన్తం షడ్గుణశాలినం అంభోజసంభవం బ్రహ్మాణం శరణం రక్షితారం, "శరణం గృహరక్షిత్రోః" రిత్య మరః, అభజత ఆపత్. బ్రహ్మాణం రక్షితృత్వేన స్వీచకారేత్యర్థః. శరణాగతా బభూవేతి భావః. 28

గ. సోఽపి నివేదనవిదితతదీయవేదనాపనోదనాయ శతమఖముఖసురనికరపరి వృత శ్చతురాననః స్వహాసురభిరూపధారిణ్యా ధరణ్యా పయఃపయోధి ముపససర్ప. 29

సోపీతి. సోపి చతురాననః ధరణీశరణీకృతో బ్రహ్మాపి శతమఖముఖానా మిన్ద్రాదీనాం సురాణాం దేవానాం నికరేణ సమూహేన పరివృతస్సన్ సురభిరూప ధారిణ్యా గోరూపశాలిన్యా ధరణ్యాసహ భూదేవ్యాసమం భువాసహిత ఇత్యర్థః.

నివేదనేన విజ్ఞాపనేన విదితాయాః జ్ఞాతాయాః తదీయాయాః భూసంబంధిన్యాః వేదనాయాః దుఃఖస్య అపనోదనాయ నివారణార్థం పయఃపయోధిం క్షీరసముద్రం, ప్రతి ఉపససర్ప జగామ గోరూపిణీ ధరా చతురాననాయ స్వదుఃఖం వ్యజిజ్ఞపత్. సచతదపనోదనాక్షమస్సన్ స్వగురునిలయం దుగ్ధాబ్ధి మగమ దితి భావః 29

గ॥ తత్ర.

తత్రేతి॥ తత్ర క్షీరసముద్రే సన్త మితి శేషః.

శ్లో॥ దదం కల్యాణానాం దధ మపి కృపాయా నిరవధే
ర్హసం క్రవ్యాదానాం పిబ మపి భవాబ్ధే శ్శ్రితవతామ్.
శ్రియః పశ్యం భూయ స్సకలజగతీధారయ మసౌ
విధి స్తావం స్తావం మధురిపు మనంసీ త్సవినయమ్. 30

దదమితి. కల్యాణానాం శుభానాం దదం దాతారమ్ నిరవధేః అపారాయాః కృపాయాః దయాయాః దధం బిభ్రాణం "దదాతి దధాత్యో ర్విభాషేతి శప్రత్యయః" క్రవ్యాదానాం రాక్షసానాం హసం హన్తారమ్. "హసధాతోః పచాద్యచ్". శ్రితవతా మాశ్రితానాం సంబన్ధినః భవాబ్ధేః, సంసారసాగరస్య పిబం పాయిన మపహర్తార మితి యావత్. పాఘ్రాధ్మాధే ఙితి శప్రత్యయే పాఘ్రాధ్మేతి పశ్యాదేశః. కర్మణ శ్శేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ కల్యాణానా మిత్యాదౌ బోధ్యా భూయః బహుధా సకలజగతీధారయం సకలాయాః సమస్తాయాః జగత్యాః భువః ధారయతీతి ధారయః ధర్తాతంతథోక్తం"అనుపసర్గాల్లింపవిందే"త్యాదినాశప్రత్యయఃమురరిపుంవిష్ణుంఅసౌశతమఖాదిసురనికరపరివేష్టితః విధిఃబ్రహ్మా స్తావంస్తావం స్తుత్వాస్తుత్వా "ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్" సవినయం వినయేనసహితంయథాతథా అనంసీత్ నమశ్చకార. యద్వా సవినయం స్తుత్వాస్తుత్వా అనంసీ దిత్యన్వయః అత్ర సకలజగతీ ధారయ మిత్యనేన ప్రకృత భూదుఃఖనివారణక్షమత్వం వ్యజ్యతే. ధారణంనామ పోషణం హి తచ్చదుఃఖనివారణద్వారక మితి భువో దుఃఖహేతురయంభారః క్రవ్యాదనిమిత్త ఏవేతి కృత్వా తద్ధననం ప్రార్థయితుం హసం క్రవ్యాదానా మిత్యుక్తమ్. క్రవ్యాదహననపూర్వకభూధారణే తవ నకించిత్ప్రయోజనం నాపి కశ్చిత్ప్రేరకః కిన్తు నిర్హేతుకకృపై వేత్యాహ కృపాయా దధమితి. అస్మదాదినిష్ఠకృపావన్నేయం పరిచ్ఛిన్నేత్యాహ. నిరవధే రితి. నిష్ప్రత్యూహ విజృంభమాణకరుణాదుగ్ధార్ణవో భగవానితి భావః. ఏవం భువ ముద్దిశ్య ప్రార్థయిత్వా దేవా నుద్దిశ్య ప్రార్థయతి. దదం కల్యాణానా మితి రాక్షసై ర్విభ్రంశితశ్రియః దేవాః తద్ధననద్వారా త్వయా శుభయుక్తాః కర్తవ్యా ఇతిభావః. స్వాగమనప్రయోజనం ధ్వనయతి. పిబ మపి భవాబ్ధే శ్శ్రితవతా మితి మామకసంసారదుఃఖాపనోదనపూర్వకం మోక్షశ్రియం దేహీతి భావః. నన్వాహ మపి మాయాయ మివ బద్ధ ఏవ నతు ముక్త ఇత్యతఆహ. శ్రియః పశ్య మితి మోక్షలక్ష్మీం సానురాగం పశ్యసి తత్సమాలింగత

ఏవేతి భావః. ఏతేన నిత్యముక్తత్వ మీశ్వరస్య బద్ధమ్. స్తావంస్తావ మిత్యనేన భగవద్గుణానా మానన్త్యం వ్యజ్యతే. 30

శ్లో॥ అపారకరుణాపూర పరిపూరితమానసమ్.
వాగ్భి స్త్రయీమయీభి స్త ముపతస్థే పితామహః. 31

అపారేతి. అపారేణ అతివేలేన కరుణాపూరేణ దయాప్రవాహేణ పరిపూరితం సర్వతోభరితం మానసం హృదయం యస్య తం తథోక్తం తం భగవన్తం పితామహః బ్రహ్మా త్రయీమయీభిః వేదాత్మికాభిః వాగ్భిః వచనైః ఉపతస్థే తుష్టావ. త్రయీమయీభి రిత్యత్ర "వికారార్థే మయట్", యద్వా, ప్రకృతవచనేమయట్. వేదత్రయప్రధానాభి రితి తదర్థః. బ్రహ్మముఖచతుష్టయా దేవ వేదానా మావిర్భావ శ్రవణా దేవ ముక్తమ్. నిర్ఘృణవిషయాయా ఇవ అస్యాః స్తుతే ర్వైయర్థ్య మిత్యేత దర్థ మపారేతి విశేషణమ్. పౌరుషవచోగుమ్భితే అస్మిన్ కావ్యే అపౌరుషేయవచోనిబన్ధనాయోగా ద్బ్రహ్మస్తుతి రత్ర నోపనిబద్ధేతి జ్ఞేయమ్.

శ్లో॥ సమాధిస్థే వేధస్య విదితవదావా గచకల
త్సుధాసారాకారా నభసి తదభీష్టాను సదృశీ
నిశమ్యైనాం వేధా స్తదను దనుజారాతినిచయా
నసా ప్రాచేవాచం ప్రతినినదవాచాలితదిశమ్. 32

సమాధిస్థఇతి॥ వేధసి సమాధిస్థేసతి బ్రహ్మణి చిత్తైకాగ్ర్యం సంపాదయతి సతీత్యర్థః. సమాధిసంపాదనక్షణఏవ అభీష్టార్థసిద్ధేః ప్రహర్షణాలంకారః "ఉత్కణ్ఠితార్థ సంసిద్ధి ర్వినా యత్నం ప్రహర్షణ మితి" లక్షణాత్. తేనచ భగవతః పరమకారుణికత్వం వ్యజ్యతే. అవిదితవ దావదతీతివదః "పచాద్యచ్". అవిదితః అజ్ఞాతః వదః వక్తా యస్యాః సా తథోక్తా సుధాసారాకారా సుధాయా అమృతస్య ఆసారః ధారాసంపాతః తస్యేవ ఆకారః యస్యాః సా సుధాప్రవాహతుల్యే త్యర్థః. తదభీష్టానుసదృశీ తస్య బ్రహ్మణః అభీష్టస్య అభిలషితస్య అనుసదృశీ అనురూపా వాక్ వాణీ నభసి అచకలత్ ఆవిర్బభూవ. ఆకాశవాణీ ఆవిర్బభూవేతి భావః అత్ర, సమాధిస్థే ఇత్యనేన క్షీరసాగరేపి న భగవాన్ బ్రహ్మణో గోచరతా మాప. తస్య సర్వాన్తరత్వేన బహిర్భావాయోగాత్ తస్మాత్ భగవత్సాక్షాత్కారసాధనభూతం తప ఏవేతి అనుభవవశా ద్బ్రహ్మా జ్ఞాత్వా సమాధి మధితష్ఠౌ ఇతి వ్యజ్యతే. అవిదితవదేత్యనేన వాగ్భి రేవాయ మనుమేయః నతు సాధనాన్తరే ణేతి పరబ్రహ్మణ శ్శాస్త్రయోనిత్వం వ్యజ్యతే. సుధాసారేత్యనేన అమృతవత్స్వాదుత్వంవాక్యానాం వ్యజ్యతే. కించ. సమాధౌ నభస్యచకలదిత్యనేనస్వహృదయాకాశే ఆవిర్భూతఃప్రణవనాద ఏవవాఙ్మయత్వేన బ్రహ్మణా పరిశీలిత ఇతి వ్యజ్యతే. అన్యథా బాహ్యనభో వాణ్యావిర్భావపక్షే తు దేవై రపి [illegible] తేతి బోధ్యమ్. అసౌ సమాధిశాలీ వేధాః బ్రహ్మా ఏనాం నభసి ప్రసృతాం

వాణీం వాచం నిశమ్య ఆకర్ణ్య తదను తదనన్తరం దనుజారాతిః అసురద్వేషిణ స్సురా నితి యావత్ ప్రతినినదవాచాలితదిశం ప్రతినినదేన ప్రతిధ్వనినా వాచాలితా శ్శబ్దాయమానాః దిశః కకుభః యస్యా స్తాం తథోక్తాం వాచం వాక్య మూచే ఉవాచ. "దుహ్యాచ్ పచ్ద ణ్డుధి ప్రచ్ఛిచి ప్రచ్ఛార్థకా ద్వచే ర్ద్వికర్మకత్వం." 32

గ॥ విదిత ఏవ ననివేది తోపి భగవతా చతుర్భుజేన నిరవధి రసౌ వసుంధరాజ్వరః. 33

విదిత ఇతి॥ ననివేదితోపి అవిజ్ఞాపితోపి నఞర్థకోఽయం నశబ్దః నిరవధిః అపారః అసౌ ప్రత్యక్షః వసుంధరాజ్వరః భూపరితాపః భగవతా షడ్గుణశాలినా చతుర్భుజేన విష్ణునా విదిత ఏవ జ్ఞాత ఏవ అవిదితవేదనే భగవత్త్వ మేవ హేతు రితి సాభిప్రాయ విశేషణా త్పరికరాలంకారః. 33

గ॥ సోఽయ మవనీవ్యసన వినాశనాయ సంప్రతి సంప్రతిపన్నవసుదేవతనయ భావః పరివసుంధర మవతరితు మధ్యవస్యతి. 34

సోయమితి॥ సోయ మస్మదుపస్తుతో భగవాం శ్చతుర్భుజః సంప్రతి అధునా అవనీవ్యసనవినాశనాయ భూదుఃఖనివారణార్థం సంప్రతిపన్నవసుదేవ తనయభావస్సన్ సంప్రతిపన్నః స్వీకృతః. వసుదేవస్య దేవకీపతేః తనయభావః పుత్రత్వం యేన సత థోక్తః. పరివసుంధరం వసుంధరాయాం విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః. భూలోకే ఇతి యావత్. అవతరితుం ఆవిర్భవితు మధ్యవస్యతి నిశ్చినోతి ఉద్యుక్తే ఇతి యావత్. వసుదేవస్య పత్న్యాం దేవక్యాం భగవాన్ కృష్ణ రూపేణ ఆవిర్భవిష్య తీతి భావః. 34

గ॥ తదిదానీ మవిలంబిత మవలంబనీయ ఏవ తదభ్యర్చనాయ భవద్భి రపి యదుకులసముద్భవః. 35

తదితి॥ తత్త స్మాత్ ఇదానీ మధునా అవిలంబితం త్వరితం తదభ్యర్చనాయ భగవత్పూజనాయ యదుకుల సముద్భవః యదువంశే ఉత్పత్తిః భవద్భి రపి యుష్మాభిశ్చ అవలంబనీయ ఏవ స్వీకర్తవ్య ఏవ హేదేవాః యూయం యదువంశే ఉత్ప ద్యధ్వమ్ ఇతి భావః. 35

గ॥ ఏవ మమరవరవర్ణినీభి రపి మురరిపుచరణపరిచరణాయ పరికలనీయ ఏవ మానవమానినీభావః. 36

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా మురరిపుచరణపరిచరణాయ భగవత్పాదసేవార్థ మమరవరవర్ణినీభి రపి దేవతాస్త్రీభిః అప్సరోభి రపీత్యర్థః. మానవమానినీభావః మనుష్యనారీత్వం పరికలనీయ ఏవ గృహీతవ్య ఏవ అప్సరసః గోపికాస్వరూపేణ భువి ప్రాదుర్భవ న్త్వితి భావః. 36

గ॥ ఋషిభి రపి పురుషోత్తమ పరితోష పోషణాయ గోరూపధారణ మాదర ణీయ మేవ. 37

ఋషిభి రితి॥ పురుషో త్తమస్య విష్ణోః పరితోష స్సంతోషః తస్యపోషణాయ అభివృద్ధ్యర్థం ఋషిభి రపి మునిభి రపి గోరూపధారణం పయస్వినీరూపస్వీకారః ఆద రణీయ మేవ ఆదర్తుం యోగ్య మేవ ఆదరః స్వీకరణీయ ఏ వేతి భావః. 37

గ॥ కుంభీనసవిభు రపి మురరిపుభజనాయ భవి తైవ తదగ్రభవః. 38

కుంభీనసేతి। కుంభీనసవిభు రాదిశేషోపి మురరిపుభజనాయ భగవత్సేవార్థం తదగ్రభవః కృష్ణాగ్రజస్సన్ భవి తైవ ఆవిర్భవిష్యత్యేవ బలభద్రనామ్నా శేష ఉత్ప త్స్యతీతి భావః. 38

గ॥ మాయాపి భువనమోహినీ మురశాసనశాసనేన పురా పరివసుంధర మపతరతి. 39

మాయేతి॥ భువనమోహినీ జగన్మోహకారిణీ మాయాపి ప్రకృతి రపి ముర శాసనస్య విష్ణో శ్శాసనేన ఆజ్ఞయా పరివసుంధరం భువి పురా అవతరతి అవతరిష్యతి "యావ త్పురా నిపాతయో రితి లట్." యశోదా కన్యకారూపే ణేతి భావః. 39

గ॥ కమలాలయాపి భువి తదీయకులపాలికాపద మనుబుభూషతి. 40

కమలాలయేతి॥ కమలాలయా లక్ష్మీ రపి భువి తదీయకులపాలికాపదం భగ వత్సంబంధి కులస్త్రీత్వం పత్నీభావ మితి యావత్. యద్వా భగవత్సంబంధికులస్త్రీ స్థాన మిత్యర్థః. అనుబుభూషతి అనుభవితుమిచ్ఛతి రుక్మిణీస్వరూపేణ లక్ష్మీ రుత్ప త్స్యతే ఇతి భావః. "రాఘవత్వేఽ భవత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మ నీతి" విష్ణుపురాణ వచనాత్.

గ॥ తదవలంబిత మేవ యథోదిత మనుష్ఠీయతా మితి బుధసభాసద స్సమా దిశ్య సమాశ్వాస్య చ మేదినీ మమృతధారాకల్పజల్పితపరంపరాభి రనుభవన మప ససార సారసాసనః. 41

తదితి॥ త త్తస్మాత్ అవిలంబితమేవ త్వరితమేవ యథోదిత ముదిత మన తిక్రమ్య మదుక్తప్రకారేణే త్యర్థః. అనుష్ఠీయతాం క్రియతాం భవద్భి రితి శేషః. ఇత్యేవం రీత్యా బుధసభాసదః దేవసభ్యాన్ ఇంద్రాదీ నిత్యర్థః. సమాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య అమృతధారాకల్పాభిః సుధాప్రవాహతుల్యాభిః "ఈషదసమాప్తేకల్పప్." జల్పిత పరమ్పరాభిః వచనధోరణీభిః మేదినీం భూదేవీం సమాశ్వాస్య చ సమ్యగాశ్వాస్య చ సారసాసనః బ్రహ్మా అనుభవనం భవనమనుగృహం ప్రతీత్యర్థః. అపససార జగామ. సత్యలోకం యయా విత్యర్థః. 41

అథ దేవక్యాం కృష్ణోదయం వర్ణయితుం తత్కథాం సంక్షేపతో దర్శయతి.

శ్లో॥ మథురేతి మథురానామ । రాజధానీ పురాతనీ
దేశేషు శూరసేనేషు । బభూవ యదుభూభుజామ్.

మధురేతి॥ శూరసేనేషు తన్నామకేషు దేశేషు యదుభూభుజాం యదురాజ్ఞాం యదువంశీయనృపాణా మిత్యర్థః పురాతనీ రాజధానీ కులపరమ్పరాగతా ప్రధాననగరీ మధురా మనోజ్ఞా మధురా తన్నామ్నా ప్రసిద్ధా నగరీ బభూవ ఆసీత్. నామేతి ప్రసిద్ధా యద్వా మధురా మనోజ్ఞా పురాతనీ అనాదిసిద్ధా మధురానామ మధురేతి నామ్నా ప్రసిద్ధా యదుభూభుజాం రాజధానీ శూరసేనేషు దేశేషు బభూవ ఆసీ దిత్యన్వయః అథవా శూరసేనేషు దేశేషు మధురా పురాతనీ మధురా నామ యదుభూభుజాం రాజధానీ బభూవేతి. 42

శ్లో॥ ఆవస న్నగరీ మేనా। ముగ్రసేనమహీపతిః
గుణై రనుచకా రైన। మనుజో మనుజోత్తమః. 43

ఆవసదితి॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం నగరీం మధురాం ఉగ్రసేన ఇతి రాజా ఆవసత్ అధితష్ఠౌ. ఆశ్రిత ఇత్యర్థః ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారభూతాయాః నగర్యాః కర్మత్వమ్. మధురాయాం ముపా నేత్యర్థః. మనుజోత్తమః మనుజేషూత్తమ ఇతి సప్తమీ సమాసః. షష్ఠీత్వేతు. ననిర్ధారణే ఇతి నిషేధః ప్రవర్తేత, నరశ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. అనుజః ఉగ్రసేనస్య కనిష్ఠోభ్రాతా దేవక ఇత్యుత్తరశ్లోకస్థపదేనాత్రాన్వయః. గుణైః ఔదార్యాదిభిః ఏన ముగ్రసేన మనుచకార అనుకరోతిస్మ. తత్తుల్యగుణ ఇతి భావః. 43

శ్లో॥ దేవక స్తనయా తస్య। దేవకీ దేవతోపమా।
తనయో వ్యుగ్రసేనస్య। కంసో హి కులపాంసనః॥ 44

దేవక ఇతి॥ దేవకపదస్తు పూర్వశ్లోకే ఏవాన్వితమ్. తస్య దేవకస్య దేవతోపమా దేవతాతుల్యా తద్వత్సుందర రీతి భావః. దేవకీ తన్నామ్నీ తనయా పుత్రీ బభూవేతి శేషః ఉగ్రసేనస్య కంసః తన్నామా కులపాంసనః వంశదూషకః తనయోప్యాసీ దితి శేషః. 44

గ॥ అథ కదాచి దానకదుందుభి రధిమధురానగర ముపయమ్య దేవకతనూజా ముపజాతహర్షప్రకర్ష స్సహ జాయయా పరిజనేన చ నిజభవనజిగమిషయా సమారురోహ రథ మనుపహతమనోరథః॥ 45

అథేతి॥ అథ ఏవంస్థితే కదాచిత్ కుత్రచిత్కాలే అధిమధురానగరం మధురాపత్తనే "విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః" దేవకతనూజాం దేవకస్యసుతాం దేవకీ మిత్యర్థః ఉపయమ్య పాణౌకృత్య పరిణీ యేతి యావత్. అతఏవ. ఉపజాత ఉదితః హర్షప్రకర్షః మోదాతిశయః యస్య స తథోక్తస్సన్ అనుపహతమనోరథః అప్రతిహతకామః ఆనకదుందుభిః వసుదేవః నిజభవనజిగమిషయా స్వగృహం ప్రతి గన్తుమిచ్ఛయా జాయయా సహ భార్యయా దేవక్యా సమం పరిజనేన చ అనుచరవర్గేణచ సమం రథం స్యందనం సమారురోహ అధితష్ఠౌ యద్వా పరిజనేన పరివృత స్సన్నితి శేషః జాయయా సహ రథమారురో హేత్యన్వయః. 45

శ్లో॥ వాత్సల్యం భగినీజనే ప్రకటయ న్కంస స్తత స్సాదరం
సారథ్యం సముపేయివా న్పరివృతో రౌక్మై రథానాం శతైః
సానందం హారణాత్మనా దుహితరి ప్రేమ్ణా దదౌ దేవకః
ప్రాజ్యం హస్తిరథాశ్వముజ్జ్వలతరా దాసీ స్సురూపా అపి. 46

వాత్సల్య మితి॥ తతః తదనన్తరం దేవకీవసుదేవయోః రథారోహణానన్తర మిత్యర్థః. రౌక్మైః సువర్ణవికారైః. "వికారార్థే అణ్." రథానాం స్యందనానాం శతైః అయుతైః అమితై రితి యావత్. శతశబ్దో యద్యపి శతసంఖ్యావాచీ తథా ప్యత్ర శతై రితి బహుత్వనిర్దేశేన అసంఖ్యేయత్వ మర్థ ఇతి వేద్యమ్. పరివృతః యుతః సన్ కంసః ఉగ్రసేనసుతః భగినీజనే భగినీనాం సోదరీణాం జన స్సమూహః తస్మిన్ యద్వా భగినీతి జనః తస్మిన్ జనశబ్దోఽత్ర దీనవాచీ దీనాయాం భగిన్యా మిత్యర్థః. భగిన్యాః దైన్యఞ్చ ఉత్పత్తిస్థానత్యాగకృత మితి వేద్యమ్. అనేన చ భావిదైన్యం వ్యజ్యతే. వాత్సల్యం వత్సలత్వం ప్రేమేతియావత్. "వత్సాంసాభ్యాం కామబలే ఇతి లచివత్సలః" తత్తో గుణవచ నేతి ష్యఞివాత్సల్యమ్. ప్రకటయన్ జ్ఞాపయన్ సన్ సాదరం సప్రేమ యథా తథా సారథ్యం సారథికర్మ సముపేయివాన్ ప్రాప్తః బభూవేతి శేషః. "ఉపేయివా ననశ్వా నితి నిపాతనా త్సాధుః." రథినో వసుదేవస్య సారథి ర్బభూవేతి భావః దేవకః దేవకీపితా దుహితరి పుత్త్రికాయాం విషయే ప్రేమ్ణా స్నేహేన హేతునా హారణాత్మనా హారణస్వరూపేణ వివాహకాలే దుహితు ర్దీయమానం వస్తుహారణ మిత్యుచ్యతే. ప్రాజ్యం ప్రభూతం హస్తిరథాశ్వం సేనాంగత్వాదేకవద్భావః. గజరథతురగా నిత్యర్థః. సురూపాః సు శోభనం రూపం సౌందర్యం యాసా న్తా స్తథోక్తాః. ఉజ్జ్వలతరాః అత్యన్తం భాసమానాః భూషణై రితి శేషః. భూషణభూషితా ఇతి యావత్. దాసీః దాసానాం స్త్రియః దాస్యః. "పుంయోగా ఙ్జీష్. తాః పరిచారికా ఇత్యర్థః. అపిః సముచ్చయే తేన ధనాదిక మపీతి వ్యజ్యతే. సానందం ససంతోషం యథా తథా. నతుధనాదిగతస్నేహాకృతవ్యసనే నేతి భావః. దదౌ వ్యతరత్ అర్థా ద్దుహితు రేవేదం దానం దేయస్య హారణాత్మకత్వవచనాత్.

శ్లో॥ గీతై ర్వారవిలాసినీపరిచితైః కల్యాణవాదాంకురై
రుద్వేలై రపి కాహళీకలకలై రాపూరి రోదోఽన్తరమ్.
కంసం నిర్వృత మంతరేణ గగనే దైవీతదావాగభూ
దస్యా స్తే లయ మష్టమః కలయితా గర్భో భగిన్యా ఇతి॥ 47

గీతై రితి॥ వారవిలాసినీపరిచితైః వేశ్యాంగనాభి రభ్యస్తైః తత్కృతై రిత్యర్థః గీతైః గానైః కల్యాణవాదాంకురైః. సువాసినీకృతైః కల్యాణవాదానాం మంగళవాదానా మంకురైః రావిర్భావైః మంగళవచనై రిత్యర్థః. ఉద్వేలైః ఉద్భూతా నిరస్తా వేలామర్యాదా యై స్తే ఉద్వేలా అనవధయ ఇత్యర్థః తైః కాహళీకలకలై రపి

కాహళీనాం వాద్యవిశేషాణాం కలకలైః కలకలధ్వనిభిశ్చ రోదోఽన్తరమ్. బ్రహ్మాణ్డమధ్యమ్ ఆపూరి ఆ సమన్తాత్పూరితమ్ "ఆఙ్పూర్వకాత్ ప్రాపాలనపూరణయోరితి ధాతోః కర్మణిలుఙ్చ్లేశ్చిణ్." "చిణోలుక్." గీతాదిధ్వని త్రయం మిళిత్వా బ్రహ్మాణ్డం విదారయామాసేతి భావః. తదా తదానీమ్ నిర్వృతం సుఖితం భగినీవివాహోత్సవదర్శనేన సానన్ద మిత్యర్థః. కంసమంతరేణ ఉద్దిశ్య "అన్తరాన్తరేణేతిద్వితీయా." అస్యాః త్వయా సానన్దం నీయమానాయాః తే తవ భగిన్యాః సోదర్యాః సంబంధీ అష్టమో గర్భః కుక్షిస్థజన్తుః సుత ఇతి యావత్. తే తవ లయం నాశం కలయితా కరిష్యతి తే ఇతి పద మావర్త్య ఉభయత్ర యోజితమ్. ఇతి ఏవం ప్రకారా దైవీ దేవసంబంధినీ వాక్ వాణీ గగనే అభూత్ ఆకాశవాణీ ఆవిరభూ దిత్యర్థః. తస్యేద మిత్యణిటిడ్ఢాణఞితిఙీప్" దైవీ ఇతి రూపమ్. 47

శ్లో॥ ఏనా మాకర్ణ్య వాణీం వికలితహృదయః కంస ఏష స్వసారం
హస్తగ్రాహం గృహీత్వా కచనిచయ మిమాం హంతు మభ్యుద్యతోఽభూత్.
దృష్ట్వా కష్టాయమానం త మథ మృదుగిరా సాంత్వయామాస శౌరిః
ప్రత్యాదిష్టోథ తేన ప్రకృతి ముపగతో న ప్రియాభంగభీరుః॥ 48

ఏనా మితి॥ ఏనాం పూర్వోక్తాం వాణీం వాచ మాకర్ణ్య శ్రుత్వా వికలితహృదయః విదీర్ణచిత్తః ఏషః స్వీకృతసారథ్యః కంసః కచనిచయం కేశపాశం హస్తగ్రాహంగృహీత్వా హస్తేన గృహీత్వా "హస్తేవర్తిగ్రహో రితి ణముల్". ఇమాం నవోఢాం స్వసారం భగినీం హన్తుం హింసితు మభ్యుద్యతః ఉద్యుక్తః అభూత్. బభూవ. అథ తతః శౌరి ర్వసుదేవః కష్టాయమానం పాపంకర్తు ముత్సహమానం "కష్టాయ క్రమణే ఇతి క్యఙ్." తం కంసం దృష్ట్వా మృదుగిరా స్నిగ్ధవాచా సాంత్వయామాస ప్రార్థయామా సేత్యర్థః తమితి కర్మపదం దృష్ట్వే త్యనేన సాంత్వయామాసేత్యనేనచ సంబధ్యతే ఇతిబోధ్యమ్. అథ. తతః తేన కంసేన ప్రత్యాదిష్టస్సన్ ప్రఖ్యాతస్సన్ అనంగీకృతనిజప్రార్థనస్స న్నిత్యర్థః. ప్రియాభంగభీరుః ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః భంగే విషయే భీరుః భయశీలః యద్వా. ప్రియాభంగేన ఉపస్థితేన భీరు రితి సమాసః. అతఏవ. ప్రకృతిం స్వాస్థ్యం నోపగతః నప్రాప్తః బభూవేతి శేషః నావాపేత్యర్థః. 48

శ్లో॥ అనివార్య మథాలోచ్య సాంత్వై స్తస్య వినిశ్చయమ్
ఉవాచ వచనం శౌరి ర్దయితాప్రేమవిహ్వలః. 49

అనివార్య మితి॥ అథ అనన్తరమ్ తస్య కంసస్య వినిశ్చయం విరుద్ధాభినివేశం విశేషాగ్రహ మితి వా సాంత్వైః ప్రార్థనావాక్యైః అనివార్యం నివారయితు మశక్య మాలోచ్య విదిత్వా దయితాప్రేమవిహ్వలః దయితాయాం భార్యాయాం ప్రేమ్ణా భార్యావిషయస్నేహే నేత్యర్థః విహ్వలః వివశః శౌరి ర్వసుదేవః వచనం వాక్యం

దానరూపమితి భావః ఉవాచ అవోచత్ సామోపాయస్య నిష్ఫలత్వేన దానోపాయ మవతారయామాసేతి భావః. 49

వచన మేవ నిర్దిశతి గద్యద్వయేన.

గ॥ అయి భగవన్ భోజకులతిలకప్రతీతదీనదయాళుభావస్య దిశాంతవిశ్రాంత యశో వైభవస్య న సాంప్రత మేవ తపస్వినీ మేనా మనుజా మపి తనుజా మివ సభాజన భాజనభూతా మసుభి ర్వియోజయితుమ్. 50

అయీతి॥ అయీతి ప్రేమ్ణా సంబోధనమ్ భగవన్ షడ్గుణనిధే మత్ప్రియసీ రక్షాభర స్యాధునా త్వదాయత్తత్వా త్త్వమేవ భగవా నిత్యభిప్రాయా దిదం సంబోధ నమ్. భోజకులతిలక భోజవంశభూషణ ఏతేన నత్వం కులపాంసనః ఏతాదృశంగర్హ్యం కృత్యం కర్తు మితి స్తుతి ర్వ్యజ్యతే. కించ భోజాః ప్రాచీనా స్త్వద్వంశీయాః సహి దుష్టాః కిన్తు సుశీలా ఏవేతి తద్వంశస్య తవాపి శిష్టత్వ మేవ న్యాయ్య మితి సూచ్యతే. ప్రతీతదీనదయాళుభావస్య ప్రతీతః ప్రసిద్ధః దీనేషు కృపణేషు శోచ్యేష్విత్యర్థః దయాళుభావః కారుణికత్వం యస్య తస్య నతు నిర్ఘృణ స్యేతి భావః. అత ఏవ దిశా న్తవిశ్రాన్త యశో వైభవస్య దిగన్తవ్యాప్త కీర్తివిలాసస్య తవేతి శేషః. తపస్వినీం శోచ్యాం. "తపస్వీ తాపసే శోచ్యే" ఇతి వైజయన్తీ. అనుజా మపి భగినీమపి తనుజా మివ సుతా మివ సభాజనభాజనభూతాం సభాజనం ప్రీణనం తస్య భాజనం పాత్రం తద్భితభూతాం జాతాం తథోక్తాం ప్రీణనవిషయభూతా మిత్యర్థః అభాజనంభాజనం సంపద్యమానాభూ తేతి విగ్రహోక్త్యా తు "అభూతతద్భావేచ్వేః అస్యచ్వాదితీత్వం దీర్ఘశ్చ." భాజనీభూతా మితి స్యా దితి జ్ఞేయమ్. నేయ మనుజా కిన్తు తనుజేవ త్వయా నన్దనీ యేతి ముఖ్యాభిప్రాయః. ఏనాం నవోఢా మసుభిః ప్రాణైః వియోజయితుం విఘటయితుం పదద్వయస్య మారయితు మితి నిష్కృష్టార్థః. న సాంప్రత మేవ న యుక్త మేవ. ఏతాదృశాయా మారణే తవ మహతీ అకీర్తి స్స్యాత్. తయా చ సర్వ మపి తవకులం దూషితం స్యాదితి కంసస్య హితోపదేశోఽయమ్. 50

నను భవతునామ మమాకీర్తిః దేవక్యా మారణే తు ప్రాణా స్త్రావ త్తిష్ఠన్తీత్యత ఆహ.

గ॥ కింతు భవదత్యాహిత హేతుభూత మేతదీయ మపత్య ముద్భవిష్యతి యది సద్య ఏవ వ్యాపాద్యతా మితి. 51

కిన్త్వితి॥ తవ త్వదనుజాయా శ్చ యథా ప్రాణవియోగో న స్యాత్ మమ చ యథా ప్రియావియోగో నస్యా త్తదనుగుణ ముపాయం వక్ష్యామి శృణ్విత్యభిప్రాయః. భవత స్తవ అత్యాహితస్య మహాభయస్య ప్రాణాపహారణరూప స్యేతి భావః. హేతుభూతం కారణభూతమ్ ఏతదీయం దేవకీసంబంధి అపత్యం సన్తాన ముద్భవిష్యతియది

ఉత్పత్స్యతేచేత్ సద్య ఏవ తత్ క్షణా దేవ వ్యాపాద్యతాం హన్యతాం త్వయేతి శేషః ఏతత్సంతానం త్వం నాశ యేతి భావః. తథాసతి న తే మరణభీతిః న చ ప్రియాయాః న తద్వియోగేన మమాపీతి త్రయోపి వయం సుఖం వర్తామహే ఇతి భావః ఇతీతి పదస్య ఇతి వచన మువా చేతి పూర్వేణ సంబంధః. 51

శ్లో॥ మత్వా హిత మిదమ్ వాక్యం పరిణామ విషాయితమ్
తతో నివవృతే కంసో భగినీవధ పౌరుషాత్॥

మత్వేతి॥ పరిణామవిషాయితం పరిణామే పరీపాకే విషాయితం విషవదాచరితం ఇదం వసుదేవోక్త మపత్యదానరూపం వాక్యం హితం ప్రియ మిష్ట మిత్యర్థః. మత్వా ఆలోచ్య తతః వాక్యశ్రవణానన్తరం భగినీవధపౌరుషాత్ భగిన్యాః సోదర్యాః వధః హననం స ఏవ పౌరుషం పురుషకారః తస్మాత్ కంసః నివవృతే నివృత్తోఽభవత్. భగినీవధపౌరుషం తత్యాజేత్యర్థః. 52

గ॥ ఇత్థ మానకదుందుభి రుగ్రసేనసుతసమాలంబితాం నిజవధూవధవిధిత్సా ముత్సార్య సప్రమోద మేవ నిజసదన మాససాద. 53

ఇత్థ మితి॥ ఆనకదుందుభిః వసుదేవః ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ ఉగ్రసేనసుత సమాలంబితాం కంసేన స్వీకృతాం నిజవధూవధవిధిత్సాం స్వభార్యాహననేచ్ఛాం విధాతు మిచ్ఛా విధిత్సా నిజస్య వధూః నిజవధూః తస్యా వధస్య విధిత్సా తాం తథోక్తా మితి విగ్రహః ఉత్సార్య నివా ర్యేత్యర్థః. సప్రమోద మేవ సానన్ద మేవ జీవత్ప్రియసీలాభా దితి భావః నిజసదనం స్వగృహమ్ ఆససాద ప్రాప. 53

శ్లో॥ వాసరై స్తదను స్తోకైః। కీర్తిమన్నామభాజనమ్.
సుషువే దేవకీసూను। మైంద్రీ చంద్రమసం యథా 54

వాసరై రితి॥ తదను తదన న్తరం స్తోకైః అల్పైః వాసరైః దినైః గతై రితి శేషః కతిచిద్దినేషు యాతేషు సత్స్విత్యర్థః. ఐంద్రీ ఇంద్రసంబంధినీ "తస్యేద మిత్యణిటిడ్ఢేతి జీప్. ప్రాచీదిగిత్యర్థః చన్ద్రమసం యథా చన్ద్రమివ దేవకీ వసుదేవదారాః కీర్తిమన్నామ భాజనం కీర్తిమర్గా ఇతి నామ కీర్తిమన్నామ తస్య భాజనం పాత్రం విషయ మితి యావత్ యద్వా భాజయతి ణ్యర్థస్యావివక్షయా భజతి ప్రాప్నో తీతి భాజనః తమ్ కీర్తిమన్నామభాజ మిత్యర్థః. సూనుం పుత్త్రం సుషువే ఉత్పాదయామాస. "షూఙ్ ప్రాణి గర్భవిమోచనే ఇతి ధాతో ర్లిట్." ఉపమాలంకారః. తేన చన్ద్రతుల్యకాన్తి శాలిత్వం పుత్త్రస్యవ్యజ్యతే. 54

గ॥ తదను యదుపతి రపి తనయసముదయనిశమనసముపనత మానంద మను భూయ సత్యవ్రతాయాససాధ్వసా దేన ముపనీయ కథ మపి కంసాయ సమర్పయామాస.

తదన్వితి॥ తదను తతః దేవకీప్రసవాన న్తర మిత్యర్థః. యదూనాం పతి ర్యదుపతి ర్వసుదేవోపి తనయస్య పుత్త్రస్య సముదయఆవిర్భావః తస్య నిశమనం శ్రవణం

శమోఽదర్శనే ఇతి శ్రవణేమిత్వా దుపధాహ్రస్వః. తేన సముపనతం జాతం ఆనన్దం సుఖం అనుభూయ ప్రాప్య సత్యవ్యత్యాససాధ్వసాత్ సత్యస్య వ్యత్యాసః వైపరీత్యం అసత్య మితి యావత్ తస్మా ద్యః సాధ్వసః భయః తస్మాత్ ఏనం సుత ముపనీయ ఆనీయ కథ మపి అతికృచ్ఛ్రేణ పుత్రవియోగస్య దుస్సహత్వా దితి భావః కంసాయ రాజ్ఞే సమర్పయామాస అర్పితవా దదా వితి యావత్. 55

శ్లో॥ కంసోపి ధైర్య మనివార్య మథో విచార్య
తస్యాతివీర్య మభినన్ద్య త మాబభాషే
నాస్మా ద్బిభేమి కలభోఽయ ముపైతు సద్మ
గర్భోఽష్టమో మమ జిఘాంసు రభాణి పూర్వమ్. 56

కంసోపీతి॥ అథోఽనన్తరం కంసోపి కంసశ్చ తస్య ధైర్యం ధీరత్వ మనివార్యం నివారయితు మశక్యం విచార్య ఆలోచ్య తస్యేతి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్ర సంబధ్యతే తస్య వసుదేవస్య అతివీర్య మత్యన్తపరాక్రమ మభినన్ద్య శ్లాఘయిత్వా తం వసుదేవం ప్రతి ఆబభాషే ఉవాచ వచన మేవ దర్శయతి నాస్మాదితి అస్మాత్ తవ ప్రథమా త్పుత్రాత్ నబిభేమి ఉత్తమపురుషనిర్దేశేన అహ మిత్యాక్షిప్యతే. అహం భీతిం నప్రాప్నోమీ త్యర్థః. అయం పుత్రః సద్మ అరిష్టరూపం గృహం ఉపైతు ప్రాప్నోతు ఏవ మరిష్టం నమేత్యర్థః. అష్టమః గర్భః అపత్యం మమ మే జిఘాంసుః హన్తుమిచ్ఛుః హన్తేతి యావత్.. భవతీతి శేషః ఇతి పూర్వం పురాదేవక్యానయన సమయే ఇత్యర్థః. అభాణి ఉక్తం "భావేలుఙ్" దేవేనేతి శేషః. 56

గ॥ ఇత్థ మనుకంప్యమానోపి కంసేన శంకితమానస ఏవ వసుదేవ స్తనయ మాదాయ నిజనివేశ మావివేశ. 57

ఇత్థమితి॥ ఇత్థ మేవం కంసేన అనుకంప్యమానోపి అనుకంపితోపి ఉపసర్గ వశాత్ కపిచలనే ఇతి ధాతు ర్దయాయాం వర్తతే. తత శ్చానచిరూప మిదమ్. శంకిత మానస ఏవ శంకితం సంజాతశంకం మానసం మనః యస్యస తథోక్తః సశంక ఏవే త్యర్థః. వసుదేవః తనయం సుత మాదాయ గృహీత్వా నిజనివేశం స్వగృహ మావి వేశ అవిశత్ ప్రాపేతి యావత్. 57

గ॥ అథ కదాచి దౌగ్రసేని రనవరతబృందారకబృందవంద్యమానచరణారవింద మరవిందభవనందన మమరమునిబృందారక మవిరతవిగ్రహసముత్సుక మపి సముజ్ఝిత విగ్రహాభినివేశ మథరీణగుణగణ మపి మురరిపుగుణగణ ముపవీణయంతం భగవంత మఖిలనిగమధర్మమర్మనిర్భేదనవిశారదం నారదముని మద్రాక్షీత్. 58

అథేతి॥ అథ కంసనిర్వృత్త్యనంతరమ్ కదాచి త్కుత్రచిత్కాలే ఔగ్రసేనిః ఉగ్రసేనస్యాపత్యం "తస్యాపత్య మిత్యర్థే అత ఇఞ్" కంస ఇత్యర్థః. అనవరతంయథాతథా సర్వదాపీత్యర్థః. బృందారకబృందేన దేవసమూహేన కింపున ర్మనుష్యై రితి భావః

వంద్యమానే అభివాద్యమానే స్తూయమానే ఇతి వా "వది అభివాదన స్తుత్యో రితి ధాతోః కర్మణి యకి శానచ్." అరవిందే ఇవ చరణే చరణారవిందే ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి రితి వ్యాఘ్రాదే రాకృతిగణత్వా దుపమితసమాసః యస్య తం అరవింద భవస్య బ్రహ్మణః నన్దనం తనయం నన్దయతీతి నన్దనః నన్ది గ్రహీతిల్యుః. అమర మునిషు దేవర్షిషు బృందారకః ముఖ్యః తం "బృందారకౌ రూపముఖ్యావి" త్యమరః. అవిరతంయథాతథా అనవరత మిత్యర్థః. విగ్రహే కలహే సముత్సుకం సహర్ష మపి సముజ్ఝితః త్యక్తః విగ్రహాభినివేశః శరీరాభిమానః యేన తం దేహాదావాత్మాభి మానరహిత మిత్యర్థః. అధరీణాః తిరస్కృతాః గుణగణాః శబ్దాదిగుణసమూహాః యేన తమపి మురరిపోః కృష్ణస్య గుణగణం కల్యాణగుణకదంబ ముపవీణయన్తమ్ వీణయా ఉపగాయన్తం "సత్యాపపాశేత్యాదినాణిచ్." అత్ర కలహసముత్సుక మపి కలహాభినివేశరహిత మితి తిరస్కృతశబ్దాదివిషయ మపి శబ్దాదివిషయకదంబం గాయన్త మితి చ విరోధద్వయం ప్రతీయతే. తస్య ఉక్తరీత్యా పరిహారా ద్విరోధా భాసాలంకారద్వయమ్. భగవన్తం షడ్గుణనిధిం అఖిలానాం నిగమధర్మాణాం వేదోక్త ధర్మాణాం యాని మర్మాణి రహస్యస్థలాని రహస్యా నీతి యావత్. తేషాం నిర్భేదనే ప్రకాశనే విశారదం నిపుణం నారదమునిమ్ నారదఇతి మునిః ఋషిః తం అద్రాక్షీత్ అపశ్యత్ అత్ర అనవరతబృందారకేతి విశేషణేన దేవకార్యార్థం నారద స్యాత్రాగ మన మితి సూచ్యతే. అవిరతవిగ్రహేత్యనేన శాంతకోపస్య కంసస్య కోపోద్బోధ నార్థం తదాగమన మితి సూచ్యతే. ఏవంవిధవ్యాపారే నారదస్య కింఫల మత ఆహ. మురరిప్వితి కంసస్య దుష్టత్వే ప్రవృద్ధే సత్యేవ భగవా నావిర్భూయ భువి లీలాః ప్రదర్శయిష్య తీతి తద్గుణగానార్థ మయం నారదస్య ప్రయాస ఇతి భావః. ఏతేన ప్రత్యక్షిప్త స్యాపి నారదస్య భగవద్గుణలోలుపత్వకథనేన"ఆత్మారామా శ్చ మునయో నిర్గ్రంథా అప్యురుక్రమే కుర్వన్త్యహైతుకీంభక్తి మిత్థంభూతగుణో హరి" రితి భాగ వతవచనం నారదోక్తం వచనం కంసః స్వీకుర్యా ద్వా నవేతి శంకాపనోదనాయ భగవన్త మితి గతాగతాది సర్వవేత్తృత్వా న్నారదోక్తం తథ్య మితి కంసో జానీయా దేవేతి భావః. నను మనుష్యమనోరహస్యమయం వేత్తునామ. కథం దేవరహస్య మత ఆహ. అఖిలనిగ మేతి. సర్వదేవరహస్య స్యాపి వేదైకాయతనత్వా ద్వేదమర్మజ్ఞ స్యాస్య దేవరహస్యవేదనం నాద్భుత మితి భావః. నారద స్యైవంవిధమాహాత్మ్యే హేతు మాహ. అరవిం దేతి. బ్రహ్మణ ఏతాదృశత్వేన తత్పుత్రోపి తథావిధ ఏవేతి భావః. నను దేవహితార్థం వ్యాప్రియమాణేషు దేవర్షిష్వనేకేషు సత్సు కింనారద స్యైవాయం శ్రమః. అత ఆహ అమరము నీతి తేషు ముఖ్యత్వా దస్యైవ దేవహిత కరత్వ ముచిత మితి భావః. 58

గ॥ తదను నారదోపి యథావిధితదభ్యర్చనా ముపగమ్య కంస మిద మవాదీత్

తదన్వితి॥ తదను దర్శనానన్తరమ్. యథావిధి విధిమనతిక్రమ్య ప్రాప్య స్వీకృత్య

త్యర్థః. నారదోపి నారదశ్చ కంసమ్ప్రతి ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం వాక్య మువాదీత్ ఉవాచ "వదేర్లుఙ్." 59

శ్లో॥ వార్ష్ణేయా వసుదేవదేవకముఖా గోపాశ్చ నన్దాదయ
స్తత్కాన్తా అపి దేవతా ఇతి మతిం పర్యాకులాం మాకృథాః
త్వద్గృహ్యా నపి దానవాన్బకముఖాం స్త్వాం కాలనేమిం పురా
భూతం విద్ధి చతుర్భుజోపి భవితా నాథో యదూనా మితి. 60

వార్ష్ణేయా ఇతి॥ వసుదేవదేవకముఖాః వసుదేవో దేవకశ్చ వసుదేవదేవకౌ ముఖమాది ర్యేషాం తే తథోక్తాః వార్ష్ణేయాః వృష్ణివంశ్యాః యాదవ ఇత్యర్థః. యద్యపి దేవకో భోజవంశజత్వేన నవార్ష్ణేయః. తథాపి వసుదేవానుయాయిత్వా త్తథా వ్యపదిష్టమ్. యద్వా వార్ష్ణేయాః వసుదేవదేవకముఖాశ్చ ఇతి ప్రత్యేకం యోజ్యమ్. అస్మిన్ పక్షే వసుదేవస్య వార్ష్ణేయత్వేపి పృథగ్గ్రహణ ముత్కర్షార్థ మితి బోధ్యమ్. నన్దాదయః నన్దః ఆది ర్ముఖ్యః యేషాం తే నన్దాదయః గోపాః గోపాలాశ్చ తత్కాన్తాః తేషాం వసుదేవాదీనాం వార్ష్ణేయానాం నన్దాదీనాం గోపానాం చ కాన్తాః భార్యాః దేవకీయశోదాదయశ్చ ఏతే సర్వే దేవతాః సురాః ఇత్యేవం రూపాం మతిం ఇతః ప్రాక్త్వయోదితాం బుద్ధిం పర్యాకులాం విక్షిప్తాం మాకృథాః మాకురుత్వ మితి శేషః. దృఢాం కుర్విత్యర్థః యద్వా ఇత్యేవం జ్ఞాత్వేతి శేషః. మద్వచనేన నిశ్చిత్యేత్యర్థః మతిం తవ బుద్ధిం పర్యాకులాం మాకృథాః. భీతాం మా కుర్విత్యర్థః. మాభైషీ రితి యావత్. త్వద్గృహ్యాన్ త్వత్పక్షాశ్రితా నపి బకముఖాన్ బకాదీన్ పురా పూర్వజన్మని దానవాన్ దనోరిమే దానవాః తాన్ అసురాన్ విద్ధి జానీహి త్వా మపి పురా జన్మని భూతం సత్త్వాశాలినం కాలనేమిం తన్నామక మసురం విద్ధి. యద్వా పురాభూత మిత్యేకం పదం పూర్వకాలిక మిత్యర్థః. చతుర్భుజో భగవాన్ వాసుదేవోపి యదూనాం నాథః పతి ర్భవితా భవిష్యతి ఇతి విద్ధి. వసుదేవాదీనాం దేవత్వేపి తద్భటానామసురాంశత్వా త్తవ చ కాలనేమిత్వా త్పూర్వవైర మవిస్మృత్య తాన్ దేవాన్ తత్సుతగం వాసుదేవం చ సమూల మున్మూలయేతి భావః 60

గ॥ ఇత్థముపదిశ్య సురతపస్విని వినిర్గతే తద్వచనవిదిత యాదవ దేవభావసంభూత [illegible]వస్థాయ దేవకదుహితర మానకదుందుభి మపి కారాగారసీమని విధాయ నిగళసందానితౌ పితర మపి పరిభూయ నిజశాసనవిషయీకృతశూరసేనవిషయ స్సన్ బాణజరాసంధకేశిమహాశనముష్టికారిష్టధేనుకబకతృణావర్తాదియాతుధానవివృత్త షలివృత స్సన్నద్ధ యదుకదన వ్యామిత మతనుత. 61

ఇత్థ మితి॥ సురతపస్విని దేవర్షౌ నారదే ఇత్థ మేవం ప్రకారేణ ఉపదిశ్య ఆదిశ్య వినిర్గతేసతి నిష్క్రాన్తేసతి తస్య నారదస్య వచనేన విదితాత్ జ్ఞాతాత్ యాదవానాం యదువంశజానాం దేవభావాత్ సురత్వాత్ సంభూతస్య ఉదితస్య భయస్య భీతేః విధూననాయ నివారణార్థం దేవకస్య దుహితరం సుతాం దేవకీ మిత్యర్థః ఆనకదుందుభి మపి **వ**సుదేవం చ ఏతావుభౌ నిగళైః శృంఖలాబంధైః సంధానితౌ బద్ధౌ విధాయ కారాగారసీమని కారాగృహాన్తః విధాయేతి కాకాక్షిన్యాయే నోభయత్రాన్వేతి విధాయ స్థాపయిత్వా పితర ముగ్రసేన మపి పరిభూయ తిరస్కృత్య నిజశాసనస్య స్వాజ్ఞాయాః విషయీకృత్య "అవిషయా విషయాః కృతా ఇత్యభూతతద్భావే చ్విః" గోచరీభూతా ఇత్యర్థః. శూరసేనవిషయాః శూరసేననామానో దేశాః యేన స తథోక్తః. చాణూర జరాసంధ కేశి మహాశన ముష్టిక అరిష్ట ధేనుక బక తృణావృత్తాః ఆదయః ముఖ్యాః యేషాన్తైః యాతుధానవివృత్తైః రాక్షసరూపాన్తరైః రాక్షససమూహై రితివా పరివృతః యుతస్సన్ కంస ఇతి శేషః సపది **తత్క్షణే** ఏవ అమిత మనల్పం యదుకదనం యదుభి ర్విరోధ మతనుత అకరోత్. 61

గ॥ తదను భగినీగర్భసముద్భవ మర్భకషట్క మపి వ్యాపాదితవాన్. 62

తదన్వితి॥ తదను యదువిరోధానన్తరమ్ భగినీగర్భసముద్భవం దేవకీగర్భసంజాత మర్భకషట్క మపి షణ్ణాం సమూహః షట్కం అర్భకాణాం షట్క మర్భకషట్కం శివభాగవతాదివత్సమాసః. షట్ శిశూ నపిత్యర్థః. "పోతః పాకో౽ర్భకోడింభ" ఇత్యమరః. వ్యాపాదితవాన్ జఘాన. 62

శ్లో॥ శేషాఖ్యం బిభరాం బభూవ భగవద్ధామానువిద్ధం తతో
గర్భం దేవకనందనాహరి రథత్రాతుం త మత్యాహితాత్.
క్షిప్రం గర్భ మముం వికృష్య సకలాం త్సమ్మోహ్య నందవ్రజే
రోహిణ్యావినివేశ యేతి జఠరే మాయాం నిజా మాదిశత్. 63

శేషాఖ్య మితి॥ **తతః** అర్భకషట్కనాశనానన్తరమ్ దేవకనన్దనా దేవకతనయా **దేవకీతియావత్**. భగవద్ధామానువిద్ధం భగవతః కృష్ణస్య ధామ్నా తేజసా అంశేనేతి యావత్. అనువిద్ధం వ్యాప్తం శేషాఖ్యం శేషఇత్యాఖ్యా నామ యస్య తం గర్భం కుక్షిస్థజన్తుం బిభరాం బభూవ. దధార. దేవకీగర్భే భగవదంశః ఆదిశేషః శిశురూప్యాభూత్వా వివేశేత్యర్థః. అథ గర్భధారణానన్తరమ్ తం గర్భస్థం శిశు మత్యాహితాత్ మహాభయాత్ త్రాతుం రక్షితుం హరి ర్భగవాన్ విష్ణుః అముం పరిదృశ్యమానం గర్భం కుక్షిస్థజన్తుం అముం దేవకీగర్భస్థ మితి వా క్షిప్రం త్వరితం యథాతథా వికృష్య ఆకృష్య అపనీ యేతి యావత్. సకలాన్ సర్వా నపి సమ్మోహ్య మోహయిత్వా నందవ్రజే నందస్య గోపస్య వ్రజే గోష్ఠే ఘోషే వా స్థితాయా ఇతి శేషః

రోహిణ్యాః జఠరే గర్భే వినివేశయ నిక్షిప స్థాపయేతి యావత్. ఇతి ఏవం నిజాం స్వీయాం మాయాం యోగమాయా మాదిశత్. ఆజ్ఞాపయామాస. 63

శ్లో॥ తయా సపది నిర్వ్యూఢే, వచనే వనమాలినః
గర్భో విగళితో దేవ్యా, ఇతి పౌరా విచుక్రుశుః. 64

తయేతి॥ సపది తత్కాలే ఏవ తయా మాయయా కర్త్ర్యా వనమాలినః విష్ణోః వచనే వాక్యే నిర్వ్యూఢే అనుష్ఠితే సతి భగవదాజ్ఞాప్రకారేణ కృతే సతీత్యర్థః దేవ్యాః రాజ్ఞ్యాః దేవక్యా ఇతి యావత్. రాజకన్యాత్వా ద్దేవ్యా ఇత్యుక్తమ్. గర్భః కుక్షిస్థ జన్తుః విగళితః భ్రష్టః బభూ వేతి పౌరాః పురజనాః విచుక్రుశుః విశేషేణ రురుదుః కంసస్య దుష్ట త్వేపి తత్పురజనానాం సమత్వా ద్రోదనకర్తృత్వమితి జ్ఞేయమ్. 64

శ్లో॥ అథాతను తనుచ్ఛాయ విశదీకృతదిఙ్ముఖమ్.
రోహిణీ సుషువే సూనుం, రోహిణీవ గరీయసీ. 65

అథేతి॥ అథ మాయయా రోహిణీజఠరే దేవకీగర్భనిక్షేపణానన్తరం రోహిణీ తన్నామకా ఆభీరీ అతనుతనుచ్ఛాయవిశదీకృతదిఙ్ముఖం అతనునా మహతా తనుచ్ఛాయేన శరీరకాన్త్యా "విభాషాసేనా సురా ఛాయేతిక్లీబత్వం" విశదీకృతాని శ్వేతీకృతాని దిశాం ముఖాని అన్తరాణి యస్య తం తథోక్తం సూనుం పుత్త్రం గరీయసీ శ్రేష్ఠా రోహిణీ చన్ద్రపత్నీ తారా అతను తనుచ్ఛాయవిశదీకృతం దిఙ్ముఖం ప్రాఙ్ముఖం యస్య తం తథోక్తం సూనుం పుత్త్రం బుధ మివ సుషువే. ఉత్పాదయామాస. బుధో యద్యపి తారాయాః బృహస్పతిపత్న్యా స్తనయ ఇతి ప్రతీతి రస్తి తథాపి "రౌహిణేయో బుధ స్సౌమ్యః" ఇతి కోశాత్. బుధస్య రౌహిణేయత్వ మస్తీ త్యేవ ముదాహృత మితి బోధ్యమ్. బుధోదయేన శ్వేతాయతే ఖల్వైన్ద్రీ దిక్. అత్ర శ్లిష్టసాధర్మ్యోపమాలంకారః. బలరామస్య శ్వేతత్వా ద్విశదీకృ తేత్యుక్తం తేన చ దిశాం ప్రసన్నత్వం గమ్యతే. 65

గ॥ భగవా నపి సమనన్తర మానకదుందుభిమనోరథపరిపూరణాయ దేవకీజఠర మవజగాహే. 66

భగవానపీతి॥ సమనన్తరం తతః భగవా నపి వాసుదేవోపి అపినా గర్భసంబంధ యోగ్య స్యాపీతి విరోధో వ్యజ్యతే. ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య మనోరథానాం కామ్యానాం పరిపూరణాయ ప్రవర్ధనార్థం ఏతేన విలాసేనాస్య గర్భసంబంధః నతు కర్మణేతి విరోధపరిహారః ప్రతీయతే. దేవకీజఠరం దేవక్యాః కుక్షిం మవజగాహే అవిశత్.

గ॥ అథ కమపి సమయ మాగ్రసేని రననుభూతపూర్వసుషమావిశేషవిషయా మ్భ్రాతృభార్యా మేతా మాపన్నసత్త్వా మాలోక్య నియత మవలంబిత ముత్పత్స్యమాన మపత్య మేవ మ ద్రత్యాహిత హేతుభూత మితి చింతాసంతానతంతువితానసంధానితాన్తఃకరణో బభూవ మత్తవత్॥ 67

అథేతి॥ కమపి సమయం "కాలాధ్వనో రత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా" కస్మింశ్చిత్కాలే ఇత్యర్థః. అనుభూతపూర్వః పూర్వమనుభూతః న భవతీ త్యననుభూతపూర్వః. అదృష్టచర ఇత్యర్థః. సచాసౌ సుషమా విశేషః. పరమకాన్త్యతిశయః తస్య విషయీభూతాం గోచరీభూతా మాపన్నసత్త్వాం గర్భిణీం "ఆపన్నసత్త్వా స్యాద్గుర్విణ్యన్తర్వత్నీ చ గర్భిణీ" త్యమరః. ఏతాం సంక్రాన్తభగవత్తేజస్కాం దేవకీ మాలోక్య దృష్ట్వా అవిలంబితం త్వరితం యథాతథా ఉత్పత్స్యమాన ముద్భవిష్యదపత్యం సన్తాన మేవ నియతం నిశ్చితం విధినా కృత మితివా మదత్యాహితస్య మమమహాభయస్య హేతుభూతం కారణం భవతీత్యేవం చిన్తాసన్తానే నైవ చిన్తాసమూహే నైవ తన్తువితానేన గుణసమూహేన సన్దానితం బద్ధ మన్తఃకరణం చిత్తం యస్య స తథోక్తః. అయం కంసః అభవత్. కంస శ్చిన్తా మాపేత్యర్థః. 67

గ॥ అథ పితామహపురస్సరా స్సురాః నారదాదిభి రమరమునిభిస్సహ వసుమతీ మవతీర్య గర్భీకృతచతుర్దశభువన మపి దేవకీగర్భగర్భభవన మధ్య మధ్యాసీనం భగవన్త మంభోజలోచన మస్తౌషుః॥ తథాహి॥ 68

అథేతి॥ అథ కంసవిషాదానన్తరమ్ పితామహపురస్సరాః బ్రహ్మప్రముఖాః సురాః దేవాః నారదాదిభిః నారదప్రముఖైః అమరమునిభిస్సహ దేవర్షిభిస్సమం వసుమతీం భువ మవతీర్య అవరుహ్య ప్రాప్యేతి యావత్. గర్భీకృతాని గర్భాః కుక్షిస్థ జన్తవః. "అగర్భాః గర్భాః కృతానీ త్యభూతతద్భావే చ్విః." గర్భేధృతానీ త్యర్థః. చతుర్దశభువనాని పాతాళాదిచతుర్దశలోకాః యేన తం తథోక్త మపి దేవక్యాః గర్భః కుక్షి రేవ గర్భభవన మభ్యన్తరగృహం తస్య మధ్యం మధ్యదేశ మధ్యాసీనం అధిష్ఠితవన్తం "అధిశీఙ్స్థాసా మిత్యాధారస్య కర్మత్వమ్". దేవకీగర్భస్థ మిత్యర్థః. భగవన్తం షడ్గుణైశ్వర్యశాలిన మంభోజలోచనం విష్ణు మస్తౌషుః ఉపతస్థిరే. తుష్టువు రిత్యర్థః. స్తుతి మేవ దర్శయతి నవభి శ్శ్లోకై రిత్యాహ. తథాహీతి. తదే వోపపాదయతీత్యర్థః. 68

శ్లో॥ దామోదరాయ దమితాఖిలదానవాయ
దారిద్ర్యదావదహనాయ దయాపరాయ
దూరీకృతాతిదురితాయ దురాసదాయ
దద్యాం నమ స్సపది దారుణదారణాయ. 69

దామోదరా యేతి. దామ లోకాత్మకా మాలా ఉదరే యస్య స దామోదరః. యద్వా. దామాని రజ్జవః తత్తుల్యా వళ యోత్రి నిగీర్ణలక్షణయా ప్రతిపాద్యన్తే ఉదరే యస్య స తథోక్తః. అథవా దామ వనమాలా ఉదరే ఉపలక్షణ మిదం వక్షసోపి యస్య స తథోక్తః. తస్మై అత్రి దామ ఉలూఖలబంధనార్థం యశోదయా గృహీతా రజ్జు రుధరే యస్య స దామోదర ఇతి వ్యుత్పత్త్యా, భావీ ఉలూఖలాకర్ష

ణోత్సవో వ్యజ్యతే. విశేష్య మిదం. అథ విశేషణా న్యాహ. దమితేతి. దమితాః నాశితా అమితాః అనన్తాః దానవాః మధుకైటభాదయో యేన తస్మై దమితామిత దానవాయ ఏతేన పూతనా తృణావర్తాద్యన న్తరాక్షసవధో౽ నేన కరిష్యతే ఇతివ్యజ్యతే దారిద్ర్యదావదహనాయ దారిద్ర్య మకించనత్వం తదేవ దావో వనః తస్య దహనః దావాగ్నిః తస్మై ఇతి రూపకమ్. దారిద్ర్యనివారకా యేత్యర్థః. ఏతేన కుచేలోపాఖ్యానం వ్యజ్యతే. దయాపరాయ దయాయామ్ కృపాయాం పర ఆసక్త స్తస్మై తథోక్తాయ కరుణాసముద్రా యేత్యర్థః. ఏతేన కుబ్జాకృష్ణవిలాసాదికం వ్యజ్యతే, దూరీకృతాతిదురితాయ దూరీకృతం నాశిత మతిదురిత మత్యన్తపాపః అర్థా ద్భక్తానాం యేన తస్మై ఏతేన శిశుపాలసాయుజ్యదానాదికథాః వ్యజ్యన్తే. దురాసదాయ దుర్ధర్షాయ ఏతేన జరాసంధాది యుద్ధకథా ప్రతీయతే, దారుణదారణాయ దారుణానాం దుష్టానాం దారణాయ విదారకాయ నాశకా యేతి యావత్. ఏతేన భారతయుద్ధం వ్యజ్యతే. ఏవంవిధాయ దామోదరాయ సపది ఇదానీం నమః ప్రణతిం జాత్యేకవచనం నమాంసీత్యర్థః. దద్యాం వితరేయం ప్రార్థనాయాం లిఙ్. ప్రత్యేకాభిప్రాయే ణేద మేకవచనమ్. అత్ర శబ్దాలంకార స్స్ఫుట ఏవ. సచ రూపకసంకీర్ణ ఇతి వివేకః 69

శ్లో॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ
కల్యాణజాలనిధయే కరుణార్ణవాయ
లీలాలయాయ పలలాశపలాలజాల
జంఝానిలాయ పురుషాయ నమః పరస్మై. 70

నీలాభ్రేతి॥ నీలాభ్రకాంతినికురుంబకరంభితాయ నీలాభానాం కృష్ణమేఘానాం కాన్తినికురుంబేణ శోభాసంతానేన కరంభితాయ వ్యాప్తాయ మిశ్రితా యేతి యావత్. నీలమేఘకాన్తినికురుంబస్య కృష్ణేవ్యాప్త్యయోగాత్ తత్తుల్యకాన్త్యాక్షేపః. తస్మా న్నిదర్శనాలంకారః. అనేన చ నీలమేఘ స్యేవ జగత్సన్తాపహారిత్వం వస్తు వ్యజ్యతే. ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ఏతేన విగ్రహసౌందర్యం వ్యక్తమ్. కల్యాణజాలనిధయే కల్యాణజాలానాం మంగళసమూహానాం నిధిః నిక్షేపః తస్మై అమితకల్యాణా యేత్యర్థః. ఏతేన జీవవ న్నాయం దుర్భగ ఇతి ఫలితమ్. నన్వీశ్వరస్య కుతో గర్భవాసాదిక్లేశాంగీకార ఇత్యత ఆహ. కరుణార్ణవాయేతి. దయాసముద్రా యేత్యర్థః ఆశ్రితేష్వస్మాసు బ్రహ్మాదిషు దయయా తవాయం గర్భవాస ఇతి భావః. నన్వేవమపి జీవస్యేవ మమాపి గర్భసంబంధేన క్లేశస్స్యా త్క్రమత ఆహ. లీలాలయా యేతి విలాసనివాసా యేత్యర్థః. యద్వా. ఈశ్వరస్య నిర్గుణస్య కథం కరుణయాపి గర్భక్లేశః అత ఆహ లీలాలయాయేతి ఏతద్గర్భవాసాదికం తవ విలాస ఏవ నతు బంధకం జీవస్యేవేతి భావః భగవదావిర్భావహేతుభూతానాం ప్రధానాం లీలా మాహ పలలాశేతి పలలాశాః క్రవ్యాదాః తే ఏవ పలాలజాలాని తుషసంఘాః తేషాం తేభ్యో వా జంఝానిల,

మహోవాయుః తస్మై పలలాశపలాలజాలజంఝానిలాయ లీలయా యుయత్సా స్తవాజ్ఞయా జాతాభ్యాం శిశుపాలదన్తవక్త్రాభిధాభ్యాం జయవిజయాభ్యాం సాకం యుయుత్సయా తవాయమావిర్భావ ఇతి భావః. ఏవం విధాయ పరస్మై ప్రకృతివిలక్షణాయ పురుషాయ పురుషోత్తమాయేత్యర్థః. నమః ప్రణామః అస్త్వితి శేషః. 70

ఏవం సగుణత్వేన స్తుత్వా నిర్గుణస్తుతి ముపక్రమన్తే.

శ్లో॥ ద్రష్టా త్వమేవ సకలస్య నదృశ్య మేత
దిత్యాకలయ్య తదను త్వదనన్యభూతమ్
వ్యామృశ్య దృశ్య మపి తాం ధియ మప్యపాస్య
సంవిత్సుఖైకరసికా స్సముపాసతే త్వామ్. 71

ద్రష్టేతి॥ త్వం సకలస్య ప్రపఞ్చస్య ద్రష్టా జ్ఞాతా సాక్షీతి యావత్. ఏవ భవసీతి శేషః అనవధారణఫలిత మాహ న దృశ్య మేత దితి ఏతత్ప్రత్యక్షం దృశ్యం జ్ఞేయం జగత్ త్వన్నభవసి ద్రష్టేవ త్వం భవసి నతు దృశ్య మిత్యర్థః దృశే ర్యద్యపి ప్రేక్షణమర్థః తథాపి "దృశో నాలోచనే కఞ్చేతి సూత్రాత్" జ్ఞాన మాత్రార్థః ఇత్యేవ మాకలయ్య జ్ఞాత్వా దృశ్యభూతసర్వప్రపఞ్చవిలక్షణః కశ్చన ద్రష్టా విద్యతే ఇతిగురుశాస్త్రాభ్యాం పరోక్షతో విదిత్వేతి భావః తదను సాక్షిబోధదార్ఢ్యానన్తరం దృశ్య మపి జగ దపి త్వదనన్యభూతం త్వత్తోఽభిన్నం వ్యామృశ్య విచార్య "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది కారణవాక్యవిచారణేన "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇత్యాద్యద్వైతశ్రుతి మననేన చ కారణాభిన్నం కార్యం భవితు మర్హతి మృదభిన్నఘటవ దితి యుక్త్యా చ త్వత్తో జన్య మిదం జగత్త్వదభిన్న మేవేతి నిశ్చిత్యేతి భావః తామపి ధియం దృగ్దృశ్యావగాహినీం బుద్ధిం అపాస్య త్యక్త్వా "జ్ఞానేన జ్ఞేయ మాలోచ్య పశ్చాత్ జ్ఞానఞ్చ సంత్యజే" దితి శాస్త్రా దితి భావః సంవిత్సుఖైకరసికాః చిదానన్దరసానుభవప్రవణాః మునయ ఇతి శేషః త్వాం కేవలాత్మస్వరూపం సముపాసతే అనుభవన్తీత్యర్థః స్వస్వరూపేణ తిష్ఠన్తీతి భావః ఇయమేవహి నిర్వికల్పసమాధేః 71
పరాకాష్ఠా.

శ్లో॥ స్రష్టా త్వమేవ జగతః పరిపాలకోపి
సంహారకోపి భవసీతి సమామనన్తి
కారుణ్యపూరపరిపూరితమానసస్య
సంహారధీ స్తవ కథం న్వితి న ప్రతీమః. 72

స్రష్టేతి॥ జగతః ప్రపఞ్చస్య స్రష్టా ఉత్పాదక స్త్వమేవ భవసి జగతః పరిపాలకో రక్షకోపి త్వమేవ భవసి జగతస్సంహారకోపి త్వమేవ భవసి. యద్వా జగత స్స్రష్టా పరిపాలక శ్చ సంహారకశ్చ త్వమేవ భవ సీత్యేకవాక్యాన్వయః ఇతి సమామనన్తి వదన్తి శ్రుతయ ఇతి శేషః "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యత్ప్ర

య న్న్యభిసంవిశ స్త్వితి వ్యా'' ద్వ్యా శ్రుతయ ఏవం వద స్త్వితి భావః కారుణ్యాపూరపరిపూరిత మానసస్య కరుణారస భరితా న్తఃకరణస్య తవ సంహారధీః జగద్వినాశనబుద్ధిః కథమ్ను కథంవాఆసీత్. ఇతి నృపతీమః నజానీమః విరుద్ధత్వా న్నవిశ్వసిమఇత్యర్థః. 72

శ్లో. ఆనందజాశ్రుభరితాక్ష ముదీతకంప
ముద్భూతగద్గద ముదంచితరోమహర్ష మ్
త్వా మేవ సంవిదరవింద మరందబిందు
సందోహసాంద్ర మభినంద్య ముదం ప్రయాంతి. 73

ఆనన్దేతి॥ ఆనన్దజాశ్రుభరితాక్షం ఆనన్దజైః సన్తోషా దుదితైః అశ్రుభిః భరితే పూర్ణే అక్షిణీ నేత్రే యస్మిన్ కర్మణితద్యథా తథా. ''బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణో స్స్వాంగా దితి షచ్.'' ఉదీతకంపః ఉదీతః ఉత్పన్నః కంపః వేపథుః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఉద్భూతగద్గదం ఉత్పన్నదీనస్వరం యథాతథా ఉదంచితరోమహర్షం ఆవిర్భూత రోమాంచంయథాతథాచ. సంవిదరవిందమరందబిందుసందోహ సాంద్రం సంవిదరవిందం హృదయకమలం తత్ర యేమరందబిందవః మకరందపృషతః తేషాం సందోహేన సమూహేన సాంద్రం వ్యాప్తం హృదయారవిందేస్థాపిత మితి యావత్. త్వామేవ అభివంద్య సమస్కృత్య స్తుత్వాచేత్యర్థః ముద మానన్దం ప్రయాన్తి భక్తా ఇతిశేషః ఏతేన సగుణోపాసనా ప్రపఞ్చితా. 73

శ్లో॥ తీర్ణాని శోకజలధిం యమినాం మనాంసి
ధృత్వా తవాతిమృదుళం చరణప్రవాళమ్
మజ్జంతి హంత మహతీ మపి గాత్రయష్టి
మాలంబ్య నిర్భరసుఖామృతదీర్ఘికాసు. 74

తీర్ణానీతి॥ యమినా ముపరతానాం మునీనా మితి యావత్. మనాంసి చిత్తాని తవసంబంధి అతిమృదుళ మధికస్నిగ్ధం చరణప్రవాళం పాదరూపం పల్లవం ధృత్వా హృది కృత్వేత్యర్థః. శోకజలధిం దుఃఖసాగరం తీర్ణాని ''తృాధాతోః కర్తరి క్తః.'' అతర న్నిత్యర్థః, మహతీం గుర్వీ మపి తవ గాత్రయష్టిం శరీరరూపాం లతా మాలంబ్య ధృత్వా నిర్భరసుఖామృత దీర్ఘికాసు నిర్భరంచ తత్సుఖామృతంచ నిర్భర సుఖామృత మమృత శబ్దోత్ర జలవాచీ. సుఖమేవామృత మితి రూపమ్. తస్య దీర్ఘికాసు తత్ప్రధానాసు దీర్ఘికా స్వితివా. దీర్ఘికాః వాప్యః మజ్జన్తి మగ్నాఃభవన్తి హన్తేత్యాశ్చర్యే. అత్రాపి యమినాం మనాం సీత్యేవ కర్తృపదమ్. అత్ర అతిమృదుపల్లవ మవలంబ్య యాని సముద్ర మపి లంఘితవన్తి తేషాం దృఢలతావలంబనే నాపి దీర్ఘికా స్వేవ మజ్జనం జాత మిత్యాశ్చర్యం ధ్వన్యతే. వస్తుతస్తు భగవచ్చరణారవిందమాత్రస్ఫురణేన మానసశ్శోకోపరతి ర్భవతి. ధ్యానాభ్యాసవశేన పశ్చా ద్భగవత్సర్వాంగ స్ఫూర్తా సత్యాం పరమానన్దో జాయతే ఇతి ముఖ్యార్థః. 74

శ్లో॥ లబ్ధ్వా భవత్పదసరోజపరాగజాల
సంగం శిలాపి జడభావ మముంచ దాశు
స్తంభం భజంతి హృదయేన భవన్త మేవ
చిత్రం చిరాయ పరిరభ్య శరీరిణోఽపి. 75

లబ్ధ్వేతి॥ శిలాపి దృషదపి భవత్పదసరోజపరాగజాలసంగం త్వచ్చరణారవింద రజస్సమూహసంబంధం లబ్ధ్వా ప్రాప్య ఆశు తత్క్షణమేవ జడభావం జడత్వం అచేతనత్వ మితి యావత్, అముంచత్, తత్యాజ. చైతన్య మాపేతి భావః అత్ర అహల్యాశాపవిమోచనరూపో రామావతారవృత్తాన్తో వర్ణిత ఇతి జ్ఞేయమ్. శరీరిణోఽపి చేతనా అపి, చిరాయ చిరకాలం హృదయేన మనసా వక్షసేతిచ వ్యజ్యతే. భవంత మేవ త్వామేవ పరిరభ్య ధ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ వ్యజ్యతే. స్తంభం సాత్త్వికభావ మన్యత్ర జడీభావం భజన్తి ప్రాప్నువన్తి చిత్ర మాశ్చర్య మిద మిత్యర్థః. అత్రివాచ్యార్థే చిత్రాభావాత్. చిత్ర మితి పదం వ్యంగ్యార్థం ప్రకటయ తీతి గుణీభూతవ్యంగ్య మిదమ్ యద్వా శరీరిణోఽపి స్తంభం జాడ్యం భజన్తీతి విరోధః చేతనానా మచేతసీభవనస్య విరుద్ధత్వాత్ స్తంభం సాత్త్వికభావ మితి తత్పరిహారః తేనవిరోధాభాసోఽయం "ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే" ఇతి తల్లక్షణాత్. అనేనచ భగవతః అఘటితఘటనా పటీయస్త్వం వ్యజ్యతే. 75

శ్లో॥ స్థానే విదారితహృదా నఖరై రభావి
యద్వైరిణా నరహరే తవ గర్వభాజా
యాంతి శ్రితా అపి విలోకనమాత్రత స్తే
హృద్గ్రంథిభేద మితి కింతు విచిత్రపాత్రమ్. 76

స్థానేఇతి॥ హేనరహరే నరసింహ గర్వభాజా దర్పవతా వైరిణా శత్రుణా హిరణ్యకశిపు నేత్యర్థ.. తవ నఖరైః నఖైః విదారితహృదా త్రుటితవక్షసా అభావిభూత మితి యత్ "భావే లుజ్" "యత్తదో ర్నిత్యసంబంధాత్" తత్, స్థానే యుక్త మిత్యర్థః. త్వన్నఖై శ్శత్రుహృదయస్య విదళనం యుక్తమే వేతి భావః ఇతి నరసింహావతారో వర్ణితః. అథ అయుక్తత్వం దర్శయతి యాన్తీతి: కిన్తు శ్రితాః ఆశ్రితా భక్తా అపి నతు శత్రవ ఇతి భావః. తేతవ విలోకన మాత్రతః దర్శనమాత్రాత్ నతునఖాది క్షతాదితి భావః హృద్గ్రంథిభేదం హృదయమర్మవిశరణం, యాన్తిభజన్తీతి విరోధః హృద్గ్రంథీనాం కామాదీనాం భేదం నాశనం యాన్తీతి తత్పరిహారః "భిద్యతే హృదయగ్రంధి" రితి గీతావచనాత్. ఇతీదం విచిత్రపాత్ర మాశ్చర్య విషయమిత్యర్థః భవతీతి శేషః విరోధాభాసాలంకారః. 76

శ్లో॥ అనీశా యాథార్థ్యం గహన మభిధాతుం శ్రుతి రపి
స్వశక్తే శ్శైథిల్యం స్ఫుటయతి యతో వాచయతి తే

అత స్స్తోతుం శక్తాః కథ మివ వయం త్వాం కిముత తే
కృపాపారావారో జయతు జగతీపాలనకృతే. 77

అస్తీశేతి॥ "యతో వాచ ఇతి శ్రుతి రపి" "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి" వేదోఽపి. గహనం దుర్జ్ఞేయం తే తవ యాథార్థ్యం తత్త్వ మభిధాతుమ్. వక్తు మనీశా అసమర్థాసతీ స్వశక్తేః స్వసామర్థ్యస్య శైథిల్యం శిథిలత్వం రాహిత్య మితి యావత్. స్ఫుటయతి. ప్రకటయతి. యద్వా శ్రుతి రపి తే గహనం యాథార్థ్య మభిధాతు మనీశాసతీ యతో వాచ ఇత్యాదినా స్వశక్తేః శైథిల్యం స్ఫుటయతీత్యన్వయః. అతః శ్రుతిశక్త్యవిషయత్వాత్ త్వాం స్తోతు మభివాదయితుం వయం కథమివ శక్తా స్సమర్థాః నకథమపీత్యర్థః. కిముత కిన్తు. జగతీపాలనకృతే భూరక్షార్థం తే తవ సంబంధీ కృపాపారావారః దయారూపసముద్రః జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాత్. ఇతిప్రార్థనాయాం లోట్. కృపయా జగతీం పాహీతి భావః. 77

శ్లో॥ స్తుత్వైవ మరవిందాక్ష,ముగ్రసేనసుతార్దితాన్.
దేవకీం ముహు రాశ్వాస్య, దేవా స్స్వభవనం యయుః. 78

స్తుత్వేతి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అరవిందాక్షం పుండరీకాక్షం స్తుత్వా అభివంద్య ఉగ్రసేనసుతార్దితాం కంసపరిపీడితాం వర్తమానే క్తః. దేవకీం ముహుః అత్యర్థ మాశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా దేవాః బ్రహ్మాదయః సురాః స్వభవనం స్వలోకం యయుః జగ్ముః. 78

గ॥ తదను దేవకనందనా సముపలక్షితదౌహృదలక్షణా విలక్షణసుషమావిశేషా మందమంద మపహాయ వివిధభూషణభర మపచితబల మపి సముచితరుచినిచయ మవయవసముదయ మదీధరత్. 79

తదన్వితి॥ తదను దేవనిర్గమనానన్తరం సముపలక్షితదౌహృదలక్షణా ప్రాప్తగర్భధారణచిహ్నా గర్భచిహ్నై రుపలక్షితేతి యావత్. అతఏవ విలక్షణసుషమావిశేషా విలక్షణః యత్రకుత్రాపి లోకే అప్రసిద్ధః. సుషమావిశేషః కాన్త్యతిశయః యస్యాస్సా తథోక్తా దేవకనన్దనా దేవకీ మందమందం "ప్రకారే గుణవచన స్యేతి ద్విర్భావః" తేన "కర్మధారయవద్భావా త్సుబ్లోపః." మందసదృశ మీషన్మందంయథాతథేత్యర్థః శనైరితి యావత్. వివిధభూషణభరం వివిధమావేధ్యారోప్యాది భేదై ర్బహువిధం భూషణభర మాభరణనికర మపహాయ త్యక్త్వా ప్రథమం మేఖలాం తతో వలయ మిత్యేవంక్రమేణ త్యక్తసర్వభూషణేతి భావః అపచితబలమపి విగతశరీరదార్ఢ్యమపి సముచితరుచినిచయం యోగ్యకాన్తిబృన్ద మవయవసముదయం కరచరణాద్యంగసన్తతిం అదధరత్ దధార "ధరతేర్ణౌచఙిసన్వద్భావః" దీర్ఘశ్చ యద్యపి ధారయామాసేత్యేవార్థో న్యాయ్యః తథాపిణిజర్థో వివక్షిత ఇతి కృత్వా దధారేత్యుక్త మితి బోధ్యమ్. 79

శ్లో॥ యచ్చింతనేనాపి నిమేషమాత్రం
సారూప్య మాప్యేత త మభ్రనీలమ్
గర్భే విధాయాపి విరూపభావం
బభార గౌరా వసుదేవదారాః 80

యదితి. నిమేషమాత్రం నిమేషపరిమితకాలేపి నతు బహుకాల మితిభావః. యచ్చింతనేనాపి యస్య విష్ణో శ్చిన్తనేన మననేనాపి నతు బహుకాలశరీరసంబంధేనేతి భావః. సారూప్యం సమానస్వభావతా సమాననీలపీతాదిరూపత్వఞ్చ "రూపం స్వభావే సౌందర్యే ఆకార శ్లోకయో రపీతి" విశ్వః. సమానం రూపం యస్య సః సరూపః. సమానస్యేతి- యోగవిభాగాత్ సమానస్య. సభావః. యద్వా సహ సమానమ్ "అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్." రూపం యస్య సః సరూపః. వోపసర్జనస్యేతి సహస్య సభావః. సరూపస్య భావ స్సారూప్యమ్. "గుణవచనేతి ష్యఞ్." ఆప్యేత గమ్యేత. భక్తై రితిశేషః. అభ్రనీలం మేఘవ త్కృష్ణవర్ణం తం కృష్ణం గర్భే విధాయాపి కుక్షౌ ధృత్వాపి వసుదేవదారాః వసుదేవస్యదారాః భార్యా"దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవే" త్యభిధానా ద్బహుత్వం పుంస్త్వఞ్చ. దేవకీత్యర్థః, గౌరా పాణ్డురా సతీ విరూపభావం వైరూప్యం శ్వేతత్వ మితి యావత్. బభార అధరత్. అత్ర గర్భే హరిం ధృత్వాపి తన్నైల్యసంక్రమణేన నీలా నాసీ ది త్యతద్గుణాలంకారః. "సంగతాన్యగుణానంగీకార మాహు రతద్గుణ" మితి తల్లక్షణాత్. 80

శ్లో॥ గౌరవం భజతి గర్భసంభవా
న్మధ్యమే మృగదృశ స్తనీయసి
సాధు తద్ద్రఢిమకృ ద్వళిచ్ఛలం
హేమదామనికురుంబ మత్రుటత్॥ 81

గౌరవ మితి॥ మృగదృశః మృగస్యేవ దృశౌ యస్యా స్తస్యాః హరిణవ చ్చంచలాక్ష్యా ఇత్యర్థః. దేవక్యా ఇతి యావత్, సంబంధిని తనీయసి అత్యల్పే మధ్యమే "మధ్యాన్మ ఇతీరుః." మధ్యభాగే గర్భసంభవాత్ కుక్షిసజన్తుభరణా ద్ధేతోః. గౌరవం భజతి సతి గురుత్వం ప్రాప్నువతి సతి సాధు యోగ్యం తద్ద్రఢిమకృత్ తస్య మధ్యస్య ద్రఢిమానం దార్ఢ్యం కరోతీతి తథోక్తం మధ్యస్య తనీయస్త్వా త్తద్భంగభియా విధినా కృత మిత్యర్థః. వళిచ్ఛలం వళయ ఇతి భంగ్య ఇతి ఛలం మిషం యస్య తత్ త్రివళివ్యాజ మిత్యర్థః. హేమదామనికురుంబం స్వర్ణరజ్జుసమూహః అత్రుటత్ ఛిన్నం బభూవే త్యర్థః స్వతఏవ దృఢత్వా ద్వైయర్థ్యశంకయా శిథిలీభూత మితి భావః. గర్భే వర్ధమానేసతి వళయో నాలక్ష్యన్తేతి ముఖ్యార్థః. అత్ర ఛలశబ్దేన వళిషు వళిత్వ మపహ్నుత్య హేమదామనికురుంబత్వోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షాలంకారః సచ వ్యంజకాప్రయోగా ద్గమ్యః. 81

శ్లో॥ గభీరభావేన బభూవ నాభీ
మహాబిలం లోలవిలోచనాయాః
అథాపి గర్భస్ఫురణేన విష్ణు
పదచ్ఛలాత్ప్రాప మహాబిలత్వమ్. 82

గభీరేతి॥ లోలవిలోచనాయాః చపలాక్ష్యాః దేవక్యాః నాభీ నాభిః. గభీరభావేన అగాధత్వేన హేతునా మహాబిలం మహచ్చ తద్బిలంచేతి కర్మధారయే ఆన్మహత ఇత్యాత్వమ్. బృహత్సుషిర మిత్యర్థః. బభూవ అభూత్ ఇదానీం గర్భస్ఫురణేన గర్భస్థత్వేన హేతునా గాధాపి అగభీరాపి విష్ణుపదఛలాత్ విష్ణోః పదం స్థానం విష్ణుపదం వియదితి చ గమ్యతే. తస్య ఛలా ద్వ్యాజాత్ మహాబిలత్వ మాకాశత్వం మహారంధ్రత్వం చేతి గమ్యతే ప్రాప అభజత్ గాధాపి మహాబిలత్వ మాపేతి. విరోధస్య ఆకాశత్వం ప్రాపేత్యాభాసీకరణా ద్విరోధాభాసాలంకారః. అయంచ విష్ణుపదఛలాదిత్యపహ్నవాను ప్రాణితః సోప్యపహ్నవః విష్ణుపదశబ్దశ్లేషబలా దుజ్జీవిత ఇతి త్రయాణా మంగాంగిభావేన సంకరః. గర్భోదయాత్ప్రాక్ నాభ్యాఃగాంభీర్యా న్మహాబిలత్వం ఇదానీంతు విష్ణుపదత్వా న్మహాబిలత్వ మితి ముఖ్యార్థః. 82

అథ కృష్ణావతారం వర్ణయతి.

గ॥ అథ కథాచి దఖిలదేహి ష్వమందానందకందళితేషు దళితేషుచ మనుజభువన కలుషేషు కలుషేషు చ విమతహృదయకమలేషు విమలేషు చ సకలసలిలాశయేషు విమలాశయేషు చ విబుధజనసమూహేషు సమ్మోహేషు చ సకలాసురేషు భాసురేషు చ నిఖిలదిగంతేషు శాంతేషుచ జీమూతగర్జితేషు తర్జితేషుచ వ్యసననిర్ఘోషేషు ఝర్ఝరేషుచ సకలసమయారిష్టేషు వృష్టేషుచ కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు తరంగితేషుచ గీర్వాణవరవర్ణినీనృత్తేషు వృత్తేషుచ గగనకల్లోలినీకల్లోలమాలికా కలకలవిడంబశౌండనిర్ఝర జయడిండిమాడంబరేషు పరిమధురానగర మధినిశీథ మభిభూతవిరోచనాభిధానతేజ స్త్రితయ ముద్భాసిత జగత్త్రయ మనుద్భూతపూర్వం కిమపి మహః ప్రాదురభవత్॥

అథేతి॥ దేవకీగర్భపరిపూర్త్యనన్తరమ్ కదాచి త్కుత్రచి చ్ఛుభకాలే అఖిలదేహిషు సర్వప్రాణిషు అమందానన్దకన్దళితేషు. అమితానన్దసంజాతకందళేషు సత్సు కందళితే ష్విత్యత్ర తారకాదిత్వాదితచ్. సంజాతానన్దేషు సత్స్విత్యర్థః. మనుభువనకలుషేషు మనుష్యలోకపాపేషు దళితేషు అపహృతేషు సత్సు విమతానాం విరోధినాం కంసాద్యసురాంశానాం హృదయాని కమలానీవ తేషు మనఃపద్మేషు కలుషేషు దుఃఖితేషు సత్సు, సకలసలిలాశయేషు సమస్తజలాశయేషు, విమలేషు నిర్మలేషు సత్సు. విబుధజనసమూహేషు దేవజనసంఘేషు విమలాశయేషు నిర్మలహృదయేషు సత్సు ప్రసన్నమనస్సు సత్స్విత్యర్థః. సకలాసురేషు సర్వరాక్షసేషు బకపూతనాప్రలంబాదిషు సమ్మోహేషు సమ్యక్ మోహో మూర్ఛా యేషాం తేషు సత్సు నిఖిలదిగన్తేషు

సర్వదిగ్భాగేషు భాసురేషు ప్రకాశమానేషు సత్సు జీమూతగర్జితేషు మేఘధ్వనిషు శాన్తేషు ఉపరతేషు సత్సు శ్రావణమాసస్య వర్షాకాలత్వా న్మేఘధ్వనిసంభవః గర్జితానా మశుభసూచనత్వా చ్ఛుభార్థం తచ్ఛాన్తివచన మితి జ్ఞేయమ్. వ్యసననిర్ఝరేషు దుఃఖప్రవాహేషు తర్జితేషు నాశితేషు సత్సు సకలసమయారిష్టేషు విషఘటికాదిసర్వదుస్సమయేషు ఝర్ఝరేషు విదీర్ణేషు అపహృతేషు స త్స్విత్యర్థః విషఘటికాద్యరిష్టాభావసమయే ఇతి యావత్ వృష్టేషు వర్షేషు కల్పపాదపకుసుమతరంగితేషు కల్పవృక్షపుష్పై స్సంజాతతరంగేషు సత్సు యద్వా. కల్పపాదపకుసుమానాం తరంగితేషు తరంగేషు సమూహే ష్విత్యర్థః. వృష్టేషు సత్సు దేవై రితి శేషః. గీర్వాణవరవర్ణినీనృత్తేషు అప్సరో నాట్యేషు తరంగితేషు వర్ధితేషు సత్సు గగనకల్లోలిన్యాః ఆకాశగంగాయాః తస్యా మితివా కల్లోలమాలికానాం తరంగసంఘానాం యే కలకలాః తద్వద్ధ్వనయః తేషాం విడంబే అనుకరణే శౌండాః ప్రశస్తా స్సమర్థా ఇత్యర్థః. నిర్జరాణాం దేవానాం సంబంధినాం జయార్థం డిండిమాః జయడిండిమాః వాద్యవిశేషాః తేషా మాడంబరాః ధ్వనయ ఇత్యర్థః. గగనకల్లోలినీ కల్లోలమాలికా కలకలవిడంబశౌండానిర్జరజయడిండిమాడంబరా . శ్చేతి కర్మధారయః తేషు తథోక్తేషు వృత్తేషు ప్రవృత్తేషు సత్సు. పరిమధురానగరం మధురాపత్తనే "విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః" అధినిశీథం నిశీథసమయే అభిభూతం తిరస్కృతం విరోచనాభిధానం విరోచననామకం తేజస్త్రితయం తేజస్త్రయం యేన తత్ అగ్నీంద్వర్కాదివిరోచనా ఇత్యభిధానాత్ సూర్యచంద్రాగ్నితిరస్కృతిచణ మిత్యర్థః. అతఏవ ఉద్భాసిత జగత్త్రయం ప్రదీపితత్రిలోక మనుద్భూతపూర్వం పూర్వం యదాకదాప్యనుత్పన్నం కిమప్యనిర్వాచ్యం మహః కృష్ణాత్మకం తేజః ప్రాదురభవత్ ఆవిర్బభూవ. యద్వా. గర్భకుహరా చ్ఛ్రీకృష్ణనిర్గమనసమయే బహిఃప్రసృతం తేజ ఏవాత్ర మహశ్శబ్దేన వివక్షిత ముత్తరవాక్యార్థానుగుణ్యాత్ . 83

శ్లో॥ ఆవిర్బభూవ దేవక్యా స్తత శ్శ్రీవత్సలాంఛనః
ద్రష్టు మేన మివ ప్రాచ్యా శ్శీతాంశు రపి తత్క్షణమ్. 84

ఆవిరితి॥ తతః తేజః ప్రాదుర్భావానన్తరమ్. దేవక్యాః "జనికర్తుః ప్రకృతి రిత్యపాదానసంజ్ఞయా పఞ్చమీ" శ్రీవత్సలాంఛనః భగవాన్ కృష్ణః ఆవిర్బభూవ ఉదపద్యత. తత్ క్షణం తత్రైవ. ఏనం కృష్ణం ద్రష్టుమివే త్యుత్ప్రేక్షా. ప్రాచ్యాః పూర్వదిశస్సకాశాత్ శీతాంశు రపి చంద్రోపి ఆవిర్బభూ వేత్యన్వయః దీపకాలంకారః. సచ ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టః. అత్ర శ్రీవత్సలాంఛనం ద్రష్టుం మృగలాంఛన స్సమాజగా మేతి శ్రీకృష్ణచంద్రయో స్సాధర్మ్య దన్యోన్యప్రేమ వ్యజ్యతే. శీతాశ్శాన్తాః సంకోచితా ఇతి యావత్. అంశవో యస్య స ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మృగలాంఛనరూపార్థప్రతీతే రితి బోధ్యమ్. కించ. స్వభగినీభర్తారం కృష్ణం ద్రష్టుం చన్ద్ర ఆయయా వితి చన్ద్రస్య కృష్ణవిషయం ప్రేమవ్యజ్యతే. అపిచ. చంద్రం ద్రష్టుం కృష్ణో నయయౌ కిన్తు కృష్ణం ద్రష్టు

మేవ చన్ద్రికయయా వితి చంద్రా దధికతేజోవత్త్వం కృష్ణస్య వ్యజ్యతే. దీపకాలంకారేణ చన్ద్రకృష్ణయో స్సామ్యావగమాత్ చన్ద్రవజ్జగదాహ్లాదకరత్వం కృష్ణస్య వ్యజ్యతే. చన్ద్రోదయసమకాలే శ్రీకృష్ణ ఆవిర్బభూ వేతి ముఖ్యార్థః. 84

శ్లో॥ కిశోరం న్యధ్యాయ త్తదను వసుదేవ స్స్వతపసా
మసీమానా మేనం ఫల మివ నవీనారుణనిభమ్,
కృపాపారావారం కరబదరకల్పం సుకృతినాం
సుధాధారాధారాయితనయనధారాంచితముఖమ్. 85

కిశోరమితి. తదను ఆవిర్భావానన్తరం వసుదేవః ఏనం పూర్వోక్తం కిశోరం శిశుం న్యధ్యాయ ద్దదర్శ. కిశోర మేవ విశినష్టి శ్లోకత్రయేణ అసీమానా మనవధీనాం స్వస్య తపసాం ఫలం పరిపాకమివ స్థిత మిత్యుత్ప్రేక్షా. నవీనారుణనిభమ్ నవీనేన నూతనేన అరుణేన తుల్య ఇత్యస్వపదవిగ్రహః తమ్ తథోక్తం ప్రాతఃకాలసూర్యవ న్మృదులారుణతేజస మిత్యర్థః. కృపాపారావారం దయాసముద్రమ్ సుకృతినాం పుణ్యశాలినాం కరబదరకల్పం కరతలామలకవ త్సులభ మిత్యర్థః. సుధాదారాయాః అమృతప్రవాహస్య ఆధారాయితయా ఆశ్రయీభూతయా నయనధారయా అపాంగైరిత్యర్థః. అంచితం రమ్యం ముఖ మాననం యస్య తం తథోక్తం. అత్ర అసీమానాం స్వతపసాం లతాస్థానీయానాం నసీనారుణనిభాం పరిపక్వమితి యావత్. ఫలమివ స్థిత మితి నిరవయవరూపకానుప్రాణితా ప్యుత్ప్రేక్షా ప్రతీయతే. తచ్చ ఫలం సుకృతినా మేవ సుగ్రహం నత్వన్యేషా మితి కరబదరకల్పం సుకృతినా మిత్యనేన వ్యక్తమ్. సుధాధారేత్యనేన అమృతవత్ తత్ఫలం స్వాద్వితి గమ్యతే. ఇదం చ ఫలం కల్పవృక్షఫలవ దభిలాషితార్థ ప్రదమితి కృపాపారావా రేత్యనేన వ్యజ్యతే. 85

శ్లో॥ ఖనిం కల్యాణానాం యదుకులమహాభాగ్యవిభవం
స్ఫురల్లీలాజాలం వలభిదుపలశ్యామలతనుమ్,
గదాం శంఖం చక్రం ధను రపి దధానం కరతలై
స్తనౌ పీతం వాస శ్శిరసి మకుటం కౌస్తుభ మపి. 86

ఖనిమితి॥ కల్యాణానాం మంగళానాం సువర్ణ స్యేతి చ వ్యజ్యతే. ఖనిం నిధిం యథా ప్రసిద్ధః ఖనిం నిరన్తర మపహ్రియమాణస్వోదరస్థద్రవ్యోపి అలుప్తద్రవ్యస్సన్ వర్తతే. ఏవం భగవానపి కవిభిరనవరతముద్గృహ్యమాణగుణగణోపి ప్రతిపదస్ఫురదభినవగుణగణపరిపూరిత ఏవ వర్తతే ఇతి ఖనిసామ్యం కృష్ణస్య బోధ్యమ్, యదుకులమహాభాగ్యవిభవం యదుకులస్య యాదవవంశస్య యన్మహాభాగ్య మమిత సుకృతం తస్య విభవః విలాసః వివర్త ఇతి యావత్. తమ్ ఇతఃప్రాక్ స్వతపఃఫలత్వేన నిర్ణీతమ్. ఇదానీన్తు స్వవంశతపఃఫలత్వే నేతి వివేకః. ఏతేన వసుదేవపత్న్యాః భగవదావిర్భావంప్రతి న కేవలం వసుదేవానన్తజన్మసంబన్ధిసుకృతం కారణం.

కిన్తు తద్వంశీయానాం స్వపురుషాణాం స్వజన్మసంచితం సుకృత మేవేతి ఆక్షేపాలంకారో వ్యజ్యతే. "ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య, ప్రతిషేధో విచారణా దితి" తల్లక్షణాత్. స్ఫురల్లీలాజాలం ప్రకాశమానవిలాససమూహమ్ ఏతేన, భగవతో లీలైవ ఏవం భగవన్త మావిర్భావయతి. నతు మత్సుకృతం నాపి మద్వంశసుకృత మితి పూర్వోక్తస్యాక్షేపో వ్యజ్యతే. అథవిగ్రహగుణం విశినష్టి. వలభిదుపలశ్యామలతను మితి. వలభిదుపలః ఇన్ద్రనీలమణిః తద్వత్ శ్యామలా శ్యామా తనుః యస్య తమ్ తథోక్తం నీల వర్ణ మితి యావత్. ఏతేన నాయ మంగారవన్నీలః కిన్త్విన్ద్రనీలవ త్పరమశోభ ఇతి ఫలితమ్. అథ భూషణా న్యాహ. గదా మిత్యాదినా. కరతలైః హస్తప్రదేశైః బహుత్వా చ్చతుర్భి రిత్యర్థః. గదాం కౌమోదకీం శంఖం పాంచజన్యం చక్రం సుదర్శనం ధనురపి శార్ఙ్గంచ దధానం బిభ్రాణం తనౌ శరీరే పీతం వాసో వస్త్రం దధానం పీతాంబర మిత్యర్థః. శిరసి మూర్ధని మకుటం కిరీటం కౌస్తుభమపి సముద్రజం కౌస్తుభాఖ్యం రత్నంచ దధానం యద్యపి కౌస్తుభం గళే వర్తతే. నతు శిరసి తథాపి యయో ర్గాఢాలక్ష్మ్యో రరుణహరిచూడామణిరుచి రిత్యత్ర హరేః చూడామణిం కౌస్తుభ ఇత్యాఖ్యాతం సర్వజ్ఞలోల్లక్ష్మణే నేతి శ్రుత్వా ప్రకృతేపి శిరసీత్యుక్త మితి జ్ఞేయమ్. యద్వా. శిరసి మకుటం దధానం కౌస్తుభంచ దధాన మర్ధాద్గళే ఇతి శేషః. ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్.

శ్లో॥ తనూజానాం పాండోః కిమపి కులదైవం సకరుణం
విలోలల్లావణ్యాఽమృతజలధివేలాయితతనుమ్
గుణానా మంభోధిం సుకృతనిచయం విగ్రహభృతం
ప్రకాశా స్తన్వానం చకచకితభాస్సై ర్దశదిశః॥ 87

తనూజానా మితి॥ పాండో స్తనూజానాం సుతానాం ధర్మాదీనాం పఞ్చానాం కిమ ప్యనిర్వాచ్యం కులదైవం వంశదేవతాభూతమ్. వేదం వాక్యం వసుదేవఘణితం కిన్తు కవివాక్య మితి భవిష్యత్పాణ్డవపక్షపాతిత్వవచనే నదోషః తత్ర హేతు మాహ సకరుణ మితి. సదయ మాశ్రితవత్సల మిత్యర్థః. అతఏవ కృపాపారావార మిత్యనేన నపౌనరుక్త్యమ్. విలోలల్లావణ్యాఽమృతజలధివేలాయితతనుం విలోలతః చంచలస్య లావణ్యం భూయిష్ఠం తేజఏవాద్భి ర్బహుళాభి ర్మృదూకృతం, "చక్షురానన్దజనకం లావణ్య మితి" కథ్యతే– ఇత్యుక్తలక్షణంసౌమ్య తేజః తదేవామృతం జలం తస్య జలధి స్సముద్రః తస్య విలోలల్లావణ్యామృతజలధేః వేలాయితా పారభూతా విశ్రాంతిభూమి రితి యావత్. తను శ్శరీరః యస్య తం తథోక్తమ్. లావణ్యనిధి మితి యావత్. గుణానా మౌదార్యాదీనాం సద్గుణానా మంభోధిం సముద్రమ్, కల్యాణానామితి. పూర్వ పదస్యతు అపహత పాప్మత్వాదయః స్వరూప గుణా అర్థః అస్యగుణానామితి పదస్యతు ఔదార్యాదయో మనోగుణా ఇతి వివేకః.

తస్మాన్నపౌనరుక్త్యమ్. విగ్రహభృతం శరీరధారిణం సుకృత నిచయం చతుర్దశ భువన సంబంధి పుణ్యసమూహ మివ స్థిత మితి గమ్యోత్ప్రేక్షా. ఏతేన యదువంశ సుకృత స్యైవాయం పరిపాకఇతి పూర్వోక్తసంకోచస్య ఆక్షిప్తత్వా దాక్షేపాలంకారో వ్యజ్యతే. తస్మాన్నపౌనరుక్త్యశంకావకాశః. చకచకిత భాస్సైః చకచక ఏషాం సంజాతః చకచకితాః ధగద్ధగితా ఇత్యర్థః. భాసాః కాన్తయః భాసో భాసి ఖగే గోష్ఠే ఇతి విశ్వః. తైః దశ దిశః దశచ తా దిశశ్చేతి సమాసః. యద్వా దశేతి భిన్నంపదమ్. దశసంఖ్యాకాః కకుభః ఇతి కర్మ. ప్రకాశాః ప్రకృష్టః కాశః దీప్తిః కాశృదీప్తావితి ధాతోః పచాదిత్వాదచి కాశ ఇతి రూపమ్. యాసాన్తాస్తథోక్తాః. తన్వానం కుర్వాణం ఏవం విధం కిశోరంవసు దేవో న్యధ్యాయదితి పూర్వేణ సంబంధః. 87

గ॥ ఏవ మానకదుందుభి రత్యద్భుతానుభావ మభూతపూర్వ మావిర్భూతమేన మర్భకం చతుర్భుజమవధార్య నిర్భరానంద సింధునిమజ్జన మనుభవన్నపి పునరుక్త సలిలావగాహన శ్చేతస్సైవ సురభిశతమవనీసురసాద్విధాయ భగవన్త మంభోజలోచన మస్తాషీత్. తథాహి. 88

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధ మత్యద్భుతానుభావ మమిత మహిమాన మభూత పూర్వం పూర్వం కథాప్యనుత్పన్న మావిర్భూత ముత్పన్నమేనం స్వతనూజ మర్భకం శిశుం చతుర్భుజం భగవన్త మవధార్య జ్ఞాత్వా చతుర్భుజమేన మర్భకం అవధార్య దృష్ట్వేతివా ఆనకదుందుభి ర్వసుదేవః నిర్భరానన్ద సింధునిమజ్జనం సంపూర్ణసంతోష సాగర స్నాన మనుభవన్నపి కుర్వన్నపి ఆనన్దపూర్ణో భూత్వేత్యర్థః. పునరుక్తసలిలా వగాహనః పునరుక్తం పునరపికృతం సలిలావగాహన ముదకనిమజ్జనం యేనస తథోక్తః. సముద్రేమజ్జన్నపి సలిలావగాహనం పునశ్చకారేతి విరోధః తస్య ఆనన్దసాన్ద్రీభూతా సలిలేన్యమజ్జదితి పరిహారః. తేన విరోధాభాసాలంకారః. చేతస్సైవ మనస్సైవ శరీరస్య కంసపరతన్త్రత్వాదితి భావః. సురభిశతం గోసహస్రం శతశబ్దోత్ర అసంఖ్యేయవాచీ అవనీసురసాత్ బ్రాహ్మణాధీనం దేయే త్రాచేతిసాతిప్రత్యయః. విధాయ కృత్వా భగవన్తం షాడ్గుణ్యనిధి మంభోజలోచనం పుణ్డరీకాక్షమస్తాషీత్ తుష్టావ. స్తుతిమేవ దర్శయతి. తథాహీతి తదేవ ప్రతిపాదయతీ త్యర్థః. 88

పంచభిశ్శ్లోకైః వసుదేవః అస్తౌతి పురాణ ఇత్యాదిభిః.

శ్లో॥ పురాణో నీరూపస్త్వమసి విగుణోనైవ వశగో
గిరాంవా నిశ్చేష్టః పరమపితు చైతన్య నిలయః
కథంవా రజ్యంతి శ్రుతియువతయస్త్వయ్యపి హరే
నజయ్యాతే మాయా బత భువన సమ్మోహనకరీ. 89

పురాణేతి॥ హేహరే, భగవన్ త్వం పురాణః అనాదిః అసి. ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే. 'పురుషఃపురాణ' ఇతి శ్రుతేః. తథా. నీరూపః నిరాకారః విగుణః సత్వాది

గుణరహితశ్చ అసి భవసి. 'ననామరూపే గుణదోష ఏవ వేతి' భాగవతాత్. తథా గిరాం వచసాం వశగః అధనః విషయ ఇతి యావత్. నైవాసి నభవస్యేవ. "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి శ్రుతేః. నిశ్చేష్టః నిష్క్రియః అసి. నిష్కళం 'నిష్క్రియం శాన్త మితి' శ్రుతేః. ఏవం నిషేధముఖేన ప్రతిపాద్య విధిముఖేనాథ ప్రతిపాదయతి. అపితు కింతు పరం కేవలం చైతన్యనిలయః జ్ఞానాశ్రయః చిన్మాత్రమిత్యర్థః. అసి. ఇదం హ్యాస్యస్వరూపలక్షణమ్.'సచ్చిదానన్దం బ్రహ్మేతిశ్రుతేః.' 'నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేత నానామితి' శ్రుతేశ్చ. త్వయ్యపి ఏతాదృశేపి త్వయి శ్రుతి యువతయః శ్రుతిరూపా స్తరుణ్యః కథంవా కేన ప్రకారేణ అరజ్యన్తా రక్తాబభూవుః. శ్రుత్యవిషయ మపి త్వాం శ్రుతయః కథంవా ప్రతిపాదయామాసుః. శాస్త్రయోనిత్వా దిత్యధికరణేనహి తవ శాస్త్రైక వేద్యత్వం ప్రతిపాదితం శాస్త్రన్తు వాగాత్మకత్వేన వాగవిషయం ప్రతిపాదయితుం నశక్నోత్యేవేతి కృత్వా తవ శాస్త్రయోనిత్వం దుర్ఘటమితిభావః. ఏతేన 'బ్రహ్మన్బ్రహ్మణ్యనిర్దేశ్యే నిర్గుణే గుణవృత్తయః. కథం చరన్తి శ్రుతయ స్సాక్షాత్సదసతఃపరే' ఇతి పరీక్షిత్ప్రశ్నార్థోత్రవివృతః. ప్రశ్నంసమాధత్తేన జయ్యేతి. భువనసమ్మోహనకరీ త్రిజగన్మోహినీ తే మాయా నజయ్యా జేతుం శక్యా నభవతి. క్షయ్యజయ్యావితి నిపాతనా త్సాధుః. త్వన్మాయావిభవో దుర్విజ్ఞేయ ఇతి భావః. ఏతేన శ్రుతయో భగవన్తం ప్రతిపాదయన్తీవ మాయాబలా దస్మాకం ప్రతీ యతే. వస్తుతస్తు అద్వితీయే బ్రహ్మణి శ్రుతయ ఏవ నసన్తి. కిముత తత్ప్రతి పాద్యత్వమితి అద్వైత్యనుసారేణాయ ముత్తరః. మాయావశా త్స్వీకృతగుణాం త్వాం ప్రతిపాదయన్తి శ్రుతయః నతు కేవలం యత్రకుత్రాపి 'సత్యంజ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే'త్యాదినా నిర్గుణప్రతిపాదనన్తు వ్యంజనా వృత్త్యైవ నతు సాక్షాదితి భాగవతమ తానుసారేణాయముత్తరః. యద్వా దుర్ఘటమపి ఘటయామీతి స్వీకృతదృఢప్రతిజ్ఞా యా త్వన్మాయా అస్తి తద్బలాత్సర్వముపపద్యతే ఇతి వా ముఖ్యోత్తరః. అత్ర శ్రుతిషు యువతీత్వరూపణాత్. కథంవా అరజ్యన్నేతి విరోధః ప్రతీయతే. తథాహి. త్వం నీరూపః సౌందర్యరహితోసి. సౌందర్యమ్మాస్తునామ యౌవనమపి నాస్తీత్యాహ పురాణ ఇతి జరఠ ఇత్యర్థః జరఠత్వమ ప్యంగీక్రియతాన్నామ గుణా అపినసన్తీత్యాహ. విగుణ ఇతి దుష్ట ఇత్యర్థః అస్తుదోషః. తథాపి. గిరామపి నైవవశగః. తాసాం వాక్యాన్యపి నశ్రుణోషీతిభావః. ఏవం విధస్యాపితవ తాసామాలింగనేపి నశక్తిర స్తీత్యాహ. నిశ్చేష్ట ఇతి. కరచరణాదిచాల నేపి అసమర్థ ఇత్యర్థః. అపితు కిన్తు చైతన్యనిలయః ప్రాణమాత్రసంపృక్త ఇత్యర్థః. ఏవం విధే త్వయి కథం శ్రుతియువతయో రజ్యన్త ఇతి ప్రతీతస్య విరోధస్య నజయ్యేతే మాయాబత భువనసమ్మోహనకరీత్యనేన పరిహారః. మణిమంత్రాది వంచనాత్రమాయా శబ్దేనోచ్యతే. తయా సర్వమిదం ఘటిత మితి భావః. అత్ర పురాణ ఇత్యాదా శ్లేషః. శ్రుతియువతయ ఇత్యత్రరూపకం. తదుభయోత్థాపితో విరోధాభాసోలంకారః. కథంవేతి స్వోక్తానురాగానుపపత్తేః నజయ్యేత్యాదినా నిషేధా దాక్షేపాలంకారః.

పూర్వప్రతిపాదిత విరోధస్య నజయ్యేతి వాక్యార్థేన సమర్థనా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ఏతేషాం యథాయథం సంకరో జ్ఞేయః. నిన్దైస్సర్వైరుత్థాపితో నిన్దయా స్తుత్యభివ్యక్తిరూపో వ్యాజస్తు త్యలంకారః. పురాణత్వాదీనాం గుణానా మీషద్దోషత్వ కల్పనా శ్లేషాలంకారః. 89

శ్లో॥ నిధిః కల్యాణానాం త్వమధిక ముదార స్సకరుణః
కృతార్థాస్తే భృత్యా ఇతి చ భవ సేవాపరవశః
హ్వాతే యత్సర్వస్వే ప్యభవ దతిరిక్తోఖిలజనా
త్తతస్త్వాత్మాలబ్ధః పరమితి హి లాభస్సమధికః. 90

నిధిరితి. త్వం కల్యాణానా మపహత పాప్మత్వాదీనాం మంగళగుణానాం నిధిః నిక్షేపః అసి. నచ నిర్గుణ శ్రుతివిరోధః. నిర్గుణః అప్రాకృత గుణరహిత ఇతి తదర్థాత్. అన్యథా. "సవా ఏష పురుషో మహా" నిత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదిత మహత్త్వాదిగుణాః నిరాలంబానస్స్యుః. యద్వా సగుణార్థదశాయాం నిర్గుణ ఇత్యర్థా న్న నిర్గుణ శ్రుతివిరోధ ఇతి జ్ఞేయమ్. స్వతః కల్యాణనిధిత్వా త్త్వ మస్మాకం కల్యాణం దాతుం శక్నోషీతి భావః. అత ఏవ పరికరాలంకారః. అత్ర కల్యాణానాం సువర్ణానా మితిచ గమ్యతే. 'కల్యాణం మంగళే స్వర్ణే' ఇతి భాస్కరకోశాత్. అత ఏవ అధికముదారః అత్యంతోత్కృష్టః జీవాహి అపహత పాప్మత్వాది గుణాభావా త్త్వత్తోపకృష్టాః. అనేన పురుషోత్తమత్వం భగవతో వ్యక్తమ్. అత్ర నకేవలం త్వం స్వర్ణనిధిః కిన్తు అధికముదారో దాతా. సతు పునర్లుబ్ధ ఇతి గమ్యతే. 'ఉదారో దాతృమహతో' రిత్యమరః. నను సదా పురుషోత్తమత్వ మస్తు నామ నైర్ఘృణ్యే సతి తత్సేవాప్యనర్థైవేత ఆహ. సకరుణ ఇతి. అత్ర త్వమపి అపహత పాప్మత్వాది గుణాష్టక మావిర్భావయితుం తవ సేవాం కుర్వన్తీత్యభిప్రాయః. అన్యత్ర కృపణ దారిద్ర్యదుఃఖాపహిష్ణు ఇతి గమ్యతే. తే తవ భృత్యాః భక్తాః సేవకా ఇతి చ గమ్యతే. కృతార్థాః ధన్యాః బభూవు రితి శేషః. భృత్యేభ్యః యథాయథజనం సాలోక్యాదికం దత్త్వా తాన్ కృతార్థా నకరో రితి భావః. అన్యత్ర కృతార్థాః లబ్ధధనాః ఇతి మత్వా గమ్యమానార్థత్వా న్న ప్రయోగః. ప్రయోగే పౌనరుక్త్య మిత్యాలంకారికాః. భవ సేవాపరవశః స్వాన్యజనానామపి భవ ఇతి శేషః. అస్తిర్భవన్తి పరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్. [illegible] ప్రతిబద్ధః భవతీత్యర్థః. సర్వస్వే సర్వధనేపి హృతే సతి త్వమేవేతి శేషః. 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహ మితి విష్ణుపురాణవచనా' దితి భావః. అఖిలజనాత్ సాధారణాత్ సర్వజనాపేక్షయా అతిరిక్తః అధికః ఇతి ప్రభుత్వమితి గమ్యతే. అభవ ఇతి మత్ అభూవమితి యత్. అర్థాత్ జన ఇత్యేవ ప్రతిపత్తిః. తతస్తు తత్ప్రథమాదారభ్య. [illegible] పురుషార్థ ఇత్యర్థః అన్యత్ర సర్వస్వం హృత్వా [illegible] అత్యర్థః ఆత్మాపరముత్కృష్టం నిస్సంశయం యథా తథా లబ్ధః ప్రాప్తః అస్మాకం లాభాన్తర ఆసీదిత్యర్థః

ఇతిహి ఇత్యయం సముదితః [illegible] లాభం పురుషార్థో భవతీతి శేషః. "ఆత్మలాభా న్నపరం విద్యతే ఇతి" [illegible]. [illegible], ఆత్మా [illegible] ఇతి పరం ఇత్యేవ సమధికో లాభః. [illegible] పునస్తేపి హ్యాత్మా ఇతి [illegible] ఏవ పరమోలాభః. "[illegible]" ఇత్యాదిశ్రుతేః. [illegible] [illegible] అలంకారః. [illegible] ధనాగ [illegible] అలంకారః "[illegible] [illegible]. [illegible] ఖలత్వ దోషేణ [illegible] అలంకారః. "[illegible] [illegible]. [illegible] ప్రష్టిః. 90

శ్లో॥ [illegible] జగతి [illegible]
[illegible]
[illegible] దృఢతరా
[illegible] భవతః. 91

మహాభాగ! జగతి లోకే [illegible] విస్తృతబుద్ధయః. నిత్యానిత్యవస్తు వివేచన [illegible] జ్ఞానం యేహ నేషాం భక్తానా మితి [illegible]. [illegible] ప్రాప్తు మశక్య[illegible] మత్వా జ్ఞాత్వా [illegible] భక్తిః "యోమద్భక్తః సమేప్రియః" ఇత్యాదౌ భక్తి మతః ప్రియత్వ [illegible] భక్తేః ప్రియత్వం [illegible] కన్యాయసిద్ధ మితి భావః. శరణం [illegible] భక్తేః కర్మణి షష్ఠీ అవలంబః [illegible] ద్వేత్యర్థః. శ్రేయో దాతా మోక్ష[illegible] సేవితేత్యర్థః. తేషాం సేవకానాం భవతః [illegible] ఖలు నైవభవేత్. దృఢ భక్తిరేవ మోక్ష[illegible] ఇతి [illegible] యద్వా జగతి సుదృశాం జ్ఞానినాం [illegible] మితి [illegible]. [illegible] జ్ఞాన ప్రాప్తికత్వాత్ త్వాం [illegible] భక్త[illegible] కథం భక్తదుర్లభత్వమితి వాచ్యం "[illegible]" ఇతి భక్తి దాన ద్వారా [illegible] వత్సాక్షాత్కార హేతు [illegible] కేవలాయాం భక్తేరపి భగవత్ప్రాప్త్యవన్తరంగ సాధనత్వాత్. [illegible] జ్ఞాత్వా [illegible] బుద్ధయః జ్ఞానే అనధికారేణ ఇతి భావః. [illegible] భూతాం తే త్వద్విషయాం భక్తిం శరణం యాన్తి భక్తేరేవ తదభీష్టత్వేన తామేవ అవలంబన్తే ఇత్యర్థః యద్వా. తే తవాభీష్టా మభీష్టవ దవభాసమానా మితి [illegible] "ప్రియోహి జ్ఞానినోత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః ఇతి" జ్ఞానస్యైవతత్ అభీష్టత్వాత్ భక్తిం శరణం యాన్తీత్యన్వయః కేవల భక్తిమార్గ

పూర్వప్రతిపాదిత విరోధస్య నజయ్యేతి వాక్యార్థేన సమర్థనా ద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ఏతేషాం యథాయథం సంకరో జ్ఞేయః. ఏతైస్సర్వై రుత్థాపితో నిన్దయా స్తుత్యభివ్యక్తిరూపో వ్యాజస్తు త్యలంకారః. పురాణత్వాదీనాం గుణానా మీషద్దోషత్వ కల్పనా ల్లేశాలంకారః. 89

శ్లో॥ నిధిః కల్యాణానాం త్వమధిక ముదార స్సకరుణః
కృతార్థాస్తే భృత్యా ఇతి చ తవ సేవాపరవశః
హృతే యత్సర్వస్వే వ్యభవ దతిరిక్తోఖిలజనా
త్తతస్త్వాత్మాలబ్ధః పరమితి హి లాభస్సమధికః. 90

నిధిరితి. త్వం కల్యాణానా మపహత పాప్మత్వాదీనాం మంగళగుణానాం నిధిః నిక్షేపః అసి. నచ నిర్గుణ శ్రుతివిరోధః. నిర్గుణః అప్రాకృత గుణరహిత ఇతి తదర్థాత్. అన్యథా. "సవాఏష పురుషో మహా" నిత్యాది శ్రుతిపాదిత మహత్త్వాదిగుణాః నిరాలంబాస్స్యుః. యద్వా పరమార్థదశాయాం నిర్గుణ ఇత్యర్థా న్న నిర్గుణ శ్రుతివిరోధ ఇతి జ్ఞేయమ్. స్వతః కల్యాణనిధిత్వా త్త్వ మస్మాకం కల్యాణం దాతుం శక్నోషీతి భావః. అత ఏవ పరికరాలంకారః. అత్ర కల్యాణానాం సువర్ణానా మితిచ గమ్యతే. 'కల్యాణం మంగళే స్వర్ణే' ఇతి భాస్కరకోశాత్. అతఏవ అధికముదారః అత్యుత్కృష్టః జీవాహి అపహత పాప్మత్వాది గుణాభావా త్త్వత్తోవికృష్టాః. అనేన పురుషోత్తమత్వం భగవతో వ్యక్తమ్. అత్ర న కేవలం త్వం స్వర్ణనిధిః కిన్తు అధికముదారో దాతా. నతు పునర్లుబ్ధ ఇతి గమ్యతే. 'ఉదారో దాతృమహతో' రిత్యమరః. నను ఏవం పురుషోత్తమత్వే మస్తు నామ నైర్ఘృణ్యే సతి తత్సేవాన్యర్థేత్యత ఆహ. సకరుణ ఇతి. ఆశ్రితేష్వపి అపహత పాప్మత్వాది గుణాష్టక మావిర్భావయితుం తవ సౌశీల్యమస్తీతిభావః. అన్యత్ర కృపణ దారిద్ర్యదుఃఖాసహిష్ణు రితి గమ్యతే. తే తవ భృత్యాః భక్తాః సేవకా ఇతి చ గమ్యతే. కృతార్థాః ధన్యాః బభూవు రితి శేషః. భృత్యేభ్యః యథాభజనం సాలోక్యాదికం దత్వా తాన్ కృతార్థయామాసి ధేతిభావః. అన్యత్ర కృతార్థాః లబ్ధధనాః ఇతి మత్వా గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః ప్రయోగే పౌనరుక్త్య మిత్యాలంకారికాః. తవసేవా పరవశః త్వద్భజనాసక్తః జన ఇతి శేషః. అస్తిర్భవన్తి పరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి భాష్యకారవచనాత్. అస్తీతిలాభః భవతీత్యర్థః. సర్వస్వే సర్వధనేపిహృతేసతి త్వమేతి శేషః. 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తంహరామ్యహ మితి విష్ణుపురాణవచనా" దితిభావః, అఖిలజనాత్ ప్రాపంచిక సర్వజనాపేక్షయా అతిరిక్తః అధికః అతి దరిద్రశ్చేతి గమ్యతే. అభవదితియత్ బభూవేతియత్. అర్థాత్ జన ఇత్యో పాత్రకర్తా. తదస్తు తత్తథాస్తామ్. నతావన్మాత్రమేవ పురుషార్థ ఇత్యర్థః అన్యత్ర సర్వస్వం హృత మిత్యేతావన్మాత్రమేవ నశోచనీయ మిత్యర్థః ఆత్మాపరముత్కృష్టం నిస్సంశయం యథాతథాలబ్ధః ప్రాప్తః ఆత్మసాక్షాత్కార ఆసీదిత్యర్థః

ఇతిహి [illegible] యయా [illegible] లాభం పురుషార్థ సాధనమితి శేషః. "ఆత్మలాభా న్నపరం విద్యతే [illegible] ఆత్మా [illegible] యంలబ్ధః. ఇతి పరం ఇత్యేవ సమధికోలాభః. [illegible] హృతా ఇతి [illegible] శేష ఏవ పరమోలాభః [illegible] అప్రివాచ్యార్థే స్వభా [illegible] ధనాగ మాభావే [illegible] భవా ద్విషాదాలంకారః "ఇష్ట మాణ [illegible] లత్వాత్. ప్ర్ఖోః ఖలత్వ దోషేణ భృత్య [illegible] "ఏకస్య గుణదోషాభ్యా ముభ [illegible] యో [illegible] త్. [illegible] 90

శ్లో॥ మహా [illegible] జగతి [illegible] మహతై
[illegible]
[illegible] నృత్తనో
[illegible] భవతః. 91

మహా [illegible] లోకే [illegible] వి స్మృతబుద్ధయః. నిత్యానిత్యవస్తు వివేచన [illegible] జ్ఞానం యేషా నేషాం భక్తానా మితి [illegible] మహా పం ప్రాప్తు మశక్యా మత్వా జ్ఞాత్వా [illegible] భ "యోమద్భక్త స్సమేప్రియః" ఇత్యాదౌ భక్తి మతః ప్రియత్వ [illegible] భక్తిః ప్రియ [illegible] కన్యాయసిద్ధ మితి భావః. శరణం యాస్తి [illegible] భక్తేః కర్మణి షష్ఠీ అవలంబః పరిగ్రహః [illegible] చ్ఛేదిత్యర్థః. శ్రేయో దాతా [illegible] చేదిత్యర్థః తేషాం సేవకానాం భవత [illegible] సఖలు నైవభవేత్. దృఢ భక్తేరేవ [illegible] తి [illegible] యద్వా జగతి సుదృశాం జ్ఞానినాం [illegible] మితి [illegible] త్. [illegible] జ్ఞాన పూర్వకత్వాత్ [illegible] కథం భక్తదుర్లభత్వమితి [illegible] "భక్త [illegible] కత్రతే [illegible]" భక్తి దాన ద్వారా [illegible] వత్సాక్షాత్కా [illegible] భక్తేరపి భగవత్ప్రాప్తావ న్తరంగ సాధనత్వాత్. [illegible] బుద్ధయః జ్ఞానే అనధికారేణ ఇతి భావః. [illegible] త్వద్విషయాం భ కిం శరణం యాస్తి భక్తే [illegible] త్యర్థః.యద్వా. తే తవాభీష్టా మభీష్టవ దనభా [illegible] త్యర్థః "ప్రియోహి జ్ఞానినోత్యర్థమహం [illegible] చమమప్రియ ఇతి" జ్ఞానస్యైవతత్ అభీష్టత్వాత్ భక్తిం శరణం యాస్తీత్యన్వయః కేవల భక్తిమార్గ

నిరతా భవన్తీతిభావః. ఏవం భక్తిమార్గావలంబినాం గతి మాహ. అసీతి. దృఢతరః తదవలంబః భక్తి కర్మక పరిగ్రహః అస్తియది. తర్హి శ్రేయసాంస్వర్గాది ఫలానాందాతా శ్రేయోదాతా అసిభవసి. "నాన్యఃపంథా విద్యతేఽయనాయేతి" శ్రుతేః జ్ఞానాదన్యన్న మోక్షసాధనం, కిన్తు దృఢభక్తి స్స్వర్గాదిసాధన మితిభావః. తథాచ. నారాయణేతి మ్రియమాణ ఉక్త్వైతి ముక్తి మిత్యాదావపి అన్తే నారాయణ స్మృతి మాత్రేణ మోక్షో న భవతీతి కృత్వా ముక్తిం స్వర్గమితి వ్యాఖ్యాతం పఞ్చశీద టీకాకారైః. ఏవం నచే ద్భక్తిరపి దృఢా నాస్తిచేత్ తేషా మాపాతభక్తానాం భవతస్సకాశాత్ఫల లేశోపి నభవతీతి శ్లోకార్థః. అత్ర సుదృశామితి పదశ్లేష బలాత్కశ్చనార్థః ప్రతీయతే. సుదృశాం స్త్రీణాం వశ్య మపరైర్దురాపంత్వా మ్మత్వా వితతమతయః సూక్ష్మబుద్ధయః తే అభీష్టాం ప్రేయసీం భక్తిన్నామస్త్రియం శరణంయాన్తి దృఢతరః తదవలంబః భక్తి కర్మక పరిగ్రహః స్యాద్యది శ్రేయసా మభీష్టానాం ధనాదీనాం దాతాఅసి.కామాంధాః కిం నకుర్వన్తీతిభావః. ఏవం నచేద్యది. భవత స్సకాశా త్తేషాం ఫలలేశోపి నఖలు. స్త్రీపరతంత్రస్య తవదర్శనస్యైవ దుర్లభత్వాదితి. 91

శ్లో॥ నాథ త్వద్గుణజాలబద్ధహృదయా భక్తా విముక్తాః కథం
సంజాతామితవేదనా అపి కథం మగ్నా సుఖాంభోనిధౌ
ధ్యానేన ప్రకృతిం త్వదైవ గమితా మాయామతీతాః కథం
నాశ్చర్యం జగదింద్రజాల కలనే పింఛాహి వాంఛాతవ॥ 92

నాథేతి॥ హే నాథ ప్రభో త్వద్గుణజాలేన సత్యకామత్వాది తావకగుణ బృందేన బద్ధం తద్ధ్యానశీల మిత్యర్థః. హృదయం మనః యేషాన్తే తథోక్తాః. భక్తాః విముక్తాః విశేషేణముక్తాః కథం కేన ప్రకారేణ భవన్తి నకథ మపీత్యర్థః. లింగభంగోహి మోక్షః లింగస్యతు ప్రధానతత్వం మనః. భగవద్గుణాసక్తస్య మనస స్సత్వాత్తదానీం ముక్తిర్వక్తు మశక్యేతిభావః. సంజాత మమితం వేదనం జ్ఞానం యేషాన్తే సంజాతామితవేదనా అపి భక్తాఇతి పదస్యాత్రా ప్యన్వయః సుఖాంభోనిధౌ ఆనన్దసాగరే మగ్నాః స్నాతాః కథం సకలజ్ఞాన విలయేహి ఆనన్దస్య బ్రహ్మణః పరిస్ఫూర్తిర్భవతి. సుషుప్తావివేతి కృత్వా అమితజ్ఞానసత్త్వే కథం బ్రహ్మానన్దానుభవః నకథ మపీతిభావః. ధ్యానేన హేతునా త్వైవ మాయాశబళిత బ్రహ్మణః ఈశ్వరస్య త్వైవేత్యర్థః. ఏవకారేణ నతు శుద్ధబ్రహ్మణ ఇత్యవధారణం లభ్యతే. ప్రకృతిం స్వభావం సత్యకామత్వాదికం గమితాః ప్రాప్తాః ధ్యానేన కర్త్రా గమితాః ప్రాపితా ఇతివా భక్తాః మాయాం సత్యకామత్వాది స్వభావహేతుభూతాం దర్పణ సదృశీం మాయామతీతాః అతిక్రాన్తాః కథమ్. లోకేధ్యాతుర్ధ్యానేన హేతునా ధ్యేయాత్మకత్వప్రాప్తిః దృష్టా.తద్వత్ ప్రకృతేః ధ్యానగోచర ఈశ్వర ఏవ నతుబ్రహ్మ. అవిషయత్వాత్. ఏవం సః ఈశ్వర ధ్యాతౄణా మీశ్వరాత్మకత్వం భవతీతి సిద్ధమేవ. ఈశ్వరస్తుమాయావీ నతుబ్రహ్మవన్ని

ర్మాయమ్. అతః త్వద్భక్తా అపి పూర్వమేవ నతుమాయాతీతాః ఉక్తంచ సగుణ
ముక్తౌ (సారూప్యే ఇత్యర్థః) జగద్వ్యాపారవర్జమితి భగవద్భి ర్వ్యాసపాదైః జగద్వ్యా
పారం వినా ఈశ్వరసారూప్యం సగుణోపాసకానాం భవతీతి ధ్యానం నామ సగుణో
పాసనంహి నిర్గుణే ధ్యాతృధ్యానధ్యేయత్రయాభావాత్ ఇతి భావః. ఇత్యేతేషు విరో
ధేషు స్మయమానం ప్రత్యాహ నాశ్చర్యమితి. అత్రాశ్చర్యం నకర్తవ్యమితిభావః.
కుతః. తవ వాంఛా ఇచ్ఛా జగదింద్రజాలకలనే జగదేవేంద్రజాలం మాయాకృత్యం
తస్యనిర్మాణే పింఛాహి బర్హతుల్య మిత్యర్థః. సాదృశ్యాక్షేపా న్నిదర్శనాలంకారః.
యథేంద్రజాలికః పింఛాభ్రమణ మాత్రేణ గగనే సముద్రాదికం రచయతి తద్వదిచ్ఛా
మాత్రేణ అచింత్య నిర్మాణం జగద్రచయత స్తవ నకించిదపి దుష్కరమిత్యర్థః. మాయా
కార్యేస్మిన్ జగతి బంధాదికం యథామిథ్యా తథా ముక్త్యాదిక మపి మిథ్యైవ. వస్తుతస్తు
నజగదస్తి నాపితత్కృపో జీవానాం బంధః నాపి తన్మోక్షః. అద్వితీయస్య బ్రహ్మణ
స్సదైకరూపత్వాదితి పరిహారః. అతఏవ ఆక్షేపాలంకారః. యద్వా. హేనాథ త్వద్గుణ
జాలేన తావకరజ్జుసంతానేన బద్ధం సందానితం హృదయం వక్షః యేషాంతే తథోక్తాః
భక్తాః విముక్తాః త్యక్తాః కథమితివిరోధః. త్వద్గుణజాలే తావకమంగళ గుణగణే బద్ధ
మాసక్తం హృదయం యేషాంతే తథోక్తాః భక్తాః విముక్తాః సగుణముక్తింప్రాప్తా ఇతి
తత్పరిహారః. సగుణ ముక్తౌ మనస్సత్త్వాంగీకారాత్. అథవా. త్వద్గుణజాల బద్ధహృద
యాస్సన్తః భక్తాః క్రమేణ సర్వవాసనాక్షయే జాతేసతి కైవల్యం ప్రపద్యంతే ఇతివా
విరోధపరిహారః. ఏవం సంజాతా అమితావేదనా వ్యథా యేషాంతే తథోక్తా అపి
సుఖాంభోనిధౌ మగ్నాః కథమితి విరోధః. ఉత్పన్నామిత జ్ఞానాస్సన్తః పశ్చాత్తదపి
సాధనభూతం జ్ఞానం త్యక్త్వా నీరోదయానన్తరం కూప ఖానకాపి ఖనిత్ర మివేతి భావః
సుఖాంభోనిధౌ స్వస్వరూపే మగ్నాః భవన్తి నివాత స్థితదీపవ త్తిష్ఠన్తీతి తత్పరిహారః.
ధ్యానేన తవైవ ప్రకృతిం మాయాం గమితాః మాయా మతీతాః కథమితి విరోధః.
ధ్యానేన బ్రహ్మోపాసనయా సోహమిత్యనయా తవప్రకృతిం సచ్చిదానన్దలక్షణం పర
మార్థ స్వభావం గమితాః అత ఏవ మాయాం త్రిగుణాం ప్రకృతిమతీతాః నిరస్తా
విద్యా భవన్తీతి తత్పరిహారః ఇతి విరోధాభాసాలంకార త్రయమ్. ఏవ మాతతః ప్రతీ
తానపి విరోధాన్ సమాధత్తే నాశ్చర్య మిత్యాదినా. నాశ్చర్యం విరుద్ధ ధర్మాణా
మ ప్యేకత్ర సమావేశన మత్ర నాద్భుత మితి భావః. కుతః తవవాంఛా జగదింద్ర
జాలకలనే పింఛాహి. మాయా వశాద్దుర్ఘట మపి సర్వం సుఘటం భవతీతి భావః. 92.

శ్లో॥ ప్రాప్తా స్తమఃపరిచయా ద్విరసం భవాంధుం
నిర్యాంతు తే గుణగణా నవలంబ్య ధీరాః
మగ్నాత్మనాం త్వయి సుఖాంబునిధౌ వమీషాం
సంభావనాపి నిరయస్య కథం పున స్స్యాత్.

పారిప్లా ఇతి॥ ధీరాః పారిజ్ఞాః ధర్మేష్ఠాః తమః పరిచయాత్ తమోగుణ ప్రాచు ర్యాద్ధేతోః అంధకార ప్రాకారాచ్ఛన్నాః సంతః నిస్సారం నిరలంచ భవాంధుం సంసార రూపం కూపం "పురంధ్ర్యైవాంధుః పరిహీ కూపః" ఇత్యమరః. పారిప్లాస్సంతః అత్ర పతితాస్సంత ఇతి యావత్. తే తవ గుణగణాః సత్యసంకల్పత్వాది గుణాః ఇమాః హోఆ రజ్జవః మహాంశ్చ అవలంబ్య ధ్యాత్వా ప్రత్యేతి చ నిర్యాతుం నిరిచ్ఛన్తః నిర్గమనం యుక్త మిత్యర్థః. సుఖాంబునిధౌ అనన్త ... త్వయి సంగాత్మనాం మగ్నస్వరూ పాణాం స్వైక్యం పారిప్లనామితి యావత్. మగ్నశరీరాణాం చ ప్రమోహాం ధీరా ణాం పునః భూయః నిరయస్య త్వత్తో నిర్గమనస్య పునరావృత్తి రితి యావత్. సంభావ నాపి ఉత్ప్రేక్షాపి ఉహాపోహితియావత్. కథం నాస్త్యేత్ ననుభవం ... సల్యం పారిప్లనాం పునరావృత్తి ర్నేతి భావః. అంధకారే నిరలంకూప పతితో దృష్టః రజ్జ్వాదీ నవలంబ్య కథంచి న్నిర్గచ్ఛేత్. మధ్యే సముద్రం మగ్నస్యతు న పునరావృత్తి రిత్యప్రకృతార్థ తాత్పర్యమ్. అత్ర భవాంధుమితి. త్వయి సుఖాంబునిధౌ ఇతి చ రూపకద్వయం తచ్చ శేషోత్థాపితమ్ సంసారస్య కూపత్వ రూపణేన భగవత ఆనందసాగరస్వరూపణేనచ "పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి "పురుషసూక్తార్థ ..." భాగ్నీస్ముఖలత్వా దపవర్గస్య సంసారస్య నివృత్తిః పరమా ... ననిత్య ఇతివిశేషః. అత్రకూపపతితా అపి నిర్గచ్ఛన్తి. త్వయితు సముద్రపతితాస్తు ననిర్గచ్ఛన్తి కిన్తు తత్రైవ మ్రియన్తే. అహో తవ ఘాతుకతేతి భగవతో ... నిన్దా వ్యజ్యతే. తయాచ నిన్దయా భగవతః స్వాత్మదాతృత్వ రూపా స్తుతి ర్వ్యజ్యతే ఇతి శ్లేషో త్థాపితా వ్యాజస్తుతిః 93

ఉపసంహరతి.

శ్లో॥ ఇతి స్తావంస్తావం ప్రతిముహు రనంసీ న్మురరిపుం
దృశా పాయంపాయం చిరమపి నసౌహిత్య మగమత్.
సుఖం ధ్యాయంధ్యాయం కృతిన మయ మాత్మాన మభజ
ద్రిపుం స్మారంస్మారం వ్యథిత పర మత్యాహితమపి॥ 94

ఇతీతి॥ ఇత్యేవం ప్రకారేణ అయం వసుదేవః మురరిపుం భగవన్తం స్తావం స్తావం స్తుత్వా స్తుత్వా "ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్" "నిత్యవీప్సయోః" ఇతి ద్విర్భావః. ప్రతిముహుః ముహుర్ముహుః "వీప్సాయామవ్యయీభావ" "అవ్యయం విభక్తీతి సూత్రపఠిత యథా ర్థేషు. వీప్సాయా మవర్ధ్యాపాత్". ఉదాహృతంచ తత్రైవ ప్రత్యర్థమితి. "అనంసీత్. ననామ" "ణమ ప్రహ్వత్వే ఇతిధాతో ర్లుఙ్" "గమియమ నమోరమి ఇతిసకః" "అనిత్వేనలు జీసిచ ఇడాగమాభావాత్ ఇటఈటీతి నసలోపః" తథా. దృశా దృష్ట్యా చిరమపి చిరకాలమపి పాయం పాయం పీత్వా పీత్వా మురరిపు మిత్యే వాత్రాపికర్మ. అయ మితితు కర్తా. సౌహిత్యం తృప్తిం నాగమత్ నప్రాప తథా. అయమపి ఆత్మానం స్వం

కృతినం పుణ్యాపస్గం ధ్యాయం ధ్యాయం ధ్యాత్వా ధ్యాత్వా. అహమతీవకృతీ అన్యథా కథం నామ భగవతా పుత్రీభవామీతి మత్వేత్యర్థః. సుఖమాసస్వ మభజ దాప. తథా యం విపుల తేయం కంసం సర్వం స్మారం స్మృత్వా స్మృత్వా పరమత్యస్త మత్వా హితం సుఖంభయంచ వ్యథాం అకరోత్ ప్రాపేత్యర్థః. కంసా దస్యార్భకస్య భయ మాశంకితవానితి భావః, 94

గ॥ తావను దేవకీ నందనాపి ముకుంద మమందానందకందళితా మభవంద్యాచ సుధాసారసారాభి రిమాభిస్తుతిభి రత్ర మేనం ప్రార్థయతే॥ 95

తావదితి॥ తావను వసుదేవస్యానన్తరం దేవకీ నన్దనా దేవకీచ అమందేన అధికేన ఆనన్దేన కన్దళితం సంజాతాంకురితం స్వాభక్తవసుదేవవాఙ్మకరందాస్వాదనేన ముదిత ముఖ్యార్థః. ముకుందం కృష్ణం. సుధాసారా ఇవ అమృతధారా సంపాతా ఇవ సారభూతాః ప్రసాదాః తాభిః ఇమాభిః అనుతాభిః అమూల్యాభిః స్తుతిభిః స్తవైఃఅభి వన్ద్య నత్వా ఇత్యర్థః. ఇత్థం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ ఏనం కృష్ణం ప్రార్థయతే యాచతే "ప్రార్థనాయాం ఉపయాచ్ఞాయామితిధాతోర్లజ్." "చురాదిత్వాత్స్వార్థే ణిచ్". తత్సాపూర్వకత్వాన్నామపురితి అపురాగమస్తు నాత్రభవతి. "తవర్గ చతుర్థోపథస్య వార్థే తద్విధానాత్". అయన్తు తవర్గద్వితీయోపథ ఇతి వివేకః. 95

ప్రార్థనామేవ న్యాయతి గద్యద్వయేన.

గ॥ భగవన్ననుభూతచర మభిరూపం రూప మిదం సునిరూపం మాదృశాం మాకుర్విథాః. 96

భగవన్నితి॥ హే భగవన్ షడ్గుణనిధే అననుభూతచరం పూర్వమననుభూతం "భూతపూర్వేచరట్." అభిరూపం సుందరం ఇదం పరిదృశ్యమానం శంఖచక్రాది విభూషితం రూప మాకారం మాదృశాం మామివపశ్యన్తి యాం స్తే మాదృశః తేషాం మాంసచర్మ చక్షుషామితిభావః. సునిరూపం సుఖేన ద్రష్టుం యోగ్యం సులభమితి యావత్. మాకుర్విథాః మాకురు. మాదృశాం దుర్లభం కుర్విత్యర్థః. ఇదం రూపముపసంహరేతి భావః. 96

గ॥ అపితు తనయవిరహాయమానమానసా మేనామానందయతు రిపు భయ మపి పరిహరతు భవానితి॥ 97

అపిత్వితి॥ అపితు కింతు తనయానాం కంసనాశితానాం షణ్ణాం పుత్త్రాణాం విరహేణ వియోగేణ దూయమానం ఉపతప్యమానం మానసం యస్యాస్తాం తథోక్తాం మేనాం దీనాం మాం అనాథాం మామితివా భవా నానన్దయతు సంతోషయతు. భార్యావిరహ దుఃఖం పునర్భార్యాన్తర సంపర్కేణ యథానశ్యతి తద్వత్పుత్త్ర విరహ దుఃఖం పునః పుత్త్రాన్తర సంపర్కేణైవ నశ్యతి నత్వన్యథేతికృత్వా త్వమ్మమ పుత్త్రో

భూత్వా మద్దుఃఖ మపనుదేతి దేవకీప్రార్థనా. ఏవం యది మదుక్త్యా భవాన్ ప్రాకృత శిశుః కేవలం భవసి తర్హి కంసాదస్తి భయమితి తత్పరిహారం ప్రార్థయతే. భవాన్ త్వం రిపుభయమపి కంసాద్భీతి మపి పరిహరతు. అపహరేత్యర్థః. ఇతీతిపదస్య ప్రార్థయతేతి పూర్వేణాన్వయః॥ 97

గ॥ ఏవ మభిదధానౌ తనయ విరహకాతరౌ మాతాపితరౌ మురశాసన స్సాదర మిద మవాదీత్. 98

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అభిదధానౌ ప్రార్థయమానౌ తనయానాం విరహో ద్వియోగా త్కాతరౌ భీతౌ మాతాచ పితాచ మాతాపితరౌ తౌ ప్రతిముర శాసనః విష్ణుః సాదరం సప్రేమ యథా తథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవాదీత్ ఉవాచ. 98

శ్లో॥ పురాఖలు యువాం పృశ్ని సుతపోనామధారయా
తపః పరమతప్యేథాం తేన ప్రముదితో భవమ్. 99

పురాఖల్వితి॥ ఖలు ప్రసిద్ధౌ. పురా పూర్వజన్మని, పృశ్నిశ్చ సుతపాశ్చ పృశ్ని సుతపసావితి నామనీ అభిధే ధారయత ఇతి పృశ్ని సుతపోనామధారయా పృశ్ని స్సుతపసః పత్నీ యువాం పర ముత్కృష్టం తపః అతప్యేథామ్. తప్తవన్తౌ. చక్రతు రిత్యర్థః. తేన తపసా ప్రముదితస్సంతుష్టః అభవమ్. ఇహ అహ మి త్యాక్షిప్యతే. 99

శ్లో॥ పుత్త్రః పురా భవామీతి యువయో ర్వర మప్యదామ్
తేనాహ మిహ జాతోద్య భవత్ప్రియవిధిత్సయా. 100

పుత్త్ర ఇతి. పుత్త్రః పురాభవామి భవిష్యామి "యావత్పరేతి లట్" ఇత్యేవం యువయోః "సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థ్యా భవితవ్యత్వేపి శేషత్వ వివక్షయా షష్ఠీ." వర మదామపి దత్తవా నభవమ్. తేన వరప్రదానేన హేతునా భవత్ప్రియ విధిత్సయా యువయోః ప్రీతివిధానేచ్ఛయా తదర్థ మిత్యర్థః. ఇహ అస్మిన్ జన్మని అత్రలోకే ఇతివా. అద్య అధునా జాతః ఉత్పన్నః అభవ మితి శేషః. 100

శ్లో॥ యావ న్మమానుభావేన తరథశ్శోకవారిధిమ్.
నందవ్రజ మహ న్నేయ స్సాంప్రతం సంప్రతారణాత్. 101

యావదితి॥ మమానుభావేనకప్రభావేనరణేన హేతునావా శోకవారిధిం దుఃఖ సాగరం యావ త్తరథః తరిష్యథః. యువామిత్యస్యాక్షేపః. యువాం శోకవారిధిం తీర్ణా భవిష్యథ ఇత్యర్థః. "యావత్పురేవిలట్." సాంప్రత మధునా సంప్రతారణాత్ వంచనాత్ సర్వం జనం ప్రతార్యేత్యర్థః. అహం నందవ్రజం నందస్యఘోషం నేయః ప్రాపణీయః వసుదేవేనేతి శేషః. "నీహృకృష్వహామితి నయతే ర్ద్వికర్మకత్వమ్". 101

శ్లో॥ ఏవం వ్యాహృత్య భగవాన్ । బభూవ ప్రాకృత శ్శిశుః
రోదితిస్మ తత స్తారం । తారకో భవవారిధేః. 102

ఏవమితి॥ భగవాన్ విష్ణుః ఏవ ముక్తరీత్యా వ్యాహృత్య అభిధాయ, ప్రాకృతః ప్రకృతి పరతన్త్రః శిశురర్భకః బభూవ ఆసీత్. తతః శిశుభావ ప్రాప్త్యన న్తరమ్ భవ వారిధేః సంసారరూప సముద్రస్య తారకః సంతారయితా భగవాన్ తారమత్యన్తం రోదితిస్మ రురోద "లట్ స్మే ఇతి విడర్థేలట్" శిశవోహి భువిపతిత్వా ప్రాక్తనం జ్ఞాన మపహృతమితి భృశం రుద న్తీతి ప్రసిద్ధిః శిశుభావప్రాప్త్యా భగవానపి తథా రురోదేతి భావః. అత్ర భవ తారకోపి తారం రురోదేతి విరోధః. లీలాశిశుత్వాదితి పరిహారః. 102

శ్లో॥ మాయాపి నందజాయాయా । మజాయత తదా హరేః
తయా విమోహితాః కంస । పురాంతః పురరక్షిణః.

మాయాపీతి॥ తదా తదానీం హరేః కృష్ణస్య మాయాపి యోగమాయాపి నందజాయాయాం నందస్య పత్న్యాం యశోదాయా మజాయత కన్యాకారూపేణ ఆసీత్ తయా బాలికయా కంస పురా న్తః పురరక్షిణః కంసపురే మధురానగరే యద న్తః పురం గర్భగృహం దేవకీవసుదేవ బన్ధ నాగారమిత్యర్థః. తత్రైవ దేవక్యాః ప్రసూత త్వాత్. అన్యథా వసుదేవస్య భగవద్దర్శనమేవ నఘటేతేతి దిక్. తస్యరక్షిణః పాలకాః విమోహితాః మోహంప్రాపితాః బభూవురితి శేషః తేషాం జాగరూకత్వేతు భగవతో నన్దవ్రజనయనం నసంభవేదితి భావః, 103

గ॥ సమనంతర మానక దుందుభిరపి జనార్దన ప్రచోదనేన నందమందిర ముపయాతుకామ స్తత్క్షణమేవ విగళితనిగళబంధ స్సూతికానికేతనాద్వినిర్గత్య గత్యను కూల మయత్నసంభూత మరరవిఘటన ముపలక్ష్య ఫణిపతిఫణాగణనివారితవారి ధార మవిలంబిత మంతఃపురతః పురతోరణతోపిచ నిష్క్రమ్య తరణితనూభవ మతి సృష్టసరణి మంతరేణ తరణి మతిలంఘ్య నందవ్రజ మవజగాహే॥ 104

సమన న్తరమితి॥ సమన న్తరం నందజాయాయా మ్మాయోదయాన న్తరమ్ భగవతః ప్రాకృత శిశుభావాప త్త్యన న్తరమితివా. ఆనక దుందుభిరపి వసుదేవశ్చ, జనార్దన ప్రచోదనేన శ్రీ కృష్ణ నిదేశేన నందమందిరం నందగోపవ్రజ ముప యాతుకామః గన్తుకామః "తుం కామ మనసోరపీతి" మలోపః. తత్క్షణ మేవ జిగమిషా సమకాల ఏవ విగళితనిగళ బంధః భ్రష్టశృంఖలాబంధః కృష్ణాను గ్రహేణేతి భావః భూత్వేతి శేషః. సూతికా నికేతనాత్ అరిష్టాత్ ప్రసూతి గృహా దిత్యర్థః. వినిర్గత్య నిష్క్రమ్య గత్యనుకూలం గమనానుకూల మయత్నసంభూత మప్రయత్నోదిత మరరవిఘటనం కవాటే బంధాభావ ముపలక్ష్య దృష్ట్వా భగవదను గ్రహేణ ప్రయత్నం వినైవ కవాటేషు విఘటితేషు సత్స్వితిభావః ఫణిపతేః శేషస్య

ఫణాగణేన ఫణినాయకేన నివారితాః [illegible] నాతిధారాః [illegible] యస్మిన్ కస్మిన్ తద్వ్యథా తథా. [illegible] [illegible] ప్రాకృతశిశుం భగవన్తం బాహుభ్యాం నిధాయ భగవాన్ శేషః [illegible] భగవత [illegible] త్రాయతే ఇతి భావః. అవిలంబితం [illegible] యథా తథా [illegible] గృహాత్ [illegible] బహిర్ద్వారా [illegible] కారాగారాత్ [illegible] [illegible] నిర్గత్య [illegible] [illegible] నారదం వినా "[illegible] నరా [illegible] ద్వితీయా" ఇతి [illegible] [illegible] [illegible] సూర్యసుతాం యమునానదీం [illegible] తీర్త్వా [illegible] ఘోష మవజగాహే వివేశ. 104

శ్లో॥ నందవ్రజే శౌరి రుపేత్య తత్ర శిశుం యశోదా శయనే నిధాయ

తస్యాస్సుతామాదాయ సుతాం [illegible] [illegible] హస్తేన నిజం నివేశం. 105

నందేతి॥ శౌరిః వసుదేవః నందవ్రజముపేత్య ప్రాప్య ప్రవిశ్యేతి [illegible]. [illegible] వ్రజే యశోదాశయనే యశోదాయాః నందపత్న్యాః శయనే [illegible] [illegible] నిధాయ స్థాపయిత్వా. అథ తస్యాః యశోదాయాః [illegible] సుతాం కన్యాం [illegible] [illegible] [illegible] హస్తేన కృతకార్యత్వాత్ [illegible] [illegible] [illegible] నివేశం [illegible] [illegible]. యథాపూర్వం బంధనాగారం ప్రవిష్ట ఇతి భావః. 105

శ్లో॥ తామసౌ నిజదారాణాం । నిధాయ సవిధే తతః

చకార నిగళై [illegible] । యథాపూర్వ మసంహృతః. 106

తామితి॥ అసౌ వసుదేవః నిజ దారాణాం స్వభార్యాయాః సవిధే సమీపే తాం యశోదాకన్యాం నిధాయ స్థాపయిత్వా తతః [illegible] [illegible] [illegible] యథాపూర్వం పూర్వవత్ [illegible] [illegible] నిగళైః శృంఖలాభిః [illegible] [illegible] [illegible] బద్ధనే ఇతి భావార్థః. 106

శ్లో॥ అథ త్రినందరమణీ వసుదేవసూనా

వానంద మాత్మజధియాభర మనుభూల మాయత్

తత్రైవ నిశ్చయనయా పరతాధినాపి

తాదృగ్విధం కిమనయా సులభం సుఖంస్యాత్.

అథ త్రేతి. నన్దరమణీ నన్దపత్నీ యశోదా వసుదేవసూనౌ వసుదేవ పుత్రే శ్రీకృష్ణే భ్రమమూలయా భ్రాన్తి హేతుకయా 'ఆత్మజధియా' ఆత్మజ సూను రితి ధీః బుద్ధిః తయా హేతునా యదానన్దం సుఖమాదత్త ప్రాప. స్వపర్యంకస్థం వసుదేవసూనుం స్వసూను మ్మత్వా యదానన్దం ప్రాపేతి భావః. తాదృగ్విధం తత్తుల్యం సుఖం [illegible] వసుదేవసూనా దేవ నిశ్చయయా నిస్సందేహయా పరతా ధియాపి పరమాత్మత్వ బుద్ధ్యాపి పరోఽరి "పరమాత్మనో" ఇత్యభిధానాత్. అనయా యశోదయా సులభం సుఖేన లబ్ధుం యోగ్యం స్యాత్కిమ్ నస్యాదేవ. అయం శిశు స్సాక్షా త్పరమేశ్వర

ఏవేతి తత్త్వజ్ఞానోదయేఽపి న పూర్వోక్తం విధం సుఖం స్యాదితిభావః అత్ర వాస్తవార్థస్తు నన్దరమణీ భ్రమమూలయా అవిద్యాకృత మనాత్మని దేహాదా వాత్మజ్ఞానం ఆత్మని సచ్చిదానన్దే దుఃఖిత్వాదిజ్ఞానఞ్చ భ్రమ ఇత్యుచ్యతే. సః భ్రమః మూలం కారణం యస్యా స్తయా వసుదేవసూనౌ వాసుదేవే భగవతి పరమకారణే అనాదౌ పరమపురుషే శ్రీకృష్ణే ఆత్మజధియా "దేహా ద్దేహోఽభిజాయతే" ఇతి జాతవ్యవహారవిషయః దేహఏవ నతు జీవః "అజో నిత్య శ్శాశ్వ తోఽయం పురాణ ఇతి" శ్రుతేః ఏవంసః జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్య ఇత్యుక్తలక్షణస్య సర్వసాక్షిణ ఈశ్వరస్య కథం జన్మ యేన తస్మిన్ యశోదాపుత్రత్వ వ్యవహార స్స్యాత్ తస్మాత్ శ్రీకృష్ణే మమాత్మజ ఇతి యశోదాయా బుద్ధిః భ్రమఏవ నతు ప్రేమేతి భావః యదానన్దమాదత్త "ఆత్మాహి తావత్ప్రేమాస్పదః ఆత్మనస్తు కామాయసర్వంప్రియంభవతీతి" శ్రుతేః తస్మాదపి గౌణాత్మా ప్రాకృతపుత్రాదిరపి పరప్రేమాస్పదః లోకే తథా దర్శనాత్ తస్మా దేతస్మాచ్చ పరమప్రేమాస్పదఏవ పరమాత్మేతి కృత్వా తథావిధే పరమాత్మని గౌణాత్మబుద్ధ్యాపి యశోదాయా జాత ఆనన్దః ప్రాకృతానన్దా దతిరిక్త ఏవేతి భావః ఇదమేవ అర్థాపత్తిముఖేన ప్రథయతి తత్రైవేతి అర్థః ప్రాగ్వదేవ పరమాత్మని శ్రీకృష్ణే దృఢయా పరమాత్మబుద్ధ్యాపి ఏవం విధానన్దో న స్యాదేవేతి కిముత ప్రాకృతానన్దస్య తత్తౌల్యశంకేతి భావః. 107

గ॥ సమనంతర మంతఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు చ యథాపుర
మావృతేషు బాలికాకలకల మాకలయ్య నిలయపాలికా స్సత్వర
మవబుధ్య కంసాయ సుతావతరణం న్యవేదయన్. 108

సమనన్తరమితి. సమనన్తరం నన్దవ్రజే కృష్ణప్రవేశనానన్తర మిత్యర్థః అన్తఃపురద్వారేషు పురగోపురేషు పత్తనబహిర్ద్వారేషు చ యథాపురం పూర్వవదావృతేషు ఘటితేషు సత్సు బాలికాయాః దేవకీశయనస్థాపితయశోదాసుతాయాః కలకలం తాదృశధ్వని మాకలయ్య శ్రుత్వా సత్వరం సవేగ మవబుధ్య స్వాపా దుత్థాయేత్యర్థః నిలయపాలికా గృహరక్షిణ్యః కంసాయ కంసంప్రతీత్యర్థః సుతావతరణం పుత్రికోదయంన్యవేదయన్ విజ్ఞాపయామాసుః దేవకీ కుమారీ మజనయదితి కంసంప్ర త్యూచిరే ఇతి భావః. 108

గ॥ సోఽపి తద్వచననిశమనసమయ మశనిహత ఇవ ధారాధర
స్సమధికగతహృదయవేదన స్సమజని నిజవిలయహేతు రంతక
ఇతి సాతంకః పంకనిమగ్నపద ఇవ ద్విరదః కృత్యాఽకృత్య వివేక
మకలయన్ ద్వివిధమ ప్యతిష్ఠ మాసాదయన్ వ్యాపాదనాయ
దేవకతనయాం తనయా మయాచత సాపి సవాశయ మేనం
ప్రత్యవాదీత్. 109

సోపీతి. సోపి కంసోపి తద్వచననిశమనసమయం తాసాం వాక్యశ్రవణకాలేఏవ "శమో దర్శనేఇతిశ్రవణేమిత్త్వా న్నిశమన మిత్యత్ర హ్రస్వః" అశనిహతః వజ్రాయుధక్షతః ధారాధర ఇవ ధరాధరఏవ ధారాధరః "స్వార్థేణ్" ధరాధరఇతి పాఠస్తు సుగమః పర్వతఇవ. సమధిగతహృదయవేదనః ప్రాప్తమనోవ్యథస్సన్ నిజస్య స్వస్యమమేత్యర్థః. విలయస్య నాశనస్య హేతుః కారణభూతః అంతకః మృత్యుః సమజని జాతః ఇతి సాంతకః సభయస్సన్ పంకనిమగ్నపదః పంకే కర్దమే నిమగ్నాని మగ్నాని పదాని చత్వారః పాదాః యస్య స తథోక్తః ద్విరదః గజఇవ కృత్యాఽకృత్యవివేకం ఇదం కృత్య మిద మకృత్య మితి కర్తవ్యాఽకర్తవ్యభేదజ్ఞానం అకలయన్ అజానన్సన్ ద్వివిధం ద్వే విధే రీతీ యస్య తం తథోక్త మరిష్టం సూతికాగృహ మశుభం చేతర్థః "అరిష్టం సూతికాగారే తక్రేచాప్యశుభే శుభఇతి" వైజయన్తీ. ఆసాదయన్ భజన్సన్ వ్యాపాదనాయ హింసనార్థం దేవకతనయాం దేవకీం తనయాం సుతా మయాచత ప్రార్థయత "దుహ్యాచిప్రచ్ఛీతి యాచితి ద్వికర్మకః" సాపి దేవక్యపి ఆపిశ్చార్థః పాపాశయం కలుషబుద్ధిం "అథత్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖానివేత్యమరోక్త్యా పాపశబ్దోఽత్ర పాపవద్ద్రివ్యపరః" "యద్వా పాప మాశయే యస్య స పాపాశయః చక్రపాణిరితి వత్సమాసః" ఏనం కంసం ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యువాచ. 109

శ్లో॥ భూయాంసో నిహతా స్సుతా మమ సుధాధామాననా మానసా
యోగ్యా భీరు రసా వసావి సపది ప్రేమా సమాలంబ్యతామ్
క్లేశం మా నయ మానయ స్వభగినీం దూనా మనూనాధినా
నోసించంతి ధరాధరాళి మశనిప్లోషేపి ధారాధరాః. 110

భూయాంస ఇతి. సుధాధామాననాః చన్ద్రవదనాః మానసా యోగ్యాః సమ్మానార్హాః భాగినేయత్వా దితి భావః భూయాంసః బహవః షడితిభావః మమసుతాః పుత్రాః నిహతాః నాశితాః త్వయేతి శేషః అత్ర హేకంస! ఇతి సంబోధనే కర్తవ్యేపి దుష్టతయా తన్నామగ్రహణస్య అమర్షయా దేవక్యా తథా నసంబోధిత మితివేద్యమ్. అసౌఇయం భీరుః కన్యా "త్మ్మపభీరు కులకున్తలబంధాదిత్యభియుక్తోక్తే ర్హ్రస్వాన్తోయం భీరుశబ్దః" అసావి అసూత "సూతేః కర్మణి లుఙ్" మయేతి శేషః సపది ఇదానీం ప్రేమా స్నేహః సమాలంబ్యతాం గృహ్యతాం త్వయేతి శేషః నష్టపుత్రాయాం మయి అనాథాయాం మయ్యాం చ ప్రేమ గృహాణేతి భావః. భగినీం మాం క్లేశం కష్టం మానయ నప్రాపయ 'నీహృకృష్వహా మితి నయతిర్ద్వికర్మకః' మాఙర్థకోయం మాశబ్దః భగినీ మితి కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్రాన్వేతి అనూనాధినా అధికమనోవ్యథయా పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః. దూనాం పరితప్తాం భగినీం సోదరీం మాం మానయస్వ పూజయ పుత్రికాసమర్పణ మేవ మమపూజేతిభావః నను పుత్రహంతత్వేన త్వత్పీడాహేతో ర్మమ కథం త్వన్మాననమతఆహ. నోసించన్తీతి

అశనిప్లోషేపి వజ్రదాహే క్రియమాణే సత్యపి కృతేసత్యపీతివా అశనినాదగ్ధాపీత్యర్థః ధారాధరాః మేఘాః ధరాధరాళిం పర్వతబృన్దం నోసించతీతి కాకుః ఆర్ద్రీకుర్వన్త్యేవేత్యర్థః అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. 110

గ॥ ఏవ మతికరుణ మాలపంతీ మేనా మానకదుందుభి మపి దీనారవ
ముఖరితహరిదంతర మవిగణయ్య స్తనంధయీ మాదాయ పరిశిలా
తల ముత్పాత్య పాతయితు మారభత. 111

ఏవ మితి. ఏవ ముక్తరీత్యా అతికరుణంఅత్యన్తదీనం యథాతథా ఆలపన్తీం విలపన్తీమేనాం దేవకీందీనారవముఖరితహరిదన్తరం దీనారవైఃకృపణవిలాపైః ముఖరితాని శబ్దాయమానాని హరిదన్తరాణి దిఙ్మధ్యభాగాః యస్య తం ఆనకదుందుభి మపి వసుదేవం చ అవిగణయ్య అగణయిత్వా ఉభా వపి తిరస్కృత్యేత్యర్థః స్తనంధయీం స్తనం లక్షణయా స్తన్యం క్షీర మిత్యర్థః ధయతీతి పిబతీతి తథోక్తా తామ్ "నాసికా స్తనయోర్ధ్మాధేటో"రితి స్తనేధేటఃఖశ్ అరుర్ద్విష మితి ముమ్ టిడ్ఢేతి జీప్" బాలాం మిత్యర్థః ఆదాయ గృహీత్వా ఉత్పాత్య ఉపరి విక్షిప్య పరిశిలాతలం పాషాణప్రదేశే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః పాతయితుం క్షేప్తు మారభత ఉపక్రమతేస్మ. 111

శ్లో॥ అబలా య ద్దేవకజా న తత స్సోయం శృణోతు తద్వాణీమ్।
ఆనకదుందుభిశబ్దం నాశ్రౌషీ దేష విస్మయా యైతత్॥ 112

అబలేతి. యద్యస్మాత్ దేవకజా దేవకీ అబలా స్త్రీ భవతీతి శేషః దుర్బలేతిచ గమ్యతే తతః తస్మాత్ స్త్రీత్వప్రయుక్తానాదరాద్ధేతో రిత్యర్థః దౌర్బల్యప్రయుక్తధ్వనిమాంద్యా దితి చ గమ్యతే. సోయం శిశుహన్తా కంసః తద్వాణీం దేవకీవాచం నశృణోతు నాంగీకరోతు నశ్రుణో త్వితి చ గమ్యతే. ఏష కంసః ఆనకదుందుభిశబ్దం వసుదేవవాక్యం పటహభేరీశబ్ద మితి చ గమ్యతే నాశ్రౌషీత్ నాంగీచకార నాశ్రుణోదితి చ గమ్యతే ఇత్యేతత్ విస్మయాయ ఆశ్చర్యాయ భవతీతి శేషః ఆశ్చర్యావహమిత్యర్థః దుర్బలోచ్చారితశబ్దస్య అతిమందతయా శ్రవణాభావో యుక్త ఏవ పటహభేరీశబ్దమపి నాశృణో దిత్యహో కంసస్య బాధిర్య మితి ధ్వనిః ఇదం చ వ్యంగ్యం గుణీభూత మేవ విస్మయాయేత్యనేన ప్రతిపాదితః విస్మయః వాచ్యార్థే అసంభవస్సన్ వ్యంగ్యార్థం గమయతీతి నహి పురుషవాక్యం గృహీతవ్యం స్త్రీవాక్యన్తు నతథేతి ప్రాజ్ఞానాం నియమః నను వక్తృవిశేషనిస్పృహా గుణగృహ్యావచనేవిపశ్చిత ఇత్యుక్తత్వాత్ నచ దుష్టానా మయం నియమ ఇతివాచ్యం తేషాం స్వతంత్రత్వాత్ నహి దుష్టానాం పారతన్త్ర్య మస్తి వేదగుర్వాది పరతన్త్రత్వే దుష్టత్వవ్యాఘాతా దితి కృత్వా స్త్రీవాక్యాసంగీకారవ త్పురుషవాక్యానంగీకారోఽపి నవిస్మయావహః కిన్తు సహజ ఏవేతి వాచ్యార్థే నవిస్మయఇతి సుష్ఠు. 112

గ॥ సాపి ప్లుతకౌశలేన తత్క్షణ మంతరిక్షవర్త్మని సముత్ప్లుత్య సమధిగమ్య చ సురసుందరీరూపం విస్మయమాన మేన ముగ్రసేనతనయ మవాదీత్. 113

సాపీతి. సాపి బాలా చ ప్లుతకౌశలేన లంఘనచాతుర్యేణ తత్క్షణం తదైవ అన్తరిక్ష వర్త్మని ఆకాశమార్గే సముత్ప్లుత్య సముద్గమ్య సురసుందరీరూపం దేవతాస్వరూపం సమధిగమ్య చ ప్రాప్య చ విస్మయమానం కిమిద మిత్యాశ్చర్య పర్యాకులం ఏనం పూర్వోక్తం ఉగ్రసేనతనయం కంస మవాదీత్ ఉవాచ. 113

గ॥ అయి భోనైధేయకులతిలక! కిమనయా బాలిశయా మయా నిబర్హితయా.

అయీతి. అయీతి ముగ్ధసంబుద్ధిః భోనైధేయకులతిలక! హేమూర్ఖవంశభూషణ! నిబర్హితయా త్వయా హింసితయా ప్యనయా స్త్రియా బాలిశయా బాలయా మయా కిమ్ యద్వా మయా నిబర్హితయా సత్యాః తవ కిమ్ మన్నిబర్హణేన తవ న మరణభయ నివృత్తి రితి భావః. 114

తదేవ విశదయతి అపిత్వితి.

గ॥ అపి తు భువి సముద్భూత ఏవ తవ సమభ్యర్చనాయ కోపి
నిరంకుశమహిమానుభావ స్సావధానమేవ తదవధారయతు
భవా నితి. 115

అపిత్వితి. అపితు కిన్తు నిరంకుశః అప్రతిహతః మహిమానుభావః మహిమ్నః ప్రభావః యస్య స తథోక్తః కోఽప్యనిర్వాచ్యః పురుషః పురుషోత్తమ ఇతి యావత్, తవ సమభ్యర్చనాయ విపరీతలక్షణయా సమున్మూలనార్థం భువి భూలోకే సముద్భూత ఉత్పన్న ఏవ భవాన్ త్వం సావధానం ఏకాగ్రచిత్తత్వ మవధానం తత్సహితం యథాతథా తదేవ త్వదన్తకజనన మేవ అవధారయతు జానాతు విచారయత్విత్యర్థః ఇతి సాకం సమవాదీ దితి పూర్వేణాన్వయః. 115

గ॥ కంసోఽపి నితాంత మరుంతుదవచనఝర్ఝరితహృదయకోటరః కమపి
కర్కశదశావిశేష ముపగమ్య వసుదేవ ఏవ శరణీకరణీయ ఇతి ధియ
మయాసీత్. 116

కంసోఽపీతి. కంసోపి కంసశ్చ నితాంత మత్యన్త మరుంతుదైః మర్మభేదకైః వచనైః బాలికావాక్యైః ఝర్ఝరితం విదారితం హృదయమ్ మనః కోటరమివ గహ్వర మివ హృదయకోటరం యస్య స తథోక్త స్సన్ కమప్యనిర్వాచ్యం కర్కశదశావిశేషం కష్టదశాతిశయ ముపగమ్య ప్రాప్య వసుదేవ ఏవ శరణీకరణీయః శరణం గన్తుం యోగ్య ఇత్యర్థః అశరణం శరణం కరణీయ శ్శరణీకరణీయః "అభూతతద్భావే చ్విః" ఇతి ధియం బుద్ధి మయాసీదభజత వసుదేవ ఏవ మమ శరణ ఇతి నిశ్చికా యేతి భావః. 116

శ్లో॥ ప్రాప్తోపి పుత్రార్దనవజ్రఘాతాన్
కంసాంబువాహాద్వసుదేవశైలః
బభార తస్యైవ వచోంబుధారా
శ్శీర్షేణ గుర్వీ ఖలు జీవనాశా. 117

ప్రాప్తోపీతి. వసుదేవశైలః వసుదేవరూపః పర్వతః కంసాంబువాహాత్ కంసరూపా న్మేఘాదపాదానాత్ సకాశాదితివా పుత్రార్దనవజ్రఘాతాన్ శిశుమారణరూపాశని ఘాతాని ప్రాప్తోపి ప్రాప్యాపీత్యర్థః తస్య కంసాంబువాహస్యైవ వచోంబుధారాః వాగ్రూపజలధారాః శీర్షేణ శిరసా శృంగేణ చ బభార ధృతవాన్. వాచాం శీర్షధా రణన్నామ తద్బహుమానన మంగీకారఏవేతి యావత్. ఉక్త మర్థ మర్థాన్తరన్యాయేన ద్రఢయతి జీవనాశా జీవితస్పృహా ఉదకవాంఛేతి చ గుర్వీ విస్తృతా ఖలు ప్రసిద్ధిః సామా న్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసాలంకారః సావయవరూపకస్య అస్య చ సం సృష్టిః అన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్ అయం చార్థాన్తరన్యాసః జీవనశబ్దశ్లేషవశాదుత్థాపిత ఇతి శ్లేషానుప్రాణిత ఇతి వివేకః యది కంసోక్తం మయా నాద్రియేత తర్హి కంసో మాం హన్యా దితి భియా కంస మాశ్వాసయామాస వసుదేవః నతు ప్రేమ్ణా కంసస్య కృతా పరాధత్వా దితి భావః 117

గ॥ దేవకీ చ సాంత్వవచనై రభ్యర్థయమాన మేనం సానుశయ మాశయ
సంధుక్షణవిచక్షణం తత్క్షణ మానందయామాస॥ 118

దేవకీచేతి॥ దేవకీ చ సాంత్వవచనైః సామవాక్యైః అభ్యర్థయమానం ప్రార్థయన్తం సానుశయం సపశ్చాత్తాపం ఆశయస్య మనసః సంధుక్షణే ఉల్లాసనే విచక్షణం నిపుణ మేనం కంసం తత్క్షణా త్తదైవ ఆనన్దయామాస సాంత్వవచనై రేన మానన్దయామాసేతి వా అన్వయః 118

గ॥ ఏవం ప్రసాదమేదురహృదయారవిందా దంపతీ పుండరీకవిలోచనవిలోకన విగలసకలబాధా వపి విగళితనిగళబంధా వాధాయ తాభ్యా మాశ్వాసితః కంసోపి నిజ సదనమాససాద. 119

ఏవమితి॥ ఏవముక్తరీత్యా ప్రసాదేన అనుగ్రహేణ మేదురే బంధురే హృదయేఽర విందే ఇవ హృదయారవిందే యయో స్తౌ తౌ దంపతీ జాయాచ పతిశ్చ దంపతీ జాయాయా దంభావో జంభావశ్చ వా నిపాత్యతే ఇత్యభిధానా ద్దంభావః తౌ పుండ రీకవిలోచనస్య పుండరీకాక్షస్య కృష్ణస్యేత్యర్థః విలోకనేన దర్శనేన హేతునా వికలాః గళితాః సకలాఃసర్వాబంధా స్సాంసారిక క్లేశాః యయో స్తౌ తథోక్తౌ తేచ విగళితః అపహృతః నిగళబంధః శృంఖలాబంధః యయో స్తౌ తథోక్తౌ ఆధాయ కృత్వా గళితబంధస్య పునర్బంధాపసారణం విరోధః మానసికబంధో విగళితఃపురా. ఇదానీన్తు

కాయిక ఇతి తత్పరిహారః అతో విరోధాభాసాలంకారః కంసోపి కంసశ్చ తాభ్యాం దంపతిభ్యా మాశ్వాసితః అనునీతస్సన్ నిజసదనం స్వగృహ మాససాద ప్రాప. 119

గ॥ తతఃకంసగృహప్రవేశానన్తరమిత్యర్థః.

తతఃకంసగృహప్రవేశానన్తరమిత్యర్థః 120

గ॥ అపచితరుచినిచయ హిమకరవిరహవిధురిత రజనీయువతీ
పరిదేవనవిరావాయిత నానావిధపతగవిరుతముఖరితేషు హరిన్ముఖే
షు కిన్ను ఖలు పూర్వసర్వంసహాభృదవలంబ్యమానభాసురమణిముకుర
మిదంకిముత పరిసరవిసృమరకేసరవాసరకమలావిలాసకోకనద
మిద మాహోస్వి దవనీతలావతీర్ణమధుసూదననిషేవణాయబలి
సదనసముద్గతభుజగపరివృఢచూడాశోణరత్న మిద మథవా
రథాంగవిహంగదూరీకృతవిరహానలజ్వాలాపటల మిదం కిముత
ద్విజరాజవసుహరణసముపనతవిగర్హణానిబర్హణాయవాసర
కరసముదక్షిప్త తప్తలోహఫలక మిద మేవ ముచ్చావచ ముల్లిఖ్యమానే
హరిహయహరిన్ముఖచుంబ్యమానే సముదంచతి భగవతి భాస్వతి 121

అపచితేతి॥ హరిన్ముఖేషు దిఙ్ముఖేషు అపచితరుచినిచయస్య అరుణోదయసాన్నిధ్యాత్ క్షీణకాన్తిసంతానస్య హిమకరస్య చంద్రస్య పత్యు రితిభావః విరహేణ వియోగేన విధురితాయాః వివశీకృతాయాః యథా రోగేణ క్షీణసత్వే భర్తరి క్రమేణ మృతేసతి తత్పత్నీ విహ్వలా భవతి తద్వదితిభావః రజన్యాఏవ యువత్యాః ఇతి రూపకమ్ పరిదేవనవిరావాః విలాపధ్వనయః తద్వదాచరితైః పరిదేవనవిరావాయితైః ఉపమాలంకారః నానావిధానాం నానాజాతీయానాం పతగానాం పక్షిణాం విరుతైః ధ్వనిభిః ముఖరితేషు సంజాతముఖరేషు శబ్దాయమానేషు సత్సు ప్రభాతేహి పక్షిణో రుదన్తి తద్రోదనన్తు చన్ద్రరూప భర్తృవియోగేన విధురితాయాః రాత్రికామిన్యాం రోదనధ్వని వద్భాతీతి భావః ఇదం పరిదృశ్యమానం వస్తు పూర్వ సర్వంసహాభృత్ పూర్వపర్వతః సఏవ ప్రాగ్దేశ భూపతిరితి శ్లిష్టరూపకమ్ తేన అవలంబ్యమానం ప్రాతఃకాలే శుభార్థం గృహ్యమాణం భాసురం ప్రకాశమానం మణిముకురం మణిమయం దర్పణం కిన్నుకిము ఇత్యుత్ప్రేక్షా ఖలుర్వాక్యాలంకారే ఇయంచ శ్లేషోజ్జీవితేతి బోధ్యమ్ ఇదం పరిసర విసృమరకేసరం ప్రాన్తదేశప్రసృతకింజల్కం వాసరకమలాయాః దినలక్ష్మ్యా ఏవ లక్ష్మ్యా ఇతి శ్లిష్టరూపకమ్ విలాసకోకనదం లీలారక్తోత్పలంకిముత అత్రాపి రూపకోజ్జీవితోత్ప్రేక్షాలంకారః లక్ష్మ్యాహిలీలాకమలధారణం ప్రసిద్ధ మిహ లీలాకోకనదధారణ ముత్ప్రేక్షితమితి బోధ్యమ్ ఆహోస్విత్ అథవా ఇదమ్ అవనీతలావతీర్ణస్య భూమ్యా మవతీర్ణస్య మధుసూదనస్య కృష్ణస్య నిషేవణాయ సేవనార్థం బలిసదనాత్ రసాతలాత్సముద్గతస్య ఉత్థితస్య భుజగపరివృఢస్యసర్పేంద్రస్య చూడాశోణరత్నం మకుటస్థపద్మ రాగమణిః కిము, అథవా యద్వా ఇదం రథాంగవిహంగైః చక్రవాకపక్షిభిః దూరీకృ

తస్య త్యక్తస్య విరహానలస్య వియోగాగ్నేః జ్వాలానాం శిఖానాం పటలంసమూహః కిము·ఇదం ద్విజరాజ శ్చన్ద్ర స్సఏవ (బ్రాహ్మణ(శ్రేష్ఠ ఇతి శ్లిష్టరూపకం తస్య వసుహరణం కాన్త్యపహారణం తదేవ ధనాపహరణ మితి పూర్వవద్రూపకమ్ తేన సముపనతాయాః సంప్రాప్తాయాః విగర్హణాయాః నిన్దాయాః లోకాపవాదస్యేతి యావత్ నిబర్హణాయ విధ్వంసనార్థం వాసరకరేణ దినకరేణ సూర్యేణేత్యర్థః తేనైవ వాసరస్య తన్నామకస్య కస్యచిత్పురుషస్య కరేణ హస్తేనేతి శ్లిష్టరూపకమ్ సముదక్తముద్ధృతం తప్త మగ్నిదగ్ధం లోహఫలకం లోహమయం ఫలకం కిము.యథా లోకాపవాదనిర్హారణార్థం తద్విశ్వాసహేతవే తప్తాయః ఫలకం కరేణోద్గృహ్ణాతి తద్వదితి భావః ఏవముక్తరీత్యా ఉచ్చావచ మనేకభేదం యథాతథా ఉల్లిఖ్యమానే వర్ణ్యమానే హరిహయస్య ఇంద్రస్య హరి ద్దిక్ (ప్రాచీ తస్యాః ముఖేన ఆరంభేణ చుంబ్యమానే సంయుజ్యమానే (ప్రాగ్దిగారంభసంబంధవతీ త్యర్థః అత్ర హరిహయహరి దితి ఇంద్రపత్నీ కాచనస్త్రీ తయా ముఖేన చుంబ్యమానేఇతి ప్రతీయతే భగవతి షడ్గుణశాలిని భాస్వతి సూర్యే సముదంచతి సతి సమ్యక్ఉత్ ఉపరి అంచతి గచ్ఛతి సతి ఊర్ధ్వం (ప్రసరతి సతీత్యర్థః 121

శ్లో॥ దుర్మంత్రిభి రసా వాశు (సమ్మంత్రియితు మంతరాత్
సమాజ మాజగా మాధ(కంస స్సంతానపాంసనః॥ 122

దుర్మంత్రిభిరితి. అథ సూర్యోదయానన్తరం అసౌ ఏషః సంతానపాంసనః కులదూషకః కంసః దుర్మంత్రిభి స్సహ దుష్టై ర్మంత్రిభి స్సమం సమ్మంత్రయితుం ఆలోచయితు మాశు (దుతం అన్తరా దంతఃపురాత్ సమాజం సభా మాజగామ ఆయయౌ అత్రానుప్రాస శ్శబ్దాలంకారః స్ఫుటః 122

గ॥ సోయ మమునా కపటబాలికయా సల్లప్త మఖిలమపి
తేభ్యో నివేద్య తదనువిధేయ మభిదధే.

సోయమితి. సోయం కంసః అమునా పూర్వోక్తయా కప బాలికయా మాయాబాలికయా సల్లపిత ముక్త మఖిలమపి సర్వంచ తేభ్యో మంత్రిభ్యః నివేద్య ఉక్త్వా తదనువిధేయం తదనన్తరకర్తవ్య మభిదధే ఉవాచ యత్కర్తవ్యం తత్ అర్థాత్సకలశిశుహననమువాచేతి భావః. 123

గః తేపి మంత్రిణ స్తన్నియంత్రణపరతంత్రితా స్సకలవసుమతీ
వాస్తవ్యపృథుకమథనకృతనిశ్చయా న్నిశ్చక్రముః·యుఃస్వయమపి నిజనిలయమయాసీత్. 124

తేపీతి. తేపి మంత్రిణః తన్నియంత్రణపరతంత్రితాః కంసాజ్ఞాసంజాతపరతంత్రతాః తదాజ్ఞావశా ఇతి యావత్ సంతః అతఏవ సకలానాం సర్వేషాం వసుమతీ వాస

వ్యానాం భువినివసతాం పృథుకానాం శిశూనాం "పృథుక శ్శాబక శ్శిశు రిత్యభిధానమ్" మథనే వినాశనే విషయే కృతా ద్గృహీతాత్ దృఢాదితివా నిశ్చయాత్ అభినివేశాత్ నిశ్చక్రముః నిరగమన్ సకలశిశువినాశనార్థం నిర్యయు రితిభావః స్వయమపి కంసశ్చ నిజనిలయం స్వగృహ మయాసీత్ ప్రాప. 124

శ్లో॥ తదైవ నంద స్సుతభావభాజః
పరస్య సాక్షాత్కరణేన పుంసః
నిర్వాణ మాపానకదుందుభేస్తు
బంధో భవ చ్చక్రధరే పరోక్షే. 125

తదైవేతి॥తదైవ తదానీమేవ ఆద త్తనన్తరమణేతి యశోదానిర్వాణసమకాలేపవేత్యర్థః సుతభావభాజః పుత్త్రిత్వం ప్రాప్తస్య పరస్య పరమస్య పుంసః పురుషస్య పురుషోత్తమస్యేత్యర్థః. సాక్షాత్కరణేన హేతునా దర్శనాద్ధేతోః నన్దః నిర్వాణం సుఖ మాప ప్రాప చక్రధరే శ్రీకృష్ణే పరోక్షేసతి అప్రత్యక్షేసతి శ్రీకృష్ణస్య నన్దవ్రజగమనానన్తర మిత్యర్థః ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య తు బంధో నిగళబంధః అభవత్. చరణౌ నిగళై రాశు యథాపుర మసహ్యాతే త్యుక్తత్వాత్ అత్ర పరమాత్మసాక్షాత్కారేణ నన్దస్యముక్తిః తత్పరోక్ష్యా ద్వసుదేవస్య సంసారబంధ శ్చాభూతామితి ధ్వన్యతే- 125

శ్లో॥ స్థానే త మాదాయ తదా యశోదా
ప్యమంద మానంద మవింద తేతి
హృదా ము దాయం పరిరభ్య లీలా
లోలా విరాగా యతయోపి భూతాః 126

స్థానేఇతి॥తదా తదానీం తం భగవన్తం శిశు మాదాయ గృహీత్వా యశోదాపి నన్దపత్నీ చ అమందమమిత మానన్ద మవిందత అభజ దితిస్థానే యుక్తం విరాగాః వీతకామాదిరాగాః యతయః మునయోపి ముదా సంతోషేణ హేతునా హృదా మనసా కరణేన వక్షసేతిచ యం భగవన్తం పరిరభ్య ధ్యాత్వా ఆలింగ్యేతిచ లీలాలోలాః తల్లీలాసానక్తాః తద్విలాసచిన్తనరతాఇత్యర్థః క్రీడాసక్తా ఇతిచ గమ్యతే భూతాః బభూవుః తమితి పూర్వేణాన్వయః విరాగాణాం యతీనామపి తదీయలీలాపారవశ్యే కిముత మాతురిత్యర్థాప త్తిరలంకారః.నచశ్లేషోత్థాపిత ఇతివివేకః మనసా భగవద్ధ్యానే ఏవయతీనాం పరమానన్దోదయోసతి సాక్షాద్భగవద్దర్శనే కిముత. యశోదాయా ఆనన్దో వాచామవిషయ ఇత్యర్థాప త్తి రస్తి అత్ర విరాగా యతయోపి యం భగవన్తం శ్రీరామం హృదా మనసా నతు వక్షసా దుర్లభత్వాత్ పరిరభ్య ఆలింగ్య మనసైవ తదాలింగనసుఖ మనుభూయేత్యర్థః తావతా అనిర్వృతత్వాత్ లీలా లోలాః తేనసహ క్రీడనాసక్తాస్సంతః భూతాః అధునా గోపికాస్వరూపేణ జాతా ఇత్యర్థాన్తరం ధ్వన్యతే తేనచ శ్రీకృష్ణస్య నిరతిశయసౌందర్యం వస్తువ్యజ్యతే. 126.

శ్లో॥ బభూవ చిత్రం వసుదేవసూనో
ర్మాయావృతాయా అపి నందవధ్వాః
ప్రకాశ మానంద మనుష్య తత్త్వం
మత్వాపి నేదం వసుదేవతన్వ్యాః॥ 125

బభూవేతి:-- వసుదేవసూనోశ్శ్రీకృష్ణస్య మాయయావృతాయాః మాయయా ఆవృతాయాః ఘనాచ్ఛన్నాయాః స్వసుతా దేవకీపుత్త్రియో ర్వినిమయాత్మకం దేవరహస్య మజానానాయా ఇత్యర్థః. భగవన్మాయయాపహృతాత్మనా దార్ఢ్యాయా ఇత్యర్థః. నంద సుధాయా అపి యశోదాయాః సంబంధి ఆనన్దం సుఖం ఆనన్దశబ్దస్య క్లీబత్వే అయమేవ శబ్దః ప్రమాణమ్ పుత్త్రలాభజన్యానన్ద ఇత్యర్థః ప్రకాశం ప్రకటం బభూవ ఆనన్దం బ్రహ్మ ప్రకాశం ప్రత్యక్షం బభూవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారో బభూవేతిచ గమ్యతే అత్రాపి విశేషాలంకారో వ్యంగ్యః "కార్యోత్పత్తి స్తృతీయాస్యాత్ సత్యపి ప్రతిబంధకే ఇతి" [illegible] మాయావరణరూపప్రతిబంధశాలినః బ్రహ్మసాక్షాత్కారో భవితు నర్హతి. ప్రత్యుత్తాదేవ దేవరహస్యజ్ఞానాదేవ యశోదా దేవకీసుతం స్వసుతం మత్వా [illegible] అయ మానన్దస్తు సర్వజనవిదితఏవ ఇతిభావః అముష్య కృష్ణస్య తత్త్వం స్వపుత్త్రస్వరూపం యాథార్థ్యం మత్వాపి జ్ఞాత్వాపి సచ్చిదానందలక్షణం స్వరూపం జ్ఞాత్వాపీతి వ్యజ్యతే వసుదేవతన్వ్యాః దేవక్యాః ఇద మానన్దప్రకటనం న నాస్తి కంసభయాత్ పుత్త్రలాభజన్యానన్దం నప్రకటయామాసేతిభావః ఇదం బ్రహ్మప్రత్యక్షం నేతిచ గమ్యతే తత్త్వజ్ఞానేసత్యపి బ్రహ్మానన్దానుభవో నాసీదితి వ్యంగ్యత్వే విశేషాలంకారః ‘కార్యాజని ర్విశేషోక్తి స్సతిపుష్కలకారణే ఇతి’-చిత్రమిదం ద్వయంచిత్ర మిత్యర్థః ప్రతిబంధకసత్త్వేపి కార్యోత్పత్తిః పుష్కలకారణేసత్యపి కార్యాజనిరితి చైతద్ద్వయం వ్యంగ్యం చిత్ర మితిభావః వస్తుతస్తు వసుదేవసూనోర్మాయావృతాయాః అజ్ఞానచ్ఛన్నాయా అపి నన్దవధ్వాః ఆనన్దం బ్రహ్మ ప్రకాశం బభూవేతి విరోధః తస్య ఆనన్దం సుఖం ప్రకాశం బభూవేతి పరిహారః తేన విరోధాభాసాలంకారః వసుదేవతన్వ్యాః అముష్య తత్త్వం సచ్చిదానన్దలక్షణం జ్ఞాత్వాపి పారోక్ష్యేణ విదిత్వాపీత్యర్థః ఇదం బ్రహ్మ ప్రకాశో నేతి విరోధః తస్య తత్త్వం స్వపుత్త్రస్వరూపం యాథార్థ్యం జ్ఞాత్వా ఇదం సుఖప్రకటనం నేతి పరిహారః తేనాత్రాపి విరోధాభాసాలంకారః అలంకారద్వయస్య సంసృష్టిః విరోధసదృశత్వాచ్చ చిత్ర మిత్యుక్తమితి బోధ్యమ్ ఆభ్యాంచ విరోధాభాసాభ్యాం విశేషాలంకారద్వయం వ్యజ్యతే ఏవేతి అలంకారేణ అలంకారవస్తుధ్వని రితి వివేకః పూర్వవ్యాఖ్యాయా మర్థస్య వ్యంగ్యత్వే మధునాతు అలంకారస్యైవేతి వివేకః ఇతి.- 126

గ॥ నందనందనుండు సందనసముదయసుముదయసముచిత మానంద మనుభూయమ
పయస్వినీతతి మపరిమితకనక మప్యనీనురనా ద్విధాయ [illegible]రణపతాకా

నికాయభూషితేషు నికేతనేషు దుందుభిపటహనిస్సాణరాణముఖరితేషు
హరిన్ముఖేషు లాస్యవిలాసలాలసాసు వేశమత్తకాశినీషు శ్రుతిరుజాపహారి
గానరసాయనేషు గాయనేషు వికీర్ణసుమనోగణేషు సుమనోగణేషు
ప్రకటితకల్యాణగాథేషు మాగధేషు సముదితానందపల్లవేషు వల్లవేషు
ప్రవర్తితమంగళసూక్తజాతేషుచ తత్క్షణమాత్మజన్మనో జాతకర్మమంగళం
నిర్వర్తయామాస॥ 127

నందోపీతి॥ తదను తతః నందోపి నందశ్చ నందనస్య సుతస్య సముదయసమయః ఆవిర్భావకాలః తస్య సముచిత మనుకూలం తత్ర సముచిత మితివా ఆనన్దం సుఖ మనుభూయ ప్రాప్య పయస్వినీశతం గోసహస్ర మపరిమితకనక మమిత సువర్ణ మపి అవనీసురసాద్బ్రాహ్మణాధీనం విధాయ కృత్వా నికేతనేషు గృహేషు తోరణపతాకానికాయభూషితేషు పుష్పమాలికాదిబంధనార్థం ద్వారాద్బహి రుభయపార్శ్వయోః ద్వారాకారేణ ప్రతిష్ఠితం స్తంభద్వయం తోరణ మిత్యుచ్యతే. తోరణోస్త్రీ బహిర్ద్వార మిత్యమరః పతాకా వైజయంతీ స్యాత్కేతనం ధ్వజమస్త్రియా మితి చామరః'' తోరణానాం పతాకానాంచ నికాయైస్సమూహైః భూషితేషు అలంకృతేషు సత్సు హరిన్ముఖేషు దిగంగణేషు దుందుభీనాం భేరీణాం పటహానా మానకానాంచ నిస్సాణరాణైః నిస్సాణధ్వనిభిః ముఖరితేషు శబ్దితేషు సత్సు వేశమత్తకాశినీషు వేశే వేశ్యాగృహే మత్తకాశిన్యః స్త్రియః తథోక్తాః వేశ్యాఇత్యర్థః. నేపథ్యే గృహమాత్రేచ వేశో వేశ్యాగృహేపి చేతిరభసః లాస్యవిలాసలాలసాసు లాస్యం నృత్తవిశేషః తస్యవిలాసే లీలాయాం లాలసాః లోలాః తాసు తథోక్తాసు సతీషు గాయనేషు గాయకేషు ణ్యుట్చేతి కర్తరిణ్యుట్ శ్రుతిరుజాపహారిగానరసాయనేషు శ్రోత్రరుగపహారగీతరూపరసాయనవత్సు సత్సు రసాయనేన రోగఇవ గానేన శ్రోత్రపీడా అపహ్రియతే ఇతి గానస్య రసాయనసాదృశ్యమ్ శ్రుతిమనోహరం గాయత్సు సత్స్విత్యర్థః. సుమనోగణేషు దేవబృందేషు వికీర్ణసుమనోగణేషు వృష్టపుష్పబృందేషు సత్సు మాగధేషు మగధేషు వంశావళీపాఠకేష్విత్యర్థః ప్రకటితకల్యాణగాథేషు ప్రకాశితమంగళచరిత్రేషు సత్సు వల్లవేషు గోపేషు సముదితాః ఆనన్దపల్లవాః సుకందళాః యేషాం తేషు సత్సు ద్విజాతేషు బ్రాహ్మణేషు ప్రవర్తితాని ప్రకటితాని మంగళాని శుభాని మంగళహేతౌ మంగళత్వారోపః సూక్తజాలాని ''నవోనవోభవతీత్యాదిసూక్తసమూహాః యైస్తేషు తథోక్తేషు సత్సు తత్క్షణం తదైవ ఆత్మజన్మనః కుమారస్య జాతకర్మమంగళం జాతకర్మాఖ్యం శుభకర్మ నిర్వర్తయామాస అనుష్ఠితవాన్. 127

శ్లో॥ క్రమేణ వవృధే శౌరిః । ధర్మో విగ్రహవానివ
తద్భాదుర్వినయాంకూరః । కంసస్య చ నిరంకుశః.

క్రమేణేతి॥ విగ్రహవాన్ సశరీరః ధర్మ ఇవ స్థితః శౌరిః కృష్ణః క్రమేణ వవృధే వృద్ధిం ప్రాప తథా తేన ప్రకారేణ కంసస్య దుర్వినయాంకురః దుర్వినయస్య దుష్టత్వస్య అంకురః అంకురః "అంకురోఽపి ప్రరోహః స్యా దంకురో రోఽంకుర మస్త్రియా మిత్యి వైజయంతీ" నిరంకుశః అప్రతిబంధస్సన్ క్రమేణ వవృధే ఇత్యన్వయః అత్ర కంసదుర్వినయాంకుర శ్రీకృష్ణయోః వృద్ధిరూపైకధర్మాన్వయా త్తుల్యయోగితాలంకారః "వదంతి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం తుల్యయోగితేతి" లక్షణాత్ అయంచ ధర్మ ఇవే త్యుత్ప్రేక్షా సంసృష్ట ఇతి బోధ్యమ్. 129

గ॥ అథ కదాచి దుపహారవితరణాయ వ్రజపరిత్రాణభర మఖిలమపి నిజ మనుజీవి జనసా ద్విధాయ సమధిగతమధురానగర ముపహృతసమ స్తవస్తునికరతయా పరితోషితపరివృఢం నందగోప ముపగత మాకర్ణ్య వసుదేవ స్సత్వరమదసీయ ముదవసిత మయాసీత్:

అథేతి॥ అథ తతః కదాచి తస్మింశ్చిత్కాలే నిజం స్వకీయం అఖిలం సమస్తమపి వ్రజ పరిత్రాణభరం వ్రజరక్షాభరం అనుజీవిజనసాత్ భృత్యజనాధీనం విధాయ కృత్వా ఉపహృతసమస్తవస్తునికరతయా సమర్పిత సర్వవస్తుభారత్వేన హేతునా పరితోషిత పరివృఢం సంతోషితప్రభుం నందగోపం నంద ఇతి గోపః గోపాలకః తం ఉపగత మాగత మాకర్ణ్య ఉపహారవితరణాయ బలిదానార్థం సమధిగతమధురానగరం ప్రాప్తమధురాభిధపత్తనమ్ శ్రుత్వా వసుదేవః సత్వరం శీఘ్రం అదసీయం అముష్యేదం వృద్ధాచ్ఛః నందసంబంధీత్యర్థః ఉదవసితం గృహ మయాసీత్ అభజత్ యయావితివా. 130

శ్లో॥ తావథ భ్రాతరౌ స్నిగ్ధౌ
దైవాత్కృతసమాగమౌ
పరస్పరం పరిష్వజ్య
పప్రచ్ఛతు రనామయం

తావథేతి॥ అథ వసుదేవస్య నందగృహాగమనానంతరం స్నిగ్ధౌ వయస్యౌ అతఏవ భ్రాతరౌ నందవసుదేవయోః వైశ్యక్షత్రియయో ర్భ్రాతృభావ స్స్నేహాత్కృత ఇతిభావః నందస్య గోపత్వేన శూద్రత్వం శంక్యం గోరక్షణస్య వైశ్యవృత్తిత్వాత్ దైవా ద్భాగ్యవశాత్ కృతసమాగమౌ సంజాతసంగమౌ తౌ నందవసుదేవౌ పరస్పర మన్యోన్యం పరిష్వజ్య ఆలింగ్య అనామయం ఆరోగ్య మిద ముపలక్షణం క్షేమస్య "బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధు మనామయం వైశ్యం క్షేమం సమా పృచ్ఛే" దితి వచనాత్ నందో వసుదేవ మనామయం వసుదేవో నందం క్షేమంచేతి వివేకః పప్రచ్ఛతుః ఊచతు రిత్యర్థః— 131

తత్ర వసుదేవకృత ప్రశ్నప్రకార మాహ భ్రాతరితి చతుర్భిః

భావుకాః ప్రియాఇత్యర్థః "కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ ఖుక" ఞావితి చ్వ్యర్థే భవతేః ఖుకఞ్. అప్రియాః ప్రియాః భవన్తీతి విగ్రహః శంకరదారసౌరభజరీజృంభత్కటాక్షచ్ఛటాపాతాః శంకరదారాణాంభవాన్యాః సౌరభం సౌందర్యం "సుగంధౌచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యవత్సురభి స్స్మృత" ఇతివిశ్వః తేన సురభి ర్మనోజ్ఞః తస్యేదం సౌరభమ్ "తస్యేదమిత్యణ్." సౌందర్యమితి ఫలితార్థకథనమ్ తేన జరీజృంభన్తః అతిశయేన విజృంభమాణాః అతిసుందరా ఇత్యర్థః. స్త్రీకటాక్షాణాం స్వత స్సుందరత్వేపి పార్వతీసౌందర్యసంక్రాన్త్యా అతిసౌందర్య మితిభావః. కల్పలతా వితానసుమనోగుంఫే సౌరభస్యసుగంధస్య జరీజృంభణ మస్తి. అత్రతు శంకరదార సౌరభస్యేతి బింబప్రతిబింబభావేన సామాన్యధర్మః యే కటాక్షాః తేషాం ఛటానాం సమూహానా మపాంగసంఘానా మిత్యర్థః. పాతాః ప్రవృత్తయః యస్మిన్ స న్తీతి శేషః. మాలాకారసాదృశ్యార్థం కటాక్షచ్ఛటేత్యుక్తమ్. తేనచ నిరతిశయా కవివిషయా భగవత్యాః కరుణా వ్యజ్యతే. కల్పలతేతి విశేషణేన పార్వత్యా పాంగానాం శ్వేతత్వం వ్యజ్యతే. అభీష్టదాతృత్వఇచ్చేతి తస్య నవకాళిదాసవిదుషః నవకాళిదాసఇతి విద్వాన్ కవిః తస్య చంపూప్రబంధాఽమృతే చమ్పూప్రబంధ రూపేఅమృతే సుధాయాం పూర్వః ప్రథమః కావ్యవిదాం సహృదయానాం ప్రకల్పితసముల్లాసః ప్రకర్షేణకల్పిత స్సమ్యగుల్లాసః ఆనన్దః యేన స తథోక్తః అసౌ "విలాసః. విలాసఇతి పరిచ్ఛేదస్యసఞ్జ్ఞా". అగమత్ సమాప్తఇత్యర్థః. 152

ఇతి శ్రీహయవదనరదనరుచిసదనవదనపేనమధురతరరసమాస్వాదనిత్యతృప్తస్య ఫణితర మాపరిణయాదిప్రబంధస్య పులిఘళ్ల రామసూరి కరుణాసమాసాదితానవద్య శబ్దవిద్యస్య బెల్లంకొండోపనామక మోహనరాయతనూభవస్య రామస్య కృతిషు చమ్పూభాగవతవ్యాఖ్యాయాం మంథరసమాఖ్యాయాం ప్రథమో విలాసః

శ్రీ హయగ్రీవార్పణమస్తు.

ఓమ్

శ్రీహయవదన పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీ చంపూ భాగవతే

ద్వితీయో విలాసః

శ్లో॥ మత్సర్వస్వ మదీయజీవితమమప్రాణాంబ తాతేతి తం
ప్రేమ్ణా యేన ముహు శ్చుచుంబ జననీ యద్వా హరి ర్బాలిశః
స్మేరాస్యః కిమపిబ్రువన్ నిజజన్యాలోకనాదుర్లల
ల్లీలాజాల మమూల్యమాదితనమ తస్మై చ తస్మైచనః॥

అథ॥ ద్వితీయవిలాసప్రారంభే నమస్కారాత్మకం మంగళం గ్రంథతో నిబధ్నాతి మత్సర్వస్వేతి. హేమత్సర్వస్వ స్వశబ్దోఽత్ర ధనవాచీ మదీయసర్వధన మమ సర్వం ధనమ్త్వమేవ నతు త్వత్తోఽన్యద్ధన మ్మమాస్తీతి భావః. ఏతేన ప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తమ్. హేమదీయజీవిత మమేదం మదీయం వృద్ధాచ్ఛః తచ్చ తజ్జీవితం జీవనం తస్య సంబుద్ధిః మమ త్వమేవ జీవనం నాన్యదితి భావః ఏతేన ధనాదపి పరప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తం హేమమప్రాణ యద్యపి ప్రాణాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేతి కోశా ద్బహుత్వం వక్తుం యుక్తం తథాప్యత్ర ఏక ఏవ ప్రాణః పఞ్చధా భిన్న ఇతి వ్యవహార మాశ్రిత్య ఏకత్వముక్తం ఏతేన ధనజీవితాభ్యామపి పరప్రేమాస్పదత్వం వ్యక్తం స్వప్రాణా పేక్షయా ధనజీవనయో ర్నికృష్టత్వం లోకసిద్ధమేవ. యద్యపి జీవితం ప్రాణధారణ మితి జీవితప్రాణయో రేకత్వమేవ ప్రతిభాతి. తథాపి ప్రకృతే జీవితహేతౌ జలాదౌ జీవితశబ్దో లాక్షణిక ఇతి జ్ఞేయం. హేఅంబ హేమాతః పుత్రేప్యంబశబ్దప్రయోగః రక్షకత్వాభిప్రాయగర్భః ప్రేమకృత ఇతి బోధ్యమ్. ఏవం హేతాత ఇత్యత్రాపి బోధ్యం. హేపితః ఇత్యేవం రీత్యా బ్రువాణేతి శేషః వదన్తీసతీత్యర్థః. తం భగవన్తం కృష్ణం జననీ యశోదా యేనప్రేమ్ణా ముహు శ్చుచుంబ "చుబివక్త్రసంయోగే" వస్తుతస్తు త్వమేవ మాతాచ పితా త్వమే వేత్యుక్తవచనానుసారేణ భగవత ఏవం విధత్వ ముచితమేవేతి బోధ్యం. యద్వా సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యా యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇతి కారణశ్రుత్యా చ భగవతి సర్వస్వత్వాదిరూపణ మంబాత్వాదిరూపణం చోచితమేవ. బాలిశః బాలః హరిః కృష్ణః నిజజనన్యాః

స్వమాతుః ఆలోకనం దర్శనం తస్మాత్ నిజజనన్యాలోకనాత్ యశోదాకర్మకదర్శనా ద్ధేతో రిత్యర్థః స్మేరాస్యః స్మితవక్త్రః కిమపియత్కించిత్ బ్రువన్ వదన్ సన్ స్మిత పూర్వాభిభాషీచ పూర్వభాషీచ రాఘవ ఇత్యుక్తత్వాత్ స్మితపూర్వం భాషమాణ ఇతి భావః. ఉల్లలత్ లచవిలాసే ఉచ్చైర్విలస దిత్యర్థః అమూల్యం అనర్ఘం లోకో త్తర మిత్యర్థః యద్వా యచ్చ లీలాజాలం విలాససమూహం బాలక్రీడా ఇతి యావత్. ఆదితె జగ్రాహ చకారేతియావత్ తస్మై యశోదాప్రేమ్ణేచ తస్మై కృష్ణలీలాజాలాయ చ నః ఆస్మాకం సంబన్ధి నమః ప్రణతిః అస్తీతి గమ్యతే "అస్తిర్భవన్తిపరోఽప్రయు జ్యమానోఽప్యస్తీ"తి మహాభాష్యవచనాత్ తద్యశోదాప్రేమ తద్వాకృష్ణలీలాజాలం వర్ణయితుం నాస్మాకం శక్తిరస్తి కిన్తు కేవలం తదుభయం నమస్కరోమీతి కవే రాశయః. ఏతేన మంగళశ్లోకేన అత్ర విలాసే ప్రాధాన్యేన భగవతోబాలకృష్ణస్య లీలా వర్ణ్యన్త ఇతి వ్యజ్యతే—

గుణై రనవలంబితాం నియమిచిత్తడోలాం గమా
గమత్యజమణీయసీ మసదనుచ్చభూతాశ్రితామ్
జగద్గురురపి శ్రిత స్స్వయమవాప యస్సంమదం
చలాధృతగుణా గురు ర్నకిమురస్య డోలాముదే.

గుణైరితి. గుణైః శబ్దాదిభి ర్విషయైః సత్త్వాదిభి ర్వా అన్యత్ర రజ్జుభిరితి గమ్యతే. అనవలంబితాం అనాశ్రితాం గుణరహితా మిత్యర్థః. అతఏవ గమాగమత్యజం. గమాగమౌ గమనాగమే త్యజతీతి తథోక్తాం గతాగతరహితా మిత్యర్థః వైరాగ్యేణ నిశ్చలామితి చిత్తపక్షే యావదర్థః అణీయసీ అణుపరిమాణాం నైయాయికమతే మనసోఽణుత్వాభ్యుపగమాత్. అన్యత్ర అల్పాం శయనార్థ మపర్యాప్తామిత్యర్థః అసదనుచ్చభూతాశ్రితాం అసద్భిః అపరమార్థైః. అనుచ్చభూతైః భూతసూక్ష్మై రాశ్రితాం వ్యాప్తాం సూక్ష్మభూతమయీమిత్యర్థః. లింగశరీరే మనసి సూక్ష్మరూ పేణ భూతాని సన్తీతి ప్రసిద్ధిః. అన్యత్ర అసద్భిః దుష్టైః అనుచ్చభూతైః క్షుద్ర జంతుభిః మత్కుణాదిభిః ఆశ్రితాం వ్యాప్తామిత్యర్థః. ఏవంవిధాం నియమిచిత్త డోలాం నియమినాం యోగినాం చిత్తం మనఏవ డోలా ప్రేంఖా తాం స్వయం జగద్గురురపి జగదీశ్వరోఽపి అన్యత్ర జగతోఽపి గురు రతిస్థూలోపిసన్ యః శ్రితస్సన్ డోలామాశ్రిత్యేత్యర్థః సంమద మానన్దమవాప తస్య తాదృశబహుదోషపూరితడోలా మప్యాశ్రిత్య సుఖితస్యేత్యర్థః. ధృతగుణా రజ్జుభిర్బద్ధఇత్యర్థః. అతఏవ చలా చంచలా గురుః మహతీ వోతో గుణవచనాదితి ఙీష్వికల్పః డోలా ముదే సంతోషాయ నకిము నభవతికిం భవత్యేవేత్యర్థః. అత్ర జగద్గురురపి అణీయసీం డోలాం శ్రితఇతి ఆధారా ధేయయో రానురూప్యాభావా దధికాలంకారః. ప్రతీతస్య విరోధస్య తు జగదీశ్వర

ఇత్యుగ్రవర్ణనేన పరిహారా ద్విరోధాభాసాలంకారశ్చ. జీవత్వాదివిశేషణైః నియమి చిత్తడోలాపేక్షయా ప్రసిద్ధడోలాయాః వ్యతిరేక ఉక్త ఇతి వ్యతిరేకాలంకారః. చిత్తడోలేత్యత్ర రూపకం. తచ్చ గుణాదిశబ్దగతశ్లేషోత్థాపితమితి వివేకః. కించ గుణా నవలంబనాదయో గుణా అపి దోషత్వేన ప్రతిపాదితా ఇతి లేశాలంకారః. నిర్గుణాపి డోలా యస్య ముదే తస్య సగుణా ముదే భవతీతి కిముతేతి కైముత్యేనార్థసంసిద్ధి వర్ణనా దర్థాపత్తి రలంకారః. జగదీశ్వరోఽపి దరిద్రవదత్యల్పాం డోలా మాశ్రిత్య ముమోదేతి భగవతః అతిలుబ్ధత్వం వ్యజ్యతే. వస్తుతస్తు పరమకారుణికత్వం వ్యజ్యత ఇతి బోధ్యం. అలంకారాణాన్తు యథాయథం సంసృష్టిసంకరాదిక మూహ్య మితి సంక్షేపః. 2

యత్త్వా దజస్రామృతదం కరాబ్జం
విగృహ్య యద్వా మధుసార మాధాత్
తత్సంగినీ మంగుళి మేష నిత్యమ్
బాలో హరిశ్చుమ్బతు నాత్ర చిత్రమ్.

యత్త్వాదితి॥ యత్ కరాబ్జం అబ్జమివ కర ఇత్యుపమితసమాసః కరకమల మిత్యర్థః. అజస్రామృతదం అజస్రం యథాతథా అమృతం మోక్షం సుధాంచ దదాతీతి తథోక్తం స్యాత్ భవేత్. యద్వా యచ్చ కరకమలం విగృహ్య విరుధ్య మధుసారం మధునామకరాక్షసబలం క్షౌద్రస్థిరాంశంచ సారో బలే స్థిరాంశే ఇతి కోశాత్. ఆధాత్ ఆసమన్తాత్ప్రపా అపజహారేత్యర్థః. ఆఙ్పూర్వకాద్ధేట్ పానే ఇతి ధాతోర్లుఙ్. విభాషా ఘ్రాధేట్శాచ్ఛాస ఇతి సిచః పక్షే లుక్. తత్సంగినీం తస్య కరకమలస్య సంగ స్సంబంధోఽస్య అస్తీతి తత్సంగినీ తాం. అత ఇనిఠనౌ ఋన్నేభ్యో ఙీప్. తదీయామిత్యర్థః. అంగుళిం కరశాఖాం ఏష బాలో హరిః కృష్ణః నిత్యం అవిరతం చుంబతు. అత్ర అంగుళిచుంబన విషయే చిత్ర మద్భుతం న నాస్తి. బాలస్తావ ద్బాలభావా దంగుళిం చుంబతి. తత్ర బాలభావస్య అజ్ఞానస్య సత్త్వా న్నతదద్భుతం. ప్రకృతేతు, భగవతో బాలత్వేఽపి అలుప్త జ్ఞానత్వేన అంగుళిచుంబన మద్భుతమితి ప్రాప్తే సుధామధుసంబంధసత్త్వా దంగుళ్యాస్తత్పానం భగవతోఽపి యుజ్యత ఏవేతి సమాధాపితమితి కూలంకషో భావః. అత్ర బాలభావసులభే అంగుళిపానే చిత్రముద్భావ్య ప్రతిషేధా దాక్షేపాలంకారః సచ శ్లేషోత్థాపితః. చిత్ర ముద్భావయితుం సాభిప్రాయేణ హరిరితిపదం నిర్దిష్టమితి పరికరాలంకారః. బాలకర్తృకాంగుళిపానం నాద్భుతం కిన్తు హరికర్తృకాంగుళి పానమేన హ్యద్భుతం హరే స్సర్వజ్ఞత్వాదితి దిక్. 3

పురాభవే కిం కరవాలమాత్రం
యో మే కృశాను ర్వషశాక దగ్ధుం

సమే కియానేష ఇతీవ బాల
స్ప్రిష్టుం హారిర్దీపశిఖాం వ్యవాస్యత్.

పురేతి॥ పురాభవే పూర్వజన్మని రామావతారే ఇత్యర్థః మే మమ కింకరవాల మాత్రం కింకరస్య దాసస్య హస్తమాత్ర ఇత్యర్థః. వాలమాత్రి పుచ్ఛమాత్రం వబ యోరభేదాత్ కింకరశ్చాసౌ బాలశ్చ కింకరబాలః తన్మాత్రమిత్యపి చ నగమ్యతే దగ్ధుం యః కృశానుః అగ్ని ర్నశశాక న సమర్థ ఇత్యర్థః. ఇతీవ ఇతీతి మత్వేవ బాలః కృష్ణః దీపశిఖాం దీపజ్వాలాం స్ప్రిష్టుం గృహీతుం వ్యవాస్యత్ వ్యవసితో౽భవత్ ఉద్యుక్తో౽భూదితి యావత్. అత్ర బాలభావసులభస్య ఫలాబుద్ధిప్రయుక్త దీపశిఖాస్ప ర్శనస్య కింకరవాలమాత్రిదాహాశక్తకృశానువిషయతుచ్ఛత్వబుద్ధిప్రయుక్తత్వో త్ప్రేక్షణా ద్ధేతూత్ప్రేక్షా. 4

శ్లో. మనోగతం స్వప్రతిబింబ మాప్తుం
చకే౯ హరి ర్యచ్ఛిథిలం మనః ప్రాక్
స్మృత్వేవ తద్దర్పణగం స్వ మాప్తుం
బాలో నఖై స్సచ్ఛిథిలం వ్యధిత్సత్.

మనోగతమితి॥ హరి ర్భగవాన్ ప్రాక్ బాలభావాపత్తేః పూర్వావస్థాయాం మనోగత మన్తఃకరణగతం స్వప్రతిబింబం స్వస్య పరమాత్మనః ప్రతిబింబభూతం జీవ మిత్యర్థః అన్తఃకరణగతపరమాత్మప్రతిబింబత్వా జ్జీవస్యేతి భావః. ఆప్తుం ప్రాప్తుం స్వాభిన్నం కర్తు మిత్యర్థః. మనః శిథిలం చకే౯ జ్ఞానసంపాదనద్వారా నాశయామాసేత్యర్థః. అన్తఃకరణలయే సతి జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యపదేశాదితి భావః. ఇతియత్ తదధునా స్మృత్వేవ ఇత్యుత్ప్రేక్షా. బాలః కృష్ణః దర్పణగ ముకురస్థం స్వం స్వప్రతిబింబ మిత్యర్థః. ఆప్తుం తద్దర్పణగం నఖైః శిథిలం భిన్నం వ్యధిత్సత్ విధాతు మైచ్ఛత్ దర్పణే భగ్నేసతి భగ్నపేటికాన్తస్థమివ భగ్నదర్పణాన్తస్థః ప్రతిబింబః సుగ్రహాణో భవతీతి బాలస్యాశయ ఇతి భావః. 5

శ్లో. పురాతనస్యాభినవస్య వాస్యా
ద్భక్తస్య నిర్వాణ మితో ముకున్దాత్
మహోత్సవే క్వాపి నవీనభక్తా
ద్బభూవ నిర్వాణ మముష్య చిత్రమ్.

పురాతనస్యేతి॥ పురాతనస్య ప్రాచీనస్య అభినవస్య నూతనస్య చ భక్తస్య ఆశ్రితస్య ఇతః ఏతస్మా న్ముకుందా త్సకాశాత్ నిర్వాణం మోక్షః స్యాత్ భవేత్. ఖిట్వాం

గవ తాత్కాలికభక్త్యా భరతాదివ ద్బహుకాలికభక్త్యాచ సంతుష్టో భగవా నాశ్రితేభ్యో ముక్తిం దదాతీతి భావః. ముకుం మోక్షం దదాతీతి ముకుంద ఇతి సాభిప్రాయమిదం పదం. క్వాపి మహోత్సవే అన్నప్రాశనమోహోత్సవే ఇత్యర్థః. అముష్య బాలకృష్ణస్య నవీనభక్తాత్ నూతనాన్నాదిభి స్నాత్రీ భక్తమందోన్నమితి కోశాత్ నూతనాశ్రితాదితి చ గమ్యతే. నిర్వాణం సుఖం మోక్షం చ బభూవ అభూత్. చిత్రి మద్భుతం భక్తనిర్వాణదస్య భక్తాన్నిర్వాణప్రాప్తి రాశ్చర్యమిత్యర్థః. విరోధాభాసాలంకారః. 6

శ్లో. చిత్తే నిరుద్ధస్య చిరం మునీనామ్ బద్ధస్యచాపి స్మృతితన్తుజాలైః
నిరర్గళో నిష్క్రమణోత్సవేన యుక్తో ముకున్దస్య శిశోః ప్రమోదః

చిత్తేఇతి॥ మునీనాం యోగినాం చిత్తే మనసి చిరం నిరుద్ధస్య స్థాపితస్యేత్యర్థః. కారాగృహాదితి భావః. అపేద కించ స్మృతితన్తుజాలైః స్మృతిరూపతన్తుసమూహైః బద్ధస్య సంఘాసితస్య నిగళైరితేతి భావః. శిశోర్బాలస్య ముకుందస్య కృష్ణస్య నిష్క్రమణోత్సవేన నిష్క్రమణం నిష్క్రాన్తిః సంచార ఇత్యర్థః. తదేవోత్సవః తేన హేతునా జాత ఇతి శేషః నిరర్గళః ఉద్వేలః ప్రమోద స్సంతోషః యుక్తః యోగ్యఏవ. యథా కారాగృహస్థాపితస్య నిగళైః బద్ధస్య చ చోరస్య శిక్షావధ్యానన్తరం కారాగృహాన్నిష్క్రమణే లబ్ధే సతి పరమానన్దో జాయతే తద్వ దస్యాపీతి యుక్తమేవేదమితి భావః. అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః. సచ స్మృతితన్తురూపకోజ్జీవితః. ఉపమాలంకారస్తు ధ్వన్యతే. 7

శ్లో॥ మాతా పితా త్వం భవసీతి కస్యాః
ప్రేమ్ణానుయుక్త స్స యశోదయార్భకః
తవేతి యత్ప్రాహ నతన్మృషాభూ
త్సమీకృతం ప్రాకృతపోతవాచా.

మాతేతి॥ హే కృష్ణేతి శేషః. త్వం కస్యాః మాతా భవసి. కస్యాః పితా భవసి. ఇత్యేవం ప్రకారేణ ప్రేమ్ణా హేతునా యశోదయా కర్త్ర్యా అర్భక శ్శిశుః కృష్ణః అనుయుక్తః పృష్టస్సన్ ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛాభేత్యమరః. తవ తే ఇతి త్వమేవ మాతా పితాచ భవామీత్యర్థః యద్వచః ప్రాహ ఉవాచ తద్వచః మృషా అసత్యం నాభూత్. నను యశోదాయాః పుత్రస్య కథం యశోదాయాః పితృత్వ మసత్యం నభవే దతఆహ సమీకృతమితి. తదితి సంబధ్యతే తద్వచః ప్రాకృతపోతవాచా ప్రాకృతస్య ప్రకృతిసంసృష్టస్య పోతస్య బాలస్య వాచా వాక్యేన సమీకృతం అసమం సమంకృతమిత్యర్థః. ప్రకృతిర్మాయా తస్యా అయం ప్రాకృతః మాయయా ప్రతిబింబితం చైతన్య మిత్యర్థః. ఏవంచ పోతస్య ఈశ్వరత్వాత్ ఈశ్వరస్య జగజ్జ

కత్వాచ్చ యశోదాయాః పితృత్వ మస్య ఈశ్వరపోతస్య సత్యమేవేతి భావః. యద్వా ప్రాకృతపోతవాచా సమీకృతం తద్వచః మృషా నాభూదిత్యేక ఏవాన్వయః. ప్రాకృతస్య ప్రకృతిపరతన్త్రస్య అజ్ఞస్యేతి యావత్. పోతస్య శిశోర్వాచా సమీకృతం సమాధాపితమిత్యర్థః. స్వమాతరమ్ప్రతి తవైవాహం మాతేతి శిశోరుక్తిః రజ్ఞత్వాత్సంగచ్ఛతే ఇత్యేవం సమాధాపితమితి భావః. ఏవ మజ్ఞత్వహేతునా సమాధాపితస్యాపి వాక్యస్య అసత్యత్వాభావస్తు నాయం ప్రాకృతపోతః కిన్త్వప్రాకృతఏవేతి జగజ్జనకత్వా దప్రాకృతస్య ఈశ్వరస్య ఇదం వచనం సత్యమేవేత్యన్వయః. యశోదాయా అయం ప్రశ్నస్తు ప్రేమకృతః నతుమాహాత్మ్యకృత ఇతి ప్రథమ శ్లోకే ఏవ ప్రతిపాదితమ్. 8

శ్లో. స్తంభం సమాలంబ్య గృహాంతరస్థ
మాదావుదస్థా త్సహరిః కిశోరః
ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రళయోఽపి కిన్ను
పితు ర్నతస్యాస్తు విలోకనేన

స్తంభమితి॥ సః పూర్వోక్తః కిశోర శ్శిశుః హరిః కృష్ణః ఆదౌ ప్రథమతః గృహాన్తరస్థం గృహమధ్యగతం స్తంభం గృహాధారదారువిశేషం సమాలంబ్య సమ్యగవష్టభ్య ఉదస్థాత్ ఉత్థితోఽభవత్. ఉత్పూర్వకాత్ స్థాగతినివృత్తావితి ధాతో ర్లుజి గాతిస్థేతి సిచోలుక్. ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యూర్ధ్వకర్మణి పరస్మైపదమేవ. తస్య బాలకృష్ణస్య విలోకనేన దర్శనేన పితుః నన్దస్య ప్రహ్లాదవృద్ధిః సంతోషాతిశయః ప్రలయోఽపి ప్రలయాఖ్యస్సాత్త్వికభావశ్చ నాస్తుకిమ్ స్యాదేవేత్యర్థః. పుత్రస్య స్తంభాద్యవలంబనేనఉద్ధాన శక్త్యుదయేసతి తదుద్ధానం వీక్ష్య పితా నన్దత్యేవేతి భావః. వ్యంగ్యార్థ స్తు సః కిశోరః గౌణవృత్త్యా నవీన ఇత్యర్థః. హరిః సింహః నాయం ప్రాచీనః సర్వజనవిదిత స్సింహః కిన్తు నవీనః అసాధారణ ఇతి కిశోరో హరి రిత్యనేన నరసింహ ఇతి ఫలితమ్. ఆదౌ పూర్వకాలే గృహాన్తరస్థమ్ అన్తః తిష్ఠతీతి అన్తరస్థమ్ గృహస్యాన్తరస్థం గృహాన్తరస్థమ్ అర్థాత్ సభాద్వారగతం స్తంభం సమాలంబ్య ఉత్పత్తిక్షేత్రత్వేన స్వీకృత్యనృసింహాకారేణ వ్యాప్యస్థిత్వేతివా ఉదస్థాత్ ఉద్ధాయాజగామ అర్థాత్ స్తంభాదిత్యేవ.ఉద్ధానపూర్వకస్య గమనస్యఊర్ధ్వకర్మత్వాదుదోనూర్ధ్వేతి నతఙ్. స్తంభం సమాలంబ్య నిర్భిద్య ఉదస్థాత్ ఉజ్జగామేత్యర్థకథనేతు తఙ్ దుర్వార ఏవస్యాదితి బోధ్యమ్. తస్య స్తంభాదుత్థితస్య నరసింహస్య విలోకనేన హేతునా ప్రహ్లాదవృద్ధిః ప్రహ్లాదస్య భక్తస్య వృద్ధి రభ్యుదయః నాస్తుకిం. ఏవం పితు ర్హిరణ్యకశిపోః ప్రళయో నాశశ్చ నాస్తుకిమితి ప్రత్యేకాన్వయః. 9

శ్లో॥ పదేపదే సస్ఖలనం స బాల శ్చచాల యత్తజ్జయతు శ్రియై నః
సతీ గతి స్సంస్మరణేన యస్య ముగ్ధై రవాప్యేతి న చిత్ర మల్పమ్

పదేపదే ఇతి॥ సః బాలః పదేపదే ప్రతిపదం నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః. సస్ఖలనం సభ్రంశం యథాతథా చచాల అచలదితి యత్ తత్ నః అస్మాకం శ్రియై ఐశ్వర్యార్థం జయతు సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాత్ యస్య స్ఖలితగమనస్య సంస్మరణేన సమ్యక్ మనస్యనుధ్యానేనేత్యర్థః. హేతునా ముగ్ధై ర్మూఢైః సతీ శ్రేష్ఠా అస్ఖలితేత్యర్థః గతి ర్గమన మవాప్యా ప్రాప్తుం యోగ్యేతి విరోధః సతీ నిస్సంశయా గతిః జ్ఞానం పరమాత్మవిషయక మిత్యర్థః. అవాప్యా భవతీతి పరిహారః. భగవత స్సాకారధ్యానేన మనసి పరిశుద్ధే సతి పరమాత్మసాక్షాత్కారో భవతీతి భావః. ఇతీదం అల్పం చిత్రం నభవతి కిన్తు అత్యధికమేవేత్యర్థః. లోకే హి గజాదిగతివిశేషదర్శనాహితసంస్కారే మనసి స్థితే సతి అభ్యాసపాటవేన విదగ్ధై స్తత్సజాతీయా గతి రవాప్యతే ఇతీదం సహజమ్. అత్ర తు శ్రీకృష్ణస్ఖలితగతిస్మరణేనైవేత్యేకో విరోధః. ముగ్ధై రవాప్యతే ఇత్యన్యో విరోధః. తద్విజాతీయా సతీ గతి రవాప్యతే ఇతి తృతీయః. ఏవం బహువిరోధాస్పదత్వా దధిక మిద మద్భుతమితి భావః. విరోధాభాసాలంకారః— 10

శ్లో॥ స మందమందం విచచార చారు
తదా యదా నందపదం తదస్తు
ప్రాప్తై ర్విపద్భావమపి ప్రకామ
ముచ్చై ర్గతి ర్యత్కలనేన గమ్యా

స ఇతి॥ సః బాలకృష్ణః తదా తదానీమ్ మందం మందం ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః. కర్మధారయవద్భావాత్సుబ్లుక్. అతిమందం యథాతథా చారు రమ్యం యథా తథా చ విచచార సంచచారేతి యత్ తత్ మందసంచరణమ్ ఆనన్దపదం సుఖస్థానమ్ పదం వ్యవసిత త్రాణ స్థాన లక్ష్మాంఘ్రి వస్తుష్వితి కోశాత్. అస్తు భవతు స్మర్తౄణాం తత్సుఖప్రదమితి భావః. తదేవ వివృణోతి ప్రాప్తైరితి ప్రకామ మత్యన్తం విపద్భావం విగతౌ పదౌ యస్య సః విపత్ పంగురిత్యర్థః తస్య భావః విపద్భావః తం పదంఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియా మిత్యమరః. ఇతి విరోధః విపదామాపదాం భావ స్తత్తా తమితి పరిహారః. ప్రాప్తైరపి యత్కలనేన యస్య శ్రీకృష్ణసంబంధిమందమందసంచారస్య కలనేన స్మరణేన హేతునా ఉచ్చైః ఉత్కృష్టాగతి గమనమితి విరోధః. గతిః స్థానం వైకుంఠాఖ్యమితి పరిహారః. గమ్యా గన్తుం యోగ్యా ప్రాప్యేత్యర్థః భవతి. పంగుభి రుచ్చైర్గమనం ప్రాప్యతే ఇతి ప్రతీతస్య విరోధస్య

విపత్పరమ్పరాపరాభూతై ర్వైకుంఠపదం గమ్యతే ఇతి పరిహారాత్ విరోధాభాసః.
అనేన చ అఘటితఘటనాపటీయస్తమత్వం భగవతో వ్యజ్యతే— 11

శ్లో॥ సతీ గతి స్తత్పద మాత్రలభ్యా
యత స్తతోఽసౌ న కథన్ను హంసః
అతిస్ఫుటే కృష్ణపదే ప్యముష్మి-
న్నధార్తరాష్ట్రత్వ మిదం తు చిత్రమ్.

సతీతి॥ యతః యస్మాద్ధేతోః సతీ ఉత్కృష్టా గతి ర్మోక్ష ఇత్యర్థః. తత్పదమాత్రలభ్యా తస్య కృష్ణస్య పదమాత్రేణ చరణమాత్రేణ చరణధ్యానేనై వేత్యర్థః. లభ్యా లబ్ధుం శక్యా భక్తైరితి శేషః. తతః తస్మాత్ అసౌ కృష్ణః హంసః పరమాత్మా నకథన్ను కథంవా నభవేత్ భవేదేవేత్యర్థః అసౌ కృష్ణః పరమాత్మా భవితు మర్హతి ధ్యాతృముక్తిప్రదచరణకమలత్వాత్ యథా శ్రీమన్నారాయణః ఇతి ప్రయోగోఽత్రానుసన్ధేయః ఇతి వా స్వార్థః. అత్ర యతో యస్మాత్ సతి శ్రేష్ఠా గతి ర్గమనం తత్పదమాత్రలభ్యా తదీయచరణైనైవ లభ్యా తతో హేతోః అసౌ హంసః పక్షి విశేషః కథన్ను నభవేత్ హంసో నచేత్ ఈదృశగతిసౌందర్య మస్య నఘటేతేత్యర్థః ఇతివ్యంగ్యార్థః. అముమేవాశ్రిత్య విరోధమాహ అతిస్ఫుటే ఇతి. కృష్ణపదే నీలచరణే అతిస్ఫుటే సత్యపి స్ఫుటం యథా తథా దృశ్యమానే సత్యపీత్యర్థః. అముష్మిన్ హంసే ధార్తరాష్ట్రత్వం తన్నామకహంసవిశేషత్వం ననాస్తీతిదన్తు చిత్రమద్భుతమ్ "రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణై ర్లోహితైస్సితాః మలినై ర్మల్లికాక్షాస్తే ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరై" రిత్యమరః కృష్ణపదే కృష్ణత్వే పాండవపక్షపాతిత్వే ఇతి యావత్ అతిస్ఫుటే సతి ధార్తరాష్ట్రత్వం ధృతరాష్ట్రసంబంధిత్వం తత్పక్షపాతిత్వమిత్యర్థః. అముష్మిన్ శ్రీకృష్ణే ననాస్తీతి వా స్తవార్థేన తత్పరిహారః ఇతి విరోధాభాసాలంకారః. అత్రాప్రస్తుతార్థప్రతీతి ర్ధ్వని రితి నభ్రమితవ్యమ్. కృష్ణపదేపీత్యపిశబ్దబలాత్ ఇదం తు చిత్రమితి వాక్యార్థబలాచ్చ వాచ్యార్థే కశ్చన విరోధోఽవశ్యం ప్రతీయేత. వ్యంగ్యార్థానాశ్రయణేతు నతత్ప్రతీతి రితి వ్యంగ్యార్థోఽత్ర వాచ్యసిద్ధ్యంగమేవేతి కృత్వా నాసౌ ధ్వనిః. కిన్తు విరోధాభాస ఏవేతి సుష్ఠు. పూర్వార్ధేతు ధ్వనిరేవ స చ ఉత్తరవాక్యేన కవినా స్వయమేవ ప్రకటిత ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యం తదితి బోధ్యమ్. 12

శ్లో॥ తద్పాదపంకేరుహముద్రితాసు
భూమీషు లక్ష్మ్యా న కదన్నివాసః
నవీన మేత త్స్థలపద్మగాపి
సరోజలక్ష్మీ మతియాతి సేతి.

తత్పాదేతి॥ తస్య కృష్ణస్య పాదరూపైః పంకేరుహైః కమలై ర్ముద్రితాశ్చిహ్నితాః తాసు తథోక్తాసు భూమిషు ధరాయాం అవాంతరవిశేష మాశ్రిత్య బహువచన నిర్దేశః స్థలవిశేషేష్విత్యర్థః. లక్ష్మ్యాః శోభాయాః లక్ష్మీదేవ్యాశ్చ నివాసః స్థితిః కథం న స్యాత్ అస్త్యేవేత్యర్థః. లక్ష్మ్యాః కమలాలయత్వాత్ భగవత్పాదకమల చిహ్నరూపేష్వపి కమలేషు లక్ష్మ్యా నివాస ఉచిత ఏవేతి భావః. కమలచిహ్న యుక్తేషు స్థలేషు కమలకృతశోభానివాసశ్చ యుక్త ఏవేతి చ భావః. అథ అయుక్త మాహ. స్థలపద్మగా భాగితచిహ్నభూతకమలస్థా సా లక్ష్మీః శోభాదేవీ చ సరోజలక్ష్మీం కమలగతాం శోభాం లక్ష్మీదేవీమితి చ ఉయాతి. అతిశేతే ఇత్యేతత్ నవీనం చిత్రమిత్యర్థః. సరోజాపేక్షయా స్థలకమలస్య నికృష్టత్వాదిద మద్భుత మితి భావః. అన్యత్ర భగవత్పాదకమలాంకగతాయాః సరోజనివాసిన్యాశ్చ లక్ష్మ్యా దేవ్యా ఏకత్వే ఉచితే సతి తా మతియాతీతి భేదప్రతిపాదనం చిత్రమితి భావః. అత్ర త్వపరేవ వాచ్యార్థే ప్రతీతస్య విరోధస్య తు స్థలగతాన్యపి ఇమాని పద్మాని నసాధారణాని కిన్తు విలక్షణాని భగవత్పాదసంబంధిత్వాదితి కృత్వా సరోజాపేక్షయా భగవత్పాదకమలచిహ్నస్య అతిశయో యుజ్యత ఏవేతి పరిహారః. 13

శ్లో॥ అక్కాంబ తాతేతి వచాంసి తూర్ణం
శిశుం ప్రసూ గ్రాహయతిస్మ శౌరిమ్
కదాచిదేనం నగిర స్స్పృశేయు
రితి శ్రుతి స్సా కథ మాబభాషే.

అక్కేతి॥ అక్క అంబ "అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వః" ఇతి హ్రస్వః తాత ఇత్యేవం వచాంసి ప్రసూ ర్జననీ శిశుం శౌరిం కృష్ణం గ్రాహయతిస్మ ఉపదిదేశేత్యర్థః. అక్కేత్యంబేతి మామాహ్వాయ తాతేతి నన్ద మాహ్వాయేతి వాక్యాని గ్రాహయితుం ప్రథమం పదమాత్రం గ్రాహయామాసేతి భావః. ఏనం కృష్ణం కదాచిదపి గిరః వాక్యాని నస్పృశేయుః నభజేయుః. అయం మూకో భవేదిత్యర్థః. వాచా మవిషయ ఇతిచేతి ప్రతీయతే. ఇత్యేవం రీత్యాహ. ప్రసిద్ధా శ్రుతిః "యతో వాచో నివర్తన్తే" ఇతి శ్రుతిరితి భావః. కథమాబభాషే కథమవదత్ శ్రుతేః ప్రమాణత్వేన శ్రుత్యుక్త స్యాన్యథాభావో నయుజ్యతే ప్రకృతేతు జనన్యుపదిష్టాని అక్కాంబేత్యాది వచాంసి భగవతా గృహీతాన్యేవేతి కృత్వా శ్రుత్యుక్తస్య భగవన్నిష్ఠస్య వాగ గ్రహణస్య అన్యథా భూతత్వాత్ శ్రుతేరప్యప్రామాణ్య మాపాదితమితి భావః. ఏవం ప్రతీయమానస్య విరోధస్య కదాచిదేనం నగిరస్స్పృశేయు రితి వాక్యస్య వాచా మవిషయ ఇత్యర్థవర్ణనాత్పరిహారః. ఇతి విరోధాభాసాలంకారః. అత్రా లంకారేచ కశ్చన విరోధాభాసాలంకారో ధ్వన్యతే. తథాహి వాగవిషయస్య భగ

వతః కథం వా వాగ్విషయత్వమితి విరోధస్య వస్తుతో వాగవిషయత్వం భగవతః క్రీడామనుజబాలకత్వా ద్వాగ్విషయత్వం చేతి పరిహార ఇతి. 14

శ్లో॥ యస్మి న్నసంకీర్ణ మశేషవర్ణ నిర్మాణచాతుర్య మనన్యలభ్యమ్
అశిక్షి కృష్ణోఽపి సమస్తవర్ణపరిగ్రహే సోఽయ మిదం నవీనమ్.

యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్ భగవతి కృష్ణే అనన్యలభ్యం అన్యైర్లబ్ధు మశక్యం అసంకీర్ణం యథా పూర్వోత్తరాక్షరయో స్సంసర్గో యథా న భవతి తథేత్యర్థః. అశేషవర్ణ నిర్మాణచాతుర్యం సకలకాద్యక్షరలేఖనపాండిత్యం అస్తీతి గమ్యతే ఇతి ప్రతీయమానో విరోధార్థః. వాస్తవార్థస్తు అసంకీర్ణం గుణకర్మవిభాగేన అశేషవర్ణనిర్మాణ చాతుర్యం సమస్తబ్రాహ్మణాదివర్ణసృష్టికౌశల మస్తీతి విరోధపరిహారః. భగవతః కృష్ణస్య పరమేశ్వరత్వేన సకలజగజ్జనకత్వాదితి భావః. సోఽయం కృష్ణోఽపి సమస్త వర్ణపరిగ్రహే అక్షరాభ్యాసే ఇత్యర్థః అశిక్షి శిక్షితః గురుణేతి శేషః. ఇదం నవీన చిత్రమిత్యర్థః. స్వయమేవాక్షరనిర్మాతు రక్షరాభ్యాస ఇత్యాశ్చర్య మితి భావః. సర్వజగత్స్రష్టాపి భగవాన్ క్రీడామనుజబాలకీభూయ అక్షరాభ్యాసవిషయే శిక్షిత ఇవ సః ప్రతీయతే మాయయా న తు వస్తుత ఇతి వాస్తవార్థః. అత్రాపి విరోధా భాసాలంకారః అత్ర కృష్ణోఽపి నీలోఽపి సమస్తశ్వేతాదివర్ణపరిగ్రహే విషయే అశిక్షీతి ధ్వన్యతే. 15

శ్లో, ప్రౌఢానపి గ్రాహయితుం రుణద్ధి
సదక్షరం గాఢమనశ్నతో యః
స దంభడింభః కథ మక్షరాప్త్యై
పలాయదక్షో గురుణా నిరోధ్యః

ప్రౌఢానపీతి॥ యః గాఢం చిరమనశ్నతః అభుంజానాన్ ప్రౌఢానపి సత్ నిర్దుష్ట మక్షరం కాదివర్ణం గ్రాహయితుం స్వీకారయితుం రుణద్ధి నిర్బధ్నాతి. లోకే వయసా ప్రౌఢాః చిరమనశ్నతో బాలకా నక్షరగ్రహణాయ నిరుంధన్తి అత్ర తు తద్వైపరీత్యమితి తాత్పర్యమ్. యః కృష్ణః గాఢ మనశ్నతః అనశనరూపం తపః కుర్వాణాన్ ప్రౌఢాన్ అధీతసాంగస్వాధ్యాయాన్ సచ్ఛ్లాఘ్య మ్పరమార్థమితివా అక్షరం బ్రహ్మ అక్షరం బ్రహ్మవర్ణయోరితి రుద్రః. గ్రాహయితుం ప్రాపయితుం రుణద్ధి విషయేభ్యో నివర్తయతి చేత్యర్థః. "తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యు సంసారసాగరా"దితి గీతావచనాత్ ఇతి వాస్తవార్థః. సః పలాయదక్షః పలాయనసమర్థః దంభడింభః కపటబాలకః అక్షరాప్త్యై అక్షరస్వీకారార్థం గురుణా కథం నిరోధ్యః నిర్బంధనీయః ప్రౌఢాన్ గురూనపి అక్షరాప్త్యర్థం నిర్బధ్నతః కృష్ణస్య గురుకృతో

నిర్బంధ ఆశ్చర్యావహ ఇతి భావః. అత్ర పలాయదక్షో డింభః గురుణా స్థూలకాయేన వృద్ధేన వా కథం నిరోధ్యః నకథమపీతి ధ్వనిః. 16

శ్లో॥ అయం గజోయం వృషభో మమేతి
స జంతుభి ర్దారుమయై రఖేలత్
యత్క్రీడనం ప్రౌఢపదే ప్యుదార
కాష్ఠాశ్రితేనైవ వృషేణ చిత్రమ్.

అయమితి॥ అయ మేషగజః లాక్షాదినిర్మితో హస్తీ మమ మదీయః తథా అయం వృషభః అనడ్వాన్ మమ ఇత్యేవంరీత్యా సః కృష్ణః దారుమయైః దారువికారైః జంతుభిః గజాదిభి స్సమ మఖేలత్.. క్రీడతిస్మ బాల్యే అజ్ఞానా త్పుత్రికాభిః క్రీడన ముచితమేవేతి భావః. ప్రౌఢపదేఽపి ప్రౌఢత్వేఽపి ఉదారకాష్ఠాశ్రితేన స్థూలదారు మయేన వయోగౌరవవశేన స్థూలదారుమయవృషభాపేక్షేతి భావః. అన్యత్ర ఉదార కాష్ఠా అత్యుత్కర్షః తామాశ్రితేన అత్యుత్కృష్టేనేత్యర్థః. వృషేణ వృషభేణసహ అన్యత్ర సుకృతేనసహ యత్క్రీడనం యస్య కృష్ణస్య క్రీడనం భవతీతి శేషః. చిత్రం బాల్యే అజ్ఞానా ద్దారుమయవృషభక్రీడనం యుజ్యతేఏవ. ప్రౌఢత్వే తత్క్రీ డన మద్భుతమితి భావః. ఉక్తాద్భుతస్య అర్థాన్తరవర్ణన పరిహార ఇతి విరోధాభాసా లంకారః. అత్ర వృషభేతి జాత్యేకవచన మత్యుత్కృష్టైర్వృషభై స్సహ యత్క్రీ డనమితి వృషభసప్తకమర్దనం గమ్యతే. తత్ర చిత్రం తేషాం వృషభాణాం దుర్దాంత త్వాదితి ధ్వనిరేవ. అత్ర అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. తథాహి బాల్యాదారభ్య యస్య యత్ర అభిరుచిః తత్ర స ప్రౌఢత్వే పరినిష్ణాతో భవతీతి సర్వజనవిదితం హిదమ్. ఏవం స్థితే శ్రీకృష్ణః బాల్యే గోవృషభాదిభిః క్రీడితవానితి బాల్యాపగమేఽపి నన్దగో వృషభ పరిపాలనేన క్రీడితవానితి అస్మిన్నర్థేతు చిత్రమితి మూలస్థస్య పదస్య కాక్వా నచిత్రమిత్యర్థః కల్ప్యః. 17

శ్లో॥ యదేష వత్సా న్పరిగృహ్య రేమే
తదస్యయుక్తం ఖలు వత్సలత్వమ్,
విచారయంతః కథమన్యథా తు
జనార్దనే వత్సలతాం ప్రతీమః.

యదితి॥ యదస్మా దేష కృష్ణః వత్సాన్ గోశిశూన్ పరిగృహ్య పాల్యత్వేన స్వీకృత్య రేమే క్రీడితవాన్ తత్తస్మాత్ అస్య కృష్ణస్య వత్సలత్వం వత్సాన్ లాతి ఆదత్తే ఇతి వత్సలః తస్య భావ స్తత్త్వం వత్సపరిగ్రహీతృత్వమితి యావత్. దయా

ఘటత్వమితిచ గమ్యతే. యుక్తంఖలు అన్యథా పూర్వోక్తాద్భిన్నప్రకారేణ విచార యన్తః పరిశీలయన్తస్తు వయమిత్యాక్షిప్యతే. జనార్దనే జనానర్దయతీతి జనార్దనః నర్ద్యాదిత్యాల్ల్యుః తస్మిన్ వత్సలతాం వాత్సల్యం కథం ప్రతీమః జానీమః న కేనాపి ప్రకారేణేత్యర్థః. "వత్సలో వత్సరో వత్సీ రత్నగర్భో ధనంజయః" ఇతి జనార్దనే భగవతి వత్సలశబ్దప్రయోగః విష్ణుసహస్రనామసు ప్రసిద్ధః. సతు నైవ యుజ్యతే జనానామర్ద నస్య నృశంసకర్మత్వేన జనార్దనత్వవత్సలత్వయో స్సామానాధికరణ్యస్య దుర్లభ త్వాదితి కృత్వా తత్ప్రయోగస్య కా గతిరితి విచారయన్త స్సుధియః వత్సాన్ లాతీతి వత్సలఇతి వ్యుత్పత్త్యా జనార్దనస్య గోపత్వేన వత్సలశబ్దప్రయోగో ఘటతే ఇతి నిర్ణయన్నితి భావః. అత్ర నిరుక్తిరలంకారః. "నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పన" మితి లక్షణాత్. జనార్దనే ఇత్యత్ర తు పరికరాలంకారః— 18

శ్లో॥ కూరం సుధాకల్ప మభుఞ్జ కృచ్ఛ్రం
సోఽయం ప్రతిగ్రాసముపాసనాభిః
నిర్బన్ధతామేవహి మౌగ్ధ్యమాసీ
దజస్రతృప్తం త మహో న తస్య.

కూరమితి॥ సోఽయం కృష్ణః సుధాకల్ప మమృతతుల్య మీషదసమాప్తే కల్పప్. కూర మన్నం కూర మాహార ఇత్యన్నపర్యాయేష్వజయః. ప్రతిగ్రాసం ప్రతికబళం ఉపాసనాభిః ప్రార్థనాభిః కృచ్ఛ్రం కష్టేన అభుఞ్జ బుభుజే బాలాః ఖలు క్రీడాలోలు పతయా ఆహారమనిచ్ఛన్తః యవాగూం పిబ సిఖా తే వర్ధిష్యతే ఇత్యాదిప్రరోచనా వాక్యైః పిత్రాదిభి ర్వంచితాః సన్తః కృచ్ఛ్రేణాన్నమశ్నన్తీతి స్వభావసిద్ధస్యైవ వర్ణనా త్స్వభావోక్తిరలంకారః. సుధాకల్పమిత్యనేన ఆహారే నీరసత్వమనుసంధాయ నేదమనశనం కిన్తు క్రీడాదిభి స్సృష్టత్వాదేవేతి బాల్యాదేవేతివా ధ్వన్యతే. నను కిమేవ మస్య మౌర్ఖ్యత్వమితి శంకాయామాహ నిర్బన్ధతామితి. అజస్రతృప్తం నిత్య తృప్తం చోరిత దుగ్ధపానాదినా సంతృప్తమితి భావః. అవాప్తసమస్తకామమితి ధ్వన్యతే తం బాలకృష్ణం నిర్బన్ధతాం నిరుంధతామేవ మౌగ్ధ్యం మూఢత్వమాసీత్. తస్య నిర్బధ్యమానస్య కృష్ణస్య తు న మౌగ్ధ్య మాసీదిత్యర్థః లోకే ఇష్టసాధనతాజ్ఞాన శూన్యస్య అభుంజానస్య బాలస్య మౌఢ్యం నిర్బన్ధతాన్తు ప్రౌఢిః అత్రతు తద్వైప రీత్యమితి అహో చిత్రమిదమితి భావః— 19

శ్లో॥ యదర్థితో భోక్తు మసౌ సవిత్ర్యా
ముహు స్తదుద్వేలవిలాసమాత్రమ్
భక్తానురక్తః కథమన్యథా తు
స భక్తవైరస్య భరం బిభర్తు॥

యదితి॥ అసౌ కృష్ణః సవిత్ర్యా జనన్యా భోక్తుం భోజనార్థమిత్యర్థః. ముహుః పునఃపునః అర్థితః ప్రార్థితః అభియత్ తత్ ప్రార్థ్యమానత్వమ్ ఉద్వేలవిలాస మాత్రమ్ అతిశయలీలైవేత్యర్థః. నత్వన్నవైరస్యాదితి భావః. అముమేవ భావార్థం వివృణోతి ఉత్తరార్థేన. అన్యథా విలాసమాత్రత్వానంగీకారేతు భక్తానురక్తః భక్తే అన్నే అనురక్తః అభిలాషీ భక్తే ష్వాశ్రితేషు అనురక్తః కృపాళురితి చ గమ్యతే. సః భక్తవైరస్య భరం భక్తే భక్తేషుచ వైరస్యభరం విరసత్వాతిశయం కథం కేన ప్రకారేణ బిభర్తు భజతు నకథమపీతి భావః. అత్ర పూర్వార్ధోక్త విలాసమాత్రత్వస్య ఉత్తరార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం. తచ్చ భక్తశబ్దశ్లేషో త్థాపితమితి బోధ్యమ్. భక్తేష్వనురక్తస్య కృష్ణస్య భక్తప్రార్థనానంగీకార ఉచిత ఏవేతి కృత్వా స్వాశ్రితయశోదాకృతస్వభోజనప్రార్థనానంగీకారో యద్యప్యనుచితః తథాపి మయ్యాయమనురక్తోవా నవా. తత్రాపి కృపాళురక్తోవా నవేతి తదాశయం పరిశీల యితుం శ్రీకృష్ణస్యాయం విలాస ఏవ, నతు భక్తేషు నైర్ఘృణ్యేన వైరస్యాదితి ధ్వనిః—

శ్లో॥ ఉచ్చైరధ్యధీయం తపయాంసి తస్య
పయోముషః ప్రేక్ష్యతు వామనత్వమ్
అపాహరత్తాని తథాపి కేన
దస్యావగమ్యం నిఖిలోన్నతత్వమ్.

ఉచ్చైరితి॥ పయోముషః క్షీరచోరస్య తస్య కృష్ణస్య వామనత్వం హ్రస్వత్వం ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా హ్రస్వోఽయమితి విచార్యేత్యర్థః. పయాంసి క్షీరాణి ఉచ్చైః ఉపరి న్యధీయన్త నిహితాని జనన్యాదిభిరితి శేషః. తథాపి తాని ఉచ్చస్థాని పయాంసి అపాహరత్ హృతవాన్ స ఇతి శేషః తస్య కృష్ణస్య సంబంధి నిఖిలోన్నతత్వం సర్వాధికత్వం కేన పురుషేణ అవగమ్యం జ్ఞేయం నకేనాపీత్యర్థః. హ్రస్వత్వేన దృశ్యమానత్వాదయం హ్రస్వఏవేతి సర్వే జానన్తి పీఠద్యాసనిషణ్ణబాలకగళారూఢ త్వేన సర్వేభ్యోఽపి దీర్ఘ ఏవ భవిష్యతీత్యేతద్వ్యాధిప్సితం కే జానీయు రితిభావః. అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః. పయోముష స్సన్నిత్యభేదేన నిర్దేశః. నిదర్శనాలంకారార్థః మేఘతుల్యస్య విష్ణోరిత్యర్థః. నచ మేఘే పయోముట్ఛబ్దప్రయోగో దుర్లభ ఇతి వాచ్యం. సముద్రగతాని పయాంసి మేఘాఽపహరతీతి హేతునా పయోముట్ఛబ్దస్య తత్ర యౌగికత్వా ద్వామనత్వం వామనావతారత్వం ప్రేక్ష్య ఊహిత్వా భగ వాన్ వామనావతారే త్రివిక్రమో భూత్వా బ్రహ్మాండ మాక్రమిష్యతీతి యోగ దృష్ట్యా మత్వేత్యర్థః. పయాంసి బ్రహ్మాండావరకాని జలాని ఉచ్చైరుపరి న్యధీయన్త బ్రహ్మణేతి శేషః. బ్రహ్మాండ స్యోర్ధ్వకర్పరాదుపరి జలానాం వర్తమానత్వా దిద ముక్తమ్. తథాపి తాని పయాంసి అపాహరత్. పాదప్రసారణేన బ్రహ్మాండోర్ధ్వకర్పరం

భిత్త్వా జలాన్యథఃప్రసారయామాసేతి భావః. అతఏవాస్య గంగాజనకత్వప్రసిద్ధిః. తస్య త్రివిక్రమస్య నిఖిలోన్నతత్వం కేనావగమ్యం. న కేనాపి. బ్రహ్మాపి ఏతావత్పర్యన్తం విష్ణుర్వ్యాప్తుం శక్నోతీతి య మవధిం నిర్మమే తస్యాపి భగ్నత్వాత్ బ్రహ్మా సృష్టజన్తుషు కోవా తన్మహిమాన మున్నయేదితి భావః. 21

శ్లో. లబ్ధాం స్వమాతురపి చౌర్యవశా దవాప్తా
మాస్వాద్య దుగ్ధలహరీ మనవాప్తతృప్తిమ్
సంస్మృత్య బాలవనమాలిసమాశ్రితోఽసౌ
దుగ్ధాంబుధిం కుత ఇతి వ్యయితాద్యశంకా.

లబ్ధామితి॥ స్వమాతు ర్యశోదాయా స్సకాశాల్లబ్ధాం ప్రాప్తాం తయా దత్తామిత్యర్థః. చౌర్యవశాత్ స్తేయకర్మబలా దవాప్తాం ప్రాప్తాంచ దుగ్ధలహరీం క్షీరప్రవాహ మాస్వాద్య పీత్వాపి అనవాప్తతృప్తిం అప్రాప్తాలంబుద్ధిం బాలవనమాలినం బాలకృష్ణమ్ సంస్మృత్య సమ్యక్స్మృత్వా ఏతత్స్మరణహేతునేత్యర్థః. అసౌ కృష్ణః దుగ్ధాంబుధిం క్షీరసముద్రం కుతః కస్మాద్ధేతో రాశ్రితః భూత్వేక్షః పురేతి శేషః ఇతిశంకా సందేహః అస్మాకమితి శేషః అద్య వ్యయితా నష్టా నిరవధిక దుగ్ధపిపాసా సత్త్వా న్నిరన్తరదుగ్ధాబ్ధిశాయీతి నిశ్చినుమ ఇతి భావః. అత్ర సంస్మృత్య శంకావ్యయితేతి శంకాయా స్సంస్మరణాధికరణత్వాసంభవేఽపి వయం సంస్మృత్య శంకా మపాకుర్మ ఇత్యర్థాశ్రయణా త్కథంచిల్ల్యప ఉపపత్తి ర్బోధ్యా. 22

శ్లో॥ భూత్వా స్వయం విధురపి ప్రకటం రిరంసుః
యేనాసకృ ద్విధుమసౌ జననీం యయాచే
సుప్రాపతా మతిరపి స్వపదాశ్రితేఽస్మిన్
తేనైవ మౌగ్ధ్యమిదమస్తు ముదాం నిదానమ్.

భూత్వేతి॥ అసౌ కృష్ణః స్వయం విధు ర్విష్ణు శ్చన్ద్రశ్చ "విధు ర్విష్ణౌ చన్ద్రమసి" త్యమరః. భూత్వా భవన్నపీత్యర్థః. ప్రకటం యథాతథా రిరంసుః రన్తుమిచ్ఛుస్సన్ యేన మౌగ్ధ్యేన హేతునా జననీం యశోదాం విధుం చన్ద్రం అసకృత్ ముహుర్ముహుః యయాచే యాచితవాన్ దుహ్యేచ్ప్రచ్ఛేతి యాచతి ర్ద్వికర్మకః. చన్ద్ర స్సులభో దుర్లభో వేత్యంశ మవిచార్య కేవలమౌగ్ధ్యేన బాలా శ్చన్ద్రం వాంఛన్తీతి ప్రసిద్ధిః తథైవాయం కృష్ణోపీతి భావః. అత్ర స్వయం విధుస్సన్నపి విధుం యయాచే ఇతి విరోధస్య విధు ర్విష్ణురి త్యర్థవర్ణనేన పరిహారా ద్విరోధాభాసః. తేనచ ఇతరబాలాపేక్షయా కృష్ణస్య అతిమౌగ్ధ్యం వ్యజ్యతే. స్వభిన్నం విధుం తే వాంఛన్తి అయన్తు

స్వమేవ విధు మజాన న్వాంఛతీతి ఖేదాత్. తేన మాన్యే నైవ స్వపదాశ్రితే స్వస్య విష్ణోః పదం స్వపదం విష్ణుపద మాకాశ ఇతి యావత్. తదాశ్రితే తత్ర వర్తమాన ఇత్యర్థః. స్వచరణసేవకే ఇతి చ గమ్యతే. అస్మిన్ విధౌ దుష్ప్రాపతామతిరపి దుర్లభ ఇతి బుద్ధిరపి ఆసీదితి శేషః. అర్థాత్తస్యైవ స్వచరణసేవకే దౌర్లభ్యబుద్ధిరితి విరోధః. వ్యోమగతే దౌర్లభ్యబుద్ధి రుచితైవేతి పరిహారః. ఇదం శ్రీకృష్ణసంబంధి మౌగ్ధ్య మజ్ఞానం ముదాం సంతోషాణాం నిదానం హేతు రస్తు. న స్సంతోషప్రదం భవత్విత్యర్థః. అత్రాయం వ్యంగ్యార్థః. అసౌ పరమాత్మా స్వయం విధు ర్విష్ణు స్సర్వవ్యాపీ ఇత్యర్థః భూత్వాపి బ్రహ్మేత్యర్థః యేన లీలావశేన హేతునా ప్రకటం రిరంసుస్సన్ జననీం ప్రకృతిం విధుం చన్ద్ర ముపలక్షణ మిదం సకలదేవాదిచతుర్విధజన్తుజాలస్య యయాచే ప్రకృతికార్యత్వా చ్చన్ద్రాదీనాం తదర్థం ప్రకృతిప్రార్థనమితి భావః. "మేనే సన్త మివాత్మానం సుప్తశక్తి రసుప్తదృక్ యదృచ్ఛయైవోపగతా మభ్య పద్యత లీలయా" ఇతి భాగవతాత్ 'బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి' శ్రుతేశ్చ పరమాత్మా బ్రహ్మాదిభిః క్రీడనకైరివ లీలయా చిక్రీడిషుః ప్రకృతిం ప్రపేదే ఇతి పరమార్థః. ఏవం లీలయా ప్రకృతివశా త్ప్రపఞ్చాకారేణ ప్రతీయమానేపి స్వపదాశ్రితే స్వస్వరూపే స్థితవతి అస్మిన్ పరమాత్మని వస్తుతస్తస్యావికృతత్వా దితి భావః. తేనైవ లీలావశేన దుష్ప్రాపతామతిర ప్యస్మాకం జాతా భగవల్లీలయా మోహితా వయం భగవదంశత్వేన భగవ దభిన్నా వయమితి స్వస్వరూపమజానానా సన్తః భగవన్తం దుర్లభం మన్యామహే ఇత్యర్థః. ఇద మస్మదీయం మౌగ్ధ్యం ముదాం భగవత్సంతోషాణాం నిదాన మస్తు. స్వస్వరూపం విదిత్వా యది సర్వే వయం తూష్ణీ మాసామహే తర్హి భగవతః ప్రపఞ్చక్రీడైవ లుప్యేత. తతశ్చ తస్య మహానపరితోష స్స్యాత్ చిక్రీడిషయైవ భగవతః ప్రకృతిస్వీకారాత్ తస్మాత్ యది వయ మజ్ఞత్వేన దేహాది ష్వాత్మత్వభ్రాన్త్యా బహుభావశబలితాః ప్రపఞ్చాన్తఃపతితాః పుత్రాద్యుత్పాదనద్వారా ప్రపఞ్చం విస్తారయామ స్తర్హి భగవాన్ సంతుష్యతీతి భావః. అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. విధు ర్విష్ణుః స్వయం ప్రకటం రిరంసు ర్భూత్వా ఆత్మరతిం త్యక్త్వా స్త్రీరతిం వాంఛన్నిత్యర్థః. యేన లీలావశేన జననీం లక్ష్మీం జననీ జానకీ సాక్షా జ్జనకో రఘునన్దన ఇత్యుక్తత్వా త్త్రిలోకజననీ లక్ష్మీ రిత్యర్థః. విధుం చన్ద్రం విషయనిగరణేన ముఖం యయాచే. యాచ్ఞాప్రకారస్తు "ఈష ద్దర్శయ వక్త్రచన్ద్రమమ నేకా తావతా తే క్షతి" రిత్యాది ర్మదీయే రుక్మిణీపరిణయే ద్రష్టవ్యః. నను స్వోరుగతలక్ష్మీముఖచంద్రో బలాదపి చుంబ్యతాం కిం పునర్యాచ్ఞయే త్యత ఆహ దుష్ప్రాపేతి. స్వపదాశ్రితేపి నిజోరుస్థానగతేపి అస్మి న్ముఖచంద్రే తేనైవ దుష్ప్రాపతామతిరాసీదితి కరావరోధా వతిముదే బలాత్కారేణ సులభేపి లీలయా దుర్లభత్వ మేవేతి భావః. బలాత్కారేతు రతివైరస్యం బోధ్యమ్.

ఇదం మౌగ్ధ్యం లక్ష్మ్యాః ముగ్ధాత్వాం నః ముదాం నిదాన మస్తు. లక్ష్మ్యా అపి సుర తేచ్ఛా ప్రవర్తతేఏవ కిన్తు ముగ్ధాత్వా ల్లజ్జయా సా తిరోహితా తేతి భావః. ఇతి ప్రథమదివస సంభోగః ప్రతీయతే. 23

శ్లో॥ యదవ్యక్తై ర్వర్ణై ర్మధురమధురం వ్యాహార దసౌ
దహేతుం హాసం వా వ్యతనుత దరస్మేరవదనమ్
నిరుద్ధో య త్ప్రేమ్ణా వ్యసరదథ హాన ర్తితకరో
న తస్మై కో నామ స్పృహయతు విలాసాయ జగతి.

యదితి॥ అసౌ బాలకృష్ణః అవ్యక్తైః అస్పష్టైః వర్ణైః కాదిభిరక్షరైః మధురమధుర మతిమధురం యథా తథా వ్యాహార దువాచేతి యత్ తథా దరస్మేరవదనం దర స్మేరః మందస్మితం తద్యుక్తం వదనం ముఖం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా. మందస్మితవదన స్సన్నిత్యర్థః అహేతుం నిష్కారణం హాసం ప్రకాశస్మితం వ్యతనుత విస్తారయామాసేతి యత్ చ ప్రేమ్ణా స్నేహేన నిరుద్ధోఽపి నివారితోఽపి మాత్రేతి శేషః. అథ మాం హాన ర్తితకరః ప్రచాలితహస్త స్సన్ అసరత్ చచాలేతి యత్ తస్మై విలాసాయ లీలాజాలార్థ మిత్యర్థః. జగతి లోకే కో నామ పురుషః నస్పృహయతు స్పృహాం న కరోతు. సర్వోఽపి స్పృహయత్యే వేత్యర్థః. స్వభావోక్తిరలంకారః. 24

శ్లో॥ పయః పీత్వా చౌర్యా దమృతమనిగూఢం వితరతః
ఫలం కించి న్నీత్వా నిఖిలఫలజాలాని దదతః
ముషిత్వేషద్విత్తం స్వపదమపి తేభ్యో వితరతః
కథం భూయ స్తస్యావినయ మపి న క్షామ్యతు జనః.

పయఇతి॥ చౌర్యాత్ చౌర్యేణేత్యర్థః. పయః క్షీరం పీత్వా అనిగూఢం ప్రకాశం యథా తథా అమృతం సుధాం మోక్షం చ వితరతః దదతః కించిత్ఫలం చూతాదికం నీత్వా గృహీత్వా స్వీకృత్యేత్యర్థః. నిఖిలఫలజాలాని సర్వవిధఫలసమూహాని సర్వపురుషార్థానితి చ దదతః ప్రియచ్ఛతః ఈష ద్విత్తం స్వల్పధనం ముషిత్వా చోరిత్వా అపహృత్యేతి చ యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహ మితి గీతావచనాత్. తేభ్యః సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ స్వపదం స్వస్థానమపి వైకుంఠ మపీతిచ వితరతః దదతః తస్య కృష్ణస్య అవినయం దౌర్జన్య మపి జనః లోకః కథం భూయః కథం పునః కథంవే త్యర్థః. నక్షామ్యతు నసహతామ్ అపితు సహేతైవేత్యర్థః. అవినయా దపి స్వస్యాధికఫలలాభాదితి భావః. అత్ర పరివృత్త్యాలంకారః

పరివృత్తిః ద్వినిమయో న్యూనాభ్యధికయో ర్మిథ ఇతి లక్షణాత్. అత్ర 'పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛ'తీతి భగవద్వచనానుసారేణ భక్త్యా యద్యపి పయః ఫలాదీని భగవతే కృష్ణాయ గోపాస్సమర్పయామాసుః. తథాపి చౌర్యేణాపి గోపేభ్య స్సకాశా త్పయఃఫలాదికం గృహీత్వా భగవాన్ తేభ్యో ముక్తిం దదాతీతి భగవతః పరమకారుణికత్వం వ్యజ్యతే. కించ యథా కశ్చి చ్చోరః స్వచౌర్యే బహిర్గతే సతి స్వచోరితధనాదధికం తేభ్యో దత్వా స్వశిష్టా

ఏవం కృష్ణోఽపీతి అహో అస్య చోరస్య యుక్తి రితి వ్యజ్యతే. 25

విదారితం ధరాధరశిఖరయుగళం యథా ఆలింగిత మహీతలం భవతి తద్వ దులూఖల నిర్భిన్నం తరుయుగళ మాలింగిత మహీతల మిత్యుపమాలంకారః. అత్ర ఆలింగితేత్యనేన యథా కేనాపి హేతునా నిర్భిన్నాంగః పుత్రః జననీ మాలింగ్య వర్తతే తద్వత్ భూజా వపి భువ మాలింగ్యేతి ధ్వనిః. తథా తరు యుగళవృక్షద్వయ మధ్యే ఉద్ఘూర్ణమానం ఉచ్చైః పరిభ్రమణశీలం ఉలూఖల నిబద్ధం ఉలూఖలే బద్ధం అకుతోభయం కుతశ్చి ద్భయరహితం నిజం స్వీయ మర్భక మపి బాలంచ అవలోక్య దృష్ట్వా ఇదం సకలం వృక్షపాతనరూప మేతత్సర్వం కృత్యం ఏతదర్భకకృతం ఏత ద్బాల నిర్వర్తితం భవతీత్యేవం రూపాయాం పరిసర విచరతాం ప్రాన్తచారిణాం అర్భకానాం బాలానాం భారత్యాం వాచి అసం భావితవిస్రంభాః అజాతవిశ్వాసాః సన్తః బాలః క్వ అర్జునమహీరుహపాతనం క్వ ఇతి విమమబుద్ధయో భూత్వేతి భావః. పృథుకం బాలం విముచ్య మోచయిత్వా చ ఉలూఖలబంధా దితి శేషః. ఉత్పాతశతపరీత మరిష్టసంతతిసంబద్ధ మిదం పదం స్థానం అనివాసయోగ్యం నివాస స్యాయోగ్య మిత్యేవం మంత్రిభి స్సహ సంమంత్ర్య ఆలోచ్య సద్యః తత్క్షణే ఏవ శృంగవాద్యనినదం శృంగాణాం తదితరభేర్యాది వాద్యానాం చ నినదం ధ్వనిం ఆపాద్య ప్రవర్తయిత్వా మంగళార్థ మితి భావః. గోధనమపి గోరూపం ద్రవ్యమపి గోపానాం గావ ఏవ హి ధనమ్. పురోధాయ అగ్రే కృత్వా కుంభినీరంభాయితాభిః భూగతరంభా ఇవాచరితాభిః భువి రంభా ఇవ ఆచర న్తీభి రితివా. యథా స్వర్గే రంభయా భూష్యతే ఏవం భూ రాభి ర్భూష్యతే ఇతి భావః. ఆభీరభీరుభిః గోపాంగనాభి స్సమం సహ అశేషం సర్వమపి పరిచ్ఛ దం వస్త్రభూషణాది వస్తుజాతం శకటమారోప్య గోపాంగనానాం వస్త్రాది వస్తూని చ శకటేషు స్థాపయిత్వేత్యర్థః. అతివిస్మయనీయం అత్యాశ్చర్యకరం కామనీయకం సౌందర్యం యస్య తత్ అన్వర్థం సార్థకం అభిధానం గోవర్ధన ఇతి నామ యస్య తస్య గాః వర్ధయతీతి గోవర్ధన ఇతి యోగరూఢనామవత ఇత్యర్థః. గోవర్ధనధారాధరస్య గోవర్ధనపర్వతస్య వర్ధనేన స్థిత్యా మనోరమం మనోజ్ఞం పర్వతే తృణాదిబాహుళ్యా ద్గవాం పర్వతప్రదేశో నివాసయోగ్య ఇతీదం విశేషణ ముక్తమ్. కైలాసమివ నీలకంఠనిలయం హంసనివాస మన్యత్ర శివనివాసం చ శ్లిష్టసాధర్మ్యాయ ముపమా. ఏవ ముత్తరత్రాపి. వైకుంఠమివ హరినికేతనం సింహనిలయం విష్ణునివాసం చ ఏవ ముపమాద్వయేన కైలాసవైకుంఠలోకవదస్య సుజనసేవ్యత్వం గమ్యతే. చతురానన మివ బ్రహ్మాణమివ సకలాగమసేవధిం సర్వవృక్షనిధిం సర్వవేదనిధిమితిచ యాముస పులినశోభనీయం యమునానదీసంబంధి సైకతమనోహరం బృందావనోద్దేశం బృందాయాః కస్య చిద్రాక్షసస్య పత్న్యా వనం బృన్దావనం తదే వోద్దేశః తస్య ఉద్దేశ ఇతి వా తం బృందావనప్రదేశ మిత్యర్థః. అవిశత్ ప్రవిష్టా బభూవుః. 50

శ్లో॥ బృందావనపదే దీనబృందావనపరాయణాః
గోపా విరచయంతి స్మ గోపాలనకృతే వ్రజమ్.

బృందావనేతి॥ దీనబృందావనపరాయణాః దీనానాం కృపణానా మనాథానా మితి యావత్. బృందస్య సంఘస్య అవనే రక్షణే పరాయణాః వ్యగ్రాః యద్వా అవన మేవ పరాయణం పరమప్రాప్యం స్వకృత్యమితి యావత్. యేషా న్తే తథోక్తాః. గోపాః నన్దాదయః గోపాలనకృతే గోరక్షణార్థం బృందావనపదే బృందావనస్థానే వ్రజం గోష్ఠం విరచయన్తి స్మ చక్రుః. షేకాపహాసః. 51

శ్లో॥ తౌ తత్ర పితృనిదేశత స్సుతౌ
వత్సపాలపద మన్వతిష్ఠతామ్
తద్విహాయ వసుదేవసన్నిధిం
గోపమందిరసమాశ్రితేః ఫలమ్.

తావితి॥ తతః బృందావనే వ్రజనిర్మాణానన్తరమ్ తాసు తౌ రామకృష్ణౌ పితృనిదేశతః నన్దస్యాజ్ఞాతః వత్సపాలపదం గోశిశుపాలస్థాన మన్వతిష్ఠతాం అధిష్ఠితవన్తౌ గోశిశుపాలనార్థం పిత్రా నియోజితా విత్యర్థః. తత్ వత్సపాలపదలాభః వసుదేవసన్నిధిం వసుదేవస్య యదువంశీయస్య స్వపితు స్సన్నిధిం సమీపస్థితిం వసుదేవస్య ధనపతే స్సన్నిధి మితి చ గమ్యతే విహాయ గోపమందిరసమాశ్రితేః నన్దగృహాశ్రయణస్య ఫలం భవతీతి శేషః. వసుదేవస్య రాజన్యత్వేన తద్వంశే జాతయో రనయోః గోపాలనకథా యద్యపి దూరా తథాపి బాల్యే ఏవ తత్సన్నిధి త్యాగపూర్వకనన్దమందిరస్వీకారా ద్ధేతోః గోపాలనాధికార స్తయో రాసీదితి భావః. ఉత్తమకులజోఽపి మాథ్యా ద్యది ధనపతిసాన్నిధ్యం త్యజతి తర్హి తస్య గోపాలనాది నీచవృత్తి రేవ భవతీతి ధ్వనిః— 52

శ్లో॥ అరమత మురవైరీ మల్లయుద్ధై స్తదా య
త్కిము తదిద మఘాలీ న్మల్లచాణూరఘాతమ్
యదపి ముహు రఖేల త్కందుకై ర్గోపకాంతా
కుచకలశవిమర్దప్రౌఢయ స్తత్కృతా ను.

అరమతేతి॥ తదా తదానీం మురవైరీ కృష్ణః మల్లయుద్ధైః బాహాబాహవ్యాదిభి ర్మల్లసంగరైః అరమతేతి యత్ క్రీడితవానితి యత్ తదిదం క్రీడనం మల్లచాణూరఘాతం మల్లచాణూరయో ర్హననం తత్స్వరూపేణే త్యర్థః. అఘాలీత్కిము నిష్పన్నం కిమ్ ఫలనిష్పత్తావితి ధాతో ర్లుఙ్. బాలభావాభ్యాస మల్లయుద్ధక్రీడనం బాల్యాపగమే మల్లచాణూరఘాతాత్మనా ఽపరిణమతేతి భావః. తథా మురవైరీ కందుకైః క్రీడాసాధనైః ముహుః పునః పునః అఖేలదితి యత్ క్రీడితవానితి యత్. గోపకాన్తాకుచ

కలశవిమర్దప్రౌఢయః గోపకాన్తానాం గోపాంగనానాం కుచకలశయోః కుచకుంభయో ర్విమర్దప్రౌఢయః మర్దనపాణ్డిత్యాని తత్కృతాను తస్మాత్ కన్దుకక్రీడనా త్కృతా జాతా ను కిమ్. బాలభావాభ్యస్త కన్దుకక్రీడనం తారుణ్యే కుచకలశవిమర్దనపాణ్డిత్యం జనయామాసేతి భావః ఉత్ప్రేక్షా ద్వయస్య అన్యోన్యనైరాపేక్ష్యాత్ సంసృష్టిః. 53

శ్లో॥ వృషవివర్తపదం ప్రథితం యయో
ర్వృషభవేషభృతో శ్శిశుచాపలాత్
గుణసమున్నతయో ర్నతయోః పరం
స్పరసలీలవిలంఘనమద్భుతమ్.

వృషేతి॥ గుణసమున్నతయోః గుణైరభ్యధికయో ర్యయోః రామకృష్ణయోః వృషవివర్తపదం సుకృతపరిణామత్వం వృషభవికారత్వఞ్చేతి గమ్యతే. ప్రథితం ప్రసిద్ధమ్. శిశుచాపలాత్ బాలచాపల్యా ద్వృషభవేషభృతోః వృషభవేషధారిణో స్తయోః పరస్పరసలీలవిలంఘనం పరస్పరస్య అన్యోన్యస్య సలీలం సవిలాసం యథా తథా విలంఘన మాక్రమణం లీలాయుద్ధ మితి యావత్. నాద్భుతం నచిత్రమ్. స్వతఏవ వృషవివర్తయో స్తయో ర్వృషభవేషేణ క్రీడనం నచిత్ర మవృషభస్య తు తద్వత్క్రీడనం చిత్రమితి భావః. యద్వా శిశుచాపలా ద్వృషభవేషభృతో రత ఏవ యయో ర్వృషవివర్తపదం ప్రథితం రామకృష్ణయో స్స్వతస్సిద్ధస్య వృషవివర్తత్వస్య బాలభావప్రయుక్తవృషభవేషధారణజన్యత్వోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షా సా చ వ్యంజకాప్రయోగా ద్గమ్యా. వృషశబ్దగతశ్లేషోత్థాపితా చ. గుణసమున్నతయోః ప్రసిద్ధయో ర్వృషయోస్తు శరీరౌన్నత్య మాత్ర మనయో స్తు గుణౌన్నత్య మితి వృషభవ్యతిరేకః ప్రతీయతే. తయోః పరస్పరలీలవిలంఘనం నాద్భుత ముభయో ర్వృషవివర్తత్వసామ్యాదితి భావః. యద్వాఽభ్య మన్యః కశ్చి ద్వృషాంశరహితః అనయో రన్యతరం లీలయా లంఘయే త్తర్హి చిత్రమితి బోధ్యమ్. 54

శ్లో॥ సకలసత్త్వగుణాస్పదతా యయో
రవిశయా నతయో రితయోగయోః
నిఖిలసత్పరతా సుకృతిక్రియా
విలసితోపనతం సుఖ మద్భుతమ్.

సకలేతి॥ యయోస్సప్తమీయమ్. యస్మిన్నిత్యర్థః. సకలసత్త్వగుణాస్పదతా సకలానాం సత్త్వానాం ప్రాణినాం గుణానా మింద్రియాణాం చ ఆస్పదతా ఆశ్రయత్వం అవిశయా నిస్సంశయా. సకలజీవాభిన్నత్వా దితిభావః. ఇత యోగయోః ప్రాప్తసంబంధయో స్తయోః నిఖిలేషు సత్సు సజ్జనేషు పరతయా వ్యగ్రతయా హేతునా యా సుకృతిక్రియా సత్కార్యకరణం తస్యాః విలసితేన విలాసేన ఉపనతం ప్రాప్తం తథోక్తమ్ సుఖం నాద్భుతం. యద్వా తయో స్సుఖం నిఖిలసత్పరతా సుకృతిక్రియా

విలసితోపవన మితి నాద్భుతమి త్యన్వయః. సకలజీవాభిన్న యో స్సకలసత్త్వగుణత్వం యుక్తమ్. తేన చ తత్కార్యకరణం యుక్తం తేన చ అదృష్టద్వారా సుఖప్రాప్తి రపి యుక్తైవేతి భావః. ఏతేన తౌ బృందావనే సజ్జనబాధకాన్ వత్సబకాదీన్ హత్వా సుఖమూషతు రితి భవిష్యత్కథా సూచితా. యద్వా సకలసత్త్వగుణాస్పదతా సమగ్ర సత్త్వగుణస్య ఆశ్రయత్వం విష్ణుత్వమితి యావత్. అన్యత్సర్వం సమానమ్. తథా చ సత్త్వగుణపోష్కల్యా త్సర్వసజ్జనరక్షా అనయో రుచితైవేతి భావః. 55

గ॥ ఇత్థ మతిశయితశకృత్కరిపరిపాలనలాలస మాసాదితానంద మాదృత పితృనిదేశం హృషీకేశ మభిబుభూషు రుగ్రసేనసుతనియంత్రిత స్త్వరిత మాజగామ వత్సాభిధానో యాతుధానః.

ఇత్థమితి॥ ఇత్థ మేవ మతిశయితానాం సంజాతాతిశయానాం శకృత్కరీణాం వత్సానాం శకృత్కరిస్తు వత్సస్స్యా దిత్యమరః. పరిపాలనే రక్షణే. యద్వా అతిశయితే శకృత్కరి పరిపాలనే ఇతి బోధ్యం. లాలస మాసక్తం. అత్ర హేతు మాహ. ఆదృతపితృనిదేశ మితి. ఆదృత శ్శిరసాంగీకృతః పితు ర్నందస్య నిదేశః ఆజ్ఞా యేన తమ్ పితృవాక్యపరిపాలనార్థం గోపాలకత్వ మంగీకృతం నతు మాగ్ధ్యాదితి భావః. ఆసాదితానన్దః ప్రాప్తసుఖం క్వ భోగ మాప్నోతి న భాగ్యభాగ్జన ఇతి న్యాయాత్. వనే గోపాలనేనాపి కృష్ణస్య సుఖ మనర్గళమితి భావః. హృషీకేశం కృష్ణ మభిబుభూషుః అభిభూతుం తిరస్కర్తు మిచ్ఛు స్సన్ ఉగ్రసేనసుతనియన్త్రితః కంసప్రేరితః వత్సాభిధానః వత్సనామకః యాతుధానః రాక్షసః త్వరితం క్షిప్ర మాజగామ కృష్ణం ప్రత్యాగత ఇత్యర్థః. 56

శ్లో॥ హితాహితజ్ఞానవిశేషశూన్యః
పరాశనాయాగత ఏష వత్సః
తతో ను గోవిందభుజోరుదండ
నున్న స్తృణావర్తపదం ప్రపేదే.

హితేతి॥ హితాహితయోః ప్రియాప్రియయో ర్జ్ఞానేన తద్విషయజ్ఞానే నేత్యర్థః. విశేషశూన్య అతిశూన్యః తథోక్తః. ఇదం హిత మిద మహితమితి జ్ఞానమీషదపి తస్య నాస్తీత్యర్థః ప్రబలవిరోధాదితి భావః. పరాశనాయ పరస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్య అశనాయ భక్షణాయ మారణార్థ మితి యావత్. ఆగతః ఏష వత్సః తన్నామా యాతుధానః తతోఽను తతః గోవిందభుజోరుదండనున్నః గోవిందస్య విష్ణోః కృష్ణస్యేత్యర్థః. భుజ ఏవ ఉరుదండః మహాన్ లగుడః తేన నున్నః తాడితస్సన్ తృణావర్తపదం తృణావర్తస్థానం ప్రపేదే అభజత్. తద్వన్మృత ఇత్యర్థః. పర్యాయోక్త మలంకారః. మృత ఇత్యనుక్త్వా తృణావర్తపదం ప్రపేదే ఇతి భంగ్యన్తరేణ చారుతరేణాభి

ధానాత్ పర్యాయోక్తస్తు గమ్యస్య వచోభంగ్యన్తరాశ్రియణమితి లక్షణాత్. అత్రేదం వ్యంగ్యః. హితాహితజ్ఞానవిశేషశూన్యః పశుత్వా దితిభావః. పరాశనాయాగత ఇత్యేకం పదం పరా మధికా మశనాయాం బుభుక్షాం గతః ప్రాప్తః అశనాయా బుభుక్షా దిత్యమరః. ఏష వత్సః తర్ణకః గతో౽ను గతః గోవిందస్య గోపస్య గోష్ఠాధ్యక్షేపి గోవింద ఇత్యమరః. భుజే యః ఉరుర్దండః తేన నున్నః ప్రేరితః తృణానా మాసమంతాత్ వర్తన మావర్తః. భావే ఘఞ్. తస్య పదం స్థానం తృణప్రచురప్రదేశ మిత్యర్థః ప్రపేదే ఇతి. 57

గ॥ బకో౽పి తదను యదునందనపరిబుభూషయా సత్వరమాపత్య పూతనాసాహచర్య మలభత.

బకో౽పీతి॥ బకశ్చ తదను తతః యదునన్దనస్య కృష్ణస్య పరిబుభూషయా పరిభవేచ్ఛయా తం తిరస్కర్తు మిత్యర్థః. సత్వరం శీఘ్రమాపత్య ఆగత్య పూతనాసాహచర్యం పూతనాసహచరత్వ మభజత ఆప తద్వన్మృత ఇత్యర్థః. అత్ర బకః పూతనాసాహచర్య మభజతేత్యనేన కాముకస్య కామినీసాహచర్య ప్రాప్తి ర్ధ్వన్యతే.

శ్లో॥ హంసం సన్మానసావాస మాశ్లిష్టకమలాకరమ్
ఉదారబలసంపృక్తం బకః పరిభవేత్కథమ్.

హంసమితి॥ సన్మానసావాసం సతాం బుధానాం మానసం హృదయమేవ ఆవాసో నిలయో యస్య తం తథోక్తం ఆశ్లిష్టకమలాకరం ఆశ్లిష్టః పీడితః కమలాయా లక్ష్మ్యాః కరో యేన తం లక్ష్మీపతి మిత్యర్థః. పాణిగ్రహణే పాణిపీడనశబ్దప్రయోగః ప్రాయికః, పాణిపీడనమహం దమయన్త్యాః కామయేమహి మహీమిహికాంశో ఇతి శ్రీహర్షః. యద్వా ఆశ్లిష్టః ఆలింగితః కమలాయా ఆకరః ఉత్పత్తిస్థానం క్షీరాబ్ధిరితి యావత్ యేన తం క్షీరాబ్ధిశాయిన మిత్యర్థః. అథవా ఆశ్లిష్టః కమలాకరః పద్మసరః యేన తం తులసీకాననం యత్ర యత్ర పద్మవనాని చ సన్తి భాగవతా యత్ర తత్ర సన్నిహితో హరి రితిశాస్త్రాత్. యద్వా ఆశ్లిష్టా ఆఙ్పూర్వకశ్లిషధాతోః కర్తరిక్తః. ఆలింగితవన్తావిత్యర్థః. కమలాయాః కరౌ యం తం కమలాకరాలింగితమిత్యర్థః. ఉదారబలసంపృక్తం ఉదారేణ మహతా బలేన బలభద్రేణ సంపృక్తం యుక్తం హంసం పరమాత్మానం బకః బకాసురః కథం పరిభవేత్ తిరస్కుర్యాత్. న కథమపీత్యర్థః. సద్భిః పరివేష్టితం తత్రాపి కమలయా సమాలింగితం తత్రాపి బలరామసహితం భగవన్త మేకో బకః కథంవా పరిభవే న్నకథమపీతి భావః. అత్రేదం వ్యంగ్యమ్. సత్ శ్రేష్ఠం మానసం తన్నామకం సరః ఆవాసో యస్య తం ఆశ్లిష్టః ఆలింగితః కమలాకరః పద్మసరో యేన తమ్ యద్యపి మానససరో౽పి కమలాకర ఏవేతి పౌనరుక్త్య మాపద్యతే. తథాపి నివాసస్థానం మానసం మాగ్రవశాత్తు తదితరంకమలాకరా ఆవాసభూతా స్తస్యేతి పరిహారో బోధ్యః. ఏతేన యత్ర కుత్రాపి కమలాకరే ఏవ

వ ర్తతే నతు బకవత్ కద్రోహాదే ఇతి ఫలితమ్. ఉదారేణ మహతా బలేన శరీర పాటవేన సంపృక్తం యుక్తం ప్రబలమితి యావత్. హంసం పక్షివిశేషం బకః పక్షివిశేషః కథం పరిభవే న్నకథ మపీతి. 59

శ్లో॥ ముష్టీముష్టివిహారసారసరసా గోపాలబాలా స్తదా
జాతా స్తేన పరాజితాః కిమిద మిత్యాశ్చర్యపర్యాకులాః
గూఢం తస్య చతుర్భుజత్వమపి వా సత్త్వైకసంవాసతాం
వైదగ్ధ్యం చ బలిప్రతారణవిధౌ కో నామ జానాతు తత్.

ముష్టీముష్టీతి॥ ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభి శ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమితి ముష్టీ ముష్టి తత్ర తేనేద మితి సరూపే ఇతి సమాసః. అన్యేషామపి దృశ్యతే ఇతి పూర్వ పదస్య దీర్ఘం ముష్టాముష్టీతి త్వపపాఠ ఏవ. తదేవ విహారః క్రీడా తత్ర విహార ఇతివా తస్మిన్ సారసరసాః అత్యన్తరసికాః గోపాలబాలాః బాలగోపాః తదా తేన కృష్ణేన పరాజితాః పరాభూతాః ఇదం కిమిత్యాశ్చర్యపర్యాకులా విస్మయాకులాః జాతాః బభూవుః. బహవోఽపి వయ మేకేన కృష్ణేన ముష్టీ ముష్టి యుద్ధే పరాజితా ఇతి తత్ర కారణాజ్ఞానా ద్విస్మయం ప్రపేదిరే ఇతి భావః. తత్ర కారణం కవి స్స్వయం వదతి. గూఢమితి. తస్య కృష్ణస్య సంబంధి తత్ర్పసిద్ధం గూఢం వేదైక సమధిగమ్యం చతుర్భుజత్వం విష్ణుత్వం భుజచతుష్టయశాలిత్వం చ సత్త్వైకసం వాసతాం సత్త్వం గుణో బలం చ తస్య ఏకసంవాసతా ముఖ్యాశ్రయత్వం బలి ప్రతారణవిధౌ బలిచక్రవర్తివంచనవిధౌ బలవత్పురుషవంచనవిధౌ చ వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం చ కో నామ కోవా జానాతు నకోపీత్యర్థః. దేవరహస్యత్వాదితి భావః. కృష్ణోహి చతుర్భుజః తే తు ద్విభుజా ఏవేతి తేనైషాం పరాజయో యుక్త ఏవ. నను గోపా బహవో మిళిత్వా బహుభుజా ఏవేత్యత ఆహ. సత్త్వైకసంవాసతామితి. సన్తు నామ మిళితానాం తేషాం బహవో బాహవః నతు తేషాం బలమ స్తీతి బలి నానేన తత్పరాజయో యుక్త ఏవ. నను బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయో దురత్యయ ఇతి న్యాయా ద్దుర్బలైరపి బహుభి రేక ఏవ జయ్య ఇత్యత ఆహ. బలి ప్రతారణవిధౌ వైదగ్ధ్యమితి నరాః గజ మివ శ్రీకృష్ణః గోపసంఘం ఉపాయేన జితవానితి నాస్త్యుపాయతుల్యం లోకే కించి ద్వస్త్వితి భావః. ఇతి వ్యంగ్యాశయః. వస్తుతస్తు శ్రీకృష్ణస్య భగవత్త్వా త్తజ్జయో యుక్త ఏవేతి భావః. 60

శ్లో. యామునేషు పులినేషు స శౌరి
స్సేతుబంధవిధిభి ర్వ్యదరంస్త
తత్పురా పరిపయోనిధిసేతో
స్స్పష్ట మాచరనవాసనయేతి.

యామునేష్వితి॥ సః శౌరిః కృష్ణః యామునేషు యమునాసంబంధిషు పులినేషు తోయోద్ధతతటేషు సేతుబంధవిధిభిః సేతునిర్మాణకృత్యైః రరంస్త క్రీడితవానితి యత్ తత్క్రీడనం పురా రామావతారే పరిపయోనిధి సముద్రే విధకృద్భిరేవ్య యీభావః. సేతోః ఆరచనవాసనయా నిర్మాణసంస్కారేణేతి స్పష్టం సర్వవిదిత మిత్యర్థః. శ్రీరామస్యాత్మని లగ్నః సేతునిర్మాణ సంస్కారః రామావతారానన్తరం కృష్ణావతారేఽపి యమునాయాం సేతుం కారితవానితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః —

గ॥ ఏవ మానకదుందుభినయనాంభోజదుర్లభాభి రాభీరశాబకభాగధేయ పరంపరాపరిణతిభి రంభోజసంభవప్రముఖబర్హిర్ముఖనికరలోభనీయాభి రర్భకలీలాభి రశేషమపి భువన మానందయంతావాశ్వినేయావివ వసుంధరాజ్వరనివర్తనాయ మధ్యమలోకభాజౌ మదనమాధవావివ వనసంచారిణౌ జయంతనళకూబరావివ భూలోకవిలోకనలాలసౌ ఇష్టాపూర్తజన్య సుకృతసంచయావివ సశరీరబన్ధౌ రామణీయకసర్వస్వనిశ్శమప్రదేశౌ నత్సపరిపాలనాయ విపినవర్త్మనా సంచరమాణౌ గుంజామణిపుంజ రంజితావవతంసితనానాకుసుమదామసముదాయౌ వనదేవతాభిరపి సవి స్మయ మవలోకయమానౌ పరశ్శతాభి రాభీరకిశోరరాజిభి రనుగమ్య మానౌ తావేతౌ రౌహిణేయనందనందనావపధ్యాప్య యన్నతిరూక్షః క్షణదాచరః కశ్చిదఘాభిధానో సన్నిధాయ సోదరనిషూదనసంజాత వైరనిర్యాతనసముత్సుకః కమపి మహామహీధరవిడంబిబిలేశయకళేబర మాలంబ్య వ్యాదాయచ వదన మనువిపిన మవతస్థే.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా ఆనకదుందుభే ర్వసుదేవస్య నయనాంభోజయోః నేత్ర కమలయోః దుర్లభాభిః లబ్ధు మశక్యాభిః అభీరశాబకానాం గోపాలబాలానాం సంబంధినీనాం భాగధేయపరమ్పరాణాం సుకృతసమూహానాం పరిణతిభిః పరిణామ భూతాభిరిత్యర్థః. భాగ్యవశా త్తేషాం సులభాభిరితి భావః. తత్ర హేతు మాహ. అంభోజేతి. అంభోజసంభవో బ్రహ్మా ప్రముఖ మాదిర్యేషాం తేషాం బర్హిర్ముఖానాం దేవానాం నికరేణ సమూహేనాపి లోభనీయాభిః స్పృహణీయాభిః బ్రహ్మాదిలోభవిషయాణాం లీలానాం గోపాలబాలగోచరత్వే హేతు స్తదీయానేకజన్మసంచితసుకృతపరిపాక ఏవేతి భావః. ఏతేన శ్రీకృష్ణప్రసవ హేతుబహుళసుకృతాభ్యాం దేవకీవసుదేవాభ్యామపి గోపబాలా ఏవ ధన్యా ఇతి భగవత స్సౌలభ్యం వ్యజ్యతే. అర్భకలీలాభిః బాలక్రీడాభిః అశేషం సమస్త మపి భువనం జగదానన్దయన్తౌ సుఖయన్తౌ వసుంధరజ్వరనివర్తనాయ భూతాపనివారణార్థం భూ దేవీజ్వరనిర్యాతనార్థంచ మధ్యమలోకభాజౌ భూలోకం ప్రాప్తవన్తౌ ఆశ్వినేయా వివ అశ్వినావివ స్థితౌ వనసంచారిణౌ బృందావనే సంచరన్తౌ మదనమాధవావివ.

మన్మథవసన్తావివ స్థితౌ భూలోకవిలోకనలాలసౌ మధ్యమలోకదర్శనాసక్తౌ జయన్తనలకూబరావివ ఇన్ద్రకుబేరతనయావివ స్థితౌ సశరీరబన్ధౌ శరీరధారిణౌ ఇష్టం యాగాది. పూర్తం వాపీతటాకాదినిర్మాణం తాభ్యాం జన్యౌ జాతౌ సుకృతసంచయౌ పుణ్యసమూహావివ స్థితౌ ఇష్టజన్యసుకృతసంచయ ఏకః. పూర్తజన్యసుకృతసంచయో౽న్యః. ఏతావుభౌ రామకృష్ణాకారేణ సశరీరౌ ఇతి భావః ఇత్యుత్ప్రేక్షా చతుష్టయమ్. ఇవశబ్దస్య సంభావనాయాం పర్యవసానాత్. సంభావన స్స్యా దుత్ప్రేక్షేతి తల్లక్షణమ్. రామణీయకసర్వస్వస్య రమణీయతారూపసర్వధనస్య విశ్రమప్రదేశౌ విశ్రాన్తిస్థానభూతౌ వత్సపరిపాలనాయ తద్రక్షణార్థం విపినవర్త్మనా వనమార్గేణ సంచరమాణౌ చరన్తౌ. సముస్తప్రతీయాయుక్తౌ దిత్యాత్మనేపదమ్. గుంజాభి ర్మణిపుంజైః రత్నసముదాయై శ్చ రంజితౌ యద్వా గుంజామణయః శ్రేష్ఠగుంజాః తేషాం పుంజేన రంజితౌ అలంకృతౌ. కాకచించీ గుంజా కృష్ణలా ఇత్యమరః (ఆంధ్రే గురిగింజ) అవతంసితః కర్ణభూషణీకృతః భూషణీకృత ఇత్యేవ వా నానావిధానాం కుసుమదామ్నాం పుష్పమాలానాం సముదాయ స్సమూహః యాభ్యాం స్తౌ తథోక్తౌ వనదేవతాభి రపి కాననాధిదేవతాభి రపి అపినా కిముత భూలోకస్థనారీభి రిత్యర్థః. సవిస్మయం సాద్భుత మవలోక్యమానౌ దృశ్యమానౌ పరశ్శతాభి రమితాభి రాభీరకిశోరరాజిభిః గోపబాలపఙ్క్తిభిః అనుగమ్యమానౌ అనుసృతౌ తౌ ప్రసిద్ధౌ ఏతౌ పూర్వోక్తౌ రౌహిణేయః బలః నన్దనన్దనః కృష్ణః తౌ అధ్యక్షయన్ పశ్యన్నిత్యర్థః. అతిరూక్షః అతిక్రూరః అఘాభిధానః అఘ ఇతి నామధేయవాన్ కశ్చిత్ క్షణదాచరః నిశాచరః అసన్నిధాయ సన్నిధిం త్యక్త్వా దూరే ఇత్యర్థః. స్వస్వరూపం తిరోధాయేతి వా. సోదరస్య అనుజస్య బకస్య నిషూదనేన నాశనేన సంజాతస్య వైరస్య శత్రుత్వస్య నిర్యాతనే నివారణే సముత్సుకః ఉత్కంఠిత స్సన్ సోదరమారణానిష్టప్రతీకారేచ్ఛు స్సన్నిత్యర్థః. కమప్యనిర్వచనీయం మహీధరం పర్వతం విడంబయతి అనుకరోతీతి మహీధరవిడంబీ సచాసౌ బిలేశయకళేబర స్సర్పశరీరః తమాలంబ్య గృహీత్వా మాయాబలాదితి భావః. వదనం వక్త్రం వ్యాదాయ విస్తారయిత్వా విఘటయ్యేతి యావత్. అనువిపినం విపినే అవతస్థే స్థితవాన్. యద్యపి వ్యాదాయవదన మిత్యత్ర భూతపూర్వే క్త్వాల్యబితి భూతకాలానుసరణ ముచితం. తథాపి ప్రకృతోపయోగాత్ వర్తమానకాల ఏవ గృహీతవ్యః. అన్యథా వదనే వత్సగోపప్రవేశాసంభవాత్. ల్యప ఉపపత్తి స్తు వక్త్రం వ్యాదాయ స్వపితీతివత్కథంచి ద్బోధ్యా.

౭॥ తమేన మాభీరశాబకా స్సర్వేపి నిర్వర్ణ్యకమపి బృందావనప్రదేశవాస్తవ మవనీధరం మన్వానా విధ్యాయత గిరి రయ ముదస్సర ఇవ తదీయకందరోదర మాననమితర మివ గహ్వరపరిసరవర్తిగండోపలయుగళ మివ

మీాయదంష్ట్రాయుగళ మివ తదంతరప్రదృశ్యమానఘంటాపథసరణి రాయతా రసజ్ఞేవ తత్రత్యదావపావకపరిచితసమీారణశ్వాసానిల ఇవ దవదహనదగ్ధసత్త్వదుర్గంధ స్తదశితోజ్ఝితపశితపూతిగంధ ఇవ శిఖరోపరి ఘూర్ణమాన మభ్రపటల మిదమీాయఫణామణినీలమణికిరణనికురుంబమివ నితాంతవ్యాత్తదరీముఖతయా గిరేతు మస్మానివ సోఽయ ముత్సుక ఇతి పరస్పర ముత్ప్రేక్షమాణా యది పునరిమ మవిరోధనేన ప్రసహ్య బకలావం లావిష్యత ఇతి సాకూతస్మితకరతాళ మధోక్షజ మవలోకయంత స్సత్వర మవిమృశ్య సహాశకృత్కరిభి రదసీయవదనోదరప్రదేశ మవిశన.

తమేనమితి॥ తం పూర్వోక్త మేనం సర్పరూపిణ మఘాసురం నిర్వర్ణ్య దృష్ట్వా సర్వేఽపి ఆభీరశాబకాః గోపబాలాః కమపి కంచిత్ బృందావనసదేశవాస్తవ్యం బృందావన సమీాపస్థిత మవనీధరం పర్వతం మన్వానా జానంతః సన్తః బాలా ఇతి శేషః. హే బాలాః నిధ్యాయత పశ్యత అయం గిరిః పర్వతః ఉరస్సర ఇవ సర్పఇవ భాతీతి శేషః సర్వత్రైవ మన్వేతవ్యం. వస్తుత స్సర్పమేవ గిరిం మత్వా సర్పత్వేన తముత్ప్రేక్షంతి భ్రాంతిహేతు కోఽయముత్ప్రేక్షాలంకార స్స్వభావోక్త్యాపర్యవస్యతి. వస్తుతస్తు అయ ముదస్సరో గిరిరివ భాతీతి వక్తవ్యే ప్రతీపవచనాత్ ప్రతీపాలంకారః. ప్రతీప ముపమాన స్యోప మేయత్వ కల్పనమితి తల్లక్షణాత్. బాలాస్తు ప్రతీపాలంకార వివక్షయా నైవ మూచుస్తః కిన్తు భ్రాన్త్యేతి స చ భ్రాన్తిహేతుక ఇతి బోధ్య మేవముత్తరత్రాపి. తదీయకందరోదరం పర్వతసంబంధి గుహాన్తఃప్రదేశం ఆననమివ సర్పస్య వదనమివ అత్ర ఆనన మితర మివేతిపాఠః ప్రామాదికః. ఆననశబ్దస్య క్లీబత్వేన ఇతరదితి వక్తవ్యత్వాత్ తథా ఇతరత్పదనివేశో వ్యర్థఇతి స చ మయాపనీత ఇతి బోధ్యమ్. గహ్వరస్య గుహాయాః పరిసరవర్తినోః ప్రాంతస్థయోః గండోపలయోః పర్వతచ్యుతస్థూలోపలయోః యుగ ళమ్ ద్వయమ్ ఇదమీాయం ఇదం శబ్దాత్ స్యేద మిత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః. సర్పసం బంధీ త్యర్థః. దంష్ట్రాయుగళమివ ఆశీర్ద్వన్ద్వమివ తదన్తరే పర్వతమధ్యే ప్రదృశ్య మానా అవలోక్యమానా ఘంటాపథసరణిః రాజమార్గః. యద్యపి ఘంటాపథశబ్దే నైవ తాదృశార్థప్రతీతౌ పునః మార్గపర్యాయసరణిశబ్దప్రయోగో వ్యర్థ స్తథాపి కరికలభకర్ణావతంసాదివ త్సామాన్యవిశేషభావేన తదుపపత్తి ర్బోధ్యా. ఆయతా దీర్ఘా రసజ్ఞా రసనేవ. రసజ్ఞా రసనా జిహ్వేత్యమరః. తత్రత్య దావపావకపరిచితసమీా రణః పర్వతస్థదావానలేన సంజాతపరిచయో వాయుః. అవ్యయా త్త్యబితి త్యప్. పరిచిత ఇత్యత్ర తు తారకాదిత్వా దితచ్. శ్వాసానిలఇవ ఫూత్కారవాయు రివ విషలిప్తత్వేన అత్యుష్ణత్వాచ్ఛ్వాసవాయోః తత్సాధర్మ్యార్థం దావపావకపరిచి తత్వం సమీారణస్యోక్తమితి బోధ్యమ్. దవదహనేన దావాగ్నినా దగ్ధానాం భస్మీకృ తానాం సత్త్వానాం ప్రాణినాం సంబంధీ దుర్గంధః దుష్టగంధః అశితం చ తదుజ్ఝితం

చ అశితోష్ఠితం. స్నాతానులిప్తవ త్సమాసః. తేన సర్పేణ అశితోష్ఠితం అతి భక్షణాద్వ్యాప్త మిత్యర్థః. తస్య పిశితస్య మాంసస్య. పూతిగంధః దుర్గంధ ఇవ పూతిగంధస్తు దుర్గంధ ఇత్యమరః. శిఖరోపరి శృంగాగ్రే ఘూర్ణమానం భ్రమణశీల మభ్రపటలం మేఘసమూహః ఇదమీయాయాం సర్పసంబంధిన్యాం ఫణాయాం స్ఫటాయాం యః నీలమణిః ఇంద్రనీలమణిః తస్యకిరణనికురంబం కాన్తిసందోహఇవ. యద్యపిమణౌ భ్రమణంనాస్తి తథాపి తత్కిరణానాం ప్రసరణధర్మత్వా ద్ఘూర్ణమానేత్యభ్రవిశేషణం దత్తం తత్రాస్మాభి రితి జ్ఞేయమ్. నితాంతం అత్యన్తం వ్యాత్తం స్ఫావిరితం దరీకందరః ముఖమివ యస్య తస్య భావ స్తత్తా తయా ప్రక్రమభంగభీత్యా దరీముఖేత్యత్ర ఉపమిత సమాసస్స్వీకృతః. అస్మాన్ గళితుం సోఽయం పర్వత ఉత్సుకః ఉల్లాసవానివేతి. ఏవం రూపేణ పరస్పర మన్యోన్య ముత్ప్రేక్షమాణాః సంభావయన్త స్సన్తః యది పునః యదితు ఇద మస్మాభి రుత్ప్రేక్ష్యమాణం సర్పత్వం మవితథమేవ సత్యమేవ భవేదితి శేషః. వస్తుత స్సర్ప ఏవస్యా న్నత్వయం పర్వత ఇతి యదీష్టమిత్యర్థః. తర్హి బకలావం లావిష్యతే బకవ ద్ధనిష్యతే మయేతి శేషః. కృష్ణేనేత్యర్థః. ఉపమానే కర్మణిచేతి ణముల్. కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః. సామాన్యవిశేషభావాదభేదాన్వయః. ఇత్యేవం సాకూతస్థితకరతాళం సాభిప్రాయకృత కరతాళం బాలాస్తు మార్గ్యా తస్సర్పేపర్వతత్వ మారోప్య పున స్సర్పత్వం య దుత్ప్రేక్షితవన్తః తత్సిద్ధవత్కృత్య యద్యయం వస్తుత స్సర్ప స్తర్హి బకగతి రస్య స్యాదితి వదన్ శ్రీకృష్ణః కరతాళధ్వని మకరోదితి భావః. అధోక్షజం కృష్ణ మవలోకయన్తః పశ్యన్తః అభిమృశ్య కృష్ణః కిమేవ మభిదధాతీతి తద్వచన మప్యనాలోచ్యేత్యర్థః. సత్వరం శీఘ్రం యథా తథా శకృత్కరిభిస్సహ వత్సైస్సమమ్. అదసీయస్య అదశ్శబ్దాత్స్యేదమిత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః. త్యదాదీనిచేతి వృద్ధసంజ్ఞా. సర్పసంబంధిన ఇత్యర్థః. వదనస్య వక్త్రస్య ఉదరప్రదేశం మధ్యభాగం అవిశన్ ప్రవిష్టాబభూవుః.

గ॥ భగవానపి తస్య మాయావినో మాయానుభావం విభావయన్ సతీర్థ్య
కుశల మభ్యర్థయమాన స్తదీయవదనకోటర మయాసీత్.

భగవానితి॥ భగవాన్ కృష్ణశ్చ మాయావినః మాయినః తస్య అఘాసురస్య మాయానుభావం సర్పవేషధారణరూపం మాయాబలం విభావయన్ పశ్యన్ సతీర్థ్య కుశలం సవయస్యక్షేమం సమానతీర్థేవాసీతి యత్. యద్యపి సతీర్థ్యశబ్దః ఏకత్ర గురౌ విద్యా మభ్యస్యత్సు ఛాత్రేషు ప్రసిద్ధ స్తథాపీహ ఔపచారిక ఇతి బోధ్యమ్. అభ్యర్థయమానః వాంఛన్ తదీయవదనకోటరం సర్పవక్త్రరూపగహ్వర మయాసీత్ ప్రాప. దీనరక్షణార్థం భగవత్ప్రవేశనం నతు బాల్యాదితి భావః. 64

శ్లో॥ వేగా దాననకందరాంతరగత స్తైవిక్రమం ప్రక్రమం
చక్రే చక్రధర స్తదా నియమితశ్వాసానిలాపూరణః

తేనాసౌ బలిచక్రవర్త్యపి తతో ముంచన్నధః ప్రస్థితం
నిర్యత్ప్రాణసమీరణ శ్శిరపథా దాతిష్ఠ దుచ్చైః పదమ్.

వేగాదితి॥ చక్రధరః కృష్ణః వేగాత్ న తు విళంబాత్ విళంబే సతి సతీర్థ్యనాశాత్. ఆననకన్దరాన్తరగత స్సన్ సర్పవదనగహ్వరం ప్రవిష్టస్సన్. దా నియమితం బన్ధితం శ్వాసానిలాపూరణం శ్వాసవాయుప్రసారణం యేన స తథోక్తః. సర్పసంబన్ధి ప్రాణవాయుప్రసారణం నిరుద్ధ్యేత్యర్థః అవకాశేసతి హి వాయుప్రసారః. ప్రకృతే తు శరీరాన్తస్సర్వాభిస్రి మభివ్యాప్య శ్రీకృష్ణే వర్తమానే సతి నిరవకాశా ద్వాయు నిరోధ ఆసీదితి భావః. యద్వా నియమితైః శ్వాసానిలైః స్వీయైరేవ. ఆసమన్తా త్పూరణం వృద్ధి ర్యస్య స తథోక్తః. స్వదేహే శ్వాసా న్పూరయిత్వా దేహ ముజ్జృంభయన్నితి భావః త్రైవిక్రమం త్రివిక్రమావతారసంబన్ధినం ప్రక్రమం రీతిం చక్రే. అతిస్థౌల్య మభజదిత్యర్థః. తేన శ్రీకృష్ణస్య స్వాన్తర్నివకాశవ్యాప్త్యా సంజాతప్రాణనిరోధేనేత్యర్థః. భగవత స్త్రైవిక్రమప్రక్రమాశ్రయణేనేతి వా. అసౌ అఘాసురః బలిచక్రవర్త్యపి బలినాం చక్రవర్తి బలవదగ్రేసరోఽపీత్యర్థః. శిరపథా న్మస్తకమార్గాత్. బ్రహ్మరంధ్రాదిత్యర్థః. రజోవాచే రజోద న్తశ్శిరోవాచీ శిర స్తథేతి కంఠభూషణకోశా దదన్తోయం శిరశబ్దః తథా. విచకర్త శిరాన్ ద్రౌణిరితి భారతే ప్రయోగశ్చ. ఋక్పూరబ్ధూః పథామానక్షే ఇతి సమాసాన్తోఽచ్ ప్రత్యయః. శిరస్య పన్థాః శిరపథమితి సమాసః. నిర్యత్ప్రాణసమీరణస్సన్ నిర్గచ్ఛత్ప్రాణవాయుస్సన్. అధః ప్రస్థితిం అధోలోకగమనం ముంచన్ త్యజన్. నరకాభిముఖగమనం త్యక్త్వే త్యర్థః. ఉచ్చైఃపదం వైకుంఠ మాతిష్ఠత్ ఆశ్రితః. నహి భగవతా హతస్య దుర్గతిః. ద్వేషా చ్చైద్యాదయో నృపా ఇతి వచనాదితి భావః. అత్ర తేన భగవత స్త్రైవిక్రమప్రక్రమాశ్రయణేనాపి బలిచక్రవర్తీ బల్యభిధరాక్షసచక్రవర్తీ అధః ప్రస్థితిం పాతాళగమనం ముంచన్ త్యక్త్వా. ఉచ్చైఃపదం స్వర్గ మాతిష్ఠదితి విరోధో ధ్వన్యతే. భగవతా నియమితస్య బలిచక్రవర్తినః పాతాళగమన శ్రవణాదితి భావః. 65

శ్లో॥ వ్యముచ్యతాఘేన హరేః ప్రసాదా
దానంద మాసీత్పరమం నరాణామ్
బుద్ధైరపి ప్రీతిరహో విశాలా
కథం ససిద్ధాంత ఇతి వ్యథాయి.

వ్యముచ్యతేతి॥ హరేః కృష్ణస్య ప్రసాదా దనుగ్రహాద్ధేతోః అఘేన అఘాసురేణ వ్యముచ్యత భావే లఙ్. అఘాసురో ముక్తోఽభూదిత్యర్థః. నరాణాం జనానాం పరమ ముత్కృష్ట మానన్ద మాసీత్. జగదపకారిణోఽఘస్య నాశే జగత్తుష్టేత్యర్థః సః అఘః కథం కేన ప్రకారేణ సిద్ధాన్త ఇతి సిద్ధః నిర్వృత్తః అన్తః నాశః యస్య స

సిద్ధాన్తః మృత ఇత్యర్థః. బుద్ధైర్దేవైరపి విశాలా అధికా ప్రీతిః ప్రేమ. అర్థాత్తదన్తరి కృష్ణే వ్యథాయి. అహో దేవానామపి హృదయశల్యాయిత ఇతి చిత్రమస్య సామర్థ్యమితి భావః. అత్ర పూర్వార్ధే ఏకస్య ముక్తి రన్యస్యానన్ద ఇతి అసంగత్యలంకారో వ్యజ్యతే. విరుద్ధభిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వో రసంగతిరితి లక్షణాత్. సః పూర్వార్థప్రతీతవాక్యార్థః. ముక్త్యానన్దయో ర్వైయధికరణ్య ప్రతిపాదనపరత్వేన అపసిద్ధాన్తభూత ఇతి భావః. సిద్ధాన్త ఇతి. ఉత్తరపక్ష ఇతి. బుద్ధై ర్విద్వద్భి స్తత్ర సిద్ధాన్తాభాసే. విశాలా ప్రీతిః కథం వ్యథాయి. అహో విదుషామపి వ్యామోహాశ్చిత్ర మిత్యర్థః ఇతి ధ్వనిః. అత్రాన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. హరేః ఈశ్వరస్య ప్రసాదాత్సంకల్పరూపా దనుగ్రహా దఘేన పాపేన వ్యముచ్యత పాపం ముక్తం త్యక్తమభవదిత్యర్థః. ఆత్మనో నిత్యముక్తత్వా న్నతస్య ఈశ్వరప్రసాదా త్పున ర్ముక్తిర్భవితు మర్హతి. కిన్తు ఆత్మనిష్ఠపాపవాసనాముక్తిరేవ ముక్తిరితి భావః. నరాణాం జీవానాం నరయన్తే నక్షీయన్తే ఇతి నరా ఇతి వ్యుత్పత్తేః. పరమానన్ద మాసీత్. పాపనాశే సతి మనశ్శుద్ధిద్వారా సచ్చిదానన్దలక్షణస్వస్వరూపసాక్షాత్కారో భవతీతి భావః. సః భగవత్సంకల్పాదేవ జీవానాం ముక్తిః నతు కేవలాత్. జ్ఞానాదిత్యయం యోగమతానుసారీ వాక్యార్థః. సిద్ధాన్తః నిశ్చయ ఇతి బుద్ధైః జ్ఞానిభిస్సాంఖ్యైరితి యావత్. విశాలా ప్రీతి ర్వ్యథాయి త్యహో సాంఖ్యానాం నిరీశ్వరత్వేన ఈశ్వరప్రసాదా న్ముక్తి రిత్యస్యానంగీకారా చ్చిత్రమిదమితి భావః. 66

౭॥ అథ సంక్రాన్తయా తదీయతేజస్సంపదా సంపన్నః కృతాన్తనిశాన్తాదివ త్తదీయవదనకందరా దాపతద్భి స్సవత్సై ర్వత్సపాలై రభినన్ద్యమానస్తదపదానముదితదివిషదుపపాదితమందారకుసుమవీచిభి రభ్యర్చ్యమానశ్చక్రధరః కమపి వచసా మవిషయం హర్ష మభజత.

అథేతి॥ అథ అఘాసురప్రాణాపాయానన్తరం సంక్రాన్తయా స్వస్మిన్ మిళితయా తదీయతేజస్సంపదా అఘాసుర సంబన్ధితేజోరాశినా లింగశరీరరూపేణేత్యర్థః. తస్యైవ తేజోమయత్వప్రతిపాదనాత్ నచాత్మజ్యోతి రిదమితి భ్రమితవ్యం. ఆత్మనః జ్ఞానైకాకారతయా తేజోరూపత్వాభావాత్ నచ స్వయం జ్యోతిష్ట్వవ్యాఘాతః. తత్రజ్యోతిశ్శబ్దస్య జ్ఞానార్థకత్వాత్. సంపన్నః యుక్తః ఏతేన అఘాసురః కృష్ణసాయుజ్య మాప్తవానితి ఫలితమ్. నను లింగభంగే హి మోక్షః కథ మధునా సలింగస్యాఘస్య మోక్షః ప్రత్యపాదీతిచేదుచ్యతే. ముక్తిర్ద్వివిధా నిర్గుణా సగుణా చేతి. తత్ర నిర్గుణముక్తి ర్బ్రహ్మవిద ఏవ. తస్య ప్రాణోత్క్రమణన్తు నాస్తి. 'తస్య ప్రాణా నోత్క్రామ' న్తీతి శ్రుతేః. అత్ర ముక్తౌ లింగభంగ ఏవ సగుణాయాన్తు న లింగభంగః నాపి ప్రాణోత్క్రమణే భావః. ఇయమేవ హీశ్వరసాయుజ్యన్నామేత్యలం. కృతాన్తనిశాన్తాదివయమసదనాదివ తదీయవదనకందరాత్సర్పవక్త్రగహ్వరాత్సకాశా

దాపతద్భి రాగచ్ఛద్భిః. సవత్సైః తర్ణకసహితైః వత్సపాలైః గోపై రభినంద్యమానః శ్లాఘ్యమానః తదపదానేన తేనాఽద్భుతకర్మణా ముదితైః తుష్టైః దివిషద్భిః దేవై రుపపాదితాభి ర్వృష్టాభి రిత్యర్థః. మందారకుసుమవీచిభిః దేవతరుపుష్పమాలాభిః అభ్యర్చ్యమానః పూజ్యమానః అలంకృత ఇతి యావత్. చక్రధరః కృష్ణః కమప్య నిర్వచనీయం ఇదమేవ స్పష్టమాహ. వచసా మవిషయమితి, వాగగోచరమిత్యర్థః బ్రహ్మానన్దత్వాదితిభావః హర్షం సంతోష మభజత ఆప కృతకృత్యత్వాదితిభావః. 67

గ॥ తతః.

తత॥ఇతి అఘనాశనానన్తరమిత్యర్థః. అఘవదననిర్గమనానన్తరమితి వా.

శ్లో॥ అఘవదనవిముక్తై స్తత్ర గోపాలబాలై
స్తటభువి యమునాయా స్సాదరం సేవ్యమానః
అవిరతపరితృప్తోప్యేష శౌరి స్సజగ్ధిం
వ్యతనుత లలితాభి ర్నందయ న్నర్మవాగ్భిః

అఘేతి॥ తత్ర బృందావనే యమునాయా స్తన్నామకనద్యాః తటభువి తీరప్రదేశే అఘవదనవిముక్తైః అఘాసురవక్త్రనిర్ముక్తై ర్గోపబాలై ర్వత్సపాలై స్సాదరం యథా తథా సప్రేమ యథా తథా సేవ్యమానః పరిచర్యమాణః ఏష పూర్వోక్తశ్శౌరిః కృష్ణః లలితాభి స్సుందరాభిః నర్మవాగ్భిః క్రీడావాక్యైః నందయన్ సతీర్థ్యానానన్దయన్ సన్. అవిరతపరితృప్తోఽపి నిత్యతృప్తోఽపి అవాప్తసమస్తకామత్వాదితిభావః. సజగ్ధిం సహభోజనం. సజగ్ధిం సహభోజన మిత్యమరః. వ్యతనుత అకరోత్. యమునాతీరే గోపైస్సమం శిక్యస్థమోదనం బుభుజే ఇతి భావః. స్వభావోక్తిః. 68

శ్లో॥ కూరం మురారికమనీయకథోపదంశ
మాధాయ భాజనపుటేషు సుధావధీరి
మోదాత్తదా నిజనిజాన్నరుచిప్రకాశ
మాచామతిస్మ సురభీశకిశోరరాశిః.

కూరమితి॥ సురభీశకిశోరరాశిః గోపబాలపఙ్క్తిః తత్సమూహ ఇత్యర్థః. తదా శ్రీకృష్ణభోజనసమకాలే సుధావధీరి అమృతతిరస్కృతిచణమిత్యర్థః. అమృతాదపి స్వాద్వితి యావత్. కూరమన్నం భాజనపుటేషు పాత్రభూతేషు పత్త్రపుటేషు ఆదాయ స్థాపయిత్వా మురారికమనీయకథోపదంశం మురారేః కృష్ణస్య కమనీయాభి ర్మనోహరాభిః కథాభిః పూతనానాశనాదివృత్తాన్తైః ఉపదంశం మురారికమనీయకథోపదంశం మురారికమనీయకథాః ఉపదంశ్యేత్యర్థః. ఉపదంశ స్తృతీయాయామితి ణముల్ ఉపదంశస్తు భక్షణ మిత్యమరః (ఆంధ్రి ఊరగాయ) మాంసాదికమివ మురారికథాఏవ ఉపదంశీకృత్యేతియావత్. నిజజనాన్నరుచిప్రకాశం నిజ

జనస్య స్వీయజనస్య అన్నరుచేః స్వభుజ్యమానాన్నస్వాదుత్వస్య ప్రకాశః ప్రకటనం యస్మిన్ కర్మణి తత్ యథా భవతి తథా. పరస్పరమన్నస్వాదంప్రకాశ్యేత్యర్థః. మోదాత్సంతోషా దాచమతిస్మ బుభుజే. ఆజీ చమ ఇతిదీర్ఘః. స్వభావోక్తిరలంకారః. మురారీతి విశేషణేన భోజనమధ్యే భగవన్నామస్మరణస్య కర్తవ్యత్వం ప్రతిపాదితం. ఉపదంశేత్యనేన సుధావధీరి కూరాదపి భగవత్కథామృతస్య స్వాదుత్వాతిశయః ఫలితః. అన్నాదధికరుచిమత్వస్తు హి ఉపదంశీ క్రియతే. మురారికథాసు ఉపదంశత్వ రూపణా ద్రూపకాలంకారః- 69

శ్లో॥ గోపాలబాలకులసంకులమూర్తిరేష
వేషం పుపోష పులినే తలినేతరాభః
రాకాసుధాకరకరప్రకరస్య తస్య
తారాగ్రహైః పరివృతస్య ఖమధ్యభాజః.

గోపాలేతి॥ గోపాలానాం యే బాలాః తేషాం కులేన సమూహేన వత్సపాలసంఘేనేత్యర్థః. సంకులా వేష్టితా మూర్తిర్విగ్రహో యస్య స తథోక్తః తలినేతరాభః అధికకాన్తిః. తలినం విరళే స్తోకేత్యమరః. పులినే తోయోత్థితనదీతటప్రదేశే. తోయోద్ధితం తత్పులిన మిత్యమరః. స్థిత ఇతి శేషః. ఏష కృష్ణః తారాగ్రహైః తారాః అశ్విన్యాదయః గ్రహాః కుజాదయః పఞ్చ తైః పరివృతస్య పరివేష్టితస్య ఖమధ్యభాజః ఆకాశమధ్యగతస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య రాకాసుధాకరకరప్రకరస్య సుధాయా ఆకరాః ఉత్పత్తిస్థానభూతాః కరప్రకరాః కిరణసంఘాః యస్య స సుధాకరకరప్రకరః అమృతాంశు రిత్యర్థః. రాకాయాం పూర్ణిమాయాం యస్సుధాకరకరప్రకరస్తస్య పూర్ణచన్ద్రస్యేతి యావత్. వేషం పుపోష దధార. తద్వేషతుల్యవేషధరో బభూవేతి నిదర్శనాలంకారః. గోపాలబాలా స్తారాగ్రహావత్ పులినం ఖ మధ్యవత్ కృష్ణ శ్చన్ద్రవచ్చ బభావితి భావః. తత్ర కృష్ణే ప్రసక్తస్య తలినేతరాభత్వవిశేషణస్య ప్రతినిర్దేశార్థం రాకేత్యుక్తమితి బోధ్యమ్. రాకాసుధాకరేత్యనేనైవాభీష్టార్థసిద్ధౌ కరప్రకరస్యేతి వచనేన చంద్రకిరణాః యథా అమృతాకరా స్తద్వత్కృష్ణకాన్తయోప్యమృతస్రావిణ్య ఏవేత్యాహ్లాదకత్వాతిశయో వ్యజ్యతే. 70

గ॥ తతః

తతఇతి॥ భోజనానన్తరమిత్యర్థః.

శ్లో॥ ప్రభూతమధుసూదనప్రియకథాసుధామాధురీ
విజృంభపరిరంభజప్రమదభూమవిస్మారితా
తదా న బుబుధేతరా మతిదవీయసీ మప్యసౌ
శకృత్కరిపరంపరాం సురభిపాలబాలావళిః.

ప్రభూతేతి॥ ప్రభూతః సమగ్రో మధుసూదనస్య కృష్ణస్య సంబంధినీషు ప్రియాసు కథాసు వార్తాస్వేవ సుధాసు అమృతేషు యః మాధురీ విజృంభః మాధుర్యాతిశయః తస్య పరిరంభణేన ఆస్వాదనజాతేన ప్రమదభూమ్నా అనన్తాతిశయేన ప్రకృష్టమదాతిరేకేణేతి చ గమ్యతే. విస్మారితా విస్మృతిం గమితా తథోక్తా అసౌ సురభిపాలబాలావళిః గోపాలబాలసంఘః తదా స్వభోజనావసరే అతిదవీయసీం మతి దూరామపి శకృత్కారిపరమ్పరాం వత్ససంఘం న బుబుధేతరామ్ అత్యన్తం నోవే దేత్యర్థః. కిమేతచ్చిత్రమ్. అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థస్య వత్సాజ్ఞానస్య ప్రభూతేతి పదార్థహేతుకత్వాత్ కావ్యలింగమ్. ప్రమదేత్యనేన వాసో యథా పరిహృతం మదిరామదాంధ ఇత్యుపమా ధ్వన్యతే. కించ భగవదేకరసతామాపద్య వత్సాః కిమపి నవిదురితి సగుణధ్యానస్య పరాకాష్ఠా చ సూచితా. దేహం చ నశ్వర మవస్థితముద్ధితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమత్స్వరూప మిత్యుక్తత్వాత్. 71

గ॥ సమనంతరం సమం తతః ప్రసార్య విలోచన మవలోకనపథ మతిక్రాంతం వత్ససంచయ మనాలక్ష్య వైలక్ష్యవిషాదకబళితేషు వత్సపాలేషు.

సమనన్తరమితి॥ సమనన్తరం స్వప్రమాదేన వత్సాపసరణానన్తర మిత్యర్థః. సమం తతః సర్వదిక్షు విలోచనం దృష్టిం ప్రసార్య సర్వత్ర దృష్ట్వేత్యర్థః అవలోకనపథం దృష్టిమార్గం అతిక్రాన్త మతిక్రమ్య వర్తమానం వత్ససంచయం తర్ణకసంఘమనాలక్ష్య అదృష్ట్వా వత్సపాలేషు గోపబాలేషు వైలక్ష్యం త్రపా వత్సైర్వంచితత్వాదితి భావః. విషాదః ఖేదః స్వపాల్యవత్సాపగమేన తత్ప్రభుసకాశాచ్ఛిక్షాప్రాప్తిసంభావనాయేతి భావః. తాభ్యాం కబళితేషు వ్యాప్తేషు సత్స్విత్యర్థః. 72

శ్లో॥ యశోదా దాయాదో నిరవధిపరీతాపలహరీ
పరీతా నాతన్వన్ సపది ముదితాన్ గోపతిసుతాన్
విచిన్వన్ వత్సానాం చరణసరణిం మంక్షు గహనం
జగాహే భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదనః.

యశోదేతి॥ యశోదాదాయాదః కృష్ణః నిరవధిపరీతాపం పరీపరీతాన్ దురన్తచిన్తాసన్తానదన్తురితాన్ అత్యన్తపరితప్తానిత్యర్థః. గోపతిసుతాన్ గోపాలబాలాన్ సపది తత్కాలే ముదితాన్ తుష్టాన్ ఆతన్వన్ కుర్వన్ పూతనాదినాశనేన భగవదనుభావస్య విదితత్వాత్. కృష్ణోఽస్మదీయాన్ వత్సాన్ ధ్రువమానేష్యతీతి శ్రీకృష్ణం శరణం గతానాం వత్సానాం వత్సాన్వేషణే భగవతః ప్రవృత్త్యా మహాన్ సంతోష ఆసీదితి భావః. వత్సానాం చరణసరణిం పాదమార్గం పాదన్యాసపథమిత్యర్థః పాదరీతి మితివా. విచిన్వన్ అన్వేషయన్ భక్తార్తిచ్ఛిదురమధురస్మేరవదనః భక్తానామార్తిచ్ఛిదురః పీడానివారణశీలః మధురః మనోజ్ఞః స్మేరః స్మితం వదనే యస్య సః

తాదృశస్మేరయుక్తం వదనం యస్యేతి వా తథోక్తస్సన్. మంక్షు శీఘ్రం గహనం వనం జగాహే ప్రవేశ గోపాలానాం వత్సాపగమజన్యామార్తిం స్మేరేణైవ హృతవాన్ కిం పున ర్వత్సాన్వేషణేనేత్యర్థాపత్తి ర్వ్యజ్యతే. కించ స్మేరవదన ఇత్యనేన అయం కృష్ణో న వత్సపాలసజాతీయానుభావః కిన్తు తద్విలక్షణః పరమానన్ద ఈశ్వరఏవేతి కృత్వా నాస్య స్వగవత్సాపహరణజం దుఃఖ మీషదపీతి గమ్యతే. అపిచ యశోదాదాయాదః అతిసుకుమారోఽపి భక్తార్తిచ్ఛేదార్థం గహనం జగాహే ఇత్యహో అస్య భక్తపక్షపాతిత్వమితి గమ్యతే. ఆత్మ్యార్తానపి సపది ముదితా నాతన్వన్నిత్యనేన భగవచ్ఛరణాగతిరేవ దుఃఖపరమ్పరాయా అవధిరితి సూచితమ్. ఆర్తగోపతిసుతసంతోషణాభిప్రాయగర్భం భక్తార్తిత్యాది కృష్ణవిశేషణమితి పరికరాలంకారః. 73

గ॥ తమేవ సమయ మంభోజసంభవః సరభస మఘాసురావష్టంభసంభార విఘటనసమయ మనుభూతమపి భగవత శ్చతుర్భుజస్య మహిమానుభావ మసంభూత విస్రంభతయా భూయోఽపి విభావయితుకామ స్సమాపత్య సవత్సాన్ వత్సపాలా నపజహార.

తమితి॥తమేవ సమయం కాలాధ్వనో రత్యన్తసంయోగే ఇతి ద్వితీయా. తస్మిన్నేవ సమయే ఇత్యర్థః. అంభోజసంభవః బ్రహ్మా అఘాసురస్య అవష్టంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనసమయం వినాశనసమయే అనుభూతం సాక్షాత్కృతమపి భగవత శ్చతుర్భుజస్య కృష్ణస్య మహిమానుభావం మహిమాతిశయం అసంభూత విస్రంభతయా అజాతవిశ్వాసత్వేన హేతునా భూయః పునరపి విభావయితుకామః దిదృక్షుః సన్ సరభసం శీఘ్ర మాపత్య ఆగత్య సవత్సాన్ వత్ససహితాన్ వత్సపాలాన్ గోపాలబాలా నపజహార అపహృతవాన్. పులినస్థాన్ వత్సపాలాన్ వనాన్తరస్థాన్ వత్సాంశ్చ కృష్ణపరోక్షస్థా నపజహారేతి భావః. 74

గ॥ భగవానపి విపినసీమని విచిత్య చిరతర మలబ్ధవత్సోపలబ్ధిః పునరపి పులినోపకంఠ మాసాద్య తత్ర వత్సపాలా నప్యనవలోకయన్ ముహూర్త మాత్రమివ చిత్రీయమాణచిత్త స్సకలమేతదపి కమలసంభవదంభసంభూతమితి దివ్యచక్షుషా సాక్షాత్కుర్వాణ స్తత్క్షణమేవ తదుభయాత్మక మాత్మాన మకల్పయత్.

భగవానితి॥భగవానపి కృష్ణశ్చ విపినసీమని వనదేశే చిరతరం చిరా ద్విచిత్య అన్వేషయిత్వా అలబ్ధవత్సోపలబ్ధిః అప్రాప్తవత్సప్రాప్తిః వత్సాప్రాప్త్యేత్యర్థః. పునరపి పులినోపకంఠం పులినసమీప మాసాద్య ప్రాప్య తత్ర పులినే వత్సపాలానపి అనవలోకయన్ అపశ్యన్ ముహూర్తమాత్రం ముహూర్తపరిమితకాలే చిత్రీయమాణచిత్త ఇవ విస్మితమనా ఇవ భూత్వేతి శేషః. నతు వస్తుత స్తథేతి ఇవ శబ్దనివేశాభిప్రాయః. ఏతత్సకలమపి వత్సవత్సపాలాపహరణాన్ సర్వం కార్యం కమల

సంభవస్య బ్రహ్మణో దంభా ద్గర్వా త్సంభూతం జాతం ఇత్యేవం దివ్యచక్షుషా యోగికజ్ఞానేన సాక్షాత్కుర్వాణః జానన్ తత్క్షణమేవ ఆత్మానం స్వం తదుభయాత్మకం వత్సవత్సపాలమయ మకల్పయ న్నిర్మమే. మాయయా ఏకోఽపి స్వయం తదుభయాత్మనాఽపరిణమతేత్యర్థః. బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి సంకల్ప్య సచ్చత్యచ్చాభవదితి ఈశ్వరస్య ప్రపఞ్చాకారపరిణామశ్రవణాత్. ప్రకృతవత్సాద్యాత్మకపరిణామో న చిత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ భగవానితి పదం ప్రయుక్తం మూలకృతా. వస్తుతో నిర్గుణస్యాపి మాయావశాత్ షాడ్గుణ్యపరిపూర్తి రితి మాయిన స్తస్య ఏవం పరిణామః యుక్త ఏవేతి భావః. 75

శ్లో॥ వత్సా స్తే వత్సపాలా యదుతనయమయా స్సాయ మాసాద్య సద్మ
స్వం స్వం ప్రేమప్రరోహం పరిపుపుషు రమీ పూర్వవ త్స్వస్వమాతుః
యావత్సంవత్స మేవం విహరణపరతా మస్య గూఢా మవాగా
ద్రామో వా నైవ చిత్రం వికృతి రుదభవ త్తేషు నప్రాగ్దశాయాః.

వత్సా ఇతి॥ తే పూర్వోక్తాః అమీ ఏతే యదుతనయమయాః కృష్ణాత్మకాః వత్సాః వత్సపాలా శ్చ సాయం సాయంకాలే స్వం స్వం నియత మిత్యర్థః. సద్మ గృహ మాసాద్య ప్రాప్య పూర్వవ త్పూర్వదినే ఇవ స్వస్వమాతుః స్వా స్వా మాతా స్వస్వమాతా తస్యాః వీప్సాయాం ద్విర్భావః. స్త్రియాః పుంవదితి పుంవద్భావః. ప్రతినియతాయాః జనన్యా ఇత్యర్థః. తత్సంబంధినం ప్రేమపరోహం స్నేహాంకురం పరిపుపుషుః పోషయామాసుః. అస్య కృష్ణస్య గూఢాం రహస్యామేవంవిహరణపరతాం ఏవంరీత్యా విహారాసక్తతాం యావత్సంవత్సం సంవత్సరపర్యన్తం సంవత్స శ్శారదో వత్స ఇతి నిఘంటుసారే. రామో వా బలభద్రోఽపి నిత్యసహచరోఽపీత్యపేరర్థః. నావాగాదేవ నైవ బుబుధే. తేషు వత్సేషు వత్సపాలేషు చ ప్రాగ్దశాయాః పూర్వావస్థాతః తదపేక్షయేత్యర్థః. వికృతి ర్వికారః వైపరీత్యమితియావత్. నోదభవత్ నోద్భూతా వికృతౌ సత్యాం రామో జానీయాదితి భావః. చిత్ర మాశ్చర్యమ్. శ్రీకృష్ణస్యాయం విహారోద్భుత ఇతి భావః. 76

శ్లో॥ గవాం గోపాలానామపి నిజనిజాపత్యవిషయే
నిపీయ ప్రేమాణం నిరవధి మనాస్వాదితచరమ్
బలో విస్మేరాంతఃకరణసరణి ర్వ్యర్షవిరతౌ
కథంచి త్తానేకా న్స్మరరిపువివర్తా న్నిరచినోత్॥

గవామితి॥ గవాం వత్సజననీనాం గోపాలానాం వత్సపాలజనకానాం చ నిజనిజాపత్యవిషయే స్వస్వపుత్రవిషయే జాతమితి శేషః. నాస్వాదితచరం అననుభూతపూర్వం భూతపూర్వేచరట్. నిరవధిం అతివేలం ప్రేమాణం ప్రీతిం నిపీయ దృష్ట్వా పరమప్రేమాస్పదత్వం దృష్ట్వేత్యర్థః. విస్మేరా న్తఃకరణసరణిః విస్మేరో విస్మయః తదుక్తా అన్త

కరణసరణిః మనోరీతి ర్యస్య సః విస్మితమనా ఇత్యర్థః. బలః బలరామః వర్షవిరతౌ సంవత్సరాన్తే తానేతాన్ వత్సవత్సపాలాన్ మురరిపువివర్తాన్ శ్రీకృష్ణపరిణామభూతాన్ తదాత్మకానితి యావత్. కథంచి త్కృచ్ఛ్రేణ నిరచినో న్నిశ్చితవాన్. ఇదానీం గావో గోపాలా శ్చ స్వస్వాపత్యేషు పరమప్రేమ కుర్వన్తి పూర్వస్తు ప్రేమమాత్రం. పరమప్రేమాస్పదత్వంచ స్వస్వాత్మన ఏవ ఘటతే నతు జాయాపుత్రాదేః. కృష్ణస్య తు పరమప్రేమాస్పదత్వం యుజ్యతే స్వస్వాత్మాభిన్నత్వాత్. అత ఏతే వత్సా వత్సపాలా శ్చ సర్వే మురరిపుమయా ఏవేతి నిర్ధారితవానిత్యర్థః. 77

గ॥ చతురాననోఽపి సంవత్సరావసానే వసుమతీ మవతీర్య యథాపుర మేవ విహరమాణాన్ సవత్సాన్ వత్సపాలా నవలోకయన్ కిమపి మోహగహన మవగాహ్య యాథార్థ్య మవగంతు మసమర్థః పురుషోత్తమ మస్తావీత్.

చతురాననఇతి॥ చతురాననోఽపి బ్రహ్మాచ సంవత్సరావసానే మానుషమానేన సంవత్సరపరిమితకాలస్యాన్తే ఇత్యర్థః. వసుమతీం భువ మవతీర్య ప్రాప్య యథాపురమేవ పూర్వవదేవ విహరమాణాన్ క్రీడతః సవత్సాన్ వత్ససహితాన్ వత్సపాలా నవలోకయన్ పశ్యన్ కిమప్యనిర్వాచ్యం మోహగహనం మోహరూపం కాననమవగాహ్య ప్రవిశ్య మోహం ప్రాప్యేత్యర్థః. స్వనీతవత్సవత్సపాలానాం గుహాన్తరవరుధ్యమానత్వా దత్ర పున స్తద్దర్శనేన కిం మమైవాయం వ్యామోహః ఉత భగవన్మాయేతి సందిహ్యేతి భావః. యాథార్థ్యం భగవత స్తత్త్వ మవగన్తుం జ్ఞాతు మసమర్థస్సన్ యద్వా యాథార్థ్యం దృశ్యమానవత్సవత్సపాలయథార్థస్థితి మిత్యర్థః. పురుషోత్తమం పురుషేషు జీవేషు ఉత్తమం మాయయానభిభూతత్వా చ్ఛ్రేష్ఠ మిత్యర్థః. కృష్ణమితి యావత్. అస్తావీత్ స్తుతవాన్. ష్టుఞ్ స్తుతావిత్యస్మా ల్లుఙ్. 78

గ॥ తథాహి.

తథాహీతి॥ స్తుతిప్రకారమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

తావత్ మాయయా ప్రపఞ్చాకారేణ పరిణతస్య తవ వత్సాద్యాత్మనా పరిణామోఽయం నచిత్ర ఇత్యాహ.

శ్లో॥ జగజ్జీవాభేదస్ఫుటనపరయైవ శ్రుతిగిరా
నిరస్తం ద్వైతం తే స్వగతమపి నైవాద్భుత మిదమ్
తథాపి ప్రాగల్భ్యం త్వయి భజతి యత్పంచజనతా
తదస్మాకం మాయాకబళితహృదాం వంచనకలా.

జగజ్జీవేతి॥ జగదచేతనమ్ జీవశ్చేతనం తాభ్యా మభేదః జగజ్జీవాభేదః చేతనాచేతనద్వయమప్రియుక్తభేదాభావ ఇత్యర్థః. తస్య స్ఫుటనం ప్రకటనం తత్ర పరయా వ్యగ్రయా ఆసక్తయేత్యర్థః. తవ జగత్సకాశాత్ జీవసకాశాచ్చ భేదాభావం

ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్తయేతి యావత్. శ్రుతిగిరా 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి' శ్రుత్యా తే స్వగత మపి చైతన్యం భేదః ద్విత్వం చేతి గమ్యతే. నిరస్త మేవ భేదో హి త్రివిధః. సజాతీయో విజాతీయ స్స్వగతశ్చేతి. యథా వృక్షస్య వృక్షాన్త రాత్సజాతీయః పర్వతాదే ర్విజాతీయః స్వగతః ఫలపుష్పాదినా స్వగతశ్చ. ఏవం ప్రకృతే చేతనస్య బ్రహ్మణః అచేతనా జ్జగతో న విజాతీయభేదః సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి జగతో బ్రహ్మాత్మకత్వశ్రవణాత్ నాపి జీవాత్సజాతీయః. అయమాత్మా బ్రహ్మేతి జీవబ్రహ్మణోరేకత్వశ్రవణాత్. నాపి స్వగతః అవికృతత్వశ్రవణాత్. నన్వేవమ్ శ్రుత్యన్తరై ర్భేదత్రయం ప్రతిషిద్ధం భవతు నామ కథమేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యైవేత్యుక్తమితిచే దుచ్యతే. అద్వితీయమిత్యనేన విజాతీయభేదనిషేధః. ఏకమిత్యనేన సజాతీయ భేదనిషేధః ఏవేత్యనేన స్వగతభేదనిషేధ ఇతి. తస్మాత్ ఇదం నైవాద్భుతం న చిత్రమేవ బ్రహ్మణస్త్వత్తోఽభిన్నస్య కస్యచిదపి వస్తునోఽభావాత్. ఇమే వత్సాదయః త్వదాత్మికా ఏవేతి నాశ్చర్యమితి భావః. నన్వేవం యద్యహం పరమాత్మా తర్హి కిమితి తథాఽప్రకృతం త్వయేత్యత ఆహ. తథాపీతి తథాపి తవ పరమాత్మత్వేఽపీత్యర్థః. త్వయి పరమేశ్వరే పఞ్చజనతా మానుషత్వం పఞ్చసంఖ్యాయుక్తజనత్వం చ గమ్యతే. ప్రాగల్భ్యం భజతీతి యత్ ప్రకాశం ప్రాప్నోతీతి యత్ త్వం మానుషాకారేణ ప్రతీయసే ఇతియదిత్యర్థః. తత్ మానుషత్వాశ్రయణమ్ మాయాకబళితహృదాం త్వత్ప్రకృత్యపహృతజ్ఞానానాం అస్మాకం జీవానాం వంచనకలా ప్రతారణచాతురీ భవతి. లీలామానుషం పరమాత్మానం భవన్తం త్వన్మాయామోహితత్వేన ప్రాకృతమానుషం మత్వా మయా తథా ప్రకృతం అయం చాపకార స్త్వయ్యేవ విశ్రామ్యతి న తు మయి మమ త్వన్మాయాపరతన్త్రత్వాదితి భావః. యస్మిన్ ద్విత్వమేవ శ్రుత్యా నిషిద్ధ్యతే తస్మిన్ పంచ జనత్వ మత్యన్తాసంభవితం తథాపి తత్ప్రకటనం వంచనైవేతి ధ్వనిః. 79

శ్లో॥ సతో దుఃఖస్యాన్తో నహి సుఖ మసద్వా తవ విభో
ఫలం సాక్షాత్కారాదపి తు నిజరూపేణ భవనమ్
అమత్వేదం తత్త్వం కిమపి ఫలముద్దిశ్య భజతా
మబోధానాం ప్రాంతే ఫలముపనతభ్రాంతివిలయః.

సత ఇతి॥ హే హరే తవ సాక్షాత్కారాజ్జాయమానమితి శేషః. ఫలం సతః సత్యస్య దుఃఖస్య అన్తో నాశో న భవతి 'తరతి శోకమాత్మవి'దితి శ్రుత్యా జ్ఞాననివర్త్యత్వేనావగతస్య శోకస్య శుక్తిరజతవన్మిథ్యాత్వేన సత్యస్య దుఃఖస్యైవాభావాదితి భావః. యది దుఃఖస్య సత్యత్వం తర్హి జ్ఞాననివర్త్యత్వ న భవత్యేవ న హి సత్యా శుక్తిర్జ్ఞానేన నివర్త్యతే కిన్తు నేదం రజతం కిన్తు శుక్తిరేవేతి ప్రమయా మిథ్యాభూతం రజతమేవ నివర్త్యతే తథా సత్యదుఃఖస్య జ్ఞానానివర్త్యత్వే సిద్ధే తరతి శోకమాత్మ

విదితి శ్రుతే రప్రామాణ్యం స్యా దిత్యాశయః) అసత్ మిథ్యాభూతం సుఖం వా న హి న భవత్యేవ కిన్తు సత్యసుఖమేవేత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య స్వరూపసుఖాభివ్యక్తిఫలకత్వేన విషయవత్ దసుఖజనకత్వాభావాదితి భావః. యద్వా అసత్ అవిద్యమానం సుఖం వా న భవతి కింతు విద్యమానమేవేత్యర్థః. కంఠచామీకరన్యాయేన నిత్యసిద్ధసుఖస్యావిర్భావమాత్రం న తు త్వత్సాక్షాత్కారేణావిద్యమానః కశ్చిదానన్దో జాయతే ఇతి భావః – అపితు కిన్తు నిజరూపేణ స్వస్వరూపేణ భవనమవస్థానం కాల్పనికం జీవత్వవేష మపహాయ సచ్చిదానన్దలక్షణేన స్వస్వరూపేణావస్థానమిత్యర్థః. ఫలం భవతి – ఇదం తత్త్వం యాథార్థ్య మమత్వా అజ్ఞాత్వా తత్త్వమజ్ఞాత్రమితి పశ్చాత్తాపం ప్రాప్యేత్యర్థః. కిమప్యనిర్వచనీయం ఫలం మోక్షముద్దిశ్య అపేక్ష్య భజతాం సేవమానానాం అబోధానా మనిష్పన్నతత్త్వజ్ఞానానాం అనుదరా కన్యేతివదీషదర్థే. సమాసః. ప్రాంతే సమాధినిష్పత్త్యనన్తరం ఉపనతభ్రాన్తివిలయః ఉపగతాయాః ప్రాక్సిద్ధాయాః భ్రాన్తేః అవిద్యాకృతస్య దేహాదిష్వహమితి భ్రమస్య విలయో నివృత్తిః ఫలమ్ ఆత్మసాక్షాత్కారే సతి అనాత్మస్వాత్మత్వబుద్ధిర్నివర్తత ఇతి భావః. అత్రేదం వ్యంగ్యమ్. హేవిభో స్వామిన్ తవ సాక్షాత్కారాద్దర్శనా త్ఫలం సతః విద్యమానస్య దుఃఖస్యాన్తో న భవతి. దారిద్ర్యదుఃఖం నాపసరతీతి భావః. ఏతేన అనిష్టనివారణరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తః. అసత్ త్వదాశ్రయణా త్పూర్వ మవిద్యమానం సుఖం వస్తువాహనాదిలాభజన్య ఆనన్దః నహి. యద్వా అసత్ స్వల్పమపి సుఖం నహి. లుబ్ధాగ్రేసరేణ త్వయా కియతోఽపి ధనాదే రవితీర్ణత్వాత్. అనేన ఇష్టప్రాప్తిరూపపురుషార్థాభావ ఉక్తః. అపితు నిజరూపేణ భవనం ఫలం త్వదాశ్రయణా త్పూర్వం యాదృశ మవస్థానం తాదృశమే వాధునాపీత్యర్థః. గృహాలంబికుమారీవ నైధతే న చ శుష్యతీతి న్యాయాదితి భావః. కిమపి మరుమరీచికాజలవ దసంభావితం ఫలముద్దిశ్య భజతాం త్వాం సేవమానానాం అబోధానా మజ్ఞానాం పరకీయకపట మజానతా మిత్యర్థః. ప్రాన్తే చిరసేవాకృతనిర్వేదానన్తరం ఉపనతాయాః ప్రభుణా పునః పునః క్రియమాణైశ్శుష్కప్రియై రుత్పన్నాయాః ఇత్యర్థః. భ్రాన్తేః లుబ్ధప్రభువిషయకదాతృత్వభ్రమస్యేత్యర్థః. విలయో నాశః ఫలం దాతృత్వభ్రమనివృత్త్యనన్తరంనిరర్థకసేవాపరివృత్త్యభావా ద్భ్రమనాశస్య ఫలత్వమితి భావః. వ్యంగ్యార్థోఽప్యయం వస్తుతో భగవతి యోజయితుం శక్యఏవ. తథాహి 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తం హరామి' త్యాదివచనాత్ భక్తిదార్ఢ్యపరీక్షార్థం భగవాన్ భక్తేభ్యః దుఃఖస్యానన్తరం దుఃఖమేవ ప్రదత్తే నతు సుఖమితి శ్రీవిష్ణుసేవయా విద్యమానదుఃఖనివృత్తిర్నాస్త్యేవ. అసదవిద్యమానసుఖమపి నహి. విద్యమానం సుఖమపి యోఽపహృత్య దుఃఖం ప్రదత్తే స కథ మవిద్యమానం సుఖం దద్యాదితి భావః. అపితు నిజరూపేణ

భవనం ఫలమ్ యథా ఉత్పత్తిదశాయా మసహాయః తథాధునాపి కేవలం వర్తతే న పున రలమల్లకమాత్రమప్యవశిష్యతే ఇతి భావః. ఇదం తత్త్వం భగవత్సేవయా సాంసారికసుఖం సర్వ మప్యపైతీతి యాథార్థ్య మజ్ఞాత్వా కిమపి గజాశ్వాది లాభరూపం ఫల ముద్దిశ్య భజతా మజ్ఞానానాంప్రాంతే దారాపుత్రాది సర్వస్యాప హారణానన్తరం ఉపనతభ్రాన్తివిలయః ఫలం గృహదేహాదిగతాహం మమేతి భ్రమ నివృత్తిరేవ ఫలమిత భావః. 80

శ్లో॥ పురాణస్త్వం మాయా తవచ గృహిణీ త్వం చ నితరా
మసంగ స్సాపి త్వాం స్పృశతి న కదాపి ప్రణయతః
తవేయం సాన్నిధ్యా త్పరమపి తు సూతే జగదితి
ప్రవాదోఽయం మిథ్యా నభవతు కథం నిశ్చితధియామ్.

పురాణఇతి॥ త్వం పురాణః అనాదిః తవ గృహిణీ భార్యా మాయా ప్రకృతిశ్చ చాత్పురాణ శబ్దానుకర్షః. సచానుకృష్టః పురాణశబ్దః స్త్రీత్వేన విపరిణమ్యతే. పురాణీ అనాదిరిత్యర్థః 'ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపీతి వచనాత్. త్వం నితరా మత్యన్తం అసంగ స్సంగరహితశ్చ 'అసంగో హ్యాయం పురుష, ఇతి శ్రుతేః. సాపి మాయా త్వాం ప్రణయతః స్నేహాత్ కదాపి కదాచిదపి నస్పృశతి నబధ్నాతీత్యర్థః. ఈశ్వరస్య స్వాధీనమాయత్వాదితి భావః. అపితు కింతు ఇయం మాయా తవ సాన్నిధ్యా త్పరం సన్నిధిమాత్రాదేవ జగత్ప్రపఞ్చం సూతే కల్పయతి. అయస్కాన్తవ న్నిర్వికారస్యాపి తవ సన్నిధిమాత్రేణ జడాపి మాయా జగత్కల్పన సమర్థా భవతీత్యర్థః. ఇత్యయం ప్రవాదః ప్రకృష్టోపవాదః శ్రుతిప్రఘోష ఇత్యర్థః నిశ్చితధియాం జ్ఞానినాం మిథ్యా న కథం భవతు పామరదృష్ట్యైవ ప్రపఞ్చ స్సత్యః తత్త్వదృష్ట్యాతు మిథ్యైవేతి పరమార్థః. జగత స్సత్యత్వే ప్రవాదస్య సత్యత్వం స్యాత్ యథా జగన్మిథ్యా తథైవ ప్రవాదోపి మిథ్యేతి భావః. జగతో మిథ్యాత్వన్తు మాయాకార్యత్వాదితి బోధ్యమ్. వ్యంగార్థస్తు త్వం పురాణః వృద్ధః తవ గృహిణీ మాయా తన్నామ్నీ కాచన స్త్రీ పురాణీ వృద్ధా ఏతేన ఉభయోరపి ప్రజోత్పాదనానర్హతా సూచితా. క్వచిద్వృద్ధానామపి రిరంసా దృశ్యతే. తవతు సాపి నాస్తీత్యాహ అసంగఇతి. అనురాగరహిత ఇత్యర్థః. మాస్తు తవ తస్యా మనురాగః. గృహిణీ రిరంసుశ్చే త్ప్రజా సంభవే త్తదపి నాస్తీత్యాహ. సాపి త్వామితి. స్పర్శఏవ నాస్తీతి సంభోగార్హతా తు దూరతఏవేతి భావః. అపితు తవ సాన్నిధ్యా త్పరం జగ త్సూతే జగచ్ఛబ్దేన తత్స్థా జనా లక్ష్యన్తే తేన బహుప్రజత్వం వస్తు వ్యజ్యతే ఇత్య జహల్లక్షణామూలో వస్తుధ్వనిః. బహుప్రజాః జనయతీత్యర్థః. ఇత్యయం ప్రవాదః లోకాప వాదః నిశ్చితధియాం తత్త్వమిథ్యావివేచనచతురాణా మిత్యర్థః. మిథ్యా కథం

నభవతు మూఢాస్తు కింకి౽ నసంభావ్యతే ఇతి న్యాయేన తదపి సత్యం మన్వతే నతు సుధియ ఇతి భావః. 81

శ్లో॥ మనస్స్వైరం లోకే విహరదుపరుధ్యా మితఫలే
పరికల్ప్యాశాం బోధాంకురభరణకృత్యే నియమయన్
ఫలం భుఙ్క్తే తస్యామృతమయ ముపాంతే జడమితి
ప్రతార్యేదం మాయా కథమివ నివార్యా తవ జనైః.

మనఇతి॥స్వైరం యథేచ్ఛం లోకే విహరత్ భ్రామ్యత్ విక్షిప్తమితి యావత్ మనః చిత్త ముపరుధ్య నిరుధ్య అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యా ముపరతవృత్తికం కృత్వేత్యర్థః. అమితఫలే మోక్షే ఆశాం ప్రకల్ప్య ఉత్పాదయిత్వా ముముక్షయా మనో ధర్మత్వాదితి భావః. బోధాంకురభరణకృత్యే బోధాంకురస్య జ్ఞానాంకురస్య షడం గాధ్యయనజన్యస్య ఆపాతబ్రహ్మజ్ఞానస్యేత్యర్థః.భరణకృత్యే పోషణవిధౌ నియమయన్ నియుక్తం కుర్వన్ ఉత్పన్నోఽపి జ్ఞానాంకురః మనస్థైర్యాభావే నశ్యతీతి భావః. తస్య జ్ఞానాంకురస్య సంబంధి అమృతమయం మోక్షరూపం ఫలం ఉపాంతే ప్రాంతే జడ మచేతనమితి హేతోః. ఇదం మనః ప్రతార్య వంచయిత్వా భుఙ్క్తే అనుభవసి మోక్షదశాయాం జడస్య మిథ్యాభూతస్య మనసోఽపి కతకరేణున్యాయేన నాశాదితి భావః. తవ మాయా జనైః కథం నివార్యా నిరసనీయా నకథంచిదిత్యర్థః. పూర్వార్ధేన భగవతః పరమకృపాళుత్వ మన్తర్యామిత్వంచ ఫలం భుఙ్క్తే ఇత్యనేన ఫలభోక్తు రాత్మన స్సకాశా ద్భేదాభావశ్చ ఉక్తం భవతి. వ్యంగ్యార్థస్తు స్వైరం లోకే విహ రత్ తత్ర తత్ర యథేష్టసంచారేణోదరభరణం కుర్వాణ మిత్యర్థః. మన ఇతి క్లీబ త్వనిర్దేశేన కశ్చి త్పురుషకారరహితో జనో వ్యజ్యతే. తముపరుధ్య అమితఫలే అధికఫలే ఆశాం ప్రకల్ప్య బోధ ఉపాయః తత్పూర్వక మంకురభరణకృత్యం తత్ర నియమయన్ అంకురరక్షణే కృతే తవ మహాన్ లాభో భవిష్యతీతి ఆశా ముత్పా ద్య అనన్యవ్యాపారతయా తత్ర స్థాపయన్నిత్యర్థః. తస్య అంకురస్య చూతాది ప్రరోహస్యేతి యావత్. అమృతమయ మతిమధుర మిత్యర్థః. ఫలం ఉపాంతే ఇదం మనః అయం జనః జడః మూఢ ఇతి ప్రతార్య తం వంచయత్వేత్యర్థః. భుఙ్క్తే తవ మాయాకపటః జనైః కథమివ నివార్యా. పరహృదయస్యాప్రత్యక్షత్వాదితి భావః. 82

శ్లో॥ పురాణస్త్వం జాయా ప్రకృతి రసతీ హంత నిఖిలా
జడా స్త్వత్తో జాతా ఇతి తవ జగత్యా అపి విభోః
న సంసారే సౌఖ్యం యదిహ రుచి ముచ్చైం విఘటయన్
కరోషి త్వత్తుల్యం శ్రితమపి నవీనం తు తదిమమ్.

పురాణఇతి॥ త్వం పురాణః అనాదిః ఉపలక్షణమిదం మధ్యాన్తాభావయోః. తథా త్రికాలాబాధ్య ఇత్యర్థః సత్య ఇతి యావత్. జాయా అనపాయితతరా తవ భార్యాభూతా ప్రకృతిర్మాయా అసతీ మిథ్యాభూతా జ్ఞాననివర్త్యత్వాదితి భావః. త్వత్త స్సకాశా జ్జాతా ఉదితాః నిఖిలాః సర్వే ఆకాశాదయః పదార్థాః ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాది శ్రుతేః జడా అచేతనాః అజో నిత్య శ్శాశ్వతోయం పురాణ ఇతి శ్రుతే ర్జీవో న జాయతే ఏవేతి భగవత స్సకాశా దచేతనానా మేవావిర్భావః నతు చేతనానామితి భావః. ఇతి హేతోః పరమేశ్వరత్వాదితి భావః. జగత్యాః లోకస్య విభోః ఈశ్వరస్య తవ సంసారే సౌఖ్యం దరిసుఖ మిత్యర్థః న నాస్తి. ఆప్తకామత్వా దితి భావః. జీవా స్త్వన్మాయాపారతన్త్ర్యా త్సాంసారికసుఖ మిచ్ఛన్తి. త్వన్తు మాయిత్వా న్నతథేతి ముఖ్యార్థః. ఇహ సంసారే ఉచ్చాం స్వభావవశా దధికాం రుచిం ప్రీతిం విఘటయన్. దారాపుత్రాద్యపహరణద్వారా సర్వ మనిత్యమితి దృఢం జ్ఞాన ముత్పాద్య విషయవైరాగ్యం జనయన్నితి భావః. శ్రితం భక్త మపి త్వత్తుల్యం పరమేశ్వరం కరోషీతి యత్ త్వత్సాయుజ్యం దదాసీతి యదిత్యర్థః. తదిదంతు నవీనం చిత్రమ్ నకశ్చిదపి స్వేనకస్య స్వం పదం దదాతి. త్వన్తు స్వమేవ దదాసీతి తవ కృపాళుతా ఆశ్చర్యకరీత్యర్థః అత్రేదం వ్యంగ్యమ్. త్వం పురాణః వృద్ధః అనేన సంభోగానర్హ శరీరతా సూచితా. జాయా ప్రకృతిః భార్యాస్వభావః అసతీ దుష్టా అనేన అనుకూలదాంపత్యాభావ స్సూచితః. త్వత్తో జాతా నిఖిలా స్సుతాః జడాః మూఢాః విద్యాహీనా త్పశవ ఇత్యర్థః. పుత్రి శ్శత్రు రపండిత ఇతి న్యాయా దిదం మహద్దుఃఖమితి భావః. ఇతిహేతోః జగత్యాః విభోః పత్యేః మహారాజస్యేత్యర్థః. అపి తవ సంసారే సుఖం నాస్త్యేవ. భూపతేరపి దారాపుత్రాద్యానుకూల్యమూలకం హి సంసారసుఖమితి భావః. ఇహ సంసారే ఉచ్చాం రుచిం విఘటయన్ శ్రితమపి త్వత్తుల్యం త్వామివ సంసారసుఖరహితం కరోషీతీదన్తు నవీన మిత్యర్థః. ఈదృశీ పున రసూయా నక్వాపి దృష్టచరేతి భావః. 83

ఏవం పఞ్చభి స్స్తుత్వా అధునా స్వాపరాధక్షమం ప్రార్థయతే

శ్లో॥ తవాపాఙ్గై స్సరసిజవిలాసప్రతిభటై
ర్దయాసారై స్సారై రమృతరసకల్లోల మధురైః
ప్రతప్తః సిక్తం మాం విరచయ యదజ్ఞానవిధయా
కృతం వా చాపల్యం తదపి సపది క్షామ్యతు భవాన్.

తవేతి॥ ప్రతప్తం సాంసారికతాపసంతప్తం మాం ఏతేన ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోర్జునేతి గీతావచనాత్ బ్రహ్మణోపి స్థానభ్రంశాదిసంతాపో స్తీతి ఫలితమ్. సరసిజవిలాసప్రతిభటైః కమలలీలాతుల్యలీలాశాలిభిరిత్యర్థః. ఏతేన భగ **వతః** పుండరీకాక్షత్వం సిద్ధం అమృతరసకల్లోలభరితైః సుధారసతరంగపరిపూరితైః

ఏతేన పరమాహ్లాదకత్వ ముక్తం భవతి. దయాసారైః కృపాధారాసంపాదితైరితి భేదేప్యభేదాతిశయోక్తిః. దయారసవర్షిభి రిత్యర్థః. సారైః శ్రేష్ఠైః తుంగైః రున్నతై రమితప్రభావై రిత్యర్థః. తవ అపాంగైః కటాక్షైః సిక్తం ఆర్ద్రీకృతం విరచయ కురు. అజ్ఞానవిధయా జ్ఞానాభావరీత్యా మోహరీత్యేతివా. యద్వా యచ్చ చాపల్యం చపలత్వ మపరాధ ఇతి యావత్. కృతం మయేతి శేషః. తత్ సపది ఇదానీం భవాన్ త్వం క్షామ్యతు క్షమస్వేత్యర్థః. ప్రార్థనాయాం లోట్. నాయం బుద్ధిపూర్వకృతాపరాధః మద్బుద్ధే స్త్వన్మాయాపరతన్త్రత్వాదితి తవ మాయాకారితం త్వం క్షంతు మర్హసీతి భావః. 84

శ్లో॥ విరించి శ్శ్రేయసాం దాయం ధాయం త్రిజగతామపి
స్తుత్వైవ మఖిలేశాన మగమ త్స్వద మాత్మనః.

విరించిరితి॥ విరించి ర్బ్రహ్మా శ్రేయసాం శుభానాం దాయం దాతారం త్రిజగతాం లోకత్రయస్యాపి ధాయం ధర్తారం. డుదాఞ్ దానే డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాత్వోః శ్యాద్వ్యధాస్రు త్యాదన్తలక్షణో ణప్రత్యయః. ఆతో యుగితి యుక్. అఖిలేశానం సర్వేశ్వరం కృష్ణం ఏవ ముక్తరీత్యా స్తుత్వా ఉపస్థాయ ఆత్మనః స్వస్య పదం స్థానం సత్యలోకమితి యావత్ అగమత్ యయౌ. 85

శ్లో. కరుణావరుణాలయ స్తతోఽసౌ
హరి రాశ్వాస్య వయస్యవత్సపాలాన్
వ్రజ మాప తదాఽపదానమస్య
వ్రజసీమ్ని ప్రససార విస్మయాయ

కరుణేతి॥ తతః బ్రహ్మనిర్గమనానన్తరం కరుణావరుణాలయః దయాసముద్రః అసౌ హరిః కృష్ణః వయస్యవత్సపాలాన్ వయస్యాన్ స్నిగ్ధాన్ వత్సపాలాన్ గోపాలబాలాన్ ఆశ్వాస్య అనునీయ వ్రజం గోష్ఠ మాప యయౌ. అస్య కృష్ణస్య సంబంధి తద్బ్రహ్మస్తుతిరూప మపదానం అద్భుతవృత్తం వ్రజసీమ్ని గోష్ఠప్రదేశే విస్మయా య ఆశ్చర్యార్థం ప్రససార ప్రసృత మభూత్. తదపదానం శ్రుత్వా సర్వే విస్మితా బభూవు ర్వ్రజే ఇతి భావః. 86

గ॥ అథ కదాచన విపినశుండాలశుండాఘాతసముద్ఘూర్ణమాన నానానోకహ నివహశిఖరకుసుమకోటరోదరసముచ్చరదమందమకరందబిందుసందోహ మేదురీభూతైః కళిందనందనా కల్లోలమాలికాసలిలసలీలోచ్ఛలితసితపత్ర పత్ర సంరంభ సంభూత తుషారపృషత్కదంబకరంబితాకారై రురగ పరివృఢనివర్తీభూతసంకర్షణసంసేవనాయ మలయశైలవేలానివాసినీభి రురస్సరవిలాసినీభి రాదరాదివ సమీరితై రుపరవిసరదాసవాస్వాదమద శబ్దాయమాన చంచరీకనిచయవాచాలితవికచకుటజచాంపేయమచర్చికా

పరిచయసముదంచితామోదై ర్వసదేవతావదనమారుతపరీరంభజృంభితై ర్బాలానిలై రుపలాల్యమానం నందనమివ హరినందనం సదనుగ్రహమివ సకలఫలాస్పదం బృందావనాంతరాళగతం తాళవిపిన మనుచర సమభ్యర్థనాభి స్సంకర్షణమధుసూదనౌ సరభస మభజతామ్.

అథేతి॥ అథ తతః కదాచన కస్మింశ్చిత్కాలే బాలానిలై ర్మందమారుతై రుప లాల్యమానం అనునీయమానం తదుక్త మిత్యర్థః. అనేన యథా పితా పుత్ర ముప లాలయతి తద్వద్వాయు ర్వనమితి గమ్యతే. నన్దనమివ ఇన్ద్రవనమివ హరినన్దనం ఇన్ద్రాహ్లాదకం కృష్ణాహ్లాదకరంచ సన్నిగ్రహాతి ల్యుః సదనుగ్రహం సతాం ప్రసాద మివ. సకలఫలాస్పదం సకలపురుషార్థప్రదం సర్వవిధఫలనిలయం చ బృందావనాం తరగతం బృందావనమధ్యస్థం తాళవిపినం తాళానాం వనం అనుచరసమభ్యర్థనాభిః వయస్యప్రార్థనైః తై రర్థితా ఇత్యర్థః. సంకర్షణమధుసూదనౌ రామకృష్ణౌ సరభసం శీఘ్రం సహర్షం వా అభజతాం ప్రాప్తవన్తౌ. బాలానిలా విశినష్టి విపినేత్యాదిభిః విపినశుండాలానాం వనగజానాం శుండాఘాతైః కరతాడనైః సముద్ఘూర్ణమానస్య ఉద్భ్రమతః నానానోకహనివహస్య బహువిధతరుసమూహస్య శిఖరేషు అగ్రేషు యాని కుసుమాని తేషాం కోటరోదరేభ్యః గహ్వరతుల్యాన్తస్థలేభ్య స్సకాశాత్ సముచ్చరతాం సమ్యగూర్ధ్వం ప్రసరతాం ఆమందానా మధికానాం మకరంద బిందూనాంమధుపృషతాం సందోహేన సమూహేన మేదురీభూతైః వ్యాప్తై రిత్యర్థః. ఏతేన వాయూనాం సుగంధవత్త్వ ముక్తం భవతి. కళిందనందనాయాః యము నాయాః కల్లోలమాలికానాం తరంగసంఘానాం సలిలేషు జలేషు సలీలం సవిలాసం యథా తథా ఉచ్చలితాః ఉద్భ్రమణశీలా యే సితపత్రాః హంసాః తేషాం పత్ర సరంభా త్పక్షవిక్షేపా త్సంభూతేన జాతేన తుషారపృషత్కదంబేన శీతలబిందు సమూహేన కరంబితాకారైః వ్యాప్తస్వరూపైః. ఏతేన శైత్య ముక్తమ్. ఉరగపరి వృఢస్య శేషస్య వివర్తీభూతః రూపాన్తరాయితః అవతార ఇత్యర్థః. యః సంకర్షణః బలరామః తస్య సంసేవనాయ సేవార్థం మలయశైలవేలానివాసినీభిః చందనాచల సీమస్థాభిః ఉరస్సరవిలాసినీభిస్సర్పాంగనాభిః ఆదరాత్ ప్రీత్యా సమీరితైః ప్రేషితై రివస్థితైః ప్రేయస్యః ప్రియాయ శ్లాఘ్యవస్తు ప్రేషయన్తీతి భావః. ఏతేన వాయూనాం మలయజత్వం గతిమాద్యం చోక్తం భవతి. ఉదరేషు పుష్పాణా మన్తః విసరతః ప్రసరతః ఆసవస్య మకరందస్య ఆస్వాదా దనుభవా ద్యో మదః గర్వః తేన శబ్దాయ మానానాం శబ్దం కుర్వాణానాం శబ్దవైరేతి కర్మణి క్యజ్. చంచరీకాణాం భృంగాణాం నిచయేన సమూహేన వాచాలితానాం ముఖరితానాం స్వాగతభృంగ ధ్వనివ్యాజా త్పుష్పాణి శబ్దం కుర్వన్తీవేతి భాన్తీతి భావః. కుటజో గిరిమల్లికా తత్పుష్పమపి కుటజమేవ. చామ్పేయం చమ్పకపుష్పం. వికచానాం వికసితానాం కుటజచాంపేయమచర్చికానాం ప్రశస్తకుటజచమ్పకపుష్పాణాం పరిచయాత్సంబం

ధాత్ సముదంచితః ప్రవృద్ధ ఆమోదః పరిమళః యేషాన్తైః ఏతేన గంధాతిశయ ఉక్తః వనదేవతావదనమారుతపరిరంభేణ వనదేవతాముఖవాయుసంబంధేన జృంభితైః ప్రవృద్ధైః అనేన చ గంధాతిశయ ఉక్తః. వదనే తాంబూలాదిగంధసత్త్వాత్.

గ॥ తత్ర ఖలు.

ఖలు ప్రసిద్ధౌ. తత్ర తాళవనే.

శ్లో॥ పూరయ న్నారవై ర్యాతు-రోషనాడింధమై ర్వనమ్
రామ స్సవయసాం తుష్ట్యై ఫలభార మపాతయత్.

పూరయన్నితి॥ యాతురోషనాడింధమైః నాడిం ధమన్తీతి నాడింధమాః నాడీముష్ట్యో శ్చేతి ఖశ్. సిరాభేదకా ఇత్యర్థః. రోషస్య నాడింధమా రోషనాడింధమాః రోషాశ్రయీభూతసిరాభేదకా ఇత్యర్థః. యాతూనాం యాతుధానానాం రోషనాడింధమాః తైః తథోక్తైః రాక్షసానాం రోషోత్పాదకై రిత్యర్థః. రాక్షసాలయత్వాత్తద్వనస్యేతి భావః. ఆరవైః ధ్వనిభిః వనం కాననం పూరయన్ నిబిడీకుర్వన్ రామః బలభద్రః. సవయసాం వయస్యానాం తుష్ట్యై సంతోషార్థం ఫలభారం ఫలరాశిమపాతయత్ పాతయామాస. 88

శ్లో॥ తత్ర తాలఫలపాతనజన్మా
కోప్యభూ చ్చటచటధ్వని రుచ్చైః
తన్నిశమ్య కుపితః ఖరరూపీ
ధేనుక స్సపది సన్నిదధేఽపి.

తత్రేతి॥ తత్ర తాళవనే తాళఫలపాతనజన్మా తాళఫలానా మధః పతనా దుద్భూత ఇత్యర్థః. ఉచ్చైః అధికః కోప్యనిర్వాచ్యః చటచటధ్వనిః చటచటేతి శబ్దః అభూత్ ప్రససారేత్యర్థః. తం ధ్వనిం నిశమ్య శ్రుత్వా కుపిత స్సంజాతకోపః ఖరరూపీ గర్దభాకారః ధేనుకః ధేనుకాసురః సపది తదానీం సన్నిదధేఽపి సన్నిహితోఽభవచ్చ. అత్ర ధేనుకో ధేనురపి ఖరరూపీ సన్నిదధే ఇతి విరోధః ప్రతీయతే. 89

శ్లో॥ అసౌ వత్సాపాయవ్యథితహృదయో ధేనుపదభృ
త్పదం వత్సస్యైవ త్వరిత మథ నిన్యే హలభృతా
శశంసు స్తే బాలా స్తదను కృతసాకూతహసితా
బలం హర్షోత్కర్షా దయ మబలజయ్యః కథమితి.

అసావితి॥ అథ ధేనుకసన్నిధానానన్తరం వత్సాపాయవ్యథితహృదయః వత్సస్య వత్సాసురస్య సఖ్యు రపాయేన నాశేన వ్యథితం సంజాతవ్యథం హృదయం మనః యస్య స తథోక్తః. ధేనుపదభృత్ ధేనుపదవాన్ అసౌ ధేనుకః ధేనుకశబ్దే. ధేనుపదసద్భావాత్ ధేనుపదభృచ్ఛబ్దవాచ్యః ధేనుకశబ్దః శబ్దపరశబ్దేనా ప్యర్థో

బోధ్యతే ఇతి తేన ధేనుకాసుర ఇత్యర్థః ప్రతీయతే ఇతి బోధ్యమ్. హలభృతా రామేణ హలాయుధత్వా ద్బలభద్రస్యేతి భావః. త్వరితం శీఘ్రం వత్సస్య పదమేవ స్థానమేవ నిన్యే ప్రాపితః తద్వాన్మారిత ఇత్యర్థః. తదను ధేనుకమారణానన్తరం కృత సాకూతహసితాః కృతసాభిప్రాయస్మితాః తే బాలా వత్సపాలాః బలం రామం అయం ధేనుకః అబలజయ్యః బలభద్రవ్యతిరిక్తేన జేతుం శక్యః కథం భవతి న కథమపీత్యర్థః. దుర్బలజయ్యః కథమితి చ ప్రతీయతే. ఇత్యేవం హర్షోత్కర్షాత్ ఆనన్దాతిశయా చ్ఛశంసుః శ్లాఘయామాసుః. యద్వా హర్షోత్కర్షాత్కృతసాకూత హసితా ఇత్యన్వయః. అత్రపూర్వార్ధే ఇదం వ్యంగ్యం. వత్సస్య తర్ణకస్య అపాయః అపగతిః తేన వ్యథితహృదయ ఇతి లింగవిపరిణామః. అసౌ ధేనుపదం ధేనుత్వం బిభర్తీతి ధేనుపదభృత్ ధేను రిత్యర్థః. హలభృతా కృషీవలేన వత్సస్య పదం స్థానం త్వరితం నిన్యే వత్సేన యోజితఇత్యర్థః. 90

గ॥ తదను తదనుచరనికరమపి ఖరతరఘోరవవేషభీషణ మతిరోషణౌ రామ
కేశవౌ సమూలకాష మకషతామ్.

తదన్వితి॥ తదను ధేనుకనాశనానన్తరం ఖరతరఘోరవవేషభీషణాం తీక్ష్ణసృగాలవేషేణ భయంకరం తదనుచరనికరమపి ధేనుకస్య వయస్యసంఘమపి అతిరోషణౌ అతికోపనౌ రామకేశవౌ బలకృష్ణౌ సమూలకాష మకషతాం సమూలచ్ఛేదం జఘ్నతు రిత్యర్థః. నిమూలసమూలయోః కష ఇతి ణముల్. యథావిధ్యనుప్రయోగః. నిర్మూలధ్వంసం చక్రతురితి భావః. 91

శ్లో॥ తతో భుజంగేన పృథగ్జనేన
కదర్థ్యమానా మమలాం ప్రకృత్యా
సహోదరీం పాపనియామకస్య
గోప్తుం ప్రతస్థే పురుషోత్తమ స్తామ్.

తతఇతి॥ తతః ధేనుకాసురనిబర్హణానన్తరం పృథగ్జనేన నీచేన "మూర్ఖనీచౌ పృథగ్జనా" విత్యమరః. భుజంగేన కాళీయాభిధసర్పేణ కదర్థ్యమానాం విషప్రక్షేపణాదినా కలుషీ క్రియమాణాం ప్రకృత్యా స్వభావతః అమలాం స్వచ్ఛాం తాం ప్రసిద్ధాం పాప నియామకస్య పాపశబ్దోత్ర పాపవద్వ్యవాచీ. శస్తం బాధత్రిషు ద్రవ్యే పాపపుణ్యా సుఖాని చేత్యమరః. పాపానాం పాపినాం నియామక శ్శిక్షకః తస్య అర్కా ద్యమస్య సహోదరీం సోదరీం యమునా మిత్యర్థః. ఉభయో స్సూర్యాపత్యత్వాదితి భావః గోప్తుం రక్షితుం కాళీయనిష్కాసనేన సుప్రవేశాం కర్తు మిత్యర్థః. పురుషోత్తమః కృష్ణః ప్రతస్థే ప్రస్థితోఽభవత్. సాధుజనరక్షణార్థం దుర్జనశిక్షణార్థం చ పరమేశ్వర స్యావతీర్ణత్వా త్తదుభయార్థ మస్య ప్రవృత్తి రితి బోధ్యమ్ వ్యంగ్యార్థస్తు పృథగ్జనేన మహాక్షేణ విటేన బలాత్కారో వ్యజ్యతే. భుజంగేన విటేన భుజంగో విటసర్పయో

రిత్యమరః. కదర్థ్యమానానాం భోగాయ నిర్బధ్యమానానాం ప్రకృత్యా అమలానాం నిర్దోషాం పతివ్రతా మిత్యర్థః. పాపప్రియామకస్య స్వయమేవ న కేవలం ధర్మతత్పరః కిన్తు పరానపి పాపా న్నివర్తయతీతి కశ్చి త్పురుషఘారేయో వ్యజ్యతే. సహోదరీం ఏతేన సత్కులప్రసూతిర్వ్యజ్యతే. తాం గోప్తుం విటహననేన తస్యాః పాతివ్రత్యం రక్షితు మిత్యర్థః ప్రతస్థే ఇతి—92.

గ॥ తత్క్షణమేవ ఖరతరకిరణకిరణసంపాతసంపాదితపరితాపాతిరేకసముదితోద
న్యాతిప్రసంగతయా కాళియవ్యాళనిష్ఠ్యూతనిరర్గళగరళకబళితకళిందనం
దనాసలిలరస మాస్వాద్య మూర్ఛాయితేషు సవత్సేషు వత్సహితేషు.

తత్క్షణమేవేతి॥ తస్మిన్నేవ క్షణే ఖరతరకిరణస్య ఉష్ణాంశోః కిరణానాం మయూఖానాం సంపాతేన సమ్యక్ప్రసరణేన సంపాదితః ప్రాప్తః యః పరితాపాతిరేకః సంతాపాతిశయః తస్మాత్తేనేతి వా సముదితః జాతః ఉదన్యాతిప్రసంగః పిపాసాతిశయః యేషాం తేషాం భావ స్తత్తా తయా, తథోక్తం. కాళియ ఇతి వ్యాళః సర్పః—తేన నిష్ఠ్యూతేన వాంతేన నిరర్గళేన అధికేన గరళేన విషేణ శబళితస్య సంజాతశబలవర్ణస్య కళిన్దనన్దనాయా యమునాయా స్సంబంధినః సలిలస్య ఉదకస్య రసం స్వాద మాస్వాద్య పీత్వా సవత్సేషు వత్ససహితేషు వత్సపాలేషు మూర్ఛాయితేషు మూర్ఛితేషు సత్సు—93.

శ్లో॥ కారుణ్యామృతపూరసారభరితైస్తుంగై రపాంగై ర్ముహు
స్సంసిచ్య స్వపదాంబుజైకశరణా నేతాన్ సముజ్జీవయన్
మధ్యే యామునవారిభూరిగరళజ్వాలావలీఘాంతరం
సార్పం సద్మ వివేశ సాలశిఖరా ల్లీలాకులాయో హరిః.

కారుణ్యేతి॥ లీలాకులాయః విలాసనిలయః హరిః కృష్ణః. స్వపదాంబుజైకశరణాన్ స్వచరణకమలాశ్రయాన్ ఏతాన్ మూర్ఛితాన్ సవత్సాన్ వత్సపాలాన్ కారుణ్యామృతపూరసారభరితైః. కారుణ్యం కరుణా. గుణవచనత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్. తదేవామృతసుధా. తస్య పూరం ప్రవాహః. తస్య సారేణ స్థిరాంశేన భరితైః పూరితైః. దయారసభరిత త్వేనామృతాయమానై రిత్యర్థః. తుంగైః రధికైః రపాంగైః కటాక్షైః. ముహుః బహువారం సంసిచ్య ఆర్ద్రీకృత్య. సముజ్జీవయన్ ఉత్పన్నజీవాన్ కుర్వన్ మూర్ఛా మపనుద్య చేతయన్నిత్యర్థః. అమృతం యథా విషతాపం నివార్య చేతయతి తద్వదస్యాపాంగా ఇతి కృత్వా అమృతేత్యాద్యుక్తమ్ అతఏవ పరికరాలంకారః. మధ్యేయామునవారి యమునాజలస్య మధ్యే స్థితమితి శేషః. భూరిగరళజ్వాలావలీఘాన్తరం బహువిషజ్వాలావ్యాప్తమధ్యభాగం సార్పం సర్పస్యేదం. తస్యేద మిత్యణ్. సద్మ నిలయం. సాలశిఖరాత్. సాలస్య కదంబ భూజస్య శృంగ మారుహ్యేతి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ. వివేశ లంఘితవాన్. ఉన్నత స్థలా దుదకమధ్యే లంఘనే కృతే సతి ఉదకాధః ప్రదేశప్రాప్తి స్సులభేతి సాల శిఖరా ల్లంఘనమితి బోధ్యమ్. 94

శ్లో॥ స్వభవనపరిభవసంభవరోషా
దాయాదథాశు భుజగేంద్రః
మురరిపు మరుచిరచరితో
ఘోరాకారై ర్దదంశ దశనైశ్చ.

స్వభవనేతి॥అథ శ్రీకృష్ణలంఘనానన్తరమ్. భుజగేంద్రః కాళీయః. స్వభవనపరిభవసంభవరోషాత్. స్వగృహతిరస్కారజన్యకోపాత్. గృహతిరస్కారో నామ గృహాక్రమణమేవ. ఆశు ద్రుత మాయయా దాజగామ. అరుచిరచరితః దుష్టచరిత్రః కాళియః. ఘోరాకారై ర్భయంకరై ర్దశనై ర్దంష్ట్రాభిః మురరిపుం కృష్ణం దదంశ చ దష్టవాన్. ఆగమనక్షణ ఏవ దశనవ్యాపారోఽపి సంవృత్త ఇతి సూచయితుం చకార గ్రహణమ్. 95

శ్లో॥ శౌరి ర్నాప న భుజంగవిషాగ్ని జ్వాలజాలజనితాం పరిభూతిమ్.
చక్రిణో ర్యది పరస్పరయుద్ధం క్ష్వేళతో హి న తదాన్యతరార్తిః.

శౌరిరితి॥ భుజంగస్య కాళియస్య విషరూపో యోఽగ్నిః తజ్జ్వాలజాలాత్. తచ్ఛిఖాసమూహాత్. జనితా ముత్పన్నాం తథోక్తాం పరిభూతిం తిరస్కృతిం సంతాపమితి యావత్. శౌరిః కృష్ణః నాప నప్రాప. ఉక్త మర్థం సమర్థయతి. చక్రిణోః కృష్ణకాళియయోః "చక్రీ కృష్ణే కులాలే ఽహౌ" ఇతి భాస్కరః. సర్పయోరితిచ పరస్పరయుద్ధం యది అన్యోన్యసంగ్రామం స్యాద్యది తదా యుద్ధే క్ష్వేళతః విషాత్. అన్యతరార్తిః ఉభయో రేకస్య పీడా నహి నభవతి హి సర్పస్య సర్పవిషబాధా నేతి భావః. అర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. స చ చక్రిశబ్దగతశ్లేషోజ్జీవితః కృష్ణస్య పరమేశ్వరత్వాన్నవిషబాధేతి పరమార్థః. 96

శ్లో. స్పందితుం స నశశాక తదైవ
శ్రీపతి ర్భుజగభోగపినద్ధః
చిత్రమేవ తదిదం కథమస్మి
న్యుజ్యతాం భుజగభోగజబంధః

స్పందితుమితి॥ తదా సః శ్రీపతిః కృష్ణః భుజగభోగపినద్ధః సర్పదేహవేష్టితః అత ఏవ. స్పందితు మేవ చరితుమపి నశశాక ననేహే తదిదం కృష్ణస్పందనాసామర్థ్యం చిత్రమేవ. నను కుత శ్చిత్రం మనుష్యా హి సర్పవేష్టితాః స్పందితుం నశక్నువన్తీతి యుక్తమేవేద మత ఆహ. కథమితి. అస్మిన్ శేషశాయిని కృష్ణే. భుజగభోగజబంధః సర్పదేహకృతబంధనం కథం యుజ్యతాం యుక్తో భవతు. యస్సర్పరాజం అఖిలభూభరణధురీణం శేషమపి పర్యంకీకృత్య తత్ర శేతే తస్య కాళియా త్తుచ్ఛసర్పా ద్బంధో భవదితి చిత్రమేవేదమితి భావః. అత్రేదం వ్యంగ్యం. సః శ్రీపతిః. అనేన కాముకత్వం వ్యజ్యతే. భుజగభోగపినద్ధః. భుజగః భుజంగఃవిట ఇత్యర్థః లక్షిత

ంక్షణేయమ్. తస్య భోగేనేతి నిదర్శనా. భోగతుల్యభోగేనేత్యర్థః. తద్వద్విహారణేనేతి యావత్. పినద్ధః బద్ధః సంసారేనిర్బద్ధ ఇత్యర్థః స్పందితుమపి కిముత సంసారాదాత్మానం మోచయితుమితి భావః. నశశాక. విటవ దత్యన్తకామనయా విహృత్య విహృత్య సంసారాబ్ధౌ నిర్మగ్న ఇతి భావః. ఏతేన షోడశసహస్రగోపికావిహృతి ర్గమ్యతే తదిదం చిత్రమేవ. అస్మిన్ పరమాత్మని మాయామాహారే భుజగభోగజబంధః కథం యుజ్యతాం మాయావశ్యానాం జీవానామేవ భోగేన బంధః ఈశ్వరస్య కథమితి భావః. ఏతేన శ్రీకృష్ణస్య వస్తుతః అస్ఖలితబ్రహ్మచారిత్వం సూచ్యతే. 97

శ్లో. తదా బాలా స్తస్మిన్నరిపరిభవం బంధమపి త
త్కృతం దుఃఖం మోహా ద్వితథమవిదిత్వా జడధియః
కథం వా ముక్తిఃస్యా త్కథమివ తదధ్యక్షజనితం
సుఖన్నశ్శోకోవా విరమతు కథంవేతి వివశాః.

తదేతి॥ తదా శ్రీకృష్ణస్య సర్పవేష్టనసమయే జడధియః మందబుద్ధయః బాలాః వత్సపాలాః తస్మిన్ కృష్ణే విషయే అరిపరిభవం శత్రుభూతకాళియకృతతిరస్కారం బంధమపి రజ్జుతుల్యసర్పశరీరకృతవేష్టనం చ తత్కృతం తాదృశదృఢబంధనజన్యం దుఃఖం శ్రీకృష్ణశోకం చ వితథం వ్యర్థం నిష్ఫలమితి మోహా దజ్ఞానా దవిదిత్వా అజ్ఞాత్వా భగవత్తత్త్వే జ్ఞాతే సతి మాయామానుషస్య భగవతః కృష్ణస్య పరమేశ్వరస్య ఏతత్సర్పబంధాదికంలీలైవ నతు దుఃఖకరమితి నిశ్చయజ్ఞానం జాయేత తత్తత్త్వాజ్ఞానేతు ప్రాకృతమనుష్యవ త్తస్యాపి దుఃఖం సంభావ్యమేవేతి భావః. కథం వా కేన ప్రకారేణ ముక్తిః సర్పబంధత్యాగః స్యా ద్భవే దర్థా త్కృష్ణస్య తదధ్యక్ష జనితం ఆపాదమస్తకం సర్పశరీరవేష్టితయా దుర్దర్శస్య తస్య కృష్ణస్య అధ్యక్షా త్ప్రత్యక్షా ద్దర్శనాదితి యావత్. జనితం జాతం సుఖమానన్దః నః అస్మాకం కథంవా స్యాత్. శోకో వా దుఃఖం చ కథంవా విరమతు నశ్యతు ఇత్యేవం చిన్తయా వివశాః మూర్ఛితాః జాతా ఇతి శేషః. వ్యంగ్యార్థస్తు. జడధియః అపరిశుద్ధమనసః అతఏవ బాలాః అజ్ఞాః తస్మిన్ జీవే అరిపరిభవం అన్తశ్శత్రుకామాది పారవశ్యం బంధం కర్మవశ్యతాం తత్కృతం కామాదిజన్యం దుఃఖం చ. వితథమనృతమితి మోహా దజ్ఞానా దవిదిత్వా ముక్తి రవిద్యావియోగః కథం స్యాత్ తదధ్యక్షజనితం తత్పదార్థసాక్షాత్కారజన్యం సుఖం కథం స్యాత్. బ్రహ్మానన్దః కథం స్యాదితి భావః. న శ్శోకః సాంసారికం దుఃఖం కథం విరమతు ఇతి వివశా నిర్విణ్ణా జాతా ఇతి. 98

గ॥ భగవానపి కంచిత్కాల మబలభావ మభినీయ నితాంతచింతాదంతురితాంతరంగేషు సహచరేషు సచమత్కార ముత్ప్లుత్య ముహుర్ముహుశ్చరణఘాత మాహత్య చ భుజంగ మతిమాత్ర మసమర్థం సమర్థయామాస.

భగవానితి। భగవాన్ కృష్ణః కంచిత్కాల మిత్యత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. అబల
భావం దుర్బలత్వం సర్పబంధమోచనాసామర్థ్య మిత్యర్థః. అభినీయ అనుకృత్యేత్యర్థః.
నతు వస్తుత స్తథా ఉక్తత్వాదితి భావః. సహచరేషు వయస్యేషు నితాంతయా
అత్యన్తయా చిన్తయా వ్యాకులితాని వ్యాప్తాని అంతరంగాణి మనాంసి యేషాం తేషు
అతిచిన్తాక్రాన్తేషు సత్స్విత్యర్థః. ససమత్కారం సపదర్పం యథా తథా ఉత్ప్లుత్య
ఉడ్డీయ ముహుర్ముహుః భుజంగం కాళీయం చరణఘాతై మాహత్య చరణేన హత్వే
త్యర్థః. కరణేహన ఇతి ణముల్. అతిమాత్ర మత్యన్త మసమర్థ మశక్తం స్వదేహ
చాలనేపి శక్తిరహిత మిత్యర్థః. సమర్థయామాస చకార. 99

గ॥ తతః ప్రియాణోన్ముఖప్రాణం ప్రాణేశం నిశమ్య తదంగనాజన స్సరభస
మధోక్షజం శరణ మభజత సవినయ మస్తౌషీచ్చ.

తతఇతి। తతః సర్పస్య కాళీయస్య ప్రాణస్యేశ్వరం ప్రాణేశం భర్తారం కాళీయం ప్రియా
ణోన్ముఖప్రాణం గమనోన్ముఖప్రాణం సన్నిహితమరణ మితియావత్. నిశమ్య శ్రు
త్వా తదంగనాజనః నాగాంగనాసమూహః సరభసం సవేగం యథా తథా విళంబే
సతి తు ప్రాణేశో మ్రియేతేతి భావః. అధోక్షజం కృష్ణం శరణం రక్షితార మభజత
ప్రాప. త్వమేవ న శ్శరణమితి శ్రీకృష్ణపాదాక్రాన్తా బభూవురితి భావః. సవినయం
యథా తథా వినయేన సహితం యథా తథా అస్తౌషీత్ అస్తావీచ్చ. ణు స్తుతౌ లుఙ్
అస్య సేట్కత్వాత్ ఆనాపీదితి పాఠ్యన్. 100

గ॥ తథాహి.

నాగాంగనాకృతభగవత్స్తుతిమేవ దర్శయతి కవి రిత్యర్థః. షడ్భి స్తువన్తి కృతమిత్యా
దిభిః. తత్ర నిర్వ్యాజకృపాసముద్రస్య తవ సేవం యుక్తమిత్యాహుః ప్రథమశ్లోకేన.

శ్లో॥ కృతం మాత్సర్యేణ స్మరణ మపి నిర్వాణకరణం
హరత్యన్యోద్దేశా ద్గ్రహణమపి నామ్నో భవభయమ్
పయోవా పత్రంవా హిత మహహ భక్తై రుపహృతం
హరే పారం విద్మో న తవ కరుణాయా నిరవధేః.

కృతమితి॥ హే హరే కృష్ణ మాత్సర్యేణ ఈర్ష్యయా కృతమపి తవ నామ్నః కృష్ణే
త్యభిధానస్య స్మరణమపి స్మృతిరపి నిర్వాణకరణం సుఖకరం మోక్షకరమితివా.
అనేన ద్వేషా చ్చైద్యాదయో నృపా ఇతి సూచితమ్. అన్యోద్దేశాత్ అన్యవ్యాజాత్
అన్య ముద్దిశ్యేత్యర్థః. కృతమపి నామ్నః గ్రహణం ఉచ్చారణం భవభయం సంసార
భయం హరతి నాశయతి ఏతేన అజామిళకథా సూచితా. భక్తై రుపహృతం
సమర్పితం పయో వా క్షీరం వా. జలమితి వా. పత్రం వా. తులస్యాది దళంవా.
హితం ప్రియం తవేతి శేషః. అహహేత్యాశ్చర్యే. సర్వేశ్వరస్యాపి పయః పత్రమా
త్రేణ ప్రీతిరితి నిరభిమానితా. ప్రత్యాశ్చర్యమితి భావః అనేన కుచేలాదికథా

సూచితా. నిరవధేః అపారాయాః తవ కరుణాయాః పారం అవధిం న విద్మః
నోపలభామహే అపారత్వాదేవేతి భావః. 101

శ్లో॥ ప్రియాం ప్రాణప్రాయాం క్షణమపి వినా భావవిరసాం
యయా హిత్వా యానం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి
అయాసీ స్సంభ్రాంత స్సపది కరిదీనారవభరై
ర్హరే శ్రేయ స్సా నః ఫలతు తవ కారుణ్యలహరీ.

ప్రియామితి॥ హే హరే యయా కారుణ్యలహర్యా హేతుభూతయా క్షణమపి క్షణ కాలమపి వినా భావవిరసాం వియోగాసహనాం అతఏవ ప్రాణప్రాయాం ప్రాణ తుల్యాం ప్రియాం ప్రేయసీం లక్ష్మీం తదా నిభృతం వినీత మనుజీవివ్రజమపి భక్త సంఘంచ హిత్వా త్యక్త్వా కరిదీనారవైః గజేంద్రకృపణధ్వనిభిః. సంభ్రాన్తః సంభ్రమం ప్రాప్తస్సన్ సపది తదానీమేవ యానం గమన మయాసీః అభజః యద్వా. హరే కరిదీనారవైః సంభ్రాన్తః అతఏవ క్షణమపి వినాభావవిరసా మత ఏవ ప్రాణప్రాయాం ప్రియాం నిభృత మనుజీవివ్రజమపి హిత్వా యయా యాన మయాసీః ఇత్యన్వయః. సా తవ కారుణ్యలహరీ కృపాప్రవాహః నః అస్మాకం శ్రేయః శుభం ఫలతు దిశతు. గజేంద్రరక్షకాలికా కృపా ఇదానీ మస్మదర్థం స్వీక్రియతా మితి ముఖ్యార్థః. 102

శ్లో॥ దీనాత్మనాం తావకనిత్యసిద్ధ
రసప్రభావాదపరాధరీతిః
కళ్యాణభావాయ న కల్పతే చే
దనర్థలాభః కథమస్తు వార్యః.

దీనాత్మనామితి॥ దీనాత్మనాం కృపణమనసాం సంబంధినీ అపరాధరీతిః అపరాధవిధా తావకస్య త్వదీయస్య నిత్యసిద్ధస్య సహజస్య నిరుపాధికస్యేత్యర్థః రసస్య అనురాగస్య కృపాయా ఇతియావత్. ప్రభావాత్సామర్థ్యాద్ధేతోః కళ్యాణభావాయ శ్రేయసా ముత్పత్తయే న కల్పతే న సంపద్యతే న భవతీతియావత్. చేద్యది అనర్థలాభః అనిష్టా వాప్తిః కథం కేన ప్రకారేణ వార్యః నివారయితుం శక్యః అస్తు భవతు. దీనకృతా అపరాధా స్త్వత్కృపాబలా దపరాధతా మపహాయ ఉపచారా ఏవ భవన్తి అన్యథా ప్రతిపదమనాథా స్సంభవేయు రితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్తు దీనాత్మనాం దరిద్రాణాం అపరాధశబ్దోఽత్ర లాక్షణికః అపరాధవద్దుష్ట ఇత్యర్థః. రీతి ర్లోహవిశేషః 'రీతిస్త్రియా మారకూట' మిత్యమరః. తావకో యః నిత్యః అక్షయ్యః సిద్ధరసః పారదః తత్ప్ర భావా త్తత్సంపర్కమాహాత్మ్యా ద్రసభస్మప్రభావాదితి భావః కళ్యాణభావాయ సువర్ణత్వాయ న కల్పతేచేత్ సువర్ణాత్మనా న పరిణమతే చేత్ అనర్థలాభః ద్రవ్య ప్రాప్త్యభావః దారిద్ర్యమితియావత్. కథంవార్యోఽస్తు నకథంచి దిత్యర్థః. 103

శ్లో॥ అనాత్మజ్ఞస్థానే శుచమయమయాసీ ద్విభురితి
స్వరూపం మత్వా తే సపది పరిపుష్ణాత్యుపశమమ్
పరీభావం శోకై ర్యదిస పునరద్యాపి భజతే
ప్రతీతిః కేయం తే నిరవధికృపానీరధిరితి.

అనాత్మజ్ఞ ఇతి। అయ మనాత్మజ్ఞః ఆత్మజ్ఞానశూన్యః విభుః సః పతిః శుచం శోకమయాసీత్ప్రాప్నోతీతి స్థానే యుక్తం స్వపరబలాబలవివేకాభావాత్. ఈశ్వరేణ త్వయా యుద్ధ్వా ప్రాణసంకటం ప్రాప్త ఇతీద మవివేకినోఽస్య ఉచిత మేవేతి భావః. సపది ఇదానీం తే తవ స్వరూపం పరమేశ్వరత్వాత్మకం యాథార్థ్యం మత్వా జ్ఞాత్వా అయం సర్వేశ్వరఏవ నతు ప్రాకృతః అన్యథా కథమస్మాక మస్మాదీదృశీ దశేతి నిశ్చిత్యేత్యర్థః ఉపశమం శాన్తిం కోపేన కర్తవ్యాభావాదితి భావః. పరిపుష్ణాతి భజతి. పాదరజోనియమిత వృశ్చికవదితి భావః. సః విభుః పునరద్యాపి అధునాపి త్వత్స్వరూపజ్ఞానోత్తరకాలేపీత్యర్థః శోకైః పరీభావం తిరస్కారం భజతే యది ప్రాప్నోతి చేత్ త్వయా నిర్జిత స్తవవశ్యో భూత్వా అస్మద్ద్వారా త్వాం శరణాగతిం ప్రాప్యాపి పున స్త్వయా తాడ్యమాన శ్శోచతిచేత్ తే తవ నిరవధికృపానీరధి రితి అపారకరుణాసముద్ర ఇతి ఇయం ప్రతీతిః ప్రసిద్ధిః కా కుత ఇత్యర్థః. ప్రతీతి ర్నశ్యేదితిభావః. శరణాగతపరిత్రాణజన్యా కీర్తి రపగచ్ఛేదితిముఖ్యార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు అయం విభుః వ్యాపకో జీవః అనాత్మజ్ఞస్సన్ సచ్చిదానన్దలక్షణ మాత్మస్వరూప మవిదిత్వా శుచం సంసారదుఃఖమయాసీదితిస్థానేయుక్తం. సపది ఇదానీన్తు తే స్వాత్మాభిన్నస్య పరమాత్మన స్తవ స్వరూపం సచ్చిదానన్దలక్షణం తత్త్వం మత్వా సచ్చిదానన్దలక్షణం బ్రహ్మైవాహ మస్మీతి మహావాక్యార్థమననేన నిశ్చిత్యేత్యర్థః. ఉపశమ ముపరతిం పరిపుష్ణాతి కామాదిభి రపరిభూత స్తూష్ణీమాస్తే ఇత్యర్థః. సపునః ఆత్మవేత్తా జీవస్తు అద్యాపి ఆత్మజ్ఞానోత్తరకాలేపి శోకైః పరీభావం భజతే యది తేతవ పరమాత్మనః నిరవధి కృపానీరధిరితీయం ప్రతీతిః కా? 'మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే. తేషామహం సముద్ధర్తా దుఃఖసంసారసాగరా' దిత్యాదిభిః ప్రసృతం యశో నశ్యేదితి భావః. 104

శ్లో॥ సభోగిచూడామణి రేష పృథ్వ్యాం
వయం చ భోగిన్య ఇతి ప్రతీతిః
ఘటేత నైతత్కిలభోగభాక్త్వం
కృపాం వినా తే గరుడధ్వజస్య.

స ఇతి॥ స ఏషః సోఽయం భోగిచూడామణిః చూడాయాం మణి శ్చూడామణిః భోగినాం చూడామణి ర్భోగిచూడామణి రితిగౌణోఽయం ప్రయోగః నహి భోగిన శ్చూడాయాం మణిత్వేనాముం బిభ్రతి తతశ్చ యథా మణి శ్శిరసా శ్లాఘ్యతే తద్వదయమపీతి శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః పర్యవసన్నః. సర్వోత్తమ ఇతిసమానార్థః. భోగవ

దగేశ్వర ఇతి చ గమ్యతే వయం చ వయం తు భోగిన్యః భోగిన్యత్వాత్ ఋన్నేభ్య ఇతి జీప్ యద్వా భోగినాం స్త్రియః భోగిన్య ఇతి పుంయోగే జీష్. నాగాంగనా ఇత్యర్థః. భోగానుకూలాః స్త్రియ ఇతి చ ప్రతీయతే 'భోగిన్యోన్యా నృపస్త్రియ' ఇత్యమరః. ఇత్యేవం పృథ్వ్యాం భూమౌ ప్రతీతిః ప్రసిద్ధిరస్తి అస్తు కిం తత ఇత్యత ఆహ గరుడధ్వజస్య భగవతస్తే తవ కృపాం వినా ఏతత్సర్వజనప్రతీతి విషయమస్మన్నిష్ఠం భోగభాక్త్వం సుఖిత్వం 'భోగ స్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతా వహేశ్చ ఫణకాయయో' రిత్యమరః. న ఘటేత కిల న వర్తేతైవ నైవ యుజ్యేతేతి వా. జగదీశ్వరస్య తవ కృపాభావే కుతో భోగః ప్రత్యుత దుఃఖమేవ స్యాదిత్యర్థః. సర్వభూమిప్రసిద్ధా మస్మద్భోగవత్త్వప్రథాం మానాశయేతి భావః. అన్యత్ర ఏతద్భోగభాక్త్వం సర్పశరీరధారణం గరుడధ్వజస్య తార్క్ష్యనియామకస్య తే కృపా వినా న ఘటేత న వర్తేత ఖలు కృపయా యది భవాన్ గరుడం నియమసి, తర్హి వయం శరీరధారణం కుర్మః. నోచేత్ గరుడోఽస్మాన్ హనిష్యత్యేవేతి భావః. ఏతేన ఏతత్కల్పితభోగిమారణే కుతస్తవాయం శ్రమః యది తు తవ అస్మాసు ఆగ్రహస్తర్హి త్వదీయోనియన్త్రితః గరుడ ఏవ సమూల మస్మాన్ మూలయేన్న ఇతి కృత్వా తథా అకరణాద్ధేతోః న తవాయ ముద్యమస్సర్పమారణార్థః కిన్తు విలాసార్థ ఏవేతి నిశ్చినుమ ఇతి భగవద్ధృదయగతో భావః నాగాంగనాభి ర్వ్యజ్యతే ఇతి ప్రతీయతే. గరుడధ్వజస్యేతి సాభిప్రాయవిశేషణా ద్వ్యంగ్యార్థే పరికరాలంకారః. 105

అవ॥ స్తుతి ముపసంహరన్తి త్వయీతి.

శ్లో॥ త్వయి నాథేఽపి జగతా మమునా న స్సనాథతా
తేన నః కరుణాసింధో! హర సౌభాగ్యవిప్లవమ్.

త్వయీతి॥ త్వయి జగతాం చతుర్దశభువనానాం నాథే ప్రభౌ భవతీతి శేషః. భవతి సత్యపి నః అమునా సర్పేణ సనాథతా నాథః పతిః ప్రభుశ్చ నాథవత్త్వమస్తీతి గమ్యతే సామాన్యాకారేణ సర్వజగన్నాథ స్త్వ మస్మాకమపి యద్యపి నాథః తథాపి విశేషాకారేణ అయమేవాస్మాకం నాథః పతిరితి భావః. హే కరుణాసింధో! దయాసముద్ర తేన హేతునా అస్యైవాస్మత్పతిత్వాద్ధేతో రిత్యర్థః. నః సంబంధినం సౌభాగ్యవిప్లవం సౌభాగ్యోపద్రవం పత్యా మారితేసతి అస్మాకం సౌభాగ్యం నశ్యేదితి భావః. హర నాశయ అయం భావః అయంతు అస్మాకం కాల్పనికః పతిః భోగాయ కేవలం కల్పితః త్వన్తు సర్వేశ్వరో నిత్యసిద్ధః పతిః అతః అస్మాకం రక్షా తు త్వదధీనైవేతి అతిపూర్వార్థే త్వయి నాథే ప్యమునా సనాథతేతి విరోధో వ్యజ్యతే. తస్య నాథః భోగహేతుః పతిరిత్యర్థాత్పరిహార ఇతి విరోధాభాసాలంకారః. న స్సౌభాగ్యవిప్లవం త్వమేవ హరేత్యుత్తరవాక్యార్థస్య త్వయి నాథేపి జగతామిత్యేతద్వాక్యార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగం సర్వజగన్నాథత్వా త్త్వ మస్మాకమపి నాథ ఏవేత్యస్మత్సౌభాగ్యవిప్లవం హర్తుం క్షమ ఇత్యర్థాత్. 106

గ॥ ఏవ మభిధాయ బాష్పాయమాణనయనాభి రూష్మాయమాణహృదయాభి రజగరవధూటీభి రాక్రీకృతచిత్తవృత్తిః కారుణ్యకల్లోలమాలీ వనమాలీ తద్ఘేతి తత్క్షణమురరీకుర్వాణ స్తత్క్షణముపసర్పతు పయోనిధి మిహ నివసతు నిమిషమపి న భవానితి దందశూక మాదిశ్య సమాశ్వాస్య చ దూన మనుచరనికర మాత్మసదన మాససాద.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిధాయ ఉక్త్వా బాష్పాయమాణనయనాభిః బాష్పాయమాణే అశ్రూద్వమనే నయనే యాసా న్తాభిః స్రవదశ్రునేత్రాభి రిత్యర్థః. ఊష్మాయమాణం సోష్మహృదయం యాసాన్తాభిః బాష్పోష్మశ్రధ్మ్యాముద్వమనే ఇతి క్యజ్. అజగరవధూటీభిః సర్పాంగనాభిః ఆక్రీకృతా నికటీకృతా చిత్తవృత్తి ర్మనోవృత్తి ర్యస్య సః కారుణ్యకల్లోలమాలీ కరుణాసముద్రః వనమాలీ కృష్ణః తద్ఘేతి యుష్మత్సౌభాగ్యవిప్లవం హరామీతి తత్క్షణం తదైవ ఉరరీకుర్వాణః అంగీకుర్వాన్ భవాన్ త్వం తత్క్షణ మధునైవ పయోనిధిం సముద్ర ముపసర్పతు గచ్ఛ ఇహ యమునాహ్రదే నిమిషమపి న నివసతు నతిష్ఠ ఇతి దందశూకం సర్పం కాళియ మాదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దూనం ఖిన్న మనుచరనికరం సహచరసంఘం సమాశ్వాస్యచ సమ్యగాశ్వాస్య ఆత్మన స్స్వస్య సదనం గృహ మాససాద ప్రాప—107.

గ॥ అథ కదాచిదుపచితరణరణకనిస్సాణరాణకల్పానల్పశిలీముఖపటలఝంకారకరంభితాకారతయా వనదేవతాభి రివ విహితకుశలానుయోగాభి రున్మీలితమల్లికామతల్లికాపాటలపటలపరిమళపరిశీలనకషాయాభి రనవరతజాగరూకధారాయంత్రనిరర్గళవినిర్గళద్వారిధారావిరచితలీలావిహారాభి రతివేళతరళశిఖరతయావనరాజిభి రివ సానంద మభినంద్యమానసమాగమాభిః ప్రతిదిశనాయితసరీసృపచర్యమాణతయేవ విరళప్రచారాభి ర్మలయాచలబాలానిలమాలాభిః కథంచన ధార్యమాణప్రాణప్రాణిసందోహః స్వకీయపరితాపాతిరేక మసహమానాభిరివ ప్రతిబింబదంభా దభ్యంతర మవగాహమానాభి రహిమకరకిరణపరంపరాభి ర్మందోష్ణీకృతసకలసలిలాశయ స్సముదంచితమరుమరీచికాసలిలవీచికావిహారవైఖరీవిషయపథికజనమనోరథవైధురీధురీణమధ్యందినవిజృంభణ స్సముదితయావనయోషావిశేషగవేషితపుష్పసమయ శ్చిరతరవిరహిణీజననయనమాత్రవిశ్రాంతవర్షాసమున్మేషః పితామహపురుషాయుషమాత్రావలంబిశరదాయామః ప్రబలతరసంభావితానర్థపరిజిహీర్షయా తుషారగిరికందరాంతరాళతపశ్చర్యాపర్యుత్సుకహేమంతసమయః తరుణీకుచకలశసంఛన్నవా స్తవ్యశిశిరభావో భోజ్యవిశేషనిరసపిపాసాసమాకులసకలలోకతయా జీవనభావమంభసస్సమర్థయమానః కాయమాననికాయైః కాయనవిలాసిజనచిరపరిత్యాగకృతశోకాతిరేకాదివ బాష్పాపదేశేన నిరంతరనిస్సరన్నిశ్వాసశ్వాసనగర్భ

భవనాభోగః పానకరసపానైకతానతాం పటీరపంకాలేపలోలుపతాం ప్రసూనచయసంస్పృహతాం ప్రపాసన్నివేశసాశయతాం వారివిహారసాదరతాం వారిజమాలాకుతూహలితాం నిశాకరకరాలోకకాముకతాం నిశాసమయసముత్సుకతాం చ విషయలంపటానాం సంపాదయన్ సులభసలిలావగాహతయా సుగమసచ్ఛాయప్రవేశతయా పరిధాననిరపేక్షయా సుప్రాపప్రపాశిశిరపానీయతయా సుకరతాలవృంతతయా చ కించిదకించనజనస్యాపి భోగసుభగం భావుకస్సముదంచిదాంతరపరితాపమాత్రపరిభూతవిరహిణీజనసత్వరప్రాణహరణాయ బహిరపి సమున్మిషితోష్మాతిభూమి రూష్మాగమ సమయ స్సముజ్జృంభత.

అథేతి॥అథ కాశ్యేయనిష్కాసనానన్తరం కదాచి మూష్మాగమసమయః గ్రీష్మకాలః సమజ్జృంభత సమ్యక్ జృంభితవాన్ జృంభణప్రకారం దర్శయితు మాహ మలయానిలా న్వర్ణయతి ఉపచితేతి. ఉపచితం వర్ధితం రణరణక ముత్కంఠా యేన స ఉపచితరణరణకః మన్మథః తస్య రణః కామయుద్ధమిత్యర్థః. 'ఆయలక ముత్కంఠా స్యాదుత్కలికా రతిశ్చ రణరణక' మితి హలాయుధః. తత్ర నిస్సాణరాణకల్పైః నిస్సాణధ్వనితుల్యైః అనల్పైః అధికైః శిలీముఖపటలఝుంకారైః భృంగసంఘఝుంకృతిభిః కరంభితాకారతయా వ్యాప్తవిగ్రహవత్త్వేన హేతునా వనదేవతాభిః విహితః కృతః కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్నః యాసాం తాభిరివ స్థితాభిః వనదేవతాః భృంగఝుంకారవ్యాజేన బాలానిలమాలానాం స్వాగతం పృచ్ఛన్త్య ఇవ వర్తన్త ఇతి భావః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. భృంగఝుంకారాణాం గీతత్వరూపణావ ద్వ్యక్తభాషణత్వరూపణమప్యస్తి యథా నాగానందే 'మధురమివ వదన్తి స్వాగతం భృంగశబ్దై'రితి. ఉన్మీలితానాం వికసితానాం మల్లికామతల్లికానాం శ్రేష్ఠమల్లికాపుష్పాణాం పాటలానాం కృష్ణవృంతాఖ్యపుష్పాణాంచ పటలస్య సమూహస్య యః పరిమళః ఆమోదః తస్య పరిశీలనేన సంబంధేన కషాయాభిః సురభిభిః ఏతేన గంధాతిశయ ఉక్తః. అనవరతజాగరూకేభ్యః నిరన్తరోద్ఘాటితద్వారేభ్యః ధారాయంత్రేభ్యః ఉదకస్రావయంత్రేభ్య స్సకాశాత్ అత్ర ధారాయంత్రే అచేతనే జాగరణ మనుపపన్నం సంతాపాతిశయం వ్యంజయతీ త్యజహల్లక్షణామూలో వస్తుధ్వనిః. సకాశాత్ నిరర్గళం అధికం యథా తథా వినిర్గళన్తీషు నిర్గచ్ఛన్తీషు వారిధారాసు జలధారాసు విరచితః కృతః లీలావిహారః విలాససంచారః జలక్రీడేతియావత్ యాభిసాభిస్తథోక్తాభిః. అనేన శైత్య ముక్తమ్ అతివేలతరళాని అతిచంచలాని శిఖరాణి అగ్రాణి శిరస్తుల్యానీతి భావః యాసా న్తాసాం భావ స్తత్తా తయా వనరాజిభిః సానన్దం యథా తథా అభినంద్యమానసమాగమాభిరివ స్థితాభిః అభినంద్యమానః శ్లాఘ్యమాన స్సమాగమః సంబంధః యాసా న్తాభి రితి సమాసః, యథా నార్యః చిరప్రవాసితసఖీసమాగమం

పరికంపం (శిరసా) శ్లాఘయన్నివ తద్వదతీతి భావః. ప్రతిదిశం సర్వదిక్షు అశనా యుక్తైః సంజాతబుభుక్షైః 'అశనాయా బుభుక్షా స్యా' దిత్యమరః సరీసృపైః సర్పైః చర్వ్యమాణతయా భక్ష్యమాణతయైవ సర్పాణాం వాతాశనత్వాత్ ఉత్ప్రేక్షా. విరళాః శ్యానీభూతాః మంద ఇతి యావత్. ప్రచార స్సంచారో యాసాం తాభిః అనేన మాంద్య ముక్తమ్. ఏవంవిధాభిః మలయాచలః మలయపర్వతః తస్య తత్సంబంధినీభి రిత్యర్థః. తస్మా దాయాతాభి రితి యావత్ బాలానిలమాలాభిః మందమారుత పరమ్పరాభిః కథంచన అతికృచ్ఛ్రేణ ధార్యమాణాః పోష్యమాణాః ప్రాణాః యస్య సః ప్రాణిసందోహః ప్రాణిసమూహః యస్మిన్ సః ఇతి గ్రీష్మాగమసమయవిశేషణం. గ్రీష్మసంతాపేన ప్రయాణోన్ముఖప్రాణాః ప్రాణినః మలయవాయుస్పర్శవశా త్కథంచి త్ప్రాణాన్ ధారయన్తీతి భావః. స్వకీయం గ్రీష్మసమయసంబంధినం పరితాపాతిరేకం సంతాపాతిశయ మసహమానాభి రివ సోఢు మశక్నువన్తీభి రివేత్యుత్ప్రేక్షా. అనేన సూర్యమపి సంతాపయత్యహో గ్రీష్మసమయ స్యోష్మాతిరేక ఇత్యాశ్చర్యం వ్యజ్యతే. ప్రతిబింబదంభా త్ప్రతిఫలనవ్యాజాత్ అభ్యంతరం జలాన్తర మవగాహమానాభిః ప్రవిష్టాభిః అహిమకరస్య సూర్యస్య కిరణపరంపరాభిః అంశు సమూహైః మందోష్ణీకృతాః ఈషదుష్ణీకృతాః 'కోష్ణం కదుష్ణం మందోష్ణ' మిత్యమరః. సకలా స్సర్వే సలిలాశయాః హ్రదాః యస్మిన్ స ఇత్యుష్మాగమవిశేషణమ్. ఏతేన జలస్యాన్తః కించి చ్ఛైశిర్య మస్తి నతు కుత్రాపి తదస్తీతి వ్యక్తమ్ సముదంచితస్య సమ్యగుదితస్య మరుమరీచికాసలిలస్య నిర్జలప్రదేశసంక్రాన్తసూర్య కిరణేషు భ్రాన్త్యావగతస్య ఉదకస్యేత్యర్థః వీచికాసు తరంగేషు యా విహారవైఖరీ క్రీడాశ్రీః సైవ విషయః గోచరో యస్య తస్య పథికజనమనోరథస్య పాంథజనకామస్య నైఘుకీఘుకేణం విఫలత్వాపాదకం మధ్యందినస్య మధ్యాహ్నస్య విజృంభణం ఉద్రేకః యస్మిన్ సః. పాంథా హి తాపాతిరేకా జ్జలావగాహ మభిలషన్తః క్వాపి ప్రసిద్ధం జల మనుపలభ్య మరుమరీచికాసు సలిలబుద్ధ్యా ప్రవిష్టా స్తత్ర జలాభావాత్సంతాపనాన్యభావరూపం నైరాశ్యమేవ భజన్తీతి భావః. అథ గ్రీష్మవ్యతిరిక్తానాం పశుజంతూనాం గ్రీష్మప్రభావా దధికం సంకోచ మాహ సముదితేత్యాదినా. సముదితం ఉత్పన్నం యౌవనం యేషాన్తై ర్యోషావిశేషైః కాన్తా స్త్రీయోషాభి రిత్యర్థః గవేషితః అన్వేషితః పుష్పసమయః వసంతః ఆర్తవసమయ శ్చ యస్మిన్ సః తథోక్తః ఏతత్ప్రభృతి వాక్యపఙ్క్తౌ పరిసంఖ్యాలంకారః. స చ శ్లేషోత్థాపితః. 'ఏకస్య వస్తునః ప్రాప్తావనేకత్రైకదా యదా ఏకస్య నియమస్స్యాద్ధి పరిసంఖ్యా నిగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్. యువతిష్వేవ పుష్పసమయో నాన్యత్ర తత్రాపి ముగ్ధాస్వేవ నత్వన్యాస్వితి భావః. చిరతరవిరహిణీజనస్య బహుకాలా ద్వియోగాక్రాన్తనారీసమూహస్య నయన మాత్రే నేత్రయో రేవ విశ్రాన్తః స్థితః. వర్షాసమున్మేషః ప్రావృడ్విజృంభణం గౌణోఽయం ప్రయోగః. వర్షణమిత్యర్థః. యస్మిన్ సః విరహిణీజనో నేత్రాభ్యామశ్రుధారాః వర్షతీతి

భావః. పురుషస్యాయుః పురుషాయుషం అచతురేత్యాదిషు అస్య నిపాతనాత్సమాసాన్తోఽ
చ్. శతసంవత్సర పరిమిత మాయురిత్యర్థః. పితామహస్య బ్రహ్మణః పురుషాయుష మేవ
పితామహపురుషాయుషమాత్రావలంబనే ఇతి తన్మాత్రావలంబీ శారదాయామః
శరత్కాలధర్మవిజృంభణం సంవత్సరదైర్ఘ్యఞ్చ యస్మిన్ సః బ్రహ్మాపేక్షయా
అధికాయుష్మత్త్వాభావా దయ ముక్తః. మానుషమానేన గణనే కృతే అసంఖ్యేయ
సంవత్సరాయుష్మాన్ బ్రహ్మేతి కృత్వా సంవత్సరాయామః బ్రహ్మాయుష ఏవేతి
భావః. ప్రబలతరా దతిప్రబలా త్ప్రోష్మసమయా దితి భావః. సంభావితస్య ఉత్ప్రేక్షితస్య
అనర్థస్య పరిజిహీర్షయా పరిహర్తు మిచ్ఛయా తుషారగిరే ర్హిమవతః కందరాంత
రాళే దరీమధ్యే తపశ్చర్యాపర్యుత్సుకః తపఃకృత్యే కృతోత్సాహః హేమంతసమయః
హేమంతఋతుః ఉపచారేణ తద్ధర్మశైత్యంచ యస్మిన్ స తథోక్తః. యథా కశ్చి
త్ప్రబలా చ్ఛత్రోః స్వస్య భయ మాశంక్య తన్నివారణార్థం పర్వతాదౌ తపస్యతి
తద్వద్ధేమంతఋతురపీతి భావః. హిమవతి హిమాధిక్యా చ్ఛైత్యం వర్తతే నత్వన్యత్ర
క్వాపీతి ముఖ్యార్థః. తరుణీనాం నారీణాం కుచకలశేషు స్తనకుంభేషు సంఘనస్థనా స్తవ్యః
గూఢనివాసే శిశిరభావః శీతలత్వం శిశిరఋతుశ్చ యస్మిన్ స తథోక్తః. యథా గాం
దివి కః కశ్చన తచ్ఛత్రుభియా క్వాపి గూఢో వర్తతే తద్వదితి భావః. గ్రీష్మేఽపి
నారీకుచానాం శీతలత్వం ప్రసిద్ధమ్. భోజ్యవిశేషే ఆహారవిశేషే విరసాః నిరనురాగాః
పిపాసాసమాకులాః పానేచ్ఛయా వ్యాప్తాః సకలాః సర్వే లోకా జనా యస్మిం స్తస్య
భావ స్తత్తా తయా "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యమరః. అంభసః ఉదకస్య జీవనభావం
జీవనత్వం జీవయతీతి జీవనమితి వ్యుత్పత్త్యా జీవనం భువనం వన మిత్యమరకోశాత్.
ఉదకే జీవనశబ్దప్రయోగ స్తావద స్తి అధునా తత్తస్య సార్థకమితి భావః. సమర్థయమానః
సంపాదయన్ స్ఫుటీకుర్వన్నితి వా. కాయమానరూపో నికాయః గృహం కాయమానం
నికాయ ఇవేతి వా కాయమాననికాయః కాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాది
నిర్మితం శిశిరోపచారబహుళం లీలాగృహం స ఏకం ముఖ్యమయనం నివాసో యస్య
తస్య విలాసిజనస్య కాముకజనస్య నాగరికజనస్యేతి వా చిరపరిత్యాగేన బహుకాల యో
వియోగేనకృతాదుదితాత్ శోకానలజనకాత్ దుఃఖాతిశయాదివేత్యుత్ప్రేక్షా. నహూపమేతి
భ్రమితవ్యం గర్భభవనస్య అచేతనత్వేన చేతనధర్మాన్వయాసంభవాత్. బాష్పాపదేశేన
ఊష్మవ్యాజేన నిరన్తరం నిశ్వసన్ అత్యన్తం ప్రసృతః నిశ్వాసః శ్వసనః నిశ్వాసవాయుః
యస్య స తథోక్తః ఈదృశః గర్భభవనాభోగః గర్భగృహవిస్తారో యస్మిన్నితి బహు
వ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః. యథా ప్రియజనవియోగా న్నిరన్తరం నిశ్వసన్తి విరహిణ్య
స్తద్వత్ గర్భగృహమపి విలాసిజనవియోగాద్బాష్పవ్యాజేన నిశ్వసతీతిభావః.
గ్రీష్మఋతౌ గర్భగృహేషు బహులోష్మవత్త్వం ప్రసిద్ధమ్. విషయలంపటానాం
విషయాసక్తానాం కాముకానా మిత్యర్థః. పానకరసస్య ద్రాక్షాదిపంచసారవిశిష్ట
జలస్య పానే ఏకతానతా ముఖ్యాసక్తిత్వం పటీరపంకస్య చన్దనగంధస్య ఆలేపే

క్షేపణే లోలుపతా మాసక్తతాం ప్రసూనశయే పుష్పశయ్యాయాం సంస్పృహతా
మత్యాసక్తత్వం ప్రపా సన్నివేశే పానీయశాలాగృహే సాశయతాం మనోవత్త్వ
మాసక్తి మితి యావత్. వారివిహారే జలక్రీడాయాం సాదరతాం ప్రీతిమత్త్వమ్
వారిజమాలాసు కమలస్రక్షు కుతూహలితాం కుతూహలవత్త్వమ్ నిశాకరస్య
చన్ద్రస్య కరుణా మయూఖానా మాలోకే దర్శనే కాముకతాం లంపటత్వం నిశాస
మయే రాత్రికాలే సముత్సుకత్వం సముల్లాసం చ సంపాదయన్ జనయన్ సులభః
సలిలావగాహః జలప్రవేశః జలక్రీడేతియావత్ యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తాతయా.
సుగమః సుప్రాపః సచ్ఛాయప్రదేశః ఛాయాసహితోద్దేశః యస్మిం స్తస్యభావ
స్తత్తాతయా ప్రవేశతయేతి పాఠే తు ఛాయయా సహిత సచ్ఛాయోద్దేశః తత్ర
ప్రవేశః సుగమః యస్మిన్నితి బోధ్యమ్. పరిధాననిరపేక్షతయా వస్త్రాకాంక్షారాహి
త్యేన వస్త్రే సతి స్వేదాతిశయాదితిభావః. సుప్రాపం సుఖేన ప్రాప్తుం శక్యం
సులభమిత్యర్థః. ప్రాపణాం శిశిరం శీతలం పానీయం యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తా
తయా. సుకరాస్తాలవృన్తాః వ్యజనాని యస్మిం స్తస్య భావ స్తత్తాతయా చ. అకిం
చనజనస్యాపి దరిద్రజనస్యాపి కించిద్భోగసుభగంభావుకః భోగానుకూలః అయం
భావః హేమంతాదిషు ధనినః ఉష్ణోదకావగాహం కుర్వన్తి. దరిద్రాస్తు కాష్ఠహైన్యా
త్తత్రాశక్తాః అధునా తు ధనినామపి శీతజలావగాహస్యైవ ఆకాంక్షిత్వేన ఉభయో
రపి న తత్ర విశేష ఇతి. కిఞ్చ ఛాయాసహితగర్భగృహాదిప్రదేశం బాష్పాభివ్యాప్త
మితి త్యక్త్వా ధనినోఽపి వటవృక్షాదిచ్ఛాయా మధునా సమాలంబంతే. ఇతరఋతుషు
గర్భగృహాదిషు సుఖేన వర్తన్తే. దరిద్రాణాన్తు గర్భగృహాని దుర్లభానీతి ఇతరఋతుషు
న సౌఖ్యం గ్రీష్మే తు వృక్షాణాం ఛాయా స్సులభా ఇతి. అపి చ దరిద్రదుర్లభం
పట్టకంబళాదికం పరిధానం త్యక్త్వా ధనినోఽపి గ్రీష్మేస్వేదభయాత్కేవలం వర్తన్తే
దరిద్రాణాన్తు స్వతసిద్ధో వస్త్రాభావ ఇదానీం సుఖహేతు రభూదితి అపిచహేమంతా
దిషు ఉష్ణోదకం పిబన్తో ధనినోఽపి గ్రీష్మే దరిద్రవచ్ఛీతమేవ జలం పిబన్తీతి దరిద్రాణా
మన్యత్రాంతే సుఖమేవ. కించ సర్వఋతుషు చామరాదిభి ర్ధనినో వీజ్యన్తే. దరి
ద్రాస్తు ధనికవదధునా తాళవృంతవీజన మాత్మనః కుర్వన్తి. అధునా తాళవృం
తానాం సులభత్వాదితి. సముదంచితః సమ్యగావిర్భవతః అన్తరాద్ధృదయస్థాత్సరితా
పమాత్రా ద్వియోగజన్యసంతాపాదేవ. పరిభూతస్య దుఃఖితస్య విరహిణీజనస్య వియో
గినీసంఘస్య సత్వరం శీఘ్రం యథా తథా ప్రాణహరణాయ ప్రాణాపహారార్థం
బహిరపి సమున్మేషితః సముజ్జృంభితః. ఊష్మాతిభూమిః ఊష్మాతిశయః యేన స
తథోక్తః. న కేవలమన్తస్సంతాపః ప్రాణహరణే శక్నోతీతి మత్వా స్వయం గ్రీష్మ
ఋతుః బహిరపి తాసాం సంతాపం జనయతీతి భావః—108.

గ॥ తత్ర చ

తత్రేతి. గ్రీష్మసమయే.

శ్లో॥ అయామాయామభావేన కృశాంగీ కామనీయకమ్
సకలా సకలానాథా యామినీకామినీ యదా.

అయామేతి॥ అయామాయామభావేన యామానాం ప్రహరాణా మయామో దైర్ఘ్యం. యామా యామః. యామాయామో నవిద్యతే యస్మిం స్తత్ అయామాయామ మితి సామాన్యే నపుంసకం తస్య భావః తేన యామదైర్ఘ్యాభావేన హేతునేత్యర్థః. గ్రీష్మే రాత్రిషు యామదైర్ఘ్యాభావః ప్రసిద్ధః. కృశాంగీ క్షీణా సకలానాథా కలానాథేన చంద్రేణ సహితా సకలా సమస్తాపి యామినీకామినీ రాత్రితరుణీ కామనీయకం కమనీయతాం యదా. కలానాథసహితా సర్వాపిరాత్రిః కమనీయేతి భావః. అత్రప్రియసహితా కృశాంగీ కామినీ కమనీయేతి వ్యజ్యతే. 109

శ్లో॥ తన్మాధవబలాక్రాంతబృందావనపదం తదా
శుశుభే న తథా ప్యాసీ ద్వికస్వరపలాశతామ్.

తదితి॥ తదా గ్రీష్మే మాధవబలాక్రాన్తం కృష్ణరామాక్రాన్తం అత్ర యద్యపి అల్పాచ్తరమ్పూర్వమితిబలమాధవేతి వక్తవ్యం తథాప్యభ్యర్హితం పూర్వమితి మాధవస్య పూర్వనిపాతః. నచ అగ్రజత్వా ద్రామపవాభ్యర్హిత ఇతి వాచ్యం. వస్తుతో రామస్య కృష్ణపర్యంకత్వేన రామాత్కృష్ణస్యైవాభ్యర్హితత్వాత్. యద్వా లక్షణహేత్వోః క్రియాయాఇతి నిర్దేశాత్పూర్వనిపాతశాస్త్ర మనిత్య మితి బోధ్యమ్. తద్బృందావనపదం ప్రసిద్ధంబృందావనస్థానం శుశుభే చకాసే. తథా వికస్వరపలాశతాపి వికస్వరాఃవిజృంభమాణాః పలాశాః కర్వ్యాదాః యస్మిం స్తస్య భావ సత్తా చ నాసీత్. ఏతేన దోషాభావ ఉక్తః. రామకృష్ణనివాసభూమావా కుతో రక్షఃప్రవృత్తి రితిభావః. వ్యంగ్యస్తు మాధవస్య వసంతస్య బలేన శక్త్యా ఆక్రాన్తం తద్బృందావనం తదా గ్రీష్మే శుశుభే. అయ మేకో విరోధః గ్రీష్మే వసంతాక్రమణవర్ణనాత్. తథాపి గ్రీష్మనిరసనేన వసన్తోన్మేషే రామకృష్ణప్రభావాదితి కథంచి త్సంగత్యేఽపి వికస్వరపలాశతా సంఫుల్లపలాశకుసుమవత్తా నాసీత్. అస్యాబృందావనస్యైవేతి విశేషోక్తిః కారణే సత్యపి కార్యానుదయాత్. 110

శ్లో॥ బృందావనపదే రమ్యే తదా విహరతో హరేః
వేణునాదవినోదేన కేవా నైవాతిహర్షితాః.

బృందావనేతి॥ తదా గ్రీష్మే రమ్యే మనోహరే బృందావనే విహరతః క్రీడతః హరేః కృష్ణస్య సంబంధినా వేణునాదవినోదేన వేణుధ్వనివిలాసేన కేవా పురుషాః నైవాతిహర్షితాః నైవసంతోషితాః కిన్తు సర్వేఽపీత్యర్థః.

స్థానే హితత్.

తత్ భగవదీయ వేణునాదేన సర్వజనహర్షణమ్ స్థానే హి ఉచితమేవేత్యర్థః. 111

శ్లో॥ ఛిద్రైర్ముహుర్ముఖగతై రపి గాయకానా
మాగంతుకైశ్చ సహజై ర్బహుభి ర్లఘీయాన్
వంశ స్తదా హరికరగ్రహణానుభావా
త్ప్రాప్తశ్శ్రుతిం జనయతీతి ముదం న చిత్రమ్.

ఛిద్రైరితి॥ ముహుః పునః పునః గాయకానాం గాయనానాం ముఖగతైః వక్త్రం ప్రాప్తైః వేణుఛిద్రేషు ముఖం క్షిప్త్వా గాయన్తీతి ప్రసిద్ధిః. ఆగంతుకైః కల్పితైః సహజైః స్వాభావికైశ్చ బహుభి రనేకై శ్ఛిద్రైః రంధ్రైః లఘీయాన్ భారహీనః ఛిద్రస్థాపేయకాష్ఠస్థిరాంశాపగమాదితి భావః. వంశః వేణుః తదా హరికరగ్రహణానుభావాత్ హరేః కృష్ణస్య కరేణ గ్రహణం స్వీకారః తస్య అనుభావాత్ ప్రభావాత్ శ్రుతిం శ్రవణం శ్రోతౄణామితిభావః. ప్రాప్తస్సన్ ముదం సంతోషం జనయతి ఉత్పాదయతీతి న చిత్రం నాద్భుతం. వేణోరచేతనత్వేన స్వతో మంజుస్వనాభావేఽపి పరకీయవ్యాపారేణ వీణాదివత్కర్ణప్రియంకరత్వం నచిత్ర మిత్యర్థః. వంశస్య శ్రోతృశ్రవణప్రాప్తిః స్వీయధ్వనిద్వారా సంభవతీతి బోధ్యమ్. వ్యంగ్యార్థస్తు ముహుర్గాయకానాం దూషకాణాం ముఖగతైః నిరన్తరం తైరుద్ఘోష్యమాణై రిత్యర్థః. ఆగంతుకైః సహజైశ్చ బహుభిః ఛిద్రైః దోషైః లఘీయాన్ అతిలఘుః అశ్లాఘ్య ఇతి యావత్. వంశః కులం తదా హరికరగ్రహణానుభావాత్ హరే రస్మిన్ వంశే పాణిగ్రహణ ప్రభావాద్ధేతోః శ్రుతిం ప్రాప్తస్సన్ శ్రుతస్సన్ ముదం జనయతీతి న చిత్రమ్. అత్యల్పోఽపివంశః మహద్భిస్సహ సంబంధాచ్ఛ్లాఘ్యతరో భవతీతి కిం పునర్హరిసంబంధాదితి భావః. అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. గాయకానాం దూషకాణాం సంసర్గాదితి శేషః. ఆగంతుకై రధ్యస్తైః సహజైశ్చ ముఖగతైః బహుభి శ్ఛిద్రై ర్దోషైః అవాచ్యవచనరూపై రిత్యర్థః లఘీయాన్ దుష్టో వంశః లక్షణయా తదుద్ధారకః పుత్రోఽభిధీయతే హరికరగ్రహణానుభావాత్ భగవతా హస్తేన స్వీకారానుభావాద్ధేతోః భగవతా దత్తాభయత్వాదితిభావః. శ్రుతిం వేదం ప్రాప్తస్సన్ ముదం జనయతి అర్థాత్పితుః ఇతి న చిత్రమ్. ధ్రువస్య శిరసి భగవతా హస్తే దత్తే యథా స సర్వజ్ఞోఽభవదేవ మన్యోఽపి భవేదేవేతి నాత్రాశ్చర్యవిషయం కిఞ్చిదపీతి భావః. 112

గ॥ తదైవ గోరూపధారీ ప్రలంబనామా నిశాచర స్సంకర్షణ మభిభూయ ధేనుకసిద్ధి మలభత.

తదేతి॥ తదైవ గోరూపధారీ గోస్వరూపభృత్ ప్రలంబ ఇతి నామ ఆఖ్యాయస్య సః నిశాచరః రాక్షసః సంకర్షణం రామ మభిభూయ తిరస్కృత్య తేన సహ యుద్ధ్వేత్యర్థః. తమధిక్షిప్యేతి వా అర్థః ధేనుకసిద్ధిం ధేనుకాసురప్రాప్తఫలమిత్యర్థః. మృతిమితి యావత్. అభజత ప్రాప. 113

గ॥ తదను దందహ్యమానదావానలజ్వాలామాలావలయితేషు గోపాలేషు

తదన్వితి॥ తదను ప్రలంబనాశనానన్తరమ్, గోపాలేషు వత్సపాలేషు దందహ్యమానస్య

విశేషేణ దహతః దావానలస్య దావాగ్నేః జ్వాలామాలాభిః శిఖాపఙ్క్తిభిః వలయితేషు వేష్టితేషు సత్సు. 114

శ్లో॥ హా కృష్ణ హారామ దయాపయోధే
దీనార్తిహారిన్ శరణం భవేతి
ఆర్తప్రణాదం కురరీవిరావ
సరూప మేషా మశృణో న్మురారిః.

హేతి॥ హాకృష్ణ హారామ హేదయాపయోధే కరుణాసముద్ర హేదీనార్తిహారిన్ దీనానా మనాథానా మార్తిం పీడాం హరతీతి తద్ధారి తస్య సంబుద్ధిః. యద్వా దయాపయోధే దీనార్తిహారిన్ హారామ హాకృష్ణ ఇతి రామకృష్ణయో ర్విశేషణ ద్వయ మన్వేతవ్యం. శరణం రక్షకో భవ ప్రార్థనాయాం లోట్. పృథగ్జనానా మస్మాదృశానామపి కేవలం ప్రాణిషు కదాచిద్దయా వర్తతే తదవనసామర్థ్యన్తు నాస్తీతి తత్సామర్థ్యద్యోతనార్థం దీనార్తిహారిన్నితి. ఇత్యేవం రూపం ఏషాం గోపాలానాం సంబంధినం కురరీవిరావసరూపం పక్షిధ్వనితుల్యం ఆర్తప్రణాదం దీనారవం మురారిః కృష్ణః అశృణోత్ శ్రుతవాన్. 115

శ్లో॥ శ్రీపతి శ్శ్రితవాత్సల్యా త్కల్పాంతదహనోపమమ్
తదా యోగబలా ద్వహ్ని ముపసంహరతి స్మ తమ్.

శ్రీపతి రితి॥ శ్రీపతిః కృష్ణః శ్రియో లక్ష్మ్యాః మాయాయాః పతి ర్నియన్తేతి పరమేశ్వరత్వాభిప్రాయగర్భమిదమ్. శ్రితేషు ఆశ్రితేషు వాత్సల్యాత్ స్నేహాద్ధేతోః తదా తదానీం యోగబలా న్మాయాసామర్థ్యాత్ కల్పాన్తదహనోపమం ప్రళయానలతుల్యం తం వహ్నిం దావాగ్ని ముపసంహరతిస్మ పపౌ లట్ స్మే ఇతి లిడర్థేలట్.

అవ॥ ఇతరై రిత్యాదిభి శ్చతుర్భి ర్వర్షర్తుం వర్ణయతి.

శ్లో॥ ఇతరై స్సమమేవ సన్నిధిస్థా
కిమువర్షా అపి తాపితాతపేన
యదసా స్తనిత చ్ఛలాద్రటంతీ
రుదతీ వృష్టిమిషా త్తదావిరాసీత్.

ఇతరై రితి॥ సన్నిధిస్థా గ్రీష్మానన్తరభావిత్వా త్సమీపస్థా వర్షా అపి ప్రావృడపి గ్రీష్మతాపాపహరణక్షమాపీత్యపేరర్థః ఇతరై స్సమమేవ ఇతరా ఇవేత్యర్థః తాపేన గ్రీష్మేణ తాపితా సంతాపితా కిము ఇత్యుపమాసంసృష్టోత్ప్రేక్షా. ఇయం చ ప్రావృట్తాపోత్ప్రేక్షా సన్నిధిస్థేతి పదార్థహేతుకత్వా త్కావ్యలింగసంకీర్ణా స్వోత్ప్రేక్షాం సిద్ధవత్కృత్యైవదతి. యదసావితి యద్యస్మా దసౌ వర్షాః తదా గ్రీష్మావసానే స్తనితచ్ఛలాత్ గర్జితవ్యాజాత్ రటన్తీ శబ్దాయమానా సతీ వృష్టిమిషా ద్రుదతీ సతీ వర్షవ్యాజా దశ్రువిమోచనంకుర్వ నీ సతీత్యర్థః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతి ధాతో శ్శత్రన్తాత్ ఋన్నేభ్య ఇతి జీప్. ఆచ్ఛీనద్యో రితి నుమ్వికల్పః. ఆవిరాసీ

దావిర్భావ. సంతప్తా హి నార్యః ఉద్భ్రాన్త్యా విలపన్త్యా రుదన్తీతి ప్రసిద్ధమ్. పూర్వ వాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన హేతుతయా సమర్థనాత్ కావ్యలింగమ్. 117

శ్లో॥ నామోదితం తదా కిం వా కాదంబోన్మేషసంభవైః
చిత్రం తథాపి నామోదః కాదంబోన్మేషజో నృణామ్.

నామోదితమితి॥ తదా వర్షాకాలే కాదంబోన్మేషసంభవైః కాదంబః కదంబకుసుమ సంబంధీ ఉన్మేషో వికాసః తస్మాత్ సంభవైః గన్ధైః కింవా నామోదితం నసురభితం సర్వమపి సురభితమేవేత్యర్థః. తథాపి సర్వస్య సురభితత్వేపి నృణాం కాదంబోన్మేషజః కదంబకుసుమవికాసజన్యః ఆమోదః పరిమళః న నాసీదితి చిత్రం విరుద్ధత్వాత్ కాదంబాః కలహంసాః తేషా మున్మేషః విజృంభణం తస్మా జ్జాయతే ఇతి తజ్జః తజ్జన్యః ఆమోదః హర్షం నేతి విరోధపరిహారః. 'కాదంబః కలహంసస్స్యా' దిత్యమరః. వర్షాకాలే హంసానామాగ్రసంభవా న్నతత్సంచార ఇతి భావః. విరోధాభాసా లంకారః. 118

శ్లో॥ యదాగతి రయోగార్తవధూజనవినాశినీ
ప్రావృషి ప్రసృతో వాతః కుత స్సోయం సదాగతిః.

యదాగతి రితి॥ యదాగతిః యస్య వాయో రాగతి రాగమనం అయోగార్తవధూ జనవినాశినీ అయోగేన వియోగేన ఆర్తస్య దుఃఖితస్య వధూజనస్య స్త్రీసమూహస్య వినాశినీ నాశకరీ వార్షికమేఘసతాశా దాగత శ్శీతోవాయు ర్విరహోద్దీపక ఇతి తత్స్పర్శేన వియోగినీనాం దుఃఖాతిశయ ఇతిభావః. ప్రావృషి వర్షాసు ప్రసృతః చలితః సోఽయం వాతః నిరీహజనమారకో వాయుః సదాగతిః సతీ ప్రశస్తా పరోప కారార్థేతి యావత్. ఆగతిః ఆగమనం యస్య సః తథోక్తః వాయుఃమాతరిశ్వా సదాగతి రిత్యమరా ద్వాయో స్సదాగతిపదవాచ్యత్వం స్పష్టమ్. కుతః కథం భవతి దురాగతి రేవ భవతీతిభావః. 'నిరుక్తిరలంకారః నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పన' మితిలక్షణాత్. సదా సర్వదా ఆగతిః ప్రసారో యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా సదాగతిశబ్దః ఇతఃపూర్వం వాయౌ వర్తతే అధునాతు అన్యార్థత్వపరికల్పనేన తద్విఘటిత మితి లక్ష్యే లక్షణ సమన్వయః. 119

శ్లో॥ మలినోఽప్యతిచంచలోఽపి మేఘః
కలయన్ సత్సు తిరస్క్రియాం సదాపి
విషపూరమయాశయోఽపి దీనైః
పరిణుతః కైశ్చన జీవనప్రదానాత్.

మలిన ఇతి॥ మలినోఽసితః పాపీచ అతిచంచలః అధికవిద్యుత్ 'విద్యుచ్చంచలా చప లాపి చే'త్యమరః. అత్యన్తచపలచిత్తశ్చ సత్సు నక్షత్రేషు విషయే తిరస్క్రియా మాచ్ఛాదనం సదా సర్వదా కలయన్ కుర్వన్నపి సత్సుసాధుషు తిరస్క్రియాం పరి భవం సదా కలయన్నపిచ విషపూరమయాశయః ఉదకపూరితాభ్యంతరః గరళ

ప్రివాహాప్రిచురచిత్తశ్చ అతిక్రూర ఇతి యావత్ ఏవం భూతోఽపి మేఘః జీవన ప్రదానాద్ధేతోః ఉపకరణాత్ జీవనం జీవికా ధనాదిరూపా వృత్తి రితియావత్. తస్య ప్రదానాదితిచ ధీరైః కృపణైః దరిద్రైశ్చ కైశ్చన పురుషైః ప్రణుతః స్తుతః దుష్టోఽపి దానేన కీర్త్యతే ఇతి భావః. శ్లేషాలంకారః. నాత్ర స్వరూపః మేఘ ఇతి విశేష్య స్యశ్లిష్టత్వాభావాత్. కించ ఏవం పినోఽపి మోఘోఽపి ప్రణుత ఇతి వాక్యార్థస్య జీవనప్రదానాదితి పదార్థహేతుకత్వాత్ కావ్యలింగమ్. కించ మలినోఽపీత్యాదిషు ప్రతీతస్య విరోధస్య పరిహారాత్ విరోధాభాసః 120

అథ॥ గర్జితై రిత్యాదిభి స్త్రిభిః శ్లోకైః శరద్వర్ణనం ప్రస్తూయతే.

శ్లో॥ గర్జితైః స్తర్జితా మస్య తటిద్భి ర్భీషితామపి
సర్వంసహాం స్థిరాం నేతుం ప్రసాదం శరదాయయౌ.

గర్జితై రితి॥ అస్య మేఘస్య గర్జితైః ధ్వనిభిః తర్జితాం మధిక్షిప్తాం తథా అస్య తటిద్భిః విద్యుద్భిః భీషితామపి భీతిం గమితాంచ సర్వంసహాం తథాపి సర్వంసహాం సర్వం మేఘ కృతంపరిభవం సహతే ఇతి సర్వంసహా తాం సర్వంసహా వసుమతీ త్యమరాత్సర్వం సహాశబ్దవాచ్యాంచ స్థిరాం భూమిం ప్రసాదం విమలత్వం నేతుం గమయితుం నయతి ర్ద్వికర్మకః శరత్ ఋతుః ఆయయౌ ఆజగామ వర్షాసు పంకాదికలుషితాభూమి శ్శరదాగమే ప్రసన్నా భవతీతి భావః. అత్ర భర్త్రా పరుషోక్త్యాదిభి స్తర్జితాం భూవిక్షేపాదిభి ర్భీషితాం తథాపి తత్సర్వం సహమానాం కాంచన వధూం మనునేతుం కాంచన సఖీ ఆయయౌ ఇతి ధ్వన్యతే. తేన సమాసోక్తి రలంకారః. సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్య చేదితిలక్షణాత్. సర్వంసహేత్యత్ర నిరుక్త్యలంకారః. 121

శ్లో॥ ప్రతిపన్నఘనాగమాంతభాగో
విమలీభూత జలాశయో విపంకః
సమపద్యత మధ్యమోఽపి లోకో
న తదానీం కథ మావిరస్తు హంసః.

ప్రతిపన్నేతి॥ మధ్యమో లోకః స్వర్గపాతాళమధ్యస్థో లోకః భూలోక ఇత్యర్థః. ప్రతిపన్నఘనాగమాంతభాగః ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః ఘనానాం మేఘానాం ఆగమస్య ప్రావృష ఇతి యావత్ అంతభాగః అవసానః యేన స తథోక్తః నివృత్తవర్షాకాల ఇత్యర్థః. విమలీభూత జలాశయః విమలీభూతాః నిర్మలాః జలాశయాః హ్రదాః యస్మిన్ సః విపంకః కర్దమరహితః ఏవంవిధ స్సమపద్యత హి అభూత్ ఖలు. తదానీం హంసః పక్షివిశేషః కథం కుతో నావిరస్తు నప్రాదుర్భవతు కిన్తు హంసప్రాదుర్భావ శ్శరదృచిత ఏవేతిభావః. పక్షాంతరే మధ్యమః నవిజ్ఞః నాపి ప్రాజ్ఞః కిన్తు మధ్యస్థో జ్ఞానాధికారీత్యర్థః. లోకః జనః ప్రతిపన్నః ప్రాప్తః జ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఘనః అధికః ఆగమాంత భాగః వేదాంతభాగః యేన సః తథోక్తః ఇతి ప్రాక్తన మధీతవేదవేదాంగత్వాదిదానీం వేదాంతజ్ఞానం సౌలభ్యేన జాతమితి భావః. అతఏవ విమలీ భూతజలాశయః విమలీభూతః

ఆత్మతత్త్వ పరోక్షజ్ఞానేన నిర్మలః అరయో రథేదాత్ జడః వేదాంత శాస్త్రాధిగమా త్పూర్వ మపరిశుద్ధః ఆశయః అన్తఃకరణం యస్య సః ఇతః ప్రాగ్జడాశయః ఇదానీన్తు విమలాశయ ఇతి భావః. అత ఏవ విపంకః నిష్పాపః 'జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేర్జునేతి' గీతావచనాత్. ప్రాక్తన సర్వపుణ్యపాపాత్మకకర్మసంచయం నాశయిత్వా ఉత్తరత్రాపి జన్మహేతుభూత పుణ్యపాపసంబంధం నిర్మూలం నాశయన్నితి భావః. ఏవంవిధ స్సమపద్యత హి జాతః ఖలు తదానీం హంసః పరమాత్మా
కథం నావిరస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్స్యాదేవేత్యర్థః. 122

శ్లో॥ పక్షపాత స్తదా నీల కంఠైకవిషయో భవత్
వాసుదేవే పరం రక్తా తథాపి సకలా మహీ.

పక్షపాత ఇతి॥ తదా శరది పక్షపాతః స్నేహః నీలకంఠైకవిషయః నీలకంఠః శివ ఏవ ఏకః ముఖ్యః విషయః గోచరః యస్య స తథోక్తః అభవత్ శివే ఏవ పక్షపాతః సత్యన్యదేవతాయా మితిభావః ఇతి విరోధార్థః. పక్షపాతో గరుద్గళనం నీలకంఠః మయూరః ఏకో విషయః యస్య స తథోక్తః అభవత్ శరది నీలకంఠానామేవ పక్షగళనం నత్వన్యపక్షిణా మితిభావః ఇతి పరిహారః. తథాపి శివపక్షపాతే సత్యపి తథాచేతి చ సకలా సర్వా మహీమహీశబ్దేన తద్వర్తినో జనా లక్ష్యన్తే వాసుదేవే పరం శ్రీకృష్ణే ఏవ రక్తా అనురక్తా అభవదితి పూర్వేణాన్వయః. విరోధాభాసాలంకారః

గ. తదను శరది వ్యతీతాయామ్.
తదను తతః శరది వ్యతీతాయా మతిక్రాన్తాయాం సత్యామ్.

శ్లో॥ సంతప్తా స్సుదృశ స్తదా వ్రజగతా శ్చిత్తోద్భవవ్యాధిభి
ర్మన్వానా హరి మంతరేణ విరసం సంసార సంసేవనమ్
కుర్వాణా గుణవర్ణనం ప్రతిముహు ర్గేయాః కథాసంతతేః
కిం వా సాహస మంతరంగ మితి తత్రాపప్తా విచారాకులాః.

సంతప్తా ఇతి॥ తదా హేమన్తఋతుప్రాదుర్భావే వ్రజగతాః వ్రజనివాసిన్యః సుదృశః స్త్రియః అనేన శోభనే దృశౌ యాసాం తా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా నారీణా మాసాం సౌందర్యాతిశయో వ్యజ్యతే. చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మన్మథరుజాభి స్సంతప్తాః భృశం తప్తా స్సత్యః హరిం కృష్ణ మన్తరేణ వినా శ్రీకృష్ణభర్తృకత్వవ్యతిరేకేణేత్యర్థః శ్రీకృష్ణసంభోగం వినేతి పరమార్థః. సంసారసంసేవనం సంసారసేవా విరసం వ్యర్థ మితి మన్వానాః భగవత్సంభోగం వినా సంసారాసక్తి ర్వ్యర్థేతి మత్వేత్యర్థః ప్రతి ముహుః ముహుర్ముహుః గుణవర్ణనం శ్రీకృష్ణగుణకీర్తనం కుర్వాణాః కుర్వన్త్యః అనేన ప్రలాపానామావస్థావిశేష స్సూచితః. ప్రలాపః ప్రియసంశ్లిష్టగుణాలాప ఉదాహృత ఇతి లక్షణాత్ కథాసంతతేః కథాసమూహస్య కర్మణి షష్ఠీ అర్థాత్కృష్ణస్యైవ గేయాః గాయిన్యః భవ్యగేయేత్యాదినా కర్తరి నిపాతః తత్రాపప్తా

శ్రీకృష్ణప్రాప్తివిషయే అన్తరంగం ముఖ్యం ఝడిప్రసిద్ధికరమిత్యర్థః సాధనం నికాయః కాయమానం నామ ఉష్ణకాలే తృణాది వ్రతాదికం కింవా కమితి విచారాకులాః చింతాసంకులాః జాతా ఇతి శేషః. కేన వా వ్రతేన కృతేన సతా అస్మాకం శ్రీహరిః పతి ర్భవేదితి విచారాక్రాన్తా బభూవురితి భావః అత్ర హరిసంపర్కం వినా సంసారస్య అరమ్యత్వ కథనా ద్వినోక్తిరలంకారః. వినోక్తి శ్చేద్వినా కించి త్ప్రస్తుతం హీన ముచ్యతే ఇతి లక్షణాత్. వ్యంగ్యార్థస్తు. తదా వ్రజగతాః సుదృశః శోభనా దృక్ జ్ఞానం యేషా న్తే సుదృశః సుధియః చిత్తోద్భవవ్యాధిభిః మనోజన్య కామాదిదుఃఖైః కామాదీనా మ్మనోధర్మత్వాదితి భావః. సంతప్తా స్సన్తః. నిర్విణ్ణా భూత్వేత్యర్థః. హరిం భగవ న్త మ న్తరేణ తద్ధ్యానం వినేత్యర్థః. సంసారసంసేవనం విరసం మన్వానాః సంసారిణామపి జనకాదీనాం సంసారావిరోధేన హరిభజనస్య కృతత్వాత్. సంసారేపి హరిభజనమేవ క ర్తవ్యమితి భావః. ప్రతిముహుః ర్గుణవర్ణనం సత్యకామత్వాదిభగవద్గుణకీ ర్తనం కుర్వాణాః కథాసంతతేః మత్స్యాద్యవతారకృత వేదాహరణాదితివృత్తాన్తసమూహస్య గేయాః గాయకాః ఏతావతా భ క్తినిష్ఠా భూత్వేతి సిద్ధమ్. తత్ప్రాప్తౌ పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారే అన్తరంగం ఇతరానపేక్షం ముఖ్యమితి యావత్. సాధనం కింవేతి విచారాకులా జాతాః. భక్తిరపి జ్ఞానద్వారైవ మోక్షహేతు ర్నసాక్షాదితి స్వానుష్ఠీయమానాయా భక్తే ర్బహిరంగసాధనత్వా దన్తరంగసాధనం జ్ఞానం కీదృశం కథం వానుష్ఠేయమితి తత్రవిచారం కృతవన్త ఇతి భావః— 124

శ్లో॥ నాథ స్త్రిజగతాం నాథో హరి రస్మాక మస్త్వితి
హైమన్తే ప్రథమే మాసి చక్రుః కాత్యాయనీవ్రతమ్.

నాథ ఇతి॥ త్రి జగతాం త్రిలోకానాం నాథః ప్రభు ర్హరిః కృష్ణః అస్మాకం నాథః పతిః ప్రభురితి చ అస్తు భవతు, ఇత్యేవం సంకల్ప్యేతి శేషః. హైమన్తే హేమన్త ఋతుసంబంధిని. సర్వత్రాణ్ చ తలోపశ్చేతి తలోపః. ప్రథమే పూర్వస్మిన్ మాసి మాసే అర్థాన్మార్గశీర్షే కాత్యాయనీవ్రతం కాళీవ్రతం చక్రుః కృతవత్యః. సుదృశ ఇతి పూర్వశ్లోకా త్కర్తృపదమన్వేతవ్యమ్. అత్ర త్రిజగతాం నాథస్య హరేః జగదన్తఃపాతినాం గోపికానామపి వ్రతానుష్ఠానాత్ ప్రాగేవ నాథత్వాత్ పున స్తన్నాథత్వార్థం వ్రతానుష్ఠానం పిష్టపేషణమితి విరోధః తస్య నాథో భ ర్తేత్యర్థవర్ణనా త్పరిహార ఇతి విరోధాభాసాలంకారః ప్రతీయతే— 125

గ॥ అనన్తర మభ్యర్చ్య చ భగవతీం భవానీం వివిధోపచారై రేవ మస్తావుః.

అనన్తరమితి॥ అనన్తరమ్ వ్రతానుష్ఠానానన్తరమ్. భగవతీం షాడ్గుణ్యనిలయాం భవానీం భవస్యపత్నీం ఇన్ద్రవరుణభవేత్యానుక్ జీష్ చ పార్వతీ మిత్యర్థః వివి

థోపచారైః మధుపర్కాదిబహువిధోపచారైః [illegible] పూజయిత్వా. ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అస్తావీః స్తుతిం చక్రేః ష్టుఞ్ స్తుతావితి ధాతోః ప్లుజ్ –126

గ॥ తథాహి.

తథాహీతి॥ స్తుతిప్రకారమేవ ప్రతిపాదయతి కవిరిత్యర్థః.

అవ॥ అథ. నాళీకద్యుతిత్యాదిభి ర్దశభిః స్తుత్వా దశమేన స్వాభీప్సితం ప్రార్థయన్తే,

శ్లో॥ నాళీకద్యుతిపశ్యతోహర ముషా [illegible] పంకేరుహం
వందే యస్మకరందబిందులహరీ [illegible]
యత్కేళీకలహేన [illegible]
[illegible] నాశించతి.

నాళీకద్యుతిరితి! హే విశ్వజనని లోకమాతః [illegible] ఏతత్ మన్మనోగత మిత్యర్థః పరిదృశ్యమాన మస్మాకం [illegible] నాళీకద్యుతిపశ్యతోహారం లోకస్య పశ్యత స్సతః తదీయవిత్తం హరతీతి పశ్యతోహరః నాడింధమాదిః ప్రసిద్ధ శ్చోరః నాళీకస్య కమలస్య సంబంధినీనాం ద్యుతీనాం కాన్తీనాం పశ్యతోహరం చోర మపహారకమితి యావత్ నాళీకా [illegible] అత్ర నాళీకస్య పశ్యత స్సతః తదీయాం ద్యుతిమేవ విత్తం హరతీతి నాళీకద్యుతిపశ్యతోహర మిత్యఖండార్థః అచేతనస్య నాళీకస్య దర్శనాసంభవాత్. దర్శన మత్ర లక్షణయా వికసనమేవ తతశ్చ ఉత్ఫుల్లనాళీకద్యుతిహార మితి లబ్ధమ్ స్ఫుటకమల సదృశమితి యావత్. త్వత్పాద పంకేరుహం తవ చరణరూపం కమలం నచాత్ర ఉపమితసమాస ఇతి భ్రమితవ్యం నాళీకేతి విశేషణేన సహ పౌన రుక్త్యాపత్తేః యన్మకరందేతి వక్ష్యమాణవాక్యార్థా నన్వయాపత్తేశ్చ నహి చరణే మకరందబిందులహరీ వర్తతే ఇదంచ పాదరూపితం కమలం నలోకసాధారణం కిన్తు లోకవిలక్షణమ్ అన్యథా నాళీకద్యుతిపశ్యతోహరత్వా సంభవాత్ లోకసాధారణం కమలం నహి స్వేతరకమలద్యుతిం హర్తుం క్షమతే ఇతి వందే నమస్కరోమి ప్రత్యేకాభిప్రాయో ఏకవచననిర్దేశః సమస్కారోద్దిష్టఫలం వ్యంజయన్తి తచ్చరణరూపితం కమలధర్మవిశేషం ప్రస్తౌతి యదితి యస్య చరణ కమలస్య సంబంధినీ మకరందబిందులహరీ మధుప్రస్రవాహాః పాదగతలావణ్య ప్రవాహా ఏవ నిర్గన్ధాధ్యవసాన లక్షణాతిశయోక్త్యా మకరందబిన్దులహరీత్వేన నిరూపిత ఇతి జ్ఞేయమ్. దైన్యానలధ్వంసినీ దైన్యం దీనత్వం దుఃఖమితి యావత్ దారిద్ర్యమితిచ ప్రతీయతే తదేవానలః అగ్నిః తస్య ధ్వంసినీ నాశకరీ భవతీతి శేషః పార్వతీచరణార విందసౌందర్యం మనసి లగ్నం చేత్సర్వదుఃఖశాన్తి ర్భవతి ఐశ్వర్యహేతుత్వా త్సర్వదారిద్ర్య నివృత్తిశ్చ భవతీతి ప్రస్తుతార్థః మకరన్దస్య జలవికారత్వేన తన్నివార్య త్వోపయోగితయా అనలవ త్సంతాపకరత్వేనచ దైన్యే అనలత్వం రూపితమ్. ఏతేన

అనాథత్వప్రయుక్త మస్మద్దైన్య మపహర్తుం త్వచ్చరణారవిందవందన మితి సూచితమ్ కేళీకలహేషు ప్రణయకలహేషు త్రాసా ద్భయాద్ధేతోః యత్పాదారవిందం కర్తృ నతః నమ్రస్సన్ శంకరః శివః చూడాపీడహిమద్యుతిస్రుతసుధాధారాభిః చూడాయా మాపీడః భూషణం చూడాపీడః మకుటాలంకార ఇత్యర్థః. సచాసౌ హిమద్యుతి శ్చంద్రః తస్మాత్ స్రుతాభి స్స్రవన్తీభిః సుధాధారాభిః అమృతాసారైః ఆసించతి ఆసమంతా త్సించతి ఏతేన పార్వత్యా శ్చిరం ప్రసాదాభావో వ్యజ్యతే తేన చ శివేన మహా నపరాధః కృత ఇతి వ్యజ్యతే. ఏతేన యథా త్వం స్వాధీనభర్తృకా తథాస్మానపి కుర్వితి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే. 127

శ్లో॥ మాత స్తౌతి చతుర్ముఖః ప్రణమతి ప్రాచీనబర్హి ర్ముహు
ర్వ్యాచష్టే మురశాసన స్తవ గుణా న్మందారమాల్యోపమాన్
ఇత్థం పార్శ్వచరోక్తిభిః కథమపి వ్యాపారయంతీ దృశః
ప్రాంతే కాచన మోహినీ విజయతే లీలాశుకైకాయనా.

మాతరితి॥ హేమాతః రక్షకత్వగుణయోగా న్మాతృత్వ వ్యపదేశః. యద్వా ప్రకృతి పురుషయో ర్జగత్కారణత్వేన ప్రకృతి ర్జగతో మాతైవేతి కృత్వా ప్రకృతిస్వరూప త్వా ద్వా చతుర్ముఖః బ్రహ్మా స్తౌతి స్తుతిం కరోతి ప్రాచీనబర్హి రిన్ద్రః ప్రణమతి నమ స్కరోతి మురశాసనః విష్ణుః మందారమాల్యోపమాన్ మందారపుష్పమాలా తుల్యాన్ తద్వన్మధురానిత్యర్థః. తవ గుణాన్ ముహు రత్యర్థం వ్యాచష్టే కీర్తయతి ఇత్థ మేవంరూపాభిః పార్శ్వచరోక్తిభిః అనుచరవచనైః కథమపి అతికృచ్ఛ్రేణ ప్రాంతే పరిసరదేశే దృశః దృష్టీః వ్యాపారయంతీ ప్రేరయన్తీ పశ్యన్తీత్యర్థః లీలాశుకైకాయనా లీలాశుకః విలాసకీరః ఏకం ముఖ్య మయనం స్థానం మనస ఇతి భావః యస్యాస్సా తథోక్తా శుకైకాగ్రచిత్తేత్యర్థః. అయమేవ బ్రహ్మాదికృతస్తుత్యాద్యనుసంధానాభావస్య హేతురితి పరికరాలంకారః. కావ్యలింగం వా. కాచన అనిర్వచనీయా మోహినీ తే జగన్మోహకరీ అర్థా త్పార్వతీ విజయతే సర్వోత్కర్షేణ వర్తతే. అత్ర బహ్మాదిభి రపి స్తూయతే ఇతి పరమేశ్వరీభావః పార్వత్యా స్స్పష్టః తత్కృతస్తుత్యాది ష్వప్యస్యా ఆదరో నాస్తీతి ధ్వనితత్వేన అతిగాంభీర్యం వ్యజ్యతే లీలాశుకేత్యనేన దీనకృపాళుత్వం వ్యజ్యతే తేన చ బ్రహ్మాది స్తుత్యాదిక మప్యననుసన్ధాయ యథా కేవలకృపయా లీలాశుకం వినోదయతి తద్వ దస్మానపీతి ప్రార్థనా వ్యజ్యతే. 128

శ్లో॥ ఆనందాశ్రుఝరీపరీతనయనా స్సంఫుల్లరోమచ్ఛటాః
స్వేదాపూరితగద్గదధ్వనిభృత స్సంక్షీణవేద్యాన్తరాః
ధన్యాః కేచన చిన్మయీం పశుపతే రానందకందాయితా
మంబ త్వా మనుచింతయంతి కరుణాకల్లోలినీ మాదరాత్.

ఆనన్దేతి॥ హేఅంబ మాతః ఆనన్దాశ్రుఝరీపరీతనయనాః ఆనన్దబాష్పసంతానవ్యాప్త నేత్రాః నేత్రాభ్యా మానందాశ్రూణి ముంచన్త ఇత్యర్థః సంఫుల్లరోమచ్ఛటాః

ప్రహృష్టరోమపఙ్క్తయః సంజాతరోమాంచా ఇత్యర్థః స్వేదాపూరితగద్గదధ్వనిభృతః విశేషణద్వయమిదం అన్యతరస్య విశేష్యత్వవివక్షాయాం సమాసః. స్వేదేన ఘర్మజలేన ఆపూరితాః వ్యాప్తాః తథా గద్గదధ్వనిం గద్గదస్వరం బిభ్రతీతి గద్గదధ్వనిభృతః స్వేదాపూరితాశ్చ తే గద్గదధ్వనిభృతశ్చ తథోక్తాః సంక్షీణవేద్యాన్తరాః సమ్యక్ క్షీణం నష్టం వేద్యాన్తరం అన్యద్వేద్యం ఇతరవిషయ ఇతి యావత్ యేషాన్తే ఇతరవిషయజ్ఞానశూన్యా ఇత్యర్థః. త్వదేకాయత్తచిత్తా ఇతి యావత్ ఏవం విధాః అత ఏవ ధన్యాః కృతార్థాః కేచన సుధియః కేచనేత్యనేన ఏవంవిధానాం నిష్కపటభక్తానాం విరళత్వం సూచ్యతే కరుణాకల్లోలినీం దయాతరంగిణీం కరుణానిధిమితి యావత్ పశుపతేః శివస్య ఆనన్దకందాయితాం కందో వృక్షాదిమూలేచేతి కోశా దత్ర ఉపచారేణ కేవలమూలార్థే కందశబ్దో వర్తతే ఆనన్దస్య కందో మూల మానన్దకందః తద్వదాచరితాం తథోక్తామ్ శివస్య ఇయమేవ సుఖహేతు రితి భావః. యద్వా ఆనన్దకందః పరమానన్దః తద్వదాచరితాం తథోక్తాం శివస్య పరమానన్దమయీ మిత్యర్థః. సచ్చిన్మయశ్శివ స్సాక్షా త్తస్యానన్దమయీ శివేతి వచనాత్. సచ్చిద్రూపే బ్రహ్మణి శివే ఉపలభ్య ఆనన్దః పార్వత్యేవేతి భావః పరబ్రహ్మణ స్సచ్చిదానన్దాత్మకత్వాత్ సచ్చిద్రూపశ్శివః ఆనన్దరూపా శక్తిశ్చ ఉభావపి బ్రహ్మశబ్దవాచ్యావితి నిష్కర్షః. చిన్మయీ చిత్ చేతనం జ్ఞానమితి యావత్ తత్ప్రచుర ముచ్యతే యస్యాం సా చిన్మయీ ప్రచురజ్ఞానా సర్వజ్ఞేతి యావత్ తాం యద్వా చిదేవ చిన్మయీ స్వార్థే మయట్ జ్ఞానస్వరూపిణీత్యర్థః. తాం ఏవం విధాం త్వాం ప్రత్యగ్రూపిణీం త్వామిత్యర్థః ఆదరాత్ ప్రీత్యా అనుచిన్తయన్తి ధ్యాయన్తి నిర్వికల్పసమాధా వనుభవన్తీతి భావః. యద్వా వస్తుత శ్చిన్మయీం పశుపతే రానన్దమూలభూతాం సరూపామేవ త్వా మనుచిన్తయన్తి మనసి తవ రూపం కల్పయిత్వా ధ్యాయన్తీతి భావః. 129

శ్లో॥ మురాంతకపురాంతకప్రభృతయో దయామేదురా
న సంతి కిము దేవతాః ప్రణుతలాలనాలాలసాః
తథాపి మమ మానసం కలితకల్పవల్లీనిభే
దయారసమయాశయే మహసి శంకరాహ్లాదిని.

మురాంతకేతి॥ దయామేదురాః కరుణారసభరితాన్తఃకరణా ఇత్యర్థః అత ఏవ ప్రణుతలాలనాలాలసాః భక్తోల్లాసనచతురాః మురాంతకః విష్ణుః పురాంతకః శ్శివః మురాంతక పురాంతకౌ ప్రభృతీ ఆదీ యేషాన్తే తథోక్తాః దేవతాః నిత్యస్త్రీలింగోఽయమ్. దేవా ఇత్యర్థః న సన్తి కిమ్ సన్త్యేవ తథాపి తేషాం సత్త్వేపి మమ మానసం మనః కలితకల్పవల్లీనిభే కలితా స్వీకృతా కల్పవల్లీనిభా కల్పలతాసాదృశ్యం యేన తస్మిన్ తథోక్తే ఆశ్రితాభీష్టప్రదానాత్సౌకుమార్యాచ్చ కల్పలతాసమే ఇత్యర్థః దయారసమయాశయే దయారసమయః కృపారసప్రచురః ఆశయః అన్తఃకరణం యస్య తస్మిన్

యద్వా దయారసమయః కరుణారసవికారః ఆశయో యస్యేతి ఏవఞ్చ కృపారసఏవ త్వదాశయాత్మనా పరిణత ఇతి ఫలితమ్. శంకరాహ్లాదిని శివసంతోషకే తత్ప్రేయసీభూతత్వాదితిభావః మహసి తేజసి స్వయంప్రకాశస్వరూపే ఇత్యర్థః అర్థాత్పార్వత్యాం వర్తతే ఇతి శేషః. పర్యాయోక్త మలంకారః, ఏతేన "మహేశ్వరే వా మహతా మధీశ్వరే జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే తథాపి భక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే" ఇతి భర్తృహరిశ్లోకానుగుణ్యేన మురాంతకాదీనాం సర్వేషాం బ్రహ్మత్వావిశేషేపి పార్వత్యామేవ మమ భక్తి రితి సిద్ధమ్. 130

శ్లో॥ న కర్మ రచయామహే న చ తపాంసి శిక్షామహే
న దైవతముపాస్మహే న హృది కించి దాశాస్మహే
మహః కిమపి మంగళం పరమమంగళానామపి
త్రిలోచనతపఃఫలం హృది విధాతు మీహామహే.

న కర్మేతి॥ వయం కర్మ న రచయామహే న కుర్మః తపాంసి న శిక్షామహే చ నైవాభ్యస్యామః చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణతపోభ్యాసశ్రమం న ప్రాప్నుమ ఇతి భావః దైవత మిందాదిదేవతాబృందం సమూహార్థేఽణ్. యద్వా దేవతైవ దైవత మితి స్వార్థే అణ్. దేవతామిత్యర్థః నోపాస్మహే నసేవామహే ఇందాదిదేవతోపాసనాం నకుర్మ ఇత్యర్థః. హృది మనసి కించిదపి నాశాస్మహే నకాంక్షామః పరమమంగళానామత్యన్తశుభభూతానామపి వస్తూనాం మంగళం శుభకరం మంగళహేతౌ మంగళశబ్ద ప్రయోగ ఔపచారికః హేత్వలంకారః. హేతుహేతుమతో రైక్యే హేతుం కేచిత్ప్రచక్షతే ఇతి లక్షణాత్. నేత్రానన్దేన చంద్రేణేత్యుదాహృతత్వాచ్చ త్రిలోచన తపఃఫలం త్రిలోచనస్య శివస్య సంబంధినః తపసః ఫలం పరిపాకభూత మిత్యర్థః కిమప్యనిర్వాచ్యం మహః తేజః అర్థాత్పార్వతీం హృది హృదయే విధాతుం కర్తుం స్థాపయితు మిత్యర్థః ఈహామహే ఇచ్ఛామః అత్ర కర్మాదికరణనిషేధోఽనుపపన్నస్స్వభక్త్యతిశయే పర్యవస్యతీత్యాక్షేపాలంకారః. నిషేధాభాస మాక్షేపం బుధాః కేచన మన్వతే ఇతి లక్షణాత్. అనేన కర్మతపోదేవార్చనాద్యపేక్షయా మానసికే భగవద్రతి రధికేతి వ్యజ్యతే. పర్యాయోక్త మలంకారః. 131

శ్లో॥ తుషారగిరిసంభవం మఘువనీలనీలాలకం
కళాధరకళాధరం కలితలోలలీలాంశుకమ్
దయామయమయామహే శరణ మిందుబింబాననం
ముదారుణముదారుణం కిమపి హారిహారం మహః.

తుషారేతి॥ తుషారగిరిసంభవం తుషారగిరే ర్హిమవత స్సంభవ ఉత్పత్తి యస్యతత్ ఏతేన మణిమయశరీరత్వం వ్యజ్యతే. అనన్తరత్నప్రభవస్య యస్యేతి వచనానురోధేన హిమవతో మణిప్రభవత్వా త్తత స్సంజాతేయమపి తథామణిమయ్యేవ భవితుమర్హతీతి సంభావనాయా స్సూచకత్వాత్ తుషారేత్యనేన తు శీతలత్వం వ్యజ్యతే

కారణగుణానాం కార్యే సంక్రమణస్యౌచిత్యాత్ మఘవశిలనీలాలకం మఘోనః
ఇన్ద్రస్య శిలాః ఇన్ద్రనీలమణయ ఇత్యర్థః. తద్వన్నీలాః అలకాశ్చూర్ణకుంతలా యస్య
తత్ ఏతేన శిరసి ఇన్ద్రనీలమణిసమన్వయ ఉక్తః కలాధరకలాధరం కలాధరస్య
చన్ద్రస్య కలాయాశ్శకలస్య ధరం ధారకమ్ ఏతేన చన్ద్రకాంతమణిసమన్వయో
వ్యక్తః కలితలోలలీలాశుకం కలితః ధృతః లోలః చపలః లీలాశుకః విలాసకీరః యేన
తత్ స్త్రియోహి లీలార్థం కరే శుకం బిభ్రతీతి ప్రసిద్ధిః. అనేన మరకతమణిసంబంధో
వ్యక్తః అరుణం రక్తమ్ ఏతేన పద్మరాగమణిసమన్వయో వ్యక్తః హారిహారం
హారిణో మనోహరాః హారా మణిస్రజః యస్య తత్ ఏతేన సాక్షాన్మణిసంబంధ
ఉక్తః ఏవం తుషారగిరిసంభవమితి పదధ్వనితం పార్వత్యా నానావిధమణిమయత్వం
స్పష్టం వ్యంజయిత్వా అథ శరణ్యగుణానామాహ దయామయమిత్యాదిభిః. దయా
మయం ప్రచురదయమ్ అదారుణం సౌమ్యం ప్రసన్నమితి యావత్ ప్రసాదమేవ
ప్రకటయతి ఇందుబింబాననమితి చన్ద్రబింబతుల్యముఖవదిత్యర్థః. ఉపమితసమాసో
యమ్ బింబపదనిర్దేశబలాత్ ఇందోః పూర్ణత్వం వ్యజ్యతే న హి క్షీణేందోరస్తి
వలయాకారః సంపూర్ణచంద్రవత్ప్రసన్న మతి ఏవాహ్లాదకం చ అస్యా ముఖమితి
భావః. కిమప్యనిర్వాచ్యం లోకోత్తర మిత్యర్థః. ఏతేన అప్రాకృతత్వం వ్యజ్యతే మహః
తేజః అర్థాత్పార్వతీం ముదా సంతోషేణ శరణం రక్షక మయామహే భజామహే
హారిహార మిత్యత్ర హారిహారమ్ ఇతి పదద్వయం వా హారి మనోహారమ్ హారస్యేదం
హారం శివసంబంధి ఇతి తదర్థః. పర్యాయోక్తాలంకారః. 132

శ్లో॥ సుధామధువిధాధరే సవిధుఖండచూడాపదే
మహీయసి మహామహే మహసి పద్మరాగారుణే
నిమజ్జతు నమజ్జనప్రచురదైన్యదావానలే
మనో మమ మనోభవాహితమనో వినోదావహే.

సుధేతి॥ సుధామధువిధాధరే సుధాయా అమృతస్య మధునో మకరందస్య చ
విధా రీతి రివ విధా యస్య సః తథోక్తః. అధరః అధరోష్ఠః యస్యాః తస్మిన్
అమృతమకరన్దరసతుల్యరసయుక్తాధరబింబవతీతి ఫలితార్థః. అత్ర అధరరసస్య సుధా
మధువిధానత్వే వక్తవ్యే తథా అనుక్త్వా అధరస్యైవ తద్వచనాత్సర్వోఽప్యయ
మధరో రసమయ ఏవ న తు రసవ్యతిరేకాదస్త్యత్ర కోఽప్యంశ ఇతి ప్రతీయతే.
సవిధుఖండచూడాపదే విధోశ్చన్ద్రస్య ఖణ్డశ్శకలం తేన సహితం సవిధుఖండం
చూడేతిపదం చూడాపదం మకుటస్థాన మిత్యర్థః. సవిధుఖండం చూడాపదం యస్య
తస్మిన్ తథోక్తే చంద్రశేఖరే ఇత్యర్థః. మహీయసి అతిమహతి మహామహే మహాన్
అధికః మహః ఉత్సవః యస్య తస్మిన్ మహోత్సవశాలినీత్యర్థః. యద్వా మహాన్
మహః యస్మాత్తస్మిన్ భక్తేభ్యో మహోత్సవప్రదాయకే ఇత్యర్థః. పద్మరాగారుణే
పద్మరాగః అరుణమణిః తద్వదరుణం రక్తం తస్మిన్ నమజ్జనప్రచురదైన్యదావానలే

నమతః ప్రణతస్యజనస్య భక్తజనస్యేత్యర్థః సంబంధినః ప్రచురస్య అధికస్య దైన్యస్య దుఃఖస్య వనతుల్యస్యేతి భావః. దావానలః దావాగ్నిః తస్మిన్. యద్వా దవో వనం స ఏవదావః స్వార్థే అణ్. దైన్యరూపస్య దావస్య అనలః తస్మిన్ రూపకాలంకారః. మనోభవాహితమనో వినోదావహే మనోభవాహితః మన్మథాంతకశ్శివః తస్య మనసః చిత్తస్య వినోదమావహతి సంపాదయతీతి తథోక్తం తస్మిన్ మహసి తేజసి పార్వత్యా మిత్యర్థః. మమ మనో హృదయం నిమజ్జతు మగ్నం భవతు. 133

శ్లో॥ విభావసు విభాఝురీ తుహినరశ్మి రశ్మిచ్ఛటా

శిఖాలయశిఖావళీ మిళితలోచనాబ్జం మహః

సదామృతముదావహం కిమపి నీపవాటీ తటీ

నివాసిగుణవాసితం భజతు మామకీనం మనః.

విభావస్వితి॥ విభావసో స్సూర్యస్య విభాఝురీ కాన్తిపూరః తుహినరశ్మే శ్చ్రన్ద్రమసః రశ్మిచ్ఛటా కిరణసమూహః శిఖాలయస్య అగ్నే శ్శిఖావళీ జ్వాలాసంఘః ఏతేషా మితరేతరద్వన్ద్వః ఏతాభిర్మిళితాని యుక్తాని లోచనాబ్జాని అబ్జానీవ లోచనాని త్రిత్వాద్బహువచనం యస్య తత్తథోక్తం. సూర్యచంద్రాగ్నిమయ నేత్రత్రయవదిత్యర్థః. అమృతముదావహం అమృతం సుధేవ ముదం సంతోష మావహతి ప్రాపయతీతి తథోక్తం. యద్వా అమృతాః అమరాః తేషాం ముదావహం తచ్చ్ర్తు భూతమహిషాసురాద్యసురవినాశనద్వారా దేవానాం ప్రియకారిణీ మితి భావః. నీపవాటీతటీనివాసి కదంబవనతటనిలయం కదంబతరుతటనిలయమితి వా గుణవాసితం గుణై రానందాదిభి ర్వాసితం సురభితం సకలకల్యాణగుణపూర్ణ మిత్యర్థః. కిమప్య నిర్వాచ్యం మహః తేజః కర్మ మామకీనం మదీయం తవక మమకా వేకవచనే ఇతి మమ కాదేశః. మనః చిత్తం సదా సర్వదా భజతు సేవతామ్. భజ సేవాయామ్. 134

శ్లో॥ దయారసకరంబితై ర్నవసుధాతరంగోజ్జ్వలై

సరోజపరిపంథిభి స్స్నపయ మాముపాంగై శ్శివే

అనేన మమ ధన్యతా న చ తవ శ్రమస్తావతా

యశోఽపి తవ జృంభతి శ్రితకృపాళుతాహేతుకమ్.

దయారసేతి॥ హే శివే పార్వతి శివా భవాని రుద్రాణీత్యమరః. దయారసకరంబితైః కరుణారసపూర్ణైః నవసుధాతరంగోజ్జ్వలైః నూతనామృతకల్లోలవద్భాసురైః సరోజపరిపంథిభిః కమలతుల్యైః పరిపంథిశబ్దో యద్యపి శత్రువాచక స్తథాపీహ ఉపమాయాం పర్యవసన్నః అపాంగైః కటాక్షైః మాం స్నపయ సించ త్వత్కరుణాకటాక్షవర్షం మయి పాతయేత్యర్థః. అనేన త్వదపాంగస్నపనేన మమ ధన్యతా కృతార్థతా స్యాదితి శేషః. తావతా స్నపనమాత్రేణ తవ శ్రమః ఆయాసః న చ నైవ భవతి దర్శనమాత్రాన్నశ్రమ ఇతి భావః. తవాప్యనేన కించి త్ఫలమస్తీత్యాహ యశోపీతి శ్రితకృపాళుతాహేతుకం శ్రితేషు కృపాళు ర్దయాళు శ్శ్రితకృపాళుః స్పృహిగృహి

పతిదయితాత్వాదినా దయతే రేవాస్యేత్యుత్యయో విహితః. న తు కృపే రితి. యద్యపి కృపాళుశబ్దో పాణినీయానేక స్తథాపి స్యాద్దయాళుః కారుణీకః కృపాళు స్సురతసమా ఇత్యమరకోశానుసారేణ కృపాం లాతీతి కృపాళుః ఔణాదికోఽయ ముప్రత్యయ ఇతి కథంచిత్సమాధేయమ్. నైతత్కృపాళో ర్భావ శ్శ్రితాకృపాళుతా సా హేతు ర్యస్య తదితి బహువ్రీహిః సమాసాన్తః కప్. ఆశ్రితవాత్సల్యప్రయుక్తమిత్యర్థః తవ త్వత్సంబంధి యశః కీర్తిశ్చ జృంభతి వ్యాప్నోతి అనుదాత్తేత్త్వలక్షణస్యాత్మనేపదస్యానిత్యత్వాత్పరస్మైపదమ్. నచాప్రయుక్తత్వదోషః 'తృష్ణే జృంభసి పాపకర్మపిశునే' ఇతిభర్తృహరిప్రయోగసత్త్వాత్. 135

శ్లో॥ దయితో మే యశోదాయా దాయాదోఽయం దయామయః

దేవి తే దయయా భూయా దాయాసోఽయాం కియా నయే.

దయితఇతి॥ హే దేవి దయామయః ప్రచురదయః అయమస్మద్వ్రజగతః యశోదాయాః దాయాద స్సుతః కృష్ణ ఇత్యర్థః దాయాదౌ సుతబాంధవావిత్యమరః తే దయయా మే మమ దయితః పతిః భూయాత్ భవతు అయే గౌరి తే తవ అయం మదభిలషితోఽర్థః కియా నాయాసః శ్రమః అత్ర న స్వల్పోఽపి తవ శ్రమ ఇతి భావః అత్ర ఆయాసహేతావాయాసశబ్ద ప్రయోగాద్ధేత్వలంకారః. దయావర్ణయో ర్బహుధా శ్రవణాచ్ఛబ్దాలంకార స్స్పష్ట ఏవ. శ్రీకృష్ణః అన్యాసాం దయితో మాస్తు మమైకస్యాఏవాస్తు ఇతి సర్వా గోప్యః పార్వతీం ప్రార్థితవత్య ఇతి పరమార్థః. 136

గ॥ ఏవం భూయసా ప్రశస్య భగవతీం భవానీ మభీప్సిత మభ్యర్థయమానా

వల్లవవిలాసిన్యో యావన్మాసం వ్రత మన్వతిష్ఠన్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా భగవతీం భవానీం గౌరీం భూయసా బహుధా ప్రశస్య స్తుత్వా అభీప్సిత మభిలషిత మభ్యర్థయమానాః ప్రార్థయమానా స్సత్యః వల్లవవిలాసిన్యః గోపాంగనాః యావన్మాసం మాసావధి వ్రత మన్వతిష్ఠన్ చక్రుః. 137

శ్లో॥ యస్మి న్నంకరదారసారభరఝరీజృంభత్కటాక్షచ్ఛటా

పాతాః కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః

తస్యాసీన్నవకాళిదాసవిదుషః కావ్యే ద్వితీయః పున

శ్చంపూనామని ధీమతాం కృతసముల్లాసో విలాసోఽగమత్.

అవ. ఇతి తృతీయవిలాస వర్ణయిష్యమాణ శ్రీకృష్ణగోపికా సంభోగస్యోపోద్ఘాతతయా గోపికావ్రతం వర్ణయిత్వా ద్వితీయవిలాసస్య పరిసమాప్తిం కథయతి. యస్మిన్నితి॥ కల్పలతావితానసుమనో గుంభప్రియంభావుకాః శంకరదారసారభరఝరీజృంభత్కటాక్షచ్ఛటాపాతాః యస్మిన్ ప్రసరంతి తస్య నవకాళిదాసవిదుష శ్చంపూనామని కావ్యే పునః అధునా అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్ ధీమతాం కృత సముసల్లాసో అసౌ ద్వితీయో విలాసః అగమత్ 138

ఇతి చంపూభాగవతవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ద్వితీయోవిలాసః

ఓమ్

శ్రీహయవదన పరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీ చంపూ భాగవతే

తృతీయో విలాసః

అవ. అథేదానీం వ్రజయువతీనాం పూర్వవిలాసవర్ణితకాత్యాయనీవ్రతఫలీభూతం భగవత్సమాగమం వర్ణయితుకామః తదుపోద్ఘాతత్వేన తావత్ జలక్రీడాం ప్రస్తౌతి అథేత్యాదినా.

శ్లో॥ అథ వారివిహారసాదరా విదరా వల్లవలోలలోచనాః
అగమ న్యమునా మనావిలాం కలయంత్యో హృది నందనందనమ్.

అథేతి॥ అథశబ్దో విలాసారంభే మంగళార్థః అథ కాత్యాయనీవ్రతసమాప్త్యనన్తరమిత్యర్థః వారివిహారసాదరాః వారివిహారే జలక్రీడాయాం సాదరాః ఆదరేణసహితాః ఉత్సుకా ఇత్యర్థః విదరాః నిర్భయాః వల్లవలోలలోచనాః లోలే చంచలే లోచనే యాసాన్తాః లోలలోచనాః చపలాక్ష్యః స్త్రియ ఇతియావత్. వల్లవానాం గోపానాం లోలలోచనాః వల్లవలోలలోచనాః గోపకాన్తా ఇత్యర్థః. హృది నన్దనన్దనం శ్రీకృష్ణం కలయన్త్యః కుర్వన్త్యః ధ్యాయన్త ఇత్యర్థః అనావిలాం నిర్మలాం యమునాం నదీమగమన్ యయుః. 1

శ్లో॥ వసనాన్యపనీయ యామునీ
మవగాఢా లహరీం తత స్త్రియః
చ్యుతకోశరతీశవిస్ఫుర
త్తరవారిప్రతిమాం సమాగమన్.

వసనానీతి॥ తతః యమునాంప్రతి గమనానన్తరం స్త్రియః ఆభీరకాన్తాః వసనాని వస్త్రాణి అపనీయ విసృజ్య యామునీం యమునాసంబంధినీం తస్యేదమిత్యణి టిడ్ఢాణఞితి జీప్. లహరీం ప్రవాహ మవగాఢాః ప్రవిష్టాస్సత్యః చ్యుతః కోశః యస్య స చ్యుతకోశః ఖడ్గపిధానా ద్బహిరానీత ఇత్యర్థః. కోశో స్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానే ఇత్యమరః. రతీశస్య మన్మథస్య సంబంధీ విస్ఫురన్ విశేషేణ ప్రకాశమానః అనవరతవ్యాపారాదప్రాప్తమల ఇత్యర్థః. తరవారిః ఖడ్గః చ్యుతకోశశ్చాసౌ రతీశవిస్ఫురత్తరవారిశ్చ తథోక్తః తస్య ప్రతిమాం సాదృశ్యం సమాగమన్ భేజిరే. చ్యుతవస్త్రాః స్త్రియః చ్యుతకోశరతీఖడ్గవద్బభు రిత్యుపమాలంకారః. యద్యపి లహరీప్రవిష్టానాం కాంతానాం జలమావరణ మస్తీతి నచ్యుతకోశఖడ్గౌపమ్యం సుఘటం తథాపి జలస్య నిర్మ

లత్త్వేన శరీరస్య రత్నవద్భాసమానత్వేన చ జలం శరీరస్య న వస్త్రవదావరకమితి కృత్వా ఏవముక్తమితి బోధ్యమ్. యద్వా అవగాఢా ఇతి వర్తమానే క్తః తేన అవగాహనసమయే ఏవ తత్తాస్యాం స్త్రీణాం వస్త్రావగాహనానన్తరమితి నాస్తి జలావరణమితి బోధ్యమ్. అథవా స్త్రియః వసనాన్యపహాయ చ్యుతకోశరతీశవిస్ఫురత్తరణిపత్రికామాం సమాగమన్ తతః యామునీం లహరీ మవగాఢా ఇతి వాక్యభేదే నాన్వయః. 2

అవ. యదర్థం జలక్రీడా ప్రస్తుతా తదధునా గోపికావస్త్రాపహరణం వదతి

శ్లో॥ అథ నేత్రపరంపరాం హరన్ హరి రాసాదయత తరో శ్శిరః
ప్రమదా న తదప్యజానత న్నతివేలం జలసంగలాలసాః.

అన్వేతి॥ అథ స్త్రీణాం యమునాప్రవేశానన్తరం హరిః కృష్ణః ఆసాం స్త్రీణాం నేత్రపరంపరాం వస్త్రసంచయం స్యాజ్జటాంశుకయో ర్నేత్ర మిత్యమరః. హరన్ గృహ్ణన్ సన్ తరోః యమునాతీరస్థితకదంబవృక్షస్య శిరః అగ్రం న తు మధ్యదేశం గోపికాగ్రహణాభావాయేతి భావః వస్తుతస్తు తద్గోపీవిహారసందర్శనలాలసతయా గాఢం ద్రష్టుం అగ్రగతిః మధ్యస్థత్వే తు ఏతా దృష్ట్వా తాః క్రీడాతో విరమేయురితి భావః. అతివేలమత్యన్తం జలసంగలాలసాః జలక్రీడాసక్తాః అత ఏవ ప్రమదాః స్త్రియః తదపి శ్రీకృష్ణకృతవస్త్రాపహరణమపి నావాగమన్ నవిదుః. అవపూర్వకగమ్ధాతో ర్లుఙ్. వ్యంగ్యార్థస్తు. అథ సాయంసమయే ఆసాం త్రిస్రూణాం జగతీనాం నేత్రపరంపరాం నేత్రప్రాయకిరణసందోహం నేత్రశబ్దోఽపి గోశబ్దం లక్షయన్ కింకారం లక్షితలక్షణయా బోధయత్యేవ. తస్మాత్తు ఆసాం ప్రకాశకామితి శేషపూరణేన యోజ్యమ్. తే జగత్ప్రకాశకగోపరంపరామితి తదర్థః తథా చ ప్రయోగః "వివస్వతానాయిషతేవ మిశ్రాః స్వగోసహస్రేణ సమం జనానాం, గావోఽపి నేత్రాపరనామధేయాస్తేనేద మాంధ్యం ఖలు నాంధకారైః" రితి. హరన్ ఉపసంహరన్ హరి స్సూర్యః తరో పశ్చిమపర్వతవృక్షస్య పశ్చిమసముద్రవేలాస్థితవృక్షస్యేతి వా శిరః ఆసాదత్ సముద్రే లంఘనార్థ మితిభావః. అతివేలజలసంగే లడయో రభేదాత్ జడసంగే [illegible] లాలసాః అత ఏవ ప్రమదాః మత్తాః జనాః తదపి సూర్యాస్తశిఖరనాసిత్వమపి నావాగమన్ న విదుః కిముత సంధ్యావందనాది కృత్యావృత్తి మేషామితి అభిజ్ఞాప్రాయః. కించాత్ర హరి రాసాం నేత్రపరంపరాం నయనసందోహం హరన్నితి తన్నేత్రాపహరణమపి ప్రమదా స్త్రియో న విదు రితి చ వ్యావృత్తిః విరుద్ధార్థః ప్రతీయతే. అత్ర జలసంగలాలసా ఇతి సాభిప్రాయవిశేషణనిర్దేశాత్పరికరాలంకారః. ప్రకృష్టో మదో యాసా న్తాః ప్రమదా ఇతి వ్యుత్పత్త్యా విశేష్యస్యాపి సాభిప్రాయత్వాత్పరికరాంకురాలంకారశ్చ. సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాంకుర ఇతి లక్షణాత్. పూర్వార్ధే రవర్ణస్య బహుధాశ్రవణాత్ వృత్త్యనుప్రాసాలంకారః. 3

గ॥ తదను చిరతరవారివిహారనితాంతపరిశ్రాంతాః కాంతాః నిర్గమనకామ
నయా కూలోపకంఠవ్యాపారితనయనాంతా స్తత్ర దుకూలజాల మప్య
నాలక్ష్య సమీపనీపపాదపశిఖరవా స్తవ్య ముపహృతపరిధాన మరవింద
లోచన మవలోకయమానా విస్మయమానమానసా బభూవుః.

తదన్వితి॥ తదను వస్త్రాపహరణానన్తరం చిరతర మతిచిరం వారివిహారః జలక్రీడా తేన నితాన్తం భృశం పరిశ్రాన్తాః ఆయాసం ప్రాప్తాః కాన్తాః స్త్రియః నిర్గమనకామనయా జలాద్బహిర్గమనవాంఛయా కూలోపకంఠం తీరసమీపే వ్యాపారితాః ప్రసారితాః నయనాన్తాః అపాంగాః యాభి స్తా స్తథోక్తా స్సత్యః తత్ర కూలే దుకూలజాలమపి స్వీయవస్త్రసంచయం చ అనాలక్ష్య అస్పృష్ట్వా సమీపే సన్నిధౌ యో నీపపాదపః కదంబతరుః తస్య శిఖరే అగ్రే వా స్తవ్యం స్థితం ఉపహృతాని తాని పరిధానాని అంశుకాని యేన తం అరవిందలోచనం కమలాక్షం కృష్ణ మిత్యర్థః. అవలోకయమానాః పశ్యన్త్యః విస్మయమానమానసా ఆశ్చర్యాక్రాన్తహృదయాః బభూవుః. అహో కాత్యాయనీవ్రతఫల మధునైవ ప్రత్యక్షం యదస్మత్కాంక్షయా శ్రీకృష్ణ స్స్వయమేవ అస్మద్వసనజాల మపహృతవానితి. రాజకుమారేణ మహానుభావేన కృష్ణేనాపి కిమేవ మకార్యం కృతమితి వా. అస్మాసు అవలోకయమానా స్వేవ అవిజ్ఞాతగమనం కథ మపజహారాయం అస్మదంశుకాని అహో అస్య పశ్యతోహారత్వమితి వా బహుధా గోపికానాం విస్మయో నిర్వర్ణ్యః. 4

శ్లో॥ తత్రేతరేతరవిలోకనహాసశంకా
సంకోచవిభ్రమమనోహరమంగనానామ్।
పాండిత్య మాంగజ మనర్గళ మావి రాసీ
దాకర్షి యేన సవిలాస మధోక్షజోఽపి.

తత్రేతి॥ తత్ర తదా అంగనానాం సుదృశామ్ ఇతరేతరస్య అన్యోన్యస్య విలోకనం దర్శనం హాసః స్మేరః శంకా సంశయః సంకోచో లజ్జా విభ్రమో విలాసః ఏతైర్మనోహరం మనోజ్ఞం ఆంగజం మన్మథసంబంధి అనర్గళం అపారం పాండిత్యం ప్రౌఢత్వ మావిరాసీత్ ప్రాదురభవత్. యేన పాండిత్యేన సవిలాసం సలీలం యథా తథా లీలామాత్రేణేతి భావః. అధోక్షజోఽపి జితేంద్రియోఽపి కృష్ణః అధఃకృత మక్షజ మింద్రియజన్యం జ్ఞానం యేన సః అధోక్షజ ఇతి వ్యుత్పత్తేః ఆకర్షి ఆకృష్టో భవత్. పరికరాంకురాలంకారః. అత్ర అధోక్షజోఽప్యాకృష్ట ఇతి విరోధో వ్యజ్యతే తేన చ స్త్రీణాం మన్మథపాండిత్యస్య పరాకాష్ఠా సూచ్యతే. పాదత్రయే స్వభావోక్తిరలంకారః. 5

గ॥ అథ తా స్తరుణ్యః యదుతనయ మేవం సవినయం వ్యజిజ్ఞపన్ - అయే
కరుణాపారావార యశోదానందన.

అథేతి॥ అథ ఏవం శంకాసంకోచాద్యుత్పత్త్యనన్తరం సమీపనీపతరుశిఖరగతభగవ

ద్విలోకనా న్తరమితి నా తాః ప్రార్థోక్తాః హృతవస్త్రా ఇత్యర్థః. తరుణ్యః గోపికాః తరుణ్యా ఇత్యనేన పురుషదర్శనే వ్రీడా వా స్త్రీయోగ్యయౌవనదశా సూచ్యతే యదు తనయం కృష్ణమేవం వక్ష్యమాణరీత్యా సవినయం వినయేన సహితం యథా తథా వ్యజిజ్ఞపన్ విజ్ఞాపయామాసుః. జ్ఞాధాతో ర్ణిజ్ప్రత్యయాన్ లుఙ్ప్రత్యయే ద్విత్వం, సన్వద్భావశ్చ పుగాగమశ్చేతి బోధ్యమ్. విజ్ఞాపనామేవ దర్శయతి అయే ఇత్యాదినా. అయే ఇతి ప్రేమసంబుద్ధిః కరుణాపారావార దయానిధే స్వీయవస్త్రప్రదానార్థం దయాళో స్తవ నేద ముచిత మిత్యభిప్రాయగర్భమిదం విశేషణమ్ యశోదాస్తన యశోదాపుత్ర తాదృశమహాభాగాయాః యశోదాయాః పుత్రో భూత్వా ప్రాప్త ప్రతిష్ఠస్య తవ నేదం కృత్య ముచిత మిత్యభిప్రాయ గర్భమిదమ్. 6

శ్లో॥ కస్యాం దిశి న తేఽనన్తైః కృతమాచ్ఛాదనం గుణైః
అతో గుణనిధే యుక్తా నాబలాంబరహారితా

కస్యామితి॥ తే త్వత్సంబధిభిః గుణైః జ్ఞానశక్త్యాదిభిః కస్యాం దిశి కకుభి ఆచ్ఛాదనం ఆవరణం నకృతం కా వా దిశో నాచ్ఛాదితాః దిగన్తవిశ్రాన్తా స్తవగుణా ఇత్యర్థః. తతో హేతోః గుణనిధేః సకలకల్యాణగుణపూర్ణ స్యేత్యర్థః. తవ అబలాంబర హారితా స్త్రీవస్త్రాపహరణం నయుక్తా నోచితా గర్హ్యకర్మత్వాదితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్తు. తే అనన్తై ర్గుణై స్తన్తుభిః కస్యాం దిశి ఆచ్ఛాదనం నకృతం వస్త్రం ననిర్మితం వస్త్రమాచ్ఛాదనం వాస ఇత్యమరః. సర్వత్రాపి త్వదీయతన్తుభి రేవ వస్త్రాణి వయన్తీతి భావః. తతో హేతోః గుణనిధేః తన్తునిధే స్తవ అబలాంబరహారితా దరిద్రవస్త్రాపహరణం న యుక్తా స్వత స్తన్తువాయస్య పరేషాన్తన్తువాయానామపి తన్తుజాలం వితరత స్తవ దరిద్రకచ్చరపటచ్చరహరణం గర్హితమితి భావః. ఏతేన భగవతః కువిందత్వం వ్యక్తం. 7

శ్లో॥ వ్రతస్య ఫల మస్మాకం దాసీభావా న్న తే పరమ్
ఆసాదిత మిదం దేహి వాసో నః కృతగోపనమ్.

వ్రతస్యేతి॥ తే తవ దాసీభావాత్ దాసీత్వా త్పర మన్యత్ అస్మాకం అస్మదనుష్ఠితస్యేత్యర్థః. వ్రతస్య కాత్యాయనీవ్రతస్య ఫలం న నభవతి తవ దాస్యోభూయాస్మేతి వ్రత మకరవామేత్యర్థః. ఇదం ఏవం దాసీత్వరూపం ఫలమాసాదితం దైవా త్ప్రాప్తమ్ కృతగోపనం కృతం గోపనం రక్షణం యస్య తత్ రక్షిత మిత్యర్థః. నః సంబంధి వాసః జాత్యేకవచనం వస్త్రాణీత్యర్థః. దేహి దిశ అంగీకృతదాసీ భావాసు పరాక్రమో న యుక్త ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు. తే తవ దాసీభావాత్ దాసత్వా దభూత తద్భావే చ్విః. పరం అన్యత్ అస్మాకం వ్రతస్య ఫలం న. త్వమస్మాకం దాసో భూయా దితి వ్రతం కృత మిత్యర్థః. ఇదం దాసత్వ మాసాదితం స్నానావసరే అస్మద్వస్త్రరక్షణాదితిభావః. కృతగోపనం నః వాసో దేహి దాసాః ప్రభో స్నానసమయే వస్త్రాణి సంరక్ష్య స్నానానన్తరం పునః ప్రయచ్ఛన్తీతిభావః. 8

గ॥ ఏవ మృజుబుద్ధ్యా ప్రార్థయమానాసు తాసు సకౌటిల్య మరవిందలోచనః ప్రత్యభాషత.

ఏవమితి॥ తాసు గోపికాసు ఏవముక్తరీత్యా ఋజుబుద్ధ్యా అకపటబుద్ధ్యా ప్రార్థయమానాసు సతీషు ఏతేన శ్రీకృష్ణేనైవ తత్ర వ్యంగ్యార్థ ఉద్ఘాటితః- నతు వస్తుతః స్త్రియః వ్యంగ్యమర్యాదామాశ్రిత్య ఊచురితి సిద్ధమ్. అరవిందలోచనః కృష్ణః కౌటిల్యం సవక్రిం ప్రత్యభాషత పునః అవోచత్. 9

శ్లో॥ కువింద స్త్వం వ్రతేనాసి దాసో న శ్చేలపాలకః
ఇతి వ శ్లేషవాగ్భంగి రబోధి న మయాహా కిము ?

కువిందఇతి॥ త్వం కువింద స్తన్తువాయః వ్రతేనహేతునా నః అస్మాకం చేలపాలకః వస్త్రరక్షకః దాస ఇతి యావత్ అసి ఇత్యేవంరూపా వః యుష్మాకం సంబంధినీ శ్లేషవాగ్భంగిః శ్లిష్టవాక్యరచనా మయా నాబోధి కిము నజ్ఞాతా కిమిత్యర్థః. వక్రోక్తిరలంకారః. వక్రోక్తి శ్లేషకాకుభ్యా మన్యార్థస్య ప్రకల్పన మితి లక్షణాత్. నచ వివృతోక్తి రితి భ్రమితవ్యం. శ్లోకద్వయేన వ్యంగ్యార్థస్య స్త్రీణా మవివక్షితత్వాత్. 10

శ్లో॥ ప్రత్యేకం యూయ మాయాత వినిర్యాయ జలాశయాత్
తదా దాస్యతి దాసోఽయం వాసాంసి వినయేన వః.

ప్రత్యేకమితి॥ యూయం ఏకమేకం ప్రత్యేకం ఏకైకశ ఇత్యర్థః జలాశయాత్ హ్రదాత్ వినిర్యాయ నిర్గమ్య ఆయాత ఆగచ్ఛత తదా తదానీం అయం దాసః అహ మిత్యర్థః. వినయేన సవినయమిత్యర్థః. వః యుష్మాకం వాసాంసి వస్త్రాణి దాస్యతి వితరిష్యతి నహి బహుభ్యః ప్రభుభ్యః ఏకో దాసః ఏకదా సవినయం వాసో దానాయ క్షమతే ఇతిభావః. స్వస్య నేత్రద్వయవత్త్వేన యుగపత్సర్వాసామాగమనే సతి తదీయ సర్వాంగలావణ్యవివేకస్యాశక్యత్వేన దుర్గ్రహ ఇతి మత్వా శ్రీకృష్ణేన ప్రత్యేకనిర్గమనం కాంక్షితమితి బోధ్యమ్ 11

గ॥ ఏవ మర్థాంతరపరికల్పనయా విడంబనైకతానే భవతి భగవతి గత్యంతరాభావా దేకాంతశీతవేపితా వనితా వామహస్తసంవృతవరాంగా నితాంతనమితాంగాః కథమపి సలిలాశయా న్నిశ్చక్రముః.

ఏవమితి॥ భగవతి కృష్ణే ఏవ మర్థాన్తరపరికల్పన మూఉక్తరీత్యా స్వోక్తశ్లోకయో అర్థాన్తరస్య భిన్నార్థస్య స్వావివక్షితా దన్యార్థస్యేత్యర్థః. పరికల్పనయా విరచనయా విడంబనైకతానే అపహాసప్రధానే భవతిసతి గత్యన్తరాభావాత్ అన్యాగతి ర్గత్యన్తరస్య అభావాత్ అగతికత్వా దిత్యర్థ. ఏకాన్త శీతవేపితాః హేమన్తఋతుత్వేన అత్యన్తశీతేన కంపితాః వనితాః స్త్రియః వామహస్తేన అపసవ్యకరేణ సంవృతం ఛన్నం వరాంగం గుహ్యంయాసా స్తాః వరాంగం మూర్ధగుహ్యయో రిత్యమరః. శ్రీకృష్ణదాస్యమానవస్త్రగ్రహణార్థం దక్షిణహస్తముపరి నిధాయ గుహ్యాప్రకటనభయా ద్వామహస్తం గుహ్యే కృత్వేత్యర్థః. తథాపి లజ్జయా నితాన్తమితాంగాః

అత్యన్తశ్రమశరీరాః సత్యః కథమపి అతికృచ్ఛ్రేణ సలిలాశయాత్ హ్రదాత్సకాశాత్ నిశ్చక్రముః నిర్జగ్ముః. 12

శ్లో॥ తదా తీరమపి ప్రాప్య మజ్జన్తీనాం త్రపార్ణవే
పరస్పరాదృతే తాసా మాసీ న్నైవావలంబనమ్.

తదేతి॥ తదా నిర్గమనానన్తరం తీరం ప్రాప్యాపి త్రపార్ణవ తీరం ప్రాప్యాపీతి విరోధః. యమునాకూలం ప్రాప్యేతి పరిహారః అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః త్రపార్ణవే లజ్జారూపే సముద్రే మజ్జన్తీనాం తాసాం గోపీనాం పరస్పరాదృతే అన్యోన్యం వినా అన్యారాదితరర్తే ఇతి పఞ్చమీ. అవలంబన మాధారః నాసీదేవ నైవబభూవ న దుఃఖం బహుభిస్సహేతి న్యాయాదితి భావః. 13

శ్లో॥ ఊరుమూలపిహితం విలోకయన్ గోపముగ్ధరమణీమణీగణమ్
సన్తు తాః ఫలిత మాత్మనో వ్రతం ప్రత్యుతేతి భగవా నచిన్తయత్.

ఊరుమూలేతి॥ భగవాన్ కృష్ణః ఊరుమూలపిహితం పిహితం ఛన్న మూరుమూలం గుహ్యం యస్య తమ్ మయూరవ్యంసకాదిత్వా ద్విశేషణస్య పరనిపాతః. యద్వా పిహితమితి కర్తరి క్తః. ఊరుమూలవిషయే పిహిత మాచ్ఛాదితవన్త మిత్యర్థః వష్టిభాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయో రి త్యల్లోపః. గోపముగ్ధరమణీమణీగణం గోపానాం వల్లవానాం సంబంధిన్యః యాః ముగ్ధరమణీమణ్యః ముగ్ధాంగనోత్తమాః ముగ్ధశబ్ద స్సుందరవాచీ యౌవనారంభవయోవిశేషవాచీ వా తాసాం గణం సమూహం విలోకయన్ విశేషేణ పశ్యన్ సర్వావయవావచ్ఛేదేన తాసు దృష్టిం ప్రసారయన్నిత్యర్థః. తాః అనుష్ఠితవ్రతాః గోప్యః సన్తు తిష్ఠన్తు. తాసాం వ్రతం తథాస్తా మిత్యర్థః. ప్రత్యుత కిన్తు విచార్యమాణేసతీతి వా ఆత్మనః మమ వ్రతం వివస్త్రగోపికా దిదృక్షారూపమితి భావః. ఫలితం సఫలం జాత మితిశేషః. ఇతి అచిన్తయత్ మేనే. 14

శ్లో॥ గుహ్య మస్తు కిము సర్వవేదినా తాసు నేక్షితచరం **మురారిణా**
మోహనాయ మనస స్తథాప్యసౌ సుభ్రువా మిద మువాచ సస్మితః.

గుహ్యమితి॥ సర్వవేదినా సర్వజ్ఞేన మురారిణా కృష్ణేన తాసు స్త్రీషు విషయే నేక్షితచర మదృష్టచరం గుహ్యం వరాంగ మస్తు కిము నస్యాదేవేత్యర్థః. సర్వవేదినేతి సాభిప్రాయవిశేషణనిర్దేశా త్పరికరాలంకారః అత్ర సర్వవేదినా మురారిణా తాసు నేక్షితచరం గుహ్యం రహస్యం అస్తు కిము ఇతి ధన్యతే. స్వామేవ పతి మభికాంక్ష **య**న్త్యః తదర్థం వ్రతం చక్రు ర్గోపికా ఇతి యత్తత్సర్వం కృష్ణేన విదితమేవేతి **ధ్వన్యాశయః**. తథాపి గుహ్యవేదనే సత్యపి సుభ్రువాం స్త్రీణాం మనసః హృదయస్య **మోహనాయ** మోహజననార్థం అసౌ కృష్ణః సస్మితః స్మేరసహితస్సన్ ఇదం వక్ష్యమాణం వచః **ఉవాచ** అవోచత్. స్వాభీప్సితేన పత్యా యది స్వవరాంగః

ప్రదృశ్యేత తర్హి తస్మిన్నిరతిశయో మనోవ్యామోహ స్తాసాం భవేదిత్యేతదర్థం శ్రీకృష్ణ ఏవ మువాచేతి భావః. 15

శ్లో॥ అంజలిం శిరసి సంరచయ్య చే న్మాం నమస్కురుత భావమాంతరమ్
స్పష్ట మాకలయతా తదా మయా దీయతేఽభిలషితార్థసంచయః.

అంజలిమితి॥ అంజలిం కరయుగపుటం శిరసి మకుటే సంరచయ్య ధృత్వా మాం నమస్కురుత యూయ మితి కర్తు రాక్షేపః ప్రణమతేత్యర్థః. చేత్ తథా యుష్మాభిః ప్రణతం యది తదా ఆన్తరం మనోగత మర్థా ద్యుష్మాకమిత్యేవ భావ మభిప్రాయం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా సకపటం వా నవేతి శోధయతేత్యర్థః. మయా అభిలషితార్థసంచయః అభీష్టార్థసమూహః అర్థాత్తస్కృతే వస్త్రసంచయః తస్యైవ గోపికాభి రభిలష్యమాణత్వాత్ దీయతే వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వేతి లట్ దాస్యతే ఇత్యర్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు. అంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చేత్. ఆన్తరం హస్తాభ్యన్తరం భావం పదార్థం గుహ్యమితి యావత్ స్పష్టమాకలయతా మయా అభిలషితార్థసంచయో దీయతే ఇతి. వామహస్తేన హి ఇతః పూర్వం వరాంగ మాచ్ఛాదితం శిరస్యంజలిబంధే తు అనావృతం తత్స్పష్టం దృశ్యేతేత్యాశయః అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే. హేభక్తాః యూయ మంజలిం శిరసి సంరచయ్య మాం నమస్కురుత చే తదాసీం ఆన్తరంభావం భక్తిభావం స్పష్టం యథాతథా ఆకలయతా మయా అభిలషితార్థసంచయః అభీష్టపురుషార్థసందోహః దీయతే నిష్కపటభక్తేభ్య స్సర్వమపి మోక్షాదిక మహం దదామీతి భావః. అపి చ–హేస్త్రియః యుష్మాభిః కృతం కాత్యాయనీవ్రతానుష్ఠానం మాఘ్యవిలసితమేవ యది తుశిరస్యంజలిం బద్ధ్వా మామేవ నమస్కుర్యాత త్వా మహం శరణం గతేతి మత్వా ప్యర్థం మామేవ యది శరణం భజేధ్వమ్ తర్హి యుష్మాకం హార్దం భావం మదేకాశ్రయత్వలక్షణం స్పష్ట మాకలయతా మయా యుష్మదభిలషితార్థసంచయః మత్సంభోగరూపః దీయతైవ యుష్మాభిస్తు న తథా కృత మిత్యహో యుష్మదవివేకితేతి ప్రతీయతే. ఏతేన యదర్థం యుష్మాభిః రహసి వ్రత మనుష్ఠితం తత్ఫలాయితస్య పత్యు ర్మమ సన్నిధౌ కేయం యుష్మాకం త్రపా కిన్త్వవశ్యం త్యాజ్యేతి భగవదుపదేశో వ్యజ్యతే. 16

గ॥ ఏవ మభిదధాన మేన మతిసంధాన మంతరేణ వచనకరణ మపరిహార్య
నిశ్చయం మన్వానాసు తరుణీషు తథా కుర్వాణాసు.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధానం వదన్తం అతిసందధానం వంచయన్తం ఏనం కృష్ణం వచనకారణ మన్తరేణ తద్వాక్యానుష్ఠానంవినా తదుక్తార్థానుష్ఠానం వినేత్యర్థః వచనశబ్దోఽత్ర తదర్థే ఔపచారికః. అపరిహార్య నిశ్చయం అపరిహార్యః పరిహర్తు మశక్యః నిశ్చయః దృఢాభినివేశః యస్య తం తథోక్తం మన్వానాసు జానన్తీషు తరుణీషు యువతీషు తథా కుర్వాణాసు తదుక్తరీత్యా విదధానాసు సతీషు శిరస్యంజలిం బద్ధ్వా భగవన్తం నమస్కుర్వన్తీష్విత్యర్థః– 17

శ్లో॥ ఆసా మాసాదితామోదో వాసాంసి వితరన్ హరిః
అశ్రౌషీన్నిజసంబంధరూపవ్రతఫలార్పణమ్.

ఆసామితి॥ ఆసాదితామోదః ఆసాదితః గోపికాభిః స్వోక్తార్థానుష్ఠానద్వారా ప్రాపితః ఆమోదః సంతోషః యస్య సః తథోక్తః. అతఏవ హరిః కృష్ణః ఆసాం గోపికానాం అత్ర దానస్య ప్రార్థనాభావయుక్తత్వాత్ రజకస్య వస్త్రం దదాతీతివత్షష్ఠీ. వాసాంసి వస్త్రాణి వితరన్ దదన్ సన్ నిజసంబంధరూపవ్రతఫలార్పణం నిజసంబంధః స్వేన సహసంయోగః స ఏవ రూపం ఆకృతిః యస్య తస్య కృష్ణసంయోగాత్మకస్యేత్యర్థః. వ్రతఫలస్య గోపికానుష్ఠితకాత్యాయనీవ్రతసంబంధిఫలస్య అర్పణం సమర్పణం అర్థాద్గోపికాభ్య ఏవ అశ్రౌషీత్ ప్రతిజ్ఞాతవాన్ యుష్మాకం మదనుకార్యకారిత్వాదనేనాహం సంతుష్టో భూత్వా మత్సంబంధముద్దిశ్య యుష్మాభిరనుష్ఠితస్య ఫలం మదధీనమిత్యహమేవ తద్దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ శ్రీకృష్ణః గోపికాజనమానన్దయామాసేతి భావః. 18

శ్లో॥ అథ వాసాంస్యుపాదాయ వ్రజం వ్రజవధూజనః
వివేశ కేశవాదేశా దాశాపాశాసితాశయః.

అథేతి॥ అథ శ్రీకృష్ణప్రతిజ్ఞానన్తరం వస్త్రదానానన్తరమితి వా ఆశాపాశాసితాశయః ఆశా భగవత్సంభోగకాంక్షా సైవ పాశః రజ్జుః తేన ఆసితః ఆసమంతాద్బద్ధః ఆశయః హృదయం యస్య సః తథోక్తః వ్రజవధూజనః వ్రజే గోష్ఠే వర్తమానో వధూజనః స్త్రీసమూహః అత్ర గోపాంగనాసంఘః తాసామేవ వ్రజాధికరణకత్వౌచిత్యాత్. యద్వా వ్రజశబ్దేన వ్రజస్థా గోపా లక్ష్యన్తే తద్వధూజన ఇతి వాచ్యమ్. వాసాంసి వస్త్రాణి ఉపాదాయ గృహీత్వా కేశవాదేశాత్ శ్రీకృష్ణాజ్ఞాతః నాత్ర స్థాతవ్యం యుష్మాభిః రహసి గతం మాం జనోऽన్యథా మనుతే తతస్తూర్ణం వ్రజం వ్రజతేత్యేవం శ్రీకృష్ణేన ఆదిష్టా భూత్వేతి భావః వ్రజం గోష్ఠం వివేశ ప్రాప. 19

శ్లో॥ అథ భృశం వివశా అశనాశయా సపది నః శ్రితపాలక పాలయ
ఇతి నిశమ్య వచస్సహచారిణాం హరిరువాచ వచః ప్రియమీదృశమ్.

అథేతి॥ అథ గోపికావ్రజప్రవేశానన్తరం అశనాశయా భోజనవాంఛయా భృశం వివశాః పరవశాః అతిబుభుక్షితా ఇతి యావత్. నః అస్మాన్ హే శ్రితపాలక ఆశ్రితరక్షక సపది శీఘ్రం ఇదానీమితి వా పాలయ రక్షయ శ్రితపాలకేతి సాభిప్రాయవిశేష్యనిర్దేశాత్పరికరాంకురాలంకారః. ఇతి ఏవంరూపం సహచారిణామనుచారిణాం వత్సపాలానామిత్యర్థః. వచః వాక్యం నిశమ్య శ్రుత్వా హరిః కృష్ణః ఈదృశం వక్ష్యమాణవిధం ప్రియం ఇష్టం వచః వాక్యం ఉవాచ జగాద— 20

శ్లో॥ యజ్ఞవాట ఇతః సౌమ్యా నాతిదూరప్రదేశతః
తత్ర యాచధ్వ మన్ధాంసి యది సౌహిత్య మిచ్ఛథ.

యజ్ఞేతి॥ హే సౌమ్యాః హే శిష్టాః అనుచరా ఇతి యావత్ తథాచ వేదే ప్రయోగః

"సౌమ్యేమాః ప్రజా" ఇతి యద్వాబాలా ఇత్యర్థః. గౌణోఽయం ప్రయోగః
బాలాః ఖలు కామాదిభి రకలుషితచిత్తత్వేన అక్రూరాః ప్రసన్నాః భవన్తి తస్మా
త్ప్రసన్నవాచినా సౌమ్యశబ్దేన బాలార్థబోధః సంభవతీతి ఇతః అస్మాత్ప్రదేశాత్
నాతిదూరప్రదేశతః అనతిదూరదేశే ఇత్యర్థకోఽయం న శబ్దః. ఈషద్దూరప్రదేశే ఇత్యర్థః.
యజ్ఞవాటః యాగశాలా అస్తి సౌహిత్యం తృప్తిం ఇచ్ఛథ యది వాంఛథ చేత్.
తత్ర యజ్ఞవాటే అంధాంసి అన్నాని 'భిస్సా స్త్రీ భక్త మంధోఽన్న' మిత్యమరః యాచ
ధ్వం ప్రార్థయధ్వం తదధిపతీ నితి శేషః. యాచే ర్ద్వికర్మకత్వాత్ యావతా అన్నేన
భుక్తేన సతా యుష్మాకన్తృప్త్యలంభావో జాయేత తావ త్పరిమితం మృష్ట మన్నం
యజ్ఞవాటే లభ్యతే. తస్మా త్తత్ర గచ్ఛతేతి భావః. 21

గ॥ ఏవం హృషీకేశాదేశాదాశావేశపరవశనిజాశయై ర్గవీశై రాసాద్య
సవనసదన మభ్యర్థ్య చ నిజేప్సితార్థ మప్యవినీతమునిజనప్రత్యాఖ్యాత
తయా ప్రత్యాగతై రావేదితవృత్తాన్తేన భగవతా తదీయప్రమదా
జనోద్దేశేన పునరపి ప్రహితై రభ్యర్థిత స్తదీయరమణీగణో ముహు
ర్ముహు ర్నిజరమణనివారితోఽపి భోజ్య మమృతప్రాయం ప్రాయచ్ఛత.

ఏవమితి॥ ఆశావేశపరవశనిజాశయైః ఆశాయాః అన్నవాంఛాయాః ఆవేశేన అభి
వ్యాప్త్యా పరవశ పరతన్త్రః నిజః స్వీయః ఆశయోఽన్తఃకరణం యేషాన్తైః ఏతేన
ఆశాయాః గ్రహతుల్యత్వం వ్యజ్యతే గోపానాం చ గ్రహగ్రస్తవత్పారవశ్యమితి
తస్మా దుపమాలంకారస్య ధ్వనిః. అతఏవ ఏవం పూర్వోక్తరూపాత్ హృషీకేశాదే
శాత్ శ్రీకృష్ణనిదేశాద్ధేతోః సవనసదనం యజ్ఞవాట మాసాద్య ప్రాప్య నిజేప్సి
తార్థం స్వాభిలషిత మన్నరూప మర్థం సమభ్యర్థ్య చ సమ్యక్ప్రార్థయిత్వా చ అవి
నీతేన దుష్టేన మునిజనేన ఋషిబృందేన ప్రత్యాఖ్యాతతయా నిరాకృతత్వేన
హేతునా కేఽమీ జాల్మా గోపబాలాః బ్రాహ్మణస్థితియోగ్యం వేదప్రతిధ్వనితం
యజ్ఞవాటం ప్రవిష్టా ఇతి సరోషం మునిభి ర్నిష్కాసితై రితి భావః. ప్రత్యాగతైః
పునరాగతైః గవీశైః గోపైః ఆవేదితః జ్ఞాపితః వృత్తాన్తః. మునిజనప్రత్యాఖ్యానరూప
వార్తా యస్మై తేన తథోక్తేన భగవతా కృష్ణేన తదీయప్రమదాజనోద్దేశేన ఋషి
సంబంధి స్త్రీజనముద్దిశ్యేత్యర్థః యజమానీ ర్యాచధ్వ మిత్యాదిశ్యేత్యర్థః. యజ
మానై ర్నిరాకృతేభ్యో భిక్షుభ్యః తదంగనాః ప్రాయశో వితర న్త్యోదనకబళం
దయార్ద్రహృదయత్వాదితి స్త్రీణాం బాలేషు పరకీయేష్వపి ప్రాయశః ప్రీతి రస్తీతి
వా. సాక్షాత్పరమపురుషస్య లీలామానుషస్య కృష్ణస్యానుచరా ఏతే పరమభాగ
వతా ఏవ న తు గోపమాత్రా ఇతి స్త్రియ స్తత్త్వం జానన్తీతి వా మత్వా
శ్రీకృష్ణః పునరపి గోపాన్యజమానీ రుద్దిశ్య ప్రేషయామాసేతి బోధ్యమ్. పునరపి
భూయోఽపి ప్రహితైః ప్రేషితైః గవీశై రితి పదం పునరత్రాపి సంబధ్యతే. అభ్య
ర్థితః ప్రార్థితః తదీయరమణీగణః మునిసంబంధిస్త్రీనివహః ముహుర్ముహుః పునః

పునః విజరమత్తైః స్వపతిభిః నివారితో౽పి నిరుద్ధో౽పి సన్ అమృతప్రాయం సుధాతుల్యం ఘృతప్రచురమితి వా. అమృతం వై ఘృతమితి శ్రుతేః భోజ్య మన్నం ప్రాయచ్ఛత దదౌ గోపేభ్య ఇతి శేషః. 22

గ॥ ఆశ్చర్య మేతత్. ఆశ్చర్యమితి॥ ఏతద్వక్ష్యమాణ మాశ్చర్య మద్భుతం.
అవ॥ తదేవ దర్శయతి ప్రతీపేతి.

శ్లో॥ ప్రతీపదర్శినో జాతాః పుమాంస స్తదవజ్ఞయా
న తు ప్రతీపదర్శిన్య స్స్త్రియ స్తత్త్వవేదనాత్.

ప్రతీపేతి॥ పుమాంసః పురుషాః తదవజ్ఞయా శ్రీకృష్ణావమానేన శ్రీకృష్ణప్రేషితానుచరావమానమపి శ్రీకృష్ణావమానరూపమేవేత్యభిప్రేత్యేదముక్తమ్. ప్రతీపదర్శినః ప్రతికూలబుద్ధయః జాతాః అభూవన్. వక్రదర్శినో వామా బభూవు రితి చ ప్రతీయతే. స్త్రియస్తు యజమానపత్న్యస్తు తత్త్వవేదనాద్ధేతోః శ్రీకృష్ణయాథార్థ్యజ్ఞానాద్ధేతోః ప్రతీపదర్శిన్యః ప్రతికూలబుద్ధయః న జాతాః నాభూవన్. స్త్రియో నాభూవన్నితి చ గమ్యతే. ప్రతీపదర్శినీ వామా వనితేత్యమరః ఇత్యేతదాశ్చర్యమితి పూర్వేణాన్వయః. స్త్రీణాం సహజస్య ప్రతీపదర్శిత్వస్య స్త్రీస్వభావ ఏక మాశ్చర్యం పురుషేషు సద్భావో ద్వితీయం చేత్యత్ర విరోధద్వయం ప్రతీయతే. తస్య ప్రతికూల జ్ఞానిత్వరూపార్థాన్తరవర్ణనేన పరిహారా ద్విరోధాభాసః. ప్రతీపదృష్టిః స్త్రీ రపహాయ పురుషానాశ్రితేతి పర్యాయాలంకారశ్చ. పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేక సంశ్రయ ఇతి లక్షణాత్. పుమాంసః ప్రతీపదర్శినో జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య తదవజ్ఞయేతి పదార్థహేతుకత్వా దేకం కావ్యలింగం. స్త్రియః ప్రతీపదర్శిన్యో న జాతా ఇతి వాక్యార్థస్య తత్త్వవేదనాదితి పదార్థహేతుకత్వా ద్ద్వితీయం కావ్యలింగం. వ్యంగ్యార్థస్తు పుమాంసః జీవాః తదవజ్ఞయా ఆత్మజ్ఞానాభావేన ప్రతీపదర్శినో జాతాః స్త్రీత్వం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. ప్రసిద్ధ మిదం పురంజనోపాఖ్యానే. స్త్రియస్తు తత్త్వవేదనాద్ధేతోః ప్రతీపదర్శిన్యో న జాతాః న పునః స్త్రీత్వం ప్రాపేదిరే కిన్తు ముక్తా ఏవ. ప్రసిద్ధమిదం దేవహూత్యుపాఖ్యానే ఇతి. 23

గ॥ దత్త్వా చ తదన్నం భగవన్త మేవ మశ్లాఘన్త-

దత్త్వేతి॥ తత్ప్రసిద్ధం యజ్ఞశిష్ట మమృతమయ మన్నం దత్త్వా- గోపేభ్యో వితీర్య భగవన్తం కృష్ణ మేవం వక్ష్యమాణరీత్యా అశ్లాఘ న్నశ్లాఘయామాసుః. మునిపత్న్య ఇతి శేషః- 24

శ్లో॥ ప్రసాదస్సాధ్య స్తే విధి మనతియాతైః క్రతుశతై
ర్యదిస్త్వే నైవాస్మాన్ కలయసి కృతార్థాన్ కరుణయా
తతః కిం భాగ్యం నః కిమివ తపసాం వా ఫల మహో
న మత్వా తత్త్వం తే కతిచన విముహ్యన్తి కుధియః.

ప్రసాదఇతి॥ విధిం శాస్త్ర మనతియాతైః అనతిక్రాన్తైః యథాశాస్త్ర మనుష్ఠితై

రిత్యర్థః. క్రతుశతైః బహుభిః క్రతుభిః తే తవ ప్రసాదాః అనుగ్రహాః సాధ్యాః సాధితుం యోగ్యాః ఫలాభిసంధిత్యాగపూర్వకం కేవలం త్వదనుగ్రహైకఫలాన్ యజ్ఞశతాన్ కృత్వా మహాన్తః త్వత్ప్రసాదం సాధయన్తీతి భావః. స్వేనైవ స్వత ఏవ కరుణయా నిరుపాధికయా దయయా అస్మాన్ కృతార్థాన్ సఫలాన్ కలయసి యది కరోషి చేత్ యజ్ఞాద్యనుష్ఠానం వినాప్యస్మా ననుగృహ్ణాసి చేదిత్యర్థః. ప్రహర్షణాలంకారః. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధి ర్వినా యత్నం ప్రహర్షణ' మితి లక్షణాత్. తతః తస్మాత్ త్వత్ప్రసాదా దిత్యర్థః పరమితి శేషః భాగ్యం భాగధేయం నః అస్మాకం కిమస్తి తదేవాస్మాకం మహద్భాగ్యమిత్యర్థః. తథా తతఃపరం నః తపసాం వా ఫలం కిమస్తి. తదేవాస్మాకం తపః ఫలమిత్యర్థః. అహో ఇతి విస్మయః. తే తవ తత్త్వం పరమాత్మత్వరూపం యాథార్థ్యం న మత్వా అజ్ఞాత్వా కతిచన కేచిత్ కుధియః కుత్సితబుద్ధయః కంసాదయః విముహ్యన్తి మోహం ప్రాప్నువన్తి నన్దసుతోఽయం గోప ఇతి మన్యన్తే ఇతి భావః— 25

గ॥ ఏవమభిదధాన మవగతభగవత్ప్రభావ మబలాజన మనుగృహ్య తదర్పిత
మఖిలమపి భోజ్యజాత మాస్వాద్య చ నితాంత మభిననంద నందనందనః.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా అభిదధాన ముక్తవన్తం అవగతభగవత్ప్రభావం జ్ఞాత శ్రీకృష్ణానుభావం అబలాజనం మునిపత్నీసంఘ మనుగృహ్య తస్మిన్ ప్రసన్నో భూత్వేత్యర్థః. ప్రసాదమేవాహ తదర్పితం తేన సమర్పితం అఖిలం బహువిధమపి భోజ్యజాతం అన్నసమూహ మాస్వాద్య భుక్త్వేతి 'ధానాముష్టిముచే కుచేలమునయే దత్తేస్మ విత్తేశతా' మితివత్ మునిపత్నీసమర్పితాన్నభోజనం తదనుగ్రహ ఏవ. తేన తాసాంమహైశ్వర్యసంభవాదితి భావః. ఏ తేన మునిపత్న్యః స్వయమేవాన్న మానీయ శ్రీకృష్ణాయ సమర్పయామాసురితి ఫలితమ్. నన్దనన్దనః కృష్ణః నితాన్త మత్యన్త మభినన్దన చ సంతుతోష. తదన్నగతస్వాదజన్యోఽయ మానన్దః. 26

శ్లో॥ అథ జాతు పురందరాదరా దరమారాధనతత్పరాన్ హరిః
కలయన్ బలవైరివైరితా మవద న్నందపురస్సరా న్నరాన్.

అథేతి॥ అథ జాతు తతః కదాచిత్ హరిః కృష్ణః పురందరాదరాత్ పురందరే ఇంద్రే ఆదరాత్ హేతోః ప్రీతివశాదిత్యర్థః. అరం శీఘ్రం ఆరాధనతత్పరాన్ పూజాసక్తాన్ ఆర్థాదింద్రస్యైవ నందపురస్సరాన్ నన్దప్రముఖాన్ నరాన్ గోపాన్ ప్రతి బలవైరివైరితాం ఇంద్రశత్రుతాం కలయన్ పరికలయన్ సన్ అవదత్ జగాద. దేవకార్యార్థ మవతీర్ణస్యదానవారేః కృష్ణస్య స్వత ఇంద్రశత్రుత్వాసంభవాత్ప్రకటయన్నిత్యుక్తమ్. గోవర్ధనోద్ధరణాదిస్వలీలాప్రకటనార్థమివ మింద్రపూజానివారణమితి బోధ్యం. అత్ర బలస్యబలభద్రస్య వైరిణ శ్శత్రో రింద్రస్య వైరితామితి ప్రతీయతే బలభద్రశత్రురిన్ద్ర స్స్వస్యాపి శత్రురేవేతి కృత్వా తత్పూజానివారణం కర్తు మిత్థ మవదదితి భావః. 27

గ॥ అయే కృత మనేన సంభృతసంభారేణ సంక్రందనసపర్యాసంరంభేణ.

ఆవేశేతి. ఆవేశ ఇతి సంబాధానాం సంయుక్తః సంభృతసంభారేణ సంభృతః స్సంపాదితః సంభారః పూజాసామగ్రీసమూహః యస్య తేన తథాభూతేన అనేన కష్టమధ్యవసితేనేత్యర్థః. సంకల్పితస్య ఇన్ద్రస్య పర్యాప్తయా పూజయా స్వారంభః ఆడంబరః యేన కృతమ్ అలమ్. 'యుక్తపర్యాప్తయోః కృత'మిత్యమరః . 28

శ్లో. అత్యుచ్చం సకలాగమప్రణయినం విశ్రామభూమిం గవాం
నిత్యాశేషఫలాస్పదం సుమనసాం సంసేవ్యమామోదతః
స్వాదేనం సముపాస్య నూనమచలం శ్రేయో వనావాసినాం
మోహాద్వ స్సురరాజపూజనధియా కస్మాదకస్మాదయమ్.

అత్యుచ్చమితి॥ అత్యుచ్చమత్యున్నతం సకలాగమప్రణయినం సకలైస్సర్వైః అగమైః వృక్షైః ప్రణయినం వ్యాప్తమిత్యర్థః. పలాశీ ద్రుమాగమా ఇత్యమరః. గవాం ధేనూనాం విశ్రామభూమిం విశ్రాన్తిప్రదేశం అమన్తలక్షణమిత్యసత్త్వాన్మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వే కృతే విశ్రమ ఇత్యేవ భవేదితి కృత్వా విశ్రామ ఇత్యపశబ్ద ఇతి కాశికాకారః. వస్తుతస్తు మితాం హ్రస్వ ఇతి సూత్రే వా చిత్తవిరాగ ఇత్యత్రో వేత్యనువర్త్య విభాషా శ్రియణా స్వమతే తత్కారమతానురోధేన విశ్రామ ఇతి సుశబ్ద ఏవ. నిత్యాశేషఫలాస్పదం నిత్యం సర్వదా అశేషఫలానాం సర్వవిధఫలానామాస్పదం స్థానభూతమ్ సుమనసాం పుష్పాణాం సంబంధినః ఆమోదతః పరిమళాద్ధేతోః సంసేవ్యం సమ్యగ్భజనీయం నానాకుసుమామోదైర్జనానామాకర్షణమిత్యర్థః. ఏనం పరిదృశ్యమానమచలం గోవర్ధనపర్వతం సముపాస్య సంసేవ్య వనావాసినాం వనే కాననే ఆవాసః నివాసః వనావాసః స ఏషామస్తీతి వనావాసినః అత ఇని ఠనౌ తేషాం వనే చరతామస్మాకం శ్రేయః శుభం స్యాత్ నూనం నిశ్చయః కస్మాద్ధేతోః సురరాజపూజనధియా దేవేంద్రారాధనబుద్ధ్యా అకస్మాదహేతుకో యథాతథా వః యుష్మాకమయం మోహః వ్యామోహః ఆసీదితి శేషః. ఏవంవిధమచలం విహాయ సురరాజపూజనన్తు వః మోహవిలసితమేవేతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు అత్యుచ్చం సర్వోత్కృష్టమ్ సకలాగమప్రణయినం సకలేష్వాగమేషు వేదేషు ప్రణయః స్నేహః స్వీయత్వాభిమాన ఇతి యావత్ యస్య తం యద్వా ప్రణయన్తి ప్రతిపాదయన్తీతి ప్రణయినః సకలాగమాః ప్రణయినః యస్య తం సర్వవేదవేద్యమిత్యర్థః. 'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్య' ఇతి గీతావచనాదితి భావః. గవాం వాచాం విశ్రామభూమిం 'యతో వాచో నివర్తన్తే' ఇతి శ్రుతేః నిత్యం చ తదశేషఫలం చ నిత్యాశేషఫలం మోక్షమిత్యర్థః. తస్య ఆస్పదం స్థానం సంపాదకమిత్యర్థః. సుమనసాం విదుషాం ఆమోదతః హర్షాత్సంసేవ్యం భజనీయం న తు నిర్బంధేన పరమప్రేమాస్పదత్వాదితిభావః. అచలం పూర్ణత్వాచ్చలనరహితం ఏనం పరమాత్మానం మా మిత్యర్థః. సముపాస్య వనావాసినాం వైరాగ్యాత్ గృహం పరిత్యజ్య వనమాశ్రితానామిత్యర్థః. నః

అస్మాకం జీవానామిత్యర్థః వస్తుతో భగవదభిన్నత్వాత్ భగవతా న ఇతి ప్రయుక్తం. శ్రేయో మోక్షం స్యాత్ నూనం సురరాజపూజనధియా కస్మాదకస్మాదయం వో మోహః క్షుద్రదేవతోపాసనం మూఢానామేవ. 'అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్పమేధసా' మితి గీతావచనాదితి భావః. 29

శ్లో॥ ఏవం తదాసీత్ కృతపక్షపాతః పుపోష తోషం హరిణా గిరీంద్రః
చిరాన్మఘోనా కృతపక్షపాత శ్చకార వైరస్య మముత్ర చిత్రమ్

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా తదానీం తత్కాలే హరిణా కృష్ణేన కృతపక్షపాతః కృతః పక్షపాతః స్నేహః యస్మిన్ స తథోక్తః గిరేరేవ పూజనయోగ్యత్వం ఇతి కృతస్నేహ ఇత్యర్థః. గిరీంద్రః తోషం ఆనన్దం పుపోష వర్ధయామాస. గిరేర్న కేవలం స్వకీయపూజాలాభశ్రవణజన్యానన్దం కిన్తు స్వశత్రుపూజానివారణజన్యానన్దోపీత్యాహ చిరాదితి. చిరాచ్చిరకాలాత్ పూర్వకాలమిత్యర్థః. మఘోనా ఇంద్రేణ కృతపక్షపాతః కృతః పక్షపాతః పత్రచ్ఛేదః యస్య స తథోక్తః అత ఏవ గిరీంద్రః అముత్ర ఇన్ద్రే విషయే వైరస్యం విరసత్వం ద్వేషమితి యావత్ చకార కృతవాన్ నిష్కారణ మస్మత్పక్షచ్ఛేదం కృతవతో దుష్టస్య మఘోనః అయం కృష్ణకృతః పూజానిరాసః యుక్త ఏవాసీదితి దీర్ఘవైరం స్మృత్వా ననన్దేతి భావః. చిత్ర మద్భుతమ్ గిరే ర్బహుకాలస్య వైరసిద్ధ్యా తదనం భగవదనుగ్రహా దాసీదితి విస్మయ ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు ఏవం హరిణా తదానీం కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తోషం పుపోష మఘోనా చిరాత్కృతపక్షచ్ఛేదోపి తత్ర వైరస్యం చకారేతి ఇదం చిత్రం నూతనాపరాధలాభేన సంతోష ఇతి యత్, పూర్వకాలకృతాపరాధే ఇంద్రే వైరస్యమితి యత్ ఇదం ద్వయమపి చిత్రమితి భావః. లోకే హి నూతనశత్రౌ ప్రబలవైరస్యం ప్రాచీనే తు ఔదాసీన్యమితి స్థితే అత్ర తద్వ్యతిరేకత్వ మాశ్చర్యావహ మితి ఫలితార్థః. అన్యోఽప్యర్థః ప్రతీయతే కృష్ణేన కృతపక్షచ్ఛేదోపి గిరి స్తుతోష మఘోనా చిరాదారభ్య కృతస్నేహోపి గిరి స్తస్మిన్ వైరస్యం చకారేతి ద్వయమిదం చిత్రమితి భావః. అపి చ హరిణా ఇంద్రేణ తదానీం కృతపక్షపాతోపి గిరి శ్చిరాన్మఘోనా కృతపక్షపాతో భవదిత్యేకో విరోధః. తోషం పుపోష తథాపి తత్ర వైరస్యం చకారేత్యన్యో విరోధః ఇతీదం విరోధద్వయం చిత్రమితి చ ప్రతీయతే 30

తతః॥ భగవదుపదేశానన్తర మిత్యర్థః —

శ్లో॥ హితాం భగవతో వాణీం ప్రమాణం చ విచింత్య తే
విధివత్పూజయాం చక్రు ర్గోమాహీ జగతీధరమ్.

హితామితి॥ తే నందాదయః భగవతః కృష్ణస్య సంబంధినీం వాణీం వాక్యం హితాం ప్రియాం ప్రమాణం చ ప్రమాణభూతాం చ విచింత్య ఆలోచ్య ఫలప్రదానద్వారా స్వేషాం తృణప్రదానద్వారా గవాం చ ప్రియంకరస్య బహూపకారకస్య గోవర్ధనస్య ప్రత్యుపకారభూతా పూజా తత్సంతోషావహత్వేన స్వేషా మధికఫలదాత్రీతి

శ్రీకృష్ణవాక్యం యథార్థమ్మత్వేతిభావః. విమోహా దజ్ఞానాత్ భగవన్మాయా బలాదితి వా. జగతీధరం పర్వతం విధివత్ యథాశాస్త్రం పూజాయాంచక్రుః సమపూజయన్. యద్వా విగతో మోహో విమోహః మోహాభావః తస్మాత్ ఇంద్రదేవతోపాసనాత్మకస్య ప్రత్యక్షపర్వతపూజాత్యాగపూర్వకపరోక్షేంద్రారాధన రూపస్య వా మోహస్య నివృత్తత్వాదితి భావః. 31

శ్లో॥ గోగణం హుతభుజం ప్రదక్షిణజ్వాలజాల మవనీసురానపి
తర్పయన్ వ్రజనివాసినాం వ్రజో భూభృతే బలి మథ న్యవేదయత్.

గోగణమితి॥ వ్రజనివాసినాం గోపానాం వ్రజ స్సమూహః గోగణం గోసమూహం తర్పయన్ తృణాదిదానేనేతిభావః. తథా ప్రదక్షిణజ్వాలజాలం ప్రదక్షిణః స్వనః జ్వాలజాలం శిఖాసమూహః యస్య తం హుతభుజ మగ్నిం తర్పయన్. ఆజ్యేనేతి భావః. తథా అవనీసురానపి బ్రాహ్మణాంశ్చ తర్పయన్ ప్రీణయన్. దక్షిణాదిభిరితి భావః. అథ తతః భూభృతే గోవర్ధనపర్వతాయ బలిం పూజాం ఉపహారం వా న్యవేదయత్ నివేదయామాస. సమర్పయామాసేత్యర్థః. 32

శ్లో॥ అథ చేతనయ న్ననుప్రవేశా దచలేంద్రం బల మగ్రహీ న్మురారిః
చరితం పరిపీయ తద్గభీరం న తదా కే పున రద్భుతం వితేనుః.

అథేతి॥ మురారిః కృష్ణః అనుప్రవేశాత్ స్వస్య పర్వతాన్తఃప్రవేశా ద్ధే ః అచలేంద్రం గోవర్ధనం చేతనయన్ చేతనీకుర్వన్ ప్రాణవన్తం కుర్వన్నిత్యర్థః. బలిం గోపై స్సమర్పితం పూజాపహారాదికం అగ్రహీత్ స్వీచకార. తత్ గభీరం దుర్విజ్ఞేయం. చరితం చరిత్రం నిపీయ శ్రుత్వా. దృష్ట్వేతి వా తదా తదానీం కే పునః కేవా జనాః అద్భుత మాశ్చర్యం నవితేనుః నవిస్తారయామాసుః. సర్వేప్యాశ్చర్యం ప్రపేదిరే ఇత్యర్థః. అచేతనస్య వాక్పాణ్యాదిరహితస్య పర్వతస్య చేతనీభూయ బలి గ్రహణ మితి యత్ తన్మహదద్భుతమితి భావః. 33

శ్లో॥ బలరిపు ర్మఘవా నహితో హరే రితి న హేతు రహిద్రుహి నాదరే
బలిమసావచలచ్ఛలత స్స్వయం పరిజఘృక్షు రిదం వ్యధితధ్రువమ్.

బలరిపురితి॥ అహిద్రుహి అహిం వృత్రాసురం ద్రుహ్యతి హినస్తీతి అహిద్రుట్ తస్మిన్ ఇంద్రే విషయే సర్పే వృత్రాసురేప్యహిరితి రభసః హరేః కృష్ణస్య నాదరే న ఆదరః నాదరః నఞర్థోయం నశబ్దః తేన సహ సుప్సుపేతిసమాసః తస్మిన్ నాదరే ద్వేషే బలరిపుః బలస్య బలాసురస్య బలభద్రస్యేతి చ గమ్యతే రిపు శ్శత్రుః మఘవా ఇన్ద్రః హరేః కృష్ణస్య న హితః నశబ్దేన సహ సమాసః అహితః విరోధీతి యావత్. ఇత్యయం హేతుః కారణం న న భవతి మదగ్రజస్య బలస్య యస్మాదయం రిపు స్తతో మమాపి ద్వేష్య ఇతి హేతునా ఇంద్రే శ్రీకృష్ణో ద్వేషం నకృతవానితి భావః. తర్హి ఇంద్రద్వేషే కో హేతు రత ఆహ బలిమితి. అసౌ కృష్ణః అచలచ్ఛలతః పర్వతవ్యాజాత్ పర్వతపూజామిషేణేత్యర్థః. బలి ముపహారం స్వయం పరిజిఘృక్షుః

గృహ్ణాతు ముచ్ఛ్వసన్ గిరిపూజావ్యాజేన స్వోదరపూరణం కర్తు మిత్యర్థః. ఇద మింద్ర పూజానివారణం వ్యథిత అకరోత్ ద్రువం నిశ్చయః. అత్ర బలభద్రరిపుత్వస్య శ్లేష లబ్ధత్వేన అహేతుత్వే సిద్ధేపి హేతుత్వప్రతిషేధ శ్చమత్కారావహ ఇతి ప్రతిషేధా లంకారః. 'ప్రతిషేధః ప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యానుకీర్తన' మితి లక్షణాత్. 34

గ॥ అథ నిజవిమతమురరిపుచరిత పరికుపిత హరిహయసమీరిత సంవర్త సమయ సముజ్జృంభణోచిత ఘారాళధారాధర నిరంతరసముద్గీర్యమాణ సలిలాసార చుళకితాశేషనివేశప్రదేశతయా సముదీర్ణకర్ణపరుషవిష మదీన భాంకారేణ సురభినికరేణ సమ మతికదర్థితేషు గవీశేషు శరణముపయాతేషు.

అథేతి॥ అథ అచలపూజానన్తరం నిజవిమతస్య స్వశత్రోః మురరిపోః కృష్ణస్య సంబంధినా చరితేన స్వపూజానివారణరూపేణ వ్యాపారేణ యద్వా నిజవిమతం స్వవిరుద్ధం యన్మురరిపుచరితం తేనేతివా పరికుపితః అత్యన్తకుపితః యః హరిహయః ఇన్ద్రః తేన కర్త్రా సమీరితైః ప్రేరితైః సంవర్తసమయసముజ్జృంభణే ప్రళయకాలవిజృంభణే ఉచితైః యోగ్యైః ప్రళయకాలసముల్లాసనార్హై రిత్యర్థః. యద్వా సంవర్తసమయసముజ్జృంభణస్య ఉచితై రనుకూలైః ప్రళయకాలకర్తృక విజృంభణస్య సహచరై రిత్యర్థః. ఉభయథాపి ప్రళయకాలే ఇవ సముజ్జృంభమాణై రిత్యర్థః. ధారాళై రవిచ్ఛిన్నై ర్ధారాధరైః మేఘైః నిరన్తరం అవిచ్ఛేదం యథా తథా సముద్గీర్యమాణేన సమ్యగుద్వమ్యమానేన విసృజ్యమానే నేత్యర్థః. 'నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాన్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం అతి సుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే' ఇతి వచనాత్ నాత్రాశ్లీలత్వప్రశక్తిః. సలిలాసారేణ ఉదకధారాసంపాతేన చుళకితాః కబళితాః నాశితా ఇతి యావత్ అశేషాః సర్వే నివేశప్రదేశాః నివాసస్థలాని యేషా న్తేషాం భావ స్తత్తా తయా తథోక్తమ్ అతి కదర్థితేషు అత్యన్తపీడితేషు గవీశేషు గోపేషు సముదీర్ణః సమ్యగుక్తః ఉచ్చైకృత ఇతి యావత్ కర్ణపరుషః శ్రవణకఠోరః విషమః ప్రతికూలః దీనః కృపణః ఏవంవిధో భాంకారః భామితి ధ్వనిః యేన తేన తథోక్తేన సురభినికరేణ గోబృందేన సమంసహ శరణం రక్షక ముపయాతేషు ప్రాప్తేషు సత్సు ఏవంవిధాపదుద్ధారక శ్రీకృష్ణ ఏవ నత్వన్య ఇతి సర్వే గోపా గోభి స్సహ శ్రీకృష్ణం శరణాగతా బభూవురితి భావః. యద్వా త్వదుక్తరీత్యా ఇన్ద్రాపరాధం కృతవతా మస్మాక మీదృశీ దురవస్థా సంజాతేతి త్వమేవేమా మాపద మపహర్తుం క్షమసే ఇతి వదన్త స్సర్వే గోపా శ్రీకృష్ణం శరణంగతా ఇతి భావః. 35

శ్లో॥ అపయశః ఖలు గోత్రభి దిత్యలం భువి బభూవ హరేరితి చింతయా
అపనయన్నివ తద్యతనం వినా వ్యథితగోత్రసముద్ధరణం హరిః

అపయశఇతి॥ హరే రిన్ద్రస్య కృష్ణస్యేతి చ గోత్రభిత్ పర్వతచ్ఛేత్తా వంశనాశకశ్చ

ఇత్యేవ మపయశః సమ్భవతి అత మతిశయేన భువి లోకే బభూవ ఖలు అభవ త్కిల అహహ త్రిలోకీనాథోఽపి హరి ర్గోత్రభిద్ద్వేషీ బభూవ ఖలు ఇతి లోకాపవాదో మహానాసీదితి భావః. ఇతి చిన్తయా ఏవం విచిన్త్యేత్యర్థః తదపయశః అపనయన్నివ నివారయన్నివ వేత్యుత్ప్రేక్షా హరిః కృష్ణః యత్నం వినా ప్రయత్నం వినా లీలయేతి యావత్. గోత్రముద్ధరణం పర్వతోత్తోలనం ఉద్ధారం చ వ్యధిత అకరోత్. హరి ర్మహాత్మా గోత్రోద్ధారక ఇతి మహతీ కీర్తి ర్జాయతే చేత్ తయా పూర్వోక్త మపయశో నశ్యతీతి మత్వా హరి ర్గోత్రోద్ధారం చకారేతి భావః. అత్ర గోత్రచ్ఛేదనప్రయుక్త మపయశః దేవేన్ద్రవిషయమ్. గోత్రోద్ధారప్రయుక్తయశస్తు శ్రీకృష్ణవిషయమితి కృత్వా అన్యవిషయయశసా అన్యవిషయాపవాదస్య అనివార్యత్వేపి తన్నివారణం సంభావితమితి అతిశయోక్తిగర్భోత్ప్రేక్షాలంకారః. అయంచ హరిగోత్రపదద్వయశ్లేషోత్థాపిత ఇతి వివేకః. అన్యథా చేదం వ్యాఖ్యాయతే. తథాహి హరేః కృష్ణస్య మమ భువి గోత్రభిద్వంశచ్ఛేత్తా ఇత్యపయశః అలం బభూవ ఖలు. ఆగామినా భారతయుద్ధేన భవిష్యద్భారతవ ద్విట్ప్రాణత్యయః భవిష్యతీత్యర్థః. శ్రీకృష్ణః ఇన్ద్రారాధనం నివారయిత్వా స్వజనేన అద్రిం పూజయిత్వా ఇన్ద్రకోపవ్యాజాత్ స్వవంశం నాశయామసేత్యపకీర్తి ర్మహతీ మమ స్యాదితి భావః. ఇతి చిన్తయా వ్యసనేన ఆక్రాన్తో భూత్వేతి శేషః తదుత్పత్స్యమాన మపయశః అపనయన్ నివారయితు మిత్యర్థః. యత్నం వినా ప్రయత్నం వినైవ హరిః కృష్ణః. గోత్రముద్ధరణం పర్వతోత్తోలనం వ్యధిత. ఇవేతి వాక్యాలంకారే పర్యాప్తే ఉక్తిర్నైతు తదర్థః పిత్రాద్యస్మద్వంశో ద్ధ్రియేతేతి వంశోద్ధారక ఏవాహం స్యాం నతు వంశచ్ఛేత్తేతి మత్వా శ్రీకృష్ణః గోవర్ధనోద్ధారం చకారేతి భావః. అత్ర పూర్వార్ధేన గోత్రభిదిత్యపయశో యథా హరే రిన్ద్రస్య బభూవ తద్వదస్మాకమపీ త్యుపమాలంకారో వ్యజ్యతే. ఉత్తరార్ధేన తు భావ్యనేకగోత్రచ్ఛేదనజన్య మపయశః పరిమార్ష్టుం ఇవ హరి ర్గోత్రోద్ధారం చకారేతి వ్యజ్యతే. 36

శ్లో॥ గోగణైః స్వమ మాత్మాన్తై ర్యశోదాతనయాజ్ఞయా
జీమూతతల మాభీరా జవా దవజగాహిరే.

గోగణైరితి॥ ఆభీరాః గోపాః ఆత్మాన్తైః అన్యసక్తిసహితైః గోగణైః సురభిబృన్దైః స్వమం సహ యశోదాతనయాజ్ఞయా శ్రీకృష్ణనిదేశేన జవా చ్ఛీఘ్రం జీమూతతలం పర్వతాధఃప్రదేశ మవజగాహిరే ప్రవివిశుః. అత్ర వృష్టిభీత్యా జీమూతతలం మేఘస్యాధః ప్రదేశ మవజగాహిరే ఇతి వాక్యం నయుజ్యతే. జీమూతో మేఘపర్వతా విత్యమరః. నచేదం వ్యంగ్యం కవినా ఉపనిబద్ధమితి వాచ్యం. తథాత్వే గోవర్ధనతలం గోపా ఇత్యేవ శ్లోకః కవినా పఠ్యేత, నతు పున రర్థద్వయస్ఫోరకం జీమూతపద మిత్యలమ్ 37

శ్లో॥ కలుషేఽపి జలై ర్లోకే నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః
సతదా హరిమహాత్మ్యా న్నత్వంకస్పర్శః పశో రపి.

కలుషేపీతి॥ నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః నిర్మర్యాదా ఉద్వేలా ప్రవృత్తిః ప్రసారో యేషాం తైః అపరిమితై రిత్యర్థః. జలై రుదకైః హేతుభిః లోకే భువనే కలుషే పంకిలే సత్యపి తదా హరిమాహాత్మ్యాత్ హరేః కృష్ణస్య మాహాత్మ్యాత్ ప్రభావాత్ గోవర్ధనోద్ధరణరూపాత్ పశోరపి జాత్యేకవచనం గవామపీత్యర్థః అపినా కిముత గోపానామితి గమ్యతే. పంకస్పర్శః కర్దమసంబన్ధః న నాసీత్ పర్వతాధః ప్రదేశే వృష్ట్యభావాదితి భావ. నను తత్ర స్థితేః పతితవర్షధారాప్రవాహః సర్వతోఽపి ప్రసరత్యేవేతి కుతః పంకాభావ ఇతి వాచ్యమ్. పర్వతపార్శ్వద్వయమధ్యే సేతుభూతాదభిస్సర్వత్ర వర్షప్రవాహస్య నివారితత్వాత్. యద్వా పర్వతైకకటిప్రదేశే గోగోపగణం స్థాపయిత్వా తముపరి ఛత్రవత్పర్వతైకశిఖరం కృష్ణో దధారేతి బోధ్యమ్. అథవా భగవదాజ్ఞావశాత్సాగరసన్నివృత్తివత్ వర్షోదకమపి నివృత్తమేవాభూత్ నతు పునః పర్వతాధోదేశే ప్రసారేతి జ్ఞేయమ్. వ్యంగ్యార్థస్తు నిర్మర్యాదప్రవృత్తిభిః ఉల్లంఘితవిధినిషేధైః మర్యాదా విధిశాస్త్రజన్యస్థితిః నిర్గతా మర్యాదా యస్యాస్సా నిర్మర్యాదా ప్రవృత్తి ర్వ్యాపారో యేషాం తై రితి సమాసః. జలైః లడయో రభేదాత్ జడైః మూర్ఖై రిత్యర్థః లోకే కలుషే ఆవిలే సత్యపి పాపభూయిష్ఠే సత్యపీత్యర్థః కలుషశబ్దో యద్యపి పాపగుణవాచీ తథాపి కలుష మస్యాస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా కలుషవద్ద్రవ్యవాచీ చ తదా హరిమాహాత్మ్యాత్ భగవత్ప్రభావాత్ పశోరపి అపివేకినోపి స్యాశ్రితస్యేతి శేషః. పంకస్పర్శః పాపసంబన్ధః న నాసీత్ ఇతి అపిచ వర్షాసు జలైః కలుషేపి లోకే తదా శరది హరేః సూర్యస్య మహాత్మ్యాత్పశోరపి పంకస్పర్శో నాసీదితి చ ధ్వన్యతే. 32

శ్లో॥ పరిభూతి రభూ జ్జలై ర్నతేషా మతిసంధైరపి మాధవాశ్రితానామ్
గతిరోధితు సత్పథచ్యుతై స్తై ర్ధరిణీ పంక ముపార్జితం ప్రభూతమ్.

పరిభూతిరితి॥ మాధవాశ్రితానాం కృష్ణ మాశ్రితానాం తేషాం గవీశానాం అతిసంధైః నిస్సీమై రపి 'సన్ధా సన్ధానసీమయో' రిత్యమర శేషః. జలైః పరిభూతిః తిరస్కారః పీడేతి యావత్ నాభూత్ నబభూవతు కిన్తు సత్పథచ్యుతైః సతాం నక్షత్రాణాం పంథాః సత్పథ మాకాశ ఇత్యర్థః ఋక్పూరబ్భూః పథామితి సమాసాన్తోఽప్రత్యయః. తస్మాత్ చ్యుతైః భ్రష్టైః మేఘాహి ఆకాశే స్థిత్వా జలం వమన్తీతి ప్రత్యక్షం తైర్జలైః ఆకాశగతమేఘనిష్ఠై రుపనైరిత్యర్థః. ధరిణ్యా భువి గతిరోధ సంచారప్రతిబంధకం ప్రభూత మధికం పంకం కర్దమః 'పంకోఽస్త్రీ శాదకర్దమా' విత్యమరః. ఉపార్జితం సంపాదితం కృతమితి యావత్ తాదృశజలవశా ద్భువి మహా పంక స్సమజనీతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు మాధవాశ్రితానాం భగవద్భక్తానాం తేషాం అతిసంధై ర్నిర్మ

ర్యాదైః 'సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదా' ఇత్యమరః. జన్త్రైర్జన్తుభిః పరిభూతి స్తిరస్కారో నాభూత్ నహి భగవద్భక్తానాం కదాచిదపి కైశ్చిదపి పరాభవ స్స్యాదితి భావః. నస్పృథచ్యుతైః సన్మార్గభ్రష్టైః తైః జన్తుభిస్తు ధరణౌ భూలోకేగతిరోధి స్వర్గాదిప్రాప్తి విరోధి ప్రభూతం పంకం పాప మాపాదితం సంపాదితం దుష్టాహి మహాత్మసు అప చారం విధాయ పాపమేవ సంపాదయన్తి నతు తదపచారేణ మహాత్మనాం కాపి క్షతిః భగవత స్తత్పక్షపాతిత్వాదితి ఫలితార్థః. 39

శ్లో॥ స్వకం ప్రకాశం వృషభావ మిందస్స సర్వేశ్వరస్యావమతే ర్వితేనే
గవాం నిరుంధేస్మ ససంతతేస్తు స్వైరప్రవృత్తిం విపరీతమేతత్.

స్వకమితి॥ ఇంద్రః సర్వేశ్వరస్య కృష్ణస్య అవమతే రవమానా ద్ధేతోః శ్రీకృష్ణ మవమత్యేత్యర్థః స్వకం స్వకీయం వృషభావం వృషత్వం వాసవో వృత్రహా వృషే త్యమరః. వృషభత్వం చ ప్రకాశం ప్రకటం వితేనే చకార సర్వేశ్వరప్రాతికూల్యాం కుర్వాణో వృషభవ న్మూర్ఖ ఏవేతి భావః. అత్ర ఇంద్రేణ స్వస్మిన్ సిద్ధస్యైవ వృష భావస్య సర్వేశ్వరావమతిద్వారా పునః ప్రకటీకృతత్వా ద్వివ్యలంకారః. 'సిద్ధస్యైవ విధానం యత్రా మాహు ర్వివ్యలంకృతి' మితి లక్షణాత్. అయంచ వృషశబ్దగతశ్లే షోత్థాపిత ఇతి బోధ్యమ్. సః ప్రకటితవృషభావః ఇంద్రస్తు గవాం సంతతేః గోసమూ హస్య స్వైరప్రవృత్తిం యథేష్టసంచారం నిరుంధేస్మ నివారితవాన్ వృష్ట్యేతి భావః. అన్యత్ర గవాం సంతతేః ప్రజాయాః స్వైరప్రవృత్తిం నిరక్తరోత్పాదనం నిరుంధే స్మేతి గమ్యతే. ఏత ద్విపరీతం విరుద్ధం వృషభస్య గోసంతతివర్ధకత్వే సహజే సతి తన్నిరోధనం చిత్రమితి భావః. విరోధాభాసాలంకారః. వ్యాఖ్యాన్తరమస్తి తథాహి ఇంద్రః ప్రకాశం ప్రకృష్టం స్వకం వృషభావం ధర్మస్వరూపత్వం సర్వే శ్వర స్యావమతే తద్ద్వారేత్యర్థః వితేనే విరుద్ధలక్షణయా నాశయామాసేత్యర్థః. స ఇదం గవాం సంతతే స్సంఘస్య స్వైరప్రవృత్తిం నిరుంధే స్మ ఇత్యేత ద్ద్వయమపి విపరీతం విరుద్ధమ్. దేవావమాననం గోనిరోధ శ్చేత ద్ద్వయ మధర్మస్వరూపాణాం రాక్షసానా మేవ కృత్యం నతు ధర్మస్వరూపాణాం దేవానామితి స్థితే దేవేంద్రోప్యేవ మకృత్యం కృతవానితి మహదాశ్చర్యమితి భావః. 40

శ్లో॥ హంసస్య తస్యోదయతో౽ఖిలేషు లోకేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు
ఆంధ్యం ప్రపద్య ప్రతికూలచారీ తమోనుగః కౌశిక ఏవ నాన్యః.

హంసస్యేతి॥ తస్య హంసస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్య ఉదయతః ఆవిర్భావాత్ అఖి లేషు సర్వేషు లోకేషు జనేషు శోభాతిశయాశ్రయేషు శోభాతిశయస్య కాన్త్యతిశ యస్య ఆశ్రయాః ఆధారాః తేషు. అతిశోభాశాలిషు సత్సు ఇత్యర్థః. కౌశిక ఏవ ఇంద్ర ఏక ఏవ తమోనుగః తమః తమోగుణమనుగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి తథోక్తః తమో గుణపరవశ ఇత్యర్థః. అతఏవ ఆంధ్యం మోహం ప్రపద్య ప్రాప్య ప్రతికూలచారీ ప్రతికూలం కృష్ణస్యాననుకూలం యథా తథా చరతి సంచరతీతి ప్రతికూలచారీ

విరుద్ధాచరణ ఇతి యావత్ భవతీతి శేషః. అన్యః ఇంద్రవ్యతిరిక్తో జనః న–తథా ప్రతి
కూలచారీ న భవతీత్యర్థః. న్యాంగార్థస్తు తస్య ప్రసిద్ధస్య మహసస్య సూర్యస్య ఉదయతః
ఉదయాద్ధేతోః అఖిలేషు లోకేషు భువనేషు శోభాతిశయమాశ్రయేషు సత్సు దీప్తేషు
సత్స్విత్యర్థః కౌశికః ఉలూక ఏవ 'మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాలగ్రాహిషు కౌశికః' ఇత్య
మరః. తమోనుగః అంధకారం ప్రాప్తవాన్ అతఏవ అంధ్యానన్ ఇంద్రియస్యాప్రసారం
ప్రపద్య చక్షురింద్రియవ్యాపారశూన్యో భవేదిత్యర్థః. ప్రతికూలచారీ స్వానభిమత
సంచారః చక్షుః ప్రసారణేసతి అభిమతేష్టలే ప్రవర్తనే అనభిమతాత్తు నివర్తతే
తదభావే అభిమతానభిమతవివేకో నస్యాదితి భావః. అన్యః న తథా న. కౌశికానామేవ
దివాంధత్వాదితి భావః. ఏతేన మహేంద్రస్య ఉలూకసామ్యం వస్తు వ్యజ్యతే 41

గ॥ తదను యదునందనాపదానవిశమనసమసమయవిగళితమురవష్టంభసంభా
రేణ జంభరిపుణా నివారితే వారివాహనివహే విహాయ విహాయస
స్థల మపసరతి నిరపాయ మావాసవసుమతీసవిధ మధిశయానేషు
గోపాలబాలేషు—

తదన్వేతి। తదను గోవర్ధనోద్ధారానన్తర మిత్యర్థః. యదునందనస్య శ్రీకృష్ణస్య
సంబంధినః అపదానస్య గోవర్ధనోద్ధరణరూపాద్భుతకర్మణః విశమనం శ్రవణం తస్య
సమసమయే సమకాలే ఏవ యదా యదునందనాపదానం శ్రుతం తదైవేత్యర్థః.
విగళితః అపగతః దురవష్టంభసంభారః దుష్టగర్వాతిశయః యస్య తేన తథోక్తేన
జంభరిపుణా జంభాసురశత్రుణా ఇంద్రేణ నివారితే నియమితే వారివాహనివహే
మేఘసమూహే విహాయసస్థల మాకాశప్రదేశం విహాయ త్యక్త్వా అపసరతి
సమాప్తిన్నే సతి అపయాతే సతీత్యర్థః. గోపాలబాలేషు గోపబాలేషు నిరపాయం
అపాయరహితం యథా తథా ఆవాసవసుమతీసవిధం నివాసభూమిసమీప మధిశయా
నేషు అధిష్ఠిత్య శయితేషు సత్సు. అధిశీఙ్స్థాసామితి ఆధారస్య కర్మత్వం. మేఘైః
నివాసగృహాణాం నిర్మూలనం నాశితత్వేన తద్భూమిసమీపే ఏవ గోపాలా శ్శయితా
అభవ న్నితి భావః. 42

శ్లో॥ అనునేతుం యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం హరిం
పురందర స్సమాయాసీ దాసీ చ్చావనతాననః.

అనునేతుమితి॥ పురందరః ఇంద్రః యథాస్థానసంస్థాపితగిరిం స్వస్థానసహితగోవర్ధనం
హరిం కృష్ణ మనునేతుం ప్రసాదయితుం సమాయాసీ ఆజగామ. అవనతాననః
నమ్రముఖః లజ్జయేతి భావః. ఆసీచ్చ బభూవ చాత్ర్యాపర్యోక్తః పురందర ఏవా
త్రాపి కర్తా. 43

గ॥ ఆనమ్య చ ముహుర్ముహు రనంతర మస్తావీత్.

ఆనమ్యేతి॥ ముహుర్ముహుః అసకృత్ ఆనమ్య ప్రణమ్య అర్థాత్ హరి మిత్యేవ
అనన్తరం తతః అస్తావీచ్చ స్తుతవాన్. 44

తథాపి స్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

శ్లో॥ పరేభ్య స్త్వం ముక్తిం కథమివ మునీనా మవిరత
స్మృతిశ్రేణీరశ్మిప్రకరపరిణద్ధో వితరసి
నిమగ్నా స్త్వద్భక్తిప్రచురజలధౌ తారయసి తా
న్కథం వా తత్త్వం తే క ఇవ వివరీతుం ప్రభవతి.

పరేభ్య ఇతి॥ మునీనాం యోగినాం సంబంధినీ యా అవిరతస్మృతిశ్రేణీ సంతత ధ్యానధారా సైవ రశ్మిప్రకరః రజ్జునివహః తేన పరిణద్ధః బద్ధః ణహ బన్ధనే ఇతి ధాతుః. త్వం పరేభ్యః ఇతరేభ్యః భక్తేభ్య ఇత్యర్థః. ముక్తిం మోక్షం కథమివ కథంవా వితరసి దదాసి స్వయం ముక్తః పరా న్మోచయతు నామ త్వం తు స్వయం బద్ధః పరేషాం మోచనే తవ కా కథేతి విరోధః. అవిరత స్మృతిమాత్రేణ మునిభ్యో ముక్తిం వితరసి తవ నిత్యముక్తత్వా దితి తత్పరిహారః. విరోధాభాసాలంకారః. త్వద్భక్తిప్రచురజలధౌ ఏషాం మునీనాం భక్తిరేవ ప్రచురజలధిః మహాసముద్రః తస్మిన్ నిమగ్నాః స్నాతః త్వం తాన్ భక్తాన్ కథం వా కేన ప్రకారేణ తారయసి జలధిపారం గమయసీత్యర్థః. స్వయం తీర్ణః పరాన్తారయేదితి న్యాయాత్. స్వయం మగ్నస్య తవ పరతారణకథా దూరేతి భావః. అత్రాపి అస్య విరోధస్య నిష్కపట భక్తాన్ త్వం సంసారపారం గమయసీతి పరిహారః. విరోధాభాసాలంకారః. తే తత్త్వం యాథార్థ్యం వివరీతుం నిర్ణేతుం క ఇవ కోవా ప్రభవతి శక్నోతి నకోపీత్యర్థః. దురవగాహత్వా దిత్యేకో భావః. అత్యన్తవిరుద్ధవిషయత్వా దిత్యన్యో భావః. ఏతేన తవ యాథార్థ్యస్య దురవగాహత్వాదేవ త్వాం గోపమాత్రం మత్వా మయా తథాపకృతమితి స్వాపకారహేతుః స్ఫోరితః. 45

శ్లో॥ అమత్వా త్వా మాశాపరవశహృదః కేఽపి విదధు
స్స్ఫురన్నానారూపా స్త్వయి మిషతి సంసారనటనమ్
చిరా దప్యప్రాప్తాః కిమపి ఫలమౌదార్య మథ తే
విదిత్వా యాచం తే కృతమితి వచః కేవల మహో!

అమత్వేతి॥ కేపి జీవాః జీవతత్త్వస్యాపి దురవగాహత్వాత్ కేపీ త్యుక్తమ్. త్వా మమత్వా అజ్ఞాత్వా సచ్చిదానన్దస్వరూపం స్వాత్మాభిన్నం పరమాత్మానాం త్వా మవిదిత్వేత్యర్థః. అజ్ఞానమూలకత్వా త్సంసారస్యేతి భావః. ఆశాపరవశహృదః ఇచ్ఛాపహృతమనసః కామాభిభూతా ఇత్యర్థః. నిష్కామస్య సంసారప్రవృత్త్యభావాత్ ఇతి భావః. స్ఫురన్నానారూపాః స్ఫురన్తి ఆవిర్భూతాని నానారూపాణి దేవతిర్యగాదిభేదేన బహువిధశరీరాణి యేషాన్తే తథోక్తాః సన్తః త్వయి మిషతి పశ్యతి సతి సర్వసాక్షిత్వా త్తవేతి భావః. సంసారనటనం సంసారః దారాపుత్రపోషణాదిరూపః వ్యవహారః సఏవ నటనం నాట్యం మిథ్యాత్వాదితి భావః. విదధుశ్చక్రుః. చిరాదపి బహుకాలాదపి కిమపి యత్కించిదపి ఫలం సుఖం అప్రాప్తాః అగతాః అప్రాప్యేత్యర్థః. సంసారే నాస్తి

ఖలు కదాచిదపి కియదపి సుఖం సర్వస్య సుఖస్య దుఃఖమిశ్రిత్వాదితి భావః. అథ నిత్యానిత్యవస్తువివేకానన్తరం తే తవ ఔదార్య ముత్కృష్టతాం పురుషోత్తమత్వమితి యావత్. విదిత్వా జ్ఞాత్వా కృతం ఇతః పరం తవ సంసారేణాలం ఇత్యేవం రూపం వచనం కేవలం తావకం వాక్యమాత్రం నహి త్వదనుగ్రహం వినా అస్మాకం సంసారనివృత్తిరితిభావః. యాచన్తే ప్రార్థయన్తే. అహో ఆశ్చర్యమ్ జీవభ్రామణరూపం త్వన్మాయాబలం తన్నివర్తనాత్మక స్త్వదనుగ్రహాశ్చ అత్యన్తాద్భుతమితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు కేఽపి నటాః త్వా మమత్వా త్వం లుబ్ధ ఇత్యజానానా ఇత్యర్థః. 'అవిదితపరశోషిన్తే దోర్బలం కార్మ్కేస్మి' న్నిత్యాదివ త్సామాన్యజ్ఞానవాదో విశేషాజ్ఞానే పర్యవస్యతీతి ధ్యేయం. ఆశాపరవశహృదః ముహుర్ముహు ర్నాట్యదర్శనోత్సుకోఽయం ప్రభు రభీష్టం దాస్యతీ త్యాశాశతాదిష్టా ఇత్యర్థః. అత ఏవ స్ఫురన్తి సున్దరాణి నానారూపాణి వేషాః యేషాన్తే తథోక్తాః స్సన్తః త్వయి మిషతి సతి త్వదవలోకనార్థమేవేత్యర్థః. సంసారనటనం శాకుంతలాదివ త్సంసారాభిధస్య యత్కించి న్నాటకస్య నటనం యద్వా సంసారస్యైవాభినయం విదధుః చిరాదపి అప్రభాతమపి కిమపి ఫలం వస్తువాహనాదిక మప్రాప్తా స్సన్తః అథ తే ఔదార్యం విపరీత లక్షణయా లుబ్ధత్వం విదిత్వా కృతమితి వచః కేవలం నతు ధనాదిక మిత్యర్థః. యాచన్తే తావతాపి శ్రమాభావరూపఫలసత్త్వాదితి భావః. 46

శ్లో॥ సతీ చే ల్లోకానాం నభవతి హి బాధాప్తి రసతీ
నవాత్యంతం సత్యామివ భవతి యత్ప్రత్యయ ఇతి
అశక్తా నిర్వక్తుం ప్రకృతి మత ఏతాం తవ బుధా
భజంత్యౌదాసీన్యా దహహ పరమానందలహరీమ్.

సతీతి॥ అత్ర తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తుమితి వక్ష్యమాణార్థకసంబంధా త్ప్రకృతిరితి విశేష్యపద మధ్యాహ్రియతే. తవ ప్రకృతి ర్మాయాశక్తి రితి యావత్. సతీ సత్యా చేత్ త్రికాలాబాధ్యా భవతి యదీత్యర్థః. లోకానాం మాయాజన్యానాం భువనానాం బాధాప్తిః బాధస్య ప్రాప్తిః బాధత్వ మిత్యర్థః. న భవతి. కారణస్య సత్యత్వే కార్యం సత్యం స్యాత్. ప్రకృతే జగత్కారణభూతాయా మాయాయా మిథ్యాత్వా త్కార్యభూతం జగదపి మిథ్యైవేతి భావః. నను "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇతి శ్రుత్యా సత్యస్య బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వప్రసిద్ధేః కథ మిద ముక్తమితి చే దుచ్యతే. మాయాశబలితే బ్రహ్మణి అవిద్యాయుక్తే రజ్జౌ సర్పవ త్ప్రపంచః ప్రతీయతే ఇతి వివర్తవాదస్య సిద్ధాన్తితత్వేన కేవలస్య బ్రహ్మణః న జగద్ధేతుత్వం కిన్తు మాయావిన ఏవేతి కృత్వా మాయైవాత్ర జగత్కారణ మిత్యుక్తమితి బోధ్యమ్. తథా అత్యన్త మసతీ అవిద్యమానా వా న భవతి. శశశృంగాదివ త్స్వరూపేణ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగినీ వా నభవతీత్యర్థః కుత ఇత్యత ఆహ. యద్యస్మాత్ హేతోః సత్యామివ సత్ప్రకృతామివ బ్రహ్మణీవేత్యర్థః. 'ప్రకృతిః

పఞ్చభూతేషు స్వభావే పరిణామేషు ప్రధానే కారణే గుహ్యే’ ఇత్యభిధానాత్. జగదుపాదానకారణభూతం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయత్యేవ ప్రకృతిశబ్దః. తథా చ సూత్రం ‘జనికర్తుః ప్రకృతి’ రితి. తత్రోదాహృతం చ ‘బ్రహ్మణః ప్రజాః ప్రజాయన్తే’ ఇతి. ప్రత్యయః ప్రతీతిః భవతి. అహో మత్తో మహా మహత్త్వం చ న జానాతీతి మాయాశబ్దవాచ్యమజ్ఞానం బ్రహ్మైవ స్వలోకే మానుషాయతే ఇత్యర్థః. ఇత్యతో హేతోః ఏతాం తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తుం సదసద్భ్యా మితరాం వక్తుం సతీతి అసతీతి వా నిష్కృష్య వక్తుమిత్యర్థః. అతో హి అసమర్థాః బుధాః విద్వాంసః ఔదాసీన్యాత్ మాయావిలాసోపేక్షణేన పరమానన్దలహరీం పరమసుఖప్రవాహం అత్రైవరూపమితి యావత్. భజన్తి సేవన్తే స్వాయత్తీకుర్వన్తీతి యావత్. మాయాయాః కార్యమిదం జగచ్చ నసత్ బాధ్యమానత్వాత్ నాప్యసత్ ప్రతీయమానత్వాత్. ప్రతీయతే బాధ్యతే చేతి హేతో రనిర్వాచ్య మితి నిశ్చిత్య ఐన్ద్రజాలికనిర్మితగన్ధర్వనగరాదావివ అత్ర ప్రపఞ్చే ఉదాసీనో భూత్వా కేవలమాత్మస్వరూపం భజన్ యావద్దేహపాతం జీవన్ముక్తో విద్వాన్ వర్తతే ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు— తవ ప్రకృతి స్స్వభావః సతీ సాధ్వీ చేత్ లోకానాం జనానాం బాధాయా వ్యథాయా ఆప్తిః ప్రాప్తి ర్బాధ్యాప్తి ర్న భవతి నహి సజ్జనో జనాన్బాధతే ఇతి భావః. అత్యన్త మసతీ దుష్టా వా న భవతి. యస్మాత్ సత్యాం ప్రకృతావివ సత్స్వభావే ఇవ ప్రత్యయః విశ్వాసః భవతి. ‘ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు’ ఇత్యమరః. వినీత వేషవచనమాధుర్యాద్యభినయేన సజ్జన ఇవ త్వయి విశ్వాసో భవతీత్యర్థః. అతో హేతోః తవ ప్రకృతిం నిర్వక్తు మశక్తాః సజ్జనో దుర్జనో వేతి వివేక్తు మసమర్థా ఇత్యర్థః. బుధాః ఔదాసీన్యాదుపేక్షణాత్ స్నేహద్వేషయో రుభయోరపి ప్రహాణేనేత్యర్థః. పరమానన్దలహరీం భజన్తి ప్రాప్నువన్తి అహో హేత్యాశ్చర్యే అవ్యయమ్. 47

శ్లో॥ మనశ్శోకస్పృష్టం భజతు పరమాం నిర్వృతిమితి
క్షిపన్త్యేతస్మిన్ స్తే చరణ మమృతస్యన్ది మునయః
క ఏవం జానీతే హృదయమిద మాపత్సహచరం
వినశ్యే త్స్యాదేత ద్విరహకృత కైవల్యమితి చ.

మనఇతి॥ శోకస్పృష్టం శోకైః దుఃఖైః స్పృష్టం దగ్ధం ‘ప్లుష దాహే’ మనః హృదయం పరమాం నిరతిశయాం నిర్వృతిం సుఖం శీతలతాం చ భజతు ప్రాప్నోతు ఇతి మత్వేతి శేషః ఏవ మాలోచ్యేత్యర్థః. మునయః మననశీలాః యోగినః ఏతస్మిన్ మనసి అమృతస్యన్ది మోక్షప్రదం జలస్రావకం చ తే తవ చరణం పాదకమలం క్షిపన్తి స్థాపయన్తి ఆపత్సహచరం విపద్యుక్తం సాంసారికక్లేశపరాభూత మిత్యర్థః. ఇదం హృదయం వినశ్యేత్ నష్టం స్యాత్ నిరన్తరధ్యానేన మనసో లయో భవతీతి భావః. ఏతద్విరహకృతకైవల్యం ఏతస్య మనసో విరహేణ నాశేన కృతం జాతం కైవల్యం మోక్షశ్చస్యాద్భవేత్ మనోలయస్యైవ మోక్షత్వాదితి భావః. ఇత్యేవం కో జానీతే

కోవేదనకోపి 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయేతి' జ్ఞానమార్గాదన్యో న మోక్షహే
తురిత్యేవ సర్వే జానన్తి భగవత్ప్రసాదవిలంబ్యాన్నా దక్లేశేనైవ మోక్షో భవేదిత్య
యం సులభో ప్రేమామార్గో భక్తిమార్గః కేనాపి న జ్ఞాయత ఇతి భావః. యద్వా
ఏవం కో బ్రహ్మ జానీతే తస్య ప్రాప్తౌ త్వత్ప్రీత్యా త్వద్భక్తిరసమాహాత్మ్యజ్ఞాన
త్వదనుగ్రహో వా కో వేత్తి న కోఽపీత్యర్థ ఇతి భావః. ఉత్తరార్ధేఽప్యేవం వ్యంగ్యం - ఆపత్సహా
పరం అన్యత్ర ప్రసాదయితుం మతి మిత్యర్థః తదనంతరమయం విశ్వేత్ తాదృశ
మతి విపత్తిష్వప్యహో ఇతి భావః. ప్రేమ్ణా హి మహాత్మేన కృతం కైవల్యమేకత్వ
మనాథత్వమితి యోగాత్ తచ్చ న్యాయతస్త్వదన్యః కో జానీతే నకశ్చిదప్యాబ్దిక మర్థం జానీతే
ఇతి భావః. 48

శ్లో॥ పరప్రేమాధార స్త్వమసి సకలానాం ప్రకృతిత
స్తవ ప్రేమ్ణః పాత్రం భవతి చిరసేవాభిరసికః
సదంభోఽన్య ప్రేమానిరుపధికృపాసింధు రసి
త్వమిత్యేవం జాగ ర్త్యహహ భువి కీర్తి స్తదపి తే.

పరేతి॥ త్వం సకలానాం సర్వేషాం జనానాం ప్రకృతితః స్వభావతః ఉపాధిం వినే
త్యర్థః. పరప్రేమాధారః పరప్రేమాస్పదం అసి భవసి సర్వస్యాపి స్వస్యాత్మనః పర
ప్రేమాస్పదత్వాత్ తస్య చ త్వదభిన్నత్వాదితి భావః. నను ఆత్మనః పుత్రాదయో
యద్యపి పరప్రేమాధారా స్తథాపి తత్ర పరప్రేమ్ణా న నిరుపాధికత్వం పుత్రత్వా
ద్యుపాధికృతత్వా త్తస్యేత్యతివ్యాప్తినివృత్త్యర్థం ప్రకృతిత ఇత్యుక్తమ్ తవ త్వత్సంబం
ధినః ప్రేమ్ణః స్నేహస్య పాత్రం భాజనన్తు చిరసేవాభి ర్బహుకాలసేవాభిరపి కో
భవతి నకశ్చిదిత్యర్థః 'ప్రియోహి జ్ఞానినోత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియ' ఇతి జ్ఞాని
హి భగవతః ప్రియః వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభ ఇతి జ్ఞానినో దుర్ల
భత్వం చ గీతాసు ప్రతిపాదితం. ఏతేన పామరా స్సర్వేపి త్వయి నిరుపాధికం ప్రేమ
కుర్వన్తి త్వన్తు న తేషా మత్రత్యే కస్మిన్నపీతి భగవతః కృతఘ్నత్వం ధ్వన్యతే అము
మేవ ధ్వనితార్థ మాశ్రిత్య విరోధ ముత్థాపయతి సదంభ ఇతి- తదపి తథాపి అన్య
ప్రేమా ఇతరస్నేహః సదంభః సోపాధికః ప్రాకృతానా మస్మాకం అన్యోన్యప్రేమ హి
పరస్పరకృత్యుపకృత్యా ద్యుపాధికృత ఇతి భావః. త్వం తు నిరుపధికృపాసింధు రసి
నిర్వ్యాజదయాసముద్రః అసి భవసి నహి భగవాన్ భక్తసకాశాత్ కంచనార్థ
మాకాంక్ష్య తేషు కృపాం కరోతి తస్య అవాప్తసమస్తకామత్వాదితి భావః. ఇతి తవ
భువి లోకే కీర్తిః ప్రథా జాగర్తి ప్రవర్తతే అచేతనాయాః కీర్త్యాః చేతనత్వారోపా
జ్జాగర్తి ప్రయోగః. జాగృనిద్రాక్షయే ఇతి ధాతుః. తేన చ కీర్త్యాః నిరన్తరవిజృంభణం
ప్రతీయతే అహహేతి- వస్తుత స్సర్వో నిరుపాధికప్రేమా త్వన్తు సవ్యాజకృపాశ్రయ
ఇతి దుర్యశసి భవితవ్యే వైపరీత్య మాశ్చర్య మిత్యర్థః. విరోధాభాసాలంకారః. 49

ఆవ॥ ఇతి పఞ్చభిః స్తుత్వా అథ స్వాపరాధక్షమప్రార్థనాపూర్వకం స్తుతి ముపసంహరతి
స్పృశన్త ఇతి—

శ్లో॥ స్పృశంతో భక్తానా మనిశ మపరాధానలకణా
భవంతం నిర్వాణాః కతికతి న కారుణ్యజలధిమ్
కటాక్షై స్త్వద్వన్మామపి సురగవీసంతతపయః
పరీవాహప్రాయై స్స్నపయ చిరమాగః కలుషితమ్.

స్పృశన్త ఇతి॥ భక్తానా మాశ్రితానాం సంబంధినః అనిశ మవిచ్ఛిన్నాః కతి కతిపతి చేత్యనేన షట్సంజ్ఞాయాం షడ్భ్యో లుగితి లుక్. వీప్సాయాం ద్విర్భావః. కియత్సంఖ్యాకా ఇత్యర్థః. అపరాధానలకణాః అపచారరూపాగ్నికణాః కారుణ్యజలధిం దయాసముద్రం భవన్తం త్వాం స్పృశన్తః ప్రాప్తాః సన్తః ననిర్వాణాః నశాన్తాః సర్వేపి శాన్తా ఏవే త్యర్థః. ఘటాద్యస్థలం ప్రాప్యైవ అగ్నిశ్శామ్యతీతి కృత్వా సముద్రం ప్రాప్య అగ్ని కణానాం శాన్తిరవివాదైవ తద్వ త్వత్సన్నిధిం ప్రాప్య అపరాధా అపీతి భావః. మదధీన మాయాకబళితజ్ఞానా ఏతే మయ్యపరాధం కుర్వన్తు నామ నాయం మయా గణనీయ ఇతి త్వన్తేషు కృపామేవ కరోషీతి ముఖ్యార్థః. తద్వత్ తథా ఆగః కలుషితం ఆగాంసి అపరాధాః తైః సంజాతకలుషం త్వదపరాధకరణాత్పాపిన మిత్యర్థః. మామపి సురగవీ సంతతపయఃపరీవాహప్రాయైః సురాణాం గౌస్సురగవీ కామధేనుః సమాసాన్త ష్టచ్. టిత్త్వాత్ ఙీప్. తస్యా స్సంతతపయఃపరీవాహాః నిరన్తరక్షీరప్రవాహాః తైః ప్రాయా స్తుల్యాః తై స్తథోక్తైః భగవతః పుండరీకాక్షత్వా త్సర్వకామప్రదత్వా చ్చ భగవత్కటాక్షాః శ్వేతత్వా దిష్టప్రదానాచ్చ సురధేనుపయఃపూరై రుపమితా ఇతి బోధ్యమ్. కటాక్షై రపాఙ్గై శ్చిరం స్నపయ సేచయ చిర మిత్యనేన ఇంద్రస్యా త్యన్తసంతాపో వ్యజ్యతే. 50

శ్లో॥ సురధేనుపయఃపూరై రభిషిచ్య తతో హరిమ్
దివం దివస్పతిః ప్రాయా త్పరిపూర్ణమనోరథః.

సురధేన్వితి॥ దివస్పతిః ఇన్ద్రః 'తత్పురుషే కృతి బహుల' మి త్యలుక్. కస్కాదే రాకృతి గణత్వా త్సత్వమ్. తతః స్తుత్యనన్తరం హరిం కృష్ణం సురధేనుపయఃపూరైః కామ ధేనుక్షీరప్రవాహై రభిషిచ్య స్నపయిత్వా పరిపూర్ణమనోరథః పరిపూర్ణాః అవాప్తాః మనోరథా స్సర్వే హృద్గతాః కామాః యస్య స తథోక్త స్సన్ దివం స్వర్గం ప్రాయాత్ యయౌ. 51

గ॥ అథ కదాచి దాచరితహరివాసరవ్రత ముపజాతానందం నంద మవగాహనా
నర్హ మనేహస మవిచార్య పరివిభావరి శమనభగినీపాసీయ మవగాహ
మాన మతిమాత్రకుపితః ప్రచేతో దూత స్స్వాధీశనివేశ మవేశయత్.

అథేతి॥ అథ తతః కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్సమయే ఆచరితం అనుష్ఠితం హరివాసర వ్రతం ఏకాదశీవ్రతం యేన తం అత ఏవ ఉపజాతానన్దం ప్రభూతసుఖం సుఖపార

వశ్యా దేవ అవగాహనానర్హం ప్రవేశాయోగ్యం అనేహసం కాల మవిచార్య అనాలోచ్య అయం సమయో న యమునాప్రవేశార్హ ఇత్యవిజ్ఞాయేత్యర్థః. పరివిభావరి నిశీథే విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః. ఉపనప్తేసపానీయం శమనస్య యమస్య భగినీ సోదరీ యమునేత్యర్థః. తస్యాః పానీయం జల మవగాహమానం ప్రవిశన్తం నన్దం గోపం అతిమాత్రకుపితః అత్యన్తో మన్యితః ప్రచేతోదూతః వరుణ దూతః స్వాధీశనివేశం స్వాధీశస్య స్వపతే ర్వరుణస్య నివేశం సదన మవేశయత్ ప్రవేశయామాస. ణ్యన్తత్వా ద్ద్వికర్మకత్వమ్. 52

గ॥ స్థానే హి తత్.

తత్ నన్దనయనం స్థానేహి యుక్తమేవ. యోగ్యతామేవ దర్శయతి.

శ్లో॥ అసమయ మవిచిన్త్య తత్ర నన్దే గతవతి సూర్యసుతా మశాంతనిద్రే
నిజగృహాగత మక్రమం విదిత్వా కథమివ సోఢు మపాంపతి స్సమర్థః.

అసమయమితి॥ అశాంతనిద్రే అసమాప్తనిద్రే నన్దే నిద్రాశేషసంభవే మోహా స్స్యాదితి భావః. అసమయం అకాల మనుచిన్త్య అవిచార్య నాయం స్నానార్హకాల ఇత్యవిచిన్త్యేత్యర్థః. తత్ర తదా నిశీథే ఇత్యర్థః. సూర్యసుతాం యమునాం గతవతి ప్రవిష్టేసతి అపాంపతి ర్వరుణః నిజగృహాగతం స్వనివాసభూతోదకసంక్రాన్త మక్రమం దురాచారం విదిత్వా జ్ఞాత్వా సోఢుం మర్షితుం కథమివ కథం వా సమర్థః శక్తః నకథమపీత్యర్థః. ఉదకే సంభవతో దురాచారస్య వరుణః ఖలు శిక్షకః అపాం పతిత్వాదితి భావః. యది సామాన్యజన స్తర్హి సహేతైవ వరుణస్య రాజత్వా త్సహన మనుపపన్నం. తత్ర చ రాజాపి యది లోకమనాచారం నావగచ్ఛేత్ తర్హి సహేతైవ విదిత్వా సహనన్తు సుతరా మనుపపన్నం 'దండ్యాం స్త్వదండయ న్రాజా యశో మహ దాప్నోతీ'త్యుక్తత్వాదితి పరమార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు – అశాన్తనిద్రే అనివృత్త మోహే నన్దే అతఏవ అసమయం దురాచార మవిచిన్త్య పారదార్యమనాచార ఇత్యవిగణయ్యేత్యర్థః. సూర్యసుతాం గతవతి సతి తయా సహ మిథునీభూయ వర్త మానే సతీత్యర్థః. నిజగృహాగతం స్వపత్నీగతం నిగృహాః పత్న్యాం గృహే స్మృతా ఇతి విశ్వః. అక్రమం దోషం విదిత్వా అపాంపతిః ఏతేన వరుణస్య యమునాదయః పత్న్య ఇతి వ్యక్తమ్. సోఢుం కథమివ సమర్థః నకథమపీత్యర్థః సమాసోక్తి రలంకారః. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతే ఽప్రస్తుతస్య చే'దితి లక్షణాత్. ఉదాహృతం చ 'చుంబతీవ రజనీముఖం శశీ' ఇతి.

శ్లో॥ అథో విదితవృత్తాంత స్త్వరితం మురశాసనః
అగమ న్మనసా రోషగురుణా వరుణాలయమ్.

అథో ఇతి॥ అథో నన్దహరణానన్తరం విదితవృత్తాన్తః విదితః చారేభ్యః అనుచరేభ్యో వా సకాశాత్ జ్ఞాతః వృత్తాన్తః నన్దం వరుణదూతో వరుణలోక మవేశయదితి వార్తా యేన సః మురశాసనః కృష్ణః మురశాసన ఇత్యనేన మురవ ద్వరుణమపి శాసి

తుం క్షమతే కృష్ణ ఇతి వ్యజ్యతే. రోషసంకులా రోషేణ కోపేన గురుణా దుర్భరేణ అతికోపేనేత్యర్థః పరాహ్న అస్తంకరేణ ఉపలక్షితస్సన్ త్వరితం ప్రమితం వరుణాలయం వరుణసదన మగమత్ ప్రాప యదా విత్యర్థః అత్ర మనసా అగమ దిత్యనేన మన స్సంకల్పసమానత్వరకరణమేవ అగమదితి మనోవేగో గమ్యతే. 54

శ్లో॥ పరిపూజ్య జలాధీశోఽప్యప్రమత్తస్తదా హరిమ్
ఆసన్న మభజ న్నూన మాసన్నం సంత్యజన్నపి.

పరిపూజ్యేతి. తదా శ్రీకృష్ణాగమనసమయే అప్రమత్తః అవహితస్సన్ ఏతేన బ్రహ్మేంద్రాదివ ద్వరుణస్య ప్రమాదరాహిత్యం వ్యక్తం. జలాధీశో వరుణోఽపి అతిజా భూమద్దలా దధికానాం తథా వరుణభూతానాం మహాం రాజాఽయం వరుణ స్సర్వేభ్యోఽపి చక్రవర్తిభ్యః దేవేభ్యశ్చ ఉత్కృష్ట ఇతి వ్యజ్యతే. హరిం కృష్ణం పరిపూజ్య అర్చయిత్వా తూర్ణం ప్రమత్తం విలంబే ఇతి హరికోపభయాదితి భావః. నన్నం సంత్యజన్ విసృజన్ ఆసన్నం సుఖ మభజదపి ప్రాప చ. ఆ ఇత్యాశ్చర్యే. నన్ద పరిత్యాగాదేవ అస్య సుఖప్రాప్తిః అన్యథా దుఃఖమేవ స్యాదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు- లక్షయోరభేదాత్ జడాధీశో మూఢాధీశోఽపి అప్రమత్తస్సన్ హరిం పరిపూజ్య ఆసన్నం సంత్యజన్నపి ఆసన్న మభజదితి అత్ర జడాధీశస్య అప్రమత్తత్వమిత్యేకో విరోధః. ఆసన్నం త్యజన్నపి భజతీత్యన్యః. తేన విరోధాభాసాలంకారధ్వనిః. నచాత్ర విరోధాభాసాలంకార ఏవ నత్వలంకారస్య ఇతి వాచ్యమ్. విశేషస్యాపి శ్లేషసద్భావాత్ ఇతి. 55

శ్లో॥ పుణ్యవా న్వరుణలోకయాత్రయా నంద మాప్య పురుషోత్తమః కృతీ
తత్క్రతే రవసితౌ పునః క్షితిం ప్రాప మాయికమనుష్యవేషభృత్.

పుణ్యేతి॥ పుణ్యవాన్ సుకృతవాన్ సుకృతపరిపాక ఇత్యర్థః. ప్రశంసాయాం మతుప్. కృతీ కుశలః నిపుణ ఇత్యర్థః. మాయికమనుష్యవేషభృత్ కపటమానుషరూపధారీ పురుషోత్తమః పరమేశ్వరః కృష్ణ ఇత్యర్థః. వరుణలోకయాత్రయా వరుణలోకగమనేన నందం జనకం ఆప్య ప్రాప్య స్వనికటం ప్రాప్యేత్యర్థః. తత్క్రతేః స్నానరూపకర్మణః అవసితౌ సత్యాం అవసానే సతి తత్కాలస్య సమాప్తౌ సత్యామిత్యర్థః. పునర్భూయః క్షితిం భువం ప్రాప భేజే. వ్యంగ్యార్థస్తు- పుణ్యవాన్ నామ కశ్చిత్ కృతీ ధన్యః పురుషోత్తమః కశ్చిత్పురుష శ్రేష్ఠః వరుణలోకయాత్రయా ఆనంద మాప్య వరుణలోకం గత్వా తత్ర భూయాంసం ఆనంద మనుభూయేత్యర్థః. తత్క్రతేః తాదృశవరుణలోకసుఖానుభవ హేతోః ప్రారబ్ధకర్మణః అవసితౌ సత్యాం మాయికమనుష్యవేషభృత్ మిథ్యాభూత మనుష్యరూపధారీ సన్ సర్వస్యాపి జగతో మాయికత్వా న్నాత్ర విస్మయితవ్యం పునః క్షితిం భూలోకం ప్రాప. క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తీతి శ్రవణాదితి భావః.

గ॥ అథ భగవా నరవిందలోచనః కన్యామపి తామస్యా మభ్యాగతార్థ సమర్థనాయ కాననపరిసరం రిరంసు రశిశ్రియత్.

అథేతి॥ అథ నన్దమోచనానన్తరం భగవాన్ షడ్గుణనిధి రరవిందలోచనః కమలాక్షః కృష్ణః కస్యామపి కస్యాంచిత్ శ్యామస్యాం అంధకారవత్యాం రాత్రౌ తమిస్రా తామసీ రాత్రి రిత్యమరః. తత్ప్రారంభే ఇత్యర్థః సమనన్తర మిత్యనేన అన్ధకారోదయస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ సూర్యాస్తమయానన్తర మితి యావత్. అభ్యుపగతార్థసమర్థనాయ అభ్యుపగతస్య గోపికావస్త్రాపహారసమయే ప్రతిజ్ఞాతస్య అర్థస్య స్వసంభోగరూపస్య సమర్థనాయ నిర్వహణాయ రిరంసుః గోపికాభిస్సహ రన్తు మిచ్ఛుః కాననపరిసరం వనప్రాంతదేశ మశిశ్రియత్ ఆశ్రయామాస. శ్రిఞ్ ఇతి లుఙి చఙ్. 57

గ॥ సమనంతర మాశావశాధీశకుశలానుయోగాయేవ దిగంతలంఘనజంఘా
లాభై రంధకారధారాభి రాపాదితాద్వైతే జగతి.

సమనన్తరమితి॥ సమనన్తరం భగవతః కాననప్రవేశానన్తరం జగతి లోకే ఆశావశాధీశానాం వశాః కరిణ్యః 'వశా వంధ్యాగవీయోషామహిళాకరిణీ చ సా' ఇతి రత్నమాలా. తాసా మధీశాః పతయః వశాధీశాః ఆశానాం దిశాం వశాధీశాః ఆశావశాధీశాః ఐరావణాదయో దిగ్గజా ఇత్యర్థః. తేషాం కుశలస్య క్షేమస్య అనుయోగాయ ప్రశ్నార్థ మివేత్యుత్ప్రేక్షా. ప్రశ్నోనుయోగః పృచ్ఛాచేత్యమరః. దిగన్తేషు తేషాం సత్త్వా దిద ముత్ప్రేక్షితం. దిగన్తలంఘనే దిగన్తాక్రమణే జంఘాలాభిః వేగవతీభిః వేగా ద్దిగన్త మాక్రామన్తీభి రిత్యర్థః. అంధకారధారాభిః తమస్సమూహైః ఆపాదితాద్వైతే సంపాదితాభేదే సతి అంధకారవ్యాప్తత్వేన ఘటపటాది పదార్థ వివేకాభావా త్సర్వం జగదేకాకారేణ భాసత ఇతి భావః. 58

గ॥ కిన్ను ఖలు పూర్వపర్వతశిఖరకురువిందకందళద్యుతికదంబ మిదం కిముత
సకలవిలాసినీజనమోహనసాధనీభూతమనోభవమణిబింబ మిద మథవా
చకోరనికరబుభుక్షాపరికల్పితమాషవటక మిదమాహోస్వి దవిరతప్రహార
శిథిలీకృతాన్తరపురందరమందిరపరిసరవర్తిఘటికాయంత్రఫలక మిద మేవ
మాలోకసంశయశలాకాశకలితశరీరే పురుహూతహరిదారంభపరీరంభ
సంరంభభాజి భగవతి పీయూషరోచిషి.

కిన్న్వితి॥ ఇదం పరిదృశ్యమానం వస్తు పూర్వపర్వతశిఖరే ఉదయాద్రిశృంగే యః కురువిందః పద్మరాగమణిః తస్య సంబంధి కందళద్ద్యుతికదంబం ఉదంచత్కాన్తిసమూహః కిన్ను కిము ఖలు ప్రసిద్ధా. కిముత యద్వా ఇదం సకలవిలాసినీజనస్య సర్వవిధనారీసంఘస్య మోహనసాధనీభూతం మోహనకర్మణి పరికరాయితం మనోభవస్య మన్మథస్య సంబంధినః మణేః రత్నస్య బింబం మణ్డలం మణిమంత్రౌషధాదీని హి వశీక్రియాసాధనానీతి భావః. అథవా ఇదం పురందరహరిదంగనాయాః పూర్వదిగ్రమణ్యాః నయనాంజనస్య నేత్రాంజనద్రవ్యస్య స్ఫటికకరండం స్ఫటికమయం భాజనం అత్ర అంజనస్య కళంకసాదృశ్యం కరండస్య తు చంద్రసాదృశ్యమితి వివేకః. కిముత యద్వా- ఇదం జంభరభరితం భృంగస్యాస్యం రజనీభామిన్యాః రాత్రి

యామిన్యాః సంబంధి విలాసకోకనదం లీలారక్తోత్పలం అథవా ఇదం చకోరనికరేణ చకోరాఖ్యపక్షిసంఘేన బుభుక్షయా భోజనేచ్ఛయా పరికల్పితం రచితం మాష వటకం మాషపిష్టకృతభక్ష్యవిశేషః (ఆంధ్రే గారె) తద్ధి మధ్యే ఛిద్రవత్త్వేన సకళంకచన్ద్రమణ్డలవ ద్వర్తతే. యద్వా యథా లోకే మాషపిష్టేన వటకం కుర్వన్తి తద్వచ్చకోరా అపి అమృతమయం చన్ద్రనామానం వటకం చక్రుః కిమిత్యుత్ప్రేక్షా. అత్ర బుభుక్షాపరిశోషణేతి చ పాఠాన్తరం. తస్మిన్పక్షే — చకోరనికరస్య బుభుక్షాపరిశోషణం శాన్తిస్తత్కారక మిత్యర్థః. తదర్థం బ్రహ్మణా నిర్మితమితి భావః. ఆహోస్విత్ యద్వా— ఇదం అవిరతప్రహారేణ నిరన్తరతాడనేన శిథిలీకృతాన్తరం భిన్నమధ్య భాగం కళంకసాదృశ్యార్థ మిదం పురందరపరిసరవర్తి ఇన్ద్రప్రాంగణస్థం ఘటికా యన్త్రఫలకం ఫలకవత్స్థితం ఘటికాయన్త్రమ్. (ఆంధ్రే ఘంటకొట్టే లోహపు పలక) ఇతి సందేహాలంకారః. యద్యప్యేకైక మిమే షడపి ఉత్ప్రేక్షాలంకారా ఏవ. తథాపి ఏకస్యైవ వస్తునః షోఢా సందిహ్యమానత్వా ద్విశిష్టసందేహాలంకార ఏక ఏవ. తథా చోదాహృతం సాహిత్యరత్నాకరే— "సచేతనా కాంచన పుత్రికా వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా, సౌదామనీ స్థైర్యవతీ కిమేషా కావా న జానే రఘు వీరపార్శ్వే" ఇతి. ఇదం కవి స్స్వయమేవ ప్రకటీకరోతి. ఏవ మాలోకకసంశయేతి ఏవ ముక్తరీత్యా ఆలోకకానాం ద్రష్టౄణాం సంశయా స్సందేహా ఏవ శలాకాః ఆయుధ విశేషాః తాభి శ్శకలితం విదీర్ణం శరీరం యస్య తస్మిన్ ఏవ మాదిసంశయవిషయీ భూతే ఇతి యావత్. భగవతి పీయూషరోచిషి అమృతాంశౌ పురుహూతహరిదా రంభః ప్రాచీముఖం తస్య పరీరంభసంరంభః ఆలింగనాడంబరం తం భజతీతి భాక్ తస్మిన్ తథాభూతే సతి యథా విదీర్ణతను రశక్తః కించి దాలింగతి తద్వత్ సంశయ శలాకాశకలితతను శ్చన్ద్రోపి ప్రాచీముఖ మాలింగతీతి భావః. 59

శ్లో॥ ముదా వందారుమందార స్సుషమై స్సుషిరారవైః
ఆచకర్ష మన శ్శౌరి రాభీరతరళభ్రువామ్.

ముదేతి॥ వందారుమందారః ఆశ్రితపారిజాతః శౌరిః కృష్ణః ముదా సంతోషేణ సంతో షాతిశయాదేవ మధురతరగానావిర్భావ ఇతి భావః. సుషమై శ్చారుభిః 'సుషమం చారు శోభన' మిత్యమరః. సుషిరారవైః వేణునాదైః ఆభీరతరళభ్రువాం గోప స్త్రీణాం మనః జాత్యేకవచనం మానసాని ఆచకర్ష అపజహార— 60

శ్లో॥ శ్రుత్వా తాం సుదృశ స్తదా భగవతో గీతిం విసృజ్యాలయా
న్నాథాన్మిత్రసగర్భ్యతాతజననీ ర్వృత్తాన్యపత్యానపి
అన్వేష్టుం వినివారితా అపి ముహు శ్శౌరిం వనం ప్రావిశ
న్నాభూ దాత్మసుఖైకలోలమనసాం చిత్రం విషాదాయ తత్.

శ్రుత్వేతి॥ తదా శ్రీకృష్ణవేణుగానప్రవృత్తిసమయే సుదృశః స్త్రియః తాం ప్రసిద్ధాం భగవతః కృష్ణస్య గీతిం వేణుగానం శ్రుత్వా నిశమ్య ఆలయాన్ గృహాన్ నాథాన్

పతీః మిత్రసగర్భ్యతాతజననీః మిత్రం సుహృత్ సగర్భ్య స్సోదరః తాతః పితా జననీ మాతా ఏ తేషా మితరేతరద్వంద్వః ఏతాశ్చ విత్తాని ధనాని అపత్యా న్యపి పుత్రాన్ పుత్రికాశ్చ 'అపత్యం తోక న్తయో స్సమే' ఇత్యమరః. విసృజ్య త్యక్త్వా ముహుః పునః పునః వినివారితా అపి శ్వశుర్యాశ్వశురాదిభి ర్నిరుధ్యమానా అపి శౌరిం కృష్ణ మన్వేష్టుం గవేషయితుం వనం కాననం ప్రవిశన్ వివిశుః శ్వశుర్యాశ్వశురాదీన్ తిరస్కృత్య హాతా ద్వనం యయు రితి భావః. ఆత్మసుఖైకలోలమనసాం స్వసు ఖైకాయ త్తచిత్తానాం తాసాం తత్ పూర్వోక్త మాలయాదివిసర్జనం విషాదాయ దుఃఖాయ నాభూత్ నజాతం. చిత్ర మహో భగవద్వేణుగానమహాత్మ్య మిత్యాశ్చర్యమ్. శత్రురాజాదినిర్బంధేన యది గృహాదిత్యాగ స్స్యాత్ తర్హి స దుఃఖావహ ఏవ. అత్ర తు స్వేచ్ఛయేతి న దుఃఖ స్తాసా మాసీదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు-సుమృశః విద్వాంసః భగవతో గీతిం గీతాం తదుపదిష్టత త్త్వకథా మిత్యర్థః శ్రుత్వా ఆలయాదీన్ విసృజ్య వైరాగ్యాదితి భావః వినివారితా అపి సన్న్యాసా సహిష్ణుభి ర్జాయాపుత్రాదిభి రితి భావః. శౌరి మన్వేష్టుం ధ్యాతుం వనం ప్రవిశన్ వనం గతో యద్ధరి మాశ్రయే తేత్యుక్తత్వాత్. గృహేషు తు సాంసారిక క్లైశై ర్మనసో విక్షేపస్స్యాదితి భావః. ఆత్మసుఖం స్వస్వరూపప్రాప్తిజన్యసుఖం తత్ర ఏకలోలం ముఖ్యాసక్తం మనో యేషా న్తేషాం తత్పత్నీపుత్రాదివర్జనం విషాదాయ నాభూత్. 61

అవ. యదుక్తం విసృజ్యేతి తదేవ త్రిభి శ్శ్లోకై స్సంక్షేపేణవర్ణయతి సారసాక్షేత్యాదిభిః

శ్లో॥ సారసాక్షమధురాధరామృతా స్వాదనాదరకృతేతరారుచేః
మందిరా దపససార సారదృక్ క్షీరదోహన మపాస్య కాచన.

సారసాక్షేతి॥ కాచన కాచిత్ సారదృక్ శ్రేష్ఠలోచనా సుదృగిత్యర్థః. సారం శ్రేష్ఠం సారాసారవివేచనచతురమిత్యర్థః. దృక్ బుద్ధి ర్యస్యాస్స్యేతి గమ్యతే. సారసాక్షస్య కమలాక్షస్య కృష్ణస్యసంబంధి మధురం స్వాదు యదధరామృతం అధరోష్ఠసుధా తస్య ఆస్వాదనే పానే ఆదరేణ ప్రీత్యా హేతునా కృతా జాతాయా ఇతరా రుచిః ఇతరేషు పదార్థేషు అరుచిః రుచ్యభావః తస్యా ఇతి పఞ్చమీ. సారసాక్షమధురాధరామృతాస్వాదనాదరకృతేతరారుచేః అమృతపానాదృతస్య జనస్య నహీంతరత్ రుచికరం వస్త్వస్తీతి భావః. క్షీరదోహనం దుగ్ధభాణ్డ మపహాయ త్యక్త్వా మందిరా ద్గృహా దపససార అపజగామ. వనే మమ మధురతర మమృతం సులభం కిమనేన క్షీరేణేతి క్షీరే అరుచ్యా క్షీరభాణ్డం త్యక్త్వా కాచి ద్వనం యయావితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ఇవశబ్దాప్రయోగాత్ గమ్యా. అనయా చ క్షీరాపేక్షయా భగవదధరామృతస్య స్వాదుత్వాతిశయో వ్యక్తః. 62

శ్లో॥ కిం ధనై ర్మమ బహిశ్చరాసుభిః ప్రాణమాంతర ముపేక్ష్య మాధవమ్
ఇత్యపాస్య వసుసద్మ సంవిదా కాపి కేశవ మపాసరత్తరామ్.

కింధనై రితి॥ కాపీ కాచిత్ గోపీ ఆన్తరం అన్తర్వర్తమానం ప్రాణం ప్రాణవాయుం

తత్తుల్య మిత్యర్థః. రూపకాలంకారః. మాధవం కృష్ణ ముపేక్ష్య ప్రాణప్రియే కృష్ణే ఔదాసీన్యం కృత్వేత్యర్థః. బహిశ్చరాసుభిః బహిః దేహాద్బహిశ్చర న్తీతి బహిశ్చరాః తే చ తే అసవశ్చ తైః అర్థాః బహిశ్చరాః ప్రాణా ఇతి న్యాయాత్. అర్థేషు బహిశ్చర ప్రాణత్వ మారోపితం. ధనైః అర్థైః ప్రాణేష్వేవ ధనేష్వపి ప్రీతిసద్భావాత్ నేమే. అర్థాః కిన్తు బహిశ్చరాః ప్రాణా ఏవేతి సాపహ్నవ మిదం రూపకం. తత్రాపి ప్రాణానాం బహిశ్చరత్వవ్యపదేశః కల్పిత ఇతి ఉత్ప్రేక్షా సంకీర్ణమ్. మమ కిం స్యాదితి శేషః న కిమపీత్యర్థః. పరికరాలంకారః. బహిర్గతప్రాణాపేక్షయా అన్తర్గతస్య ప్రాణస్య అన్తరంగత్వేన ప్రేమాస్పదత్వాతిశయ స్వీకార స్యౌచిత్యాత్ తద్విరుద్ధా చరణం మౌగ్ధ్యవిలసితమేవేతి గోప్యాశయః. ఇత్యేవంరూపయా సంవిదా జ్ఞానేన వసుసద్మ కోశగృహ ముపాస్య త్యక్త్వా కేశవం కృష్ణ ముపాసర త్తరాం యయౌ. 63

శ్లో॥ సౌఖ్య మస్తు హరియోగజం కుతో న్వైకసౌఖ్య మభిలష్యతే యది
ఇత్యపత్య మనపత్యసత్యపి ప్రస్థితా సపది కాపి భామినీ.

సౌఖ్యమితి॥ సత్యపి పతిసన్నిధావపి కాపి భామినీ కాచన కామినీ లోకసౌఖ్యం అపత్య సుఖం అభిలష్యతేయది ఆకాంక్ష్యతే చేత్ మయేతి శేషః హరియోగజం శ్రీకృష్ణ సంయోగజన్యం సౌఖ్యం ఆనన్దః కుతః కథ మస్తు భవతు నస్యాదేవేతిభావః. యదర్థ మ్మయా కాత్యాయనీవ్రత మనుష్ఠితం తస్య ఫలకాల ఇదానీ మాగతః అధునా యది తుచ్ఛపుత్రసుఖరతయా మయా కించి ద్విలంబః క్రియతే తర్హి తత్ఫలం నష్టం స్యాదితి పుత్రసుఖ మేవ త్యాజ్యమిత్యస్యా గోప్యా ఆశయః. ఇత్యేవం మత్వా అపత్యం పుత్రం పుత్రికాం వా అవమత్య తిరస్కృత్య రుదన్తం బాధిత మపి పుత్ర మనాదరేణ పరిత్యజ్యేత్యర్థః. సపది తదైవ ప్రస్థితా వనంప్రతి ప్రయాతా ఆసీదితి శేషః. అత్ర పూర్వార్థే లోకసౌఖ్యం పుత్రవిషయసుఖ మభిలష్యతే యది హరి యోగజం భగవత్సాయుజ్యజాతం సౌఖ్యం కుతోస్తు ఇతి వ్యంగ్యార్థః. 64

గ॥ ఏవ మవధీరితగురుగిర మగణితాభరణవిన్యాస మాసాదితకుతూహల మహంప్రథమికయా సమాసేదివాంస మాభీరతరుణీగణ మభినంద్య నందనందన స్సాదర మిద మవాదీత్.

ఏవమితి॥ఏవ ముక్తప్రకారేణ అవధీరితగురుగిరం అవధీరితా స్తిరస్కృతాః గురూణాం శ్వశురాదీనాం గిరో వాక్యాని యేన తం అగణితః అవిజ్ఞాతః ఆభరణవిన్యాస విపర్యాసః భూషణధారణవైపరీత్యం యేన తం కంఠాభరణాని కట్యాం కట్యాభరణాని కంఠేచేత్యేవం వైపరీత్యేన భూషణాని ధృతవంతం సంభ్రమాదితి భావః. ఆసాదిత కుతూహలం ప్రాప్తోత్సాహం అహం ప్రథమికయా అహంప్రథమ మహంప్రథమ మితి యస్యాం బ్రువన్తే సా క్రియా అహంప్రథమికా అహంపూర్వికేత్యర్థః. సా చ క్రియాత్ర గతిక్రియైవ. అహం పూర్వికయా గత్వా సమాసేదివాంసం ప్రాప్తవన్తం ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనానివహం అభినంద్య సాధుకృతం యుష్మాభి రితి శ్లాఘ

శ్రుత్వా నన్దనన్దనః కృష్ణః సాదరం ప్రేమ యథాతథా ఇదం వక్ష్యమాణం వచన మవాదీత్ ఉవాచ– 65

శ్లో॥ అయే బాలాః కస్మా దయ మధినిశీథం వనభువి
ప్రయాణప్రారంభ స్స్ఫుటఝణఝణన్నూపురరవః
ప్రియం వః కార్యం వా కిముత తదిద మావేదయత య
త్క్షమం పత్యుర్దాస్యా త్క్షణమపి వధూనాం న విరతిః.

అయే ఇతి॥ అయే బాలాః హేముగ్ధాః న తు ప్రౌఢా ఇతి భావః కస్మాద్ధేతోః అధినిశీథం నిశీథే న తు దినే ఇతి భావః వనభువి కాననప్రదేశే న తు గ్రామే ఇతి భావః. స్ఫుటఝణఝణన్నూపురరవః స్ఫుటః ప్రకటః ఝణఝణఇతి నూపురాణాం హంసకానాం పాదాభరణానా మిత్యర్థః రవః ధ్వనిః యస్మిన్ స తథోక్తః స తు గూఢ ఇతి భావః. ఏతేన త్వరితాభిధానం వ్యజ్యతే. అయం ప్రయాణప్రారంభః ప్రయాణాభిముఖ్యం యుష్మాభి రంగీకృత ఇతి శేషః. చోరాద్యుపద్రవమ ప్యవిగణయ్య త్వరితాభిధావనా ద్యుష్మాకం కిమపి ప్రాణసంకట మాపతిత మిత్యహం మన్యే తస్మా త్తత్త్వం కటం వదధ్వ మితి శ్రీకృష్ణాశయః. వః యుష్మాకం యత్ ప్రియ మిష్టం కార్యం కర్తవ్య మ్మయేతి శేషః. యద్వా మమా కార్యం వస్సంబంధి యత్ప్రియ మస్తి త్వన్వయః తత్కిము కిం వా తత్ప్రియ మిత్యర్థః. ఇద మేత న్మత్పృష్టం ఆవేదయత మహ్యం బోధయత అథవా– వః ప్రియం కార్యం కృత్యం కిము కిమస్తి తదిదం ప్రియం కార్య మావేదయత బ్రూత నను త్వద్దాస్యశ్రవణార్థమాగతా నస్మాన్ ప్రతి కిమేవం భాషసే ఇత్యత ఆహ యదితి– యద్యస్మాత్ వధూనాం ప్రతివ్రతానాం స్త్రీణాం క్షణమపి క్షణకాలమపి అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. పత్యుర్భర్తుః దాస్యాత్ సేవాయాః విరతిః ఉపరమః నక్షమం నయుక్తం మన్యే రాజాం పతిసేవాం సంత్యజ్య యస్మా ద్యూయ మేవమాగతా స్తస్మా న్మయేద్ధం పృష్ట మితి భావః. 66

గ॥ ఏవ మభిహితవతి భగవతి॥

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తరీత్యా భగవతి కృష్ణే అభిహితవతి ఉక్తవతిసతి.

శ్లో॥ పరాతిసంధానధురంధరం తదా తదాశయం వ్రీడభరా న్నతాననాః
విచారయంతిస్మ పరంపరం పరాం పరామృశ న్నుత్తరపూరణే గిరామ్.

పరేతి॥ వ్రీడభరాత్ లజ్జాతిశయా న్నతా నమ్రమాః తాః స్త్రియః తదా తదానీం పరాతిసంధానధురంధరం పరవంచనచతురం తదాశయం శ్రీకృష్ణహృదయం నవిచారయన్తిస్మ నవిమః ఉత్తరపూరణే ఉత్తరప్రదానేవిషయే గిరాం వాచాం పరంపరాం పరం ధారామేవ పరామృశన్ అయం వంచయతీత్యజ్ఞాత్వా కిమస్యోత్తర మితి ఋజుబుద్ధ్యా విచారితవత్య ఇత్యర్థః. 67

గ॥ అథ తా స్తదీయాం మాయ మనుమాయ స్వాకాశయం ప్రకాశయంత్యో మత్తకాశిన్య స్తదనుకూలం కౌటిల్య మేవ మవాదిషుః.

అత ఇతి॥ అనన్తరం తదీయాం కృష్ణసంబన్ధినీం మాయాం కపట మనుమాయ స్మిత కటాక్షవిక్షేపాదిభిః ఊహిత్వా జ్ఞాత్వేత్యర్థః. స్వాకాశయం సంభోగవాంఛారూపం స్వహృదయం ప్రకాశయన్త్యః ప్రకటయన్త్యః మత్తకాశిన్యః స్త్రియః తదనుకూలం తస్య కుటిలస్య కృష్ణస్య అనుకూల మనుగుణం యథాతథా సకౌటిల్యం సవక్రం ఏవం వక్ష్యమాణం వచన మవాదిషుః ఊచుః. 68

శ్లో॥ రామా నభీష్టకృత మాశ్రయతో విరాగ
మభ్యర్ణ మీశ తవ ముగ్ధదృశాం శ్రితానామ్
నిర్వాణ ముద్భటభవప్రతికూలకర్మ
భాజాం కథం ను న భవే దరతిస్పృశాం నః.

రామేతి॥ హే ఈశ పరమేశ్వర రామానభీష్టకృతం అభీష్టం కరోతీ త్యభీష్టకృత్ స నభవతీ త్యనభీష్టకృత్ రామాణామ్ స్త్రీణా మనభీష్టకృత్ అనిష్టకృత్ తం తథా భూతం విరాగం వైరాగ్య మాశ్రయతః భజతః స్వాధీనమాయత్వాత్ స్త్రీషు మాయామయేష్వనురక్తస్యేత్యర్థః. తవ అభ్యర్ణం సమీపం శ్రితానాం ప్రాప్తానాం త్వాం శరణాగతానా మిత్యర్థః. ఉద్భటభవప్రతికూలకర్మభాజాం ఉద్భటం దుస్సహం భవప్రతికూలం సంసారవిరోధి కర్మ పుత్రగృహాదిపరిత్యాగరూపం కార్యం భజన్తీతి భాజః తాసాం తథోక్తానాం పుత్రాదిసౌఖ్యం త్యక్తవతీనా మిత్యర్థః. అతఏవ అరతిస్పృశాం అరతిం విరాగం స్పృశన్తీతి అరతిస్పృశః తాసాం విరక్తానా మిత్యర్థః. ముగ్ధదృశాం మందబుద్ధీనా మాత్మానాత్మవివేకశూన్యానా మిత్యర్థః నః అస్మాకమ్ నిర్వాణం మోక్షః కథం నభవేత్ భవేదేవ. భవా నతివిరక్తతయా తిరస్కృతస్త్రీసుఖః సర్వజ్ఞశ్చ వయంచ విరక్తా ఇత్యత్ర ప్రమాణం పుత్రాది పరిత్యాజ్యాత్రాగమనమేవ. తథా చ త్వాం శరణంగతానా మస్మాకం మంద బుద్ధీనాం త్వదనుగ్రహేణ మోక్ష స్స్యాదేవేతి భావః. ఏతేన పతివ్రతాభి రప్యస్మాభి స్సమ్యగుక్తయా పతిసేవా త్యక్త్వా త్వం సర్వేశ్వర ఉపసృతశ్చ — ఇతీదం ద్వయం న దోషావహమితి బుద్ధ్వా శ్రీకృష్ణప్రశ్నస్య దత్త ముత్తరం. వ్యంగ్యార్థస్తు- రామస్య అనభీష్టో రావణః తేన కృతం ధృతం విరాగం సన్న్యాస మాశ్రయతః రావణసన్న్యాసన్యాయేన విరక్తాభాసస్యేత్యర్థః. తవ అభ్యర్ణం శ్రితానాం ఉద్భటస్య భవప్రతికూలస్య శివరిపోః మన్మథస్య కర్మ బాణప్రక్షేపణరూపో వ్యాపారః తద్భాజాం మదనశరీరవిశీర్ణానా మిత్యర్థః. అరతిస్పృశాం చిరా దప్యలబ్ధసురతానాం ముగ్ధ దృశాం వామాక్షీణాం నః అస్మాకం హే ఈశ సమర్థ నిర్వాణసుఖం కథం నభవేత్ విరక్త ఇవ కిమస్మాన్ వంచయసి యథేచ్ఛం యభస్వేతి భావః. అన్యథా చేదం పద్యం వ్యాఖ్యాయతే-రామాణాం పశూనా మప్యనభీష్టం పీడా మర్థాత్ శ్రోత్ర సంబన్ధినీం కృణాతి హినస్తి హరతీత్యర్థః. రామానభీష్టకృత్ తం-'రామః పశౌ జామదగ్న్యే' ఇతి రత్నమాలా. "శిశు ర్వేత్తి పశు ర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఫణీ" ఇతి వచనాదితి

భావః. విరాగ వివిధం రాగం గీతవిశేష మాశ్రయత స్తవ అభ్యర్ణం శ్రితానాం గానశ్రవణార్థం న తు సంభోగార్థమితి భావః. ముగ్ధదృశాం యుక్తాయుక్తవివేక శూన్యానా మిత్యర్థః. రహసి పరపురుషసకాశం గతాసు కామినీషు జనోఽన్యథా మనుతే ఇతి అజానానా మిత్యర్థః. అత ఏవ ఉద్భటభవప్రతికూలకర్మభాజాం దుస్సహ పుత్రధనాదిత్యాగరూపసంసారవిరోధి కర్మ కృతవతీనాం. నను కుత ఏవం కృతం సాహసిక మత ఆహుః అరతి స్స్పృశామితి– గానరసలోలుపతయా సర్వత్రారతిం ప్రాప్తవతీనా మిత్యర్థః. నః అస్మాకం నిర్వాణం గానరసానుభవా దానన్దః కథం నభవేత్ భవేదేవ. యది గృహేష్వేవ అస్మాకం స్థితి స్స్యాత్ తర్హి త్వద్గానరసాను భవసుఖం నస్యాదిత్యేతదర్థం వయ మాగతాః. నపున స్త్వత్సంభోగార్థం యేన త్వ యైవముచ్యతేతి పరమార్థః. 69

అవ. నను సమాప్తంగానం తూర్ణం గృహాన్ వ్రజత అపఖ్యాతిస్స్యాదస్మాకమత ఆహుః

శ్లో॥ అఖిలేశధియా హి భీరవ శ్శరణం త్వాం సమనోభవాధయః
అభజామ వయం పరిగ్రహే విరసో యాసి కథన్న్వపౌరుషమ్.

అఖిలేతి॥ భీరవః స్త్రియః భయశీలత్వాభిప్రాయగర్భమిదం స్త్రీత్వాద్భయశీలత్వాచ్చ న వయం పున ర్గృహాన్ గన్తుం శక్నుమ ఇతి భావః. అత ఏవ సమనోభవాధయః మనసి భవతీతి మనోభవః ఆధిః వ్యథా తేన సహితా స్సమనోభవాధయః. పుంస్యాధి ర్మానసీ వ్యథేతి ఆధిశబ్దేనైవ వివక్షితార్థప్రతీతౌ మనశ్శబ్దస్య పున రుపాదానా దాధే రాధిక్యం గమ్యతే. కథం వా అస్మాభిః పునః గృహం ప్రాప్యేతేతి భృశం నిర్విణ్ణా ఇత్యర్థః. వయం అఖిలేశధియా అఖిలేశః సర్వరక్షకః త్వమితి బుద్ధ్వా త్వాం శరణం రక్షితారం అభజామ ప్రాప్తవత్యః. బకాదిమహాసురవిధ్వంసకస్య తవాశ్రియణేన చోరసర్పాదిభయాపగతిపూర్వకం పునర్గృహప్రాప్తి ర్భవేదితి మత్వా త్వాం శరణాగతా ఇతి భావః. పరిగ్రహే స్వీకారే రక్షణే ఇతియావత్. విరసః అనిచ్ఛుస్సన్ అపౌరుషం అబలత్వం కథం ను యాసి కథం వా భజసి శరణాగతానాం తత్రాపి స్త్రీణా న్తత్రాప్యనాథానా మస్మాకం పరిత్రాణం తవ యుక్తమితి భావః. యద్వా– నను విరక్తానాం యుష్మాకం కుతోమచ్ఛరణాగతిః సర్వేశ్వరం శరణం భజధ్వ మత ఆహుః– భీరవః సంసారా దితిశేషః భయశీలాః సమనోభవాధయః సాంసారికమనోవ్యాధిపరితప్తా ఇత్యర్థః. వయం అఖిలేశధియా త్వమేవ సర్వేశ్వర ఇతి బుద్ధ్యా త్వాం శరణ మభజామ పరిగ్రహే విరసస్సన్ కథ మపౌరుషం యాసి సర్వేశ్వరత్వా త్త్వమేవాస్మాకం శరణమితిభావః. వ్యంగ్యార్థస్తు– సమనోభవాధయః మనోభవేన మన్మథేన కృతాఆధి ర్మనోభవాధిః తేన సహితాః అత్యన్తత్వద్విరహానలపరిదగ్ధా ఇతి భావః. భీరవః స్త్రియో వయం అఖిలేశధియా అఖిలానాం స్త్రీణా మీశః పతి రఖిలేశః స ఇతి ధియా సర్వాత్మకత్వా త్త్వమేవాస్మాకం పతి రితి బుద్ధ్యేత్యర్థః. భగవత స్సర్వాత్మకత్వా త్పత్యౌ భగవద్బుద్ధిస్తు సహజాభగవతి

పతిత్వబుద్ధిస్తు పాపిష్ఠోక్తి రితి జ్ఞేయం. త్వాం శరణ ముపయామ పరిగ్రహే పత్నీత్వం ప్రత్యాకాంక్షయా పేకత్వన్యపదేశః. త్వత్ప్రేక్షయా స్త్రీత్వదర్థః. తవ అఖిలస్త్రీపతిత్వా ద్వాయం త్వత్తస్త్వత్తః పరేతి భావః. పత్నీపతిజనా దానమూలశాపాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః. నిరసః నిరస్తస్త్వా కథ మపౌరుషం క్లీబత్వం యాసి 'పుంభావే తత్క్రియాయాం చ పౌరుష మిత్యమరః– 70

గ॥ ఏవ మభిదధాన మాభీరతరుణీగణ మనివార్య ధైర్యమవధార్య మురరిపు
రరీరమత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తవిధయా అభిదధానం భాషమాణం ఆభీరతరుణీగణం గోపాంగనా సంఘం అనివార్యధైర్యం అనివార్యం నివారయితు మశక్యం ధైర్యం ధీరత్వం యస్య తం తథోక్త మవధార్య నిశ్చిత్య మురరిపుః కృష్ణః అరీరమత్ రమయామాస. రమతే ర్ణ్యన్తా చ్లుఙి సన్వద్భావః. మురరిపు రాభీరతరుణీగణ మరీరమదిత్యన్వయః– 91

అథ. రమణప్రకారమేవ వర్ణయతి తత్రాపి శ్లోకత్రయేణ. కామినీకర్తృకం శ్రీకృష్ణ రమణం వర్ణయతి రమణీత్యాదినా–

శ్లో॥ రమణీ సరోజరమణీయలోచనా
మధురాధరా శ్రమమధురాధరాపి కా
రుచిరా చిరాంశురుచిరాశయం తదా
తరళీచకార మురళీవినోదినః

రమణీతి॥ సరోజరమణీయలోచనా కమలవన్మనోజ్ఞనేత్రా మధురాధరా మధురః స్వాదుః అధరః యస్యాః సా. శ్రమమధురాధరా శ్రమస్య సురతాయాసస్య ధూః శ్రమధురా యుక్పూరబ్ధూ రితి సమాసాన్తోఽప్రత్యయః– అజాద్యతష్టాప్. ధరతీతి ధరః పచాద్యచ్. స్త్రియాం టాప్. శ్రమధురాయా ధరా తథోక్తా రుచిరా మనోజ్ఞా అచిరాంశురుచిః అచిరాంశో ర్విద్యుతః రుచి రివ రుచిః కాన్తిః యస్యాః సా– నిదర్శనాలంకారః. ఏవంవిధా కాపి రమణీ కాచన స్త్రీ మురళీవినోదినః వేణునాదరసికస్య కృష్ణస్య ఆశయం హృదయం తదా రతిసమయే తరళీచకార కమ్పయామాస. యద్వా. నేదం సురతదశావర్ణన ముత్తరత్ర కరిష్యమాణత్వాదితి శ్రమః వన సంచారజన్యఆయాసః తదా ఆగమనసమయే ఇతి చ వ్యాఖ్యేయమ్. ఛేకానుప్రాసః. 72

శ్లో॥ తరుణీవిలోలతరుణీహా కాననే
మలయానిలేన కలయా విధోస్సమా
అపరా సమాగమపరా మనోరమా
రమయాంబభూవ రమయా సమా హరిమ్.

తరుణీతి॥ విధో శ్చన్ద్రస్య కలయా లేఖయా సమా తుల్యా రమయా లక్ష్మ్యా సమా తుల్యా చ ఇత్యుపమాద్వయం – అత ఏవ మనోరమా మనోజ్ఞా సమాగమపరా సంయోగాసక్తా అపరా అన్యా తరుణీ యువతీ మలయానిలేన మలయపర్వతా

దాగచ్ఛతా వాయునా హేతునా విలోలతరుణి విలోలా శ్చంచలా స్తరవః యస్మిం స్తస్మిన్ తథోక్తే ఇహ అస్మిన్ కాననే హరిం కృష్ణం రమయాంబభూవ రమయామాస. అత్ర మలయానిలరూపోద్దీపనవిభావేన చన్ద్రికళాదిసదృశనాయికారూపాలంబనవిభావేన చ సహిత శ్శృంగారసశ్చర్వణాస్పదం భవతి. 73

శ్లో॥ దరస్మేరై ర్లజ్జాసుభగసుభగైః ప్రేమలహరీ
లలత్కల్లోలాభై రసమశరనారాచసహజైః
తదా కాచి న్మందస్మితమధుపరీరంభమధురైః
కృశాంగీ సానంగై ర్మురరిపు మపాంగై స్సమకిరత్.

దరస్మేరై రితి॥ తదా కాచి త్కృశాంగీ కాచన తన్వీ దరస్మేరైః ఈష త్స్మేరైః స్ఫుర ద్భ్రూపక్షతారం యత్తత్స్మేరగమితి కథ్యతే ఇతిభావప్రకాశః. లజ్జాసుభగసుభగైః లజ్జయా వ్రీడయా సుభగసుభగైః అత్యన్తసుభగైః స్వానుకూల్యప్రకాశకై రితి యావత్. తదుక్తం 'సవ్రీడలోకనేనైవ స్వానుకూల్యనివేదన' మితి. ప్రేమలహరీలల త్కల్లోలాభైః ప్రేమలహర్యాం స్నేహప్రవాహే లలతాం క్రీడతాం కల్లోలానాం తరంగాణామివ ఆభా కాన్తి ర్యేషా న్తైః తత్తుల్యై రిత్యర్థః. ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతేన ఔత్సుక్యేన చ యథాక్రమ మాసారప్రసారాభ్యా మంగీకృతతరంగభంగికై రితిభావః. అతఏవైతే సోత్సుకా స్తరంగితాశ్చ తదుక్తం–'సోత్సుకం యద్వ్యదాలోక్య భూయో భూయో విలోకనం కల్లోల ఇవ యత్కాన్తి విభేద స్తత్తరంగిత' మితి. అసమశర నారాచసహజైః మన్మథబాణసదృశైః ఏతేన అతితీవ్రత్వం వ్యక్తం.మందస్మితమధుపరీరంభమధురైః మందస్మితం మందహసితం తదేవ మధు మద్యం తస్య పరీరంభేణ సంపర్కేణ మధురైః స్వాదుభిః అతఏవైతే సంభోగౌత్సుక్యసూచకా స్తాపహరాశ్చ. తదుక్తం – 'కటాక్షై ర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనా శీతలీక్రియతే భావో యేన తన్మధురం స్మిత' మితి–సానంగై స్సమన్మథైః విరక్తస్యాపి క్షోభకై రిత్యర్థః. 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సమన్మథ' మిత్యుక్తత్వాత్. ఈదృశైః అపాంగైః కటాక్షైః మురరిపుం కృష్ణం సమకిరత్ విచిక్షేప. కృతా విక్షేపే ఇతిధాతో స్సంపూర్వకా ల్లఙ్.ఏతాదృశాపాంగాన్ శ్రీకృష్ణే వవర్షేత్యర్థః. 74

తతః॥ ఏవం గోపీకటాక్షక్షతివశాత్ శ్రీకృష్ణమనఃక్షోభానన్తర మిత్యర్థః.

శ్లో॥ హరి స్స్మరపరీతాపవిధురా మధురాధరాః
న్యషించ చ్చంచలాపాంగీ రేవం నర్మవచోఽమృతైః.

హరిరితి॥ హరిః కృష్ణః స్మరపరీతాపవిధురాః మన్మథసంతాపవివశాః మధురాధరాః స్వాద్వధరోష్ఠాః చంచలాపాంగీః చపలకటాక్షాః స్త్రియః కర్మ– ఏవం వక్ష్యమాణ రీత్యా నర్మవచోమృతైః విలాసవాక్సుధాధారాభిః న్యషించత్ అభిషిషేచ.స్వాంగాదితి జీషః నక్రోడాదిబహ్వ చ ఇత్యనేన నిషేధాత్ చంచలాపాంగీత్యత్ర జీష్ ప్రామాదిక ఏవేతి ప్రామాణికాః. చంచలాభాంగీ రితి పఠితే తు న కోఽపి దోషః– అంగగాత్ర

కంఠేభ్య ఇతి వార్తికాత్ శేషస్సిద్ధః. చంచలా విద్యుత్ తస్యా ఇవాభా యస్య తత్
చంచలాభ మంగం శరీరం యస్యాస్సా తథోక్తా విద్యున్నిభేత్యర్థః. 75

అవ. అథ నవభిస్తన్నర్మవచాంసి వర్ణయతి ఉత్తేజనేత్యాదిభిః—

శ్లో॥ ఉత్తేజనాఘర్షణజా న రత్నహేమ్నో రివాభా తవ సౌకుమార్యాత్
ప్రియే వినిర్మాయ తనుం విధిస్తే తతో ను లావణ్యరసై రసించత్.

ఉత్తేజనేతి॥ సౌకుమార్యాత్ సుకుమారత్వాద్ధేతోః తవ తే ఆభా కాన్తిః రత్నహేమ్నోః మణిసువర్ణయో రాభేవ ఉత్తేజనాఘర్షణజా ఉత్తేజనా శాణోల్లేఖనం ఘర్షణం లోహవిశేషేణ ఘట్టనం తాభ్యాం జాయతే ఇతి తజ్జా న నభవతి ఉత్తేజనయా రత్నస్య ఘర్షణేన సువర్ణస్య చ యథా ఆభా ప్రోల్లసతి తద్వన్న తవ కుతః రత్నహేమ్నోః కఠినత్వాత్ తవ సౌకుమార్యాచ్చేతిభావః. అత్ర సోపాధికకాన్తిమద్రత్నహేమాపేక్షయా నిరుపాధికకాన్తిశాలినీ కాన్తా అతిరిచ్యతే ఇతి వ్యతిరేకాలంకారః. ఉత్తేజనయా రత్నస్య కాన్తి ర్ఘర్షణేన సువర్ణస్యేతి యథాసంఖ్య మన్వయా ద్యథాసంఖ్యాలంకారః. సౌకుమార్యహేతునా కాన్త్యావ్యతిరేకస్య స్థాపితత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం చ-త్రయాణాం సంకరః. హేప్రియే ప్రేయసి విధిః బ్రహ్మా తే తవ తనుం దేహం వినిర్మాయ కృత్వా తతః నిర్మాణానన్తరం లావణ్యరసైః భూయిష్ఠం తేజ ఏవాద్భి ర్బహుళాభి రభ్రమాకృతం 'చక్షురానన్దజనకం లావణ్య' మితి కథ్యతే, ఇత్యుక్తలక్షణః మృదులచ్ఛాయావిశేషో లావణ్య మిత్యుచ్యతే. తదేవ రసాః జలాని తైః అసించన్ను ఆర్ద్రీచకార కిమ్ ఉత్ప్రేక్షా. లావణ్యరూపద్రవద్రవ్యసంబంధాత్త్వదంగస్యేదం మార్దవం నత్వన్యథేతి భావః. 76

శ్లో॥ త్వదూరుశోభాభిభవేన రంభాస్తంభా నిజం దంభ మయి త్యజన్తః
మోచాభిధానం దధు రర్థయుక్తం కథం జడస్యోరుసమానతా స్యాత్.

త్వదూర్వితి॥ అయి ప్రేయసి త్వదూరుశోభాభిభవేన తవ ఊర్వోః శోభా త్వదూరుశోభా తస్యా సకాశా దభిభవః తిరస్కారః తేన యద్వా- త్వదూరుశోభాయా ఇతి కర్తరి షష్ఠ్యా సమాసః. త్వదూరుశోభాకర్తృకాభిభవేనేత్యర్థః. హేతునా రంభాస్తంభాః కదళీప్రకాండాః నిజం స్వకం దంభం గర్వం త్యజన్తస్సన్తః ముచన్తస్సన్తః అర్థయుక్త మన్వర్థం మోచాభిదానం మోచా ఇతి నామ దధుః ధృతవన్తః త్వచం ముంచతీతి మోచేతి వ్యుత్పన్నస్య నామ్నః దంభం ముంచతీతి మోచతి యోగతోన్యార్థత్వప్రకల్పనా న్నిరుక్త్యలంకారః. 'నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పన' మితి లక్షణాత్. జడస్య అత్యన్తశీతలస్య ఊరుసమానతా కథం స్యాత్ త్వదూరుసామ్యం కథం భవేత్. 'ఏకాన్తశైత్యా కదళీవిశేషా' ఇతి కుమారసంభవే. జడస్య అజ్ఞస్య ఊరుసమానతా ఉరవో మహాన్తః తైస్సామ్యం కథం స్యాదితి ధ్వనిః, అత్ర రంభాస్తంభానా మూరుశోభాభివం ప్రతి యజ్జడత్వం

హేతు ర్ధ్వనితం తస్య తురీయపాదేన కవినా స్వత ఏవ ప్రపఞ్చితత్వా ద్గుణీభూత వ్యంగ్యమ్. తేన వాక్యార్థహేతుకం పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగ మలంకారః.77

శ్లో॥ ఆవిర్భవే ద్యత్ర లతాసు పుష్పం తత్రైవ దృష్టః ఫలసంభవోఽపి
ఉదేతి చిత్రం తరుణీలతే తే పుష్పం క్వచి త్క్వాపి శలాటుయుగ్మమ్.

ఆవిరితి॥ లతాసు వల్లీషు యత్ర స్థలే పుష్పం ప్రసూన మావిర్భవేత్ ఉత్పద్యేత తత్రైవ తస్మిన్ ప్రదేశే ఏవ ఫలసంభవోఽపి ఫలోత్పత్తి శ్చ దృష్టః అవలోకితః అస్మాభి రితి శేషః. ఫలపుష్పయో స్సామానాధికరణ్యం ప్రత్యక్షమితి భావః. హేతరుణీలతే లతేవ తరుణీ తరుణీలతా తత్సంబుద్ధిః తే తవ క్వచిత్ స్థలే గుహ్యే ఇత్యర్థః. పుష్పం రజః ప్రసూనం చ ఉదేతి జాయతే క్వాపి తతోఽన్యస్మిన్ క్వచిత్ స్థలే వక్షసీత్యర్థః. శలాటుయుగ్మం నిగీర్ణలక్షణాతిశయోక్త్యా స్తనద్వయం అపక్వఫలయుగ్మంచ 'ఆమే ఫలే శలాటు స్స్యా' దిత్యమరః. ఉదేతీతి పూర్వేణాన్వయః. చిత్రం అద్భుతం ఫలపుష్పయో ర్వైయధికరణ్యా మాశ్చర్యమిత్యర్థః. అసంగత్యలంకారః-'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వం కార్య హేత్వో రసంగతి' రితి లక్షణాత్. ఫలోత్పత్తిం ప్రతి పుష్పస్య కారణత్వం ప్రత్యక్షం హి. తరుణీలతేతి త్యుపమాలంకార శ్చాస్యోజ్జీవకః. తరుణీరూపా లతేతి రూపకాలంకారోఽపి సువచ ఏవ. శలాటుయుగ్మ మిత్యత్రాతిశయోక్తి స్సోపి అసంగత్యుద్భాపక ఏవ. ఏవం పుష్పమిత్యత్ర శ్లేషోపీతి. ఉపమాశ్లేషాతిశయోక్తిభిః రూపకశ్లేషాతిశయోక్తిభి ర్వా ఉజ్జీవితోఽసంగత్యలంకార ఇతి జ్ఞేయమ్. 78

శ్లో॥ బధ్నాసి చేతో హారతః పరస్య కుచావితీమా కిము కంచుకేన
తథాపి నైత త్త్యజతః కఠోర శ్శీలం సజం నిగ్రహత స్త్యజేత్కః.

బధ్నాసీతి॥ ఇమౌ మదీయౌ కుచౌ స్తనౌ పరస్య పరమాత్మనః అన్యస్యేతి చ చేతః చిత్తం ధనస్థానీయ మితి భావః. హారతః అపహరతః హార తే ర్లటి తసిరూప మిదం. ఇతి హేతోః ఇతి మత్వేతి వా ఇమౌ కుచావితి పునరపి సంబధ్యేతే కర్మభూతౌ. కంచుకేన కుచబంధనవస్త్రవిశేషేణ బధ్నాసి కిము రుణత్సి కిం పీడయసి కిమిత్యర్థః. చోరస్య బంధనతాడనాదిక మవశ్యం కర్తవ్య మితి భావః హేతూత్ప్రేక్షాలంకారః. తథాపి బంధనేఽపి ఇమౌ కుచా విత్యత్రాపి సంబధ్యేతే కర్తృభూతౌ. ఏతత్పరచిత్త ధనచౌర్యం నత్యజతః న ముంచతః 'సర్వ మభ్యర్హితం వస్తు ప్రచ్ఛాదన మపేక్షతే' ఇతి న్యాయేన కంచుకధారణే సతి పూర్వాపేక్షయా ప్యతిమనోహరత్వాదితి భావః. యుక్తం చైత దిత్యాహ-కఠోరః కఠినః కః పుమాన్ నిజం స్వకీయం శీలం స్వభావం నిగ్రహతః నిర్బంధా ద్ధేతోః త్యజేత్ ముంచేత్ నకోపీత్యర్థః. నహి యేన కేనాప్యుపాయేన స్వభావోఽన్యథా కర్తుం శక్యతే ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః. ఉక్తి 'రర్థాన్తరన్యాస స్స్యా త్సామాన్యవిశేషయో' రితి లక్షణాత్. 79

శ్లో॥ పురామునా కంచుకకేన ముగ్ధే కిన్నామ భద్రం విహితం న జానే
భజత్యసౌ యత్తపసాప్యలభ్య మనారతం త్వత్కుచకుంభసంగమ్.

పురేతి॥ హే ముగ్ధే సుందరి అమునా పరిదృశ్యమానేన కంచుకకేన కంచుక ఏవ కంచుకకః స్వార్థే కప్రత్యయః. తేన పురా పూర్వజన్మని కిన్నామ కింవా భద్రం కుశలం విహితం సంపాదితం అస్తీతి శేషః. కిమప్యనిర్వాచ్య మత్యధికం భద్రం ప్రాగ్భవీయం కంచుకస్య విద్యత ఇతిభావః. నజానే అహం తన్న వేద్మీత్యర్థః. నను భవదవిదితస్య ప్రాగ్భవీయకంచుకభద్రస్య సత్త్వే కిం ప్రమాణ మత ఆహ. భజతీతి-యద్యస్మాద్ధేతోః అసౌ కంచుకః తపసా కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిలక్షణేన చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణేన వా అపి అలభ్యం లబ్ధు మశక్యం త్వత్కుచకుంభసంగం కుంభావివ కుచౌ కుచకుంభౌ తవ కుచకుంభౌ త్వత్కుచకుంభౌ తయోస్సంగం సంబంధం అనారత మవిచ్ఛిన్నం యథా తథా భజతి ప్రాప్నోతి. అత్ర ఉత్తరవాక్యార్థేన పూర్వవాక్యార్థస్య సమర్థనాత్కావ్యలింగం. సర్వజ్ఞేన కృష్ణేనాప్యవిదితం భద్రమస్తీతి అచేతనస్య కంచుకస్య ప్రాగ్భవీయం భద్రమితి చ కథనా దసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిద్వయం. ఏతైః సర్వలోకసుకృతపరిపాకస్య కృష్ణస్యాపి ప్రాయశ ఏవ గోపీకుచసంబంధః నత్వవిరతమిత్యహో అస్య కంచుకస్య భాగ్యాతిశయ ఇతి ఫలితమ్. 80

శ్లో॥ విధి ర్విధిత్సు ర్విధునా తవాస్యం సారంగసారాంశమపీహ తేనే
ముఖే మృగస్యాక్షియుగం మదస్తు ఫాలే తవాస్తే తత ఏవ బాలే.

విధిరితి॥ విధిర్బ్రహ్మా విధునా చంద్రేణ ఉపాదానభూతేన తవ తే ఆస్యం ముఖం విధిత్సుః చికీర్షుస్సన్ కుర్వన్సన్నిత్యర్థః. ఇహ ముఖే సారంగసారాంశమపి సారంగస్య మృగస్య చన్ద్రస్థకళంకరూపేణ ప్రతీయమానస్యేత్యర్థః. సారాంశం స్థిరాంశమపి తేనే చకార చిక్షేపేత్యర్థః. తత ఏవ తస్మాదేవ హే బాలే ముగ్ధే తవ ముఖే వదనే మృగస్యాక్షియుగం నేత్రద్వయం ఆస్తే వర్తతే. స్త్రీణాం మృగాక్షీత్వాదితిభావః. తథా తవ ఫాలే తు లలాటే తు మృగస్య మదః కస్తూరీ ఆస్తే విద్యతే తిలకస్వరూపేణేతిభావః. సారంగస్య సర్వాంశేష్వపి నేత్రరూపో మదరూపశ్చాంశ ఉత్కృష్ట ఇతి సర్వజనవిదితం తస్మాత్ సర్వం చన్ద్రం గోపీముఖరూపేణ పరిణమయ్య తత్కళంకభూతమృగస్య అసారాంశం త్యక్త్వా సారాంశమాత్రం విధి స్తన్ముఖే చిక్షేప ఇతిభావః. గమ్యోత్ప్రేక్షాలంకారః. కించ సహజయో రక్ష్ణో ర్విధికృతత్వసంబంధే సత్యపి ఆగన్తుకస్య మదస్య గోపీనిహితస్య విధికృతత్వాసంబంధా త్తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. ముఖచికీర్షాసమయే సారంగసారాంశనిధానాధికరణస్యైవాభావా త్కుర్వన్సన్నితి మయా యథా కథంచిత్సమాధాపితం-విధాయ వేధా విధునా తవాస్య-మితి పఠితంచే న్నకోఽపి దోషః. అత్ర ముఖం చన్ద్రవత్ అక్షిణీ తన్మృగనేత్రవత్ కస్తూరీతిలకం తన్మృగ మదబిందువచ్చ భాతీతి ఉపమా వ్యజ్యతే. 81

శ్లో॥ తవాననాదర్శతలేఽధరోఽసౌ తుండీఫలస్య ప్రతిబింబ ఏవ
ముగ్ధే ఫలేఽస్మిన్ కథ మన్యథా తు ఘటేత బింబవ్యవహార ఏషః.

తవేతి॥ హేముగ్ధే సుందరి తవ తే ఆననాదర్శతలే ముఖరూపదర్పణాన్తః దర్పణతుల్య ముఖాన్త రిత్యుపమా వా అసౌ దృశ్యమానః అధరః అధరోష్ఠః తుండీఫలస్య బింబ ఫలస్య 'బింబీరక్తఫలాతుండీ' ఇతి వైద్యకే-ప్రతిబింబః ప్రతిఫలః భవతీతి శేషః. ఏవేత్య వధారణే. అవధారణధ్వనితార్థమాహ ఫలే ఇత్యాదినా-అన్యథా తు అధరస్య తుండీ ఫలప్రతిబింబత్వానంగీకారే తు అస్మిన్ ఫలే బింబీఫలే ఏషః సర్వలోకసిద్ధః బింబ వ్యవహారః బింబమితి వ్యవహారః ఏతస్య బింబపదాభిధేయత్వ మిత్యర్థః. కథం కేన ప్రకారేణ ఘటేత యుజ్యేత యుక్తస్స్యాత్ న కథమపీ త్యర్థః. ప్రతిబింబా భావే బింబమితివ్యవహారో నఘటతే ఇతి భావః. అత్ర అపరోక్షలతాదిస్థబింబీఫలస్య ముఖాదర్శప్రతిఫలనాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. అధరే అధరత్వ మప హ్నుత్య బింబీఫలప్రతిబింబత్వారోపణా దపహ్నవాలంకారః. అయం చ ఆననా దర్శేతి రూపకోజ్జీవితః. బింబ్యాః ఫలం బింబం ఇతివ్యుత్పన్నస్య బింబశబ్దస్య బింబతీతి బింబమితియోగతో న్యార్థత్వ ప్రకల్పనా న్నిరుక్తిః. బింబీఫలస్య బింబఫలత్వరూపేణైవ బింబవ్యవహారయోగ్యతాయాం సిద్ధాయాం తదయోగ్యత్వ కథనాత్ అతిశయోక్తిః.

శ్లో॥ సమగ్రమంగం తవ చంచలాక్షి హారిద్రచూర్ణేన విధాయ వేధాః
సుధాం న్యధా న్నూన మిహాధరోష్ఠే యదత్ర రాగాతిశయోపలంభః.

సమగ్రమితి॥ హేచంచలాక్షి చపలనేత్రి వేధాః విధాతా తవ సమగ్రం సర్వ మ ప్యంగం దేహం హారిద్రచూర్ణేన 'నిశాఖ్యా కాంచనీ పీతా హారిద్రా వరవర్ణినీ' ఇత్యమరః. హారిద్రాయాః పీతాయాః (ఆంధ్రే పసుపు) అయం హారిద్రః తస్యేద మిత్యణ్. స చాసౌ చూర్ణః రజః తేన ఉపాదానభూతేన విధాయ కృత్వా ఇహ అస్మిన్ అధరోష్ఠే అధరే సుధాం తాంబూలోపయుక్తశిలాచూర్ణ మమృతంచ న్యధాత్ నిహితవాన్. నూన మిత్యుత్ప్రేక్షా. సుధాశబ్దగతశ్లేషసంకీర్ణోయమ్. యద్య స్మాత్ అత్ర అధరే రాగాతిశయోపలంభః రాగాతిశయస్య ఆరుణ్యాధిక్యస్య ప్రేమాతిరేకస్య చ ఉపలంభః ప్రాప్తి ర్దర్శన మితి యావత్ భవతీతి శేషః. హారిద్రా చూర్ణ స్సుధానిధానే సరక్తవర్ణో భవతీతి ప్రసిద్ధం. అత్రపాదత్రయప్రతిపాదితస్య అర్థస్య తురీయపాదేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం- తచ్చ శ్లేషసంకీర్ణం. న చ శ్లేషోజ్జీవిత మితి వాచ్యం. రాగసుధాశబ్దగతశ్లేషం వినాపి తత్సిద్ధేః. సర్వమంగంహారిద్రవత్ప్రీతం అధరస్థ సుధానిధానారుణహారిద్రవద్రక్తఇతి ఉపమా వ్యజ్యతే. 83

శ్లో॥ సుదూరదర్శిన్యపి లోచనే తే భవత్యవార్యశ్రుతిలంఘనేచ్ఛే
తమస్సమూహప్రణయిత్వ మస్తు న వాలభారే మలినే కథం ను.

సుదూరేతి॥ సుదూరదర్శిని అతిదీర్ఘదర్శిని ఆస్తికతయా విమృశ్యకారిణి ఇతి చ అపి తే తవ లోచనే నయనే సప్తమ్యేకవచన మిదం. అవార్యశ్రుతిలంఘనేచ్ఛే

అవార్యాయాః అనతిక్రమణీయాయాః శ్రుతేః శ్రవణస్య లంఘనే అతిక్రమణే ఇచ్ఛా వాంఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే అన్యత్ర- అవార్యాయాః శ్రుతే ర్వేదస్య లంఘనే ఇచ్ఛా యస్య తస్మిన్ తథోక్తే ఇతి చ భవతి సతి మలినే నీలే అశుచౌ చ వాలభారే చికురప్రకరే వటయో రక్షేదా న్మూర్ఖసంఘే చ తమస్సమూహ ప్రణయిత్వం గాఢాంధకారసాదృశ్యం అజ్ఞానపారవశ్యం చ నాస్తు కిం నభవతు కింస్యాదేవేత్యర్థః. నేత్రకర్ణాన్తవిశ్రాన్తే కేశపాశస్తు అంధకారసదృశ ఇతితాత్పర్యార్థః. విమృశ్యకారిణోఽపి వేదలంఘనేచ్ఛయా నాస్తికత్వే సతి కిముత మూర్ఖస్య ఇతి శ్లేషాభిప్రాయః. అత్ర దూరదర్శినో నేత్రస్యైవ శ్రుత్యతిక్రమణేచ్ఛాయాం సత్యాం కిముత మలినస్య వాలభారస్యేతి వర్ణనా దర్థాపత్తిః. అయం చ దూరదర్శ్యాదిశబ్దగత శ్లేషోద్ధాపిత ఇతివివేకః. నచాయం శ్లేషో నైవ- కిన్తు ధ్వనిరేవేతి వాచ్యం. లోచనశబ్దే శ్లేషాభావాత్ విశేష్యశ్లేషేసతి హి ధ్వనిసముల్లేఖః-అపీతి విరోధప్రతిపాదనేన తస్య ధ్వనేర్గుణీభూతత్వాచ్చ నహి లోచనయో ర్దీర్ఘదర్శిత్వం శ్రవణలంఘనేచ్ఛా ప్రతిబంధీతి తస్మాత్ శ్లేషఏవాయమ్. లోచనే శ్రుతిలంఘనేచ్ఛాఽసంభావనే దూరదర్శిత్వం వాలభారే తమస్సమూహ ప్రణయిత్వసంభావనే మలినత్వఞ్చ హేతు రితి పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమ్.

శ్లో॥ సిక్త్వా చాటురసై రేవం కురంగనయనా స్తతః
ఆనంగీం ప్రక్రియా మంగీకారయామాస మాధవః.

సిక్త్వేతి॥ మాధవః లక్ష్మీపతిః కృష్ణః సకలజగన్మోహినీం లక్ష్మీమపి యో ధవస్సన్ మోహయామాస తస్య గోపీమోహనం కియదిత్యభిప్రాయగర్భమిదమ్- అతః పరికరాంకురాలంకారః. ధవతి కంపయతి మోహయతీతి ధవః మాయాధవః మాధవః ఇతివ్యుత్పత్తేః. తథా చ కవిరహస్యే- 'ధూనోతి చంపకవనాని ధునోత్యశోకం చూతం ధునాతి ధువతి స్ఫుటితాతిముక్తం వాయు ర్విధూనయతి ధావయతీహరేణుం యత్కాననే ధవతి చన్దనమఞ్జరీశ్చ' ఇతి. కురంగనయనాః మృగాక్షీః ఏవం పూర్వోక్తరూపైః చాటురసైః ప్రియవాగమృతైః 'ప్రియవాక్చాటురస్త్రియా' మితి రత్నకోశే. సిక్త్వా అభిషిచ్య తతస్తేనానన్తరమ్ ఆనంగీ మనంగసంబంధినీం ప్రక్రియాం రీతిం సురత మితి యావత్. అంగీకారయామాస అంగీకృతవతీశ్చకార. స్త్రియో హి అత్యుద్రిక్తం స్వాభిలాషం పురుషమనోమోహనపర్యన్తం ప్రకాశ్య తత స్తం వశీకృత్య స్వయం నిరభిలాషా ఇవ నటిత్వా పురుషై ర్ముహుర్ముహుః ప్రార్థ్యమానా మోదన్తే- ఇదమేవ హి త్రపాయా లక్షణమ్ ఏవం ప్రకృతే శ్రీకృష్ణసంభోగార్థమాగతా అపి గోపికాః శ్రీకృష్ణః కృచ్ఛ్రేణ రమయామాసేతి బోధ్యమ్.- 85

అవ. అంగీకారయామాసేతి యదుక్తం తత్ వర్ణయిష్యన్ తత్ర తావత్ గ్రంథమధ్యే మంగళం విదధాతి.

శ్లో॥ బాలే విద్రుమపాటలౌ తవ పదౌ సంవాహయామ్యద్య కిం
కిం వా చందనచర్చనం విరచయామ్యంగే యథా నిర్వృతి

ధమ్మిల్లం కిము భూషయామి కుసుమై రిత్యాదరాత్పృచ్ఛతే
రాభీరీనవయోగచాటువచనశ్రేణీ శివాయాస్తు నః.

బాలేతి॥ హే బాలే సున్దరి అద్య అధునా విద్రుమపాటలౌ విద్రుమః ప్రవాళః స ఇవ పాటలౌ రక్తౌ తవ పదౌ చరణౌ సంవాహయామి కిం మర్దయామి కిమ్. వనసంచారేణ కిల తవ పాదావతీవారుణౌ శ్రాన్తౌ చ అతస్తచ్ఛ్రమాపనోదనార్థం త్వత్పాదయోః సంవాహనం కరోమీతి భావః. అంగే శరీరే యథా నిర్వృతి యథాసుఖం చందనచర్చనం శ్రీఖణ్డద్రవలేపనం విరచయామి కిం వా కరోమి కిం చందనేన త్వదంగం లేపయామి తేన తవ అతీవసుఖం స్యాదితి భావః. కుసుమై ర్మల్లికాది పుష్పైః ధమ్మిల్లం కేశపాశం భూషయామి కిం అలంకరోమి కిము. మదభిధావన శిథిలం తవ ధమ్మిల్లం సమీకృత్య పుష్పై ర్భూషయామి తేన తవ సుఖం స్యాదితి భావః. ఉక్తేషూపచారేషు తవ కమిష్టం తద్వదేతి ప్రశ్నః. ఏతేన భగవతో ముగ్ధానునయచాతుర్యం వ్యక్తమ్. ఇత్యేవంరూపా ఆదరాత్ప్రశ్నః ప్రవృత్తేతి శేషః. శ్రీపతేః కృష్ణస్య సంబంధినీ ఆభీరీనవయోగచాటువచనశ్రేణీ ఆభీరీణాం గోపీనాం నవయోగే నూతనసంగమే చాటువచనానాం ప్రియవాచాం శ్రేణీపరమ్పరా నః అస్మాకం శివాయ క్షేమాయ అస్తు భవతు. 86

అవ. అథ సప్తవింశతి శ్లోకై ర్గోపీకృష్ణసంభోగం వర్ణయతి త్యక్త్వేత్యాదిభిః.

శ్లో॥ త్యక్త్వా బహిః కేళివిరోధితాయా లజ్జాం లతాకుంజ మవాపదేకా
పున స్తదాపాతభయాదివాశు కాంతా కవాటం ఘటయాంబభూవ.

త్యక్త్వేతి॥ ఏకా కాచిత్కాన్తా గోపీ కేళివిరోధితాయాః క్రీడావిరోధిత్వాద్ధేతోః త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావః. కేళీవిరోధి ఇతి సామాన్యే నపుంసకం వా. లజ్జాం వ్రీడాం బహిః హృదయాద్బహిః గృహాద్బహి రితి చ త్యక్త్వా విసృజ్య లతాకుంజం లతాగృహం కుంజశబ్దేనైవ లతాగృహార్థప్రతీతౌ లతాశబ్దస్తత్ప్రాశస్త్యం ద్యోతయతి – కరికలభకర్ణావతంసాదివదితి బోధ్యం. అవాపత్ ఆప సురతగృహే తృతీయస్థిత్యయోగాత్ లజ్జారూపాం సఖీం బహిరేవ విసృజ్య స్వయమేకా శ్రీకృష్ణాధిష్ఠితం కుంజమవాపేతి ముఖ్యార్థః. సమాసోక్తి రలంకారః. లజ్జాయాః సంభోగప్రతికూలత్వేన నిర్లజ్జా తన్వీ గృహం ప్రాపేతి ప్రస్తుతవాక్యార్థేన అప్రస్తుతసంభోగవిరోధిసఖీత్యాగస్య ప్రతీయమానత్వాత్ – సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్య చే 'దితిలక్షణాత్. నాసౌ ధ్వనిః – లజ్జేతి విశేష్యపదశ్లేషాసంభవాత్. పునః భూయః తదాపాతభయాదివ తస్యాః లజ్జారూపకామిన్యా ఆపాతః ప్రవేశః తస్మాత్ భయాత్ భీతే రిత్యుత్ప్రేక్షా. పఞ్చమీభయేనేతి సమాసః. ఆశు ద్రుతం కవాటమరరం లతావికారమేవేతి బోధ్యం ఘటయాంబభూవ పిహితవతీ. అత్ర హృదయాదపసారితలజ్జాయాః సంభావితస్య పునఃప్రవేశస్య కవాటపిధానేన నిరోధాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. ఏతదుజ్జీవితా సాచోత్ప్రేక్షా. 87

శ్లో॥ మందాక్షభావా దవగమ్య కామసమీకసాహాయ్యవిధావశక్తిమ్
వ్రీడాన్వవర్తిష్ట తదా పరస్యా నితాంత మశ్రాంతసమాశ్రయేఽపి.

మందాక్షేతి॥ తదా తదానీం అపరస్యాః అన్యస్యాః గోప్యాః సంబంధినీ వ్రీడా మందాక్షభావాత్ 'మందాక్షం హ్రీ స్త్రపే'త్యమరః. మందాక్షశబ్దవాచ్యత్వా దిత్యర్థః. మందాని విషయగ్రహణాసమర్థాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి యస్య సః మందాక్షః వృద్ధ ఇత్యర్థః. తస్య భావాదితి చ వృద్ధత్వా దిత్యర్థః. కామసమీకసహాయ్యవిధౌ కామసమీకం మన్మథయుద్ధం తత్ర సాహాయ్యవిధౌ సాహాయ్యకరణే అశక్తిః అసామర్థ్య మాత్మన ఇతి శేషః. అవగమ్య జ్ఞాత్వా ఇతి గమ్యోత్ప్రేక్షా. నితాంత మత్యన్త మశ్రాన్తసమాశ్రయేఽపి అనవరతాశ్రయణేఽత్యపి న్యవర్తిష్ట నివృత్తా భూత్. యథా నిత్యసేవకోఽపి శిథిలేంద్రియో వృద్ధః ప్రభో ర్యుద్ధసమయే సాహాయ్యా చరణే అశక్తస్సన్ తదా తం త్యజతి తద్వత్కామినీ మనవరత మాశ్రిత్య వర్తమానాపి లజ్జానామ్నీ సఖీ కామిన్యాః మన్మథయుద్ధే సాహాయ్యాచరణే అయోగ్యత్వాత్ తదా తాం తత్యాజేతి భావః. అత్రాపి సమాసోక్తిరేవ. ఇయం చ మందాక్షభావాదితి శ్లేషవశోద్ధాపితేతి బోధ్యమ్. 88

శ్లో॥ యదేషశయ్యానయనచ్ఛలేన కరగ్రహం లోలదృశాం వ్యతానీత్
బభూవ కామానలసాక్షిక స్స పాణిగ్రహ స్తత్కథమేష జారః.

యదితి॥ ఏష కృష్ణః శయ్యానయనచ్ఛలేన పర్యంకప్రాపణమిషేణ లోలదృశాం మృగాక్షీణాం కరగ్రహం పాణిగ్రహణం వ్యతానత్ చకారేతి యత్ ఏతేన కామినీనాం ముగ్ధాత్వం వ్యజ్యతే. ప్రౌఢానాం పర్యంకప్రాపణాసంభవాత్. న చ ముగ్ధా ఏవైతా ఇతి వాచ్యం. ముగ్ధానాం శ్రీకృష్ణసంభోగముద్దిశ్య వనాన్తాగమనాసంభవాత్ సః విశేష్యలింగత్వా త్పుంస్త్వం. కరగ్రహ ఇత్యర్థః. కామానలసాక్షికః కామఏవానలః కామానలః సాక్షీ సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి నిపాతితోఽయం. సాక్షాద్ద్రష్టా యస్య స తథోక్తః పాణిగ్రహః వివాహః బభూవ అభూత్. యథా అగ్నిసాక్షికం పాణిగ్రహణం లౌకికాః కుర్వన్తి తద్వత్కృష్ణోఽపి కామాగ్నిసాక్షికం పాణిగ్రహణంచకారైవేతి భావః. తత్తస్మాత్ ఏషః కృష్ణః కథం జారః గూఢపురుషః భవతీతి శేషః.నాయంజారః కిన్తు పాణిగృహీతా పతిరేవేతిభావః. అత్ర శయ్యానయనార్థకే లౌకికే కరగ్రహే ఛలశబ్దేన శయ్యానయనార్థకత్వ మపహ్నుత్య శాస్త్రీయపాణిగ్రహత్వా రోపా త్సాపహ్నవాభేదరూపకాలంకారః. అస్య చ కామానలేపి రూపక మంగభూతమ్. 89

శ్లో॥ సల్లాపలోలాపి నసల్లలాప దదర్శ నాలోకనలాలసాపి
న్యవారయ త్పాణియుగేన కాపి నీవీవిమోక్షం సురతోత్సుకాపి.

సల్లాపేతి॥ సల్లాపలోలాపి భాషణాసక్తాపి అర్థా త్కృష్ణేనసహేతివేద్యం కాపి కాచనస్త్రీ నసల్లలాప నబభాషే ఆలోకనలాలసాపి దర్శనాసక్తాపి అర్థా త్కృష్ణస్యైవ

నతదర్శనాపశ్యత్ సురతోత్సుకాపి రత్యుత్కంఠితాపి పాణియుగేన కరయుగళేన నీవీ విమోక్షం వస్త్రగ్రంథి విమోచనం అర్థాత్ కృష్ణేన క్రియమాణం చికీర్షితమితి వా న్యవారయత్ అరుణత్ లజ్జయేతిభావః. 90

శ్లో॥ సమాగమా దస్య రమాధినేతుః కియంత మంతఃకరణం సుదత్యాః
అవిందతానందమితి ప్రతీమ స్తనూరుహౌఘేఽపి బహిస్సహర్షే.

సమాగమాదితి॥ అస్య రమాధినేతుః లక్ష్మీపతేః కృష్ణస్య సమాగమాత్సంయోగా ద్ధేతోః సుదత్యాః సుదృశః బహిః తనూరుహౌఘేపి రోమబృందేపి సహర్షే పులకితే సానన్దే ఇతి చ సతి అన్తఃకరణం హృదయం కియన్తం అపరిమిత మానన్దం సుఖం అవిందత అభజత్ ఇతి ఏవం ప్రతీమః విశ్వసిమః జానీమ ఇత్యర్థః. సంభావయామ ఇతి వా. బహిస్థస్య అచేతనస్య తనూరుహౌఘస్యాపి సహర్షత్వే అన్తఃకరణస్య సచేతనస్య హర్షాతిశయ ఏతావానితి ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తు మశక్య ఇతి భావః. యద్వా రోమరంధ్రద్వారా అన్తఃకరణగత ఆనన్దరసః రోమసంఘం వ్యాప్నోతీతి అన్తఃకరణస్య ఉద్వేలానన్దరసాశ్రయత్వం సంభావ్యతే ఇతి భావః. అర్థాపత్తి రలంకారః. హర్షశబ్దగత శ్లేషోజ్జీవితః. యద్వా-ఏతస్యా హృదయ మతిశయానన్దసంప్లవం బహిర్గతరోమేష్వపి రోమరంధ్రద్వారా హర్షప్రసారదర్శనా దిత్యనుమానాలంకారః. స చ శ్లేషోజ్జీవిత ఇతి బోధ్యం. అత్ర రమాధినేతు రితి పదస్వారస్యాత్ త్రిజగన్మోహినీ లక్ష్మీ రపి యత్సమాగమేన ననన్ద తత్కృష్ణసమాగమా త్ప్రాకృతానాం గోపికానాం హర్షాతిశయో భవదితి కిం వాచ్యమితి ప్రతీయతే- 91

శ్లో॥ రదచ్ఛదం ప్రాక్సవిధం సుదత్యా స్సమాగతాయా యదసా వచుంబత్
బభూవ తద్భావిని శంబరారిమృధే విధేయం కిలవీరపాణమ్.

రదచ్ఛదమితి॥ అసౌ కృష్ణః ప్రాక్ప్రథమం సవిధం సమీపం సమాగతాయాః ప్రాప్తాయా స్సుదత్యా స్సంబంధి రదచ్ఛద మధర మచుంబతియత్- చుబి వక్త్ర సంయోగే ఇతి ధాతో ర్లఙ్. తదధరపానం భావిని భవిష్యతి శంబరారిమృధే మన్మథ యుద్ధే సురతే ఇతియావత్. విధేయం కర్తవ్యం వీరపాణం వీరాణాంపానం 'వీరపాణను యత్పానం వృత్తే భావిని వారణే' ఇత్యమరః. యుద్ధాత్ప్రాక్ పశ్చాచ్చ వీరై ర్యన్మద్య పానం క్రియతే తద్వీరపాణ మిత్యుచ్యతే ఇతి తదర్థః బభూవ కిల అభవత్ ఖలు- అత్ర సుదత్యధరపానే వీరపాణత్వారోపణా ద్రూపకాలంకారః. వీరాః వీరపాణం కృత్వా యథా యుద్ధాయ సన్నహ్యన్తి తథా కృష్ణో ప్యధరపానం కృత్వా మదన సంగరాయ సన్నద్ధోఽభవదితి ముఖ్యార్థః. 92

శ్లో॥ ముగ్ధే కథం కంచుళికాం దధాసి వక్షోజలక్ష్మీం తవ యా పిధత్తే
ఇత్థం ప్రియాం కామపి మోహయిత్వా తద్వేణికా మాచకల న్మురారిః.

ముగ్ధేఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే సుందరి ఇతి చ కంచుళికాం కంచుకం కథం కుతో దధాసి బిభర్షి న తావ చ్ఛోభార్థమిత్యాహ- వక్షోజేతి-యాకంచుళికా తవ తే వక్షోజ

లక్ష్మీం కుచశోభాం పిధత్తే ఆచ్ఛాదయతి 'వష్టి భాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః' ఇత్యల్లోపః. 'అపిధాన తిరోధాన పిధానచ్ఛాదనాని' చేత్యమరశ్చ. అత్ర వక్షోజశోభార్థం ధృతస్య తల్లక్ష్మీపిధానవర్ణనాత్ విషమాలంకారః. తేన చ ఏవంవిధకంచుకధారిణ్యా స్సుదత్యా మూఢత్వం వ్యక్తం. అత్ర స్వత స్సుందర్యా స్తవ కంచుకధారణం న కేవలం వ్యర్థం ప్రత్యుత వక్షోజలక్ష్మీపిధానరూపానర్థావహ మితి విషమాలంకారశ్చ ప్రతీయతే. ఇత్థ మేవం మురారిః కృష్ణః కామపి కాంచి త్ప్రియాం ప్రేయసీం మోహయిత్వా వంచయిత్వా తద్వేణికాం తస్యాః కంచుకగ్రంథిం ఆచకల ద్విఘటయామాస. ఆఙ్ పూర్వకాత్ కలయతే ర్లుఙి చఙ్. అత్ర హితోపదేశవ్యాజేన స్వేష్టసాధనా త్పర్యాయోక్తం. 'పర్యాయోక్తం తదప్యాహు ర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధన' మితి లక్షణాత్ - 93

శ్లో॥ కోకీతతిం నీరజకుట్మలాళిం జిగాయ వక్షోజయుగం పురైవ
ముగ్ధేఽధునా కంచుకధారణాసౌ ముధేతి తద్గ్రంథి మసా వముంచత్.

కోకీతతిమితి॥ హే ముగ్ధే వక్షోజయుగం తవ స్తనయుగ్మం కర్తృ- పురైవ పూర్వమేవ కోకీతతిం చక్రవాకీసమూహం నీరజకుట్మలాళిం కమలకోశసంఘం చ జిగాయ అజయత్ న్యూనీచకారేతి యావత్. అధునా అద్య అసౌ ఏషా కంచుకధారణా కంచుళికావహానం కవచధారణం చ ముధా వ్యర్థా ఇతి ఏవం వంచయిత్వేతి శేషః. అసౌ కృష్ణః తద్గ్రంథిం కంచుకబంధం అముంచత్ శిథిలీచకార. వీరాః ఖలు శత్రువిజయాయ కంచుకం ధృత్వా జయసిద్ధ్యనన్తరం కంచుకం త్యజన్తి. ఏవం త్వద్వక్షోజయుగమపి స్వశత్రుభూతకోకీనీరజకుట్మలసంఘం కంచుక మధృత్వైవ జిగాయేతి కృత్వా అధునా జేతవ్యస్య అన్యస్య శత్రోరభావా త్కుచయుగస్య కంచుకధారణా వ్యర్థమితి భావః. అత్ర కంచుకధారణం వినైవ వక్షోజయుగం కోకీతత్యాదికం జిగాయేతి కథనా త్ప్రహర్షణాలంకారః. 'ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధి ర్వినా యత్నం ప్రహర్షణ' మితి లక్షణాత్. అయం చ కంచుకశబ్దగతశ్లేషోజ్జీవితః. పర్యాయోక్తస్తు స్పష్టమేవ. స్వత స్సిద్ధశోభయైవ కోకీతత్యాద్యాధిక్యే కుచయుగస్య లబ్ధే సతి. కంచుకే నోత్పాదనీయా శోభా నిరర్థకేతి గమ్యతే. 94

శ్లో॥ అపి ప్రసన్నం హృదయం తవేమౌ కుచాంకురావావృణతః కఠోరౌ
ఇతీవ రోషా న్నిచయం వినీయ న్యపీడయ త్తావదయం మురారిః.

అపీతి॥ ప్రసన్నం మృదుళం శాన్తం చ అపి తవ హృదయం వక్షః మనశ్చ కఠోరౌ కఠినౌ దుష్టౌ చ ఇమౌ కుచాంకురౌ స్తనరూపప్రరోహౌ ఆవృణతః రున్ధః పీడయత ఇతిచ ఇతి రోషా త్కోపాదివ నతు వస్తుతో రోష ఇతి భావః. నిచయం కంచుకగ్రంథిం వినీయ విముచ్య అయం మురారిః కృష్ణః తౌ వ దాఢా న్యపీడయత్ మర్దయామాస. యద్వా-తౌ కుచౌ అదయం నిర్దయం యథా తథా మురారి ర్న్యపీడయ దిత్యన్వయః. సజ్జనరక్షార్థం దుర్జనశిక్షార్థంచ అవతీర్ణస్య మమ అతి

శా న్తత్వద్ధృదయపీడకకుచయో రుపేక్షా నోచితా కిన్త్వవశ్య మనయో ర్మర్దనం కార్య మిత్యేకో భావః. స్వతఏవ త్వమబలా తత్రాప్యతిమృదులం తవ వక్షః ఇత్యహో. అత్ర జాతయోః కుచరూపప్రస్తరయోః సర్వమపి వక్షః హేలయాగ్ర సతో స్సతోః త్వాం క్వ భవిష్యసి ఇతి తాం భీషయిత్వా గోవర్ధనమివ తత్కుచ ద్వయ ముద్ధరన్నివ మర్దయామాసే త్యన్యో భావః. అత్ర ప్రేమకృతకుచమర్దనస్య రోషకృతత్వోత్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షాలంకారః. అయంచ హృదయాది శబ్దగతశ్లేష సంకీర్ణః. పర్యాయోక్తం తు స్పష్టమేవ. 95

శ్లో॥ ఉరోజకుంభౌ యుగపత్కరాభ్యాం ధరన్ హరి స్తద్ధృదయేశయాయ
మనోభవాయ ప్రభవే రరాజ ఫలోపహారం వితరన్నివాసౌ.

ఉరోజేతి॥ అసౌ హరిః కృష్ణః యుగప దేకదా సమకాల మిత్యర్థః. కరాభ్యాం హస్తాభ్యా మురోజకుంభౌ కుచకలశౌ ధరన్ బిభ్రత్ సన్ హ స్తద్వయేన కుచద్వయం గృహీత్వేత్యర్థః. తద్ధృదయేశయాయ తస్యా గోప్యా హృదయే మనసి శేతే ఇతి తథోక్తః తస్మై- 'శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్' మన్మథస్య మనోభవత్వా దియ ముక్తిః ప్రభవే రాజ్ఞే మనోభవాయ మన్మథాయ ఫలోపహారం ఫలబలిం వితరన్ దిశన్నివ రరాజ లలాస. యథా హంసతూలికాతల్పశాయినే సార్వభౌమాయ తత్పాల్యాః ఫలరూపాం బలి ముపహరన్తి తద్వదితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. 96

శ్లో॥ స్పృశామి తే సుందరి వారమేకం పయోధరౌ నాస్మితు యాచితాన్యత్
ఏవం నటిత్వా వినయం స మాయీ ప్రసహ్య జగ్రాహ కుచౌ మృగాక్ష్యాః.

స్పృశామీతి॥ హే సుందరి బాలే తే తవ పయోధరౌ స్తనౌ ఏకంవారం సకృత్ న తు బహువారమితి భావః. స్పృశామి గృహ్ణామి స్పర్శమాత్రమేవ నతు మర్దన మితి భావః. అన్యత్ ఇతర త్కిమపి అధరచుంబనాదిక మిత్యర్థః. న యాచితాస్మి న ప్రార్థయామి. యాచే స్తృనిత్పృచి వా రూపం యాచితేతి. ఏవం వినయం దైన్యం నటిత్వా అభినీయ సః మాయీ మాయావీ కపట ఇత్యర్థః. కృష్ణః మృగాక్ష్యాః మృగస్యేవ అక్షిణీ యస్యా స్తస్యాః స్త్రియః కుచౌ స్తనౌ ప్రసహ్య బలాత్ జగ్రాహ గృహీతవాన్. అత్ర ఏకైకశ్లోక ఏకైకగోపీవిషయ ఇతి జ్ఞేయమ్. అన్యథా పూర్వోత్తరసందర్భాసంగతేః. మాయీత్యత్ర పరికరాలంకారః. మృగాక్ష్యా ఇత్య త్రోపమా. పర్యాయోక్తన్తు స్పష్టమేవ. 97

శ్లో॥ మురారిణా కాపి హృతోత్తరీయా రయా దురోజౌ పిదధే కరాభ్యామ్
లబ్ధావకాశ స్స తదా చుచుంబ విపాణిరోధం తరసాఽధరోష్ఠమ్.

మురారిణేతి॥ కాపి కాచి ద్గోపీ మురారిణా కృష్ణేన హృతోత్తరీయా హృత మప సారితం ఉత్తరీయం కుచచేలం యస్యా స్సా తథోక్తా సతీ రయా ద్వేగా త్క రాభ్యాం హస్తాభ్యా మురోజౌ కుచౌ పిదధే ఆచ్ఛాదయామాస. కుచగ్రహణభయా దితి భావః. సః కృష్ణః తదా తదానీం లబ్ధావకాశ స్సన్ ప్రాప్తావకాశ స్సన్

విషాణిరోధం విగతహస్తావరణం అధరోష్ఠం అధరబింబం తరసా ద్రుతం విళంబే సతి పునః పిధత్తే ఇతిభయాత్ ఇతి భావః. చుచుంబ అపిబత్. శ్రీకృష్ణః అధరం పిపాసు స్సన్ తత్ర హస్తావరణం దృష్ట్వా ఏతదావరణనివారణోపాయః కోవేతి విచింత్య ఉత్తరీయాపహారే కృతే తు కుచగ్రహణభయా దధరావరణం త్యజేదితి మత్వా కస్యాశ్చిదుత్తరీయ మాచకర్ష. సా చైత త్కృష్ణాశయ మజ్ఞాత్వా కుచగ్రహణార్థ ముత్తరీయ మపజహారేతి మత్వా కుచౌ కరాభ్యాం పిదధే. స తు ఉపాయః ఫలిత ఇతి నిరావరణ మధరం పపావితి భావః. అత్ర పర్యాయోక్తం స్పష్టమేవ. పూర్వత్ర ఉక్తివ్యాజేన ఇష్టసాధనం ఇదానీన్తు ఉత్తరీయాపహరణరూపక్రియావ్యాజేనేతి వివేకః. 98

శ్లో॥ పయోధరాగ్రాకలితాని తన్వ్యా విడంబయంతి స్మ నఖవ్రణాని
ఉదగ్రపూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తశశాంకఖండమ్.

పయోధరేతి॥ తన్వ్యాః గోప్యాః పయోధరాగ్రాకలితాని పయోధరస్య కుచస్య అగ్రే అగ్రభాగే ఆకలితాని లగ్నాని శ్రీకృష్ణేనకృతానీత్యర్థః. నఖవ్రణాని నఖచిహ్నాని ఉదగ్రే ఉన్నతే పూర్వాచలశృంగే ఉదయాద్రిశిఖరే యశ్శోణమణిః పద్మరాగః తస్య ప్రభయా కాన్త్యా లిప్తం వ్యాప్తం శశాంకఖండం చన్ద్రశకలం విడంబయన్తిస్మ అనుచక్రుః. తద్వద్బభురిత్యర్థః. కృష్ణపక్షదశమ్యాదితిథిగతశ్చన్ద్ర ఉదయాద్రిస్థశ్శోణవర్ణః నఖవ్రణాకారేణ దృశ్యతే ఇతి కృత్వా ప్రోక్తోఽయ ముపమాలంకారః. తత్ర చ శోణమణిప్రభాలిప్తత్వోక్త్యా రతిశయోక్తిః. తయా చ యది చన్ద్రశకలః ప్రాగద్రిశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తస్స్యాత్తర్హి నఖవ్రణానా ముపమా స్యాదితి సంభావితోపమా వ్యజ్యతే. పూర్వాచలశృంగశోణమణిప్రభాలిప్తత్వేనైవ చన్ద్రస్యాపి తచ్ఛృంగగతత్వం ఫలతి. తేన చ పయోధరాగ్రాకలితత్వపూర్వాచలశృంగగతత్వయో స్సామాన్యధర్మయోః బింబప్రతిబింబ భావో బోధ్యతే ఇతి-బింబప్రతిబింబభావేనేయ ముపమా-తయా చ పూర్వాచలశృంగవ త్కుచస్య ఔన్నత్యం కాఠిన్యఞ్చ వ్యజ్యతే. కుచయోర్నఖక్షతేషు సత్సు తద్వ్రణేషు రక్తప్రసారప్రకాశేన శోణత్వప్రతిభానాత్ నఖవ్రణాని రక్తచన్ద్రశకలవద్భాన్తీతి నిష్కృష్టార్థః. 99

శ్లో॥ బభార శౌరిః కుచపీడనాదౌ ప్రియాసు యన్నిర్దయతాం తదాసామ్
అజజ్వలన్నైవ మనో మనోభూ రచీకర త్తేన విమోహయన్ యత్.

బభారేతి॥ శౌరిః కృష్ణః ప్రియాసు ప్రేయసీషు కుచపీడనాదౌ స్తనమర్దనాదావిషయే ఆదిపదేన అధరక్షతకచాకర్షణాదికం గ్రాహ్యం. నిర్దయతాం దయారాహిత్యం బభార దధారేతియత్ తదీయనిషేధవచనశుష్కరుదితాదికముల్లంఘ్య దృఢం కుచమర్దనాదికం చకారేతి యదిత్యర్థః. తన్మర్దనాదికం ఆసాం ప్రేయసీనాం మనః హృదయం నాజిజ్వలత్ నవ్యథయతిస్మ. ఏవేతి నిర్ధారణే. అత్ర హేతు మాహ యద్యస్మాత్ మనోభూః మన్మథః విమోహయన్ మోహం ప్రాపయన్సన్

స్త్రీణాం కృష్ణస్య చ అన్యోన్యస్మి న్నన్యోన్యస్య ప్రేమాతిశయం జనయన్నిత్యర్థః. తేన కృష్ణేన అచీకరత్ కారయామాస. రోషాత్కృతంచే దిదం మర్దనాదికం తాసాం వ్యథాహేతు ర్భవతు ప్రేమకృతస్య అస్య కథం వ్యథాకరత్వం? కించ మర్దనాదినా కర్తు ర్వ్యథాసుఖం తద్వత్కర్మణో గోపీనాం చ సుఖం భవత్యేవ. ఉభయోరపి మోహితత్వేన తత్ర సుఖబుద్ధ్యుదయాదితి భావః. అత్ర యథా ప్రియమపి చూతాది ఫలం దన్తైః పీడయిత్వా తద్రస మనుభవతి తద్వత్ ప్రియా అపి అధరాదిషు దన్తాదిభిః పీడయిత్వా తత్సుఖ మనుభవతీత్యుపమా ధ్వన్యతే. బాధకమపి కుచమర్ద నాదికం న వ్యథాహేతు రభవదితి వాక్యార్థస్య మన్మథకారితత్వరూపహేతునా సమర్థనాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. 100

శ్లో॥ హృది స్థితావప్యనిశం ప్రియాయా శ్చ్యుతావవేద్యాంతరచుంబితాయాః
కుచౌ నినీషు ర్హృదయం పునర్వా శిశ్లేష వక్షస్యుపపీడ మేషః.

హృదీతి॥ ఏషః కృష్ణః అవేద్యాన్తరచుంబితాయాః వేద్యం జ్ఞేయం విషయ ఇతి యావత్ అన్యద్వేద్యం వేద్యాన్తరం తేన చుంచితా స్పృష్టా నభవతీత్యవేద్యాన్తర చుంబితా తస్యాః విషయాన్తరస్మృతిరహితాయా ఇతి యావత్. అపూర్వవస్తు దర్శనలాభాదినా హృదయం విగళితవేద్యాన్తరం సదానన్దమయం భవతీతిభావః. ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః హృది వక్షసి మనసి చ అనిశం సదా స్థితావపి చ్యుతౌ హృదయాద్భ్రష్టౌ కుచౌ స్తనౌ కర్మ పునః భూయః హృదయం నినీషుః ప్రాపయితు మిచ్ఛు రివ వక్షస్యుపపీడం వక్షసి ఉపపీడ్య 'సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్షః' ఇతి ణముల్. తత్పురుషే కృతీత్యలుక్. శిశ్లేష ఆలిలింగ. అత్ర హృదిస్థితావపి హృదశ్చ్యుతావితి విరోధః తస్య వక్షసి స్థితౌ మనసశ్చ్యుతావితి పరిహారః. నినీషు రేవోత్ప్రేక్షా. అయంభావః–అమృత పరిపూరితహేమఘటద్వయం పేటికాయామివ అన్యేభ్యో భియా మనస్యేవ కాచన సంస్థాప్య జుగోప. తస్యాం శ్రీకృష్ణదర్శనలాభాదినా పరమానన్దపరవశాయాం సత్యాం జిహీర్షయా మన్మథేనేమౌ బహిరున్నీతౌ కుచనామ్నా భాసతః తదా మదనార్దితా హ్రియమాణామృతకుంభాదీనేయం కామినీ శ్రీకృష్ణం శరణం జగామ– స తు మదనం నివార్య ఇమౌ కుచౌ పునస్తద్ధృదయే ప్రవేశయితుమివ గాఢం తమాలిలింగేతి–యద్వా ఏషః అనిశంహృదిస్వమనసి స్థితావపిఅతిస్పృహణీయతయాసదాస్మర్యమాణావపీత్యర్థః. అవేద్యాన్తరచుంబితాయాఃవేద్యాన్తరన్నచుంబతీత్యవేద్యాన్తరచుంబి తస్యభావస్తత్తా తస్యాహేతోః హృదయస్య అపూర్వవస్తుదర్శనలాభాదినా విగళితవేద్యాన్తరత్వేన ఆనన్దమయత్వాదితిభావః. చ్యుతౌ శ్రీకృష్ణసంబంధిన స్తాదృశహృదయాద్గళితావిత్యర్థః. హృదయం యదానన్దమయం భవతి తదా కుచయోరపి వేద్యకోటిప్రవిష్టత్వేన హృదయా న్నిర్గమో భవతీతి భావః. ప్రియాయాః కుచౌ పునః హృదయం స్వమనః నినీషుర్వా ప్రవేశయితు మిచ్ఛన్నివేత్యర్థః.వక్షసి ఉపపీడ్య వక్షస్యుపపీడం శిశ్లేష వక్షో

న్తరతత్వా ద్ధృదయస్య వక్షో నిర్భిద్య హృదయం ప్రవిశతామిమావితి మత్వా దృఢ మాలిలింగేతి భావః. ఏతేన స్తనయోః కాఠిన్యం వ్యజ్యతే. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. 101

శ్లో॥ నీవీస్పృశం కాపి తతో మురారిం బబంధ మాలీకుసుమస్రజాసు
సమాయినా మగ్రసరోపి కామ మనాటయ ద్బంధధుతావశక్తిమ్.

నీవీతి॥కాపి కాచిద్గోపీ తతః కుచసంశ్లేషానన్తరం నీవీస్పృశం నీవిం వస్త్రగ్రంథిం స్పృశతి మోచనార్థం గృహ్ణాతీతి నీవీస్పృట్. వశ్చేతి షత్వం. తం తథోక్తం మురారిం కృష్ణం ఆశు ద్రుతం విళంబే సతి నీవీవిస్రంసనభయాదితి భావః. మాలీకుసుమస్రజా శిరోగతప్రసూనమాలయా రజ్జ్వన్తరాభావాత్ కుసుమస్రగ్బాధకా భవతి వా నవేతి జ్ఞానాభావాచ్చేతి భావః. బబన్ధ బన్ధనం చకార. మాయినాం మాయావినా మగ్ర సరః ప్రముఖః సోఽపి కృష్ణశ్చ కామ మత్యన్తం బంధధుతౌ బంధమోచనే అశక్తిం అసామర్థ్య మనాటయత్ అభినయతిస్మ. నతు వస్తుతోఽశక్త ఇతి భావః. అత్ర ప్రియనీవీమాలీకుసుమస్రక్సంయోగేన శ్రీకృష్ణస్య శ్రీకృష్ణాశక్త్యభినయేన ప్రియ స్యాశ్చ పరమానన్ద ఆసీదిత్యన్యోన్యాలంకారో వ్యజ్యతే. 'అన్యోన్యం నామ యత్ర స్యా దుపకారః పరస్పర' మితి లక్షణాత్. 102

శ్లో॥ యస్నీవిమోక్షం వినివారయంత్యా మృగీదృశః కింకిణికా నినేదుః
స్మరార్చనారంభణసూచక స్స బభూవ ఘంటానినదప్రపంచః.

యదితి॥నీవీమోక్షం వస్త్రగ్రంధిమోచనం శ్రీకృష్ణకృత మిత్యర్థః. వినివారయన్త్యాః నిరున్ధత్యాః మృగీదృశః మృగాక్ష్యా స్సంబంధిన్యః కింకిణికాః క్షుద్రఘంటికాః మేఖలాయవభూతా ఇత్యర్థః. (ఆంధ్రే గజ్జలు) నినేదుః దధ్వను రితి యత్. నిపూర్వకా న్నద శ్చేర్లిటి- అతఏత్వాభ్యాసలోపౌ. స ఇతి విశేష్యానుగుణం పద మధ్యాహ్రియతే. యద్వా- సూచక స్సబభూవేతి పఠనీయం. న చ ఛన్దోభంగం. పాదాన్తే లఘో రపి గురుత్వాత్. సః కింకిణికానాదః స్మరార్చనారంభణసూచకః మన్మథదేవతాపూజాప్రారంభసూచకః ఘంటానినదప్రపఞ్చః ఘంటాధ్వని విస్తారః బభూవ అభూత్. దేవతార్చనారంభే యథా ఘంటాం నాదయన్తి తద్వన్మ న్మథదేవతార్చనారంభే శ్రీకృష్ణోఽపి కాంచీకింకిణికా న్నాదయతీతి భావః. సన్నితిపాఠే- సః స్మరార్చనారంభణసూచకస్సన్ అతఏవ ఘంటానినదప్రపఞ్చః బభూవేతి వ్యాఖ్యేయమ్. సూచకస్సబభూవేతి పాఠ ఏవ శ్రేయాన్. అత్ర కింకిణికానాదే ఘంటానాదత్వారోపణా దభేదరూపకాలంకారః. విషయ్యభేదతాద్రూప్యరంజనం విషయస్య యత్ రూపకం తదితి లక్షణాత్. 103

శ్లో॥ తదా దుకూలాపహృతిప్రసంగే బభూవ యూనోః కలహ స్తయో ర్యః
మధ్య స్తయా మేఖలయా తరుణ్యా స్తద్వారణాయా ఇవ పర్యరాణి.

తదేతి॥ తదా తత్కాలే దుకూలాపహృతిప్రసంగే వస్త్రాపనయనప్రసక్తౌ విషయే తయోః పూర్వోక్తయోః యూనోః యువా చ యువతీ చ యువానౌ పుమాం

స్త్రీయేత్యేకశేషః. తయోః గోపీకృష్ణయోః యః కలహః వస్త్రాకర్షణతన్నివారణ రూపో వివాదః బభూవ తద్వారణార్థమివ కలహవారణార్థమివ 'ఏచో యవాయావ' ఇత్యాయాదేశే 'లోపశ్శాకల్యస్యే' తి య లోపః. మధ్యస్థయా అవలగ్నవర్తిన్యా మధ్యం న్యాయ నితి తిష్ఠతీతి మధ్యస్థా తయేతి చ. 'న్యాయ్యేపి మధ్య' మిత్యమరః. తరుణ్యాః కామిన్యాః సంబంధిన్యా మేఖలయా కాంచ్యా తరుణ్యాః మధ్యస్థయా మేఖలయేతివా అన్వయః. పర్యరాణి రణేతి దణ్డకపఠితోయం ధాతు శ్శబ్దే వర్తతే. పరిపూర్వకా దణతే ర్భావే లుజి చిణ్. చిణో లుగితి తస్య లుక్. అతిశయేన రణితమిత్యర్థః. యథా హి–సంధి మిచ్ఛన్తి సాధవ–ఇతి న్యాయాత్. మధ్యస్థసాధుర్జనః కలహాయమానయో ర్ద్వయోః పక్షయోః కలహం నివారయితుం పక్షద్వయమపి తర్జనాభి ర్భీషయతి తద్వదితి భావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. స చ మధ్యస్థయేతి శ్లేషో జ్జీవితః. శ్రీకృష్ణేన వస్త్రే అపహ్రియమాణే గోప్యా పున స్తస్మి న్నాకృష్యమాణే చ సతి వస్త్రపరిస్థాః కాంచీకింకిణికాః భృశం దధ్వను రితి ముఖ్యార్థః. 104

శ్లో॥ ముగ్ధే నవేత్సి ప్రియ మప్రియం వా స్వస్యేతి నిర్భర్త్సనతత్పరై ర్వా
క్షౌమాపహారం వినివారయంత్యా స్తారం తరుణ్యా వలయై రసింజి.

ముగ్ధే ఇతి॥ హేముగ్ధే మూఢే స్వస్య ఆత్మనః 'స్వోజ్ఞాతా వాత్మనీ' త్యమరః. ప్రియం ఇష్టం అప్రియ మనిష్టం చ నవేత్సి నజానాసి మమేదం ప్రియ మిద మప్రియ మితి జ్ఞాన స్తవ నా స్త్యేవ మూఢత్వాదిత్యర్థః. నీవీమోక్షస్య సురతాంగత్వేన ప్రియత్వా త్తస్మిన్నపి అప్రియత్వబుద్ధి స్తవ మౌగ్ధ్యవిలసితమేవేతి భావః. ఇత్యేవం నిర్భర్త్సన తత్పరై ర్వా నిర్భర్త్సయద్భి రివేత్యర్థః. భర్త్స తర్జనే ఇతి ధాతుః. 'భర్త్సనం త్వపకారగీ' రిత్యమరః.పరేషాం భీత్యుత్పాదకం వాక్యం భర్త్సన మిత్యుచ్యతే. ఇతి తదర్థః. భీషయద్భిరివేతి ఫలితార్థః. క్షౌమాపహారం వస్త్రాపహారణం వినివారయన్త్యాః నిరుంధంత్యాః తరుణ్యాః స్త్రియః వలయైః తార మత్యన్త మశింజ అరాణి. భావే లుజ్. 'భూషణానాం తు శింజిత' మిత్యమరః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. కిం చ తరుణీవలయ శింజాయాం నిర్భర్త్సనవాక్యారోపణస్య గమ్యమానత్వా ద్రూపకాలంకారో వ్యంగ్యః. యథా ప్రియసఖ్యో నాయికాం హితకృత్యే ప్రతికూలాం నిర్భర్త్సయన్తి తద్వదితి వలయానాం సఖీసామ్యం ధ్వన్యతే. ముగ్ధే ఇతి సాభిప్రాయసంబోధనా త్పరికరాంకురాలంకారః.

శ్లో॥ ఏకేన వేణీ మపరేణ శౌరిః కరేణ గృహ్ణ చుబుకం ప్రియాయాః
నాభౌ త్వకుచగ్రాహి కరద్వయీతి చతుర్భుజత్వం వివరీతు మైచ్ఛత్.

ఏకేనేతి॥ శౌరిః కృష్ణః ఏకేన కరేణ హస్తేన ప్రియాయాః ప్రేయస్యాః వేణీం కేశ బంధనం అపరేణ అన్యేన కరేణ ప్రియాయా ఇత్యత్రాపి సంబధ్యతే. చుబుకం ఓష్ఠా దధఃప్రదేశం (ఆంధ్రే–గడ్డము) గృహ్ణ బిభ్రత్సన్ కుచగ్రాహిణీ చ సా కరద్వయీ చ గ్రాహి– కరద్వయీ స్తనధరహస్తయుగళం–స్త్రియాః పుంవదితి పుంవద్భావః.

పశ్య త్వాం మన్మురుభి ర్దండయామీ త్యేవమాదిభి రితి భావః. అపాంగైః కటాక్షైః మృదుపాణిరోధైః మృదుభి రదృఢైః పాణిరోధైః కరగ్రహణైః మాం మాపీశయేతి శ్రీకృష్ణకరా అదృఢం రుణద్ధి– న తు దృఢం– తత్కృతపీడాయాః స్వస్య అభీష్టత్వా దితి భావః. ఏతైః కరణైః మురారిం కృష్ణ మనన్దయత్ ఆనన్దయామాస. శృంగార రసాస్పదత్వా దేతేషామితి భావః. స్వభావో క్తి రలంకారః. 110

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతేతి॥ తదానీం తదా అంగనానాం గోపికానాం పరం కేవలం రతానుకూలం సురతోపయోగీ వివిధో బహువిధః బంధః కామశాస్త్రోక్త శ్చతురశీతి బంధో ధేనుకాదిః బభూవ అభూత్. శ్రీకృష్ణస్య వాత్స్యాయనతన్త్రనిష్ణాతత్వాత్ చతు రశీతిబంధై స్తాః రమయామాసేతి భావః. పరం కేవల మితి యదుక్తం తదేవ వివృ ణోతి నేతి జారనాథాశ్రయణేఽపి జార శ్చాసౌ నాథః పతిః జారనాథః ఉపపతి రిత్యర్థః– యద్వా జారనాథో జారాగ్రణీః శ్రేష్ఠో గూఢపురుష ఇత్యర్థః. తస్య ఆశ్ర యణే ఆశ్రయే సంపర్కే ఇతి యావత్ సత్యపి మురారిప్రణయప్రభావాత్ శ్రీకృష్ణ స్నేహసామర్థ్యాత్ పరః అన్యః బంధః కర్మపారవశ్యం న నబభూవ– అంగనానా మి త్యత్రాపి సంబధ్యతే. జారసంభోగేన హి స్త్రీణాం నరకప్రాప్తిరూపో బంధో భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. గోపికానాన్తు జారసంపర్కే సత్యపి నాభూ త్సంబంధః పరమా త్మనః కృష్ణస్యైవాత్ర జారత్వాదితి తాత్పర్యార్థః. అత్ర జారసంభోగాత్ గోపీషు ప్రాప్తయో రుభయో ర్బంధయో ర్మధ్యే ఏకస్యైవ నియమనా త్పరిసంఖ్యాభేదః. జారనాథాశ్రయణేఽపి బంధో నాసీదితి విశేషోక్తి రలంకారః. మురారిప్రణయప్రభావా దితి హేతునా తత్సమర్థనా త్కావ్యలింగం చ – న చ కావ్యలింగేఽస్మిన్ విచ్ఛిత్తి విశేషో నాస్తీతి వాచ్యం. బంధహేతో ర్జారస్య మురారే రేవ బంధనివృత్తి హేతుత్వేనోపన్యాసస్య విచ్ఛిత్తిసంపాదకత్వాత్. అత ఏవ వ్యాఘాతాలంకారోఽపి– 'స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చే' దితి లక్షణాత్. 111

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతాన్తరేఇతి॥ రతాన్తరే సురతమధ్యే నిశ్చలతాం చలనరాహిత్యం ప్రయాతా ప్రాప్తా జడీభూతా ఇత్యర్థః. సాత్త్వికభావోదయాదితిభావః. సుఖాతిరేకా దానన్దాతి శయాద్ధేతోః దరమీలితాక్షీ ఈషన్నిమీలితలోచనా కాచన కాచిత్ విలాసినీ లలనా మనసా హృదా పఞ్చబాణం మన్మథం విచిన్తయన్తీ ధ్యాయన్తీవ రేజే చకాసే. యథా నాసాగ్రన్యస్తనయనః నిశ్చలాం సమాధి మధిష్ఠాయ మునిః బ్రహ్మ ధ్యాయతి తద్వదితిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. రతిసుఖప్రదత్వేన స్వాభీష్టదేవతాత్వా

స్మరస్మథస్య తచ్చిన్తనం కర్తవ్యమేవ స్త్రీణా మితి బోధయితుం పంచబాణం పిచిన్త యన్తీ త్యుక్తమ్. 112

శ్లో॥ యదా వినాభూతతయా బభాసే యువద్వయీ కేళిరసే నిమగ్నా
చిరాయ తత్సంఘటనాసు ఖిన్నః స్తదైవ విశ్రాంతి మగా దనంగః.

యదేతి॥ యదా యస్మిన్ సమయే యువద్వయీ యూనోః ద్వయీ గోపీకృష్ణ యుగళమిత్యర్థః. కేళిరసే క్రీడారసే నిమగ్నా సతీ నితరాం మగ్నాసతీ- అత ఏవ అవినాభూతతయా అవియుక్తత్వేన నిత్యసంయుక్తత్వేనేత్యర్థః. ఏకత్వేనేతి యావత్-బభాసే రేజే. అర్ధనారీశ్వరవత్ స్త్రీపురుషా వుభౌ అన్యోన్యపరిశ్లిష్టౌ ఏకవ్యక్తివ ద్యదా రేజతు రిత్యర్థః. యద్వా-యువద్వయీ అవినాభూతతయా సంయోగేన హేతునా కేళిరసే నిమగ్నాసతీ యదా బభాసే ఇత్యన్వయః. తదైవ తదానీమేవ చిరాయ చిరాత్ప్రభృతి తత్సంఘటనాసు యువద్వయీసంఘటనవిషయే ఖిన్నః పరిశ్రాన్తః అనంగః విశ్రాన్తిం విశ్రమ మగా దభజత. తూష్ణీం భూతో భవదితి యావత్. స్వచికీర్షితసిద్ధే రితిభావః.

గ॥ ఏవ మనంగదీక్షాదీక్షితానా మాభీరచలాచలలోచనానా మతిశయిత పతివాల్లభ్యసంభవదవష్టంభసంభారవిఘటనాయ యశోదాదారక స్సమ నంతర మంతరధాత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అనంగదీక్షాదీక్షితానాం అనంగదీక్షాయాం మన్మథ వ్రతే దీక్షితానాం సంజాతదీక్షానాం- యథా భగవద్దేవతాకే ఆహవే పుమాంసో దీక్షితా భవన్తి తద్వ న్మన్మథదేవతాకే సురతవ్రతే కామినో దీక్షితా ఇతిభావః. ఆభీర చలాచలలోచనానాం చలాచలేచంచలేలోచనేయాసాన్తాః చలాచలలోచనాఃస్త్రియః అభీరాణాం గోపానాం చలాచలలోచనాః తాసాం గోపస్త్రీణా మిత్యర్థః. అతిశయితం మధికం యత్పతివాల్లభ్యం భర్తృప్రియత్వం తేన హేతునా సంభవత ఉత్పన్నస్య అవష్టంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనాయ నివారణార్థం వల్లభో మయ్యను రక్తో మయ్యనురక్త ఇత్యేవం అహమేవ వల్లభస్య ప్రియా అహమేవ వల్లభస్య ప్రియే త్యేవం వా- సర్వాసామపి గర్వాతిశయో జాత ఇతి తన్నిరాసార్థమితి భావః. ఏతేన యావత్యో గోపికా స్తావన్తః కృష్ణా భూత్వా యోగమాయయా ఏక ఏవ భగవాన్ సర్వా అపి గోపికా రమయామాసేతి వ్యక్తమ్. సమనన్తరం సురతానన్తరం యశోదాదారక శ్శ్రీకృష్ణః అంతరధాత్ అంతర్హితోఽభూత్ అదృశ్యోఽభవదిత్యర్థః. 115

శ్లో॥ క్షణా దంతర్భ్రాతై రనుభవపదం ప్రాప్య సుదృశో
హరే ర్లీలాజాలై రపహసితవిద్యుద్విలసితైః
కిమ ప్యాంధ్యం స్వైరవ్యవహృతివిరోధి ప్రవివిశు
ర్నతాదృక్ప్రాగేత ద్విరహసమయేఽపి స్థిత మభూత్.

క్షణాదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తిమిరాద్యపహతదృష్టయ శ్చ అనుభవపదం ప్రాప్య

నాభూత్ నాసీదితి మత్వా చతుర్భుజత్వం చత్వారో భుజాః బాహవో యస్య తస్య భావ స్తత్త్వం తత్ భుజచతుష్టయశాలిత్వ మిత్యర్థః. కృష్ణస్య వస్తుత శ్చతుర్భుజత్వా దితి భావః. వివరీతుం ప్రకటయితుం స్వీకర్తుమితి యావత్ ఐచ్ఛత్ ఇయేష. చతుర్భుజో భగవాన్ కృష్ణః కంసభీతపిత్రా ప్రార్థనయా ద్విభుజో బభూవేతి ప్రథమే విలాసే ఏవ ప్రోక్తం. భాగవతే ప్రసిద్ధం చ. తదధునా చతుర్భుజత్వం పునస్స్వీకర్తు మభిలలాషేతి భావః ఏతేన కృష్ణస్య అతికాముకత్వం వ్యజ్యతే. 106

శ్లో॥ నీవిం వినీయ ద్రుత మూరుమూలే లోలేక్షణే గోపవధూకిశోరే
నిజాక్షియుగ్మం నిమిమీల దేకా పరా మురారే ర్వ్యధితాక్షియుగ్మమ్.

నీవిమితి॥ గోపవధూకిశోరే గోపవధూః యశోదా తస్యాః కిశోర స్సుతః తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే ద్రుతం శీఘ్రం నీవిం వస్త్రగ్రంథిం వినీయ శిథిలయిత్వా వస్త్రమపనీయే త్యర్థః. ఊరుమూలే గోప్యాః గుహ్యదేశే లోలేక్షణే లోలే చపలే ఈక్షణే నేత్రే యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి అత్యాసక్త్యా ఊరుమూలం పశ్యతిసతీత్యర్థః.ఏకా కాచిత్ నిజాక్షియుగ్మం స్వనేత్రద్వంద్వం న్యమిమీలత్ మీలయామాస. నిపూర్వక మీల సంకోచే ఇతి ధాతో ర్ణ్యన్తాల్లుఙి చఙ్.లజ్జయేతిభావః. పరా అన్యా మురారేః కృష్ణస్యాక్షియుగ్మం నేత్రద్వంద్వం వ్యధిత కరాభ్యాం పిహితవతీ.అత్ర స్వగుహ్యాదర్శనార్థం కృష్ణం దృష్టుం ఏకా త్రపితా-కృష్ణాయ స్వగుహ్యం దర్శయితు మేవ అన్యా త్రపితేతి పూర్వాంగనాపేక్షయా ద్వితీయాంగనాయా ఉత్కర్షకథనా త్సారాలంకారః. 'ఉత్తరోత్తర ముత్కర్ష స్సార' ఇత్యభిధీయతే. ఇతి లక్షణాత్. పూర్వాంగనాపేక్షయా ఉత్తరాంగనాయాః ప్రాగల్భ్యం వ్యజ్యతే- 107

శ్లో॥ అతారిమందాక్షవిమోహమాయా వ్యలంభి సాంద్రోపి మనోభవాధిః
అలంభికోఽపి ప్రమదో వధూనాం నీవీవిమోక్షో న కథన్ను మోక్షః.

అతారీతి॥ మందాక్షం త్రపా తేన యో విమోహః మోహాతిశయః స ఏవ మాయా అజ్ఞానం మందాక్షవిమోహమాయా అతారి తీర్ణా వధూభి రితి శేషః. నీవీమోక్షేసతి యథేచ్ఛసంభోగేన లజ్జాత్యాగః తేన చ మోహానివృత్తి ర్వధూనా మభవదితి భావః. సాంద్రోఽపి ప్రయాఢోఽపి మనోభవాధిః మనోభవాన్మన్మథాత్ యః ఆధిః మానసవ్యథా స ఏవ మనోభవాధిః మానసికకామాద్యభిభవకృతపీడేతి శ్లిష్టరూపకం. వ్యలంఘి వధూభి రతిక్రాన్తః కోప్యనిర్వాచ్యః ప్రమద ఆనన్దః అలంభి ప్రాప్తః వధూభి రిత్యేవ. నీవీవిమోక్షః వస్త్రగ్రంథిమోచనం మోక్షః ముక్తిః కథన్ను సకథం వా నభవతి నీవీవిమోక్షఏవ మోక్ష ఇత్యర్థః. అత్ర. ప్రథమం మాయానివృత్తిః తత స్తన్మూలకకామాద్యాధినివృత్తిః తత ఆనన్దావాప్తి రిత్యేతేషాం మోక్షసామగ్రీత్వేన ప్రసిద్ధానాం క్రమేణ నివేశనా ద్రత్నావలీనామకాలంకారః.'క్రమికా ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళీం విదుః'రితి

లక్షణాత్. నీవీ విమోక్షే మోక్షత్వం నిరూప్య మందాక్షతరణాదిషు మాయాతిక్రమ
ణాదినిరూపణా త్సావయవరూపకాలంకార ఇతి వా. 108

శ్లో॥ అభావియత్స్వాపి తయాపి రత్యై హ్రియా విముఖ్యా పరివృత్య తన్వ్యా ।
విలోకయన్ ముగ్ధనితంబబింబం తదప్యభీష్టం సమమన్యతాసౌ.

అభావీతి॥ రత్యై సురతార్థః స్వాపి తయా శ్రీకృష్ణేన పర్యంకే శాయితయాపీత్యర్థః. సహబంధనార్థమితి భావః. తన్వ్యా స్త్రియా హ్రియా లజ్జయా హేతుభూతయా పరివృత్య పరివర్తనం కృత్వా విముఖ్యా పరాఙ్ముఖ్యా అభావి భవతే ర్భావే లుఙ్ భూతమ్. అధః పృష్ఠం శాయితా బాలా పరివృత్య అధోవక్షస్కం యథాతథా తల్పమధిశిశ్యే ఇతి భావః. ఇతి యత్ – తదపి పరాఙ్ముఖీ భవనమపి అసౌ కృష్ణః ముగ్ధనితంబబింబం సుందరనితంబమండలం 'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యా' ఇత్యమరః. విలోకయన్ పశ్యన్ సన్ అభీష్టం ప్రియం సమమన్యత మేనే. సమ్పూర్వకా న్మన్యతే ర్లఙ్. ఏతాదృశతస్యా స్థితేః మార్జారబంధనకరణోపయోగిత్వాదితి గూఢాశయః. అత్ర అనిష్టేఽపి వైముఖ్యే నితంబసౌందర్యదర్శనరూపగుణసద్భావాదభీష్టబుద్ధి ర్భగవతఆసీదితి ప్రకటో భావః. వైముఖ్య మప్యభీష్ట మభవదితి వాక్యార్థస్య నితంబబింబవిలోకనరూపపదార్థహేతుకత్వా త్కావ్యలింగమ్– రతినివారణార్థం పరివృత్తయా తన్వ్యా రతినివారణాలాభేసత్యపి ప్రత్యుత అత్యుత్కటరతిరేవ లబ్ధేతి విషమాలంకారః ప్రతీయతే. ఇయం తన్వీ వైముఖ్యం భజతు. యత్ర మమ ఏతన్నితంబసౌందర్యదర్శనం స్యాదితి వైముఖ్యరూపదోషస్య గుణత్వేనాభ్యర్థనాత్ అనుజ్ఞాలంకారోఽపి గమ్యతే. 'దోషస్యాభ్యర్థనానుజ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనా' దితిలక్షణాత్. నచాయమలంకారోఽత్ర వాచ్య ఏవ న తు ధ్వనిత ఇతి వాచ్యం. 'విపద స్సన్తు న శ్శశ్వద్యాసు సంకీర్త్యతే హరి' రితివ దభ్యర్థనాయాః వాచ్యార్థే అదర్శనాత్– న చ సమమన్యతేత్యస్య ప్రార్థయామాసేత్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్. నితంబదర్శనప్రాక్కాలికాయాః ప్రార్థనాయాః విలోకయన్ ముగ్ధనితంబబింబం సమమన్యతేతి నితంబదర్శనసమకాలత్వవ్యపదేశస్య విరుద్ధత్వాదిత్యలమ్. 109

శ్లో॥ పలాయయన్త్యై రుదితై ర్విశుష్కై ర్నిర్భర్త్సనాభి స్స్మితగర్భితాభిః
ముగ్ధై రపాంగై ర్మృదుపాణిరోధై రనందయ త్కాపి తతో మురారిమ్.

పలాయేతి॥ తతః ఏతత్ స్త్రీసంభోగానన్తరం కాపి అన్యా కాచిత్ స్త్రీ పలాయయన్త్యైః పలాయప్రియన్త్యైః లతాకుంజాద్బహిర్నిష్క్రమణప్రియన్త్యై రిత్యర్థః. విశుష్కైః విశేషేణశుష్కైః నీరసైః అశ్రురహితై రిత్యర్థః. మిథ్యాత్వాదితి భావః. రుదితైః రోదనైః రతికష్టాభినయోఽయమితి భావః. స్మితగర్భితాభిః స్మితం మందహాసః గర్భితం అన్తర్గతం యాసు తాభిః సస్మితాభి రిత్యర్థః. సత్యత్వే తు కోప ఏవ స్యా న్న తు స్మిత మితి భావః. నిర్భర్త్సనాభిః భీతిప్రాపకవాగ్భిః గానశ్రవణార్థ మాగతాం మామేవం కరోషి

పశ్య త్వాం మన్మరుభి ర్దండయామీ త్యేవమాదిభి రితి భావః. అపాంగైః కటాక్షైః మృదుపాణిరోధైః మృదుభి రదృఢైః పాణిరోధైః కరగ్రహణైః మాం మాపీడయేతి శ్రీకృష్ణకరా అదృఢం రుణద్ధి- న తు దృఢం- తత్కృతపీడాయాః స్వస్య అభీష్టత్వా దితి భావః. ఏతైః కరణైః మురారిం కృష్ణ మనన్దయత్ ఆనన్దయామాస. శృంగార రసాస్పదత్వా దేతేషామితి భావః. స్వభావో క్తి రలంకారః. 110

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రయాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతేతి॥ తదానీం తదా అంగనానాం గోపికానాం పరం కేవలం రతానుకూలం సురతోపయోగీ వివిధో బహువిధః బంధః కామశాస్త్రోక్త శ్చతురశీతి బంధో ధేనుకాదిః బభూవ అభూత్. శ్రీకృష్ణస్య వాత్స్యాయనత న్త్రనిష్ణాతత్వాత్ చతు రశీతిబంధై స్తాః రమయామాసేతి భావః. పరం కేవల మితి యదుక్తం తదేవ వివృ ణోతి నేతి జారనాథాశ్రయణేఽపి జార శ్చాసౌ నాథః పతిః జారనాథః ఉపపతి రిత్యర్థః- యద్వా జారనాథో జారాగ్రణీః శ్రేష్ఠో గూఢపురుష ఇత్యర్థః. తస్య ఆశ్ర యణే ఆశ్రయే సంపర్కే ఇతి యావత్ సత్యపి మురారిప్రణయప్రభావాత్ శ్రీకృష్ణ స్నేహసామర్థ్యాత్ పరః అన్యః బంధః కర్మపారవశ్యం న నబభూవ- అంగనానా మి త్యత్రాపి సంబధ్యతే. జారసంభోగేన హి స్త్రీణాం నరకప్రాప్తిరూపో బంధో భవతీతి ప్రసిద్ధమ్. గోపికానాన్తు జారసంపర్కే సత్యపి నాభూ త్సంబంధః పరమా త్మనః కృష్ణస్యైవాత్ర జారత్వాదితి తాత్పర్యార్థః. అత్ర జారసంభోగాత్ గోపీషు ప్రాప్తయో రుభయో ర్బంధయో ర్మధ్యే ఏకస్యైవ నియమనా త్పరిసంఖ్యాభేదః. జారనాథాశ్రయణేఽపి బంధో నాసీదితి విశేషోక్తి రలంకారః. మురారిప్రణయప్రభావా దితి హేతునా తత్సమర్థనా త్కావ్యలింగం చ - న చ కావ్యలింగేఽస్మిన్ విచ్ఛిత్తి విశేషో నాస్తీతి వాచ్యం. బంధహేతో ర్జారస్య మురారే రేవ బంధనివృత్తి హేతుత్వేనోపన్యాసస్య విచ్ఛిత్తిసంపాదకత్వాత్. అత ఏవ వ్యాఘాతాలంకారోఽపి- 'స్యాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చే' దితి లక్షణాత్. 111

శ్లో॥ రతాంతరే నిశ్చలతాం ప్రియాతా సుఖాతిరేకా ద్దరమీలితాక్షీ
విలాసినీ కాచన పంచబాణం విచింతయంతీ మనసేవ రేజే.

రతాన్తరేఇతి॥ రతాన్తరే సురతమధ్యే నిశ్చలతాం చలనరాహిత్యం ప్రియాతా ప్రాప్తా జడీభూతా ఇత్యర్థః. సాత్త్వికభావోదయాదితిభావః. సుఖాతిరేకా దానన్దాతి శయాద్ధేతోః దరమీలితాక్షీ ఈషన్నిమీలితలోచనా కాచన కాచిత్ విలాసినీ లలనా మనసా హృదా పఞ్చబాణం మన్మథం విచిన్తయన్తీ ధ్యాయన్తీవ రేజే చకాసే. యథా నాసాగ్రన్యస్తనయనః నిశ్చలాం సమాధి మధిష్ఠాయ మునిః బ్రహ్మ ధ్యాయతి తద్వదితిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. రతిసుఖప్రదత్వేన స్వాభీష్టదేవతాత్వా

న్మన్మథస్య తచ్చిన్తనం కర్తవ్యమేవ స్త్రీణా మితి బోధయితుం పంచబాణం ప్రచిన్తయన్తీత్యుక్తమ్. 112

శ్లో॥ యదా వినాభూతతయా బభాసే యువద్వయీ కేళిరసే నిమగ్నా
చిరాయ తత్సంఘటనాసు ఖిన్న స్తదైవ విశ్రాన్తి మగా దనంగః.

యదేతి॥ యదా యస్మిన్ సమయే యువద్వయీ యూనోః ద్వయీ గోపీకృష్ణయుగళమిత్యర్థః. కేళిరసే క్రీడారసే నిమగ్నా సతీ నితరాం మగ్నా సతీ– అత ఏవ అవినాభూతతయా అవియుక్తత్వేన నిత్యసంయుక్తత్వేనేత్యర్థః. ఏకత్వేనేతి యావత్–బభాసే రేజే. అర్ధనారీశ్వరవత్ స్త్రీపురుషా వుభౌ అన్యోన్యపరిశ్లిష్టౌ ఏకవ్యక్తివ ద్యదా రేజతు రిత్యర్థః. యద్వా–యువద్వయీ అవినాభూతతయా సంయోగేన హేతునా కేళిరసే నిమగ్నాసతీ యదా బభాసే ఇత్యన్వయః. తదైవ తదానీమేవ చిరాయ చిరాత్ప్రభృతి తత్సంఘటనాసు యువద్వయీసంఘటనవిషయే ఖిన్నః పరిశ్రాన్తః అనంగః విశ్రాన్తిం విశ్రమ మగా దభజత. తూష్ణీం భూతో భవదితి యావత్. స్వచికీర్షితసిద్ధే రితిభావః.

గ॥ ఏవ మనంగదీక్షాదీక్షితానా మాభీరచలాచలలోచనానా మతిశయిత
పతివాల్లభ్యసంభవదవష్టంభసంభారవిఘటనాయ యశోదాదారక స్సమ
నంతర మంతరధాత్.

ఏవమితి॥ ఏవ ముక్తప్రకారేణ అనంగదీక్షాదీక్షితానాం అనంగదీక్షాయాం మన్మథవ్రతే దీక్షితానాం సంజాతదీక్షాణాం– యథా భగవద్దేవతాకే ఆహవే పుమాంసో దీక్షితా భవన్తి తద్వ న్మన్మథదేవతాకే సురతవ్రతే కామినో దీక్షితా ఇతిభావః. ఆభీర చలాచలలోచనానాం చలాచలే చంచలే లోచనే యాసాన్తాః చలాచలలోచనాః స్త్రియః అభీరాణాం గోపానాం చలాచలలోచనాః తాసాం గోపస్త్రీణా మిత్యర్థః. అతిశయితం మధికం యత్పతివాల్లభ్యం భర్తృప్రియత్వం తేన హేతునా సంభవత ఉత్పన్నస్య అవష్టంభసంభారస్య గర్వాతిశయస్య విఘటనాయ నివారణార్థం వల్లభో మయ్యనురక్తో మయ్యనురక్త ఇత్యేవం అహమేవ వల్లభస్య ప్రియా అహమేవ వల్లభస్య ప్రియేత్యేవం వా– సర్వాసామపి గర్వాతిశయో జాత ఇతి తన్నిరాసార్థమితి భావః. ఏతేన యావత్యో గోపికా స్తావన్తః కృష్ణా భూత్వా యోగమాయయా ఏక ఏవ భగవాన్ సర్వా అపి గోపికా రమయామాసేతి వ్యక్తమ్. సమనన్తరం సురతానన్తరం యశోదాదారక శ్రీకృష్ణః అంతరధాత్ అంతర్హితో౽భూత్ అదృశ్యో౽భవదిత్యర్థః. 115

శ్లో॥ క్షణా దంతర్ధ్యాతై రనుభవపదం ప్రాప్య సుదృశో
హారే ర్లీలాజాలై రపహసితవిద్యుద్విలసితైః
కిమ ప్యాంధ్యం స్వైరవ్యవహృతివిరోధి ప్రవివిశు
ర్న తాదృక్ప్రాగేత ద్విరహసమయే౽పి స్థిత మభూత్.

క్షణాదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తిమిరాద్యుపహతదృష్టయ శ్చ అనుభవపదం ప్రాప్య

క్షత్వం ప్రాప్య గత్వా ప్రత్యక్షీభూయేత్యర్థః. క్షణాత్ క్షణకాలాదేవ అన్తర్భూతైః తిరోహితైః అత ఏవ అపహసితవిద్యుద్విలసితైః తిరస్కృతతటిద్విలాసై రిత్యుపమా. విద్యుద్విలాసవత్ క్షణికై రిత్యర్థః. హరేః కృష్ణస్య లీలాజాలైస్సురతసమయధృతవిలాస సమూహైః హేతుభూతైః స్వైరవ్యవహృతివిరోధి అభిసరణవిరోధి యథేష్టసంచార విరోధి చ కిమప్యనిర్వాచ్య మతిశయ మిత్యర్థః. ఆంధ్యం ఇతికర్తవ్యతామాఢ్యం నేత్రవైయర్థ్యం చ (ప్రవివిశుః ప్రాప్తవత్యః తాదృక్ తాదృశ మాంధ్యం ప్రాక్ పూర్వం తదేవ విశదయతి ఏతద్విరహసమయేఽపీతి-శ్రీకృష్ణవియోగకాలేఽపి విద్యుత్సంబంధాభావేఽపీతి చ స్థితం విద్యమానం నాభూత్ నబభూవ. సంయోగ పూర్వకాలికవిరహా దుత్తరకాలికవిరహో దుస్సహ ఇతి ప్రసిద్ధం. గాఢాంధకారే గచ్ఛతః పురుషస్య విద్యుద్దర్శనాత్పూర్వం యాదృశ మాంధ్యం తతోఽప్యధికం విద్యుద్దర్శనోత్తరక్షణజన్య మితి చ ప్రసిద్ధం. అత్ర పూర్వార్థగతోపమాలంకార ప్రతిభోద్భావిత ఉత్తరార్థే శ్లేషాలంకారః.

శ్లో॥ మురారివిరహా ద్వామా విమోహా గహనం గతాః
ముహు ర్గహనమాసేదు స్తదన్వేషణకారణాత్.

మురారీతి॥ వామాః స్త్రియః మురారివిరహాద్ధేతోః శ్రీకృష్ణవియోగా ద్ధేతోః విమోహగహనం విశేషో మోహః విమోహః సఏవ గహనం కాననం తథోక్తం గతాః ప్రాప్తా స్సత్యః ముహుః పునరపి తదన్వేషణకారణాత్ శ్రీకృష్ణగవేషణ హేతోః తమన్వేష్టు మిత్యర్థః. గహనం కాననం ఆసేదుః. వివిశుః ఆఙ్పూర్వాత్ సదే ర్లిట్. అత్ర గహనం గతా అపి పున ర్గహన మాసేదు రితి విరోధస్య మోహ రూపం గహన మితి రూపకేణ పరిహారాత్ రూపకోజ్జీవితో విరోధాభాసాలంకారః. 116

అవ. అథ తదన్వేషణమేవ ప్రపఞ్చయతి అయీత్యాదిభి శ్చతుర్భిః-

శ్లో॥ అయి మన్మథమన్మథ స్త్వయా రమితో మాధవి మాధవ స్స్ఫుటమ్
స్ఫురతి త్వయి మాధవీపదం హరిసంబంధవిబోధకం యతః.

అయీతి॥ అయి మాధవి వాసన్తి 'అతిముక్తః పుండ్రక స్స్యా ద్వాసన్తీ మాధవీలతే' త్యమరః. (ఆంధ్రే పువ్వులగురువింద) మాధవస్య స్త్రీ మాధవీ- 'పుంయోగాదాఖ్యాయా' మితి ఙీష్-తత్సంబుద్ధి రితిచ. మన్మథమన్మథః మన్మథస్యాపి మన్మథః మత్ బుద్ధిః తాం మథ్నాతీతి మన్మథః ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మనఃక్షోభక ఇత్యర్థః. యథా మన్మథోఽస్మాకం మనః క్షోభకః తథా మన్మథస్యాపి కృష్ణో మనఃక్షోభక ఇతిభావః. తతోఽప్యధికసుందర ఇతి యావత్. మాధవః కృష్ణః త్వయా రమితః క్రీడితః త్వయా సహ మాధవో రేమే ఇత్యర్థః. స్ఫుటం ధ్రువం-తత్ర హేతు మాహ-యతః యస్మాత్కారణాత్ త్వయి హరిసంబంధవిబోధకం శ్రీకృష్ణసంబంధప్రతిపాదకం మాధవీ పదం మాధవీ ఇతి నామ స్ఫురతి వర్తతే ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావసంబంధేన తిష్ఠ

ఇత్యర్థః. మాధవస్య స్త్రీ మాధవీ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మాధవసంబంధవత్త్వాం మాధవీశబ్దో వర్తతే- మాధవస్యేతి షష్ఠ్యా సంబంధిత్వ మర్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్ - తస్మాత్ తవ మాధవసంబంధిత్వాదేవ మాధవీశబ్దవాచ్యత్వ మితి కృత్వా మాధవస్య స్త్రియా త్వయా మాధవో రమిత ఇతి నిశ్చయ ఇతి భావః. యద్వా-మాధవస్యేయం మాధవీ- తస్యేదమిత్యణి ఙీప్- అనయా వ్యుత్పత్త్యా చ మాధవీశబ్దో మాధవసంబంధవద్వస్తుప్రతిపాదకత్వేన మాధవసంబంధబోధకం భవత్యేవేతి బోధ్యమ్. అత్ర మధౌ వసంతే పుష్యతీతి మాధవీ ఇతి వ్యుత్పన్నస్య మాధవీశబ్దస్య యోగతోఽన్యార్థత్వప్రకల్పనా న్నిరుక్తి రలంకారః. మాధవీ ఇతి స్త్రీలింగత్వాత్ స్త్రీసదృశమృదులతనుశరీరవత్త్వాచ్చ లతాయాం స్త్రీబుద్ధ్యేద ముక్తమితి జ్ఞేయమ్. 117

శ్లో॥ సత్వరం కథయ కేన తథాసౌ చూతపాదప హరి శ్చరిత స్స్యాత్
పల్లవస్య గతి రస్య విబుద్ధా పల్లవప్రణయినా భవతా స్యాత్.

సత్వరమితి॥ హేచూతపాదప రసాలతరో అసౌ హరిః కృష్ణః కేన పథా మార్గేణ చరితః గత స్స్యాత్ భవేత్ సత్వరం ద్రుతం విళంబేసతి హరి రతిక్రాన్తో భవేదితి భావః. కథయ వద నను కథ మహం వేద్మీత్యత ఆహ- పల్లవస్యేతి-అస్య పల్లవస్య విటస్య కృష్ణస్యేత్యర్థః. గతి ర్గమనం పల్లవప్రణయినా కిసలయసహితేన విటస్నిగ్ధేనేతి చ భవతా త్వయా విబుద్ధా జ్ఞాతా స్యా ద్భవేత్. భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగచరణక్రమ మితి న్యాయాత్-ఇతి భావః. (భుజంగో విటః) అత్ర సమర్థనీయస్య విశేషభూతస్య పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సామాన్యేన సమర్థనా దర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. సచ పల్లవశబ్దగత శ్లేషోజ్జీవితః. చూతశబ్దస్య పుంలింగత్వేన తరోః పురుషజాతిత్వేన చ చూతవృక్షే స్త్రీణాం పురుష బుద్ధి రితి జ్ఞేయమ్. 118

శ్లో॥ అధోక్షజాధ్యక్షమశోక కిం తే బభూవ నిర్వాణనిదానభూతమ్
అశోకభావః కథ మన్యథా తు తవైవ దృష్ట స్సకలాగమేషు.

అధోక్షజేతి॥ హే అశోక వంజుళవృక్ష తే తవ నిర్వాణనిదానభూతం సుఖకారణం మోక్షకారణభూతం చ అధోక్షజాధ్యక్షం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారః బభూవ కిమ్ ఆసీత్ కిమ్ ఇతి హేతూత్ప్రేక్షాలంకారః. అన్యథా అధోక్షజసాక్షాత్కారాభావేతు అఖిలాగమేషు అఖిలా స్సర్వే అగమా వృక్షాః తేషు మధ్యే తవైవ అశోకభావః- అశోకత్వం అశోకవృక్షత్వమ్ కథంకుతో దృష్టః సిద్ధ ఇత్యర్థః. అన్యత్ర సకలాగమేషు సర్వవేదేష్వపి తవైవ అశోకభావః శోకరాహిత్యం కథం దృష్టః సాక్షాత్కృతః వేదై స్స్వతః ప్రమాణభూతై స్తవైవాశోకత్వం కథం ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః. అత్ర పూర్వార్థే సంభావితః అశోకస్య అధోక్షజాధ్యక్షప్రాప్తిరూపో వాక్యార్థః ఉత్తరవాక్యార్థేన సమర్థిత ఇతి కావ్యలింగమలంకారః. స చ శ్లేషోజ్జీవితః అశోక ఇత్యత్ర అన్యార్థత్వప్రకల్పనా న్నిరుక్తిః. 119

శ్లో॥ దుత్తూర శౌరిః ప్రణయం విధాయ సకృత్తత స్త్వా మతిసందధే ను
వియోగకాంతాజననిర్విశేష మున్మత్తభావం వివృణోషి యేన.

దుత్తూరేతి॥ హే దుత్తూర కాంచనాహ్వయ శౌరిః కృష్ణః సకృత్ ఏకవారం ప్రణయం స్నేహం విధాయ కృత్వా త్వయా సహేతి శేషః. తతః తత్క్షణమేవ త్వా మతిసందధే ను వంచయామాస కిం అస్మానివేతి భావః. యేన హేతునా వియోగకాన్తాజననిర్విశేషం వియోగో విరహః తద్యుక్తః కాన్తాజన స్త్రీసమూహ ఇతి మధ్యమపదలోపిసమాసః–తస్మాత్ నిర్విశేషం నిర్భేదం యథాతథా– పఞ్చమీ విభక్తే ఇతి పఞ్చమ్యాం పఞ్చమీభయేనేత్యత్ర పఞ్చమీతి యోగవిభాగాత్సమాసః– తత్తుల్య మిత్యర్థః. ఉన్మత్తభావం ఉన్మత్తతత్వం ఉన్మాదయుక్తత్వం చ వివృణోషి ప్రకటయసి. 'ఉన్మత్తః కితవో ధూర్తో దుత్తూరః కాంచనాహ్వయః' 'ఉన్మత్త ఉన్మాదవ'తీతి చామరః. యత స్త్వం వయమివోన్మత్తః తత స్త్వామపి సకృత్ప్రణయో హరి రవంచయ దిత్యుత్ప్రేక్ష్యామ ఇతి ముఖ్యార్థః. అత్ర శ్లోకస్య పూర్వార్ధేన దుత్తూరే సంభావితస్య హరివంచితత్వరూపవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం. ఇదంచ శ్లేషాలంకారోజ్జీవితమ్. 120

శ్లో॥ ఏవ మున్మత్తతా మేత్య ప్రలపంత్యో మృగీదృశః
యశోదాదారకాద్వైత మాపు స్తద్భావనాబలాత్.

ఏవమితి॥ మృగీదృశః స్త్రియః ఉన్మత్తతాం ఉన్మాదవత్త్వ మేత్య ప్రాప్య ఏవం పూర్వోక్తరీత్యా ప్రలపంత్యః విలపన్త్యస్సత్యః తద్భావనాబలాత్ శ్రీకృష్ణనిరన్తరధ్యానప్రభావాత్ యశోదాదారకాద్వైతం కృష్ణాభేద మాపుః భేజిరే. భ్రమరకీటన్యాయాదితి భావః. భక్తిరసస్య పరాకాష్ఠేయమ్. 121

అవ. అథ యశోదాదారకాద్వైత మాపు రితి యదుక్తం తదేవ వర్ణయతి త్రిభిః వధూ రిత్యాదిభిః–

శ్లో॥ వధూరథా త్కాచి దలీకపూతనా స్తనౌ వినోదేన జనార్దనాయితా
ప్రయాతు తత్ర ప్రళయం పురోదితా తథా ద్వితీయాపి పున స్తదద్భుతం.

వధూరితి॥ జనార్దనాయితా జనార్దనవదాచరితా కృష్ణాయమానేత్యర్థః. కాచిద్వధూః స్త్రీ వినోదేన విలాసేన అలీకపూతనా స్తనౌ కపటపూతనాకుచౌ పూతనాయితాయాః కస్యాశ్చి ద్గోప్యాః కుచా విత్యర్థః. అథాత్ పపౌ– ధేట్ పానే ఇతి ధాతో ర్లుఙ్. తత్ర ఉభయో ర్మధ్యే పురా ప్రథమముదితా ఉక్తా అలీకపూతనేత్యర్థః. ప్రళయం నాశం తన్నామకసాత్త్వికభావం చ ప్రయాతు ప్రాప్నోతు. జనార్దనకృత స్తనపానా త్పూతనేవ జనార్దనాయితగోపీకృత స్తనపానా దలీకపూతనాపి నశ్యతీతీదం యుక్తమేవేతి భావః. పునః కిన్తు తథా పూర్వోక్తాలీకపూతనావత్ ద్వితీయాపి జనార్దనాయితా గోపికా చ ప్రళయం ప్రయయావితి లకారవిపరిణామేనాన్వయః. తత్ ద్వితీయాయా అపి ప్రళయప్రాప్తిః అద్భుతం చిత్రం – పూతనా స్తనపానేన

జనార్దనస్యైవ అలీకపూతనాస్తనపానే కృష్ణాయితాయా అపి ప్రళయాభావస్య భవితవ్యత్వేన తద్విరుద్ధప్రళయసంభవ ఆశ్చర్యావహ ఇతి భావః. విరోధాభాసాలంకారః.

శ్లో॥ కయాపి తన్వ్యా మధుసూదనాయితం కయాచి దాలంబి భుజంగభావనా
విజేతు మీశాపి భుజంగమాదిమా ప్రతారితా ప్రత్యుత తేన లీలయా.

కయాపీతి॥ కయాపి కయాచి త్తన్వ్యా గోపికయా మధుసూదనాయితం కృష్ణవదాచరితం భావే క్తః. కయాచిత్తన్వ్యా భుజంగభావనా కాళీయధ్యానం ఆలంబి స్వీకృతం ధ్యానేన హి ధ్యాతా ధ్యేయాత్మకో భవతి తథా ప్రకృతే భుజంగం భావయన్తీ కాచిద్భుజంగాత్మకతా మాపేత్యర్థః. భుజంగవదాచరితమితి యావత్. ఆదిమా పురోదితా మధుసూదనాయితా గోపీ భుజంగం తద్వదాచరితాం గోపీం విజేతుం జేతుం ఈశాపి సమర్థాపి కృష్ణాయితత్వాదితి భావః. ప్రత్యుత వైపరీత్యేన తేన భుజంగేన భుజంగాయితగోప్యేత్యర్థః. లీలయా విలాసేన ప్రతారితా వంచితా యథా కృష్ణో విలాసేన భుజంగం జిగాయ తద్వత్కృష్ణాయితా విలాసేన భుజంగా దపజయం ప్రాప. కృష్ణస్య లీలారసప్రధానత్వాదితి భావః. అత్ర భుజంగేన విటేన కృష్ణేన ప్రతారితా వంచితేతి ధ్వనిః. మధుసూదనాయిత మిత్యత్రోపమాలంకారః. 123

శ్లో॥ జనార్దనాద్వైత మవాప్య కాప్యహో దవానలాపాన మనాటయత్తమామ్
తతః పరీతాపధురా మవాప సా మృషావిషాదో విరహానలాదితి.

జనార్దనేతి॥ కాపి కాచిత్ జనార్దనాద్వైతం శ్రీకృష్ణాభేద మవాప్య ప్రాప్య దవానలాపానం దవానలస్య దవాగ్నే రాసమంతా త్పానం అనాటయత్తమాం అతిశయేన అభినయతిస్మ. తతః దవానలాపానాద్ధేతోః సా గోపీ పరితాపధురం సంతాపాతిశయం 'ఋక్పూరబ్ధూఃపథా'మితి సమాసాన్తోఽప్రత్యయః. అవాప అభజత్. విరహానలా ద్వియోగరూపాదగ్నే ర్హేతోః విషాద స్సంతాపః ఆసీదితి శేషః. ఇత్యేవం రూపః ప్రవాద ఇతి శేషః. మృషా మిథ్యా – అత్ర పరితాపే విరహానలహేతుకత్వం మృషాపదేన అపహ్నుత్య దవానలపానహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ సాపహ్నవా గమ్యోత్ప్రేక్షా. 125

తతః॥ ఏవం కృష్ణాత్మతా మేత్య నటనానన్తరం.

శ్లో॥ అదృశ్యోఽయం శౌరిః పదకమలముద్రాశ్రియణత
స్సుఖం సాక్షాత్కార్యో భవతి నను యోగ్యైః కిమపరైః
విచింత్యైవం తత్ర వ్యవసితమభీనాం న సుదృశాం
ప్రకాశోఽభూ దస్యాః క్వచన రజసా క్వాపి తమసా.

అదృశ్యఇతి॥ అదృశ్యః దూరీభూతత్వా ద్ద్రష్టు మశక్యః అయం శౌరిః కృష్ణః పదకమలముద్రాశ్రియణతః పదకమలస్య కమలతుల్యచరణస్య ముద్రా చిహ్నం తస్య ఆశ్రియణతః ఆశ్రియాద్ధేతోః అన్వేషణాద్ధేతోరితి యావత్. సుఖం అక్లేశం సాక్షాత్కార్యః సాక్షాత్కర్తుం శక్యః భవతి– నను భవతి ఖలు– పద

ముద్రానుసారేణ హి చోరాదయో గృహ్యన్తే ఇతి భావః. అపరై ర్గోపై రుపాయైః కిం ఏవ మిద్ధం విచిన్త్య ఆలోచ్య తత్ర పదముద్రాన్వేషణే వ్యవసితమతీనాం నిశ్చితచిత్తానాం ప్రవృత్తానామితి యావత్ - సుదృశాం స్త్రీణాం అస్యాః కృష్ణపదకమలముద్రాయాః ప్రకాశః స్ఫురణం క్వచన క్వచిత్ కుంజాదావిత్యర్థః. తమసా అన్ధకారేణ హేతునా క్వాపి క్వచిత్ మార్గదేశే ఇత్యర్థః. రజసా పరాగేణ చ నాభూత్ న బభూవ. ఆచ్ఛాదనాదితి భావః. వ్యఙ్గ్యార్థస్తు-అదృశ్యైః అస్మాక మజ్ఞానావృతత్వా ద్దుర్దర్శః అయం శౌరిః పరమేశ్వరః పదకమలం శ్రీకృష్ణచరణారవిందమేవ ముద్రా వస్తు తస్యా ఆశ్రయణాత్ ధ్యానాద్ధేతోః సుఖం సాక్షాత్కారో భవతి. భగవచ్చరణారవిన్దధ్యానాత్మకభక్తిమార్గేణ భగవాన్సులభ ఇతిభావః. అపరై రన్యై ర్గోపై ర్లింబికాదిభిః కిం న కిమపి ఏవం విచిన్త్య తత్ర భక్తిమార్గే వ్యవసితమతీనాం సుదృశాం విదుషాం అస్యాః పదకమలముద్రాయాః ప్రకాశః మనసి పరిస్ఫూర్తిః క్వచన క్వచిత్సమయే తమసా తమోగుణేన క్వాపి సమయే రజసా రజోగుణేన చ నాభూత్. రజస్తమోగుణావిర్భావసమయే చిత్తైకాగ్ర్యాభావా దితి భావః. 125

గ॥ ఏవ మనికటవికటాటవీపర్యటనపాటవపాటలచరణయుగళా వల్లవలోల
లోచనాః క్వచన నితాంతనిమగ్నా మరవిందలోచనచరణకమలముద్రా
మవలోక్య కామపి కామినీ మనురాగభరేణ బభార భుజశిరసా యశోదా
కిశోర ఇతి నిర్ధార్య ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయా బభూవుః.

ఏవమితి॥ అనికటవికటాటవ్యాం దూరభూతే విశాలే వనే పర్యటనపాటవేన పరిభ్రమణాభ్యాసేన హేతునా పాటలం రక్తం చరణయుగళం పాదద్వయం యాసా న్తా అటవ్యాం సుకుమారం పరిభ్రమణేనారుణితచరణా ఇత్యర్థః. వల్లవలోలలోచనాః గోపస్త్రియః క్వచన క్వచిద్దేశే నితాంతనిమగ్నా మత్యన్తాధఃప్రవిష్టా మిత్యర్థః. భావాతిరేకాదితి భావః. అరవిందలోచనచరణకమలముద్రాం శ్రీకృష్ణపాదారవిందచిహ్నం అవలోక్య దృష్ట్వా యశోదాకిశోరః కృష్ణః కామపి కాంచిత్ మహాభాగా మిత్యర్థః. కామినీం తరుణీం అనురాగభరేణ ప్రేమాతిశయేన హేతునా భుజశిరసా స్కన్ధేన బభార ఉవాహ. ఇతి ఏవం నిర్ధార్య నిశ్చిత్య ధార్యమాణధైర్యవిపర్యయాః ధార్యమాణః ప్రాప్తః ధైర్యవిపర్యయః అధైర్యం యాభి స్తాః అధీరా ఇత్యర్థః. కామపి ధృత్వా క్వాపి దేశాన్తరం యయౌ కృష్ణః నభవతి ఖల్వస్య పునరాగమనమితి తాసా మాశయః. బభూవుః అభూవన్- 126

శ్లో॥ పంకే ఘనే రజసి వా ప్రచురే కథం త
దభ్యున్నతం త్రిజగతోఽపి గురోః పదం స్యాత్
కామాభిభూతమనసా మిద మావిరస్తు
తత్త్వావధారణకథాం కథ మంతరేణ.

పంకే ఇతి॥ తే జగతోఽపి త్రిభువనాదపి గురోః దుర్భరస్య లోకత్రయాపేక్షయా స్థూలస్యేత్యర్థః. విశ్వం భరత్వాదితి భావః. కృష్ణస్య తత్ప్రసిద్ధం పదం చరణం తచ్చిహ్న మిత్యర్థః. ఘనే సాంద్రే పంకే కర్దమే ప్రచురే అతిశయే రజసి పరాగే చ కర్దమవతి రజోవతి చ ప్రదేశే ఇతి భావః. అభ్యున్నతం ఉత్తానం ఉపరిస్థ మిత్యర్థః. కథం స్యాత్ న కథమపీత్యర్థః. సాంద్రకర్దమధూళ్యో విద్యమానా యస్యా కస్యాపి పదముద్రా అతినిమ్నా భవతి-అతిస్థూలస్య తు కిముతేతి భావః. నను కుత ఇదం స్త్రీభి ర్న జ్ఞాత మత ఆహ కామేతి- కామాభిభూతమనసాం కామార్తానాం సుదృశాం తత్త్వావధారణకథామ న్తరేణ వస్తుతత్త్వవిచారం వినా ఇదం తత్త్వం కథం కేన ప్రకారేణ ఆవి రస్తు జాయేత న కథమపీత్యర్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు- ఘనే అధికే పంకే పాపే సతి ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి తే జగతోఽపి గురోః తే జగత్పతేః కృష్ణస్య సంబంధి అభ్యున్నత మత్యుత్కృష్టం పదం చరణం కథం కేన ప్రకారేణ దృష్టమితి శేషః-స్యాద్భవేత్ జనేనేతి శేషః. పాపినో రాజసాశ్చ జనాః భగవత్పాదారవిందం సాక్షా త్కర్తుం నాధికుర్వన్తీతి భావః. తత్ర హేతు మాహ కామేతి-కామేత్యుపలక్షణం కామక్రోధాదిభి ర్మహామోహాభ్యై రభిభూతం విక్షిప్తం మనో యేషాం తేషాం జనానాం తత్త్వావధారణకథా మన్తరేణ వేదాన్తవిచారం వినా ఇదం భగవత్పాదారవిందం కథ మావి రస్తు ఆవిష్కృతం స్యాత్-ఏత త్సాక్షాత్కారో న భవతి తాదృశానా మితి భావః. యద్వా-భగవానితి కశ్చిన నాస్తి అనుపలభ్యమానత్వాత్. శశశృంగవ దితి తర్కావష్టంభేన వివదమానానాం బౌద్ధాదీనాం ప్రతిక్షేపణార్థోఽయంశ్లోకః. తథాహి-బౌద్ధాదీనాం హృది ఘనే పంకే పాపహేతౌ తమసి తథా ప్రచురే రజసి రజోగుణే చ సతి అర్థాత్ తమో గుణకార్యేషు తంద్ర్యాదిషు రజోగుణకార్యేషు దురహంకారాదిషు చ సత్సు ఇత్యర్థః. తే జగతోఽపి గురోః కారణస్య బ్రహ్మణః అభ్యున్నతమపి పదం స్వరూపం కథం స్యాత్- కథం ప్రతీయేతేత్యర్థః. తేషాం భగవత్స్వరూపజ్ఞానం నైవ భవేదితి భావః. తత్ర హేతు మాహ కామేతి- కామాభిభూతమనసాం జనానాం తత్త్వావధారణకథా మన్తరేణ ఇదం భగవత్తత్త్వం కథ మావిరస్తు స్ఫురతు న కథమపీత్యర్థః. వేదాన్తతత్త్వవిచారేణ మనసి ప్రసన్నే సతి తదానీ ముపలభ్యేత-కామాభిభూతానాం యుష్మాకన్తు కథ న్తదుపలబ్ధిః. న హి యుష్మదుపలబ్ధ్యభావమాత్రేణ బ్రహ్మణోఽసత్త్వం కల్పయితుం శక్యేత-తథాత్వే అస్మదదృష్టానాం మేర్వాదీనాం పర్వతానామపి అసత్త్వం స్యాత్ ఇతి భావః. 127

తతశ్చ॥ ఏవం గోపీనా మధైర్యప్రాప్త్యనన్తర మిత్యర్థః.

అవ. అథ కామపి కామినీం బభార భుజశిరసా యశోదాకిశోర ఇతి యదుక్తం తత్ర స్కంధేన గోపీవహనే హేతు ముత్ప్రేక్షన్తే సముత్పాత్యేతి-

శ్లో॥ సముత్పాత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రియతమాం
ప్రియః క్షేప్తుం వాంఛన్నివ స కతమామేవ మవహత్
భవత్వేత త్తప్త్వా కమపి తపసాం సంచయ మిదం
నిజై ర్లీలాజాలై రితరదురవాపం కిమతనోత్.

సముత్పాత్యేతి॥ సః ప్రియః కృష్ణః కతమాం కామపి ప్రియతమాం ప్రేయసీం సముత్పాత్య ఉద్ధృత్య ప్రేమామృతజలధిపూరే ప్రేమైవామృతం సుధా తస్య జలధి స్సముద్రః తస్య పూరే జలౌఘే క్షేప్తుం పాతయితుం వాంఛన్ ఇచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఏవ మిద్ధ మవహ ద్బభార. కేన చిదుత్పాత్య జలే పాతితం వస్తు యథా గాఢం నిమజ్జతి తద్వత్కృష్ణేనాంక మారోపితా తస్యాం ప్రేమజలధౌ గాఢం నిమజ్జతీతి భావః– రూపకానుప్రాణితో త్ప్రేక్షాలంకారః. ఏతత్ కస్యాశ్చి త్ప్రియతమాయాః శ్రీకృష్ణేన స్కంధ మారోప్య లాలితత్వం భవతు–అస్మాకమపి తస్యా స్తథాత్వ మిష్టమేవ– శ్రీకృష్ణస్య దక్షిణనాయకత్వేన ఏతావతా నాస్మాకం హాని రితి భావః. ఇయం ప్రియతమా కమప్యనిర్వాచ్య మత్యధిక మిత్యర్థః– తపసాం సంచయం సమూహం తప్త్వా కృత్వా నిజైః స్వీయైః లీలాజాలైః స్మితభ్రూవిక్షేపాదివిలాస సమూహైః తమితి శేషః. కృష్ణం ఇతరదురవాపం అన్యదుర్లభం అతనో చ్చకార కిమ్. సా చ కేనచి త్తపోబలేన తస్య దక్షిణనాయకత్వమపి విఘటితవతీ స్వస్మిన్నే వానురక్తం చకార–కథ మన్యథా ప్రియ స్తాముత్సృజ్య నాగచ్ఛేదితి భావః. అత్రా ప్యుత్ప్రేక్షాలంకారః. అత్ర కమపి తపసాం సంచయం తపోరూపం కృష్ణం ఇయం తస్యాం నిజై ర్లీలాజాలైః లీలాపరిధానైః జాలైః మత్స్యబంధనరజ్జుభిః 'ఆనాయః పుంసి జాలం స్యా' దిత్యమరః. తప్త్వా బద్ధ్వా మత్స్యవదితి భావః. ఇతరదురవాపం స్వాధీనత్వేన అన్యత్ర గంతు మశక్తత్వా దితరదుర్లభం అతనో త్కిమితి ధ్వనిః. 128

అవ. అథ అలమల మిత్యాదిభి రష్టభి ర్గోపీనాం విలాపం వర్ణయతి.

శ్లో॥ అలమల మపయామి ముంచ భీతాం గురుజనతః కితవేతి భాషిణీం మామ్
చిరముచితవచోభి రన్వనైషీ న్మధుమధురై స్సకథం కృపాం జహాతి.

అలమలమితి॥ హే కితవ ధూర్త అలమలం సంభ్రమా ద్విరుక్తిః–సంభోగేన పర్యాప్త మిత్యర్థః. అపయామి అపగచ్ఛామి– అహమిత్యస్యాక్షేపః. గురుజనతః శ్వశ్రూశ్వశు రాదే ర్గురుజనాత్ భీతాం మామితి శేషః. ముంచ త్యజ త్వ మిత్యస్యాక్షేపః–ఇత్యేవం భాషిణీం వదన్తీం మాం స ఇత్యనేన య ఇత్యాక్షిప్యతే యః మధుమధురైః మధు మద్యం మకరన్దోవా తద్వన్మధురైః స్వాదుభిః ఉచితవచోభిః తత్కాలాను గుణవాక్యైః చిరం బహుకాల మన్వనైషీత్ అనునయమాస. సః కృష్ణః కృపాం దయాం కథం జహాతి త్యజతి తాదృశస్య కుతోఽద్య మయి దయా నాసీదితిభావః.129

శ్లో॥ కదా వా లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం
పురః ప్రాదుర్భూతం మధురమధురం వీక్ష్య దయితమ్

హా రే శౌ రే కాంతప్రియతమసరోజాక్షశరణం
భవేతి క్రోశంతీ నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

కదావేతి॥ లావణ్యామృతరసపరీవాహనిలయం లావణ్యం ఛాయావిశేషః తదేవ అమృతరసః సుధారసః తస్య పరీవాహానాం ప్రవాహానాం నిలయ మాశ్రియం సముద్రమితి యావత్. మధురమధురం అతిరుచిరం- నిత్యవీప్సయో రితి నాత్ర ద్విర్భావః- సుబ్సుగసంభవాత్- ప్రకారే గుణవచనస్యేత్యపి న సాదృశ్యస్యాఽద్యోత్యత్వాత్- నహ్యాత్ర మధురసదృశ మిత్యర్థో మూలకారేణ వివక్షితః-తస్మాత్ మధురా దపి మధుర ఇతి పఞ్చమీసమాసః-పురః అగ్రే ప్రాదుర్భూత మావిర్గతం దృశ్యమానమితి యావత్- దయితం ప్రియం వీక్ష్య హేహారే హంత్యాశ్రితతాపమితి హారిః- తత్సంబుద్ధిః. హేశౌరే శూర ఇతికశ్చన యదువంశ్యో రాజా తస్యాపత్యం శౌరిః తత్సంబుద్ధిః- అపత్యం పౌత్రప్రభృతిగోత్ర మితి సంకేతితత్వాత్. ఉత్తమవంశ ప్రసూతత్వేన ఉత్తమగుణశాలిన్నితి సంబుద్ధ్యభిప్రాయః. హేకాన్త కమనీయ హే ప్రియతమ ప్రాణేశ హేసరోజాక్ష కమలాక్ష త్వం శరణం రక్షితా భవ ఇతి క్రోశన్తీ ఆహ్వాయమానాసతీ- క్రుశ ఆహ్వానే ఇతి ధాతుః- యద్యపి పురోగతస్య ఆహ్వాన మనుపపన్నం తథాపి పురో దూరే దృశ్యమానస్య ఆహ్వానం ఘటతే ఇతి జ్ఞేయం. యద్వా క్రోశన్తీ శబ్దాయమానాసతీ-ధాతూనా మనేకార్థత్వాత్-దివసాన్ దినాని నిమిషమివ నిమిషపరిమితకాలమివ కదా వా నేష్యామి గమయిష్యామి. అధునా విరహావస్థాయాం నిమిషం దినానీవ యథా నయామి తథా సంయోగే దినాని నిమిష మివ కదా వా నేష్యామీతి భావః. అత్ర శృంగారరసస్య కదావేతిపదసూచిత శ్చిన్తాఖ్యస్సంచారిభావోఽంగమితి ప్రేయోఽలంకారః. కించ శాన్తరసస్య కదావేతి పదసూచిత శ్చిన్తాఖ్యో వ్యభిచారిభావోఽంగమిత్యత్ర ప్రేయోఽలంకారోఽన్యో ధ్వన్యతే. 'కదా వారాణస్యా మమరతటినీరోధసి వస' న్నిత్యాదావివేతి బోధ్యమ్. 130

శ్లో॥ త్యక్త్వా ధర్మకథాం నిజా దుపనతాం కేళీసుఖం చ ప్రియా
న్మోహా దుచ్చసుఖానుభూతిచపలా విస్రంభమాప్తా స్త్వయి
నాథత్వం చ న వీక్షసే యది కృపాతుంగై రపాంగై స్తదా
భ్రష్టానా ముభయత్ర హంత శరణం కిం స్యా ద్గతిః కా హి నః.

త్యక్త్వేతి॥హే నాథ పతే నిజాత్ స్వజనా దుపనతాం ప్రాప్తాం నిజజనే నోపదిష్టా మిత్యర్థః. ధర్మకథాం ధర్మవార్తాం తథా పరపురుషం నగచ్ఛే దయం స్త్రీణాం కుల ధర్మ ఇత్యేవంరూపస్వజనప్రబోధ మవమత్యేతి భావః. ప్రియా త్పాణిగృహీతు స్సకాశా జ్జాతం కేళీసుఖం క్రీడాసుఖం చ మోహాత్ త్యక్త్వా-నిజా దుపనతమితి పాఠే-ధర్మకథాం నిజాత్ స్వీయాత్ ప్రియా దుపనతం ప్రాప్తం కేళీసుఖంచ ఇత్యేత ద్ద్వయం మోహా దజ్ఞానాత్ త్యక్త్వా విసృజ్యేత్యన్వయః. అయమేవ పాఠో గరీయాన్. ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలాః అధికసుఖానుభవాసక్తాః వయం త్వయి విస్రంభం

విశ్వాస మాస్థాః ప్రాప్తాః అభవామేతి శేషః. కామిన్యో హి భర్తుస్సకాశా త్సుఖ మల్పమితి ఉపపతేస్సకాశా దధికం సుఖం స్యాదితి చ మత్వా భర్తార మవ మత్య ఉపపతినా సంయుక్తా భవన్తీతి లోకసిద్ధాన్తానువాదోఽయమ్ — త్వంచ త్వమపి చకారాత్ నిజః ప్రియో న పశ్యత్యేవేత్యర్థః. కృపాతుంగైః దయో న్నతైః అపాంగైః కటాక్షైః న వీక్షసే యది అస్మానితి శేషః — నపశ్యసి చేత్ ఉభయత్ర ధర్మాధర్మమార్గయో రుభయోరపి భ్రష్టానాం స్ఖలితానాం నః అస్మాకం కిం వస్తు శరణం రక్షకం స్యాత్ న కోఽపి రక్షక ఇత్యర్థః. తథా నః కా హి కావా గతిః ప్రాప్యస్థానం స్యా ద్భవేత్. జన్మాన్తరే యద్యపి నరకగతి రేవ భవేత్ — అధునాపి దుర్గతిరేవ నతు సుగతి స్స్యాదితి భావః. వ్యం గ్యార్థస్తు — ధర్మకథాం త్యక్త్వా ‘సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజే’తి గీతావచనాదితి భావః. మోహా ద్ధేతోః దేహాది ష్వాత్మత్వభ్రమా ద్ధేతోః. తాదృశభ్రమహేత్వజ్ఞానాదితి వా నిజాత్ప్రియా దుపలక్షణ మిదం పుత్రా దీనాం. ఉపనతం కేళీసుఖం సాంసారికసుఖ మిత్యర్థః. త్యక్త్వా దేహాదిష్వనాత్మత్వ భ్రాన్త్యా ఇతః పూర్వం భర్తృపుత్రాదిక్రీడాజన్యం సంసారసుఖ మాసీత్ — ఇదానీం త్వద్గీతామాహాత్మ్యాత్ తాదృశమోహనివృత్తే స్తన్న సంసారసుఖ మితి భావః. ఏవం సంసారసుఖత్యాగే హేతు మాహ ఉచ్చసుఖానుభూతిచపలా ఇతి — మోక్షసుఖా సక్తా ఇత్యర్థః. త్వయి పరమేశ్వరే ‘అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదా రధీ’ రిత్యుక్తత్వాదితి భావః. విస్రంభం భక్తిమిత్యర్థః. ఆప్తా అభవామ. హేనాథ పరమేశ్వర త్వం చ త్వమపి చాత్ యజ్ఞాదిధర్మాచరణే ఇంద్రాదయః కృపాం కుర్యుః. తాదృశధర్మత్యాగా న్న తేషా మప్యస్మాసు దయేతి భావః. కృపాతుంగై రపాంగై ర్నవీక్షసే యది ఉభయత్ర ఇహాముత్రఫలయో రుభయో ర్భ్రష్టానాం నః కిం శరణం స్యాత్ — భర్తృపుత్రాదిత్యాగా దైహికసుఖనాశం సర్వధర్మత్యాగా దాముష్మికస్వర్గసుఖనాశః ఇతి భావః. నః కా వా గతి స్స్యాత్ దుర్గతిరేవేత్యర్థః. ఆపాతబ్రహ్మజ్ఞానినాం వేదవిహితకర్మాననుష్ఠాతౄణాం కేవలభక్తిమార్గనిరతానాం భగవానేవ రక్షకః—తస్య కృపాభావేతు ఏవంవిధానాం దుర్గతిరేవేతి భావః. అత్ర యది త్వం నిర్దయ స్స్యా స్తర్హ్యస్మాకం దుర్గతిరేవేతి వర్ణనా త్సంభావనాలంకారః. ‘సంభావనా యదీత్థం స్యాదిత్యూహోఽన్యస్య సిద్ధయే’ ఇతి లక్షణాత్. తేన చ యథా త్వయి నిర్దయత్వ మసంభావితం తథాస్మాసు దుర్గతికత్వ మప్యసంభావిత మేవేతి ఫలితమ్. 131

శ్లో॥ ప్రాణేశ ముగ్ధమధురం వదనం సకృత్తే
సందర్శయాశు న తతోఽధిక మర్థయే త్వామ్
అభ్యుద్యతో నిరపరాధివధూవధార్థ
మంతర్దధాతు కిలవ త్రపయా శశాంకః.

ప్రాణేశేతి॥ హే ప్రాణేశ ప్రాణనాయక ఏతేన శరీరమాత్రస్యైవ నిజో భర్తా ఈశో భవతి– నతు ప్రాణానామితి వ్యజ్యతే. ముగ్ధమధురం ముగ్ధేభ్యస్సుందరేభ్యశ్చన్ద్రాదిభ్యోఽపి మధురం సుందరం తే తవ వదనం సకృదేకవారం న తు బహువారమితి భావః. ఆశు ద్రుతం విలంబే సతి న వయం భవిష్యామ ఇతి భావః. సందర్శయ సమ్యగ్దర్శయ. ఏతావతా తవ న కోఽపి శ్రమ ఇతి భావః. యది త్వం చుంబనాదికమపి వయం ప్రార్థయామేతి మత్వా ముఖందర్శయితుం సంకోచం యాసి– న తథా వయం దురాశా ఇత్యాహుః–తతః తస్మాదధికం అన్యత్ త్వాం నార్థయే. ప్రత్యేకాభిప్రాయా దేకవచనం– న ప్రార్థయామహే ఇత్యర్థః. నను కేవలాస్మన్ముఖసందర్శనమాత్రేణ కిం యూయం ఫలం స్యాదత ఆహుః–అభ్యుద్యత ఇతి. నిరపరాధివధావధానం అపరాధరహితస్త్రీనిబర్హణార్థం స్త్రియశ్చాత్ర వియోగిన్య ఏవేతి జ్ఞేయం– సంయోగినీనాం చన్ద్రద్వేషాసంభవాత్. అభ్యుద్యతః ఉత్పన్నః ఉద్యుక్త ఇతి వా కిం వా ఘాతార్థః ఘాతుక ఇత్యర్థః. శశాంకః మృగలాంఛనశ్చన్ద్రః ఏతేన యథా వ్యాధః స్వపరిపుష్టం కంచన మృగం స్వపార్శ్వగతం మృగేభ్యః ప్రదర్శయిత్వా తేన తేషాం మృగపక్షపాత్యేవాయం న తు మృగఘాతుక ఇతి భ్రాన్తిం జనయిత్వా సన్నిహితాన్ మృగాన్ హన్తి తద్వదయం చన్ద్రోఽపీతి ధ్వన్యతే. త్రపయా లజ్జయా హేతుభూతయా అన్తర్ధాతు తిరోహితో భవతు. త్వన్ముఖస్య నిరంకత్వాత్ స్వస్య సాంకత్వాచ్చ త్రపితస్సన్ క్వాపి పలాయితామిత్యర్థః. పరికరాంకురాలంకారః. చన్ద్రాదపి త్వన్ముఖమధికమిత్యర్థసిద్ధత్వాత్ప్రతీపాలంకారో ధ్వన్యతే. అత్ర పూర్వార్ధే చిరాద్భగవన్తం మనసా ధ్యాయతః కస్యచిద్భగవత్సాక్షాత్కారోత్కంఠితస్య ప్రార్థనేయమ్. హే ప్రాణేశ ప్రాణనియామక ‘యః ప్రాణేషు తిష్ఠన్ ప్రాణానామన్తరో యమయతీ’తి శ్రుత్యా భగవతః ప్రాణప్రేరణశ్రవణాత్. ఇదం చోపలక్షణం సర్వాన్తర్యామిత్వస్య– తథా చ హే సర్వాన్తర్యామిన్ ఇతి యావత్ ముగ్ధమధురం తే వదనం సకృత్సందర్శయ సర్వాన్తరత్వాద్యథా త్వం స్తంభాదప్యుద్భూత స్తద్వదధునా మత్పురోఽవతీర్య మహ్యం ప్రసన్నం తవ వదనం దర్శయేత్యర్థః. మహ్యం ప్రసాదేన ప్రత్యక్షో భవేతి భావః. న చైవం ప్రత్యక్షం త్వాం కమపి వరం యాచితుమహా ముత్సహే. యేన లుబ్ధస్యేవ తవ భీతి స్స్యాదిత్యాహ– తతోఽధికం త్వాం నార్థయే. త్వత్సాక్షాత్కారాదన్యస్య స్పృహణీయస్య వరస్యైవాభావాదితి భావః– ఇతి ధ్వన్యతే. ఉత్తరార్ధే తు– సముద్రసుతత్వేన మహాకులీనోఽప్యయం చన్ద్రః వియోగినీదౌర్భాగ్యవశాత్తన్నాశాయ ప్రవృత్తస్సన్ స్వభగినీభర్తారం దీనజనరక్షకం భవన్తం దృష్ట్వా త్రపితస్సన్ స్వావలంబితమకార్యకరణం త్యజేత్. స్త్రీవధస్య గర్హితత్వాదితి భావో ధ్వన్యతే. 132

శ్లో॥ కందర్ప లోవనవిధావబలాజనస్య
నింద్యా పరాక్రమవిధా కతమేయమార్యైః

త్వాం రూపశౌర్యవిభవా దభిభావయంత
ముద్వీక్షసే యది హరిం పురుష స్తదాస్యాః

కందర్పేతి॥ హేకందర్ప మన్మథ కమితి మా న్త మవ్యయం కుత్సితే – కుత్సితో నింద్యో దర్పో యస్య సః కందర్ప ఇతి వ్యుత్పత్తిః– అత ఏవ పరికరాంకురాలంకారః. ఆర్యైః సాధుభిః నింద్యా గర్హ్యా అబలాజనస్య స్త్రీజనస్య లోపనవిధౌ మారణకర్మణి విషయే ఇయం తవేతి శేషః. పరాక్రమవిధా పౌరుషరీతిః కతమా కా తుచ్ఛేత్యర్థః. స్త్రీషు పరాక్రమ స్తుచ్ఛ ఇతి భావః. రూపశౌర్యవిభవాత్ రూపశౌర్యయోః సౌందర్యపరాక్రమయోర్విభవా త్సామర్థ్యాత్ సమృద్ధేరితి వా హేతోః త్వాం అభిభావయ న్తం తిరస్కుర్వ న్తం హరిం కృష్ణ ముద్వీక్షసే యది పశ్యసి చేత్ కిముత తేనసహ యుద్ధప్రసంగ ఇతి భావః. తదా తదానీం పురుషః పుమాన్ స్యాః భవేః. పురుషేష్వేవ పరాక్రమః కర్తవ్యః–తత్రాపి స్వతుల్యేషు పరాక్రమ ఉచితః స్వాధికేషు పరాక్రమస్తు శ్లాఘ్య ఇతి భావః. కిం చ తవ కృతాపరాధశ్చాయం హరిః రూపశౌర్యవిభవేన త్వదభిభావకత్వాదితి కృత్వా స్వశత్రౌ తస్మిన్ తవ పరాక్రమ శ్లాఘీయాన్–తస్మాత్ నిరపరాధాః స్త్రియో హిత్వా సాపరాధం పురుషం బాధితుం యది తవ శక్తి ర్బాధస్వ–ఇదమేవ తవ పౌరుషం– యది న శక్తి స్తర్హి స్త్రీవత్తూష్ణీం తిష్ఠ ఇతి నిష్కర్షః. అత్ర యథా మన్మథబాణవ్యథా అస్మాకం భవతి తథా కృష్ణస్యాపి– స్యాచ్చేత్–కృష్ణోఽస్మాన్విహాయ నాపగచ్ఛేత్– యది కథంచి ద్గచ్ఛే త్తర్హి తదైవ పునరాగచ్ఛేత్. అతః కృష్ణస్య మదనబాణవ్యథా నాస్తీతి మత్వా భోమన్మథ త్వాం తం బాధస్వ–సుతోఽస్మానితి గోపికా మన్మథ ముపాలభ న్తేస్మేతి గూఢాశయః. ఉత్తరార్థే సంభావనాలంకారః త్వాం రూపశౌర్యవిభవా దభిభావయ న్తమితి సాభిప్రాయవిశేషనిర్దేశా త్పరికరాలంకారః. పురుషే మన్మథే పురుషత్వే స్వతస్సిద్ధే సతి హరిదర్శనాత్పురుషత్వస్య పునర్విధానాత్ విధ్యలంకారః. 'సిద్ధస్యైవవిధానం య త్తామాహు ర్విధ్యలంకృతి' మితి లక్షణాత్. 133

శ్లో॥ కల్యాణజాలనిలయం కరుణారసార్ద్ర
మానందకంద మనవద్య ముఖారవిందమ్
త్రైలోక్యమోహన మనూన మనాప్తపుణ్యా
హా హంత కాంత మిహ తం క్వ విలోకయామః.

కల్యాణేతి॥ కల్యాణజాలస్య మంగళసమూహస్య నిలయ మావాసం కల్యాణజాలనిలయం సకలకల్యాణపరిపూర్ణ మిత్యర్థః. కరుణారసార్ద్రం దయారసేన శీతలం ఆనన్దకందం ఆనన్దస్య సుఖస్య కందం మూలభూతం స్వయ మానన్దమయ స్సన్ పరేషా మానన్దస్యహేతుభూత ఇతి భావః. అనవద్యముఖారవిందం అనవద్యం నిర్దుష్టం న తు చన్ద్రవత్సాంకమితి భావః. అరవిందం కమలమివ ముఖం వదనం ఉపమితసమాసః–

తేన ఉపమాలంకారః. యస్య తత్ తథోక్తం-త్రైలోక్యమోహనం త్రిజగన్మోహజనకం అత ఏవ అనూనం ఊన స్స్వల్పః నభవతీత్యనూనః ఉత్కృష్టః తం తం ప్రసిద్ధం కాన్తం పతిం కృష్ణం యద్వా కాన్తం కమనీయం తం కృష్ణం అనాప్తపుణ్యాః అకృత సుకృతాః వయం ఇహ వనే క్వ కుత్ర వా విలోకయామః పశ్యామః న కుత్రా పీత్యర్థః. యది వయం కృతపుణ్యా స్స్యామ స దృశ్యేత అకృతపుణ్యానా మత ఏవ అభాగ్యానా మస్మాకం కథం తాదృశపతిదర్శన మితి భావః. హా హన్తేతి ఖేదాతి శయే-అత్ర తాదృశం భగవన్తం అనాప్తపుణ్యా వయ మిహ కలియుగే కదా విలోకయామః-యది వయం సుకృతిన స్స్యామ కృతాదియుగ త్రయే అస్మాకం స్థితి స్స్యాత్-తదానీం భగవద్దర్శనం జాయేత న త్వేవమితి ధ్వన్యతే. 134

శ్లో॥ రోషో భవే ద్యతి నిరస్య మదంగసంగి
చేలం కుచౌ రచయ నిర్దయ మర్దనార్హౌ
దంతై ర్నఖై రపి లునీహి కపోతనాదై
స్సంత్రాస్య పాతయ తతో వివశాం సుఖాబ్ధౌ.

రోష ఇతి॥ రోషః కోపః భవేత్ స్యా ద్యది చేత్ తవ మయీతి శేషః. మదంగ సంగి మదవయవ సక్తం చేలం కుచవాసః నిరస్య అపనీయ కుచౌ స్తనౌ నిర్దయ మర్దనార్హౌ నిర్దయం యథాతథా మర్దనీయౌ రచయ కురు నిర్దయమ్మర్దయేత్యర్థః. పిత్రాదీనాం పుత్రాదిషు యది కోప స్స్యాత్ పుత్రాదీన్ తే యథేచ్ఛం మర్దయిత్వా తం కోపం యథా శమయన్తి తద్వత్త్వమపీతిభావః. యది తావతా రోషో న శామ్యతి తర్హి దంతైః రదనైః నఖైః కరరుహైశ్చ లునీహి ఛేదయ-కుచావితి పద మత్రాపి సంబధ్యతే. యది పున రేతావతాపి రోషో న శామ్యతి తర్హి కపోతనాదైః కపోతః పారావతః- పారావతః కలరవః కపోత- ఇత్యమరః. తస్య నాదై ర్ధ్వనిభి రితి నిదర్శనాలంకారః. కపోతధ్వనితుల్యధ్వనిభి రిత్యర్థః. సంత్రాస్య భీషయిత్వా తత్ర ఏవంకరణానన్తరం వివశాం పరవశాం మామితి శేషః. సుఖాబ్ధౌ సుఖసముద్రే పాతయ క్షేపయ. యథా ప్రబలః అత్యన్తం కుపితః కశ్చిత్ స్వరిపుం మర్దయిత్వా నఖ దన్తాదిభి శ్ఛేదయిత్వా తర్జనభర్త్సనాదిభి ర్భీషయిత్వా తావతాపి కోపాశాన్తౌ తం సముద్రే పాతయిత్వా శాంతో భవతి- ఏవం త్వమపీతి భావః. అత్ర మర్ద నాదిషు దోషేష్వపి సుఖరూపగుణదర్శనేన తదభ్యర్థనాయాః కృతత్వా దనుజ్ఞా లంకారః. యది త్వం పురుష స్స్యాః తే రోష స్స్యాదేవ - యది రోష స్స్యాత్ మదుక్తః సర్వ మవశ్యం కరిష్యసి-నోచేత్త్వం క్లీబ ఏవేతి గోపీకృతో గూఢః కృష్ణో పాలంభః ప్రతీయతే- 135

శ్లో॥ అకృత్యం మత్వేదం నిరణయ మనర్థం గురుజనా
ద్గతం పాతివ్రత్యం సుఖమపి విగీతం న సులభమ్

ఇయం చ ప్రత్యాశా న విరమతి హాహా తదనుగా
విధే వైధేయాగ్ర్యవ్యవసితమయే కిన్ను భవతా.

అకృత్యమితి॥ ఇదం జారసంభోగరూపం కృత్యం అకృత్యం దుష్కర్మ మత్వా జ్ఞాత్వా ఇతః ప్రాక్ కామాంధత్వాత్ కృత్యాకృత్యవివేకశూన్యాస్మి. ఇదానీం తు ఇద మకృత్యమితి జ్ఞాతమితి భావః. గురుజనాత్ శ్వశ్రూశ్వశురాదిభ్యః సకాశా దనర్థం పీడాం నిరణయం నిశ్చితవత్యస్మి—గురవో హి అకృత్యకారిణః పుత్రాదీన్ పీడయన్తీతి భావః. పాతివ్రత్యం పతివ్రతాత్వరూపః స్త్రీజనసాధారణో ధర్మః గతం నష్టం పరపురుషసంభోగేన తన్నాశాదితి భావః. గురుజనానర్థపాతివ్రత్యనాశయో రుభయో రంగీకారేఽపి సుఖమపి నాభూ దిత్యాహ—విగీతం విద్వద్భి ర్గర్హితం సుఖ మానన్దమపి సులభం సుప్రాపం న నభవత్— నిన్దిత మపీదం జారసంభోగజం సుఖ మస్మాకం దుర్లభమేవాభూదితి భావః. నన్వేతేనాపి అస్మా ద్దుష్కృత్యా ద్విరమస్వేత్యత ఆహ – తదనుగా తం జారం కృష్ణ మనుగచ్ఛతీతి తదనుగా జారానుసారిణీ ఇయం ప్రత్యాశా దురాశా చ న విరమతి న నివర్తతే. హాహేతి ఖేదే. ఏవం స్వస్య దుర్వృత్త్యా దమే విధిం హేతుం మత్వా నిందతి విధే ఇతి—అయే భో వైధేయాగ్ర్య మూర్ఖాగ్రేసర విధే బ్రహ్మన్ భవతా త్వయా ఇదం ఏతత్ వ్యవసితం నిశ్చితం కిమ్ నిశ్చిత్య మత్ఫాలే లిఖితం కిమిత్యర్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు—ఇదం సంసరణం అకృత్యం తుచ్ఛసుఖావహత్వా దకర్తవ్యం మత్వా ఆలోచ్య సంసారే నిర్వేదం ప్రాప్యేత్యర్థః గురుజనాత్ తదుపదేశా దిత్యర్థః. అనర్థం దుఃఖబహుళత్వా దాత్మపాతహేతుత్వాచ్చ అనర్థావహం నిరణయం సంసరణ మిత్యేవ— ఏవం గురూపదేశప్రాప్త్యనన్తరం పాతివ్రత్యం పతిసేవాగతం త్యక్తం విగీతం తుచ్ఛం అత ఏవ సులభమపి సుఖం సాంసారికం న సర్వ మపి సంసరణసుఖం త్యక్తవత్యస్మీత్యర్థః. యోగిన్యభవమితి ఫలితార్థః. ఇయం తద నుగా సంసారానుగా ప్రత్యాశా తు న విరమతి. హాహేతి ఖేదే 'దంభన్యాసమిషేణ వంచితజనం భోగైకచింతాతుర'మితి శ్రీధరీయవచనాత్. సంసారం త్యక్తవత్యా యోగిన్యా అపి సంసారవాసనాంకురో న నష్ట ఇతి భావః. అయే వైధేయాగ్ర్య విధే భవతా ఇదం వ్యవసితం కిమ్ సంసారమోక్షాభ్యా ముభాభ్యామపి వంచితా భూయా ఇతి మత్ఫాలే భవతా లిఖితం కిమిత్యర్థః— 136

గ॥ ఏవ మభిధాయ సమారబ్ధరోదనాభిః అతిశయితవిరహకృశాను భావాభి రాభీరభామినీభి శ్శ్యామాభి రపి పాండురాభి స్తరుణీభి రపి పురాణపురుషాభిలాషిణీభి రార్ద్రీకృతహృదయో యశోదానందన స్తదను పురతః ప్రాదురభవత్.

ఏవమితి॥ ఏవ మిత్థ మభిధాయ ఉక్త్వా సమారబ్ధరోదనాభిః ప్రారబ్ధరుదితాభిః అతిశయితేన అధికేన విరహకృశానునా వియోగాగ్నినా హేతునా కృశః క్షీణః అనుభావః సామర్థ్యం యాసాం తాభిః శ్యామాభిరపి నీలాభిరపి యౌవనమధ్యస్థాభిరపీతి

చ పాంసుమిరాభిః శ్వేతవర్ణాభిః విరహోదితి భావః. తరుణీభిరపి తాపస్యవతీభిరపి పురాణపురుషాభిలాషిణీభిః జరఠాభిలాషిణీభిరితి పురుషోత్తమకాంక్షిణీభిరితి చ విరోధాభాసాలంకారద్వయం. ఆభీరభామినీభిః గోపకామినీభిః ఆర్ద్రీకృతహృదయః శీతలీకృతమానసః స్వముద్దిశ్య రుదతీషు తాసు సంజాతకరుణ ఇతి భావః. యశోదానన్దనః కృష్ణః తదను తత్రైవ పురతః తాసామగ్రే ప్రాదురభవత్ ఆవిరభూత్. 137

గ॥ తాశ్చ తదనన్తర మకాండపతితసుధాసారసరస మరవిందలోచనావలోకనసుఖ మనుభూయ కాచన చరణసంవాహనేన కాచన కరావలంబవితరణేన కాచన వ్యజనవీజనేన కాచి దాలోకశబ్దసముచ్చారణేన కాపి తాంబూలవీటికాప్రదానేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్జనేన కాచి త్పాంసుసందోహనిరసనేన కాచి త్తాంబూలకరంకవహనేన కాపి పల్లవతల్పకల్పనేన చ యథాభిలాష మేన మారాధ్య పరిపూర్ణమనోరథా బభూవుః.

తాశ్చేతి॥ తాశ్చ గోప్యశ్చ తదనంతరం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారక్షణే అకాండపతితేన హఠాత్ చ్యుతేన సుధాసారేణ అమృతధారాసంపాతేన సరసం సమానరసం తత్తుల్య మిత్యర్థః. అరవిందలోచనస్య కృష్ణస్య అవలోకనసుఖం దర్శనజన్యానన్దం అనుభూయ ప్రాప్య కాచన కాచిత్ చరణసంవాహనేన పాదమర్దనేన కాచన కరావలంబవితరణేన హస్తావలంబదానేన కాచన వ్యజనవీజనేన తాళవృంతచాలనేన కాచిత్ ఆలోకశబ్దసముచ్చారణేన జయజయేతి శబ్దానా ముచ్చైః పఠనేన కాపి తాంబూలవీటికాప్రదానేన పూగఫలకర్పూరాదిసహితతాంబూలవల్లీదళవేష్టనవిశేషః తాంబూలవీటీ త్యుచ్యతే-సైవ తాంబూలవీటికేతి-స్వార్థే కప్రత్యయః - తస్యాః ప్రదానేన వితరణేన కాపి స్వేదాంబుజాలకపరిమార్జనేన ఘర్మబిందుమార్జనేన కాచిత్ పాంసుసందోహనిరసనేన ధూళీసమూహాపనయనేన కాచిత్ తాంబూలకరంకవహనేన తాంబూలకరంకః తాంబూలరసనిష్ఠీవనపాత్రం తస్య వహనేన ధారణేన కాపి పల్లవతల్పకల్పనేన కిసలయశయ్యావిరచనేన చ యథాభిలాషం అభిలాష మనతిక్రమ్య యథేచ్ఛ మిత్యర్థః. ఏనం కృష్ణ మారాధ్య అర్చయిత్వా పరిపూర్ణమనోరథాః సంపూర్ణకామాః శ్రీకృష్ణసేవయా ఏవ తాసా మభీష్టత్వా దితి భావః. బభూవుః అభవన్. 138

గ॥ స్థానేహి తత్.

స్థానేఇతి॥ తత్ శ్రీకృష్ణదర్శనేన గోపికానాం పరిపూర్ణ మనోరథత్వమానన్దా వాప్తి ర్వా స్థానేహి యుక్తం.

అవ॥ యోగ్యతామేన దర్శయతి వనమాలినీతి.

శ్లో॥ వనమాలిని మాయయా పరోక్షే సుదృశాం శోకకృశానురుద్యయౌ యః
స కథం శమ మేతు వాగభూమిం హరిసాక్షాత్కృతిలోప మంతరేణ.

వనమాలినీతి॥ వనమాలిని శ్రీకృష్ణే 'వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రధోక్షజః' ఇత్యమరః. వనమాలా అస్యాస్తీ త్యత ఇని ప్రత్యయః. మాయయా కపటేన పరోక్షే అదృశ్యే సతి సుదృశాం స్త్రీణాం యః శోకకృశానుః శోకాగ్నిః ఉదయయా ఉత్పన్నః సః శోకకృశానుః వాగభూమిం వచసా మవిషయం అనిర్వాచ్య మిత్యర్థః. హరి సాక్షాత్కృతిశోపం శ్రీకృష్ణదర్శనజన్యానన్దం అన్తరేణ వినా కథం కేన ప్రకారేణ శమం నాశం ఉపైతు ప్రాప్నోతు. విరహిణీనా మత్సన్న శోకః పునః పతిసంగమే నైవ నివర్త్యః సత్యన్యోపాయేనేతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు-మాయయా అజ్ఞానేన వనమాలిని పరోక్షే – సతి సర్వాన్తర్యామిణో భగవతః పారోక్ష్యం ప్రతి స్వాజ్ఞానం హి హేతురితి భావః. సుదృశాం విబుధానాం యః శోకకృశానుః సాంసారికతాపాభి భవజన్యదుఃఖాగ్ని రుద్యయా. సః వాగభూమిం మనోమాత్రసంవేద్యం హరిసాక్షా త్కృతిశోపం గురూపదేశాదినా తత్పదార్థ సాక్షాత్కారజన్యానన్దం వినా కథం శమయేతు. అజ్ఞానమూల స్సంసారః తత్పదార్థసాక్షాత్కారేణైవ నివర్త్యః న త్వన్యోపాయేనేతి భావః. అజ్ఞానేన దేహతాదాత్మ్య ధ్యానం ప్రాప్య సంసరతో జీవస్య జ్ఞానేన తత్త్వం పదార్థశోధనాత్మకేన బ్రహ్మాభిన్నత్వే నిశ్చితే సతి సంసా రోపరతి ర్భవతీతి రహస్యం. అత్ర శోకకృశాను రితి రూపకాలంకారః – తేన చ హరిసాక్షాత్కృతిశోపస్య అమృతధారారూపణం వ్యజ్యతే. 139

శ్లో॥ అనుగృహ్యా తతో రాసవిహారై రమణీ ర్హరిః
విరహానలసంజాతపరితాప మపాహరత్.

అనుగృహ్యేతి॥ తతః గోపీ పరిచర్యానన్తరం హరిః కృష్ణః రాసవిహారైః రాసక్రీడాభిః రమణీః గోపీః అనుగృహ్యా అనుకంపితాః కృత్వా అనుగ్రహేణ తాభి స్సహ రాస విహారం కృత్వేత్యర్థః. విరహానలసంజాతపరితాపం వియోగాగ్న్యుత్పన్నసంతాపం అపాహరత్ నివారయామాస. అర్థా ద్గోపీనా మిత్యేవ– 140

శ్లో॥ తదా సదన మాసేదు ర్ముదితాః ప్రమదా అపి
అపి తస్యానుభావేన పతివాల్లభ్య మభ్యయుః.

తదేతి॥ తదా రాసవిహారేషు ముదితా స్సంతుష్టా స్సత్యః ప్రమదా అపి స్త్రియ శ్చ సదనం గృహ మాసేదుః ప్రాపుః. నను స్వైరిణీనా మేతాసాం పునః కథం గృహ ప్రవేశో గురుభి రభ్యుపగత ఇత్యతాహ అపీతి – తస్య కృష్ణస్య అనుభావేన మహా త్మ్యేన హేతునా పతివాల్లభ్యమపి పత్యుః ప్రేమాస్పదత్వమపి అభ్యయుః ప్రాపుః– కిముత గృహప్రాప్తి మితి భావః. భగవతః కృష్ణస్య సర్వాత్మత్వేన స్వాత్మాభిన్నత్వాత్ కృష్ణేన సంగతా స్తాః స్వాత్మసంగతా ఇవ పతయో మేనిరే. శ్రీకృష్ణభుక్తశాకవశా ద్దుర్యోధనాదయ ఇవ భృశం ననన్దుశ్చేతి భావః. యథాహ భాగవతే భగవాన్ వ్యాసః–యథా తరోర్మూలనిషేచనేన తృప్యన్తి తత్స్కన్ధభుజోపశాఖాః ప్రాణోపహా రేణ యథేన్ద్రియాణాం తదైవ సర్వార్హణ ముచ్యతే జ్యా ఇతి. వస్తుతస్తు–శ్రీకృష్ణస్య

పంచహాయనబాలత్వా త్తస్మిన్ గోపానామహోహాయా స్సంభావనైవ న సంభవతీతి జ్ఞేయమ్. 141

తతః॥ఏవం గోపీ విరహాన న్తరం.

శ్లో॥ రాజ న్నంబర ముద్గతాం కలయతాం కన్యాం యశోదాత్మజాం
కృష్ణం దేవకజాత్మజం బల మసౌ రోహిణ్యుపాజీజనత్
భీతే రానకదుంధుభి ర్వ్యరచయ త్సర్వం త దేతత్పురే
త్యాచఖ్యౌ కలహోత్సుకః క్షితిభృతే కంసాయ సర్వం మునిః,

రాజన్నితి॥ హేరాజన్ భూప అంబరం ఆకాశంప్రతి ఉద్గతాం ఉత్ప్లుతాం కన్యాం సుతాం యశోదాత్మజాం యశోదాసుతాం కలయతాం భవానితి శేషః. త్వం జానీహీత్యర్థః. తథా కృష్ణః దేవకజాత్మజం దేవకీసుతం కలయ తా మిత్యా త్తాప్యన్వేతి. అసౌ రోహిణీ బలం బలరామం ఉపజీజనత్ కేవలం జనయామాస. నతు గర్భే మాసనవకం ధృతవతీ–దేవకీ తు గర్భే బభారేతి భావః. ఆనకదుంధుభి ర్వసుదేవః భీతేః త్వత్తో భయాత్ త దేతత్సర్వం దేవకీ యశోదాసుతయో ర్వినిమయద్వ్యాకారకం సమ స్తం కృత్యం పురా పూర్వం ఉత్ప త్తికాలే ఏవేత్యర్థః. వ్యరచయత్ కృతవాన్– ఇత్యేవం సర్వం సమ స్తం గుహ్యం కలయోత్సుకః కలహప్రియః ముని ర్నారదఋషిః క్షితిభృతే రాజ్ఞే కంసాయ ఆచఖ్యౌ ఉవాచ. భూభారహరణార్థ మవతీర్ణో భగవాన్ కృష్ణః గోపీభిస్సహ విహారపరత స్త్విః భూభారభూతాన్ కంసాదీను పేక్ష తేఽద్యాపీతి తదసహమానతయా నారదేనైవ ముక్తమితి బోధ్యమ్– 142

గ॥ ఏత దాకర్ణ్య కర్ణపరుష మతివిషమరోషజాజ్వల్యమానమానసః కంస స్సపది నారదనివారణయా శిథిలీకృత దేవకీవసుదేవవ్యాపాదనాభినివేశో విధాయ నిగళమాత్రసందానితౌ కేశి నామానం నిశాచరమపి కేశవనిశారణాయ సమాదిశ్య మహామాత్యనికర మాహూయ నారదోదితమిదం తమావేద్య ముష్టికచాణూరాభిధానం మల్లయుగళం హలధరవాసుదేవ ప్రతిమల్లతయా పరికల్ప్య కువలయాపీడనామానం వేతండచూడామణిం ప్రతీహారప్రదేశం ప్రాపయ్య రంగభువి మంచప్రపంచనాయ కంచుకినః ప్రచోద్య శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన సపరివార మాహూర యశోదా నందన మితి యథార్థనామాన మక్రూరం ప్రాహిణోత్–

ఏతదితి॥ కర్ణపరుషం కర్ణకఠోర మేతన్నారదవచన మాకర్ణ్య శ్రుత్వా అతివిష మేన అసహ్యేన రోషేణ కోపేన హేతునా జాజ్వల్యమాన మత్యన్తం ప్రజ్వలత్ మానసం హృదయం యస్య సః– యథా అగ్నినా కాష్ఠం ప్రజ్వలతి తద్వత్కోపాగ్నినా అస్య హృదయం ప్రజ్వలతీతి భావః. అత ఏవోపమాలంకారధ్వనిః. కంసః సపది తదానీం నారదనివారణయా నారదమునినిషేధేన హేతునా శిథిలీకృతః త్యక్తః దేవకీవసుదేవయో ర్వ్యాపాదనే నాశనే అభినివేశః ఆగ్రహః

యేన స తథోక్తస్సన్ నిగళమాత్రసందానితౌ శృంఖలామాత్రబద్ధౌ విధాయ కృత్వా అర్థాద్దేవకీవసుదేవా విత్యేవ — కేశినామానం కేశీతినామ నామధేయం యస్య తం నిశాచరం రాక్షసం చ కేశవనిశారణాయ శ్రీకృష్ణమారణార్థం సమాదిశ్య ఆజ్ఞాపయిత్వా — కేశాద్వోఽన్యతరస్యామితి మతుబర్థే వ ప్రత్యయే ఇని ప్రత్యయచకృతే కేశవః కేశీ ఇతి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. తేన చ ప్రశస్తకేశవత్త్వరూపధర్మసామ్యాదుభయోః కేశవకేశినోః పరస్పరవిజిగీషా యుక్తైవేత్యత్ర ధ్వన్యతే. మహామాత్యనికరం మంత్రిశ్రేష్ఠసంఘం ఆహూయ ఆకారయిత్వా నారదోదితం నారదప్రోక్త ముదంతం కృష్ణవృత్తాన్త మావేద్య జ్ఞాపయిత్వా హాలధరవాసుదేవప్రతిమల్లతయా రామకృష్ణప్రతిభటత్వేన ముష్టికచాణూరాభిధానం ముష్టికచాణూరావితి అభిధానే నామనీ యస్య తత్తథోక్తం మల్లయో ర్యుగళం ద్వయం మల్లయుగళం— మల్లో భటవిశేషః పరికల్ప్య రచయిత్వా ఆదిశ్యేత్యర్థః. కువలయపీడ నామానం కువలయాపీడ ఇతి నామ యస్య తం వేతణ్డచూడామణిగజవతంసం ప్రతీహారప్రదేశం ద్వారపాలకస్థానం ద్వారదేశమితి యావత్ ప్రాపయ్య ప్రాపయిత్వా ద్వారపాలకత్వేన ద్వారదేశే స్థాపయిత్వేత్యర్థః. రంగభువి రంగస్థలే మంచప్రపఞ్చనాయ మంచానా మాసనానాం ప్రపఞ్చనం విస్తరీకరణం తస్మై తదర్థ మిత్యర్థః. కంచుకినః వేత్రహస్తాన్ ప్రచోద్య ప్రేరయిత్వా శరాసనముఖవిలోకనాపదేశేన ధనుర్యజ్ఞదర్శనవ్యాజేన కంసో ధనుర్యజ్ఞం కృతే త్వాం సపరివారం తం ద్రష్టుమాయాహీతి తం వంచయిత్వేత్యర్థః. సపరివారం పరివారః పరిజనః తేన సహితం యశోదానన్దనం కృష్ణం ఆహర ఆనయ ఇతి ఏవ మాజ్ఞాప్యేతి శేషః. యథార్థనామానం న క్రూరోఽక్రూర స్సౌమ్యఇతి సార్థకాభిధం—సౌమ్య మితి యావత్. దృఢతరవిశ్వాసోదయార్థమితిభావః అక్రూరం ప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాస. అక్రూరేతరప్రేషణే కంసవ దయం క్రూరః కిం వా నః కరిష్యతీతి భీత్యా కృష్ణో నాయాదితి మత్వా అక్రూరం ప్రాహిణోదితి భావః.

గ॥ అక్రూరోఽపి కంసనిదేశా దుపగతవన్త మన్తకభయానక మధిగత హయరూపం కేశినామానం నిశాచర మఖర్వగర్వసర్వంకషేణ దృఢతరముష్టిప్రహారేణ పశుమారం మారయిత్వా సదన మాసేదివాంసం మధుసూదన ముపసృత్య దండవత్ప్రణిపత్య యశోదాశాబకేన రౌహిణేయేన చ పరిరంభకుశలానుయోగ స్నహభోజనాది భిరతివేల ముపలాలిత స్స్వసమాగమనకారణ మభిదాయ తావేతౌ శతాంగ మారోప్య సోపహారై రాభీరై ర్నందాదిభి రనుగమ్యమానో మధురానగర మచలత్ —

అక్రూరోఽపీతి॥ అక్రూరశ్చ కంసనిదేశాత్ కంసాజ్ఞావశాత్ ఉపగతవన్తమాగతం అంతకభయానకం యమవద్భీషణం అధిగతహయరూపం ధృతాశ్వాకారం కేశినామానం కేశ్యభిధం నిశాచరం రాక్షసం అఖర్వగర్వసర్వంకషేణ అఖర్వమతి

శయం గర్వం దంభం సర్వమపి కషతి హరతీతి తథోక్తేన సర్వంకషః అఖర్వగర్వస్య సర్వంకష ఇతి సమాసః. 'సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కష' ఇతి ఖచి–'అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్' ఇతి ముమ్. ఏవంవిధేన దృఢతరముష్టిప్రహారేణ అతిదృఢముష్టితాడనేన పశుమారం మారయిత్వా పశువత్ హత్వేత్యర్థః. ఉపమానేకర్మణి చేతి ణముల్–కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగః. సదనం గృహం ఆసేదివాంసం ప్రాప్తవన్తం మధుసూదనం కృష్ణం ఉపసృత్య ప్రాప్య అభిముఖం గత్వేత్యర్థః. దండవత్ప్రణిపత్య సాష్టాంగదణ్డప్రణామం విధాయేత్యర్థః. శ్రీకృష్ణతత్త్వజ్ఞానాదితి భావః. యశోదాశాబకేన కృష్ణేన రౌహిణేయేన రామేణ చ పరిరంభ ఆలింగనం కుశలానుయోగః కుశలప్రశ్నః సహభోజనసబుగ్ధిః ఏతాని ఆదీని యేషాన్తైః తథోక్తైః అతివేల మత్యన్తముపలాలితః అనునీతస్సన్ తతః స్వసమాగమన కారణం నిజాగమనహేతుం అభిధాయ ఉక్త్వా తావేతౌ రామకృష్ణౌ శతాంగం రథమారోప్య అధిష్ఠాప్య సోపహారైః సబలిభిః నన్దాదిభిః నన్దప్రముఖైః ఆభీరైర్గోపైః అనుగమ్యమానస్సన్ అనుసృతస్సన్ మధురానగరం మధురాపత్తనం కంసరాజధానీమిత్యర్థః. ప్రతి అచలత్ చచాల గన్తు ముద్యుక్తోఽభూదిత్యర్థః– 144

శ్లో॥ వార్తా మిమా మశనిపాతనిభాం నిశమ్య
యామావిశ న్పరవశా స్సుదృశో దశాం తామ్
సంసారసౌఖ్యవిరహేణ కఠోరచిత్తం
వక్తుం క్షమేత కతమ శ్శుక మంతరేణ.

వార్తామితి॥ సుదృశః స్త్రియః అశనిపాతనిభాం వజ్రాయుధపతనసమానాం ఇమాం అక్రూరః కృష్ణం మధురాం నయతీత్యేతాం వార్తాం వృత్తాంతం నిశమ్య శ్రుత్వా పరవశాః మూర్ఛితాస్సత్యః యాం దశా మవస్థా మావిశన్ భేజిరే– తాం దశాం వక్తుం వర్ణితుం సంసారసౌఖ్యవిరహేణ సంసారసుఖాభావేనహేతునా కఠోరచిత్తం కఠినహృదయం శుకం వ్యాసపుత్ర మన్తరేణ వినా కతమః కః కవిః క్షమేత శక్నుయాత్–నకోఽపీత్యర్థః. అత్ర శుక ఏక ఏవ స్త్రీజనకష్టదశావర్ణనే క్షమః నత్వన్య ఇతి వాక్యార్థస్య. శుకస్య సంసారసౌఖ్యజ్ఞానాభావప్రయుక్తకఠినచిత్తత్వరూపపదార్థేన సమర్థనాత్కావ్యలింగమలంకారః. 145

శ్లో॥ బ్రహ్మపుత్రవదాపాతరమణీయాభిదః కథమ్
న పాపపరిపాకోఽయ మక్రూరః క్రూరచేష్టితః.

బ్రహ్మపుత్రేతి॥ బ్రహ్మపుత్రవ ద్గరళవత్ 'గరళేఽపి బ్రహ్మపుత్రః' ఇతి భాస్కరః. ఆపాతరమణీయాభిధః అవిచారసుందరాభిధేయః క్రూరచేష్టితః క్రూరవ్యాపారః అయ మక్రూరః పాపపరిపాకః పాపపరిణామః కథం కేనప్రకారేణ న నభవతి. పాపపరిపాక ఏవేత్యర్థః. యథా బ్రహ్మపుత్రేతి నామ్నః రమణీయత్వేపి తద్వాచ్యం గరళం క్రూరం ఏవమక్రూరేతి నామ్న స్సుందరత్వేఽపి తద్వాచ్యోఽయం క్రూర ఏవేత్యుపమాలం

కారః. అస్మదీయం ప్రాక్తనం పాపమేవ ఏతద్రూపేణ పరిణమయాం బభూవేతి అక్రూరే పాపపరిపాకత్వసంభావనాతః గమ్యోత్ప్రేక్షాలంకారః. అస్మత్పాపపరిపాక ఇవాయం భాతీతి వివక్షితత్వాత్. అత్రోత్తరార్ధేన క్రూరచేష్టితోఽయ మక్రూరో న భవతి-కిన్తు పాపపరిపాకఏవేత్యపహ్నవో వ్యజ్యతే. 146

శ్లో॥ దయోదారాన్ పురవిజయినః ప్రార్థితవతీ
మురారి ర్మే భూయా స్మదనమదనోఽయం ప్రియ ఇతి
అనాథం నైవాహం దురితభరితా జాతు విరహో
న భూయాదేతస్యే త్యహహ నిహతా హంత విధినా.

దయోదారానితి॥ మదనమదనః మన్మథమన్మథః మదయతీతి మదన ఇతి వ్యుత్పత్త్యా మదనస్యాపి చిత్తవిభ్రమజనక ఇత్యర్థః. అయం మురారిః కృష్ణః మే మమ ప్రియః పతి ర్భూయాత్ భవతు ఇత్యేవం దయోదారాన్ కృపయా మహతీం- ఉదారో దాతృ మహతో రిత్యభిధానాత్-అధికకృపా మిత్యర్థః. పురవిజయిన శ్శివస్య దారాన్ భార్యాం పార్వతీ మిత్యర్థః. దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవే త్యమరః. ప్రార్థితవతీ- యాచితవతీ అహ మభవమితి పదద్వయం శేషః. యద్వా ఉత్తరార్ధా దహం పద మత్రాప్యన్వేతవ్యం అభవ మిత్యేక ఏవ శేషః. దురితభరితా పాపపూర్ణా అహం జాతు కదాచిదపి ఏతస్య కృష్ణస్య విరహో వియోగో న భూయా న్మాభూ దిత్యేవం నానాథమేవ నైవాయాచిషమ్. పురవిజయినో దారానితి పద మత్రాప్యన్వేతవ్యమ్. అహహేతి హంతేతి చ విషాదాతిశయే-విధినా బ్రహ్మణా నిహతా భ్రంశితా అభవ మితి శేషః- 147

శ్లో॥ సంభుక్తోఽపి ముహుర్ముహు ర్నవ ఇవ ప్రేమాస్పదం సాధ్వస
స్పృష్టో దుర్లభతా మనోహరతర స్సంమోహన శ్చేతసః
వైకల్యేఽపి రతోచితోపకరణగ్రామస్య సౌఖ్యాకరః
శౌరే చౌర్యరతోత్సవ స్తవ కథం హా విస్మరిష్యామి తమ్.

సంభుక్త ఇతి॥ హే శౌరే కృష్ణ ముహుర్ముహుః పునఃపున స్సంభుక్తోఽపి అనుభూతోఽపి తవ చౌర్యరతోత్సవః చోరస్యేదం చౌర్యం తచ్చ తద్రతం సురతం తదేవోత్సవః మహః నవ ఇవ నూతనసురతవత్ ప్రేమాస్పదం ప్రేమ్ణస్స్థానం భవతీతి శేషః. తథా సాధ్వసస్పృష్టోఽపి భయయుక్తోఽపి దుర్లభతా మనోహరః దౌర్లభ్యేన హేతునా మనోజ్ఞస్సన్ చేతసః చిత్తస్య సమ్మోహనః సమ్యక్ మోహజనకః భవతి తథా రతోచితోపకరణగ్రామస్య రతోచితస్సురతానుకూలః యః ఉపకరణగ్రామః పరికరసంఘః శయ్యాస్రక్చందనాదిః తస్య వైకల్యేఽపి అభావేఽపి సౌఖ్యాకరః సుఖస్థానం భవతి తం తాదృశం కథం విస్మరిష్యామి విస్మృతం కరిష్యామి హేతి ఖేదే- 148

శ్లో॥ నిమిషం త్వయి లీలయా నిలీనేఽనవలంబా విపదంబుధా వమజ్జమ్.
మరణం శరణం మమాద్య శౌరే నియతం తద్విరహానలాసహాయాః.

నిమిషమితి॥ హేశౌరే త్వయి లీలయా విలాసేన నిమిషం నిలీనే అదృశ్యేసతి అనవలంబా అనాధారా అహమితి శేషః. విపదంబుధౌ ఆపత్సాగరే శోకసముద్రే ఇత్యర్థః. అమజ్జం మగ్నా అభూవమ్– త్వద్విరహానలాసహాయాః త్వద్వియోగరూపమగ్నిమసహమానాయాః మమ మే అద్య మరణం మృతి శ్శరణం రక్షకం భవతీతి శేషః. నియతం నిశ్చయః–యద్వా మరణం నియత మేకాన్తికం శరణం భవతీత్యన్వయః. అవశ్యం మమ మరణప్రాప్తి ర్భవిష్యతీతి భావః. అత్ర పూర్వార్థే త్వయి పరమాత్మని లీలయా మాయయా నిమిషం నిలీనే ఆవృతేసతి కించిత్కాలమాత్మానన్దపరిస్ఫూర్త్యభావేసతీత్యర్థః అనవలంబా విపదంబుధౌ సంసారసముద్రే అమజ్జమ్ అహం దుఃఖిత్వాది సంసారశోక మనుభవామీతిభావః– ఇతిధ్వనిః. 148

గ॥ ఏవ మతివేలం విలప్య విలుప్యమానవివేకా వల్లవవిలాసినీసంహతిః ప్రస్థానలాలసతయా శతాంగసంగతం సపరివారం మురరిపు మతిచిర మరోదీచ్చ.

ఏవమితి॥ విలుప్యమానవివేకా విగతజ్ఞానా వల్లవవిలాసినీసంహతిః గోపసీమంతినీసంతతిః ఏవం పూర్వోక్తప్రకారేణ అతివేల మమర్యాదం యథాతథా విలప్య విలాపం కృత్వా ప్రస్థానలాలసతయా ప్రయాణాసక్తత్వేన శతాంగసంగతం రథారూఢం సపరివారం పరిజనసహితం మురరిపుం కృష్ణ ముద్దిశ్య అతిచిరం బహుకాల మరోదీత్ అశ్రూణి ముమోచ–రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతి ధాతుః. 150

శ్లో॥ విరహానలసంతాపసంభవ స్తరళభ్రువామ్
సమంగళవిఘాతాయ నాభూ దశ్రుసముద్గమః.

విరహేతి॥ తరళభ్రువాం స్త్రీణాం సంబంధీ విరహానలసంతాపసంభవః విరహానలేన వియోగాగ్నినా హేతునా య స్సంతాపః విరహానలా త్సంతాప ఇతి వా–సంతాపస్సంజ్వరస్సమా–విత్యమరః తస్మాత్సంభవతీతి సంభవః ఉత్పన్నః సః పూర్వోక్తః అశ్రుసముద్గమః బాష్పోద్గమః మంగళవిఘాతాయ శుభనాశాయ అమంగళాయేతి యావత్. తాదర్థ్యే చతుర్థీ. నాభూత్ న బభూవ. అనలసంతాపజన్యాశ్రూణాం యాత్రాసమయే మంగళవిఘాతుకత్వం నాస్తీతిభావః. అత్ర అశ్రుసముద్గమో మంగళవిఘాతాయ నాభూదితి వాక్యార్థస్య విరహానలసంతాపసంభవత్వరూపపదార్థేన సమర్థనా త్కావ్యలింగం. ఇదం చ విరహే అనలత్వరూపణేన లబ్ధ మితి రూపకోజ్జీవితమ్. 151

శ్లో॥ తతో నిపుణ మాశ్వాస్య వధూ ర్మధురయా గిరా
నివర్త్య చ రయాత్ప్రాయా ద్యమునా మమనా గయమ్.

తతఇతి॥అయం కృష్ణః వధూః స్త్రియః మధురయా మనోజ్ఞయా గిరా వాచా నిపుణం చతురం యథా తథా ఆశ్వాస్య అనునీయ నివర్త్య చ నివృత్తాః కృత్వా

ఏతేన ఇతః ప్రాక్ నారీణాం కృష్ణరథానుధావనం సూచితం-రయాద్వేగాత్. యమునాం నదీం అమనాక్ హర్షేణ ప్రాయాత్ ప్రాప. 152

శ్లో॥ బలాదపి నివారితా విరహభీరవో భీరవో
విసృజ్య సకలం యయు ర్ఝడితి కృష్ణవర్త్మాశ్రయమ్
తథాపి న సమీహితం ప్రియసమాగమం భేజిరే
న జారదయితాశ్రయా దిహ కిలాపరం కారణమ్.

బలాదపీతి॥ విరహభీరవః వియోగభీతాః భీరవః స్త్రియః బలాత్సహసా నివారితా అపి నిరుద్ధా అపి గురుజనేనేతి శేషః. సకలం సర్వం ధనధాన్యాధికం విసృజ్య త్యక్త్వా ఝడితి ద్రుతం కృష్ణవర్త్మాశ్రయం శ్రీకృష్ణమార్గాశ్రయణం అగ్నిప్రవేశం చ 'బర్హి శ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మా' ఇత్యమరః. యయుః ప్రాపుః. తథాపి ఏవం కృష్ణవర్త్మాశ్రయణే కృతేఽపి సమీహిత మిష్టం ప్రియసమాగమం పతిసంబంధం నభేజిరే నప్రాపుః. ఇహ అస్మి న్విషయే కృష్ణవర్త్మాశ్రయణేఽపి ప్రియసమాగమాప్రాప్తివిషయే ఇత్యర్థః. జారదయితాశ్రయాత్ ఉపపతిసమాశ్రయణాత్ అపర మన్యత్కారణం హేతుః నకిల నాస్తి ఖలు. కదాచి చ్చౌర్యేణ పరనారీర్భుంజానః ప్రస్థానసమయే తాః కథం నయే దితి భావః. అన్యత్ర సహగమనే స్త్రీణాం ప్రియసంగో యద్యపి నియతః - తథాపి జారప్రియానుగమనే స నస్యాదితి భావః. అత్రశబ్దశక్తిమూలధ్వనిరేవ. 153

గ॥ తదను నయనపథ మతీతవతి భగవతి.

తదన్వితి॥ తదను తతః భగవతి కృష్ణే నయనపథం నేత్రమార్గమ్ అతీతవతి అతిక్రాన్తే సతి-అదృశ్యతాం గతే సతీత్యర్థః- 154

శ్లో॥ తదసాక్షాత్కృతేః ఖేద మవాప్య సుదృశః పరమ్
చక్రు ర స్తసమస్తాశా నివృత్త్యభిముఖం మనః.

తదితి॥ సుదృశః స్త్రియః తదసాక్షాత్కృతేః శ్రీకృష్ణాదర్శనా ద్ధేతోః పర మధికం ఖేదం దుఃఖ మవాప్య ప్రాప్య అస్తసమస్తాశాః త్యక్తసర్వాశాః శ్రీకృష్ణప్రాప్తి విషయదురాశాం సమూల ముత్సృజ్యేత్యర్థః. మనః అన్తఃకరణం నివృత్త్యభిముఖం ఆగమనోన్ముఖం చక్రుః కృతవత్యః. అత్ర సుదృశో విబుధాః తదసాక్షాత్కృతేః పరమాత్మసాక్షాత్కారాభావా ద్ధేతోః పరం ఖేద మవాప్య అస్తసమస్తాశాః నిష్కామా స్సన్తః మనః నివృత్త్యభిముఖం నివృత్తిమార్గనిరతం శమప్రధాన మిత్యర్థః. చక్రురితి ధ్వనిః- 155

గ॥ తదను యదునందనావధ్యాసితస్యందనో ప్రతిప్రతీరమావేశ్య సిస్నాసు రక్రూర శ్శమనభగినీపానీయ మవగాహ్య కరుణాపూర మపి సమున్నత ప్రవణ మసుకరదర్శనమపి సుదర్శనకరం నిరంతరాబ్జాసక్తకరమ ప్యబ్జ పరిపంథికరయుగళ మవిరతానుషక్తగదమపి కమనీయవిగ్రహం దివ్య గంధానులిప్తసకలాంగమపి నిర్లేప మనావృతమూర్తిమపి పీతాంబరీవృత

విగ్రహం మాధవమపి పలాశవికాసపరిపంథినం విధుమపి విగతకళంకమశేషాధారమపి శేషాధారం మీనరూపధరమపి సుధీవరకూర్మభావముపగతకమఠాకృతిమపి భూభారమసహమాన మవిరతవసుమతీదయితమపి కాదాచిత్కభూదారభావ మాలంబితనరసింహరూపమపి పరిపాలితమదావళ మత్యున్నతమపి పరిగృహీతవామనభావం అనంతవిక్రమమపి త్రివిక్రమం నిగృహీతభక్తబలిమపి భక్తబలిపరిగ్రహైకతానం రాజరుధిరవిరచితపితృతర్పణమపి విహితరాజవంశాభ్యుదయం మనుష్యధర్మానువర్తినమపి పౌలస్త్యపరిపంథిన మమోఘశరప్రసరమపి స్వీకృతశరభంగ ముపగతబలభావమపి సుత్రామసహజమైత్రీపాత్రమర్జునగుణప్రణయినమపి తమాలనీలం చక్రిణమపి విగతభోగాభిలాషం బభ్రుమపి భుజగరాజబద్ధాదరం పుష్పవద్విలోచనమపి కమనీయనయనం విష్వక్సేనమపి ప్రకటితాద్వైత మస్వప్నరక్షకమపి నిద్రానురక్తం భవవల్లభమపి భవసన్మూలనైకతానం చతుర్దశభువనశరణమపి త్రివిష్టపపరిపాలకమఖిలఖేచరాధిగమ్యమపి బుద్ధ్యైకగమ్యం ముకుందమపి కిన్నరేశరక్షణానపేక్షిణం ధార్మికజనదయితమపి పుణ్యజననిషూదనలంపట మవిరతపరితృప్తమపి భక్త్యైకతత్పరం సకలాగమశిఖరలక్ష్యమపి న్యగ్రోధదళైకశాయినం శమప్రధానమపి శతమన్యుసంశ్రయం ద్విజరాజపక్షపాతినమపి దోషాకరవిపక్ష మపరిమితరుగాశ్రయమపి విగతశోక మపునర్భవపదమపి సపునర్భవపదం పురాణపురుషమపి నిర్జరం హంస మప్యమానసవృత్తిమజమపి పితామహోపలాలిత మనంతమపి సంవర్ధితమరుద్గణం జనార్దనమపి కరుణాతరంగితాంతరంగ మతిదక్షిణమపి సకలోత్తరం భగవంతం దామోదర మద్రాక్షీ దస్తౌషీచ్చ.

తదన్వేతి॥ తదను తతః అక్రూరః అధ్యాసితస్యన్దనౌ అధిష్ఠితరథౌ రథారూఢా విత్యర్థః. యదునందనౌ రామకృష్ణౌ ప్రతిప్రతీరం తీరే- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. 'కూలం రోధశ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ తటం త్రిషు' ఇత్యమరః. ఆవేశ్య ఉపవేశ్య సిస్నాసుః స్నాతుమిచ్ఛుః స్వాఘశమనభగినీపానీయం యమునాజలమవగాహ్య ప్రవిశ్య దామోదరం విష్ణుమద్రాక్షీదపశ్యత్ అస్తౌషీచ్చ తుష్టావ చేత్యన్వయః. దామోదరమేవ విశినష్టి- కరుణాపూరమపి దయాప్రవాహమపి అత్ర దయాప్రవాహభరితాన్తఃకరణే దామోదరే దయాప్రవాహాకారత్వమేవ ప్రతిపాదిత మిత్యతిశయోక్తిః దయాతద్వతో ర్భేదేఽప్యభేదేన నిర్దేశాత్. సమున్నతప్రవణం సమున్నతా స్సాధవః తేషు ప్రవణః ఆసక్తః తం ఉన్నతప్రదేశోన్ముఖమితి చ- అతఏవ విరోధాభాసాలంకారః. ఏవ ముత్తరత్రాపి బోధ్యమ్. నీచప్రవణత్వా త్ప్రవాహస్య కరుణాపూరస్య ప్రకృతే ఉన్నతప్రవణత్వవచనం విరుద్ధమితి ఆపాతతః ప్రతీతస్య విరోధస్య భగవాన్ కృపయా సాధురక్షక ఇత్యర్థాన్తరవర్ణ

నేన పరిహారాత్. 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే'-ఇతి తల్లక్షణమ్. అయం చాలంకారోఽత్ర కృపాపూరశబ్దగతాతిశయోక్త్యుజ్జీవితః. అసుకరదర్శనమపి అసుకరం దుర్లభం దర్శనం సాక్షాత్కారః యస్య తమపి సుదర్శనకరం చక్రహస్తమ్ సులభదర్శనకారణమితిచ- నిరంతరాబ్జాసక్తకరమపి నిరంతరం సర్వదా అబ్జేన శంఖేన ఆసక్తః యుక్తః కరః హస్తః యస్య తమపి అబ్జపరిపంథికరయుగళం కమలవిరోధిహస్తద్వయం - పరిపంథ్యాదయశ్శబ్దా ఉపమాత్వపర్యవసాయిన ఇత్యాలంకారికాః. తేన కమలసమానమస్య హస్తద్వయమితి ఫలితమ్. శంఖవిరోధికరయుగళమితి చ శంఖాసక్తస్య కరయుగళస్య శంఖవిరోధిత్వం విరుద్ధమితి భావః. అవిరతానుషక్తగదమపి అవిరతం సదా అనుషక్తా సంగతా గదా కౌమోదకీ యస్య తం అవిరతానుషక్తః-గదః వ్యాధిః యస్య తమితి చ తథాభూతమపి కమనీయవిగ్రహం సుందరశరీరం న హి వ్యాధ్యుపహతస్య శరీరసౌందర్యం క్వాపి దృష్టమితి భావః. దివ్యగంధానులిప్తసకలాంగమపి దివ్యేన కర్పూరాదివాసితేన గంధేన చన్దనేన అనులిప్తం ఛన్నం సకలం సర్వమంగం శరీరం యస్య తం తథాపి నిర్లేపం పాపసంబంధరహితం గంధలేపనరహితమితి చ - అనావృతమూర్తిమపి అనావృతా మాయయా అచ్ఛన్నా మూర్తిః స్వరూపం సచ్చిదానన్దాత్మకం యస్య తం నిరావరణశరీరమితి చ - పీతాంబరావృతవిగ్రహం పీతవస్త్రరూపితశరీరం మాధవమపి లక్ష్మీపతిం వసన్తమపీతి చ - పలాసవికాసపరిపంథినం పలం మాంస మశ్నన్తీతి పలాశాః క్రవ్యాదాః తేషాం వికాసస్య విజృంభణస్య పరిపంథినం నాశకం దైత్యారిమిత్యర్థః. కిసలయవిజృంభణవిరోధిన మితి చ-విధుమపి విష్ణుం చంద్రమపీతి చ-విగతకళంకం నిర్దోషం విగతాంక మితి చ-అశేషాధారమపి సర్వాశ్రయమపి శేషాధారరహితమపీతి చ శేషాధారం శేషాశ్రయం శేషశాయిన మిత్యర్థః. మీనరూపధరమపి మత్స్యావతారభాజమపి మత్స్యమపీతి చ సుధీవరదురవాపం సుధియో విద్వాంసః తేషు వరా ఉత్కృష్టాః విద్వదుత్తమా ఇత్యర్థః. తేషామపి దురవాప మాప్తుమశక్యం అవాఙ్మనసగోచరత్వాత్త్వస్యేతి భావః. శోభనా ధీవరా స్సుధీవరాః నిపుణమత్స్యగ్రాహిణః తేషాం దురవాప మితి చ-'కైవర్తే దాశ ధీవరా'విత్యమరః. న హి మీనః మత్స్యగ్రాహిణాం క్వాపి దుర్లభ ఇతి భావః. ఉపగతకమఠాకృతిమపి ప్రాప్తకచ్ఛపస్వరూపమపి కూర్మావతారధారిణమపీత్యర్థః. కూర్మమపీతి చ-భూభారమసహమానం ధరాభారామర్షణ మిత్యర్థః. నిత్యజలాధివాసస్య కమఠస్య భూభారాసహనం విరుద్ధమిత్యత్రభావః - అవిరతవసుమతీదయితం అవిచ్ఛిన్నభూభర్తారమపి కాదాచిత్కభూదారభావం కాదాచిత్కం క్వాచిత్కః భూదారభావః భువం దారయతీతి భూదార స్సూకరః తస్య భావః యస్య తం కదాచిద్వరాహావతారధారిణ మిత్యర్థః. కాదాచిత్కః భూదారభావః భూదయితత్వం యస్య తమితి చ యః అవిరతం భూదయితః తస్య కదాచిద్భూదయితత్వం విరుద్ధమితి భావః.

ఆలంబితనరసింహరూపమపి స్వీకృతనృసింహావతారమపి సింహమపీతి చ పరిపాలిత మదావళం రక్షితగజేంద్రం సింహస్య గజనాశకస్య గజపరిపాలనం విరుద్ధమితి భావః. అత్యున్నతమపి సర్వోత్కృష్టమపి అతిదీర్ఘమపీతి చ పరిగృహీతవామనావ తారమ్ స్వీకృతహ్రస్వభావం చ అనన్తవిక్రమమపి అమితపరాక్రమమపి అమిత పాదన్యాసమితి చ తే త్రివిక్రమం త్రిషు స్వరమర్త్యపాతాళేషు విక్రమః పాదక్షేపో యస్య తం త్రివిక్రమావతారమిత్యర్థః. త్రిపాదన్యాసమితి చ-నిగృహీతభక్తబలిమపి నిగృహీతః శిక్షితః భక్తః ఆశ్రితః బలిః బలిచక్రవర్తీ యేన తం భక్తమపి బలిం నిగృహ్య ఇంద్రాయ స్వర్గం దత్తవన్తమితి భావః. నిగృహీతః తిరస్కృతః భక్తానాం బలిః పూజా యేన తమితిచ భక్తకృతపూజాం తిరస్కృతవన్తమిత్యర్థః. భక్తబలి పరిగ్రహైకతానం భక్తబలిపరిగ్రహే భక్తపూజాస్వీకారే ఏకతానం ప్రవణ మిత్యర్థః. రాజరుధిరవిరచితపితృతర్పణమపి-పరశురామః కిల ఏకవింశతికృత్వో వసు మతీం నిఃక్షత్రియాం విధాయ తద్రాజరక్తేన పితృతర్పణం చకారేతి ప్రసిద్ధం. రాజ రుధిరేణ క్షత్రియరక్తేన విరచితం కృతం పితృతర్పణం యేన తమితి సమాసః-విహితరాజవంశాభ్యుదయం కృతచంద్రవంశోత్పత్తిం - చన్ద్రవంశే ఉత్పన్నమిత్యర్థః. కృతక్షత్రియాభివృద్ధిమితి చ-యద్యపి రామావతార సూర్యవంశ్య ఏవ తథాపీహ కృష్ణావతార ఏవ వివక్షిత ఇతి బోధ్యమ్. యద్వా విహితః రాజవంశస్య చన్ద్ర వంశస్య అభ్యుదయః ప్రతిష్ఠా యేన తం-జనకసుతాం పరిణీయ చన్ద్రవంశస్య ప్రతిష్ఠాం దత్తవన్త మిత్యర్థః. మనుష్యధర్మానువర్తినమపి మనుష్యాణాం ధర్మ మను వర్తత ఇతి తథోక్తం రామావతారధారిణ మిత్యర్థః. కుబేరానుసారిణమపీతి చ-'మనుష్యధర్మాధనద'-ఇత్యమరః పౌలస్త్యకరిపంథినం రావణహన్తారం కుబేరద్వేషిణ మితి చ అమోఘశరప్రసరమపి సఫలబాణప్రసరణమపి రామబాణానా మమోఘత్వం ప్రసిద్ధమ్. స్వీకృతశరభంగం స్వీకృతః స్వభక్తత్వా త్స్వీయత్వేన పరిగృహీతః శర భంగోమునిర్యేన తం గృహీతబాణభంగమితి చ-యో యశ్శరో గృహీతస్తస్య తస్య భంగో భవతీతి వ్యర్థబాణ ఇత్యర్థః. ఉపగతబలభావమపి ఉపగతః ప్రాప్తః బలభావః బలరామత్వం యేన తం బలరామావతారమిత్యర్థః. ఉపగతః బలభావః బలాఖ్య రాక్షసత్వం యేన తమితి చ-బల ఇతి ఇంద్రస్య శత్రుః కశ్చన రాక్షసోఽస్తి అత ఏవ బలరిపురితి ఇంద్రపర్యాయేష్వమరః. బలాభిధరాక్షసమపీతి యావత్-సుత్రామ సహజమైత్రీపాత్రమ్ సుత్రామ్ణః ఇంద్రస్య సహజమైత్రీ భ్రాతృస్నేహః తస్య పాత్రం భాజనభూతం ఉపేంద్రత్వాదితి భావః. అర్జునగుణప్రణయినమపి అర్జునః ధర్మరాజానుజః తస్య గుణేషు ప్రణయీ స్నిగ్ధః తం తద్గుణానురాగిణ మిత్యర్థః. శుక్లగుణవంతమితి చ-తమాలనీలం తాపింఛపుష్పవత్కృష్ణవర్ణం చక్రధరమపి సువ ర్ణవంతం సర్పమపీతి చ-విగతభోగాభిలాషం త్యక్తభోగేచ్ఛం మాయాతీతత్వాదితి భావః. 'జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్య' ఇతి శ్రుతేః. త్యక్తసర్పదేహాభిలాషమితి

చ-బభ్రుమపి విష్ణుం నకులమితి చ-విపులే నకులే విష్ణౌ బభ్రు స్స్యా'దిత్యమరః. భుజగరాజబద్ధాదరం ఆదిశేషే ధృతస్నేహం నకులస్య సర్పచ్ఛేదకస్య సర్పస్నేహో విరుద్ధ ఇతి భావః. పుష్పవద్విలోచనమపి పుష్పవన్తౌ సూర్యచన్ద్రౌ విలోచనే నేత్రే యస్య తమ్-'ఏకయోక్త్యా పుష్పవన్తౌ దివాకరనిశాకరౌ' విత్యమరః. పుష్పం నేత్రదోషః శుక్లపర్యాయః తదనయో రస్తీతి పుష్పవన్తి విలోచనే యస్య తమితి చ-కమనీయనయనం మనోజ్ఞలోచనం విష్వక్సేనమపి విష్ణుమ్ 'విష్వక్సేనో జనార్దన' ఇత్యమరః. విశిష్టాద్వైతమతస్థాపకం విష్వక్సేనాచార్యమితి చ-ప్రకటితాద్వైతం ప్రకటీకృతాభేదం 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి' శ్రుతే రితి భావః. ఏతేన అద్వైతమతవ్యవస్థాపకవ్యాసావతారో వర్ణితః. యద్వా బుద్ధావతార ఏవానేన వర్ణితః 'దశబలోఽద్వయవాదీ వినాయక' ఇతి. అద్వయవాదిత్వాద్భుతస్య అస్వప్నరక్షకమపి దేవానాం త్రాతారం నిర్నిద్రమితి చ నిద్రానురక్తం యోగనిద్రాసక్తం భవవల్లభమపి భవస్య శివస్య వల్లభః ప్రియః తం శివసఖ మిత్యర్థః. అత్ర శైవాః భవో వల్లభో యస్య తం మోహిన్యవతారే విష్ణౌ శ్శివపతికత్వాదితి వర్ణయన్తి. సంసారప్రియమపీతిచ భవసమ్మూలనైకతానం సంసారనిరసనప్రవణం ఆశ్రితాన్ సంసారా న్మోచయన్త మిత్యర్థః. చతుర్దశభువనశరణమపి చతుర్దశలోకరక్షితారమపి త్రివిష్టపపరిపాలకం స్వర్గరక్షకం-'సురలోకో ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియాం క్లీబే త్రివిష్టప'మిత్యమరః. లోకత్రయశరణమపీతి చ - చతుర్దశలోకశరణస్య త్రిలోకపరిపాలకత్వవచనం పిష్టపేషణతుల్య మితి విరోధః. స్వర్గముపేన్ద్రస్సన్ నిరతం పరిపాతీతి తత్పరిహార ఇతి భావః. అఖిలఖేచరాదిగమ్యమపి అఖిలై స్సర్వైః ఖేచరై స్సూర్యాది గ్రహైః అధిగన్తుం ప్రాప్తుం యోగ్యం తమితి విరోధః - సర్వదేవోపసృప్యమితి పరిహారార్థః-బుధైకగమ్యం బుధేన గ్రహేణైకేన గమ్యమితి విరోధః. విద్వదేకసులభమితి పరిహారః-ముకుందమపి విష్ణుమపి నిధిమపీతి చ-కిన్నరేశరక్షణానపేక్షిణం కిన్నరేశానాం కుత్సితనృపతీనాం రక్షణ మనపేక్షతే ఇతి తథోక్తః తమితి చ-ముకుందాదయోహి నిధయో నవ కుబేరేణ నిరతం రక్ష్యన్తే ఇతి భావః. ధార్మికజనదయితమపి ధర్మనిరతజనప్రియమపి పుణ్యజననిషూదనలంపటం రాక్షసవినాశనవ్యగ్రం ధార్మికజనవినాశనాసక్తమితి చ'-యాతుధానః పుణ్యజన'-ఇత్యమరః.అన్యత్ర తు పుణ్యయుక్తో జనః పుణ్యజన ఇతి శాకపార్థివాదిత్వా త్సమాసః. అవిరతపరితృప్తమపి నిత్యతృప్తమపి భక్త్యైకతత్పరం ఆశ్రితాసక్తం అన్నాసక్తమితి చ-సకలాగమశిఖరలక్ష్యమపి సర్వవేదాన్తవేద్యమపి సర్వవృక్షాగ్రస్థమపీతిచ - న్యగ్రోధధవళైకశాయినం వటపత్రే ఏకస్మిన్నేవశాయినం 'కరారవిందేన పదారవిందం ముఖారవిందే వినివేశయన్తం వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకుందం మనసా స్మరామీ'తి ప్రమాణాత్. శమప్రధానమపి శాన్తిప్రధానమపి శతమన్యుసంశ్రయం ఇంద్రాశ్రయం అతికోపాశ్రయమితి చ'-శక్ర శ్శతమన్యు ర్దివస్పతి'-రిత్యమరః. ద్విజరాజపక్షపాతినమపి ద్విజ

రాజః బ్రాహ్మణోత్తమః నారదాదిః తత్ర పక్షపాతః స్నేహః యస్య తం యద్వా-ద్విజరాజః గరుత్మాన్ తస్మిన్ పక్షపాతిన మితి వా తస్య పక్షే పత్రే పతతి వర్తతే ఇతి వా గరుడధ్వజ మిత్యర్థః. చన్ద్రపక్షపాతినమపీతి చ దోషాకరవిపక్షం దోషాకరాః దుష్టాః తేషాం విపక్షః శత్రుః హన్తా తం చన్ద్రవిరోధిన మితి చ అపరిమితరుగా శ్రయమపి అమితకాన్తిమన్తమపి అమితరోగాధారమపీతి చ - విగతశోకం విశోకం మాయానభిభూతత్వాదితి భావః. అపునర్భవపదమపి అపునర్భవం పునరుత్పత్తి రహితం పదం స్థానం వైకుంఠాఖ్యం యస్య తం అనఖచరణమపీతి చ - 'పునర్భవః కరరుహ' ఇత్యమరః. సపునర్భవపదం సనఖచరణం ప్రశస్తనఖభూషితపాదారవింద మిత్యర్థః. పురాణపురుషమపి పురుషోత్తమమపి జరత్పురుషమపీతిచ-నిర్జరం దేవం జరా రహితం చ-'అమరా నిర్జరా దేవా' ఇత్యమరః. 'జరాయా జరసన్యతరస్యా'మితి జర సాదేశస్య వైకల్పికత్వమ్. హంసం పరమాత్మానం పక్షివిశేష మితి చ అపి అమా నసవృత్తిం మనోవృత్తిరహితం అవిషయత్వాదితి భావః. మనోవృత్తిర్నామ సంకల్ప వికల్పాదికమన్తఃకరణజన్యం జ్ఞానమ్. మానసే మానససరసి వృత్తిః స్థితిః న విద్యతే యస్య తమితి చ- అజమపి విష్ణుమపి బ్రహ్మాణమపీతి- 'అజ శ్శంభౌ విధౌ విష్ణౌ'ఇత్యభిధానాత్. పితామహోపలాలితం బ్రహ్మస్తుతం అనన్తమపి విష్ణుమపి శేషమపీతి చ- సంవర్ధితః పోషితః మరుద్గణో దేవవ్రజః యేన తం సంవర్ధితః మరుతాం వాయూనాం గణో యేన తమితి చ- సర్పాణాం వాతాశనత్వాత్. జనార్దనమపి విష్ణుమపి జనపీడకమపీతి చ - కరుణాతరంగితాన్తరంగం కరుణాతరంగితం సంజాత దయాకల్లోల మన్తరంగం మనో యస్య తం-తారకాదిత్వా దితచ్. అతిదక్షిణమపి అత్యన్తదక్షిణనాయకమపి అత్యన్తం దక్షిణ దిక్స్థమపీతి చ. సకలోత్తరం సర్వోత్తమం సకలాదపి ఉత్తరదిక్స్థమితి చ- అత్ర దక్షిణోత్తరశబ్దౌ లక్షణయా తాస్థ్య వాచినౌ. భగవన్తం షడ్గుణపరిపూర్ణమ్. 156

తథాహి॥స్తుతిమేవ ప్రతిపాదయతి కవి రిత్యర్థః.

శ్లో॥ వదన్ భక్తేభ్య స్త్వం పదమపి దదామీతి సవిధం
ప్రపన్నానా మేషాం కిము విపదభావం వితనుషే
నివృత్త్యా దృశ్యంతే లఘు య దధిగమ్యేతరసురాన్
ప్రపన్నా స్త్వాం పంగు ర్భవతి పునరావృత్తివిధురః.

వదన్నితి॥ త్వం భక్తేభ్యః స్వం స్వీయం పదం వైకుంఠాఖ్యం స్థానమపి చరణమపీతి చ గమ్యతే దదామి వితరామి ఇతి వదన్ బ్రువన్ 'యవాగూం పిబ శిఖా తే వర్ధిష్యతే'ఇతివత్ మాం భజస్వ-తవ మత్పదం దాస్యామీతి తేషాం ప్రరోచనా ముత్పాదయ న్నిత్యర్థః. సవిధం సమీపం ప్రపన్నానాం ప్రాప్తానాం భగవత్పదప్రాప్త్యాశ యేతి భావః- ఏషాం భక్తానాం శ్రితానాం విపదభావం విపదా మాపదా మభావః ఆత్యన్తికనివృత్తిః తం విగతే పదే యస్య తస్య భావ మితి చ చరణభంగమితి

యావత్–విత్తనుషే కరోషి కిము–తత్ర హేతు మాహ– యస్మాద్ధేతోః జనా ఇతి శేషః– ఇతరసురా నింద్రాదిత్యాదన్యదేవతా నధిగమ్య ప్రాప్య తత్తల్లోకాన్ గత్వే త్యర్థః. లఘు క్షిప్రం నివృత్తాః పునరాగతాస్సన్తః 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావృత్తినోఽర్జున' నేతి వచనాత్. 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశ' న్తీతి వచనాచ్చేతి భావః. దృశ్యన్తే ఉపలభ్యన్తే అస్మాభి రితి శేషః– చరణభంగాభావా దిత్యన్యో భావో వ్యజ్యతే. త్వాం ప్రపన్నాః ప్రాప్తాస్తు త్వల్లోకం గత స్త్విత్యర్థః. పునరావృత్తివిధురాః పునరాగమనరహితాః 'మా ముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే' ఇతి వచనాదితి భావః. అత ఏవ పఙ్గుః పరమాత్మా పఙ్గు రిత్యుపలక్షణం మూకత్వాదీనామ్. 'అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణ' ఇతి శ్రుతేః. పాదవికల ఇతి చ ప్రతీయతే. భవతి దుఃఖధ్వంసం గౌతమో మోక్ష మాహేతి వచనాత్. నైయాయికమతానుసారేణ చరమదుఃఖధ్వంసలక్షణో మోక్షః భవత్పదప్రాప్త్యా సిద్ధ్యతి–సత్యన్యత్ర. అత ఏవ తేషాం న పున ర్దుఃఖప్రసక్తి రిత్యేకో భావః– భక్తాం స్త్వల్లోకం నీత్వా తత్ర పాదరహితాం స్త్వాం యస్మాదకరో స్తతఏవ నామీషాం పునరాగమన మహో తవ ఘాతుకతా– మాస్తు నామ నవీనపదదానం ప్రాక్సిద్ధచరణ భంజనాభావే తు కథంచి త్పునరాగచ్ఛేయు రిత్యన్యోభావః. నవీనపద ప్రాప్త్యర్థం యతమానానాం ప్రాక్సిద్ధపదభంగలాభ ఇతి వర్ణనా ద్విషమాలంకారో వ్యంగ్యార్థే
అస్తి– 157

శ్లో॥ పుమాంసం స్వీకర్తుం కమపి భవరోగం ప్రకృతిజం
బలాత్కృత్వా కృత్వా విషమ మథ విత్తా న్యపహరన్
ధ్రువ స్తే మృత్యు ర్నో యది భజసి మామేవ శరణం
ప్రకల్ప్యైవం త్రాసం వ్రజసి పరమార్తా ద్బహుమతిమ్.

పుమాంసమితి॥ కమపి ధన్య మిత్యర్థః. 'మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చి న్మాం వేత్తి తత్త్వత' ఇతి వచనాత్. పుమాంసం పురుషం స్వీకర్తుం స్వ మాత్మా 'స్వో జ్ఞాతా వాత్మని స్వ' మిత్యమరః. స స భవతీ త్యస్వం అనాత్మాన మిత్యర్థః. అస్వం స్వం కర్తుం స్వీకర్తు అనాత్మాన మాత్మానం కర్తుం స్వసాయుజ్యం దాతు మిత్యర్థః – అభూతతద్భావే చ్విః. యద్యపి పురుషాః పరమాత్మా ఏవేతి కృత్వా తేష్వనాత్మత్వ మసిద్ధమితి– అత్ర అభూతతద్భావో దుర్లభః–తథాపి అనాత్మత్వస్య భ్రాన్తిమూలస్య సత్త్వా న్న దోష ఇతి జ్ఞేయమ్. 'జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః స వై తత్త్వార్థవిజ్ఞాతా స వై మోక్షార్థచింతక' ఇతి వచనాత్. భగవతస్సాయుజ్యదానే సంకల్పః ప్రథమం భవతీతి కృత్వా స్వీకర్తు మిత్యుక్తమ్. కస్మైచి న్మహాభాగాయ సాయుజ్యం దాతుం సంకల్ప్యేతి భావః. ప్రకృతిజం మాయాజన్యం భవరోగం భవ స్సంసార స్స ఏవ రోగః రుజా తం బలాత్ప్రసహ్య విషమం దుస్సహం కృత్వాకృత్వా అతిశయేన కృత్వే

త్యర్థః. భార్యాపుత్రాదినాశేన వైరస్య ముత్పాద్యేతి భావః. అథ తతః విత్తాని ధనాని అపహరన్ నాశయన్ 'యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహం తస్య పుత్రాంశ్చపౌత్రాంశ్చేతి విష్ణుపురాణవచనాత్. న కేవల మేతావ దిత్యాహ-మామేవ శరణం రక్షితారం యది న భజసే నసేవసే తే తవ మృత్యుస్సంసారః ధ్రువః నియతః అవర్జనీయ ఇత్యర్థః. ఏవ మిద్ధం త్రాసం భయం ప్రకల్ప్య జనయిత్వా 'మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే' ఇతి వచనాదితి భావః. పరమార్తాత్ నిస్సారసంసారా దతినిర్విణ్ణా ద్భక్తాత్ సకాశాత్ బహుమతిం పూజాం వ్రజసి ప్రాప్నోషి. ఏతేన భగవతో నిర్వ్యాజకరుణా సముద్రత్వం వ్యక్తమ్. వ్యంగ్యార్థస్తు- కమపి పుమాంసం ధనిక మిత్యర్థః-స్త్రీకర్తుం వశీకర్తుం ప్రకృతిజం స్వాభావికం భవరోగం భవాభిధం రోగం బలాత్ విషమం కృత్వాకృత్వా విరుద్ధౌషధప్రదానాదినా వర్ధయిత్వేత్యర్థః. అథ విత్తా న్యపహరన్ తైలలేహ్యాదికరణవ్యాజే నేత్యర్థః. న కేవల మేతావ దిత్యాహ - మామేవ మహ్యమేవ త్వద్దేహత త్త్వజ్ఞత్వాదితిభావః. శరణం న భజసి యది మదీయ మౌషధం న గృహ్ణాసి చే దిత్యర్థః. తే మృత్యుర్మరణం ధ్రువః-ఏవం త్రాసం ప్రకల్ప్య ఆర్తా ద్వ్యాధిపీడితాత్ బహుమతిం పరం బహుమానమేవ వ్రజసి న తు రోగస్యాత్యన్తికనివృత్తిం కరోషి- సహజరోగస్య దుర్నివారత్వాదితి భావః- 158

శ్లో॥ అవిశ్రాంతం సేవా న తు ఫల మపేక్ష్యం చిరచితం
ఫలం భోగ్యం కృత్వా కృతిమపి సమర్ప్యం తవ ఫలమ్
భవత్వేవం ప్రాంతే ఫల మమృతభావా దనధికం
న దృష్టేఽయం సేవా మధుమథనమాయాం తవ నుమః.

అవిశ్రాన్తమితి॥ సేవా భజనం అవిశ్రాన్తం సంతతం కర్తవ్యేతి శేషః. 'ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయే ద్వేదాన్తచిన్త'యేతి వచనాత్. ఫలన్తు నాపేక్ష్యం నకాంక్ష్యం నిష్కామస్యైవ మోక్షాధికారాదితి భావః. చిరచితం చిరాత్సంచితం ఫలం ప్రారబ్ధకర్మజన్యం సుఖదుఃఖాదిక మిత్యర్థః. భోగ్యం భోక్తుం యోగ్యం 'ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యే' దితి వచనాత్. భోగేన ప్రారబ్ధం కర్మ క్షపయేదితి భావః. కృతిం సంధ్యావందనాదికర్మ కృత్వా ఫలం తవ సమర్ప్యమ్ దేయమ్. 'కర్మణ్యేవాధికార స్తే మాఫలేషు కదాచ'నేతి వచనా దితిభావః. ఏవం భవతు ఏతత్సర్వ మంగీకృత మిత్యర్థః. ప్రాన్తే ఉపాన్తేఫలం అమృతభావా న్మోక్షా దనధికం అధికం న భవతి తదధిక ఫలస్యైవాభావాదితి భావః.యద్వా అనధిక మనతిరిక్తం ఏవంవిధపరమాత్మసేవాయా మోక్షఫలకత్వాదితి భావః. ఇయం సేవా న దృష్టా నావలోకితా 'స మహాత్మా సుదుర్లభ' ఇతి వచనాదితి భావః. హేమధుమథన మధురిపో తవ మాయాం ప్రకృతిం నుమః స్తుమః. అచింత్య శక్తిత్వా త్త్వన్మాయావైభవస్య మోక్షో దుర్ఘట ఇతి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు - సేవా చతుర్దశభువనాధీశస్య తవ భజనం అవిశ్రాన్తం

కర్తవ్యా 'రాజసేవా మనుష్యాణా మసిధారావలేహన'మితి న్యాయా దతివిషమా రాజసేవా సాపి సర్వదా చేత్కిముత కర్తవ్యమితి భావః. ఫలగౌరవేణ సర్వం సోఢవ్య మిత్యత ఆహ–ఫలన్తు నాపేక్ష్యం అన్యస్య లుబ్ధప్రభో స్సకాశే వాచా పరం న యాచనీయం మనసా ఫలాపేక్షణే తు న హానిః తస్య కించిదజ్ఞత్వేన ఫలహృదయజ్ఞానాభావాత్త్వత్తు సర్వజ్ఞత్వేన మనసాపి న కాంక్ష్యమిత్యహో మహానానన్ద ఇతి భావః. తర్హి సేవకానాం కథం జీవికేత్యత ఆహ–చిరచితం పితృపితామహాదిభి శ్చిరా త్సంపాదితం ఫలం భాగ్యం కృతిం కర్మ కృత్వా యత్కించి దవకాశే వాణిజ్యాదివ్యాపారం కృత్వేత్యర్థః. ఫలం తజ్జన్యం తవ సమర్ప్యమ్ ఏవం భవతు సర్వ మేత త్సోఢుం శక్యత ఇత్యర్థః. ప్రాంతే ఫల మమృతభావా న్మృతత్వాభావా దనధికం యత్కించి ద్యవాగూపానాదినా ప్రాణధారణమాత్రా దధికం ఫలం నాస్తీత్యర్థః. ఇయంసేవా న దృష్టా క్వాపి న దృష్టచరీత్యర్థః. హేమధుమథన తవ మాయాం వంచనాం నుమః. యయా మాయయా సర్వాన్ అదత్త్వైవ సేవయసి తస్యై నమ ఇత్యర్థః. 159

శ్లో॥ శ్రితానాం యద్భాగ్యం హరసి కలయేఽనుగ్రహమితి
ప్రతార్య స్త్వామేవ ద్విగతపునరావృత్తిని పదే
అచంద్రాగ్న్యాదిత్యే క్వచన హృదయస్యాప్యసుగమే
త్వదేకద్యోత్యే య త్క్షిపసి తవ యుక్తం కథ మిదమ్.

శ్రితానామితి॥ ప్రతార్య సంసారా ద్వ్యామోహం స్తారయిత్వా అనుగ్రహం దయాం కలయే కరోమి ఇతి వదన్నితి శేషః. శ్రితానాం భక్తానాం భాగ్యం విత్తం ముపలక్షణమిదం దారాపుత్రాదీనాం హరసి నాశయసీతి యత్ తదేత దాస్తామ్. ధనాద్యపహరణేన మదాదిచిత్తదోషాన్ భ్రంశయిత్వా స్వాధీనహృదయీకరణ రూపోఽయ ముపకార స్తావ త్తిష్ఠత్విత్యర్థః. ఇతోఽప్యధికోపకారసద్భావాదితి భావః తమేవ దర్శయతి–అచంద్రాగ్న్యాదిత్యే చంద్రవహ్నిసూర్యా యత్ర న సన్తి తస్మిన్–'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావక' ఇతి వచనాత్. హృదయస్యాపి మనసోఽపి అసుగమే అవిషయే. 'అప్రాప్య మనసా సహేతి' శ్రుతేః. త్వదేకద్యోత్యే త్వయా ఏకేనైవ ద్యోతయితుం శక్యే త్వత్ప్రకాశాతిరిక్తప్రకాశశూన్యే ఇత్యర్థః. 'తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వ'మితి శ్రుతేః. విగతపునరావృత్తిని పునరావృత్తిరహితే క్వచన అనిర్వాచ్యే పదే స్థానే మోక్షే ఇత్యర్థః. క్షిపసి పాతయసీతి యత్ మోక్షం తేభ్యో దదాసీతి యదిత్యర్థః. ఇదం మోక్షదానం తవ కథం యుక్తమితికాకుః–తవైవ యుక్తం నత్వన్యస్యేత్యర్థః. 'మోక్షమిచ్ఛేజ్జనార్దనా'దితి వచనాదితి భావః. వ్యంగ్యార్థస్తు – అనుగ్రహం కలయే ఇతి ప్రతార్య వంచయిత్వా శ్రితానాం భాగ్యం విత్తం హరసీతి యత్ తదేత దాస్తాం తిష్ఠతు భాగ్యహరణమాత్రేణ నశోచనీయ ముత్తరత్రానర్థసద్భావాదితి భావః. తదేవాహ–అచంద్రాగ్న్యాదిత్యే చంద్రాదిరహితే గాఢాంధకారవతీత్యర్థః. హృదయస్యాపి అసుగమే సుఖేన

గన్తు మశక్యే కిన్తు కష్టేనై వేత్యర్థః. కంటకాదిభి రతిదుర్గమమపి ప్రదేశమతి సూక్ష్మత్వా
న్మనః ప్రవిశతి నతు శరీర - మిదన్తు మనసాపి దుర్గమమితి భావః. త్వదేకద్యోత్యత్వే
త్వయేనేకేనైవ జ్ఞేయే-ఏతేన అనేన పథా త్వం గచ్ఛేతి త్వదుపదేశ మంత రేణ కేనాపి
పలాయితు మయోగ్యే ఇతి విద్ధమ్. అపునరావృత్తిని నిర్గన్తు మశక్యే క్వచన క్వాపి
పదే కారాగారాదౌ క్షిపసీతి యత్ ఆశ్రితానితి శేషః. ఇదం తవ కథం యుక్తం
తావ దాశ్రితస్య విత్తహరణ మేవాయుక్తం హరణానన్తరం వా క్వచి ద్విఘాటనా
దినా జీవేతి విసర్జనం యుక్తం ఉభయమపి విహాయ శూన్యభయా దేవం కరణన్తు
సర్వథైవాయుక్త మిత్యహో తవ నైర్ఘృణ్యమితి భావః. 160

శ్లో॥ భావత్కం గుణజాల మస్ఫుటతనుః పూర్వం ప్రకాశ్య ద్విజాన్
లగ్నాన్ భ్రాంతిభృతోఽపి తత్ర తనుషే పశ్చాద్గుణేభ్య శ్చ్యుతాన్
ఆతన్వ న్కృతపక్షపాతమగతీ న్స్నేహా న్నిజాంతర్గతా
న్నాథ త్వే ద్విజముక్తిదానకరుణా దృష్టా శ్రుతా వా న తే.

భావత్కమితి॥ అస్ఫుటతనుః అవిజ్ఞేయస్వరూపః త్వం పూర్వం ప్రథమతః భావత్కం
త్వదీయం. 'భవతః ఠక్ఛసావితి ఠక్'. గుణజాలం కల్యాణగుణగణం ప్రకాశ్య
ప్రకటీకృత్వా సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్యేత్యర్థః. భ్రాన్తిభృతోఽపి దేహాదిష్వా
త్మత్వమదీయత్వరూపభ్రాన్తియుక్తానపి అవిద్యావృతత్వాదితి భావః. ద్విజాన్
బ్రాహ్మణాన్ తత్ర సగుణోపాసనే లగ్నానాసక్తాన్ తనుషే కరోషి - నిష్కామ
కర్మానుష్ఠాపనేన శుద్ధాన్తఃకరణాన్ విధాయ తతః త్వద్ధ్యానధారణాద్యాసక్తాన్
కరోషీతి భావః. పశ్చా త్తతః గుణేభ్యః సత్త్వాదిభ్యః విషయేభ్య ఇతి వా చ్యుతాన్
భ్రష్టాన్ ఆతన్వన్ కుర్వన్ ద్విజానిత్యేవ - సగుణోపాసనాత స్త్యాజయిత్వా నిర్గుణో
పాసనే ప్రవేశయన్నిత్యర్థః. అగతీన్ గత్యన్తరశూన్యాన్ నైకశరణానిత్యర్థః. ఏతాన్
నిర్వికల్పసమాధ్యారూఢాన్ కృతపక్షపాతం సస్నేహం యథా తథా నిజాన్తర్గతాన్
స్వాభిన్నాన్ నాథ త్వే కరోషి త్వత్సాయుజ్యం దదాసీత్యర్థః. తే త్వదీయా ద్విజముక్తి
దానకరుణా బ్రాహ్మణమోక్షప్రదానే దయా దృష్టా అవలోకితా శ్రుతా వా
నభవతి - క్వాపీదృశీ నిర్వ్యాజపరమఫలప్రదకరుణా న దృష్టచరీ న శ్రుతచరీచేతి
భావః. మయా మోహితతయా ఇతికర్తవ్యతామూఢానాం ప్రథమత స్సుకరతయా
సగుణోపాసనేచ్ఛా ముత్పాద్య తదను క్రమేణ జ్ఞాన ముత్పాద్య మోక్షం దదత
స్తవ కరుణా కేనాపి న వర్ణనీయేతి పరమార్థః. వ్యంగ్యార్థస్తు - అస్ఫుటతనుః ప్రచ్ఛా
దితశరీరః క్వచి న్నిలీనస్స న్నిత్యర్థః. త్వం భావత్కం గుణజాలం తన్తుకృతం పక్షి
గ్రహణసాధనవిశేషం వృద్ధట ఇతివత్ప్రయోగః-పూర్వం ప్రకాశ్య విస్తారయిత్వా
భ్రాన్తిభృతో భ్రమణశీలాన్ ద్విజాన్ పక్షిణః తత్ర జాలే లగ్నాన్ తనుషే పశ్చా
ల్లగ్నానన్తరం కృతపక్షపాతం కృతః పక్షపాతః పక్షచ్ఛేదః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా
తథా గుణేభ్య స్తన్తుభ్య శ్చ్యుతా నాతన్వన్ జాలతః పృథక్కుర్వన్నిత్యర్థః. అగతీన్

ఛిన్నపక్షతయా గమనరహితాత్ ఏతాత్ పక్షిణః నిజాంతర్గతాత్ స్వోదరప్రవిష్టాత్
అధత్సే ఖాదసీత్యర్థః అతఏవ తే ద్విజముక్తిదానకరుణాపక్షిమోచనదయా దృష్టా
శ్రుతా వా నభవతి. విపరీతలక్షణయా ఈదృశం నైర్ఘృణ్యం చిత్రమిత్యర్థః. 161

శ్లో॥ కారుణ్యాబ్ధి రితి ప్రథా తవ భువి ఖ్యాతా చ మే దీనతా
దాసోఽహం తవ చేతి జృంభతి ముహుర్దైన్యం యదద్యాపి మే
దోషః క్వన్ను మమైవ సోఽయ మథవా త్రైలోక్యతాతస్య తే
న్యాయోఽనేహస మంజస స్స్మర ముహు స్సంరక్షణం శ్రేయసే.

కారుణ్యేతి॥ భువి లోకే తవ తే కరుణాబ్ధి ర్దయాసముద్ర ఇతి ప్రథా ప్రఖ్యాతిః
కీర్తిరితి యావత్ ఖ్యాతా ప్రసిద్ధా-ఏవం మే మమ దీనతా చ కృపణత్వ మనాథత్వ
మితి యావత్-భువి ఖ్యాతేతి ఖ్యాతాఽపి పదద్వయం సంబధ్యతే. తథా తవాహం
దాస స్సేవక ఇతి ప్రథా చ భువి ఖ్యాతా - ఏవం స్థితే అద్యాపి దీనకృపాళో స్తవ
ఆశ్రయణే కృతే సత్యపి మే మమ ముహు రతిశయేన దైన్యం దీనతా జృంభతి
వర్తతే ఇతి యత్ సోఽయం మమ దైన్యవికాసః మమైవ దోషః కిన్ను కిం వా-
అథవా త్రైలోక్యతాతస్య త్రిభువనజనకస్య తే తవైవ దోషో వా-ఇహాస్మి న్విషయే
సమంజసః యోగ్యః న్యాయః వినిగమనా - ఏకతరపక్షపాతినీ యుక్తి రితి యావత్
న నాస్తి. అయం దోష స్తవేతి మమేతి వా నిర్ధారితుం నాస్తి ప్రబలోహేతు రితి
భావః. యస్య కస్యాపి వా భవతు కర్తవ్య మాహ స్మరేతి - శ్రేయసే శుభాయ
ముహు రతిశయేన సంరక్షణం మామకరక్షాం స్మర కశ్చిద్దీనో మత్సేవకః మత్స
కాశాద్రక్షాం యాచతే ఇతి మాం స్మరసి యది మమ శ్రేయ స్స్యాదితిభావః.
యద్వా దీనజనావనబద్ధదీక్షస్య తవ యా ప్రఖ్యాతి స్సా మదనవనే లుప్యేత
తస్మాత్ మాం సంరక్ష్య తదసాధారణనిజప్రతిష్ఠాం పాలయ- ఏతన్మద్రక్షణం తవైవ
శ్రేయః. అపకీర్తినిరాసకత్వాదితి భావః- 162

శ్లో॥ ఆకల్మషప్రశమమాకలయే విలంబ
మిద్ధం ప్రతారయితు మస్తి యది ప్రయత్నః.
పాపం త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణావధీతి
జానేన కిన్ను నిగమప్రకరప్రవాదమ్.

ఆకల్మషేతి॥ ఆకల్మషప్రశమం పాపశాన్తిపర్యన్తం విలంబం కాలక్షేప మాకలయే
కరోమి ఇద్ధ మేవం ప్రతారయితుం మాం వంచయితుం ప్రయత్నః యత్నః అస్తి
యది భవతి చేత్ త్వం దీన ఏవ అహం దీనజనరక్షకఏవ- తథాపి తావకపాపశాన్తి
పర్యన్తం త్వద్రక్షా మయోపేక్ష్యతే ఇతి యది త్వం మాం ప్రతారయసీత్యర్థః.
పాపం కలుషం త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణావధి తవ అంఘ్రికమలయోః పాదార
రాశ్రయణం సేవా త్వదంఘ్రికమలాశ్రయణం అవధి రన్తో యస్య

తత్రథోక్తం ఇత్యేవంరూపం నిగమశిరస్సినాదం వేదసంఘుష్టఘోషం న జానే కిన్తు జానామ్యేవ. అనాద్యశ్రేయణాతూలరాశిరివ భగవత్పాదారవిందాశ్రియశాత్పాపరాశి ర్భస్మీభవతీతి వేదాన్తవిచారణేన మయా జ్ఞాతమేవ-అతో నాహం త్వయా వంచనీయ ఇతి భావః- 163

గ॥ సమనన్తరమన్తర్హితే భగవతి తూష్ణీంభూయ సరయ మున్మజ్య చ శతాంగ సంగత మక్రూరం వాసుదేవః కిమపూర్వ మాలోకితవా నసీతి సకపట మపృచ్ఛత్.

సమనన్తరమితి. సమనన్తర మక్రూరస్తుత్యనన్తరం భగవతి విష్ణౌ అన్తర్హితే తిరోహితే సతి- తూష్ణీంభూయ నిర్వాచాః భూత్వా సరయం ససంభ్రమం యథాతథా ఉన్మజ్య- చ జలాదుద్ధాయ శతాంగసంగతం రథారూఢ మక్రూరం అపూర్వం అదృష్టశ్రుత చరం కిం వస్తు ఆలోకితవానసి దృష్టవానసి-ఇత్యేవం సకపటం సమాయం యథా తథా వాసుదేవః కృష్ణః అపృచ్ఛత్ పప్రచ్ఛ. 164

గ॥ సోఽపి సకలవిస్మయభాజనం భవన్తమన్తరేణ నకించిదు త్తరయన్ ప్రేరిత రథతురంగమ స్సపది మథురానగరపరిసర ముపగమ్య తత్ర సపరివారం కేశవం నివేశ్య ప్రవిశ్య చ స్వయం నగరం కంసాయ తదాగమనోదంత మావేద్య నిజసదన మాససాద.

సోపీతి॥సోఽప్యక్రూరశ్చ సకలవిస్మయభాజనం సర్వాద్భుతనిలయం భవన్తం త్వా మన్తరేణ వినా కించిత్ కిమపి న నాపశ్యం త్వామేవ దృష్టవానితి భావః. ఇతి ఉత్తరయన్ ఉత్తరం వదన్- తత్కరోతి తదాచష్టే ఇతి ఉత్తరశబ్దా దాచష్టే ఇత్యర్థే ణిః- ణ్యన్తాత్తు లటః శతాదేశః. ప్రేరితరథతురంగమః చోదితస్యందనాశ్వః సపది ద్రుతం మథురానగరపరిసరం మథురాపురప్రాన్త ముపగమ్య ప్రాప్య తత్ర ప్రాన్తే సపరివారం సపరిజనం కేశవం కృష్ణం నివేశ్య స్థాపయిత్వా స్వయం నగరం పత్తనం ప్రవిశ్య గత్వా చ కంసాయ తదాగమనోదన్తం శ్రీకృష్ణాగమనవృత్తాన్త మావేద్య జ్ఞాపయిత్వా నిజసదనం స్వగృహ మాససాద ప్రాప. 165

శ్లో॥ మథురాం మథురాకారా మవలోకయితుం తతః
చచాల కల్పితాకల్ప స్సబలో బలిశాసనః.

మథురామితి॥ తతః అక్రూరగమనానన్తరం కల్పితాకల్పః ధృతభూషణః సబలః బల రామసహితః బలిశాసనః బలినాం శిక్షకః కృష్ణః మథురాకారాం సుందర స్వరూపాం మథురానగరీ మవలోకయితుం ద్రష్టుం పురరామణీయకం దిదృక్షు రిత్యర్థః- చచాల ప్రతస్థే. 166

గ॥ అథ పుండరీకలోచనావలోకనకుతూహలసమాకులపౌరజనకలకలకబళిత శబ్దాంతరా మమరనగరమపి నైతదుపమమితి నిషేధద్భి రివ చలాచల చేలాంచలై ర్ధ్వజకేతనకేతనై రుపశోభమానా మవనికామినీతిలకాలంకా

ఖచితకనకప్రాకారా మభ్రంలిహశాతకుంభసౌధా మవిరతధారాయంత్ర
విగళితసలిలశీకరసంసిక్తవిపణిసరణి మాబద్ధమౌక్తికతోరణాం మృగమద
ఘనసారసౌరభవిజృంభితాం ప్రత్యాదేశమివ సురాలయస్య పీప్సామివ
పితామహలోక స్యామ్రేడితమివ భోగవత్యాః ప్రతిబింబమివ కైలాసస్య
ద్వైర్భావమివ వైకుంఠస్య సకలభోగానుకూలాం మధురాం ప్రవిశ్య నాగర
సుందరీనళిననయనై రభ్యర్చ్యమానో లాజై రవకీర్యమాణో నిరంతరా
లోకకశబ్దై రభినంద్యమానో యశోదానందన స్స్వీకృతధౌతాం శుక
నికాయం కమపి రాజకీయం రజక మద్రాక్షీత్—

అథేతి॥ అథ తతః పుండరీకలోచనస్య కృష్ణస్య అవలోకనకుతూహలేన దర్శనోత్కంఠయా సమాకులానాం సంభ్రాన్తానాం పౌరజనానాం నాగరికజనానాం కలకలైః తన్నామకధ్వనిభిః కబళితం గ్రస్తం శబ్దాన్తర మన్యశ్శబ్దః యస్యాన్తామ్ అన్యధ్వని మభిభూయ కలకలధ్వని రభితో వ్యాప్త ఇత్యర్థః—అమరనగరమపి స్వర్గోఽపి ఏతదుపమం ఏతత్తుల్యం న న భవతి. అత్ర అమరనగరతుల్యా మిద మితి వక్తవ్యే తథాఽనుక్త్వా ఏతత్తుల్య మమరనగరమితి ప్రతీపవిధయా ప్యనుక్త్వా అమరనగరే ఏతత్సామ్యనిషేధాత్ అత్యుక్తిరలంకారః. 'అత్యుక్తి రద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణన' మితి లక్షణాత్. అద్భుత మతథ్యం హ్యత్ర వర్ణితమితి జ్ఞేయమ్. వస్తుతస్తు ప్రతీపాలంకారభేదప్రాయం—'వర్ణ్యేనాన్యస్యోపమాయా అనిష్పత్తివచశ్చ త' దితి లక్షణాత్. ఇత్యేవం నిషేధద్భిర్నివారయద్భి రివేత్యుత్ప్రేక్షా అమరనగరస్య తత్సాదృశ్యం నిషేధద్భిరివ స్థితైరితి భావః. చలాంచలచేలాంచలైః అతిచంచలవస్త్రాంచలైః నికేతనకేతనైః గృహపతాకాభి రుపశోభమానాం ప్రకాశమానాం తథా అవనీకామిన్యాః భూరమణ్యాః తాటంకాయితః తాటంకః కర్ణభూషణః తద్వదాచరితః కనకప్రాకారః సౌవర్ణసాలః యస్యాన్తామ్ తాటంకే యథా అభితః కనకవేష్టనం మధ్యే ఛిద్రం చ వర్తతే తద్వత్ప్రాకారోఽపి మధ్యే సచ్ఛిద్రః అభితః కనకమయ ఇతి ఉపమానోపమేయభావః రూపకానుప్రాణితేయ ముపమా. అభ్రంలిహశాతకుంభసౌధాం అభ్రం ఖం లిహన్తి ఆస్వాదయన్తీతి అభ్రంలిహాః తావత్పర్యన్తమున్నతా ఇత్యర్థః. శాతకుంభసౌధాః సువర్ణప్రాసాదాః యస్యాన్తామ్. అవిరతమవిచ్ఛిన్నం యథాతథా ధారాయంత్రాదుదకస్రావయన్త్రా ద్విగళితైః స్ఖలితైః సలిలశీకరైః జలబిందుభి స్సంసిక్తాః సమ్యగార్ద్రీకృతాః విపణిసరణయః ఆపణమార్గా యస్యాన్తామ్ ఆబద్ధమౌక్తికతోరణాం ధృతముక్తాఫలతోరణామ్ మృగమదస్య కస్తూర్యాః ఘనసారస్య కర్పూరస్య చ అనయోః సౌరభేణ ఆమోదేన విజృంభితాం వ్యాప్తామ్ సురాలయస్య స్వర్గస్య ప్రత్యాదేశం ప్రత్యాదిశ్యతే ప్రత్యాఖ్యాయతే అనేనేతి ప్రత్యాదేశః తం ప్రత్యాఖ్యాతారమివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా. సురలోకం ప్రత్యాఖ్యాతీవ భాతీతి భావః— యద్వా ప్రతితుల్యమాదిశ్యతే ఉచ్యతే ఇతి ప్రత్యాదేశః సదృశవస్త్విత్యర్థః తమ్. అథవా ప్రత్యాదేశమివ

రూపాన్తరమివేత్యర్థః. పితామహలోకస్య సత్యలోకస్య పిష్టమివ ద్విర్భావమివ స్థితామితి కార్యకారణయోరభేదోపచారాత్ప్రయోగః-సిత్యపిష్టయోరితిపిష్టనయాం హి ద్విర్భావో విహితః. ద్వితీయసత్యలోకమివస్థితామితి భావః. భోగవత్యాః రసాతలగతనాగరాజధాన్యాః ఆమ్రేడితమివ ద్విరుక్తమివ 'ఆమ్రేడితం ద్విస్త్రిరుక్త' మిత్యమరః. భోగవత్యా ఏవ మథురేతి నామాన్తరం తేన మథురా భోగవతీ శబ్దాభ్యాముభాభ్యామపి ప్రత్యేకం పత్తనస్వరూపార్థబోధ స్సులభ ఇతి భావః. కైలాసస్య శివలోకస్య ప్రతిబింబమివ ప్రతిఫలనమివ స్థితామ్ జలమయేఽత్ర దేశే శివలోకప్రతిబింబఏవ మథురానగరాకారేణ భాతీతి భావః. యథాహ శ్రీహర్షః- 'కైలాస జలాశయోదరే క్వచన ద్వారముపంపతే వయా పరిఘా కపటస్ఫుటస్ఫుర త్ప్రతిబింబానవలంబితాంబుని' ఇతి. వైకుంఠస్య విష్ణులోకస్య ద్విర్భావమివ ద్విత్వమివయథా పదం ద్విరుక్తం భవతి తథా వైకుంఠలోకోఽపి ద్విరుక్తోఽభవత్. తత్ర ఏకః వైకుంఠశబ్దేన అన్యః మథురాశబ్దేన చ ప్రతిపాద్యత ఇతిభావః. అత్ర ప్రత్యాదేశాదిభిః పఞ్చభి రుత్ప్రేక్షాభి స్తత్తత్సాదృశ్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. సకలభోగానుకూలాం సర్వవిధభోగానుగుణాం మథురాం ప్రవిశ్య గత్వా నాగరసుందరీణాం పౌరాంగనానాం నయననళినైః నేత్రకమలైః కటాక్షపద్మమాలాభి రిత్యర్థః. అభ్యర్చ్యమానః పూజ్యమానః దృశ్యమాన ఇత్యర్థః. లాజైః భర్జితబీజైః అవకీర్యమాణః విక్షిప్యమాణః నిరన్తరై రవిచ్ఛిన్నైః ఆలోకనశబ్దైః జయజయేత్యాదిశబ్దైః అభినంద్యమానః శ్లాఘ్యమానశ్చ సః యశోదానన్దనః కృష్ణః స్వీకృతధౌతాం శుకనికాయం విధృతదుకూలజాలం కమపి కంచన రాజకీయం రాజసమూహసంబంధినం రాజ్ఞాం సమూహో రాజకం తస్యేద మిత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛః. రాజతత్పుత్రతద్దారాదివస్త్రక్షాళకమిత్యర్థః. యద్వా రాజైవ రాజకం- స్వార్థే కః. తస్య సంబంధినం రజకం నిర్ణేజక మద్రాక్షీ ద్దదర్శ- 167

గ॥ ఉపసృత్య చ ఏవ మయాచత.

ఉపసృత్యేతి॥ తం రజక ముపసృత్య సన్నిధాయ ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అయాచత ప్రార్థయామాస. 168

శ్లో॥ దద్యా యదీదం మృదునో దుకూలజాలం విశాలం సుకృతీ తదా స్యాః
యన్నేత్రదోషానమృతావసేకై ర్ఘ్నతో నృణాం యుక్త మిదం తవైవ.

దద్యాఇతి॥ నః అస్మాకమ్ అస్మభ్యమితివా విశాలం విస్తీర్ణం మృదు మృదుళం ఇదం దృశ్యమానం దుకూలజాలం క్షౌమసంచయం దద్యా యది దాస్యసి చేత్ జాతు యదో ర్లిఙ్. తదా సుకృతీ కృతార్థః స్యాః భవేః త్వమిత్యస్యాక్షేపః. కచ్చరపటచ్చరాచ్ఛాదనేన భృశా భిన్నేభ్యోఽస్మభ్యో మృదువిశాలదుకూలజాలం దదత స్తవ సుకృత మగణితం స్యాదత్యేకో భావః. పత్రపుష్పాదిదానేన యస్తోషిత ఆశ్రి